ปทรูปสิทฺธิ

ชมฺพูทีเป พาลาทิจฺจวิหาเร
พุทฺธปฺปิยมหาเถเรน รจิตา

สฺยามรฏฺเฐ อุตฺตรธานิปุเร
วิหารธมฺมอาราเม มหาปาลิติปิฏกสมิติยา
๒๕๖๖ พุทฺธวสฺเส มุทฺทาปิตา

ชื่อหนังสือ

ปทรูปสิทฺธิ

ISBN : 974-92041-9-0

ผู้รจนา

พระพุทธัปปิยเถระ

เจ้าอาวาสวัดพาลาทิจจวิหาร และวัดจูฬมณิกรรม

แคว้นโจละ ประเทศอินเดียตอนใต้ พุทธศตวรรษที่ ๑๖

ทำต้นฉบับและสอน

พระมหาสมปอง มุทิโต

สถาบันบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก

วัดวิหารธรรม บ้านศรีวิราช ต.โสมเยี่ยม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี

จัดพิมพ์

ในโอกาสครบ ๑๐ ปี การก่อตั้ง **ชมรมนิรุตติศึกษา**

๑ มีนาคม ๒๕๔๗ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

ปรับปรุงแก้ไข

ในโอกาสก่อตั้งสถาบันบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก วัดวิหารธรรม

๒๐ ธันวาคม ๒๕๖๖ และเผยแพร่เป็น E-book

กถามุข

สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ การศึกษาบาลีใหญ่ มักเรียกว่า **บาลีหลวง** พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก และทรงรับการศึกษาบาลีหลวงไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ และทรงศึกษาบาลีหลวงด้วยพระองค์เอง จนมีพระปรีชาสามารถเชี่ยวชาญแตกฉานในภาษาบาลี ทรงเป็นจอมปราชญ์แห่งภาษาบาลี ดั่งเช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

ต่อมา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นผู้บัญชาการและจัดการการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย มีพระดำริว่า การศึกษาบาลีหลวงแบบเดิม ทั้งศึกษายากและใช้ระยะเวลาการศึกษายาวนานกว่าจะจบ จึงได้ทรงทำการปรับปรุงการศึกษาภาษาบาลี และจัดทำหลักสูตรการเรียนการสอนขึ้นใหม่ เพื่อให้ง่ายและใช้ระยะเวลาสั้นในการศึกษา เรียกว่า **บาลีสนามหลวง** และประกาศใช้เป็นหลักสูตรบาลีของคณะสงฆ์ไทยมาตราบเท่าทุกวันนี้

การศึกษาภาษาบาลี มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้ศึกษามีความรอบรู้ มีความความแตกฉานชำนาญในพระไตรปิฎกอย่างครบถ้วน เมื่อได้ศึกษาอย่างพิสดาร ก็ยิ่งได้รู้นิรุตตินัย อันเป็นหัวใจสำคัญของหลักภาษาเป็นอย่างดี สามารถวินิจฉัยถูกผิดทั้งอรรถและพยัญชนะ สามารถรักษาพระพุทธพจน์ไว้ได้

ส่วนคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ที่เกื้อกูลต่อพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก มี ๓ สาย คือ (๑) กัจจายยนะ (๒) โมคคันลานะ (๓) สัททนีติ บรรดาคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ ๓ สายนั้น คัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ที่พระกัจจายนเถระผู้เชี่ยวชาญในพระพุทธพจน์รจนาไว้ เป็นคัมภีร์ที่ได้รับการสรรเสริญอย่างยิ่งและนิยมใช้เรียนใช้สอนมากกว่าคัมภีร์อื่น เนื่องจากเป็นคัมภีร์ที่ท่านรจนาไว้โดยอาศัยพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา มีเนื้อหาไม่ย่อและไม่พิสดารจนเกินไป ประดับด้วยสูตรที่ทรงจำและศาลขยายได้ง่ายสำหรับสาธุชนทั่วไป

แม้คัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์จะเป็นคัมภีร์ที่หน้าสรรเสริญยิ่งเช่นนี้ ก็ยังถือว่าเป็นคัมภีร์ที่เข้าใจยากสำหรับนักศึกษาในปัจจุบัน เพราะเหตุนั้น พระพุทธัปปิยเถระเห็นว่าคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์มีคุณค่ามาก แต่ไม่ง่ายสำหรับผู้ศึกษา ท่านประสงค์จะทำคัมภีร์กัจจายนพยากรณะให้เป็นคัมภีร์ที่เรียนง่าย จึงได้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์ขึ้นใหม่ โดยนำเนื้อหาของคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์และคัมภีร์นฺยาสะมารวมไว้ด้วย และเรียกชื่อใหม่ว่า "**ปทรูปสิทฺธิ**" อันมีเนื้อหางดงามด้วยลำดับอุทาหรณ์ที่ท่านนำมาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา เพื่อทำความเชี่ยวชาญในพระพุทธพจน์ให้เกิดแก่นักศึกษาบาลีใหญ่ทั้งหลาย

ในประเทศไทย เคยจัดพิมพ์คัมภีร์ "**ปทรูปสิทฺธิ**" ด้วยอักษรไทยมาแล้วหลายครั้ง ได้รับความนิยมนำไปศึกษาค้นคว้าและอ้างอิง เพราะเป็นคัมภีร์ที่ศึกษาง่ายกว่าคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่อื่น ๆ ทั้งอุทาหรณ์ก็ล้วนนำมาจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา

สำนักเรียนบาลีใหญ่ในประเทศไทย ศรีลังกา และพม่า เป็นต้น ต่างก็ใช้คัมภีร์ปทรูปสิทธินี้สอนกันเป็นหลัก เพราะแสดงนิรุตตินัยที่มีอุปการะต่อการค้นคว้าพระไตรปิฎกดีที่สุด จึงเป็นที่ต้องการของนักศึกษาและนักค้นคว้าทั่วไป

ชมรมนิรุตติศึกษา วัดมหาธาตุ คณะ ๒๕ จึงจัดพิมพ์คัมภีร์ปทรูปสิทธิขึ้นใหม่ โดยอาศัยต้นฉบับที่จัดพิมพ์เนื่องในวาระมงคลสมัยอายุ ๘๐ ปี พระภัททันตะ ธัมมานันทมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาบัณฑิต แห่งวัดท่ามะโอ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง มาทำการแก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติม เพื่ออำนวยความสะดวกในการศึกษาพระปริยัติศาสนาชั้นสูง อันเกื้อกูลต่อการศึกษาและค้นคว้าพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ที่ถูกต้องต่อไป

พระมหาสมปอง มุทิโต
ประธานชมรมนิรุตติศึกษา

[๕]

นิทานกถา

สิริฆนตถาคตปริยตฺติสาสนปาลเกสุ ยาวชฺชตนา ทิสฺสมาเนสุ จตูสุ มาคธสทฺทสตฺเถสุ พุทฺธปาวจนปารทสฺสินา กจฺจายนตฺเถเรน กตํ กจฺจายนพฺยากรณํ สุปฺปสตฺถํ โหติ พหุวหญฺชิตตรญฺจ. ตญฺจาสิ พฺยากรณํ สาฏฺฐกถํ ติปิฏกํ โอคาเหตฺวา กตํ อนติสงฺขิตฺตมนติวิตฺถตํ สุจฺจฺจารณีเยหิ สุตฺเตหิ วิภูสิตํ กุมารานมฺหิ อนายาเสน อุคฺคหณกฺขมํ อจฺจนฺตํ ชินวจนสฺส พหูปการญฺจ.

เอวํ ปสตฺถมฺปิทํ สตฺถํ ปาณินียาทิสกฺกตพฺยากรณานิ วิย สุตฺตกฺกเมน วิรจิตตฺตา โสตูนํ ปาติสฺโพธํ โหติ นาติสุขคฺคหณโคฺคญฺจ.

ตสฺมาเยวิมสฺส พหูปการตํ นาติสฺโพธตญฺจ สมฺปสฺสนฺโต พุทฺธปฺปิยาจริโย ตํ สุโขคาหํ กโรนฺโต พุทฺธวจเน โสตูนํ ปรมโกสลฺลชนนตฺถํ สกลนวงฺคสตฺถสาสนาคตนานาวิธปโยคมาลาสมลงฺกตํ ลกฺขณวิสยววตฺถานสฺส ลกฺขิยาภินิปฺผตฺติยา จ ปริพฺยตฺตโต สุปากฏํ สนฺธิลิงฺคาทีสุ กลาปตาย สุกณฺฑํ ลกฺขณานุกฺกมํ วิหาย ลกฺขิยปทรูปสิทฺธิอนุกฺกมกถิตตาย อุชุกํ ปทฺรูปสิทฺธึ นาม ปสตฺถตรํ สทฺทสตฺถํ อกาสิ สกลมฺปิ กจฺจายพฺยากรณํ อนฺโตคธํ กตฺวา. เตน วุตฺตํ คตฺถารมฺเภ

พาลปฺปโพธตฺถมุชุํ กริสฺสํ
พฺยตฺตํ สุกณฺฑํ ปทรูปสิทฺธินฺติ.

ปสตฺถสฺสิมสฺส สตฺถสฺส การโก โส พุทฺธปฺปิยตฺเถโร จ ทีปงฺกราปรนามเธยฺโย ตมฺพปณฺณิทฺธชายตสฺส อานนฺทสฺส นาม เถรสฺส สิสฺโส อโหสิ, ทมิฬรฏฺเฐ จ สุปากโฏ, พาลาทิจฺจสฺส จูฬมณิกมฺมสฺส จาติ ทฺวินฺนํ ปริเวณานํ ปธานนายกภูโต จ, โส ปน เถโร อมุกสฺมึ นาม กาเล ชาโตติ นสกฺกา เอกนฺเตน วตฺตุํ. สเจ ปน ตสฺส อาจริโย อานนฺทตฺเถโร อภิธมฺมมูลฏีกาการอานนฺทตฺเถโรเยว ภเวยฺย, เอวํ สติ อยํ พุทฺธปฺปิยตฺเภโร สมฺพุทฺธปรินิพฺพานโต โสฬสสตานํ วสฺสานํ ปจฺฉา

อุปฺปนฺโนติ สกฺกา อนุมาตุํ. อยญฺจ เถโร น เกวลํ อิทเมกเมว สตฺถํ อกาสิ, อถ โข รตนตฺตยคุณปริทีปกํ ปชฺชมธุํ นาม ปชฺชมยคนฺถมฺปิ อกาสิ.

อิมญฺจ ปทรูปสิทฺธิคนฺถํ กโรนฺโตยมาจริโย สาฏฺฐกเถ นวงฺเค สตฺถุสาสเน จ สทฺทสตฺเถสุ จ อาคเต ปโยเค สมาหริตฺวา กจฺจายนพฺยากรณญฺจ ตพฺพณฺณนาภูตํ นฺยาปฺปกรณญฺจ สนฺธินิรุตฺติปกรณาทิกญฺจ ปาณินียพฺยากรณมหาภาสฺสาทิกญฺจ นิสฺสาย ยถานาม ทกฺโข มาลากาโร นานาปุปฺผานํ มหตา ปุปฺผราสิมฺหา วิตฺตวิจิตฺตานิ ปุปฺผานิ สมุทฺธริตฺวา เตหิ สุวิจิตฺตา มาลํ คนฺเถยฺย, เอวเมว นานาวิธปโยคปุปฺผราสิมฺหา ตานิ ตานิ ปโยคปุปฺผานิ วิจินิตฺวา เตหิ สุวิจฺจิตฺตํ ปสทรูปสิทฺธิคนฺถมาลํ คนฺถยิ.

อมิสฺสา ปทรูปสิทฺธิยา ฏีกาปิ ปทรูปสิทฺธิกาเรน พุทฺธปฺปิยาจริเยเนว กตาติ วทนฺติ. คนฺถาวสาเน จ วุตฺตํ “อิติ ภทนฺตพุทฺธปฺปิยาจริเยน กตา ปทรูปสิทฺธิฏีกา สมตฺตา”ติ.

อิมํ ปทรูปสิทฺธิคนฺถํ สีหฬสฺยามมรมฺมรฏฺฐาทีสุ พหุํ วฬญฺชนฺติ. ปุพฺเพปิ สฺยามรฏฺเฐ จตุสฏฺฐฺยาธิกทฺวิสหสฺเส พุทฺธวสฺเส สิริมงฺคลมหาเถเรน จริตสงฺขฺยาปกาสกฏีกายํ อิมย ปทรูปสิทฺธิยา สงฺขฺยายตฺตมุทาหรณํ อุทฺธฏํ ทิสฺสติ. วุตฺตํ หิ

> “**มหาพุทฺธปฺปยตฺเถเรนปิ รูปสิทฺธิการเกน กจฺจายนนยํ ทสฺเสตุํ ยาว ตทุตฺตริ ทสคุณิตญฺจ. ยาว ตาสํ สงฺขฺยานํ อุตฺตริ, ตาว ทสคุณิตญฺจ กาตพฺพํ. เอตฺถ ทกาโร สนฺธิโช. ยถา ทสสฺส คณนสฺส ทสคุณิตํ สตํ โหติ, สตสฺส ทสคุณิตํ สหสฺสํ, สหสฺสสฺส ทสคุณิตํ ทสสหสฺสํ. อิทํ นหุตนฺติปิ วุจฺจตี**”ติ.

พุทฺธวสฺเส ปน ฉฬธิกปญฺจสตทฺวาหสหสฺเส อยํ ปทรูปสิทฺธิคนฺโถ จุฬาลงฺกาณปิยมหาราชสฺส นตฺตุภูเตน จกฺกิวํสิเกน ขตฺติยกุมาเรน อนุสรมงฺคลกาเรน สิริอุปาสกํ โสธาเปตฺวา มุทฺทาปิโต. อธุนา ตกฺกาล-มุทฺทิตปทรูปสิทฺธิโปตฺถกา ขีณตฺตํ ปตฺตา.

ท่ามะโออาราเม ปน โสตุชนา ปทรูปสิทฺธคนฺถํ อคฺคณฺหนฺติ. สเจ โสตุชนานํ อคฺคหณปฏิสํยุตฺตคนฺโถ นตฺถ, เตสมฺคฺคหณกมฺเม เจว อนตฺถชนโน, ปริยตฺติสาสนกิจฺเจ จ อนุสฺสาหชนโน ภเวยฺย. ตสฺมา ตสฺส ปทรูปสิทฺธิคนฺถสฺส นวมุทฺทณกมฺมํ ปตฺเถตฺวา ปทโสธน-กิจฺจมกาสิ. โสธเน จ พุทฺธสาสนสมิติมูลํ สรีรํ กตฺวา สีหฬสฺยาม-มรมฺมมูเลหิ เจว อณฺเณหิ กจฺจายนโมคฺคลฺลานสทฺทนีติปกรณาทีหิ จ สํสนฺทิตฺวา มหตา อุสฺสาเหน โสธยิตฺวา อุทฺธริตมูลคนฺเถ จ ปีฏฺจงฺเกหิ ทสฺเสตฺวา โมคฺคลฺลานสทฺทนีติปกรณาคตสตฺตงฺเก จ ยถานุรูปฏฺฐาเนสุ ปทสฺเสตฺวา อุทาหฏปทานํ ปจฺจยานํ ธาตูนญฺจ อนุกฺกมณิกาโย ปกฺขิปิตฺวา ทุติยาวาเร สมฺมา มุทฺทณํ การาเปสิ ฉวีสาธิกปญฺจสตทฺวิ-สหสฺเส พุทฺธวสฺเส.

อมสฺมิญฺจ สํวจฺฉเร อสีติวสฺสิกสฺส มยฺหํ วิชาตมงฺคลสมฺมตกาเล กตญฺญู กตเวที สิสฺสคโณ สมานจฺฉนฺโท หุตฺวา สมาคมฺม อิมํ ปทรูปสิทฺธคนฺถํ ปุน โสเธตฺวา ตติยวาเร มุทฺทาเปสีติ.

ท่ามะโออารามาธิโป
ท่ามะโออาราเม ลำปางนคเร
๒๕๔๓ พุทฺธวสฺเส

[๘]

นิทานกถาแปล

บรรดาคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ภาษามคธทั้ง ๔ คือ กัจจายนไวยากรณ์ โมคคัลลานไวยากรณ์ สัททนีติ และสัททสังคหะ ที่รักษาปริยัติศาสนาของพระตถาคตผู้ทรงเปี่ยมด้วยพระสิริ ให้ปรากฏตราบเท่าทุกวันนี้ คัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ อันพระกัจจายนเถระผู้เชี่ยวชาญพระพุทธพจน์รจนาไว้แล้ว เป็นคัมภีร์ที่ได้รับการสรรเสริญอย่างยิ่ง และนิยมใช้มากกว่าคัมภีร์อื่นๆ เนื่องจากเป็นคัมภีร์ที่ท่านรจนาโดยอาศัยพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา ไม่ย่อเกินไป ไม่พิสดารเกินไป อ่านออกเสียงได้ง่าย เหมาะแก่การท่องจำไม่ลำบากแม้แก่เด็กๆ และมีประโยชน์มากยิ่งต่อการศึกษาพระพุทธพจน์

คัมภีร์ที่น่าสรรเสริญเช่นนี้ ก็ยังเป็นคัมภีร์ที่เข้าใจไม่ง่ายนัก และไม่เหมาะแก่การเล่าเรียนได้ง่ายของนักศึกษา เพราะรจนาตามลำดับสูตร เหมือนไวยากรณ์สันสกฤตมีคัมภีร์ปาณินีย์ เป็นต้น

เพราะเหตุนั้น พระพุทธัปปิยาอาจารย์ผู้มองเห็นว่า คัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์นี้มีคุณประโยชน์มาก แต่ไม่ง่ายแก่การเรียนรู้ ประสงค์จะทำคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์นั้นให้เป็นคัมภีร์ที่เรียนได้ง่าย จึงได้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์ซึ่งได้รับการสรรเสริญยิ่ง นามว่า “ปทรูปสิทฺธิ” อันประดับด้วยลำดับตัวอย่างต่างๆมากมาย ซึ่งนำมาจากนวังคสัตถุศาสน์ทั้งปวง ที่ชัดเจนเพราะการกำหนดขอบเขตของสูตร และประกอบรูปอุทาหรณ์ปรากฏชัดไว้ มีหมวดหมู่ดีเพราะจัดเป็นหมวดหมู่ไว้อย่างดี ในกัณฑ์มีสันธิและนามเป็นต้น อันตรงไปตรงมาเพราะละลำดับสูตร แล้วกล่าวตามลำดับรูปสำเร็จของอุทาหรณ์ โดยนำเนื้อหาของคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ทั้งหมดมาบรรจุไว้ เพื่อยังความเชี่ยวชาญยิ่งในพระพุทธพจน์ ให้เกิดแก่นักศึกษาทั้งหลาย

เพราะเหตุนั้น ท่านจึงได้กล่าวไว้ในคำเริ่มต้นคัมภีร์ว่า “ข้าพเจ้าจักรจนาคัมภีร์ปทรูสิทธิให้ตรงไปตรงมา ชัดเจน จัดหมวดหมู่อย่างดี เพื่อให้เยาวชนเข้าใจได้ง่าย”

อนึ่ง พระพุทธัปปิยเถระผู้รจนาคัมภีร์ที่ได้รับการสรรเสริญนี้ มีอีกนามหนึ่งว่า “พระทีปังกร” ผู้เป็นดุจธงชัยแห่งเกาะลังกา เป็นที่รู้จักกันดีในแคว้นทมิฬ เป็นเจ้าอาวาสวัด ๒ แห่ง คือ วัดพาลาทิจจะ และจูฬมณิกรรม และท่านก็เป็นสิทธิ์ของพระเถระผู้มีนามว่า ”อานันทะ”

พระพุทธัปปิยเถระนั้น อันใครใครไม่สามารถกล่าวยืนยันแน่นอนว่าท่านเกิดในสมัยใด อนึ่ง ถ้าพระอานันทเถระผู้เป็นอาจารย์ของท่าน เป็นพระอานันทเถระผู้รจนาคัมภีร์มูลฎีกาแห่งพระอภิธรรม ก็สามารถอนุมานได้ว่าพระรูปนี้เกิดภายหลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ๑,๖๐๐ ปี

พระพุทธัปปิยเถระรูปนี้ มิได้รจนาคัมภีร์ปทรูปสิทธิเพียงคัมภีร์เดียวแท้จริง ท่านยังได้รจนาคัมภีร์ที่เป็นประพันธ์ร้อยกรองชื่อว่า “ปัชชมธุ” ซึ่งแสดงคุณของพระรัตนตรัยอีกด้วย

เมื่อท่านรจนาคัมภีร์ปทรูปสิทธินี้ ได้รวบรวมตัวอย่างที่ปรากฏในนวังคสัตถุศาสน์ พร้อมทั้งอรรถกถาและคัมภีร์ไวยากรณ์ทั้งหลาย อาศัยคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ คัมภีร์นฺยาสะอันเป็นวรรณนาของคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์นั้นอคัมภีร์สนธินิรุตติอคัมภีร์ปาณินีย์ไวยากรณ์ และคัมภีร์มหาภาษยะ เป็นต้น ท่านได้เลือกเฟ้นดอกไม้คือตัวอย่างต่างๆ จากกองดอกไม้คือตัวอย่างอันหลากหลาย นำมาร้อยเรียงกันเข้าเป็นมาลัยคือคัมภีร์ปทรูปสิทธิอันงดงามยิ่งด้วยตัวอย่างเหล่านั้น เหมือนนายมาลาการผู้ชำนาญ เลือกเก็บรวบรวมดอกไม้อันงดงามหลากหลายจากกองดอกไม้กองใหญ่นานาพรรณ นำมาลร้อยเป็นมาลัยซึ่งงดงามยิ่งด้วยดอกไม้เหล่านั้น

ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า แม้คัมภีร์ฎีกาของคัมภีร์ปทรูปสิทธินี้ พระพุทธัปปิยเถระผู้รจนาคัมภีร์ปทรูประสิทธิก็รจนาไว้ด้วย ดังที่ท่านกล่าวไว้ในคำลงท้ายคัมภีร์ปทรูปสิทธิฎีกาว่า “คัมภีร์ปทรูประสิทธิฎีกาซึ่งรจนาโดยท่านภทันตะพระพุทธัปปิยาจารย์ จบสมบูรณ์ ดังนี้แล”

ชนทั้งหลายใช้คัมภีร์ปทรูปสิทธินี้เป็นอันมาก ในประเทศสิงหล สยาม

และพม่า เป็นต้น แม้สมัยก่อนในประเทศสยามท่านก็ยกอุทาหรณ์ที่เกี่ยวกับสังขยาจากคัมภีร์ปทรูปสิทธินี้ไปแสดงไว้ในฎีกาของคัมภีร์สังขยาปกาสกะ ซึ่งพระสิริมังคละมหาเถระเป็นผู้รจนาไว้ในพุทธศักราช ๒๐๖๔ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า "แม้พระพุทธัปปิยเถระผู้ยิ่งใหญ่ เมื่อรจนาคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ก็ได้กล่าวไว้แล้วเพื่อแสดงนัยของคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ว่า 'สังขยาศัพท์ที่มากกว่า ๑,๐๐๐ นั้น มีอยู่เพียงใด บทที่สูงกว่าสังขยาเหล่านั้นมีอยู่เพียงใด พึงคูณด้วย ๑๐ เพียงนั้น' ในสูตรนี้ ทฺ อักษร เกิดจากการทำสนธิ เช่น ๑๐ คูณด้วย ๑๐ ชื่อว่า สตํ (ร้อย), ๑๐๐ คูณด้วย ๑๐ ชื่อว่า สหสฺสํ (พัน), ๑,๐๐๐ คูณด้วย ๑๐ ชื่อว่า ทสสหสฺสํ (หมื่น) ท่านเรียกหมื่นว่า นหุตํ บ้าง

ในประเทศสยาม คัมภีร์ปทรูปสิทธิได้รับการตีพิมพ์โดย พลโท พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรมงคลการ ขัตติยกุมารในพระบรมราชจักรีวงศ์ พระราชนัดดาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเก้าเจ้าอยู่หัว รับสั่งให้ อาจารย์สิริ เพชรไชย ตรวจชำระแล้วพิมพ์ขึ้นมาใหม่ ในพุทธศักราช ๒๕๐๖ บัดนี้คัมภีร์ปทรูปสิทธิที่ตีพิมพ์ในคราวนั้น ได้หมดไปแล้ว

นักศึกษาในสำนักเรียนบาลีใหญ่วัดท่ามะโอ พากันเรียนคัมภีร์ปทรูปสิทธิอยู่ เห็นว่า ถ้าคัมภีร์ที่ใช้เป็นแบบเรียนของนักศึกษาไม่มีแล้ว ในการเล่าเรียนของนักศึกษาเรานั้นก็จะไม่เกิดประโยชน์อะไร และเป็นเหตุให้หมดความพยายามในกิจของปริยัติศาสนา เพราะเหตุนั้น จึงได้ทำการตรวจชำระบทบาลีด้วยประสงค์จะตีพิมพ์คัมภีร์ปทรูปปสิทธินี้ขึ้นใหม่

ในการตรวจชำระนี้ ได้ใช้ฉบับของกระทรวงมหาดไทยและการศาสนาของประเทศสหภาพพม่าเป็นต้นฉบับ โดยเทียบเคียงกับต้นฉบับอักษรสิงหล อักษรสยาม อักษรพม่า และคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ โมคคันลานไวยากรณ์ สัททนีติ เป็นต้น และตรวจชำระให้บริสุทธิ์ด้วยความพยายามอย่างยิ่ง ทั้งได้แสดงคัมภีร์ต้นฉบับที่ท่านยกอุทาหรณ์มาเป็นเลขเชิงอรรถ และแสดงเลขลำดับสูตรที่นำมาจากคัมภีร์โมคคันลานไวยากรณ์และสัททนีติ ตามสมควรแก่ที่นั้นๆ ได้พิมพ์อนุกรมบทอุทาหรณ์ ธาตุ และปัจจัย ไว้ด้วยแล้ว ให้ตีพิมพ์

ไว้อย่างดีเป็นครั้งที่ ๒ ในพุทธศักราช ๒๕๒๖

อนึ่ง ในกาลที่ชาวโลกสมมุติว่าเป็นมงคลสมัย คล้ายวันเกิดของข้าพเจ้าผู้มีอายุ ๘๐ พรรษาในปีนี้ คณะศิษย์ผู้มีกตัญญูกตเวทีตาธรรม มีสมานฉันท์ร่วมกัน ตรวจชำระคัมภีร์ปทรูปสิทธินี้อีกครั้งหนึ่งแล้ว ให้ปีพิมพ์ไว้เป็นวาระที่ ๓ ดังนี้แล

เจ้าสำนักเรียนวัดท่ามะโอ
ท่ามะโออาราเม ลำปางนคเร
พุทธศักราช ๒๕๔๓

[๑๒]

วิญฺญาปนคาถา

๑. สมฺพุทฺธสาสนวรสฺส มโหปการา
นานานิรุตฺตินยทีปนกา ปสตฺถา
โปราณิเกหิ นิชพุทฺธิกตา'ธ สนฺติ
กจฺจายนาทิพหุเภทนิรุตฺติคนฺถา.

๒. กจฺจายนญฺจ จิรกาลตนํ ปสตฺถํ
ตนฺนามเธยฺยยตินา รจิต วิคยฺห
กาตนฺต-ปาณินิยมาทิกสกฺกานิ
สมฺพุทฺธภารติ-ตทฏฺฐกถญฺจ สุฏฺฐุ.

๓. สตฺตกฺกเมน รจเนน ตุ ตํ สุโพธํ
นาโหสิ รูปมนุคมฺม ตโต ปสตฺถา
พุทฺธปฺปิเยน รจิตา ปทรูปสิทฺธิ
พุทฺธาคเม สกลโสตุหิตาย ตสฺมา.

๔. นฺยาสปฺปฏิปริวาริกวณฺณนญฺจ
นิสฺสาย ตญฺจ สุขโพธนสมฺปณีตา
พฺยตฺตํ สุกณฺฑมฺชุกญฺจ วิธาย พาล-
โพธาย สา ชิตคิราพหุการยุตฺตา.

๕. พุทฺธปฺปิโย ทมิฬรฏฺฐธชายิโต จ
ทีปงฺกราขฺยวิทิโต'นฺทิยทกฺขิณสฺมึ
พาลาทิจฺจ-มณิกมฺมิกจูฬกาทิ-
อารามนายกวโรกวิวํสทีโป.

๖. อานนฺทรญฺญรตนาทิมหายตินฺโท
ลงฺกาธโชติ วิทิโต วรนาคทีเป
โยกาสิ สนฺตชนวณฺณิตมูลฏีกํ
สิสฺโสติ ตสฺส คุณวา ส ปตีตปญฺโญ

๗. นิพฺพานโต สิริฆนสฺส สตมฺหิ วสฺเส
อุปฺปชฺชิ โสฬสมเก จิตปุญฺญเสฏฺโฐ
การุญฺญโจทิตมโน ส อิมํ ปรญฺจ
วตฺถุตฺตยคฺคุณิกปชฺชมธุํ อกาสิ.

๘. รฏฺฐมฺหิ ขฺยาต“สิริ”อิจฺจาภิธานปาฬิ-
วิญฺญู วิโสธนมกา ปรมมฺหิ กาเล
ธมฺมาทินนฺทถวิโร จ ปุโนปิ ปจฺฉา
สํสนฺทิยากริ มรมฺมิกสีหเฬหิ.

๙. สิสฺเสหิ’ตีว กตคารวมานนสฺส
เถรสฺส สญฺจิตคุโณปการสฺสิมสฺส
กาเล วิชาตอิติสมฺมตมงฺคลสฺมึ
สํโสธิตา ปุน อยํ คุณปูชนาย.

๑๐. ยญฺจตฺถิ กิญฺจิ ขลิตํ อิธ โสธิตสฺมึ
ชาตํ วิโสธกปมาท-ภมาทิหตุ
ปาฬฺยาภิวุฑฺฒิรุจิกา’วิตถตฺถทสฺสา
ปสฺสนฺตุ โสธิย หิตายุตเจตสา ตํ.

วิญญาปนคาถาแปล

ขอนอบน้อมแด่พระโลกนาถเจ้า

๑. คัมภีร์ไวยากรณ์จำนวนมากอันมีกัจจายนะเป็นอาทิ มีอุปการคุณอันใหญ่หลวงแก่บวรพระพุทธศาสนา แสดงนัยต่าง ๆทางไวยากรณ์ เป็นที่สรรเสริญของนักปราชญ์ โบราณาจารย์ทั้งหลายได้ประพันธ์ด้วยปรีชาญาณของตน มีปรากฏอยู่ในพระศาสนานี้

๒. อนึ่งเล่า คัมภีร์กัจจายนะเกิดก่อนนานกว่าคัมภีร์ไวยากรณ์อื่น บัณฑิตยกย่องสรรเสริญ พระภิกษุผู้มีสมัญญาว่ากัจจายนะนั้นรจนาด้วยดี โดยอิงอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตอันมีคัมภีร์กาตันตะและปาณินีย์เป็นต้น พร้อมด้วยพระชินพจน์กับคัมภีร์อรรถกถา

๓. แต่คัมภีร์กัจจายนะนั้นมิใช่ไวยากรณ์ที่เข้าใจง่ายเลย เนื่องจากรจนาตามลำดับสูตร ฉะนั้น พระพุทธัปปิยเถระจึงได้รจนาคัมภีร์ปทรูปสิทธิตามลำดับอุทาหรณ์ ให้รู้ง่ายดีกว่าคัมภีร์กัจจายนะนั้น เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่นักศึกษาทั้งปวง ในปริยัติธรรมของพระพุทธเจ้า

๔. คัมภีร์ปทรูปสิทธิอิงอาศัยคัมภีร์กัจจายนะและคัมภีร์อรรถาธิบายที่เกี่ยวข้องอันมีคัมภีร์นฺยาสะเป็นอาทิ ประพันธ์ขึ้นเพื่อความรู้ง่าย โดยกระทำให้ชัดเจน แบ่งหมวดหมู่ไว้อย่างดีและตรง เพื่อความรู้ของเยาวชนทั้งหลายโดยแท้ คัมภีร์นั้นกอปรด้วยคุณูปการมากต่อพระชินพจน์

๕. พระพุทธะปิยะเถระผู้เปรียบดั่งธงชัยแห่งแคว้นทมิฬในอินเดียตอนใต้ และเลื่องลือด้วยชื่ออีกนามหนึ่งว่า “พระทีปังกร” เป็นเจ้าอาวาสปกครองวัดพาลาทิจจะและวัดจูฬมณิกรรม เป็นดุจประทีปแห่งกวีวงศ์ (ซึ่งแคว้นทมิฬอยู่ทางอินเดียตอนใต้ต่อจากแคว้นอันธระ ตั้งแต่แคว้นมัทราสลงไปตามชายฝั่งทะเล เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าโจฬ

มณฑล หรือโกโรมันเดล

๖. พระมหาเถระรูปใดนามว่า “พระอานันทวนรัตนะ” มีเกียรติศักดิ์ฟุ้งขจรไปในลังกาทวีปอันประเสริฐ รจนาคัมภีร์มูลฎีกาที่เหล่ากัลยาณชนสรรเสริญ พระพุทธะปิยะเถระผู้ทรงคุณธรรม มีปัญญาประจักษ์เป็นศิษย์ของพระมหาเถระนั้น

๗. พระพุทธัปปิยเถระอุบัติเกิดในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จากกาลปรินิพพานของพระจอมมุนี ได้สั่งสมกุศลสมภารอันเลิศ มีจิตที่ความการุญกระตุ้นเตือนแล้ว รจนาคัมภีร์ปทรูปสิทธินี้ และคัมภีร์อื่นชื่อ **ปัชชมธุ** ที่กอปรด้วยคุณของพระรัตนตรัย

๘. บัณฑิตผู้รอบรู้ภาษาบาลีมีนามว่า “อาจารย์สิริ เพชรไชย” ผู้ทรงกิตติคุณในประเทศ ได้ตรวจชำระคัมภีร์ปทรูปสิทธินี้ก่อน ภายหลังต่อมา ท่านอาจารย์ธัมมานันทเถระได้เทียบเคียงกับฉบับพม่าและฉบับลังกาแล้วตรวจชำระอีก

๙. ในมงคลสมัยที่ชาวโลกสมมติกันว่าเป็นวันคล้ายวันเกิดอายุ ๘๐ พรรษา ของท่านอาจารย์พระธัมมานันทเถระที่เหล่าสิทธิ์เคารพนับถือยิ่ง ผู้บำเพ็ญอุปการคุณต่างๆ คณะศิษย์ได้ตรวจชำระคัมภีร์ปทรูปสิทธินี้อีก เพื่อบูชาพระคุณของท่านข้อ

๑๐. บทใดบทหนึ่งที่ผิดพลาดในคัมภีร์ที่ชำระนี้ หากเกิดมีเพราะความพลั้งเผลอและความคาดเคลื่อนเป็นอาทิของผู้ชำระ ขอท่านผู้ปรารถนาความรุ่งเรืองแห่งภาษาบาลี หยั่งเห็นเนื้อความที่ถูกต้อง จงชำระบทนั้นด้วยจิตที่มุ่งประโยชน์แล้ว ศึกษาดูเถิด

คณะผู้ตรวจชำระ
พุทธศักราช ๒๕๔๗

[๑๖]

คำนำ

การมีความสามารถศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกได้ด้วยตนเอง เป็นความปรารถนาสูงสุดของนักศึกษาบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก

ทั้งมีสถาบันรับรองและนักค้นคว้าอิสสระ ล้วนไขว่คว้าทุกวิถีทางที่จะได้คุณสมบัติอย่างนั้น จึงพากันแสวงหาสถาบันที่ให้โอกาสเรียนรู้ก็มี แสวงหาอาจารย์ผู้ปรีชาสามารถถ่ายทอดความรู้ที่ลึกซึ้งถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าและของปราชญ์แม้จะล่วงกาลมานาน ด้วยวิธีที่ใหม่และทันสมัยได้อย่างละเมียดละไม แจ่มแจ้งชัดเจนก็มี แสวงหาแต่เฉพาะคัมภีร์เก่าแก่ทั้งของดั้งเดิมและแปลพร้อมคำอธิบายหลากหลายสำนวนก็มี แสวงหาสื่ออื่น ๆอันเป็นประโยชน์ในสถานการณ์ที่แตกต่างกันก็มี

ผู้ได้ศึกษาค้นคว้าคัมภีร์บาลีใหญ่และพระไตรปิฎกแล้วนั่นแหละ จึงมีความรู้เป็นที่ยอมรับในหมู่นักปราชญ์ทั้งหลายทั้งในปัจจุบันและในอนาคต

คัมภีร์ปทรูปสิทธิแปลสัททัตถนัยและโวหารัตถนัย เป็นหนึ่งในคัมภีร์บาลีใหญ่แปลที่เอื้อประโยชน์แก่ผู้แสวงหาคัมภีร์แปลที่เก่าแก่แต่ทันสมัย สามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการศึกษาค้นคว้าทั้งภาษาบาลีชั้นสูงและพระไตรปิฎกได้อย่างชัดเจนครบถ้วน

เมื่อมีคัมภีร์ที่ดีที่สุดคัมภีร์หนึ่งอยู่ในมือของตนแล้ว มัวชักช้า ไม่รีบขวนขวายศึกษาให้ได้อรรถรส ก็เปล่าประโยชน์ที่เป็นได้เพียงเอ่ยชื่อคัมภีร์ให้คนอื่นเขาฟัง จึงควรลงมือศึกษาตั้งแต่บัดนี้ ด้วยความอุตสาหะใหญ่หลวงเหมือนกำลังพยายามหนีความเหือดแห้งกันดาร มุ่งสู่ความอุดม และไพศาลแห่งปัญญาญาณ จนสามารถข้ามพ้นวัฏฏสงสาร เข้าถึงนิพพานด้วยกันเทอญ

พระมหาสมปอง มุทิโต
สถาบันบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก

[๑๗]

อักษรย่ออ้างอิง

พระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม

พระวินัยปิฎก ๘ เล่ม		
เล่มที่	**คำย่อ**	**คำเต็ม**
๑	วิ.มหาวิ.	วินยปิฎก มหาวิภงฺค ปฐมภาค
๒	วิ.มหาวิ.	วินยปิฎก มหาวิภงฺค ทุติยภาค
๓	วิ.ภิกฺขุนี.	วินยปิฎก ภิกฺขุนีวิภงฺค
๔	วิ.มหา.	วินยปิฎก มหาวคฺค ปฐมภาค
๕	วิ.มหา.	วินยปิฎก มหาวคฺค ทุติยภาค
๖	วิ.จูฬ.	วินยปิฎก จูฬวคฺค ปฐมภาค
๗	วิ.จูฬ.	วินยปิฎก จูฬวคฺค ทุติยภาค
๘	วิ.ป.	วินยปิฎก ปริวาร
พระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม		
เล่มที่	**คำย่อ**	**คำเต็ม**
๙	ที.สี.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺค
๑๐	ที.มหา.	ทีฆนิกาย มหาวคฺค
๑๑	ที.ปา.	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค
๑๒	ม.มู.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาส
๑๓	ม.ม.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาส
๑๔	ม.อุ.	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาส
๑๕	สํ.ส.	สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺค
๑๖	สํ.นิ.	สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺค
๑๗	สํ.ข.	สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวารวคฺค
๑๘	สํ.สฬา.	สํยุตฺตนิกาย สฬายตนวคฺค
๑๙	สํ.มหา.	สํยุตฺตนิกาย มหาวารวคฺค

๒๐	องฺ.เอกก.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาต
	องฺ.ทุก.	องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิปาต
	องฺ.ติก.	องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาต
๒๑	องฺ.จตุกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาต
๒๒	องฺ.ปญฺจก.	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาต
๒๓	องฺ.ฉกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาต
	องฺ.สตฺตก.	องฺคุตฺตรนิกาย สตฺตกนิปาต
	องฺ.อฏฺฐก.	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกนิปาต
	องฺ.นวก.	องฺคุตฺตรนิกาย นวกนิปาต
๒๔	องฺ.ทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาต
	องฺ.เอกาทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกาทสกนิปาต
๒๕	ขุ.ขุ.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐ
	ขุ.ธ.	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท
	ขุ.อุ.	ขุทฺทกนิกาย อุทาน
	ขุ.อิติ.	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก
	ขุ.สุ.	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต
๒๖	ขุ.วิ.	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุ
	ขุ.เปต.	ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุ
	ขุ.เถร.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา
	ขุ.เถรี.	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา
๒๗	ขุ.ชา.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก ปฐมภาค
๒๘	ขุ.ชา.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก ทุติยภาค
๒๙	ขุ.มหา.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทส
๓๐	ขุ.จูฬ.	ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทส
๓๑	ขุ.ปฏิ.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค
๓๒	ขุ.อป.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน ปฐมภาค
๓๑	ขุ.ปฏิ.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค
๓๒	ขุ.อป.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน ปฐมภาค

๓๓	ขุ.อป.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน ทุติยภาค
	ขุ.พุทฺธ.	ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํส
	ขุ.จริยา.	ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฏก
พระอภิธัมมปิฎก ๑๒ เล่ม		
เล่มที่	**คำย่อ**	**คำเต็ม**
๓๔	อภิ.สงฺ.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณี
๓๕	อภิ.วิ.	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺค
๓๖	อภิ.ธา.	อภิธมฺมปิฏก ธาตุกถา
	อภิ.ปุ.	อภิธมฺมปิฏก ปุคฺคลปญฺญตฺติ
๓๗	อภิ.ก.	อภิธมฺมปิฏก กถาวตฺถุ
๓๘	อภิ.ย.	อภิธมฺมปิฏก ยมก ปฐมภาค
๓๙	อภิ.ย.	อภิธมฺมปิฏก ยมก ทุติยภาค
๔๐	อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน ปฐมภาค
๔๑	อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน ทุติยภาค
๔๒	อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน ตติยภาค
๔๓	อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน จตุตฺถภาค
๔๔	อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน ปญฺจมภาค
๔๕	อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน ฉฏฺฐภาค

อรรถกถา ๕๗ เล่ม

อรรถกถาพระวินัยปิฎก ๗ เล่ม		
คำย่อ	**คำเต็ม**	**จำนวน**
วิ.อฏฺ.	วินยปิฎก ปาราชิกกณฺฑาทิอฏฺจกถา (สมนฺตปาสาทิกา)	๒ เล่ม
วิ.มหา.อฏฺ.	วินยปิฎก มหาวคฺคาทิอฏฺจกถา (สมนฺตปาสาทิกา)	๑ เล่ม
กงฺขา.	กงฺขาวิตรณี	๑ เล่ม
วิ.สงฺคห.	วินยสงฺคห	๑ เล่ม
วิ.นิจฺฉย.	วินยวินิจฺฉย	๑ เล่ม
อุตฺตรวิ.	อุตฺตรวินิจฺฉย	
ขุทฺทสิกฺขา	ขุทฺทสิกฺขา	๑ เล่ม
มูลสิกฺขา	มูลสิกฺขา	

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ๔๕ เล่ม		
คำย่อ	**คำเต็ม**	**จำนวน**
ที.สี.อฏฺ.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺคอฏฺจกถา (สุมงฺคลวิลาสินี)	๑ เล่ม
ที.มหา.อฏฺ.	ทีฆนิกาย มหาวคฺคอฏฺจกถา (สุมงฺคลวิลาสินี)	๑ เล่ม
ที.ปา.อฏฺ.	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคอฏฺจกถา (สุมงฺคลวิลาสินี)	๑ เล่ม
ม.มู.อฏฺ.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสอฏฺจกถา (ปปญฺจสูทนี)	๒ เล่ม
ม.ม.อฏฺ.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสอฏฺจกถา (ปปญฺจสูทนี)	๑ เล่ม
ม.อุ.อฏฺ.	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสอฏฺจกถา (ปปญฺจสูทนี)	๑ เล่ม
สํ.ส.อฏฺ.	สํยุตฺตินิกาย สคาถวคฺคอฏฺจกถา (สารตฺถปฺปกาสินี)	๑ เล่ม
สํ.นิ.อฏฺ.	สํยุตฺตินิกาย นิทาน-ขนฺธวคฺคอฏฺจกถา (สารตฺถปฺปกาสินี)	๑ เล่ม
สํ.สฬา.อฏฺ.	สํยุตฺตินิกาย สฬายตน-มหาวคฺคอฏฺจกถา (สารตฺถปฺปกาสินี)	๑ เล่ม
องฺ.เอกก.อฏฺ.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาตอฏฺจกถา (มโนรถปูรณี)	๑ เล่ม
องฺ.ทุก.อฏฺ.	องฺคุตฺตรนิกาย ทุก-จตุกฺกนิปาตอฏฺจกถา (มโนรถปูรณี)	๑ เล่ม
องฺ.ปญฺจก.อฏฺ.	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกาทินิปาตอฏฺจกถา (มโนรถปูรณี)	๑ เล่ม
ขุทฺทก.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาจอฏฺจกถา (ปรมตฺถโชติกา)	๑ เล่ม
ธมฺม.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทอฏฺจกถา	๒ เล่ม

อุทาน.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย อุทานอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
อิติวุตฺ.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตกอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
สุตฺตนิ.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาตอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
วิมาน.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
เปต.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
เถร.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถาอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
เถรี.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถาอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
ชา.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย ชาตกอฏฺฐกถา	๑๐ เล่ม
มหานิ.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทสอฏฺฐกถา (สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา)	๑ เล่ม
จูฬนิ.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทสอฏฺฐกถา (สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา)	๑ เล่ม
ปฏิสํ.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺคอฏฺฐกถา (สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา)	๒ เล่ม
อป.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย อปทานอฏฺฐกถา (วิสุทฺธชนวิลาสินี)	๒ เล่ม
พุทฺธวํ.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํสอฏฺฐกถา (มธุรตฺถวิลาสินี)	๑ เล่ม
จริยา.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฏกอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
เนตฺติอฏฺ.	เนตฺติอฏฺฐกถา	๑ เล่ม
มิลินฺท.	ขุทฺทกนิกาย มิลินฺทปญฺหาปกรณํ	๑ เล่ม
วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺค	๒ เล่ม
อรรถกถาพระอภิธัมมปิฎก ๕ เล่ม		
คำย่อ	**คำเต็ม**	**จำนวน**
อภิ.สงฺ.อฏฺ.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคิณีอฏฺฐกถา (อฏฺฐสาลินี)	๑ เล่ม
อภิ.วิ.อฏฺ.	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺคอฏฺฐกถา (สมฺโมหวิโนทนี)	๑ เล่ม
อภิ.ปญฺจ.อฏฺ.	อภิธมฺมปิฏก ปญฺจปกรณอฏฺฐกถา (อฏฺฐสาลินี)	๑ เล่ม
สงฺคห.	อภิธมฺมตฺถสงฺคห	๑ เล่ม
อภิ.วตาร.	อภิธมฺมาวตาร	๑ เล่ม

คัมภีร์ฎีกา ๔๐ เล่ม

ฎีกาพระวินัยปิฎก ๑๓ เล่ม		
คำย่อ	**คำเต็ม**	**จำนวน**
วชิร.	วชิรพุทฺธิ	๑ เล่ม
สารตฺถ.	สารตฺถทีปนี	๓ เล่ม
วิมติ.	วิมติวิโนทนี	๒ เล่ม
กงฺขาฎี.	กงฺขาวิตรณีปุราณฎีกา	๑ เล่ม
กงฺขา.อภิฎี.	กงฺขาวิตรณีอภินวฎีกา (วินยตฺถมญฺชูสา)	๑ เล่ม
วินยาลงฺการ.	วินยาลงฺการฎีกา	๒ เล่ม
วิ.นิจฺฉยฎี.	วินยวินิจฺฉยฎีกา	๒ เล่ม
อุตฺตรวิ.ฎี.	อุตฺตรวินิจฺฉยฎีกา	
ขุทฺทสิกฺขา.ฎี.	ขุทฺทสิกฺขาปุราณฎีกา	๑ เล่ม
ขุทฺทสิกฺขา.อภิฎี.	ขุทฺทสิกฺขาอภินวฎีกา	

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก ๑๗ เล่ม		
คำย่อ	**คำเต็ม**	**จำนวน**
ที.สี.ฎี.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺคฎีกา (ลีนตฺถปกาสินี)	๑ เล่ม
ที.มหา.ฎี.	ทีฆนิกาย มหาวคฺคฎีกา (ลีนตฺถปกาสินี)	๑ เล่ม
ที.ปา.ฎี.	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคฎีกา (ลีนตฺถปกาสินี)	๑ เล่ม
ที.ปา.อภิฎี.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺคอภินวฎีกา (สาธุวิลาสินี)	๒ เล่ม
ม.มู.ฎี.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสฎีกา (ลีนตฺถปกาสินี)	๒ เล่ม
ม.ม.ฎี.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิม-อุปริปณฺณาสฎีกา (ลีนตฺถปกาสินี)	๑ เล่ม
สํ.ฎี.	สํยุตฺตินิกาย สํยุตฺตฎีกา (ลีนตฺถปกาสินี)	๒ เล่ม
องฺ.ฎี.	องฺคุตฺตรนิกาย องฺคุตฺตรฎีกา (สารตฺถมญฺชูสา)	๓ เล่ม
ธมฺม.ฎี.	ธมฺมปทมหาฎีกา	๑ เล่ม
เนตฺติ.ฎี.	เนตฺติฎีกา	๑ เล่ม
เนตฺติ.วิ.	เนตฺติวิภาวินี	

วิสุทฺธิ.ฏี.	วิสุทฺธิมคฺคมหาฏีกา (ปรมตฺถมญฺชูสา)	๒ เล่ม
ฎีกาพระอภิธัมมปิฎก ๑๐ เล่ม		
คำย่อ	**คำเต็ม**	**จำนวน**
มูลฏี.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคิณี-วิภงฺค-ปญฺจปกรณมูลฏีกา	๓ เล่ม
อนุฏี.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคิณี-วิภงฺค-ปญฺจปกรณอนุฏีกา	
มณิทีป.	มณิทีป	๒ เล่ม
มธุฏี.	มธุฏีกา (มธุสารตฺถทีปนี)	๒ เล่ม
สงฺคห.ฏี.	อภิธมฺมตฺถสงฺคหฏีกา (อภิธมฺมตฺถวิภาวินี)	๑ เล่ม
มณิมญฺชู.	มณิสารมญฺชูสา	๒ เล่ม

วิธีดูเลขและอักษรย่ออ้างอิง

พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ที่ยกมาอ้างอิง ให้ถือเอาฉบับ มจร. (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) ทั้งฉบับบาลีและแปลไทย

ส่วนอรรถกถาธรรมบท อภิธัมมัตถสังคหะ และอภิธัมมัตถวิภาวินี ใช้ฉบับ มมร. (มหามกุฏราชวิทยาลัย)

ตัวเลข ๑/๑ เป็นต้น ตัวเลขหน้าเครื่องหมาย / บอกเลขลำดับเล่ม, ตัวเลขหลังเครื่องหมาย / บอกเลขลำดับข้อ เช่น ที.สี. ๙/๑๐ หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่ม ๙ ข้อ ๑๐

คัมภีร์กัจจายนะ นฺยาสะ สัททนีติ สุตตมาลา เป็นตัวเลขลำดับสูตร

คัมภีร์สัททนีติ ธาตุมาลา เป็นเลขลำดับหน้า

คัมภีร์โมคคัลลานะ และโมคคัลลานปัญจิกา เลขตัวหน้าบอกลำดับปริจเฉท เลขตัวหลังบอกลำดับสูตร

คัมภีร์ปาณินีย์ เลขตัวหน้าบอกอัธยายะ เลขกลางบอกปาทะ และเลขตัวหลังบอกสูตร เช่น ปาณินีย. ๓/๒/๑๐ เป็นต้น

คัมภีร์ปกรณ์อื่นๆ ๒๐ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
กจฺจายน.	กจฺจายนสุตฺต (ฉบับชมรมนิรุตติศึกษา)	๑ เล่ม
นฺยาส.	นฺยาสปกรณ (ฉบับวัดท่ามะโอ)	๑ เล่ม
รูปสิทฺธิ.	ปทรูปสิทฺธิ (ฉบับชมรมนิรุตติศึกษา)	๑ เล่ม
โมคฺ.	โมคฺคลฺลานปกรณ (ฉบับวัดท่ามะโอ)	๑ เล่ม
โมคฺ.ปญฺจิกา.	โมคฺคลฺลานปญฺจิกา (ฉบับอักษรพม่า)	๑ เล่ม
นีติ.สุตฺต.	สทฺทนีติ สุตฺตมาลา (ฉบับภูมิพโลภิกฺขุ)	๑ เล่ม
นีติ.ธาตุ.	สทฺทนีติ ธาตุมาลา (ฉบับภูมิพโลภิกฺขุ)	๑ เล่ม
ปาณินีย	ปาณินีย (อษฺฏาธฺยายี) (ฉบับสันสกฤต)	๑ เล่ม
กาตนฺต	กาตนฺต (กลาปวฺยากรณ) (ฉบับสันสกฤต)	๑ เล่ม
กาสิกา	กาสิกา (ฉบับสันสกฤต)	๑ เล่ม
อมร.	อมรโกสอภิธาน	๑ เล่ม
อมร.ฏี.	อมรโกสฏีกา	๑ เล่ม
มงฺคลตฺถ.	มงฺคลตฺถทีปนี	๒ เล่ม
อลงฺการ.	สุโพธาลงฺการ	๑ เล่ม
ทาฐาวํส.	ทาฐาวํส (ฉบับอักษรพม่า)	๑ เล่ม
อมรมาลา.	อมรมาลาสิกโกกาทฺธ (ฉบับสันสกฤต)	๑ เล่ม
มหาปณาม.	มหาปณาม (ฉบับอักษรพม่า)	๑ เล่ม
ปาจิตฺยาทิ.	ปาจิตฺยาทิโยชนา	๑ เล่ม
สทฺทตฺถ.	สทฺทตฺถเภทจินฺตา	๑ เล่ม

[๒๕]

ปทรูปสิทฺธิยา สุตฺตสูจิ

อโต เนน	๑๐๓	๗๙	๖๓
อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต	๑	๑	๒
อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนํ ฉ ปรสฺสปทานิ	๔๐๖	๔๒๙	๓๑๖
อนกา ยุ-ณฺวูนํ	๖๒๒	๕๗๐	๔๑๗
อนปุํสกสฺสายํ สิมฺหิ	๑๗๒	๒๑๘	๑๒๙
อนาคเต ภวิสฺสนฺตี	๔๒๑	๔๗๓	๓๔๐
อนาทเร จ	๓๐๕	๓๒๓	๒๑๐
อนิมิ นามฺหิ จ	๑๗๑	๒๑๙	๑๒๙
อนุปทิฏฺฐานํ วุตฺตโยคโต	๕๑	๕๙	๕๓
อนุมติปริกปฺปตฺเถสุ สตฺตมี	๔๑๖	๔๕๔	๓๒๘
อนฺตสฺสิ’วณฺณากาโร วา	๔๖๕	๔๖๓	๓๓๓
อนฺติกสฺส เนโท	๒๖๔	๓๙๓	๒๙๓
อนฺเต นิคฺคหีตญฺจ	๓๗๗	๐	๐
อปจฺจกฺเข ปโรกฺขาตีเต	๔๑๗	๔๖๐	๓๓๒
อปาทาเน ปญฺจมี	๒๙๕	๘๙/๓๐๗	๖๕/๑๙๑
อปฺปสฺส กณฺ	๒๖๖	๓๙๕	๒๙๓
อพฺโภ อภิ	๔๔	๒๔	๑๙
อมา ปโต สฺมึสฺมานํ วา	๖๘	๑๘๔	๑๐๕
อมาทโย ปรปเทภิ	๓๒๗	๓๕๑	๒๓๕
อ’มาลปเนกวจเน	๑๕๓	๑๓๘	๘๒
อมุสฺส โม สํ	๑๗๓	๒๒๓	๑๓๑
อมุสฺสา’ทุํ	๑๓๐	๒๒๕	๑๓๒
อมฺห-ตุมฺห-นฺตุ-ราช-พฺรหฺมตฺต-สข-สตฺถุ ...	๒๗๐	๑๒๐	๗๖
อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส	๑๒๐	๒๔๓	๑๔๐
อมฺเห อุตฺตโม	๔๑๒	๔๓๗	๓๒๐
อยุวณฺณานญฺจา’โย วุทฺธี	๔๐๕	๓๖๕	๒๖๕
อรหสกฺกาทีสุ จ	๕๖๒	๖๓๘	๔๖๓
อรหสกฺกาทีหิ ตุํ	๖๓๗	๐	๐
อล-กล-สเลหิ ลยา	๖๓๒	๖๕๖	๔๘๒
อวณฺณา จ เค	๑๒๖	๑๐๑	๖๙
อวณฺโณ เย โลปญฺจ	๒๖๑	๓๖๙	๒๖๘

อิจฺฉตฺเถสุ สมานกตฺตุเกสุ ตเวตุํวา	๕๖๑	๖๓๖	๔๖๒
อิณฺณมิณฺณนุนํ ตีหิ สงฺขฺยาหิ	๘๗	๒๓๑	๑๓๖
อิตฺถิปุมนปุํสกสงฺขฺยํ	๑๓๑	๐	๐
อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาว เจ	๓๓๑	๓๕๓	๒๔๗
อิตฺถิย'มติยโว วา	๕๕๓	๕๙๙	๔๓๗
อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย	๒๓๗	๑๗๖	๑๐๑
อิมสทฺทสฺส จ	๑๗๗	๒๒๑	๑๓๐
อิมสฺมา รหิธุนาทานิ จ	๒๕๙	๒๗๙	๑๕๔
อิมสฺมา หธา จ	๒๕๔	๒๗๔	๑๕๒
อิมสฺสิ ถํทานิหโตเธสุ จ	๒๓๔	๒๖๕	๑๕๐
อิมสฺสิท'มํสิสุ นปุํสเก	๑๒๙	๒๒๒	๑๓๐
อิยตมกิเอสาน'มนฺตสฺสโร ทีฆํ...	๖๔๒	๕๘๘	๔๒๘
อิวณฺณาคโม วา	๔๔๒	๔๔๘	๓๒๕
อิวณฺณุวณฺณา ฌลา	๕๘	๒๙	๒๑
อิวณฺโณ ยํ นวา	๒๑	๒๑	๑๗
อิสุยมูนม'นฺโต จฺโฉ วา	๕๒๒	๔๗๖	๓๔๔
อียูปมานา จ	๔๓๖	๕๓๗	๓๘๙
อีสํทุสูหิ ข	๕๖๐	๖๐๔	๔๔๐
อุ นามฺหิ จ	๑๕๙	๑๓๙	๘๒
อุ สสฺมึ สโลโป จ	๒๐๓	๑๖๒	๙๔
อุตฺตํ สนาสุ	๑๙๘	๑๒๓	๗๗
อุตฺต'โมกาโร	๕๑๑	๕๒๑	๓๗๘
อุปธฺยาธิกิสฺสรวจเน	๓๑๔	๓๒๘	๒๑๓
อุปมตฺถายิตตฺตํ	๓๕๗	๓๘๒	๒๘๓
อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาโว	๓๑๙	๓๓๐	๒๑๕
อุภาทิโต นมินฺนํ	๘๖	๒๒๗	๑๓๔
อุเภ ตปฺปุริสา	๓๒๖	๓๔๑	๒๒๔
อุสุรนฺชทํสานํ ทํสสฺส ทฑฺโฒ ฒธา จ	๖๕๙	๖๖๙	๔๘๙
เอ โตเถสุ จ	๒๓๓	๒๖๔	๑๔๙
เอ อย	๕๑๔	๔๙๑	๓๕๖
เอกาทิโต ทสสฺสี	๓๗๕	๔๑๒	๓๐๑

กรสฺส จ ตตฺตํ ตุสฺมึ	๖๑๙	๕๗๓	๔๒๐
กรสฺส สปฺปจฺจยสฺส กาโห	๔๘๑	๕๒๔	๓๘๑
กรสฺสา’กาโร จ	๕๑๒	๕๒๒	๓๗๙
กวคฺคสฺส จวคฺโค	๔๖๒	๔๖๗	๓๓๕
กาปฺปตฺเถสุ จ	๓๓๖	๓๔๗	๒๓๑
การณตฺเถ จ	๒๙๖	๓๑๔	๓๐๑
การิตํ วิย ณานุพนฺโธ	๖๒๑	๕๕๓	๔๐๔
การิตานํ โณ โลปํ	๕๒๓	๕๒๖	๓๘๒
กาลทฺธาน’มจฺจนฺตสํโยเค	๒๙๘	๒๘๗	๑๗๒
กาลภาเวสุ จ	๓๑๓	๓๒๗	๒๑๒
กาลาติปตฺติ สฺสา สฺสํสุ สฺเส...	๔๓๐	๔๗๔	๓๔๑
กาเล วตฺตมานาตีเต ณฺวาทโย	๖๕๐	๖๕๑	๔๗๘
กาเล	๒๕๖	๐	๐
กาเล	๔๑๓	๔๒๗	๓๑๕
กิมิเมหิ ถํ	๓๙๙	๔๒๒	๓๐๙
กิยาทิโต นา	๔๔๙	๕๑๓	๓๗๓
กิริยายํ ณฺวุตโว	๖๕๒	๖๔๘	๔๗๕
กิสฺส ก เว จ	๒๒๗	๒๗๐	๑๕๑
กึสพฺพญฺเญกยกุหิ ทาทาจนํ	๒๕๗	๒๗๖	๑๕๓
กึสฺมา โว	๒๕๑	๒๖๙	๑๕๑
กุ หึหํสุ จ	๒๒๘	๒๗๒	๑๕๒
กุฏาทีหิ โธ	๖๗๒	๖๘๒	๔๙๗
กุสสฺมา ที จฺฉิ	๔๙๘	๔๘๐	๓๔๗
โก เข จ	๔๗๓	๕๒๙	๓๘๕
กฺริยาติปนฺเนตีเต กาลาติปตฺติ	๔๒๒	๔๗๕	๓๔๑
กฺวจา’ทิมชฺฌุตฺตรานํ ทีฆรสฺสา	๔๐๓	๓๕๔	๒๔๗
กฺวจาทิวณฺณาน’เมกสฺสรานํ เทฺวภาโว	๔๕๘	๔๖๑	๓๓๒
กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต	๑๔	๑๖	๑๒
กฺวจิ โอ พฺยญฺชเน	๓๖	๔๗	๔๕
กฺวจิ โต ปญฺจมฺยตฺเถ	๒๔๘	๒๖๐	๑๔๘
กฺวจิ ทุติยา ฉฏฺฐีนมตฺเถ	๓๐๖	๒๘๙	๑๗๔

โฆ รสฺสํ	๖๖	๒๐๕	๑๒๒
จตุจฺเฉหิ ถรา	๓๘๔	๔๐๗	๒๙๙
จตูปปทสฺส โลโป ตุ'ตฺตรปทาทิจสฺส ...	๓๙๐	๒๕๖	๑๔๖
จนนฺเตหิ รจฺจํ	๕๙๘	๖๔๓	๔๖๗
จุราทิโต เณณยา	๔๕๒	๕๒๕	๓๘๒
จฺยาทีหิ อีวโร	๖๖๘	๖๗๘	๔๙๕
ฉฏฺฐี จ	๓๐๘	๓๑๗	๒๐๔
ฉทาทีหิ ต-ตฺรณฺ	๖๕๖	๖๖๖	๔๘๗
ชนาทีน'มา ติมฺหิ จ	๕๘๕	๖๑๙	๔๔๘
ชรมรานํ ชีรชียฺยมียฺยา วา	๕๐๕	๔๘๒	๓๔๘
ชาตาทีน'มิมิยา จ	๓๕๓	๓๗๘	๒๘๐
ชายาย ตุทํชานิ ปติมฺหิ	๓๓๙	๓๕๘	๒๕๖
ชิโต อิน สพฺพตฺถ	๕๕๘	๖๐๒	๔๓๙
ชินวจนยุตฺตํ หิ	๕๒	๖๐	๕๕
ฌลโต จ	๒๑๕	๑๔๑	๘๓
ฌลโต สสฺส โน วา	๑๑๗	๑๒๔	๗๘
ฌลปา รสฺสํ	๒๔๕	๑๕๒	๘๙
ฌลานมิยุวา สเร วา	๗๐	๓๐	๒๒
ญาสฺส ชาชํนา	๔๗๐	๕๑๔	๓๗๔
ฐา ติฏฺโฐ	๔๖๘	๔๙๒	๓๕๗
ฐาปาน'มิอี จ	๕๘๘	๖๒๐	๔๔๘
โฑ ฒมกาเร	๖๑๒	๖๑๕	๔๔๖
ณ ราคา ตสฺเสทมญฺญตฺเถสุ จ	๓๕๒	๓๗๖	๒๗๕
ณ วิสมาทีหิ	๓๖๑	๓๘๘	๒๙๐
ณมฺหิ รนฺชสฺส โช ภาวกรเณสุ	๕๙๐	๕๗๙	๔๒๓
ณว-ณิก-เณยฺย-ณ-นฺตูหิ	๒๓๙	๑๙๐	๑๐๙
ณโว'ปคฺวาทีหิ	๓๔๘	๓๗๑	๒๖๙
ณาทโย เตกาลิกา	๕๕๐	๕๔๖	๔๐๐
ณายนณาน วจฺฉาทิโต	๓๔๕	๓๖๖	๒๖๖
เณยฺโย กตฺติกาทีหิ	๓๔๖	๓๖๗	๒๖๗
เณร วิธวาทิโต	๓๔๙	๓๗๒	๒๖๙

ตเวตุนาทีสุ กา	๕๙๕	๖๓๗	๔๖๒
ตสฺส จวคฺค-ยการ-วการตฺตํ สธาตฺวนฺตสฺส	๔๔๑	๔๔๗	๓๒๔
ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถ	๑๗๕	๒๑๒	๑๒๖
ตสฺสา วา	๖๔	๒๑๖	๑๒๗
ตสฺสีลาทีสุ ณี-ตฺวา-วี จ	๕๓๒	๕๙๐	๔๓๐
ตํม'มํมฺหิ	๑๔๓	๒๓๕	๑๓๘
ติ กิจฺจาสิฏฺเฐ	๕๕๒	๖๐๙	๔๔๒
ติ จ	๓๗๘	๔๑๔	๓๐๔
ติจตุนฺนํ ติสฺโสจตสฺโส-ตโยจตฺตาโรตีณิจตฺตาริ	๑๓๓	๒๓๐	๑๓๕
ติช-คุป-กิต-มาเนหิ ขณสา วา	๔๓๓	๕๒๘	๓๘๕
ติเย ทุตาปิ จ	๓๘๖	๔๑๐	๒๙๙
ติสฺส ตฺถิตฺตํ	๔๙๔	๔๙๕	๓๕๘
ตุํ-ตุน-ตพฺเพสุ วา	๖๒๐	๕๔๙	๔๐๒
ตุมฺหมฺหากํ ตยิมยิ	๑๓๙	๒๔๕	๑๔๑
ตุมฺหมฺเหหิ น'มากํ	๑๖๑	๒๔๔	๑๔๐
ตุมฺหสฺส ตุวํตฺว'มํมฺหิ	๑๔๖	๒๓๖	๑๓๘
ตุมฺเห มชฺฌิโม	๔๑๑	๔๓๖	๓๑๙
ตุยฺหํมยฺหญฺจ	๑๔๒	๒๔๒	๑๔๐
ตุสฺส ตฺถุตฺตํ	๔๙๕	๕๐๐	๓๕๙
เต กิจฺจา	๕๔๕	๕๔๘	๔๐๐
เต น วา อิวณฺเณ	๔๖	๒๖	๒๐
เต อาวายา การิเต	๕๑๕	๕๔๑	๓๙๑
เต อิตฺถิขฺยา โป	๕๙	๑๘๒	๑๐๔
เตเมกวจเนสุ จ	๑๔๘	๒๔๗	๑๔๒
เตสํ โณ โลปํ	๓๙๖	๓๖๓	๒๖๔
เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ	๓๑๗	๓๓๒	๒๑๗
เตส'มฑฺฒูปปเทน อฑฺฒุฑฺฒทิวฑฺฒ...	๓๘๗	๔๑๑	๓๐๐
เตสุ วุทฺธิโลปาคมวิการวิปรีตาเทสา จ	๔๐๔	๓๗๐	๒๖๘
โตติตา สสฺมึนาสุ	๑๒๗	๑๐๒	๗๐
ตฺรโตเถสุ จ	๒๓๐	๒๖๒	๑๔๙
ตฺรถ สตฺตมิยา สพฺพนาเมหิ	๒๔๙	๒๖๖	๑๕๐

ธนุมฺหา จ	๓๔๐	๓๕๕	๒๔๘
ธราทีหิ รมฺโม	๕๓๑	๕๘๙	๔๓๐
ธาตุนามานมุปสคฺคโยคาทีสฺวปิ จ	๒๗๒	๓๐๙	๓๑๕
ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย	๔๕๕	๕๓๐	๓๘๖
ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ	๕๒๔	๕๖๑	๔๑๑
ธาตุรูเป นามสฺมา ณโย จ	๔๓๙	๕๓๙	๓๙๐
ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา	๔๓๒	๓๖๒	๒๖๓
ธาตุสฺส’นฺโต โลโป’เนกสฺสรสฺส	๕๒๑	๔๒๕	๓๑๕
ธาตูหิ เณ-ณย-ณาเป-ณาปยา...	๔๓๘	๕๔๐	๓๙๐
ธาตฺวนฺตสฺส โลโป กฺวิมฺหิ	๖๑๕	๕๘๖	๔๒๗
นโมโยคาทีสฺวปิ จ	๒๙๔	๓๐๕	๑๙๐
น อมฺมาทิโต	๑๑๕	๑๘๑	๑๐๓
น อํมฺหิ	๑๔๙	๒๔๘	๑๔๓
น กคตฺตํ จชา ณฺวุมฺหิ	๖๑๘	๕๗๑	๔๑๘
น ติเมหิ กตากาเรหิ	๑๐๐	๒๑๔	๑๒๗
น สิสฺมิ’มนปุํสกานิ	๘๕	๑๕๐	๘๘
นทาทิโต วา อี	๒๓๘	๑๘๗	๑๐๗
นทิมฺหา จ	๓๓๘	๓๕๖	๒๕๐
นนฺทาทีหิ ยุ	๕๔๗	๕๙๖	๔๕๘
นมกราน’มนฺตานํ นิยุตฺตตมฺหิ	๖๑๗	๖๓๓	๔๕๘
นํ ฌโต กตรสฺสา	๒๒๔	๑๕๓	๘๙
นํมฺหิ ตํ วา	๑๒๘	๑๐๔	๗๐
นเย ปรํ ยุตฺเต	๑๑	๑๔	๑๐
นา อา	๒๐๗	๑๖๑	๙๓
นาญฺญํ สพฺพนามิกํ	๑๖๖	๒๐๙	๑๒๔
นามมฺหาตฺติจฺฉตฺเถ	๔๓๗	๕๓๘	๓๙๐
นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปจโม	๔๑๐	๔๓๒	๓๑๗
นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ	๓๑๖	๓๓๑	๒๑๖
นามานํ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท	๓๒๙	๓๕๗	๒๕๔
นามฺหิ ตยามยา	๑๔๕	๒๓๘	๑๓๙
นามฺหิ รญฺญา วา	๑๓๗	๑๑๖	๗๕

นาสฺส โลโป ยการตฺตํ	๕๐๙	๕๑๖	๓๗๕
นิคฺคหีต สํโยคาทิ โน	๖๐๗	๕๗๘	๔๒๓
นิคฺคหีตญฺจ	๓๗	๕๗	๕๒
นิคฺคหีตญฺจ	๔๖๖	๔๘๙	๓๕๒
นิทฺธารเณ จ	๓๐๔	๓๒๒	๒๑๐
นุ นิคฺคหีตํ ปทนฺเต	๕๓๗	๕๖๖	๔๑๔
นุทาทีหิ ยุณฺวูน'มนานนากานนกา...	๖๔๑	๕๗๒	๔๑๙
เนตาหิ สฺมิ'มายยา	๑๘๐	๒๐๗	๑๒๓
โน จ ทฺวาทิโต นํมฺหิ	๖๗	๒๒๙	๑๓๕
นฺตสฺส เส วา	๑๒๓	๑๐๓	๗๐
นฺตุสฺส ต'มีกาเร	๒๔๑	๑๙๑	๑๑๐
นฺตุสฺส นฺโต	๑๒๒	๙๙	๖๙
นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ	๙๒	๑๐๐	๖๙
ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส	๓๑๘	๓๓๓	๒๑๘
ปกฺกมาทีหิ นฺโต จ	๕๘๔	๖๑๘	๔๔๗
ปจฺจยาทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ	๕๗๑	๖๒๔	๔๕๐
ปญฺจมี ตุ อนฺตุ หิ ถ มิ ม...	๔๒๔	๔๕๐	๓๒๕
ปญฺจมฺยตฺเถ จ	๓๑๒	๓๒๖	๒๑๒
ปญฺจาทีน'มกาโร	๑๓๔	๒๕๑	๑๔๔
ปญฺจาทีน'มตฺตํ	๙๐	๒๕๒	๑๔๔
ปฏาทีหฺยลํ	๖๖๕	๖๗๕	๔๙๓
ปฏิโต หิสฺส เหรณฺ-หีรณฺ	๖๖๒	๖๗๒	๔๙๑
ปติภิกฺขุราชีการนฺเตหิ อินี	๒๔๐	๑๙๓	๑๑๑
ปติสฺสินีมฺหิ	๙๑	๑๙๔	๑๑๑
ปโต ยา	๑๑๒	๑๘๓	๑๐๕
ปตฺตวจเน อลมตฺเถสุ จ	๕๖๓	๖๓๙	๔๖๔
ปทโต ทุติยาจตุตฺถีฉฏฺฐีสุ โวโน	๑๔๗	๒๔๖	๑๔๑
ปร เทฺวภาโว ฐาเน	๒๘	๔๐	๓๓
ปรสมญฺญา ปโยเค	๙	๑๑	๘
ปราณฺย'ตฺตโนปทานิ	๔๐๗	๔๓๙	๓๒๐
ปโร วา สโร	๔๐	๕๕	๕๑

ปโรกฺขา อ อุ เอ ตฺถ อํ มฺห...	๔๒๖	๔๕๙	๓๓๒
ปสญฺญสฺส จ	๗๒	๑๘๕	๑๐๕
ปสตฺถสฺส โส จ	๒๖๓	๓๙๒	๒๙๓
ปา ปิโพ	๔๖๙	๔๙๔	๓๕๘
ปาทิโต ริตุ	๕๖๗	๕๗๕	๔๒๒
ปาราทิคมิมฺหา รู	๕๓๔	๕๙๒	๔๓๒
ปาสฺส จนฺโต รสฺโส	๔๓	๓๓	๒๓
ปิตาทีน'มสิมฺหิ	๒๐๙	๑๖๘	๙๖
ปุถสฺส ปุถุปถา'โม วา	๖๖๖	๖๗๖	๔๙๔
ปุถสฺสุ พฺยญฺชเน	๔๙	๔๔	๔๓
ปุพฺพกาเล'กกตฺตุกานํ ตุน-ตฺวาน-ตฺวา วา	๕๖๔	๖๔๐	๔๖๔
ปุพฺพมโธฐิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย	๑๐	๑๒	๙
ปุพฺพรูปญฺจ	๔๔๓	๔๔๙	๓๒๕
ปุพฺโพ จ	๑๖	๑๘	๑๕
ปุพฺโพ'พฺภาโส	๔๕๙	๔๖๒	๓๓๓
ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ	๑๕๒	๑๓๖	๘๒
ปุมสฺส ลิงฺคาทีสุ สมาเสสุ	๒๒๒	๓๒๗	๒๒๕
ปุร-สมุป-ปรีหิ กโรติสฺส ขขรา วา...	๕๙๔	๕๘๒	๔๒๕
ปุเร ททา จ อึ	๕๒๖	๕๖๗	๔๑๔
เปสาติสคฺคปตฺตกาเลสุ กิจฺจา	๖๓๕	๕๕๙	๔๐๙
พหุพฺพีหิมฺหิ จ	๑๖๗	๒๑๐	๑๒๕
พหฺวจเนสุ โวโน	๑๕๑	๒๕๐	๑๔๓
พาฬฺหสฺส สาโธ	๒๖๕	๓๙๔	๒๙๓
พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ	๕๕๗	๖๐๖	๔๔๑
พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จ	๔๗๒	๕๓๑	๓๘๖
พฺยญฺชเน จ	๓๙	๕๔	๕๐
พฺยญฺชโน จ วิสญฺโญโค	๔๑	๕๖	๕๒
พฺรหฺมตฺตสขราชาทิโต อมานํ	๑๘๘	๑๕๕	๗๕
พฺรหฺมโต คสฺส จ	๑๙๓	๑๒๒	๗๗
พฺรหฺมโต ตุ สฺมึ นิ	๑๙๗	๑๒๕	๗๘
พฺรูโต อี ติมฺหิ	๕๒๐	๕๐๒	๓๖๐

พฺรูภูน'มาหภูวา ปโรกฺขายํ	๔๗๕	๔๖๕	๓๓๔
ภทนฺตสฺส ภทฺทนฺตภนฺเต	๐	๑๑๑	๗๔
ภนฺชโต คฺโค จ	๕๗๗	๖๒๘	๔๕๓
ภพฺเพ อิก	๕๗๐	๖๑๑	๔๔๓
ภวโต โภโต	๒๔๒	๑๙๒	๑๑๐
ภวิสฺสติ คมาทีหิ ณีฆิณฺ	๖๕๑	๖๔๗	๔๗๕
ภวิสฺสนฺตี สฺสติ สฺสนฺติ สฺสสิ สฺสถ...	๔๒๙	๔๗๒	๓๓๙
ภาวกมฺเมสุ กิจฺจ-กฺต-ขตฺถา	๖๒๕	๖๐๕	๔๔๐
ภาวกมฺเมสุ ต	๕๕๖	๖๒๒	๔๕๐
ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา	๕๔๐	๕๔๕	๓๙๙
ภาวกมฺเมสุ โย	๔๔๐	๔๔๕	๓๒๓
ภาววาจิมฺหิ จตุตฺถี	๖๕๓	๓๐๖	๑๙๐
ภาเว จ	๕๒๙	๕๘๐	๔๒๔
ภิกฺขาทิโต จ	๕๓๕	๕๙๓	๔๓๓
ภิทาทิโต อินฺน-อนฺน-อีณา วา	๕๘๒	๖๓๑	๔๕๖
ภุช-ฆส-หร-สุปาทีหิ ตุมิจฺฉตฺเถสุ	๔๓๔	๕๓๔	๓๘๗
ภุชาทีน'มนฺโต โน ทฺวิ จ	๕๗๘	๕๖๐	๔๐๙
ภูโตพฺพ	๕๔๓	๕๕๕	๔๐๖
ภูวาทโย ธาตโว	๔๕๗	๔๒๔	๓๑๔
ภูวาทิโต อ	๔๔๕	๔๓๓	๓๑๘
ภฺยาทีหิ มติพุธิปูชาทีหิ จ กฺโต	๖๔๓	๖๓๕	๔๖๐
โภ เค ตุ	๒๔๓	๑๑๐	๗๓
มณฺฑิตุสฺสุกฺเกสุ ตติยา จ	๓๑๕	๓๒๙	๒๑๔
มถิสฺส ถสฺส โล จ	๖๓๔	๖๕๘	๔๘๒
มทา สเร	๓๔	๕๒	๔๙
มธ?ฺวาทิโต โร	๓๖๗	๔๐๑	๒๙๖
มนฺ-ปูร-สุณาทีหิ อุสฺสนุสิสา	๖๗๓	๖๘๓	๔๙๘
มโนคณาทิโต สฺมึนาน'มิอา	๑๘๑	๙๕	๖๗
มยํ โยมฺหิ ปฐเม	๑๒๑	๒๓๓	๑๓๘
มสฺสุส สุสฺส จุณร-จุเณรา	๖๓๐	๖๕๔	๔๘๑
มหตํ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท	๓๓๐	๓๔๐	๒๒๔

มหทเภหิ มฺม-ยฺห-ชฺช-พฺภ-ทฺธา จ	๖๐๐	๖๔๕	๔๖๘
มา ยูน’มาคโม ฐาเน	๔๐๑	๓๗๕	๒๗๑
มาตุลาทีน’มานตฺตมี’กาเร	๙๘	๑๘๙	๑๐๙
มานกิตานํ วตตฺตํ วา	๔๖๓	๕๓๒	๓๘๗
มานาทีหิ ราตุ	๕๖๘	๕๗๖	๔๒๒
มาโยเค สพฺพกาเล จ	๔๒๐	๔๗๑	๓๓๙
มิทาทีหิ ตฺติติโย	๖๕๘	๖๖๘	๔๘๙
มุนาทีหิ จิ	๖๖๙	๖๗๙	๔๙๕
ยชสฺส สรสฺสิ ฏฺเจ	๖๑๐	๖๒๗	๔๕๓
ยชสฺสา’ทิสฺสิ	๕๐๓	๔๘๕	๓๕๐
ย’ทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ	๓๙๑	๔๒๓	๓๑๐
ยโต หึ	๒๕๕	๒๗๕	๑๕๓
ยถาคมมิกาโร	๖๐๕	๕๔๗	๔๐๐
ยมฺหิ ทาธามาฐาหาปามหมถาทีน’มี	๕๐๒	๔๙๓	๓๕๗
ยเมทนฺตสฺสาเทโส	๑๗	๑๙	๑๖
ยวการา จ	๗๑	๕๐๕	๓๖๒
ยวตํ ตลณทการานํ พฺยญฺชนานิ จลญ...	๒๖๙	๔๑	๓๘
ยวมทนตรลา จาคมา	๓๕	๓๔	๒๓
ยสฺมา’ทเปติ ภย’มาทตฺเต วา	๒๗๑	๘๘/๓๐๘	๖๕/๑๙๑
ยสฺส ทาตุกาโม โรจเต ธารยเต วา ...	๒๗๖	๘๔/๓๐๒	๖๕/๑๘๔
ยสฺส วา ปริคฺคโห ตํ สามี	๒๘๓	๙๑/๓๑๖	๖๕/๒๐๑
ยํ กโรติ ตํ กมฺมํ	๒๘๐	๗๕/๒๘๕	๖๒/๑๗๐
ยาณลาณา	๖๓๓	๖๕๗	๔๘๒
ยาว ตทุตฺตริ ทสคุณิตญฺจ	๓๙๔	๔๑๖	๓๐๖
ยุวสฺสุวสฺสุวุวานุนูนา	๖๔๙	๖๖๕	๔๘๗
ยุวานญฺจ	๒๖๗	๓๙๖	๒๙๔
เยน วา กยิรเต ตํ กรณํ	๒๗๙	๘๒/๒๙๒	๖๓/๑๗๖
เยน วา สํสฏฺฐํ ตรติ จรติ วหติ ณิโก	๓๕๐	๓๗๓	๒๗๐
เยน วา’ทสฺสนํ	๒๗๔	๓๑๑	๑๙๕
เยนงฺควิกาโร	๒๙๑	๒๙๙	๑๘๒
โย กโรติ ส กตฺตา	๒๘๑	๗๗/๒๙๔	๖๒/๑๗๗

โย กาเรติ ส เหตุ	๒๘๒	๒๙๕	๑๗๘
โย’ธาโร ต’โมกาสํ	๒๗๘	๙๓/๓๒๐	๖๖/๒๐๘
โยนํ นิ นปุํสเกหิ	๒๑๗	๑๙๙	๑๑๘
โยนํ โน	๒๒๕	๑๕๑	๘๘
โยน’มาโน	๑๙๐	๑๑๔	๗๔
โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆํ	๘๘	๑๔๗	๘๖
โยสุ จ	๗๔	๑๖๙	๙๘
โยสุ ทฺวินฺนํ เทฺว จ	๑๓๒	๒๒๘	๑๓๔
โยสฺว’กตรสฺโส โฌ	๙๖	๑๔๘	๘๖
โยสฺวา’โน	๑๕๕	๑๓๗	๘๒
รกาโร จ	๕๘๗	๖๓๒	๔๕๗
รกฺขณตฺถาน’มิจฺฉิตํ	๒๗๓	๓๑๐	๑๙๔
รญฺญํ นํมฺหิ วา	๑๓๖	๑๑๙	๗๖
รนฺชฺทาทีหิ ธทิทฺทกิรา กฺวจิ ชทโลโป จ	๖๖๑	๖๗๑	๔๙๐
รมณียาทิโต กณฺ	๓๖๒	๓๘๙	๒๙๑
รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน	๕๓๙	๕๕๘	๔๐๘
รสฺสํ	๒๖	๓๘	๓๒
รสฺโส	๔๖๐	๕๐๖	๓๖๓
รหาทิโต ณ	๕๔๙	๕๕๐	๔๐๒
ราชสฺส ราชุ สุนํหิสุ จ	๑๖๙	๑๑๗	๗๕
ราชสฺส รญฺโญราชิโน เส	๑๓๕	๑๑๘	๗๕
รุธาทิโต นิคฺคหีต ปุพฺพญฺจ	๔๔๖	๕๐๙	๓๖๖
ล ทรานํ	๓๗๙	๒๕๘	๑๔๗
ลโต โวกาโร จ	๑๑๙	๑๕๕	๙๑
ลภสฺมา อีอึนํ ตฺถ-ตฺถํ	๔๙๗	๔๗๗	๓๔๕
ลหุมตฺตา ตโย รสฺสา	๔	๔	๕
ลิงฺคญฺจ นิปฺปจฺจเต	๕๓	๖๑	๕๖
ลิงฺคตฺเถ ปฐมา	๒๘๔	๖๕/๒๘๓	๕๘/๑๖๗
โลปญฺจ ตตฺรากาโร	๒๗	๓๙	๓๒
โลป’ญฺเจตฺต’มกาโร	๕๑๐	๔๘๗	๓๕๐
วคฺคนฺตํ วา วคฺเค	๓๑	๔๙	๔๖

วุทฺธาทิสรสฺส วา'สํโยคนฺตสฺส สเณ จ	๔๐๐	๓๖๔	๒๖๔
เวปุ-สี-ทว-วมุ-กุ-ทา-ภู-หฺวาทีหิ ...	๖๔๔	๖๖๑	๔๘๕
เวโวสุ โล จ	๙๗	๑๕๖	๙๑
ส ฉสฺส วา	๓๗๔	๔๐๘	๒๙๙
ส เย จ	๓๓	๕๑	๔๘
ส สเร วาคโม	๑๘๔	๙๖	๖๘
สกนาเมหิ	๓๙๕	๔๑๗	๓๐๗
สกมนฺธาตาทีนญฺจ	๒๐๔	๑๖๗	๙๖
สขโต คสฺเส วา	๑๑๓	๑๓๒	๘๐
สขโต จาโยโน	๑๙๑	๑๓๐	๘๐
สขนฺตสฺสิ โนนานํเสสุ	๑๙๔	๑๓๑	๘๐
สงฺขฺยาปุพฺโพ ทิคุ	๓๒๕	๓๔๘	๒๓๒
สงฺขฺยาปูรเณ โม	๓๗๓	๔๐๖	๒๙๘
สจชานํ กคา ณานุพนฺเธ	๖๔๐	๐	๐
สญฺญายํ ทาธาโต อิ	๕๕๑	๕๙๘	๔๓๖
สญฺญาย'ม นุ	๕๒๕	๕๖๕	๔๑๓
สตฺตมี เอยฺย เอยฺยุํ เอยฺยาสิ เอยฺยาถ...	๔๒๕	๔๕๓	๓๒๘
สตฺตมฺยตฺเถ จ	๒๙๐	๒๙๘	๑๘๒
สตฺถุนตฺตญฺจ	๒๐๒	๑๖๔	๙๔
สตฺถุปิตาทีน'มา สิสฺมึ สิโลโป จ	๑๙๙	๑๕๘	๙๒
สตฺยาทีหิ มนฺตุ	๓๖๙	๔๐๓	๒๙๗
สทสฺส สีทตฺตํ	๖๐๙	๔๘๔	๓๔๙
สทฺท-กุธ-จล-มณฺฑตฺถ-รุจาทีหิ ยุ	๕๓๓	๕๙๑	๔๓๑
สทฺธาทิโต ณ	๓๗๐	๔๐๕	๒๙๗
สนฺตสทฺทสฺส โส เภ โพ จนฺเต	๑๘๕	๑๑๒	๗๔
สพฺพตฺถ เค คี	๖๐๘	๖๒๓	๔๕๐
สพฺพตฺถา'สสฺสา'ทิโลโป จ	๕๐๖	๔๙๖	๓๕๘
สพฺพโต โก	๑๗๘	๒๒๔	๑๓๑
สพฺพโต ณฺวุ-ตฺวา-วี วา	๕๒๗	๕๖๘	๔๑๔
สพฺพโต ธิ	๒๕๐	๒๖๘	๑๕๑
สพฺพโต นํ สํสานํ	๑๖๘	๒๐๓	๑๒๑

สพฺพโต อุํ อึสุ	๕๐๔	๔๗๐	๓๓๖
สพฺพนามการเต ปฐโม	๑๖๔	๒๐๐	๑๒๐
สพฺพนามานํ นํมฺหิ จ	๑๐๒	๒๐๒	๑๒๑
สพฺพนาเมหิ ปการวจเน ตุ ถา	๓๙๘	๔๒๑	๓๐๙
สพฺพโยนีนฺ'มาเอ	๑๐๗	๖๙	๖๐
สพฺพสฺส วา อํเสสุ	๙๓	๑๐๖	๗๑
สพฺพสฺส โส ทามฺหิ วา	๒๖๐	๒๗๗	๑๕๓
สพฺพสฺสิมสฺเส วา	๑๗๐	๒๒๐	๑๒๙
สพฺพสฺเส'ตสฺสากาโร วา	๒๓๑	๒๖๓	๑๔๙
สพฺพาส'มาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ	๒๒๑	๒๘๒	๑๖๐
สพฺเพส'เมกาภิธาเน ปโร ปุริโส	๔๐๙	๔๔๑	๓๒๑
สพฺเพหิ ตุนาทีนํ โย	๕๙๗	๖๔๑	๔๖๕
สพฺโพ จํ ติ	๑๙	๒๒	๑๘
สมาทีหิ ถมา	๖๒๘	๖๕๓	๔๘๐
สมาเส จ วิภาสา	๑๕๔	๐	๐
สมีเปชฺชตนี	๔๑๙	๔๖๙	๓๓๖
สมูหตฺเถ กณฺณา	๓๕๔	๓๗๙	๒๘๒
สมฺปทาเน จ	๓๑๑	๓๒๕	๒๑๒
สมฺปทาเน จตุตฺถี	๒๙๓	๘๕/๓๐๑	๖๔/๑๘๓
สรโลโป'มาเทสปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ	๘๓	๖๗	๕๙
สรา ปกติ พฺยญฺชเน	๒๓	๓๖	๓๐
สรา สเร โลปํ	๑๒	๑๓	๙
สรูปาน'เมกเสสฺวสกึ	๓๘๘	๖๘	๕๙
สเร กฺวจิ	๒๔	๓๕	๒๘
สเร อนฺ	๓๓๔	๓๔๕	๒๓๐
สโร รสฺโส นปุํสเก	๓๔๒	๓๓๗	๒๒๐
สํสาเสฺวกวจเนสุ จ	๖๒	๒๐๖	๑๒๒
สสฺมาสฺมึสํสาสฺว'ตฺตํ	๑๗๖	๒๑๓	๑๒๖
สสฺวาทีหิ ตุทโว	๖๖๗	๖๗๗	๔๙๔
สสฺส โจ	๑๘๒	๙๗	๖๘
สสฺส โน	๒๑๓	๑๒๗	๗๙

โส วา	๑๐๕	๐	๐
สฺมา นา	๒๑๔	๑๒๘	๗๙
สฺมาสฺมึนํ วา	๑๐๘	๙๐	๖๕
สฺมาหิสฺมึนํ มฺหาภิมฺหิ วา	๙๙	๘๑	๖๓
สฺมิเม	๑๙๒	๑๓๕	๘๑
สฺมึ นิ	๒๒๖	๑๕๔	๘๙
สฺมึมฺหิ รญฺเญราชินิ	๑๓๘	๑๒๑	๗๗
สฺยา จ	๑๘๙	๑๑๓	๗๔
สฺวาทิโต ณฺณาอุณา จ	๔๔๘	๕๑๒	๓๗๑
หจตุตฺถาน'มนฺตานํ โท เธ	๖๑๑	๖๐๘	๔๔๒
หนตฺยาทีนํ ณุโก	๕๓๖	๕๙๔	๔๓๓
หนสฺส ฆาโต	๕๙๑	๕๔๔	๓๙๕
หนาทีหิ ณฺนุตโว	๖๗๑	๖๘๑	๔๙๗
หนฺเตหิ โห หสฺส โฬ วา อทหนหานํ	๕๘๙	๖๒๑	๔๔๙
หรสฺส คี เส	๔๗๔	๕๓๕	๓๙๙
หโลโป ณฺหามฺหิ	๔๙๐	๕๑๘	๓๗๖
หวิปริยโย โล วา	๔๘๘	๔๘๑	๓๔๘
หสฺส โช	๔๖๔	๕๐๔	๓๖๒
หิ โลปํ วา	๔๗๙	๔๕๒	๓๒๖
หิยฺยตฺตนี อา อู โอ ตฺถ อํ มฺหา...	๔๒๗	๔๕๕	๓๓๐
หิยฺยตฺตนีสตฺตมีปญฺจมีวตฺตมานา...	๔๓๑	๔๕๘	๓๓๒
หิยฺโยปภุติ ปจฺจกฺเข หิยฺยตฺตนี	๔๑๘	๔๕๖	๓๓๐
หิวิภตฺติมฺหิ จ	๑๕๗	๑๔๐	๘๔
หึหํหิญฺจนํ	๒๕๒	๒๗๑	๑๕๒
เหตฺวตฺเถ จ	๒๘๙	๒๙๗	๑๘๑
โหติสฺส'เรโหเห ภวิสฺสนฺติมฺหิ สฺสสฺส จ	๔๘๐	๔๙๐	๓๕๕

ปทรูปสิทฺธิยํ มาติกานุกฺกโม

มาติกา **ปิฏฺจงฺก**

ปทรูปสิทฺธิ

๑. สนฺธิกณฺฑ

๒. นามกณฺฑ

๓. การกกณฺฑ

๔. สมาสกณฺฑ

๕. ตทฺธิตกณฺฑ

๖. อาขฺยาตกณฺฑ

๗. กิพฺพิธานกณฺฑ

ปทรูปสิทฺธิ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

คนฺถารมฺภ

(ก) วิสุทฺธสทฺธมฺมสหสฺสทีธิตึ
สุพุทฺธสมฺโพธิยุคนฺธโรทิตํ
ติพุทฺธเขตฺเตกทิวากรํ ชินํ
สธมฺมสํฆํ สิรสาภิวนฺทิย.[๑]

(ข) กจฺจายนญฺจาจริยํ นมิตฺวา
นิสฺสาย กจฺจายนวณฺณนาทึ
พาลปฺปโพธตฺถมุชุํ กริสฺสํ
พฺยตฺตํ สุกณฺฑํ ปทรูปสิทฺธึ.[๒]

---

๑ วํสฏฺฐคาถา ๒ อินฺทวชิราคาถา

๑. สนฺธิกณฺฑ

ตตฺถ ชินสาสนาธิคมสฺส อกฺขรโกสลฺลมูลกตฺตา ตํ สมฺปาเทตพฺพนฺติ ทสฺเสตุํ อภิเธยฺยปฺปโยชนวากฺยมิทมุจฺจเต.

๑. อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต.[๑]

โย โกจิ โลกิยโลกุตฺตราทิเภโท วจนตฺโถ, โส สพฺโพ อกฺขเรเหว สญฺญายเต. สิถิลธนิตาทิอกฺขรวิปตฺติยํ หิ อตฺถสฺส ทุนฺนยตา โหติ. ตสฺมา อกฺขรโกสลฺลํ พหูปการํ พุทฺธวจเนสุ. เอตฺถ ปทานิปิ อกฺขรสนฺนิปาตรูปตฺตา อกฺขเรสฺวว สงฺคยฺหนฺติ.

ตสฺมา อกฺขรโกสลฺลํ สมฺปาเทยฺย หิตตฺถิโก
อุปฏฺฐหํ ครุํ สมฺมา อุฏฺฐานาทีหิ ปญฺจหิ.

๑.๑. สญฺญาวิธาน

ตตฺถาโท ตาว สทฺทลกฺขเณ โวหารวิญฺญาปนตฺถํ สญฺญา-วิธานมารภียเต.

๒. อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาลีสํ.[๒]

อกฺขรา อปิ อาทโย **เอกจตฺตาลีสํ**. เต จ โข ชินวจนานุรูปา **อ**การาทโย นิคฺคหีตนฺตา เอกจตฺตาลีสมตฺตา วณฺณา ปจฺเจกํ **อกฺขรา** นาม โหนฺติ.

---

๑ กจฺ. ๑

๒ กจฺ. ๒, โมคฺ. ๑/๑, นีติ. ๑/๒, สี. เอกจตฺตาฬีสํ.

ตํ ยถา :- **อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ, ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ล ว ส ห ฬ อํ** อิติ **อกฺขรา**.

นกฺขรนฺตีติ **อกฺขรา**. อ อาทิ เยสํ เต **อาทโย**. อการาทีน-มนุกฺกโม ปเนส ฐานาทิกฺกมสนฺนิสฺสิโต. ตถา หิ ฐานกรณ-ปฺปยตเนหิ วณฺณา ชายนฺเต.

ตตฺถ **ฉ ฐานานิ** กณฺฐ-ตาลุ-มุทฺธ-ทนฺต-โอฏฺฐ-นาสิกวเสน.

ตตฺถ อวณฺณ **กวคฺค หการา กณฺฐชา**.
อิวณฺณ จวคฺค ยการา ตาลุชา.
ฏวคฺค รการ ฬการา มุทฺธชา.
ตวคฺค ลการ สการา ทนฺตชา.
อุวณฺณ ปวคฺคา โอฏฺฐชา.
เอกาโร **กณฺฐตาลุโช**.
โอกาโร **กณฺโฐฏฺฐโช**.
วกาโร **ทนฺโตฏฺฐโช**.
นิคฺคหีตํ (ํ) **นาสิกฏฺฐานชํ**.
งญณนมา **สกฏฺฐานชา นาสิกฏฺฐานชา** จาติ.[๑]

หการํ ปญฺจเมเหว อนฺตฏฺฐาหิ จ สํยุตํ
โอรสนฺติ วทนฺเตตฺถ กณฺฐชํ ตทสํยุตํ.[๒]

กรณํ ชิวฺหามชฺฌํ ตาลุชานํ. ชิวฺโหปคฺคํ มุทฺธชานํ. ชิวฺหาคฺคํ ทนฺตชานํ. เสสา สกฏฺฐานกรณา.

๑ สี. สกฏฺฐานนาสิกฏฺฐานชาติ. ๒ ปาณินีย คาถา ๑๐

ปยตนํ สํวุตาทิกรณวิเสโส. สํวุตมการสฺส.[๑] วิวฏํ[๒] เสส-สรานํ[๓] สการหการานญฺจ. ผุฏฺฐํ วคฺคานํ. อีสํผุฏฺฐํ ยรลวานนฺติ.

เอวํ ฐานกรณปฺปยตนสุติกาลเภทภินฺเนสุ อกฺขเรสุ สรา นิสฺสยา, อิตเร นิสฺสิตา.

ตตฺถ

นิสฺสยาโท สรา วุตฺตา พฺยญฺชนา นิสฺสิตา ตโต
วคฺเคกชา พหุตฺตาโท ตโต ฐานลหุกฺกมา.[๔]

วุตฺตญฺจ

ปญฺจนฺนํ ปน ฐานานํ ปฏิปาฏิวสาปิ จ
นิสฺสยาทิปฺปเภเทหิ วุตฺโต เตสมนุกฺกโมติ.[๕]

เอเกนาธิกา จตฺตาลีสํ **เอกจตฺตาลีสํ**. เอเตน คณน-ปริจฺเฉเทน --

อธิกกฺขรวนฺตานิ เอกตาลีสโต อิโต
น พุทฺธวจนานีติ ทีเปตาจริยาสโภ.

อปิคฺคหณํ เหฏฺฐา วุตฺตานํ อเปกฺขากรณตฺถํ.

๓. ตตฺโถทนฺตา สรา อฏฺฐ.[๖]

ตตฺถ เตสุ อกฺขเรสุ **อ**การาทีสุ **โอ**การนฺตา อฏฺฐ อกฺขรา **สรา** นาม โหนฺติ.

ตํ ยถา :- อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ อิติ **สรา**.

---

๑ ม. สํวุตตฺตมการสฺส ๒ สี. วิวฏตฺตํ ๓ สี. สรานํ
๔ ก. ฐานลหุกฺกโม ๕ นฺยาส. ๑/๒ ๖ กจฺ. ๓, โมคฺ. ๑/๒, นีติ. ๓

โอ อนฺโต เยสํ เต **โอทนฺตา**. **ท**กาโร สนฺธิโช. สรนฺติ คจฺฉนฺตีติ **สรา**, พฺยญฺชเน สาเรนฺตีติปิ **สรา**.

“ตตฺถา”ติ วตฺตเต.

๔. ลหุมตฺตา ตโย รสฺสา.[๑]

ตตฺถ อฏฺฐสุ สเรสุ ลหุมตฺตา ตโย สรา **รสฺสา** นาม โหนฺติ.

ตํ ยถา :- อ อิ อุ อิติ **รสฺสา**.

ลหุกา มตฺตา ปมาณํ เยสํ เต **ลหุมตฺตา**. **มตฺตา**สทฺโท เจตฺถ อจฺฉราสงฺฆาตอกฺขินิมีลนสงฺขาตํ กาลํ วทติ. ตาย มตฺตาย เอกมตฺตา **รสฺสา**, ทฺวิมตฺตา **ทีฆา**, อฑฺฒมตฺตา **พฺยญฺชนา**. **ลหุ**คฺคหณํ เจตฺถ ฉนฺทสิ ทิยฑฺฒมตฺตสฺสาปิ คหณตฺถํ. รสฺสกาลโยคโต **รสฺสา**, รสฺสกาลวนฺโต วา **รสฺสา**.

สรรสฺสคฺคหณานิ จ วตฺตนฺเต.

๕. อญฺเญ ทีฆา.[๒]

ตตฺถ อฏฺฐสุ สเรสุ รสฺเสหิ อญฺเญ ทฺวิมตฺตา ปญฺจ สรา **ทีฆา** นาม โหนฺติ.

ตํ ยถา อา อี อู เอ โอ อิติ **ทีฆา**.

อญฺญคฺคหณํ ติยฑฺฒมตฺติกานมฺปิ สงฺคหณตฺถํ. ทีฆกาเล นิยุตฺตา ตพฺพนฺโต วา **ทีฆา**. กฺวจิ สํโยคปุพฺพา **เอ**กา**โร**การา รสฺสา อิว วุจฺจนฺเต. ยถา เอตฺถ, เสยฺโย,[๓] โอฏฺโฐ,[๔] โสตฺถิ.[๕]

---

๑ กจฺ. ๔, โมคฺ. ๑/๔, นีติ. ๔ ๒ กจฺ. ๕, โมคฺ. ๑/๕, นีติ. ๕

๓ ขุ.ชา. ๒๗/๑๒/๔ ๔ วิ.ป. ๘/๑๕๖/๖๘ ๕ ที.สี. ๙/๒๗๔/๙๖

กฺวจีติ กึ. มํ เจ ตฺวํ นิขณํ วเน,[๑] ปุตฺโต ตฺยาหํ มหาราช.[๒]

๖. **ทุมฺหิ ครุ.**[๓]

ทฺวินฺนํ สมูโห **ทุ**, ตสฺมึ ทุมฺหิ. สํโยคภูเต อกฺขเร ปเร โย ปุพฺโพ รสฺสกฺขโร, โส **ครุ**สญฺโญ โหติ.

ยถา ทตฺวา[๔] หิตฺวา[๕] ภุตฺวา.[๖]

"ครู"ติ วตฺตเต.

๗. **ทีโฆ จ.**[๗]

ทีโฆ จ สโร **ครุ**สญฺโญ โหติ.

ยถา :- นาวา[๘] นที[๙] วธู[๑๐] เทฺว[๑๑] ตโย.[๑๑] ครุกโต[๑๒] อญฺโญ "ลหุโก"ติ เวทิตพฺโพ.

๘. **เสสา พฺยญฺชนา.**[๑๓]

จเปตฺวา อฏฺฐ สเร เสสา อฑฺฒมตฺตา อกฺขรา **ก**การาทโย นิคฺคหีตนฺตา เตตฺตึส **พฺยญฺชนา** นาม โหนฺติ. วุตฺเตหิ อญฺเญ **เสสา**. พฺยญฺชียติ เอเตหิ อตฺโถติ **พฺยญฺชนา**.

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๖/๑๒๗
๒ ขุ.ชา. ๒๗/๗/๒
๓ กจฺ. ๖๐๒, นีติ. ๑๐
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๕๖๒/๔๙
๕ ขุ.สุ. ๒๕/๒๐๑/๕๒
๖ สี. หุตฺวา
๗ กจฺ. ๖๐๓, นีติ. ๙
๘ วิ.มหาวิ. ๒/๔๗๗/๘
๙ สํ.มหา. ๑๙/๖๕๑/๒๑๔
๑๐ ขุ.วิ. ๒๖/๒๙๒/๓๙
๑๑ อภิ.ป. ๔๐/๕๔/๑๙
๑๒ ที.สี. ๙/๓๐๓/๑๑๓
๑๓ กจฺ. ๖, โมคฺ. ๑/๖, นีติ. ๖

ตํ ยถา :- ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ล ว ส ห ฬ อํ อิติ **พฺยญฺชนา**. กการาทีสฺวกาโร อุจฺจารณตฺโถ.

“พฺยญฺชนา”ติ วตฺตเต.

๙. วคฺคา ปญฺจปญฺจโส มนฺตา.[๑]

เตสํ โข พฺยญฺชนานํ **ก**การาทโย **ม**การนฺตา ปญฺจวีสติ พฺยญฺชนา ปญฺจปญฺจวิภาเคน **วคฺคา** นาม โหนฺติ.

ตํ ยถา :- ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม อิติ **วคฺคา**.

เต ปน ปรมกฺขรวเสน **กวคฺคจวคฺค**าทิโวหารํ คตา. **วคฺโค**ติ สมูโห. ตตฺถ ปญฺจปญฺจวิภาเคนาติ วา ปญฺจ ปญฺจ เอเตส-มตฺถีติ วา **ปญฺจปญฺจโส**. โม อนฺโต เยสํ เต **มนฺตา**.

๑๐. อํ อิติ นิคฺคหีตํ.[๒]

อกาโร อุจฺจารณตฺโถ. **อิติ**สทฺโท ปนานนฺตรวุตฺตนิทสฺสนตฺโถ. **อํ** อิติ ยํ อการโต ปรํ วุตฺตํ พินฺทุ, ตํ **นิคฺคหีตํ** นาม โหติ. รสฺสสฺสรํ นิสฺสาย คยฺหติ, กรณํ นิคฺคเหตฺวา คยฺหตีติ วา **นิคฺคหีตํ**.

> กรณํ นิคฺคเหตฺวาน มุเขนาวิวเฏน[๓] ยํ
> วุจฺจเต นิคฺคหีตนฺติ วุตฺตํ พินฺทุ สรานุคํ.

อิธ อวุตฺตานํ ปรสมญฺญานมฺปิ ปโยชเน สติ คหณตฺถํ ปริภาสมาห.

---

๑ กจฺ. ๗, โมคฺ. ๑/๗, นีติ. ๗ ๒ กจฺ. ๘, โมคฺ. ๑/๘, นีติ. ๘ ๓ วิ.มหา.อฏฺ. ๓/๔๘๕/๕๕๒

๑๑. ปรสมญฺญา ปโยเค.[๑]

ยา จ ปน ปรสฺมึ สกฺกตคนฺเถ, ปเรสํ วา เวยฺยากรณานํ สมญฺญา โฆสาโฆส-โลป-สวณฺณ-สํโยค-ลิงฺคาทิกา, ตา ปโยเค สติ เอตฺถาปิ ยุชฺชนฺเต.

ปรสฺมึ ปเรสํ วา สมญฺญา **ปรสมญฺญา**. (พฺยากรเณ พฺยากรณมธีตานํ วา สมญฺญาตฺยตฺโถ.)[๒] ปยุชฺชนํ **ปโยโค**, วินิโยโค.

ตตฺถ วคฺคานํ ปฐมทุติยา **ส**กาโร จ **อโฆสา**.[๓] วคฺคานํ ตติยจตุตฺถปญฺจมา ย-ร-ล-ว-ห-ฬา จาติ เอกวีสติ **โฆสา**[๔] นาม.

เอตฺถ จ วคฺคานํ ทุติยจตุตฺถา **ธนิตา**ติปิ[๕] วุจฺจนฺติ, อิตเร **สิถิลา**ติ.[๖] วินาโส **โลโป**. รสฺสสฺสรา สกทีเฆหิ อญฺญมญฺญํ **สวณฺณา**[๗] นาม, เย **สรูปา**ติปิ[๘] วุจฺจนฺติ. สรานนฺตริตานิ พฺยญฺชนานิ **สํโยโค**. ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตมตฺถวํ **ลิงฺคํ**.[๙] วิภตฺยนฺตํ **ปทํ**. อิจฺเจวมาทิ.

อิติ สญฺญาวิธานํ.

---

๑ กจฺ. ๙
๒ สี. น ทิสฺสติ
๓ นีติ. ๑๗
๔ นีติ. ๑๘
๕ นีติ. ๑๕
๖ นีติ. ๑๔
๗ นีติ. ๘
๘ นีติ. ๘
๙ กาตนฺต. ๓/๒

๑.๒. สรสนฺธิวิธาน

อถ สรสนฺธิ วุจฺจเต.

“โลก อคฺคปุคฺคโล, ปญฺญา อินฺทฺริยํ, ตีณิ อิมานิ, โน หิ เอตํ, ภิกฺขุนี โอวาโท, มาตุ อุปฏฺฐานํ, สเมตุ อายสฺมา, อภิภู อายตนํ, ธนํ เม อตฺถิ, สพฺเพ เอว, ตโย อสฺสุ ธมฺมา, อสนฺโต เอตฺถ น ทิสฺสนฺติ” อิตีธ สราทิสญฺญายํ สพฺพสนฺธิกรณฏฺฐาเน พฺยญฺชนวิโยชนตฺถํ ปริภาสมาห.

๑๒. ปุพฺพมโธฐิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย.[๑]

สเรนาติ นิสฺสกฺเก กรณวจนํ สหโยเค วา.

สนฺธิตพฺเพ[๒] สรสหิตํ ปุพฺพพฺยญฺชนํ อนติกฺกมนฺโต อโธฐิต-มสฺสรญฺจ กตฺวา สรโต วิโยชเยติ สรโต พฺยญฺชนํ วิโยเชตพฺพํ.

เอตฺถ จ **อสฺสร**คฺคหณสามตฺถิเยน “พฺยญฺชนนฺ”ติ ลทฺธํ.

๑๓. สรา สเร โลปํ.[๓]

สรา โข สพฺเพปิ สเร ปเร ฐิเต โลปํ ปปฺโปนฺติ.

โลโปติ อทสฺสนํ อนุจฺจารณํ. เอตฺถ **สรา**ติ การิยีนิทฺเทโส. พหุวจนํ ปเนตฺถ เอเกกสฺมึ สเร ปเร พหูนํ โลปญาปนตฺถํ. **สเร**ติ นิมิตฺตนิทฺเทโส. นิมิตฺตสตฺตมี จายํ. นิมิตฺโตปาทาน-สามตฺถิยโต วณฺณกาลพฺยวธาเน สนฺธิการิยํ น โหติ.[๔] **โลปนฺ**ติ การิยนิทฺเทโส.

---

๑ กจฺ. ๑๐, นีติ. ๒๘ ๒ ก. สนฺธิกปฺเป ๓ กจฺ. ๑๒, โมคฺ. ๑/๒๖, นีติ. ๓๐
๔ โมคฺ.ปญฺจิกา. ๑/๒๖

อิทํ ปน สุตฺตํ อุปริ ปรโลปวิธานโต ปุพฺพโลปวิธานนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. เอวํ สพฺพตฺถ สตฺตมีนิทฺเทเส ปุพฺพสฺเสว วิธิ, น ปรสฺส วิธานนฺติ[๑] เวทิตพฺพํ.

“อสฺสรํ, อโธฐิตนฺ”ติ จ วตฺตเต, สิลิฏฺฐกถเน ปริภาสมาห.

๑๔. นเย ปรํ ยุตฺเต.[๒]

สรรหิตํ โข พฺยญฺชนํ อโธฐิตํ ปรกฺขรํ นเย ยุตฺเต ฐาเนติ ปรนยนํ กาตพฺพํ.

เอตฺถ **ยุตฺต**คฺคหณํ นิคฺคหีตนิเสธนตฺถํ. เตน “อกฺโกจฺฉิ มํ อวธิ มนฺ”ติอาทีสุ ปรนยนสนฺเทโห น โหติ.

โลกคฺคปุคฺคโล, ปญฺญินฺทฺริยํ,[๓] ตีณิมานิ,[๔] โน เหตํ,[๕] ภิกฺขุโน-วาโท,[๖] มาตุปฏฺฐานํ,[๗] สเมตายสฺมา,[๘] อภิภายตนํ,[๙] ธนํ มตฺถิ,[๑๐] สพฺเพว,[๑๑] ตยสฺสุ ธมฺมา,[๑๒] อสนฺเตตฺถ น ทิสฺสนฺติ.[๑๓]

“ยสฺส อิทานิ, สญฺญา อิติ, ฉายา อิว, กถา เอว กา, อิติ อปิ, อสฺสมณี อสิ, จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อกตญฺญู อสิ, อากาเส อิว, เต อปิ, วนฺเท อหํ, โส อหํ, จตฺตาโร อิเม, วสโล อิติ, โมคฺคลฺลาโน อาสิ พีชโก, ปาโต เอวา” ตีธ ปุพฺพโลเป สมฺปตฺเต,

“สเร”ติ อธิกาโร. อิธ ปน “อตฺถวสา วิภตฺติวิปริณาโม”ติ กตฺวา “สโร, สรมฺหา, โลปนฺ”ติ จ วตฺตมาเน,

---

๑ สี. ปรสฺสาวิธาเนติ, ก-สี. ปรสฺสาวิธาเน สตีติ, โมคฺ. ๑/๑๔
๒ กจฺ. ๑๑, นีติ. ๒๙
๓ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑/๒๑
๔ องฺ.ติก. ๒๐/๓๖/๑๓๓
๕ ที.สี. ๙/๑๘๔/๖๑
๖ วิ.ป. ๘/๔๓๕/๔๒๙
๗ องฺ.ทุก.อฏฺ. ๒/๔๕/๑๕๓
๘ วิ.มหาวิ. ๑/๔๑๑/๓๑๑
๙ ที.มหา ๑๐/๑๗๓/๙๘
๑๐ ขุ.ธ. ๒๕/๖๒/๒๘
๑๑ ขุ.ขุ. ๒๕/ ๑/๕
๑๒ ขุ.สุ. ๒๕/๒๓๓/๓๗๘
๑๓ ขุ.ธ. ๒๕/๓๐๔/๖๙

๑๕. วา ปโร อสรูปา.[๑]

อสมานรูปมฺหา สรมฺหา ปโร สโร โลปํ ปปฺโปติ วา.

สมานํ รูปํ อสฺสาติ **สรูโป**. น สรูโป **อสรูโป**, อสวณฺโณ. ยสฺมา ปน มริยาทายํ อภิวิธิมฺหิ จ วตฺตมาโน **อา**อุปสคฺโค วิย **วา**สทฺโท ทฺวิธา วตฺตเต กตฺถจิ วิกปฺเป, กตฺถจิ ยถา ววตฺถิตรูป-ปริคฺคเห. อิธ ปน ปจฺฉิเม. ตโต นิจฺจมนิจฺจมสนฺตญฺจ วิธิเมตฺถ **วา**สทฺโท ทีเปติ. “นเย ปรํ ยุตฺเต”ติ ปรํ เนตพฺพํ.

ยสฺสทานิ[๒] ยสฺส อิทานิ, สญฺญาติ[๓] สญฺญา อิติ, ฉายาว[๔] ฉายา อิว, กถาว กา[๕] กถา เอว กา, อิติปิ[๖] อิติ อปิ, อสฺสมณีสิ[๗] อสฺสมณี อสิ. จกฺขุนฺทฺริยมิติ[๘] นิจฺจํ. อกตญฺญูสิ[๙] อกตญฺญู อสิ, อากาเสว[๑๐] อากาเส อิว, เตปิ[๑๑] เต อปิ, วนฺเทหํ วนฺเท อหํ, โสหํ[๑๒] โส อหํ, จตฺตาโรเม[๑๓] จตฺตาโร อิเม, วสโลติ วสโล อิติ, โมคฺคลฺลาโนสิ พีชโก[๑๔] โมคฺคลฺลาโน อาสิ พีชโก, ปาโตว[๑๕] ปาโต เอว.

อิธ น ภวติ ปญฺจินฺทฺริยานิ,[๑๖] สทฺธินฺทฺริยํ,[๑๗] สตฺตุตฺตโม,[๑๘] เอกูนวีสติ,[๑๙] ยสฺเสเต,[๒๐] สุคโตวาโท,[๒๑] ทิฏฺฐาสโว,[๒๒] ทิฏฺโฐโฆ,[๒๓]

---

๑ กจฺ. ๑๓, โมคฺ. ๑/๒๗, นีติ. ๓๑
๒ ที.สี. ๙/๒๕๒/๘๖
๓ อภิ.ก. ๓๗/๓๐๖/๑๔๓
๔ ขุ.ธ. ๒๕/๒/๑๕
๕ ม.ม.อฏฺ. ๒/๒๗๕/๑๙๙
๖ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑
๗ วิ.มหาวิ. ๑/๑๓๕/๗๘
๘ อภิ.ธา. ๓๖/๕๐/๙
๙ ขุ.สุ. ๒๕/๓๘๓/๘๓
๑๐ ขุ.ธ. ๒๕/๒๕๔/๖๑
๑๑ ที.สี. ๙/๔๑/๑๘
๑๒ วิ.จูฬ. ๖/๙๘/๑๒๔
๑๓ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๕/๖
๑๔ ขุ.ชา. ๒๘/๑๓๔๓/๒๖๖
๑๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๒/๒๘๓
๑๖ อภิ.ธา. ๓๖/๒/๑
๑๗ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑/๒๑
๑๘ ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๙/๔๓๙
๑๙ วิ.จูฬ. ๗/๓๘๒/๑๙๓
๒๐ ขุ.ชา. ๒๗/๕๗/๑๔
๒๑ ม.มู.อฏฺ. ๑/๒๓๖/๑๒
๒๒ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๑๐๒/๒๕๘
๒๓ ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๕

จกฺขายตนํ,[๑] ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา[๒] อิจฺจาทิ.

ภวติ จ ววตฺถิตวิภาสาย

อวณฺณโต สโรทานี- ตีเววาที วินา ปโร
น ลุปฺปตญฺญโต ทีโฆ อาเสวาทิวิวชฺชิโต.

“พนฺธุสฺส อิว, อุป อิกฺขติ, อุป อิโต, อว อิจฺจ, ชิน อีริตํ, น อุเปติ, จนฺท อุทโย, ยถา อุทเก” อิติธ ปุพฺพาวณฺณสฺสรานํ โลเป กเต,

“ปโร, อสรูเป”ติ จ วตฺตเต, ตถา “อิวณฺโณ ยํ นวา”ติ อิโต **อิวณฺณ**คฺคหณญฺจ “วโมทุทนฺตานํ”ติ อิโต **อุ**คฺคหณญฺจ สีหคติยา อิธานุวตฺเตตพฺพํ.

๑๖. กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต.[๓]

อิวณฺณภูโต **อุ**การภูโต จ ปโร สโร อสรูเป ปุพฺพสฺสเร ลุตฺเต กฺวจิ อสวณฺณํ ปปฺโปติ.

นตฺถิ สวณฺณา เอเตสนฺติ **อสวณฺณา**, **เอ**กา**โร**การา. ตตฺถ ฐานาสนฺนวเสน **อิวณฺณุ**การาน**เม**กา**โร**การา โหนฺติ.

พนฺธุสฺเสว, อุเปกฺขติ,[๔] อุเปโต,[๕] อเวจฺจ,[๖] ชิเนริตํ, โนเปติ,[๗] จนฺโททโย, ยโถทเก.[๘]

---

๑ อภิ.สงฺ. ๓๔/๕๙๗/๑๘๒ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๒๒/๑๓ ๓ กจฺ. ๑๔, โมคฺ. ๑/๒๙, นีติ ๓๔
๔ ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๑๖๓/๔๖๓ ๕ อภิ.วิ. ๓๕/๕๑๑/๒๙๖ ๖ ม.อุ. ๑๔/๓๗๗/๓๒๒
๗ ขุ.สุ. ๒๕/๒๒๓/๓๗๕ ๘ ขุ.ชา. ๒๗/๑๗๔/๖๘

กฺวจีติ กึ. ตตฺริเม,[๑] ยสฺสินฺทฺริยานิ,[๒] มหิทฺธิโก,[๓] สพฺพีติโย,[๔] เตนุปสงฺกมิ,[๕] โลกุตฺตโร.[๖]

ลุตฺเตติ กึ. ฉ อิเม ธมฺมา, ยถา อิทํ,[๗] กุสลสฺส อุปสมฺปทา.[๘]

อสรูเปติ กึ. จตฺตาริมานิ,[๙] มาตุปฏฺฐานํ.[๑๐]

เอตฺถ จ สติปิ เหฏฺฐา **วา**คฺคหเณ **กฺวจิ**กรณโต **อวณฺเณ** เอว ลุตฺเต อิธ วุตฺตวิธิ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ.[๑๑] ตโต อิธ น ภวติ. ทิฏฺฐุปาทานํ,[๑๒] ปญฺจหุปาลิ,[๑๓] มุทินฺทฺริยํ,[๑๔] โย มิสฺสโร[๑๕] ติ.

"ตตฺร อยํ, พุทฺธ อนุสฺสติ, ส อตฺถิกา, สญฺญา วา อสฺส, ตทา อหํ, ยานิ อิธ ภูตานิ, คจฺฉามิ อิติ, อติ อิโต, กิกี อิว, พหุ อุปการํ, มธุ อุทกํ, สุ อุปธาริตํ, โยปิ อยํ, อิทานิ อหํ, สเจ อยํ, อปฺปสฺสุโต อยํ, อิตร อิตเรน, สทฺธา อิธ วิตฺตํ, กมฺม อุปนิสฺสโย, ตถา อุปมํ, รตฺติ อุปรโต, วิ อุปสโม" อิจฺจตฺร ปุพฺพสฺสรานํ โลเป กเต

"กฺวจี"ติ อธิกาโร. "ปโร, ลุตฺเต"ติ จ วตฺตเต.

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๕๐/๑๕๙　๒ ขุ.ธ. ๒๕/๙๔/๓๓　๓ วิ.มหา. ๔/๓๘/๓๓
๔ ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๑๗๙/๔๖๕　๕ ที.สี. ๙/๔/๒　๖ ม.อุ. ๑๔/๑๓๗/๑๒๓
๗ ขุ.สุ. ๒๕/๒๐๕/๓๗๒　๘ ขุ.ธ. ๒๕/๑๘๓/๔๙　๙ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๖/๒๐
๑๐ ๑๔-สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ　๑๑ โมคฺ.ปญฺจิกา. ๑/๒๙　๑๒ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๕๕๓/๓๓๔
๑๓ วิ.ป. ๘/๔๔๒/๓๙๓　๑๔ วิ.มหา. ๔/๙/๙　๑๕ ขุ.ชา. ๒๘/๑๖๐๓/๓๐๐

๑๗. **ทีฆํ.**[๑]

สโร โข ปโร ปุพฺพสฺสเร ลุตฺเต กฺวจิ ทีฆภาวํ ปปฺโปตีติ ฐานาสนฺนวเสน รสฺสสฺสรานํ สวณฺณทีโฆ.

ตตฺรายํ,[๒] พุทฺธานุสฺสติ,[๓] สาตฺถิกา,[๔] สญฺญา วาสฺส,[๕] ตทาหํ,[๖] ยานีธ ภูตานิ,[๗] คจฺฉามีติ,[๘] อตีโต, กิกีว,[๙] พหูปการํ,[๑๐] มธูทกํ, สูปธาริตํ,[๑๑] โยปายํ,[๑๒] อิทานาหํ,[๑๓] สจายํ,[๑๔] อปฺปสฺสุตายํ,[๑๕] อิตรีตเรน,[๑๖] สทฺธีธ วิตฺตํ,[๑๗] กมฺมูปนิสฺสโย, ตถูปมํ,[๑๘] รตฺตูปรโต,[๑๙] วูปสโม.[๒๐]

กฺวจีติ กึ. อจิรํ วตยํ กาโย,[๒๑] กิมฺปิมาย,[๒๒] ตีณิมานิ,[๒๓] ปญฺจสุปาทานกฺขนฺเธสุ,[๒๔] ตสฺสตฺโถ,[๒๕] ปญฺจงฺคิโก,[๒๖] มุนินฺโท,[๒๗] สตินฺทฺริยํ,[๒๘] ลหุฏฺฐานํ,[๒๙] คจฺฉามหํ,[๓๐] ตตฺริทํ,[๓๑] ปญฺจหุปาลิ,[๓๒] นตฺถญฺญํ.[๓๓]

ลุตฺเตติ กึ. ยถา อยํ, นิมิ อิว ราชา, กิกี อิว, สุ อุปธาริตํ.

---

๑ กจฺ. ๑๕, โมคฺ. ๑/๓๓, นีติ. ๓๖ ๒ ขุ.ธ. ๒๕/๓๗๕/๘๒. ๓ ที.ปา. ๑๑/๓๒๗/๒๒๐
๔ วิมสน.อฏฺ. ๑/๖/๒๕ ๕ ขุ.ขุ. ๒๕/๔/๑๒, ก. ปญฺญวาสฺส.
๖ ขุ.อป. ๓๓/๒๗๒/๓๘๓ ๗ ขุ.ขุ. ๒๕/๑/๕ ๘ ที.มหา. ๑๐/๓๗๕/๒๔๙
๙ ขุ.อป. ๓๒/๘๓/๘๗ ๑๐ วิ.มหา. ๔/๑๐/๑๐ ๑๑ ขุ.ปฏิ. ๓๑/๒๑๒/๒๕๓
๑๒ ม.ม. ๑๓/๔/๓ ๑๓ วิ.จูฬ. ๗/๒๗๔/๓๙ ๑๔ ที.สี. ๙/๒๕๓/๘๖
๑๕ ขุ.ธ. ๒๕/๑๕๒/๔๔ ๑๖ สํ.นิ. ๑๖/๑๔๔/๑๘๖ ๑๗ ขุ.สุ. ๒๕/๑๘๔/๓๖๙
๑๘ ขุ.ขุ. ๒๕/๘/๖ ๑๙ ที.สี. ๙/๑๐/๕ ๒๐ ที.มหา. ๑๐/๒๒๑/๑๓๗
๒๑ ขุ.ธ. ๒๕/๔๑/๒๓ ๒๒ วิ.มหา. ๕/๒๘๐/๔๙, สี. ทสปิ, ยทิมสฺส
๒๓ องฺ.ติก. ๒๐/๙๓/๒๓๓ ๒๔ ม.อุ. ๑๔/๑๙๑/๑๖๔ ๒๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๘๐/๑๒๐
๒๖ อภิ.สงฺ. ๓๔/๕๘/๓๑ ๒๗ ขุ.อป. ๓๓/๓๒๗/๓๘๙ ๒๘ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑/๒๑
๒๙ ที.สี. ๙/๔๔๕/๑๙๗ ๓๐ ขุ.ชา. ๒๘/๑/๓๙ ๓๑ วิ.มหาวิ. ๒/๕๓๑/๓๕๙
๓๒ วิ.ป. ๘/๔๑๗/๓๗๒ ๓๓ ม.มู. ๑๒/๕๐๑/๔๔๓

"โลกสฺส อิติ, เทว อิติ, วิ อติปตนฺติ, วิ อตินาเมนฺติ, สํฆาฏิ อปิ, ชีวิตเหตุ อปิ, วิชฺชุ อิว, กึสุ อิธ วิตฺตํ, สาธุ อิติ" อิตีธ ปรสฺสรานํ โลเป กเต,

"ลุตฺเต, ทีฆนฺ"ติ จ วตฺตเต.[๑]

๑๘. ปุพฺโพ จ.[๒]

ปุพฺโพ สโร ปรสฺสเร ลุตฺเต กฺวจิ ทีฆํ ปปฺโปติ.

จคฺคหณํ **ลุตฺตทีฆ**คฺคหณานุกฑฺฒนตฺถํ.[๓] ตํ "จานุกฑฺฒิตมุตฺตรตฺร นานุวตฺตเต"ติ ญาปนตฺถํ.

โลกสฺสาติ,[๔] เทวาติ,[๕] วีติปตนฺติ,[๖] วีตินาเมนฺติ,[๗] สํฆาฏีปิ,[๘] ชีวิตเหตูปิ,[๙] วิชฺชูว,[๑๐] กีสูธ วิตฺตํ,[๑๑] สาธูติ.[๑๒]

กฺวจีติ กึ. ยสฺสทานิ,[๑๓] อิติสฺส,[๑๔] อิทานิปิ,[๑๕] เตสุปิ,[๑๖] จกฺขุนฺทฺริยํ,[๑๗] กินฺนุมาว.[๑๘]

"อธิคโต โข เม อยํ ธมฺโม, ปุตฺโต เต อหํ, เต อสฺส ปหีนา, ปพฺพเต อหํ, เย อสฺส" อิตีธ ปุพฺพโลเป สมฺปตฺเต,

---

๑ สี. ทีฆนฺติ จ วตฺตเต.
๒ กจฺ. ๑๖, โมคฺ. ๑/๓๓, นีติ. ๓๕
๓ สี. ทีฆคฺคหณานุกฑฺฒนตฺถํ
๔ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๒๕/๓๐๑
๕ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๕๐/๕๓
๖ ขุ.สุ. ๒๕/๖๙๔/๔๗๐
๗ ขุ.อป. ๓๒/๑๘๒/๒๖
๘ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๐/๑๖๓
๙ ขุ.จริยา. ๓๓/๔๕/๖๐๕
๑๐ ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๒๒/๕๓๓
๑๑ ขุ.สุ. ๒๕/๑๘๓/๓๖๙
๑๒ ขุ.สุ. ๒๕/๓๘๒/๔๐๖
๑๓ ที.สี. ๙/๒๕๒/๘๖
๑๔ วิ.มหาวิ. ๒/๔๖๕/๓๓๐
๑๕ วิ.มหาวิ. ๑/๔๓/๒๙
๑๖ ที.สี. ๙/๓๔๗/๑๔๔
๑๗ สํ.มหา. ๑๙/๔๙๕/๑๘๐
๑๘ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๗๐๙/๓๕

๑๙. **ยเมทนฺตสฺสาเทโส.**[๑]

เอการสฺส ปทนฺตภูตสฺส ฐาเน สเร ปเร กฺวจิ **ย**การาเทโส โหติ.

อกาเร **เม-เต-เย**สทฺทาทิสฺเสวายํ วิธิ. ยนฺติ ยํ รูปํ. เอ เอว อนฺโต **เอทนฺโต**. อาเทสิฏฺฐาเน อาทิสฺสตีติ **อาเทโส**. “พฺยญฺชเน”ติ อธิกิจฺจ “ทีฆนฺ”ติ ทีโฆ.

อธิคโต โข มฺยายํ ธมฺโม,[๒] ปุตฺโต ตฺยาหํ,[๓] ตฺยาสฺส ปหีนา,[๔] ปพฺพตฺยาหํ,[๕] ยฺยาสฺส.[๖]

กฺวจีติ กึ. เตนาคตา, ปุตฺตา มตฺถิ.[๗]

อนฺตคฺคหณํ กึ. ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตนฺโต, ทเมนฺโต จิตฺตํ.

“ยาวตโก อสฺส กาโย, ตาวตโก อสฺส พฺยาโม, โก อตฺโถ, อถ โข อสฺส, อหํ โข อชฺช, โย อยํ, โส อสฺส, โส เอว, ยโต อธิกรณํ, อนุ อทฺธมาสํ, อนุ เอติ, สุ อาคตํ, สุ อากาโร, ทุอากาโร, จกฺขุ อาปาถํ, พหุ อาพาโธ, ปาตุ อกาสิ, น ตุ เอวา”ตีธ

๒๐. **วโมทุทนฺตานํ.**[๘]

โอการุการานํ อนฺตภูตานํ สเร ปเร กฺวจิ **ว**การาเทโส โหติ. **ก-ข-ย-ต**สทฺทาทิ**โอ**การสฺเสทํ คหณํ.

ยาวตกฺวสฺส กาโย,[๙] ตาวตกฺวสฺส พฺยาโม,[๙] กฺวตฺโถ,[๑๐] อถ

---

๑ กจฺ. ๑๗, โมคฺ. ๑/๓๑, นีติ. ๔๓　๒ วิ.มหา. ๔/๗/๖　๓ ขุ.ชา. ๒๗/๗/๒
๔ องฺ.ติก. ๒๐/๕๑/๑๔๘　๕ ขุ.ชา. ๒๘/๓๙๘/๑๖๓　๖ องฺ.ติก. ๒๐/๙๒/๒๓๓
๗ ขุ.ธ. ๒๕/๖๒/๒๘　๘ กจฺ. ๑๘, โมคฺ. ๑/๓๐-๓๑, นีติ. ๔๔　๙ ที.มหา. ๑๐/๓๕/๑๖
๑๐ วิ.มหาวิ. ๒/๔๘๘/๓๓๘

ขุวสฺส,[๑] อหํ ขฺวชฺช,[๒] ยฺวายํ,[๓] สฺวสฺส,[๔] เสฺวว,[๕] ยตฺวาธิกรณํ,[๖] อนฺวทฺธมาสํ,[๗] อเนฺวติ,[๘] สฺวาคตํ,[๙] สฺวากาโร,[๑๐] ทฺวากาโร,[๑๑] จกฺขฺวาปาถํ, พหฺวาพาโธ,[๑๒] ปาตฺวากาสิ,[๑๓] น ตฺเวว.[๑๔]

กฺวจีติ กึ. โก อตฺโถ,[๑๕] อถ โข อญฺญตรา,[๑๖] โยหํ,[๑๗] โสหํ,[๑๘] จตฺตาโรเม,[๑๙] สาคตํ,[๒๐] สาธาวุโส,[๒๑] โหตูติ.[๒๒]

อนฺตคฺคหณํ กึ. สวนียํ,[๒๓] วิรวนฺติ.[๒๔]

"ปฏิสนฺถารวุตฺติ อสฺส, สพฺพา วิตฺติ อนุภุยฺยเต, วิ อญฺชนํ, วิ อากโต, นที อาสนฺโน" อิตีธ มณฺฑูกคติยา "อสรูเป"ติ วตฺตเต.

๒๑. อิวณฺโณ ยํ นวา.[๒๕]

ปุพฺโพ **อิ**วณฺโณ อสรูเป สเร ปเร **ย**การํ ปปฺโปติ นวา.

อิ เอว วณฺโณ **อิวณฺโณ**. **นวา**สทฺโท **กฺวจิ**สทฺทปริยาโย.

ปฏิสนฺถารวุตฺยสฺส,[๒๖] สพฺพา วิตฺยานุภุยฺยเต, พฺยญฺชนํ,[๒๗] พฺยากโต,[๒๘] นทฺยาสนฺโน.[๒๙]

---

๑ สํ.ข. ๑๗/๘๙/๑๐๔
๒ องฺ.ติก. ๒๐/๗๑/๒๐๐
๓ ม.ม. ๑๒/๕๗/๓๒
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๗๖/๑๓๔
๕ อภิ.ก. ๓๗/๗๗/๓๕
๖ ที.สี. ๙/๒๑๓/๗๐
๗ วิ.มหาวิ. ๒/๔๔๔/๓๒๒
๘ ขุ.ธ. ๒๕/๑/๑๕
๙ ม.ม. ๑๓/๓๕๒/๓๓๘
๑๐ ขุ.ปฏิ. ๓๑/๑๑๑/๑๒๕
๑๑ ขุ.ปฏิ. ๓๑/๑๑๑/๑๒๕
๑๒ วิ.จูฬ. ๖/๒๑๗/๒๔๙
๑๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๒๘/๑๕๙
๑๔ วิ.มหา. ๔/๓๘/๓๓
๑๕ สํ.ส. ๑๕/๒๒๒/๒๓๘
๑๖ ขุ.ขุ. ๒๕/๑/๓
๑๗ ที.สี. ๙/๒๕๐/๘๕
๑๘ วิ.จูฬ. ๖/๙๘/๑๒๔
๑๙ องฺ.ติก. ๒๑/๕/๖
๒๐ วิ.มหาวิ. ๒/๓๒๖/๒๗๐
๒๑ ม.ม. ๑๒/๙๐/๖๔
๒๒ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๑๓/๓๑๕
๒๓ ม.อุ.อฏฺ. ๓/๓๔๒/๒๐๐
๒๔ ชา.อฏฺ. ๕/๖๖/๔๘
๒๕ กจฺ. ๒๑, โมคฺ. ๑/๓๐, นีติ. ๕๑
๒๖ ขุ.ธ. ๒๕/๓๗๖/๘๒
๒๗ วิ.มหาวิ. ๒/๖๑๑/๓๙๙
๒๘ ม.ม. ๑๕/๑๘๐/๑๗๙
๒๙ สีหลโปตฺถเกสุ น ทิสฺสติ

นวาติ กึ. ปญฺจหงฺเคหิ,[๑] ตานิ อตฺตนิ,[๒] คจฺฉามหํ,[๓] มุตฺตจาคี อนุทฺธโต.[๔]

อสรูเปติ กึ. อิติ หิทํ,[๕] อคฺคีว,[๖] อตฺถีติ.[๗]

“อติ อนฺตํ, อติ โอทาตา, ปติ อโย. ปติ อาหรติ, ปติ เอติ, อิติ อสฺส, อิติ เอตํ, อิติ อาทิ” อิตีธ “อิวณฺโณ ยํ นวา”ติ **ย**การาเทเส สมฺปตฺเต,

๒๒. สพฺโพ จํ ติ.[๘]

อติ-ปติ-อิตีนํ **ติ**สทฺทสฺเสทํ คหณํ.

สพฺโพ “**ติ**”อิจฺเจโส สทฺโท สเร ปเร กฺวจิ **จ**การํ ปปฺโปติ.

ตีติ นิทฺเทสโต อกต**ย**การสฺเสวายํ วิธิ. อิตรถา **กฺวจิ**-คฺคหณสฺส จ “อติสฺส จนฺตสฺสา”ติ สุตฺตสฺส จ นิรตฺถกตา สิยา. “ปร เทฺวภาโว ฐาเน”ติ ทฺวิตฺตํ.

อจฺจนฺตํ,[๙] อจฺโจทาตา,[๑๐] ปจฺจโย,[๑๑] ปจฺจาหรติ,[๑๒] ปจฺเจติ,[๑๓] อิจฺจสฺส,[๑๔] อิจฺเจตํ,[๑๕] อิจฺจาทิ.

กฺวจีติ กึ. อิติสฺส,[๑๖] อิติ อากงฺขมาเนน.[๑๗]

“เต น วา อิวณฺเณ”ติ อิโต “น, อิวณฺเณ”ติ จ วตฺตเต.

---

๑ วิ.ป. ๘/๔๑๗/๓๗๒
๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๔๔/๖๓
๓ ขุ.อป. ๓๓/๑๖๖/๓๑๗
๔ มนุตภาณี อนุทฺธโตติ ปาโรว ธมฺมปทาทีสุ ทิสฺสติ.
๕ มหานิ.อฏฺ. ๑/๑๖๑/๔๑๒
๖ ขุ.ธ. ๒๕/๓๖๓/๘๐
๗ อภิ.ก. ๓๗/๕๙/๓๑
๘ กจฺ. ๑๙, นีติ. ๔๖-๔๗
๙ ขุ.ส. ๑๕/๑๖๔/๑๕๖
๑๐ วิ.มหาวิ. ๒/๑๕/๑๑๑
๑๑ อภิ.ป. ๔๑/๖๘/๔๑
๑๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐๗/๒๓๗
๑๓ ขุ.มหา. ๒๙/๓๕/๘๙
๑๔ ที.มหา. ๑๐/๙๖/๔๙
๑๕ วิ.มหาวิ. ๑/๔๑๑/๓๑๑
๑๖ วิ.มหาวิ. ๒/๔๖๕/๓๓๐
๑๗ ธมฺม.อฏฺ. อิติ อาสีสมาเนน

๒๓. อติสฺส จนฺตสฺส.[๑]

อติอิจฺเจตสฺส อนฺตภูตสฺส **ติ**สทฺทสฺส **อิ**วณฺเณ ปเร "สพฺโพ จํ ตี"ติ วุตฺตรูปํ น โหติ.

อติสฺสาติ **อติ**อุปสคฺคานุกรณเมตํ. เตเนวตฺถ วิภตฺติโลปาภาโว. เอตฺถ จ **อนฺต**สทฺโท สทฺทวิธินิเสธปฺปกรณโต **อติ**สทฺทนฺตภูตํ **ติ**สทฺทเมว วทติ, น อิวณฺณนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. อิตรถา อิทํ สุตฺตเมว นิรตฺถกํ สิยา.

"อิวณฺโณ ยํ นวา"ตีธ อสรูปาธิการโต
อิวณฺณสฺส สรูปสฺมึ ยาเทโส จ น สมฺภเว.

จกาโร อนุตฺตสมุจฺจยตฺโถ. เตน อิติปตีนมนฺตสฺส จ น โหติ. อติ อิสิคโณ อตีสิคโณ, เอวํ อตีโต,[๒] อตีริตํ,[๓] อิตีติ,[๔] อิตีทํ, ปตีโต.[๕]

"อภิ อกฺขานํ, อภิ อุคฺคโต, อภิ โอกาโส" อิตีธ **ย**กาเร สมฺปตฺเต,

"สเร"ติ วตฺตเต.

๒๔. อพฺโภ อภิ.[๖]

อภิอิจฺเจตสฺส สพฺพสฺส สเร ปเร **อพฺภ**าเทโส โหติ.

"อภี"ติ ปฐมนฺตสฺส วุตฺติยํ ฉฏฺฐิโยชนํ
อาเทสาเปกฺขโต วุตฺตํ "อํ โม"ติอาทิเก วิย.

---

๑ กจฺ. ๔๗, นีติ. ๖๐
๒ ที.สี. ๙/๔๓๘/๑๙๔
๓ ขุ.มหา. ๒๙/๑๕๐/๒๘๒
๔ สํ.นิ. ๑๖/๑๖๖/๒๒๑
๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๔๑/๔๔๓
๖ กจฺ. ๔๔, โมคฺ. ๑/๓๕, นีติ. ๕๗

ปุพฺพสฺสรโลโป. อพฺภกฺขานํ,[๑] อพฺภุคฺคโต,[๒] อพฺโภกาโส.[๓]

"อธิ อคมา, อธิ อุปคโต, อธิ โอคาเหตฺวา" อิตีธ

๒๕. **อชฺโฌ อธิ.**[๔]

อธิอิจฺเจตสฺส สพฺพสฺส สเร ปเร **อชฺฌ**าเทโส โหติ.

อชฺฌคมา, อชฺฌุปคโต,[๕] อชฺโฌคาเหตฺวา.[๖]

"อภิ อิจฺฉิตํ, อธิ อีริตํ" อิตีธ

"อพฺโภ อภิ, อชฺโฌ อธี"ติ จ วตฺตเต.

๒๖. **เต น วา อิวณฺเณ.**[๗]

เต จ โข **อภิ-อธิ**อิจฺเจเต อุปสคฺคา **อิ**วณฺเณ ปเร "อพฺโภ-อชฺโฌ"อิติ วุตฺตรูปา น โหนฺติ วา.

สรโลปปรนยนานิ. อภิจฺฉิตํ, อธีริตํ.

วาติ กึ. อพฺภีริตํ, อชฺฌิณมุตฺโต,[๘] อชฺฌิฏฺโจ.[๙]

"เอกมิธ อห"นฺตีธ

๒๗. **โท ธสฺส จ.**[๑๐]

ธอิจฺเจตสฺส สเร ปเร กฺวจิ **ท**กาโร โหติ.

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๔๑๘/๓๐๗ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑, โมคฺ. ๑/๓๕ ๓ ที.สี. ๙/๑๙๑/๖๓
๔ กจฺ. ๔๕, นีติ. ๕๘ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๔๕/๓๐ ๖ วิ.มหาวิ. ๑/๓๖/๒๓
๗ กจฺ. ๔๖, นีติ. ๕๙ ๘ โมคฺ. ๑/๓๐ ๙ ขุ.จูฬ. ๓๐/๙๓/๒๐๔
๑๐ กจฺ. ๒๐, โมคฺ. ๑/๔๗, นีติ. ๕๐

เอกสทฺทโต ปรสฺส อิธสฺส **ธ**การสฺเสวายํ. สรโลปทีฆา. เอกมิทาหํ.[๑] **กฺวจี**ติ กึ. อิเธว.[๒]

จสทฺเทน กฺวจิ **สาธุ**สฺส **ธ**สฺส **ห**กาโร.[๓] ยถา สาหุ ทสฺสนํ.[๔]

"ยถา เอว, ตถา เอวา"ตีธ

"นวา"ติ วตฺตเต "สรมฺหา"ติ จ.

๒๘. เอวาทิสฺส ริ ปุพฺโพ จ รสฺโส.[๕]

ยถา-ตถาทฺวยปรสฺเสทํ คหณํ.

ทีฆสรมฺหา ปรสฺส **เอว**สทฺทาทิภูตสฺส **เอ**การสฺส **ริ**กาโร โหติ, ปุพฺโพ จ สโร รสฺโส โหติ นวา. ยถริว,[๖] ตถริว.[๗]

นวาติ กึ. ยเถว,[๘] ตเถว.[๙]

"ติ อนฺตํ, ติ อทฺธํ, อคฺคิ อคาเร, สตฺตมี อตฺเถ, ปญฺจมี อนฺตํ, ทุ องฺคิกํ, ภิกฺขุ อาสเน, ปุถุ อาสเน, สยมฺภู อาสเน" อิตีธ **ย-วา**เทเสสุ สมฺปตฺเตสุ,

"สญฺญา"ติ วตฺตเต.

๒๙. อิวณฺณุวณฺณา ฌลา.[๑๐]

อิวณฺณ**อุ**วณฺณอิจฺเจเต ยถากฺกมํ **ฌล**สญฺญา โหนฺติ.

---

๑ วิ.จูฬ. ๗/๔๓๗/๒๗๔ ๒ ที.มหา. ๑๐/๕๔/๒๕ ๓ นีติ. ๗๒
๔ ขุ.ธ. ๒๕/๒๐๖/๕๓ ๕ กจฺ. ๒๒, โมคฺ. ๑/๓๒, นีติ. ๕๒ ๖ ที.มหา. ๑๐/๒๙๗/๑๙๒
๗ อภิ.ธา. ๓๖/๓๑๖/๕๙ ๘ ขุ.ชา. ๒๘/๑๕๒๒/๒๘๘ ๙ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๔๕/๓๔๐
๑๐ กจฺ. ๕๘, โมคฺ. ๑/๙, นีติ. ๒๐๕

วณฺณคฺคหณํ สวณฺณคฺคหณตฺถํ.

ฌลสญฺญา ปสญฺญาว น ลิงฺคนฺตํว นิสฺสิตา
อาขฺยาเต ลิงฺคมชฺเฌ จ ทฺวิลิงฺคนฺเต จ ทสฺสนา.

๓๐. ฌลานมิยุวา สเร วา.[๑]

ฌลอิจฺเจเตสํ **อิย-อุว**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา สเร ปเร. สรโลโป.

ติยนฺตํ, ติยทฺธํ,[๒] อคฺคิยาคาเร,[๓] สตฺตมิยตฺเถ, ปญฺจมิยนฺตํ, ทุวงฺคิกํ,[๔] ภิกฺขุวาสเน, ปุถุวาสเน, สยมฺภุวาสเน.

วาติ กึ. อคฺยาคาเร,[๕] สตฺตมีอตฺเถ,[๖] (ภิกฺขุ อาสเน นิสีทติ.)[๗]

"โค อชินํ, โค เอฬกํ" อิตีธ

"โค, อโว, สมาเส"ติ จ วตฺตเต.

๓๑. โอ สเร จ.[๘]

โคอิจฺเจตสฺส **โอ**การสฺส สเร ปเร **อวา**เทโส โหติ สมาเส. ควาชินํ, คเวฬกํ.

จสทฺทคฺคหเณน **อุ**วณฺณสฺส **อุวอวา**เทสา. ยถา ภุวิ,[๙] ปสโว.[๑๐]

"ปุถ เอวา"ตีธ

---

๑ กจฺ. ๗๐, นีติ. ๒๒๐
๒ ที.สี.อฏฺ. ๑/๒๘/๙๕
๓ สี. "อคฺคิยาคาเร, สตฺตมิยตฺเถ, ปญฺจมิยนฺตนฺ"ติ เอตฺถ มหาวุตฺตินา ยการาคเม รสฺสตฺตํ.
๔ อภิ.วิ. ๓๕/๖๒๔/๓๒๐
๕ สีหลมูเล น ทิสฺสติ.
๖ อธิกปาโฐ มญฺเญ.
๗ กจฺ. ๗๘, โมคฺ. ๑/๓๒, นีติ. ๒๒๙
๘ กจฺ.๗๘, โมคฺ. ๒/๑๗๕, นีติ. ๒๓๔
๙ มหาวํส. ๒/๔๖/๑๐
๑๐ ขุ.ธ. ๒๕/๘๖๕/๕๐๓

๓๒. **โค สเร ปุถสฺสาคโม กฺวจิ.**[๑]

ปุถอิจฺเจตสฺส นิปาตสฺส อนฺเต กฺวจิ **ค**การาคโม โหติ สเร ปเร.

อาคจฺฉตีติ **อาคโม**. อสนฺตุปฺปตฺติ **อาคโม**. เอตฺถ จ "สเร"ติ นิมิตฺตาสนฺนวเสน ปุถสฺส อนฺเตติ ลพฺภติ. ปุถเคว, ปุถ เอว.

"ปา เอวา"ตีธ

"สเร, โค, อาคโม, กฺวจี"ติ จ วตฺตเต.

๓๓. **ปาสฺส จนฺโต รสฺโส.**[๒]

ปาอิจฺเจตสฺส อนฺเต จ สเร ปเร กฺวจิ **ค**การาคโม โหติ, **ปา**สฺส อนฺโต จ สโร รสฺโส โหติ.

ปเคว[๓] วุตฺยสฺส, ปา เอว.

"วา, สเร"ติ จ วตฺตเต.

๓๔. **ยวมทนตรลา จาคมา.**[๔]

สเร ปเร **ย**การาทโย อฏฺฐ อาคมา โหนฺติ วา. **จ**สทฺเทน **ค**การาคโม จ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

ตตฺถ **ย**การาคโม ยถาทิโต **อิ**กา**เร**การาทีสุ. ยถา อิทํ[๕] ยถยิทํ.[๖] "พฺยญฺชเน"ติ อธิกิจฺจ "รสฺสนฺ"ติ รสฺสตฺตํ. ยถา อิทํ วา.

---

๑ กจฺ. ๔๒, โมคฺ. ๑/๔๕, นีติ. ๕๓
๒ กจฺ. ๔๓, นีติ. ๕๔
๓ ขุ.ชา. ๒๗/๑๓๖/๑๑๔
๔ กจฺ. ๓๕, โมคฺ. ๑/๔๕-๖, นีติ. ๕๖
๕ ขุ.สุ. ๒๕/๒๐๕/๓๗๒
๖ องฺ.เอก. ๒๐/๒๓/๕

ยถา เอว, ยถาเยว, ยเถว.[๑] เอวํ มายิทํ,[๒] มาเยวํ, ตํยิทํ,[๓] ตํเยว,[๔] นยิทํ,[๕] นยิมสฺส,[๖] นยิมานิ,[๗] นวยิเม[๘] ธมฺมา, พุทฺธานํเยว,[๙] สนฺติเยว,[๑๐] โพธิยาเยว,[๑๑] สติเยว,[๑๒] ปถวีเยว, ธาตุเยว, เตสุเยว,[๑๓] โสเยว,[๑๔] ปาฏิเยกฺกํ.[๑๕]

ตถา สเร วิ-ปริยาทิโต จ. วิ อญฺชนา วิยญฺชนา[๑๖] พฺยญฺชนา วา, เอวํ วิยากาสิ,[๑๗] พฺยากาสิ.[๑๘] ปริอนฺตํ ปริยนฺตํ,[๑๙] เอวํ ปริยาทานํ,[๒๐] ปริยุฏฺฐานํ,[๒๑] ปริเยสติ,[๒๒] ปริโยสานมิติ[๒๓] นิจฺจํ. นิ อาโยโค นิยาโยโค. อิธ น ภวติ, ปริกฺขโต,[๒๔] อุปปริกฺขติ.[๒๕]

วกาโร **ติ**สทฺทาทิโต **อวณฺณ**กาเรสุ. ติ องฺคุลํ ติวงฺคุลํ. เอวํ ติวงฺคิกํ,[๒๖] ภูวาทโย, มิคี ภนฺตา วุทิกฺขติ,[๒๗] ปวุจฺจติ,[๒๘] ปาคุญฺญวุชุตา.

มกาโร ลหุปฺปภุติโต สเร ฉนฺทานุรกฺขณาทิมฺหิ. ลหุ เอสฺสติ ลหุเมสฺสติ,[๒๙] เอวํ ครุเมสฺสติ, อิธมาหุ,[๓๐] เกน เต อิธ มิชฺฌติ,[๓๑]

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๕๒๒/๒๘๔ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๓๕/๗๘ ๒๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒/๒
๔ สํ.มหา. ๑๙/๓๘๘/๑๔๙ ๕ สํ.นิ. ๑๖/๑๑๗/๑๖๖ ๖ ขุ.ชา. ๒๗/๒๕/๗๗
๗ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๖๒/๓๘๖ ๘ องฺ.นวก. ๒๓/๙/๓๐๖ ๙ ที.อฏฺ. ๒/๕
๑๐ ธมฺม.อฏฺ. ๔/๑๔๑ ๑๑ ขุ.อป. ๓๓/๑๔/๕๕๖ ๑๒ ที.อฏฺ. ๒/๓๖๘
๑๓ องฺ.ทสก. ๒๔/๕๑/๗๔ ๑๔ ที.ปา. ๑๑/๗๘/๔๗ ๑๕ วิสุทฺธิ. ๑/๒๗๗
๑๖ สํ.ส. ๑๕/๖๐/๔๓ ๑๗ ขุ.ชา. ๒๘/๔๕๔/๑๖๙ ๑๘ ขุ.พุทฺธ.๓๓/๑๑/๔๗๑
๑๙ ขุ.เปต. ๒๖/๓๗๙/๑๙๔ ๒๐ สํ.นิ. ๑๖/๘๑/๑๓๒ ๒๑ อภิ.อฏฺ. ๑/๑๐๖๕/๔๒๔
๒๒ วิ.อฏฺ. ๑/๔๖๘ ๒๓ องฺ.ติก. ๒๐/๓๐/๑๒๖ ๒๔ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๔๕/๓๖
๒๕ ม.ม. ๑๓/๑๘๓/๑๕๘ ๒๖ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๗๐/๕๕
๒๗ ขุ.ชา. ๒๘/๖๔/๑๑ (อุทาหรณมิทํ วิจาเรตพฺพํ.) ๒๘ สํ.ส. ๑๕/๑๐/๕
๒๙ ขุ.ธ. ๒๕/๓๖๙/๘๑ ๓๐ ขุ.ขุ ๒๕/๙/๑๔ ๓๑ ขุ.วิ. ๒๖/๒/๑

ภโทฺร กสามิว,[๑] อากาเส มภิปูชยึ,[๒] เอกเมกสฺส,[๓] เยน มิเธกจฺเจ,[๔] ภายติเมว.

ทกาโร **อุ**อุปสคฺค-สกิ-เกนจิ-กิญฺจิ-กิสฺมิญฺจิ-โกจิ-สมฺมา-ยาว-ตาว-ปุน-ย-เตตตฺต-สาทีหิ.

อุอุปสคฺคโต นิจฺจํ. อุ อคฺโค อุทคฺโค,[๕] เอวํ อุทโย,[๖] อุทปาทิ,[๗] อุทาหฏํ, อุทิโต,[๘] อุทีริตํ,[๙] อุเทติ.[๑๐]

นิปาตโต จ. สกิ เอว สกิเทว,[๑๑] เอวํ สกทาคามี,[๑๒] มหาวุตฺติ-สุตฺเตน **อิ**การสฺส **อ**กาโร.[๑๓] ตถา เกนจิเทว,[๑๔] กิญฺจิเทว,[๑๕] กิสฺมิญฺจิเทว,[๑๖] โกจิเทว,[๑๗] สมฺมา อตฺโถ สมฺมทตฺโถ, รสฺสตฺตํ. เอวํ สมฺมทกฺขาโต,[๑๘] สมฺมทญฺญา วิมุตฺตานํ,[๑๙] สมฺมเทว,[๒๐] ยาวทตฺถํ,[๒๑] ยาวเทว,[๒๒] ตาวเทว,[๒๓] ปุนเทว.[๒๔]

นามโต. ยทตฺถํ,[๒๕] ตทตฺถํ,[๒๖] ยทนฺตรา, ตทนฺตรา,[๒๗] ตทงฺควิมุตฺติ,[๒๘] เอตทตฺถํ,[๒๙] อตฺตทตฺถํ,[๓๐] สทตฺถปสุโต สิยา.[๓๑] ยเตตตฺตเสหิ สมาเสเยว.

---

๑ ขุ.ธ. ๒๕/๑๔๓/๔๒
๒ ขุ.อป. ๓๓/๒๕/๑๓๑
๓ วิ.อฏฺ. ๑/๒๐๗
๔ สํ.สฬา. ๑๘/๑๒๘/๑๐๗
๕ ขุ. เปต. ๒๖/๕๗๑/๒๒๒
๖ ขุ.จูฬ. ๓๐/๓๓/๔
๗ วิ.มหาวิ. ๑/๑๘/๙
๘ ขุ.อป. ๓๓/๖๖/๑๙๐
๙ ขุ.ชา. ๒๘/๒๒๐/๗๗
๑๐ ขุ.อป. ๓๓/๑๒๖/๑๕
๑๑ ม.มู. ๑๒/๖๗/๔๔
๑๒ ม.มู. ๑๒/๖๗/๔๔
๑๓ โมคฺ. ๑/๔๗
๑๔ ม.ม. ๑๓/๓๗๕/๓๕๘
๑๕ ที.สี. ๙/๒๘๔/๑๐๒
๑๖ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๗๑๗/๔๐
๑๗ ขุ.ชา. ๒๗/๑๙๑/๗๑
๑๘ สํ.มหา. ๑๙/๑๙๕/๗๒
๑๙ ขุ.ธ. ๒๕/๕๗/๒๗
๒๐ ที.สี. ๙/๔๐๕/๑๗๕
๒๑ วิ.มหาวิ. ๑/๔๓/๒๙
๒๒ วิ.มหาวิ. ๒/๔๓๙/๓๒๐
๒๓ วิ.มหา. ๔/๑๒๘/๑๓๙
๒๔ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๖๐/๓๗๗
๒๕ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๖๑/๗๘
๒๖ โมคฺ. ๒/๒๕, สํ.ขนฺธ. ๑๗/๘๕/๙๐
๒๗ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๑๖/๒๕๒
๒๘ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๑๓/๒๑
๒๙ วิ.ป. ๘/๓๖๖/๓๔๕
๓๐ ขุ.ธ. ๒๕/๑๖๖/๔๖
๓๑ ขุ.ธ. ๒๕/๑๖๖/๔๖

อาทิสทฺเทน อญฺญทตฺถํ,[๑] มนสาทญฺญา วิมุตฺตานํ, พหุเทว รตฺตึ,[๒] อหุเทว ภยํ.[๓]

วาติ กึ. เกนจิ อตฺถกาเมน, สมฺมา อญฺญาย,[๔] ยาวาหํ,[๕] ตาวาหํ,[๖] ปุนาปรํ,[๗] อตฺตตฺถํ.[๘]

นกาโร อายตาทิมฺหิ. อิโต อายติ, อิโต นายติ, จิรํ นายติ.

ตกาโร ยสฺมา-ตสฺมา-อชฺชาทิโต อิหคฺคาทิมฺหิ. ยสฺมาติห, ตสฺมาติห,[๙] อชฺชตคฺเค.[๑๐]

รกาโร นิ-ทุ-ปาตุ-ปุน-ธี-ปาต-จตุราทิโต. นิ อนฺตรํ นิรนฺตรํ.[๑๑] เอวํ นิราลโย,[๑๒] นิรินฺธโน,[๑๓] นิรีหกํ,[๑๔] นิรุตฺตโร,[๑๕] นิโรชํ.[๑๖] ทุ อติกฺกโม ทุรติกฺกโม.[๑๗] ทุราคตํ,[๑๘] ทุรุตฺตํ.[๑๙] ปาตุรโหสิ,[๒๐] ปาตุรเหสุํ.[๒๑] ปุนราคจฺเฉยฺย, ปุนรุตฺตํ, ปุนเรว,[๒๒] ปุนเรติ.[๒๓] ธีรตฺถุ.[๒๔] ปาตราโส.[๒๕]

จตุสทฺทาทิโต. จตุรงฺคิกํ,[๒๖] จตุรารกฺขา, จตุริทฺธิปาทปฏิลาโภ, จตุโรฆนิตฺถรณตฺถํ.[๒๗] ภตฺตุรตฺเถ,[๒๘] วุตฺติเรสา,[๒๙] ปถวีธาตุเรเวสา.[๓๐]

---

๑ องฺ.ติก. ๒๐/๑๐๑/๒๔๖, สี. อญฺญทตฺถุ
๒ วิ.จูฬ. ๗/๓๔๕/๑๔๑
๓ ที.สี. ๙/๑๕๙/๕๐
๔ อิติวุตฺ.อฏฺ. ๑/๔๔/๑๘๙
๕ ที.มหา. ๑๐/๔๑๓/๒๗๔
๖ ม.ม. ๑๓/๑๒๖/๑๐๐
๗ ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๕/๕๑๒
๘ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๕๑/๖๐
๙ ม.ม. ๑๒/๒๔๗/๒๐๘
๑๐ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕/๗
๑๑ ขุ.อป. ๓๓/๓๗/๓๕๗
๑๒ ขุ.อป. ๓๓/๓๖/๕๘๖
๑๓ ขุ.อป. ๓๓/๑๖๑/๓๑๖
๑๔ วิสุทฺธิ. ๓/๒๑๖
๑๕ สํ.สฬา.อฏฺ. ๓/๓๑๔/๑๔๙
๑๖ ม.อุ.อฏฺ. ๓/๒๙๐/๑๘๒
๑๗ ขุ.ชา. ๒๘/๗๙๙/๒๐๘
๑๘ ขุ.เถร. ๒๖/๙/๒๖๐
๑๙ ขุ.เปต. ๒๖/๑๓๗/๑๖๗
๒๐ วิ.มหา. ๔/๘/๗
๒๑ องฺ.จตุกฺก. ๒๒/๑๙๖/๒๒๕
๒๒ ขุ.ธ. ๒๕/๓๓๘/๗๕
๒๓ ขุ.ขุ. ๒๕/๑๐/๑๔
๒๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐/๖
๒๕ สุตฺตนิ.อฏฺ. ๒/๓๙๐/๑๙๔
๒๖ ม.มู.อฏฺ. ๒/๔๕๔/๒๕๖
๒๗ อุทาน.อฏฺ. ๑/๓๕/๒๖๔
๒๘ ขุ.ชา. ๒๗/๙๓/๘๗
๒๙ ขุ.ขุ. ๒๕/๘๑/๓๕๑
๓๐ ม.ม. ๑๒/๓๐๒/๒๖๓

ตถา สรโต อิเวเวสุ ฉนฺทานุรกฺขเณ.

นกฺขตฺตราชาริว ตารกานํ,[๑] วิชฺชุริวพฺภกูเฏ,[๒] อารคฺเคริว สาสโป,[๓] สาสโปริว อารคฺคา,[๔] อุสโภริว,[๕] สพฺภิเรว สมาเสถ.[๖]

วาติ กึ. ทฺวาธิฏฺฐิตํ, ปาตฺวากาสิ,[๗] ปุนปิ.[๘]

ลกาโร ฉสงฺขฺยาหิ.[๙] ลฬานมวิเสโส.[๑๐]

ฉ อภิญฺญา ฉฬภิญฺญา,[๑๑] ฉฬงฺคํ,[๑๒] ฉฬาสีติ,[๑๓] ฉฬํสา, สฬายตนํ.[๑๔]

วาติ กึ. ฉ อภิญฺญา.

อิติ สรสนฺธิวิธานํ นิฏฺฐิตํ.

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๕/๒๔๐
๒ ขุ.วิ. ๒๖/๑/๑
๓ ขุ.ธ. ๒๕/๔๐๑/๘๗
๔ ขุ.ธ. ๒๕/๔๐๗/๘๘
๕ ขุ.ขุ. ๒๕/๒๙/๓๔๐
๖ สํ.ส. ๑๕/๓๑/๒๐
๗ วิ.มหาวิ. ๑/๒๒๘/๑๕๙
๘ ที.ปา. ๑๑/๑๒๙/๗๙
๙ โมคฺ. ๑/๔๖
๑๐ โมคฺ. ปญฺจิกายํ ปสฺสิตพฺพํ.
๑๑ ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๑๕/๔๖๘
๑๒ ขุ.วิ. ๒๖/๙๙๖/๑๐๗
๑๓ ขุ.อป. ๓๓/๕๗
๑๔ สํ.นิ. ๑๖/๑/๑

๑.๓. ปกติสนฺธิวิธาน

อถ สรานเมว สนฺธิการิเย สมฺปตฺเต, ปกติภาโว วุจฺจเต.

“สรา, ปกตี”ติ จ วตฺตเต.

๓๕. สเร กฺวจิ.[๑]

สรา โข สเร ปเร กฺวจิ ฉนฺทเภทาสุขุจฺจารณฏฺฐาเน สนฺธิจฺฉารหิตฏฺฐาเน จ ปกติรูปานิ โหนฺติ, น โลปาเทสวิการมาปชฺชนฺเตติ อตฺโถ.

ตตฺถ **ปกติฏฺฐานํ** นาม อาลปนนฺตา อนิติสฺมึ อจฺฉนฺทานุรกฺขเณ, อสมาเส ปทนฺตทีฆา จ, **อิ**การุการา จ นามปทนฺตาตีตกฺริยาทิมฺหีติ[๒] เอวมาทิ.

อาลปนนฺเตสุ ตาว กตมา จานนฺท อนิจฺจสญฺญา,[๓] กตมา จานนฺท อาทีนวสญฺญา,[๔] สาริปุตฺต อิเธกจฺโจ,[๕] เอหิ สิวิก อุฏฺเฐหิ,[๖] อุปาสกา อิเธกจฺโจ,[๗] โภติ อยฺเย, ภิกฺขุ อโรคํ ตว สีลํ,[๘] สิญฺจ ภิกฺขุ อิมํ นาวํ,[๙] ภิกฺขเว เอวํ วทามิ,[๑๐] ปญฺจิเม คหปตโย อานิสํสา[๑๑] อิจฺเจวมาทีสุ ปกติภาโว. ปุพฺพสฺสรโลปยวาเทสาทโย น โหนฺติ.

กฺวจิคฺคหเณน อิติสฺมึ ฉนฺทานุรกฺขเณ สนฺธิ โหติ. ยถา สกฺกา เทวีติ,[๑๒] นโม เต พุทฺธ วีรตฺถุ.[๑๓]

สเรติ กึ. สาธุ มหาราชาติ.[๑๔] เอวํ กิร ภิกฺขูติ.[๑๕]

---

๑ กจฺ. ๒๔, นีติ. ๖๓
๒ ก. นามปทกฺริยาทิมฺหีติ
๓ องฺ.ทสก. ๒๔/๖๐/๘๗
๔ องฺ.ทสก. ๒๔/๖๐/๘๗
๕ องฺ.นวก. ๒๓/๑๒/๓๑๓
๖ ขุ.จริยา. ๓๓/๖๓/๕๙๐
๗ อภิ.ธา. ๓๖/๑/๑๑๘
๘ ธมฺม.อฏฺ. ๕/๓๐
๙ ขุ.ธ. ๒๕/๓๖๙/๘๑
๑๐ สํ.ส. ๑๕/๒๔๙/๒๖๔
๑๑ ที.มหา. ๑๐/๑๕๐/๗๘
๑๒ ธมฺม.อฏฺ. ๔/๑๗
๑๓ สํ.ส. ๑๕/๙๐/๕๘
๑๔ วิ.อฏฺ. ๑/๔๓
๑๕ ธมฺม.อฏฺ. ๒/๑๒๘

อสมาเส ปทนฺตทีเฆสุ อายสฺมา อานนฺโท คาถา อชฺฌภาสิ, เทวา อาภสฺสรา ยถา,[๑] เตวิชฺชา อิทฺธิปฺปตฺตา จ,[๒] ภควา อุฏฺฐายาสนา,[๓] ภควา เอตทโวจ,[๔] อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิ,[๕] คนฺตฺวา โอโลเกนฺโต, ภูตวาที อตฺถวาที,[๖] ยํ อิตฺถี อรหํ อสฺส,[๗] สามาวตี อาห,[๘] ปาปการี อุภยตฺถ ตปฺปติ,[๙] นที โอตฺถรติ, เย เต ภิกฺขู อปฺปิจฺฉา,[๑๐] ภิกฺขู อามนฺเตสิ,[๑๑] ภิกฺขู อุชฺฌายึสุ, ภิกฺขู เอวมาหํสุ,[๑๒] อิมสฺมึ คาเม อารกฺขกา, สพฺเพ อิเม,[๑๓] กตเม เอกาทส,[๑๔] คมฺภีเร โอทกนฺติเก,[๑๕] อปฺปมาโท อมตํ ปทํ,[๑๖] สํโฆ อาคจฺฉตุ, โก อิมํ ปถวึ วิเจสฺสติ,[๑๗] อาโลโก อุทปาทิ,[๑๘] เอโก เอกาย,[๑๙] จตฺตาโร โอฆา.[๒๐]

นิปาเตสุปิ อเร อหมฺปิ,[๒๑] สเจ อิมสฺส กายสฺส,[๒๒] โน อภิกฺกโม,[๒๓] อโห อจฺฉริโย, อโถ อนฺโต จ, อถ โข อายสฺมา,[๒๔] อโถ โอฏฺฐวจิตฺตกา,[๒๕] ตโต อามนฺตยี สตฺถา.[๒๖]

กฺวจิคฺคหเณน อการอิตีเวเวตฺถาทีสุ สนฺธิปิ. ยถา อาคตตฺถ,[๒๗] อาคตมฺหา,[๒๘] กตมาสฺสุ จตฺตาโร, อปฺปสฺสุตายํ ปุริโส,[๒๙] อิตฺถีติ,[๓๐]

---

๑ ขุ.ธ. ๒๕/๒๐๐/๕๒ ๒ ขุ.อป. ๓๓/๗๓/๑๖๕ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓/๑๓
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๒๒/๑๓ ๕ ขุ.ขุ. ๒๕/๑/๓ ๖ ที.สี. ๙/๙/๕
๗ องฺ.เอกก. ๒๐/๒๗๙/๒๙ ๘ ธมฺม.อฏฺ. ๒/๔๗ ๙ ขุ.ธ. ๒๕/๑๗/๑๘
๑๐ วิ.มหา. ๔/๖๔/๕๗ ๑๑ ที.สี. ๙/๒๕๓/๘๖ ๑๒ วิ.มหาวิ. ๑/๙๐/๖๐
๑๓ องฺ.เอกก.อฏฺ. ๑/๒๓๔/๒๙๖ ๑๔ องฺ.เอกาทสก. ๒๔/๑๕/๒๘๔ ๑๕ ขุ.ขุ. ๒๕/๑/๑๑
๑๖ ขุ.ธ. ๒๕/๒๑/๑๙ ๑๗ ขุ.ธ. ๒๕/๔๔/๒๔ ๑๘ วิ.มหา. ๔/๑๕/๑๔
๑๙ วิ.มหาวิ. ๑/๔๔๓/๓๓๒ ๒๐ ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๕ ๒๑ วิ.อฏฺ. ๑/๑๑๔
๒๒ ชา.อฏฺ. ๑/๑๑/๒๐๗ ๒๓ สํ.มหา. ๑๙/๑๙๕/๗๒ ๒๔ วิ.มหาวิ. ๑/๒๑/๑๑
๒๕ ที.ปา. ๑๑/๒๘๑/๑๗๕ ๒๖ ที.มหา. ๑๐/๓๓๔/๒๑๘ ๒๗ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๓๓๑/๒๘๘
๒๘ สี. อาคตมฺห ๒๙ ขุ.ธ. ๒๕/๑๕๒/๔๔ ๓๐ อภิ.ย. ๓๙/๙๔/๑๑๗

จมรีว,[๑] สพฺเพว,[๒] เสฺวว,[๓] เอเสว นโย,[๔] ปริสุทฺเธตฺถายสฺมนฺโต,[๕] เนตฺถ,[๖] ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา,[๗] สเจส พฺราหฺมณ, ตถูปมํ,[๘] ยถาห.

อสมาเสติ กึ. ชิวฺหายตนํ,[๙] อวิชฺโชฆ,[๑๐] อิตฺถินฺทฺริยํ,[๑๑] อภิภายตนํ,[๑๒] ภยตุปฏฺฐานํ.[๑๓]

อจฺฉนฺทานุรกฺขเณติ กึ. สทฺธีธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ,[๑๔] โย มิสฺสโร.[๑๕]

นามปทนฺตอิการุกาเรสุ คาถาหิ อชฺฌภาสิ,[๑๖] ปุปฺผานิ อาหรึสุ, สตฺถุ อทาสิ.

กฺวจีติ กึ. มนสากาสิ.[๑๗]

๓๖. สรา ปกติ พฺยญฺชเน.[๑๘]

สรา โข พฺยญฺชเน ปเร ปกติรูปานิ โหนฺตีติ เยภุยฺเยน ทีฆรสฺสโลเปหิ วิการาภาโว. ยถา อจฺจโย,[๑๙] ปจฺจโย,[๒๐] ภาสติ วา กโรติ วา,[๒๑] เวทนากฺขนฺโธ,[๒๒] ภาคฺยวา,[๒๓] ภทฺร กสามิว,[๒๔] ทียติ,[๒๕] ตุณฺหีภูโต,[๒๖] โส ธมฺมํ เทเสติ.[๒๗]

อิติ ปกติสนฺธิวิธานํ นิฏฺฐิตํ.

---

๑ วิสุทฺธิ. ๑/๑๙/๓๗
๒ ขุ.ปฏิ. ๓๑/๑๐๗/๑๒๐
๓ ๒๐-สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ.
๔ อภิ.ปญฺจ.อฏฺ. ๓/๒๒/๗
๕ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๓/๑๖๖
๖ สํ.ส. ๑๕/๑๒๐/๙๒
๗ วิ.มหาวิ. ๑/๒๒/๑๓
๘ ขุ.ขุ. ๒๕/๘/๖
๙ อภิ.สงฺ. ๓๔/๕๘๕/๑๗๓
๑๐ อภิ.ก. ๓๗/๓๑๔/๑๕๒
๑๑ อภิ.ย. ๓๙/๑/๑๐๓
๑๒ ที.ปา. ๑๑/๓๓๘/๒๒๙
๑๓ ขุ.ปฏิ. ๓๑/๑๖๗/๑๙๐
๑๔ ขุ.สุ. ๒๕/๑๘๔/๓๖๙
๑๕ ขุ.ชา. ๒๘/๑๖๐๓/๓๐๐
๑๖ ขุ.สุ. ๒๕/๔๕๙/๔๕๔
๑๗ วิ.มหา. ๔/๑/๑
๑๘ กจฺ. ๒๓, นีติ. ๖๒
๑๙ ม.ม. ๑๓/๑๓๕/๑๑๑
๒๐ อภิ.ป. ๔๑/๖๖/๓๙
๒๑ ขุ.ธ. ๒๕/๑/๑๕
๒๒ อภิ.ย. ๓๘/๑/๑๖.
๒๓ วิ.อฏฺ. ๑/๑๑๖
๒๔ ขุ.ธ. ๒๕/๑๔๓/๔๒
๒๕ สํ.ส. ๑๕/๓๒/๒๑
๒๖ วิ.มหาวิ. ๒/๕๓๘/๓๘
๒๗ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑

๑.๔. พฺยญฺชนสนฺธิวิธาน

อถ พฺยญฺชนสนฺธิ วุจฺจเต.

“พฺยญฺชเน”ติ อธิกาโร. “สรา, กฺวจี”ติ จ วตฺตเต.

๓๗. **ทีฆํ.**[๑]

สรา โข พฺยญฺชเน ปเร กฺวจิ ทีฆํ ปปฺโปนฺตีติ สุตฺตสุขุจฺจารณฉนฺทานุรกฺขณฏฺฐาเนสุ ทีโฆ.

ตฺยสฺส ปหีนา ตฺยาสฺส[๒] ปหีนา, สฺวสฺส สฺวาสฺส,[๓] มธุว มญฺญติ พาโล มธุวา มญฺญตี พาโล,[๔] ตถา เอวํ คาเม มุนี จเร,[๕] ขนฺตี ปรมํ ตโป ติติกฺขา,[๖] น มงฺกู ภวิสฺสามิ,[๗] สฺวากฺขาโต,[๘] ยฺวาหํ,[๙] กามโต ชายตี โสโก,[๑๐] กามโต ชายตี ภยํ,[๑๑] สกฺโก อุชู จ สุหุชู จ,[๑๒] อนูปฆาโต,[๑๓] ทูรกฺขํ, ทูรมํ,[๑๔] สูรกฺขํ, ทูหรตา.

กฺวจีติ กึ. ตฺยชฺช,[๑๕] สฺวสฺส,[๑๖] ปติลิยฺยติ.

“ยิฏฺฐํ วา หุตํ วา โลเก, ยทิ วา สาวเก, ปุคฺคลา ธมฺมทสา เต, โภวาที นาม โส โหติ, ยถาภาวี คุเณน โส” อิตีธ

ปุพฺพสฺมึเยวาธิกาเร

---

๑ กจฺ. ๒๕, โมคฺ. ๑/๓๓, นีติ. ๖๔,๗๑,๑๖๕
๒ องฺ.ติก. ๒๐/๕๑/๑๔๘
๓ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๑๑/๑๔๖
๔ ขุ.ธ. ๒๕/๖๙/๒๙
๕ ขุ.ธ. ๒๕/๔๙/๒๕
๖ ขุ.ธ. ๒๕/๑๘๔/๕๐
๗ องฺ.ทสก. ๒๔/๔๘/๖๙
๘ องฺ.เอกก. ๒๐/๔๐/๑๔๓
๙ สํ.สฬา. ๑๘/๓๖๕/๓๑๗
๑๐ ขุ.ธ. ๒๕/๒๑๕/๕๔
๑๑ ขุ.ธ. ๒๕/๒๑๕/๕๔
๑๒ ขุ.ขุ. ๒๕/๑/๑๓
๑๓ ที.มหา. ๑๐/๙๐/๔๓
๑๔ สํ.มหา. ๑๙/๓๔/๑๙
๑๕ ๒๐-สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ.
๑๖ ๒๐-สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ.

๓๘. รสฺสํ.[๑]

สรา โข พฺยญฺชเน ปเร กฺวจิ รสฺสํ ปปฺโปนฺตีติ ฉนฺทานุรกฺขเณ อาคเม สํโยเค จ รสฺสตฺตํ.

ฉนฺทานุรกฺขเณ ตาว ยิฏฺฐํว หุตํว โลเก,[๒] ยทิว สาวเก,[๓] ปุคฺคล ธมฺมทสา เต,[๔] โภวาทิ นาม โส โหติ,[๕] ยถาภาวิ คุเณน โส.

อาคเม ยถยิทํ,[๖] สมฺมทกฺขาโต.[๗]

สํโยเค ปรากโม ปรกฺกโม,[๘] อาสาโท อสฺสาโท.[๙] เอวํ ตณฺหกฺขโย,[๑๐] ฌานสฺส ลาภิมฺหิ,[๑๑] วสิมฺหิ,[๑๑] ถุลฺลจฺจโย.

กฺวจีติ กึ. มายิทํ,[๑๒] มนสาทญฺญา วิมุตฺตานํ, ยถากฺกมํ,[๑๓] อาขฺยาติกํ, ทียฺยติ, สูยฺยติ.

"เอโส โข พฺยนฺติ กาหิติ, โส คจฺฉํ น นิวตฺตติ" อิจฺจตฺร

ตสฺมึเยวาธิกาเร

๓๙. โลปญฺจ ตตฺรากาโร.[๑๔]

สรา โข พฺยญฺชเน ปเร กฺวจิ โลปํ ปปฺโปนฺติ, ตตฺร ลุตฺเต ฐาเน **อ**การาคโม จ โหติ.

เอต-ตสทฺทนฺโตการสฺเสวายํ โลโป.

---

๑ กจฺ. ๒๖, โมคฺ. ๑/๓๓, นีติ. ๖๕/๑๗๙ ๒ ขุ.ธ. ๒๕/๑๐๘/๓๖ ๓ ขุ.ธ. ๒๕/๑๙๕/๕๑
๔ ขุ.วิ. ๒๖/๘๘๘/๙๒ ๕ ม.ม. ๑๓/๔๕๗/๔๔๙ ๖ องฺ.เอกก. ๒๐/๑/๑
๗ องฺ.ทสก. ๒๔/๑๖/๒๘๕ ๘ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๓/๒๓ ๙ ขุ.ปฏิ. ๓๑/๘/๑๒
๑๐ ขุ.จูฬ. ๓๐/๒๓/๘๑ ๑๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐๖/๑๓๔ ๑๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๓๕/๗๗
๑๓ ขุ.อป. ๓๓/๒๔๕/๓๒๕ ๑๔ กจฺ. ๒๗, โมคฺ. ๑/๓๗, นีติ. ๖๖,๑๖๓-๔

“เอส โข พฺยนฺติ กาหิติ,[๑] ส คจฺฉํ น นิวตฺตติ,[๒] เอวํ เอส ธมฺโม,[๓] เอส ปตฺโตสิ,[๔] ส มุนิ,[๕] ส สีลวา.[๖]

กฺวจีติ กึ. เอโส ธมฺโม,[๗] โส มุนิ,[๘] โส สีลวา.[๙]

จสทฺเทน **เอต**สทฺทนฺตสฺส สเรปิ กฺวจิ โลโป. ยถา เอส อตฺโถ,[๑๐] เอส อาโภโค,[๑๑] เอส อิทานิ.[๑๒]

วิปริณาเมน “สรมฺหา, พฺยญฺชนสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๔๐. ปร เทฺวภาโว ฐาเน.[๑๓]

สรมฺหา ปรสฺส พฺยญฺชนสฺส เทฺวภาโว โหติ ฐาเน.

ทฺวินฺนํ ภาโว **ทฺวิภาโว**, โส เอว **เทฺวภาโว**.

เอตฺถ จ **ฐานํ** นาม รสฺสาการโต ปรํ ป-ปติ-ปฏิ-กมฺ-กุส-กุธ-กี-คห-ชุต-ญา-สิ-สุ-สมฺภุ-สร-สสาทีนมาทิพฺยญฺชนํ[๑๔] เทฺวภาวํ, ติก-ตย-ตึส-วตาทีนมาทิ จ, วตฺ-วฏฺฏ-ทิสาทีนมนฺตญฺจ, อุ-ทุ-นิ-อุปสคฺค-ต-จตุ-ฉ-สนฺตสทฺทาเทสาทิปรญฺจ, อปทนฺตานาการทีฆโต **ย**การาทิ จ,

ยวตํ ตลนาทีน- มาเทโส จ สยาทินํ
สหธาตฺวนฺตยาเทโส[๑๕] สีสกาโร ตปาทิโต.

ฉนฺทานุรกฺขเณ จ, ฆร-เฌ-ธํสุ-ภมาทีนมาทิ จ, รสฺสาการโต วคฺคานํ จตุตฺถทุติยา จ อิจฺเจวมาทิ.

---

๑ ขุ.ธ. ๒๕/๓๕๐/๗๘ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๓๖๓/๓๗๕ ๓ ขุ.ธ. ๒๕/๕/๑๖
๔ ขุ.ธ. ๒๕/๑๓๔/๔๐ ๕ ขุ.สุ. ๒๕/๗๒๙/๔๗๕ ๖ ขุ.ธ. ๒๕/๘๔/๓๒
๗ ม.อุ. ๑๔/๓๒๔/๒๙๖ ๘ ขุ.มหา. ๒๙/๑๔/๔๘ ๙ องฺ.ทสก. ๒๔/๗๖/๑๑๙
๑๐ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๕๐/๕๗ ๑๑ อภิ.อฏฺ. ๑/๒๖๘/๒๖๓ ๑๒ วิสุทฺธิ. ๑/๒๔๔/๓๒๘
๑๓ กจฺ. ๒๘, โมคฺ. ๑/๓๔, นีติ. ๖๗ ๑๔ ม. มาทิพฺยญฺชนานํ ๑๕ ม. สหธาตฺวนฺตสฺสาเทโส

ตตฺถ **ปปติปฏีสุ** ตาว. อิธ ปมาโท อิธปฺปมาโท, เอวํ อปฺปมาโท,[๑] วิปฺปยุตฺโต,[๒] สุปฺปสนฺโน,[๓] สมฺมา ปธานํ สมฺมปฺปธานํ,[๔] รสฺสตฺตํ, อปฺปติวตฺติโย, อธิปติปฺปจฺจโย, สุปฺปติฏฺฐิโต, อปฺปฏิปุคฺคโล,[๕] วิปฺปฏิสาโร,[๖] สุปฺปฏิปนฺโน, สุปฺปฏิปตฺติ.

กมาทิธาตูสุ. ปกฺกโม, ปฏิกฺกโม,[๗] เหตุกฺกโม, อากมติ อกฺกมติ,[๘] เอวํ ปรกฺกมติ,[๙] ยถากฺกมํ.[๑๐]

ปกฺโกสติ,[๑๑] ปฏิกฺโกสติ,[๑๒] อนุกฺโกสติ, อาโกสติ อกฺโกสติ.[๑๓]

อกฺกุทฺโธ,[๑๔] อติกฺโกโธ. ธนกฺกีโต,[๑๕] วิกฺกโย,[๑๖] อนุกฺกโย.

ปคฺคโห,[๑๗] วิคฺคโห,[๑๘] อนุคฺคโห,[๑๙] นิคฺคโห,[๒๐] จนฺทคฺคโห, ทิฏฺฐิคฺคาโห.

ปชฺโชโต,[๒๑] วิชฺโชตติ,[๒๒] อุชฺโชโต.

กตญฺญู,[๒๓] วิญฺญู,[๒๔] ปญฺญาณํ,[๒๕] วิญฺญาณํ,[๒๖] อนุญฺญา,[๒๗] มนุญฺญา,[๒๘] สมญฺญา.[๒๙]

---

๑ ที.อฏฺ. ๓/๓๕๑/๒๕๖
๒ อภิ.ธา. ๓๖/๒๒๘/๔๔
๓ ธมฺม.อฏฺ. ๒/๗๗
๔ อภิ.วิ. ๓๕/๔๑๔/๒๕๕
๕ พุทฺธวํ.อฏฺ. ๑/๒/๒๕
๖ ที.สี.อฏฺ. ๑/๑/๔๑
๗ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๕๖/๓๖๕
๘ ขุ.ชา. ๒๘/๓๐๐/๙๖
๙ วิ.มหาวิ. ๑/๔๑๓/๓๑๒
๑๐ ขุ.อป. ๓๓/๒๔๕/๓๒๕
๑๑ วิ.อฏฺ. ๑/๓๗๓
๑๒ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๓๐/๓๖
๑๓ วิ.ป. ๘/๒๓๖/๑๖๙
๑๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๒/๔๒๘
๑๕ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๖๘๐/๒๐
๑๖ องฺ.อฏฺ. ๓/๑๗๗/๖๘
๑๗ ที.ปา. ๑๑/๓๐๔/๑๙๒
๑๘ วิ.มหา. ๕/๔๕๓/๒๓๓
๑๙ ขุ.มหา. ๒๙/๑๔๗/๒๗๓
๒๐ ม.ม. ๑๓/๒๘๑/๒๕๖
๒๑ วิ.มหา. ๕/๓๓๔/๑๓๔
๒๒ อุทาน. ๑/๔๓/๓๐๐
๒๓ องฺ.เอกก. ๒๐/๓๓/๖๑
๒๔ ม.ม. ๑๓/๓๓/๒๕
๒๕ สํ.ส. ๑๕/๗๒/๔๗
๒๖ สํ.ข. ๑๗/๑/๓
๒๗ ม.อุ.อฏฺ. ๓/๓๐๒/๑๘๗
๒๘ ขุ.วิ. ๒๖/๑๑๗๖/๑๓๒
๒๙ สํ.นิ. ๑๖/๑๔๓/๑๘๓

อวสฺสโย,[๑] นิสฺสโย,[๒] สมุสฺสโย.[๓]

อปฺปสฺสุโต,[๔] วิสฺสุโต,[๕] พหุสฺสุโต,[๖] อาสวา[๗] อสฺสวา.[๘]

ปสฺสมฺภนฺโต, วิสฺสมฺภติ.

อฏฺฏสฺสโร, วิสฺสรติ, อนุสฺสรติ.[๙]

ปสฺสสนฺโต,[๑๐] วิสฺสสนฺโต, มหุสฺสสนฺโต, อาสาโส อสฺสาโส.[๑๑]

อวิสฺสชฺเชนฺโต,[๑๒] วิสฺสชฺเชนฺโต,[๑๓] (...),[๑๔] ปริจฺจชนฺโต,[๑๕] อุปทฺทโว,[๑๖] อุปกฺกิลิฏฺโฐ, มิตฺตทฺทุ, อายพฺพโย, อุทพฺพหิ[๑๗] อิจฺจาทิ.

สรมฺหาติ กึ. สมฺปยุตฺโต,[๑๘] สมฺปติชาโต,[๑๙] สมฺปฏิจฺฉนฺนํ,[๒๐] สงฺกมนฺโต,[๒๑] สงฺคโห.[๒๒]

ฐาเนติ กึ. มา จ ปมาโท,[๒๓] ปติคยฺหติ, วจีปโกปํ รกฺเขยฺย,[๒๔] เย ปมตฺตา ยถา มตา,[๒๕] มโนปโกปํ รกฺเขยฺย,[๒๖] อิธ โมทติ,[๒๗] เปจฺจ โมทติ.[๒๘]

---

๑ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๗๕/๖๘
๒ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๒๕๒/๒๕๙
๓ ขุ.เถร. ๒๖/๑๒๓/๒๘๙
๔ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๖/๗
๕ ขุ.อป. ๓๓/๑๒๐/๑๙๖
๖ องฺ.ทสก. ๒๔/๙/๑๐
๗ ม.ม. ๑๒/๑๕/๑๐
๘ ขุ.ชา. ๒๘/๖๒/๖๒
๙ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๒/๒๗๑
๑๐ ที.มหา. ๑๐/๓๗๔/๒๔๘
๑๑ องฺ.เอกก. ๒๐/๖๖/๑๘๗
๑๒ เถร.อฏฺ. ๑/๖/๖๙
๑๓ สุตฺตนิ.อฏฺ. ๑/๗๕/๑๓๕
๑๔ สี. (อภิกฺกนฺตตโร)
๑๕ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๒๑/๑๗๓
๑๖ ขุ.จูฬ. ๓๐/๑/๒๖
๑๗ วิ.มหาวิ. ๒/๑๓/๑๑๐, สี. อุพฺยพฺพหิ.
๑๘ อภิ.ป. ๔๐/๓๙๒/๑๒๐
๑๙ อภิ.ก. ๓๗/๔๐๑/๒๔๒
๒๐ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๔๕๕/๓๒๑
๒๑ วิสุทฺธิ. ๒/๒๕๑
๒๒ ม.มู. ๑๒/๓๐๖/๒๖๙
๒๓ ขุ.ธ. ๒๕/๓๗๑/๘๑
๒๔ ขุ.ธ. ๒๕/๒๓๑/๕๗
๒๕ ขุ.ธ. ๒๕/๒๑/๑๙
๒๖ ขุ.ธ. ๒๕/๒๓๓/๕๗
๒๗ ขุ.ธ. ๒๕/๑๖/๑๗
๒๘ ขุ.ธ. ๒๕/๑๖/๑๗

ติกาทีสุ กุสลตฺติกํ,[๑] ปีติตฺติกํ,[๒] เหตุตฺติกํ, เวทนาตฺติกํ,[๓] โลกตฺตยํ,[๔] โพธิตฺตยํ, วตฺถุตฺตยํ.[๕] เอกตฺตึส,[๖] ทฺวตฺตึส,[๗] จตฺตฺตึส.[๘] สีลพฺพตํ,[๙] สุพฺพโต,[๑๐] สปฺปีติโก,[๑๑] สมนฺนาคโต,[๑๒] ปุนปฺปุนํ[๑๓] อิจฺจาทิ.

วตฺวฏฺฏิสาทีนมนฺเต ยถา วตฺตติ,[๑๔] วฏฺฏติ,[๑๕] ทสฺสนํ,[๑๖] ผสฺโส[๑๗] อิจฺจาทิ.

อุทุนิอุปสคฺคาทิปเรสุ อุกฺโส อุกฺกํโส.[๑๘] ทุกรํ ทุกฺกรํ,[๑๙] นิกงฺโข นิกฺกงฺโข.[๒๐] เอวํ อุคฺคตํ,[๒๑] ทุจฺจริตํ,[๒๒] นิชฺชฏํ,[๒๓] อุณฺณาตํ,[๒๔] อุนฺนติ,[๒๕] อุตฺตโร,[๒๖] ทุกฺกโร,[๒๗] นิทฺทโร,[๒๘] อุนฺนโต,[๒๙] ทุปฺปญฺโญ,[๓๐] ทุพฺพโล,[๓๑] นิมฺมโล,[๓๒] อุยฺยุตฺโต,[๓๓] ทุลฺลโภ,[๓๔] นิพฺพตฺโต,[๓๕] อุสฺสาโห,[๓๖] ทุสฺสโห,[๓๗] นิสฺสาโร.[๓๘]

---

๑ อภิ.ป. ๔๐/๖๕๓/๒๗๔
๒ อภิ.ป. ๔๑/๕๒/๑๓๕
๓ อภิ.ป. ๔๐/๙๒/๓๑๑
๔ พุทฺธวํ.อฏฺ. ๑/๖/๓๕๘
๕ วิ.สงฺคห. ๑/๑
๖ วิ.อฏฺ. ๓/๓๕๑/๓๙๐
๗ วิ.อฏฺ. ๑/๓๙
๘ ที.อฏฺ. ๑/๑๓
๙ ขุ.มหา. ๒๙/๓๓/๘๗
๑๐ ขุ.อป. ๓๒/๘๒/๘๗
๑๑ อภิ.ป. ๔๓/๑๔๒/๓๒๗
๑๒ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๓/๓
๑๓ สํ.ส. ๑๕/๕๓/๔๑
๑๔ วิ.มหา. ๕/๔๑๙/๒๑๐
๑๕ อภิ.ป. ๔๕/๔๑/๕๙
๑๖ สํ.ส. ๑๘/๒๔๕/๑๗๘
๑๗ อภิ.สงฺ. ๓๔/๒/๒๒
๑๘ มหานิ.อฏฺ. ๑/๒๗/๒๒๔
๑๙ ที.สี. ๙/๓๙๘/๑๖๙
๒๐ ม.ม. ๑๓/๒๘๘/๒๖๔
๒๑ ขุ.อป. ๓๒/๔๑๓/๔๙
๒๒ องฺ.เอก. ๒๐/๑/๔๙
๒๓ ที.สี.อฏฺ. ๑/๒๘/๙๕
๒๔ อภิ.วิ. ๓๕/๖/๒
๒๕ ขุ.จูฬ. ๓๐/๑๐๓/๒๑๕
๒๖ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๘/๑๓๕
๒๗ ขุ.ขุ. ๒๕/๔๓๒/๔๑๕
๒๘ ขุ.ขุ. ๒๕/๒๐๕/๕๓
๒๙ ธมฺม.อฏฺ. ๗/๑๑๔
๓๐ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๓/๓
๓๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๔/๔๐
๓๒ ขุ.อป. ๓๒/๒๖/๒๘๑
๓๓ ขุ.ปฏิ. ๓๑/๑๑๗/๑๓๐
๓๔ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๔๓/๔๒
๓๕ ขุ.มหา. ๒๙/๒/๓
๓๖ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๗/๒๓
๓๗ ขุ.ชา. ๒๘/๑๓๑๒/๒๖๓
๓๘ ขุ.มหา. ๒๙/๑๗๒/๓๔๓

ตถา ตกฺกโร,[๑] ตชฺโช,[๒] ตนฺนินฺโน,[๓] ตปฺปภโว, ตมฺมโย.[๔]

จตุกฺกํ,[๕] จตุทฺทิสํ,[๖] จตุปฺปาโท,[๗] จตุพฺพิธํ,[๘] จตุสฺสาลํ.[๙]

ฉกฺกํ,[๑๐] ฉนฺนวุติ,[๑๑] ฉปฺปทิกา, ฉพฺพสฺสานิ.[๑๒]

สกฺกาโร,[๑๓] สกฺกโต,[๑๔] สทฺทิฏฺฐิ, สปฺปุริโส,[๑๕] มหพฺพโล.[๑๖]

ฐาเนติ กึ. นิกาโย,[๑๗] นิทานํ,[๑๘] นิวาโส,[๑๙] นิวาโต,[๒๐] ตโต,[๒๑] จตุวีสติ,[๒๒] ฉสฏฺฐิ.[๒๓]

ยการาทิมฺหิ นียฺยติ, สูยฺยติ, อภิภูยฺย, วิเจยฺย,[๒๔] วิเนยฺย,[๒๕] เธยฺยํ,[๒๖] เนยฺยํ,[๒๗] เสยฺโย,[๒๘] เชยฺโย, เวยฺยากรโณ.[๒๙]

อาทิสทฺเทน เอตฺโต,[๓๐] เอตฺตาวตา.[๓๑]

อนาการคฺคหณํ กึ. มาลาย,[๓๒] โทลาย,[๓๓] สมาทาย.[๓๔]

ฐาเนติ กึ. อุปนียติ,[๓๕] สูยติ,[๓๖] โตยํ.[๓๗]

---

๑ ขุ.ขุ. ๒๕/๑๙/๑๘
๒ ม.ม. ๑๒/๓๐๖/๒๖๙
๓ ขุ.จูฬ. ๓๐/๔๐/๑๑๐
๔ ขุ.มหา. ๒๙/๘๑/๑๖๙
๕ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๓/๓๕๒
๖ วิ.ปา. ๑๑/๒๗๕/๑๖๙
๗ สารตฺถ. ๓/๕๗-๕๘/๒๖๘
๘ องฺ.ทสก. ๒๔/๑๗๖/๒๑๗
๙ วิมาน.อฏฺ. ๑/๘๖๐/๒๕๔
๑๐ ม.อุ. ๑๔/๔๒๑/๓๖๑
๑๑ วิ.ป. ๘/๓๓๘/๓๑๒
๑๒ วิ.มหาวิ. ๒/๕๕๘/๔๗
๑๓ สํ.ส. ๑๕/๑๘๓/๑๘๕
๑๔ ที.สี. ๙/๓๐๓/๑๓๓
๑๕ ม.อุ. ๑๔/๙๑/๗๒
๑๖ ขุ.อป. ๓๒/๔๑๒/๔๙
๑๗ วิ.อฏฺ. ๑/๒๕
๑๘ วิ.ป. ๘/๓๒๕/๒๘๐
๑๙ ที.มหา. ๑๐/๓๖๙/๒๔๕
๒๐ ขุ.ขุ. ๒๕/๙/๔
๒๑ อภิ.ย. ๓๘/๗๗/๓๘๓
๒๒ ที.มหา. ๑๐/๒๕๖/๑๕๘
๒๓ ขุ.อป. ๓๒/๕๗/๒๗๗
๒๔ ขุ.ขุ. ๒๕/๕๒๓/๔๓๕
๒๕ สํ.มหา. ๑๙/๘/๘
๒๖ ม.มู.อฏฺ. ๒/๓๕๐/๑๗๔
๒๗ ขุ.มหา. ๒๙/๖๙/๑๔๙
๒๘ ๕-สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ.
๒๙ ม.ม. ๑๓/๓๘๓/๓๖๖
๓๐ ขุ.มหา. ๒๙/๘/๒๔
๓๑ ม.ม. ๑๓/๔๙/๓๒
๓๒ สํ.สฬา.อฏฺ. ๓/๓๖๕/๑๗๑
๓๓ วิสุทฺธิ. ๒/๗๑
๓๔ ขุ.มหา. ๒๙/๖/๑๗
๓๕ ม.ม. ๑๓/๓๐๕/๒๘๑
๓๖ ขุ.วิ. ๒๖/๖๖๓/๒๓๘
๓๗ ขุ.จูฬ. ๓๐/๑๕๗/๓๑๕

ยวตมาเทเส “ชาติ อนฺโธ, วิปลิ อาโส, อนิ อาโย, ยทิ เอวํ, อปิ เอกจฺเจ, อปิ เอกทา” อิจฺจตฺร **อิ**การสฺส “อิวณฺโณ ยํ นวา”ติ **ย**กาเร กเต

“สพฺพสฺส โส ทามฺหิ วา”ติ อิโต มณฺฑูกคติยา “วา”ติ วตฺตเต.

๔๑. ยวตํ ตลนทการานํ[๑] พฺยญฺชนานิ จลญชการตฺตํ.[๒]

ยการวนฺตานํ **ตลนท**การานํ สํโยคพฺยญฺชนานิ ยถากฺกมํ **จลญช**การตฺตมาปชฺชนฺเต วา.

การคฺคหณํ ยวตํ สการ-**ก-จ-ฏ-ป**วคฺคานํ สการ-**ก-จ-ฏ-ป**วคฺคาเทสตฺถํ. ตถา **ยวตํ ถ-ธ-ณ**การานํ **ฉ-ฌ-ณ**การาเทสตฺถญฺจ. ตโต ยวตมาเทสสฺส อเนน ทฺวิภาโว.

ชจฺจนฺโธ,[๓] วิปลฺลาโส,[๔] อญฺญาโย, ยชฺเชวํ, อปฺเปกจฺเจ,[๕] อปฺเปกทา.[๖]

วาติ กึ. ปฏิสนฺถารวุตฺยสฺส,[๗] พาลฺยํ,[๘] อาลสฺยํ.[๙]

สรมฺหาติ กึ. สญฺญาโย, อากาสานญฺจายตนํ.[๑๐]

ตปาทิโต สิมฺหิ ตปสฺสี,[๑๑] ยสสฺสี.[๑๒]

---

๑ กจฺ. ตลณทการานํ
๒ กจฺ. ๒๖๙, โมคฺ. ๑/๔๘, นีติ. ๑๐๔,๑๐๖,๑๑๖,๑๒๑-๕
๓ ม.ม. ๑๓/๒๑๙/๑๙๓
๔ ขุ.สุ. ๒๕/๓๐๒/๓๙๑
๕ วิ.มหา. ๔/๙/๙
๖ องฺ.ทสก. ๒๔/๔๖/๖๖
๗ ขุ.ธ. ๒๕/๓๗๖/๘๒
๘ อภิ.สงฺ. ๓๔/๓๙๐/๑๐๙
๙ อภิ.วิ. ๓๕/๘๕๗/๔๒๙
๑๐ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๔๔/๓๕
๑๑ วิ.มหาวิ. ๑/๙/๔
๑๒ ที.สี. ๙/๑๕๖/๔๙
๑๓ ขุ.ชา. ๒๗/๙/๙๗

ฉนฺทานุรกฺขเณ นปฺปชฺชเห วณฺณพลํ ปุราณํ,[๑๓] อุชฺชุคเตสุ เสยฺโย,[๑] คจฺฉนฺติ สุคฺคตินฺติ.[๒]

วคฺคจตุตฺถทุติเยสุ ปน ตสฺมึเยวาธิกาเร

“ปร เทฺวภาโว ฐาเน”ติ จ วตฺตเต.

วคฺคจตุตฺถทุติยานํ สทิสวเสน ทฺวิภาเว สมฺปตฺเต, นิยมตฺถมาห.

๔๒. วคฺเค โฆสาโฆสานํ ตติยปฐมา.[๓]

สรมฺหา ปรภูตานํ วคฺเค โฆสาโฆสานํ พฺยญฺชนานํ ยถากฺกมํ วคฺคตติยปฐมกฺขรา ทฺวิภาวํ คจฺฉนฺติ ฐาเนติ ฐานาสนฺนวเสน ตพฺพคฺเค ตติยปฐมาว โหนฺติ.

เอตฺถ จ สมฺปตฺเต, นิยมตฺตา **โฆสาโฆส**คฺคหเณน จตุตฺถทุติยาว อธิปฺเปตา. อิตรถา อนิฏฺฐปฺปสงฺโค สิยา. เตน “กตญฺญู ตนฺนโย ตมฺมโย”ติอาทีสุ วคฺคปญฺจมานํ สติปิ โฆสตฺเต ตติยปฺปสงฺโค น โหติ, ฐานาธิการโต วา.

ฆราทีสุ ปอุทุนิอาทิปรจตุตฺเถสุ ตาว ปฆรติ ปคฺฆรติ,[๔] เอวํ อุคฺฆรติ, อุคฺฆาเฏติ, ทุคฺโฆโส, นิคฺโฆโส,[๕] เอเสว จชฺฌานผโล,[๖] ปฐมชฺฌานํ,[๗] อภิชฺฌายติ, อุชฺฌายติ,[๘] วิทฺธํเสติ,[๙] อุทฺธํสิโต, อุทฺธาโร,[๑๐] นิทฺธาโร, นิทฺธโน, นิทฺธุโต, วิพฺภนฺโต,[๑๑] อุพฺภโต, ( )[๑๒]

---

๑ ขุ.ธ. ๒๕/๑๐๘/๓๖ ๒ ขุ.ธ. ๒๕/๓๑๙/๗๑ ๓ กจฺ. ๒๙, โมคฺ. ๑/๓๕, นีติ. ๖๘,๑๒๒
๔ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๑๕/๓๑๘ ๕ ขุ.วิ. ๒๖/๓๔/๖ ๖ สี. เอโส วตชฺฌานผโล
๗ อภิ.ย. ๓๘/๑๙/๒๘๔ ๘ วิ.มหาวิ. ๒/๔๗๑/๕ ๙ สํ.สฬา. ๑๘/๓๖๑/๒๙๒
๑๐ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๙๒๖/๑๒๒ ๑๑ วิ.มหา. ๔/๘๓/๙๒ ๑๒ สี. (สมฺมุขภูโต)

ทุพฺภิกฺขํ,[๑] นิพฺภยํ, ตพฺภาโว, จตุทฺธา, จตุพฺภิ,[๒] ฉทฺธา, สทฺธมฺโม,[๓] สพฺภูโต, มหทฺธโน,[๔] มหพฺภยํ.[๕]

ยวตมาเทสาทีสุ โพชฺฌงฺคา,[๖] สพฺภํ, พุชฺฌิตพฺพํ,[๗] พุชฺฌติ.[๘]

ฉาเนติ กึ. สีลวนฺตสฺส ฌายิโน,[๙] เย ฌานปฺปสุตา ธีรา,[๑๐] นิธานํ,[๑๑] มหาธนํ.[๑๒]

รสฺสาการโต ปรํ วคฺคทฺติเยสุ ปญฺจ ขนฺธา ปญฺจกฺขนฺธา,[๑๓] เอวํ รูปกฺขนฺโธ,[๑๔] อกฺขโม,[๑๕] อภิกฺขณํ,[๑๖] อวิกฺเขโป,[๑๗] ชาติกฺเขตฺตํ,[๑๘] ธาตุกฺโขโภ,[๑๙] อายุกฺขโย.[๒๐] เสตฉตฺตํ [๒๑] เสตจฺฉตฺตํ.[๒๒] เอวํ สพฺพจฺฉนฺนํ,[๒๓] วิจฺฉินฺนํ, โพธิจฺฉายา, ชมฺพุจฺฉายา,[๒๔] สมุจฺเฉโท.[๒๕] ตตฺร ฐิโต ตตฺรฏฺฐิโต, เอวํ ถลฏฺฐํ,[๒๖] ชลฏฺฐํ, อธิฏฺฐิตํ,[๒๗] นิฏฺฐิตํ,[๒๘] จตฺตาริฏฺฐานานิ, ครุฏฺฐานิโย,[๒๙] สมุฏฺฐิโต,[๓๐] สุปฺปฏฺฐาโน,[๓๑] ยสตฺเถโร,[๓๒] ยตฺถ,[๓๓] ตตฺถ,[๓๔] ปตฺถรติ,[๓๕] วิตฺถาโร,[๓๖] อภิตฺถุโต,[๓๗]

---

๑ ที.สี. ๙/๒๕/๑๑
๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๔/๒๖
๓ สํ.มหา. ๑๙/๓๘๘/๑๔๙
๔ ขุ.จูฬ. ๓๐/๓๒/๙๘
๕ ขุ.จูฬ. ๓๐/๕๗/๖
๖ ขุ.ปฏิ. ๓๑/๑๙/๒๓
๗ ขุ.จูฬ. ๓๐/๑๒๑/๒๔๒
๘ ขุ.ชา. ๒๗/๙๑/๒๓
๙ ขุ.ธ. ๒๕/๑๑๐/๓๖
๑๐ ขุ.ธ. ๒๕/๑๘๑/๔๙
๑๑ มหานิ.อฏฺ. ๒/๒/๒๗
๑๒ องฺ.เอกก.อฏฺ. ๑/๑๘๙/๑๓๔
๑๓ อภิ.วิ. ๓๕/๑/๑
๑๔ อภิ.วิ. ๓๕/๑/๑
๑๕ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๘๕/๑๐๔
๑๖ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๖๒/๑๗๐
๑๗ อภิ.สงฺ. ๓๔/๒๔/๒๕
๑๘ พุทฺธวํ.อฏฺ. ๑๙/๒๙๘
๑๙ มหานิ.อฏฺ. ๑/๒๐๖/๔๗๒
๒๐ พุทฺธวํ.อฏฺ. ๑/๒๑๔
๒๑ ขุ.อป. ๓๓/๔๔/๗๕
๒๒ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๑๘๑/๒๐๙
๒๓ เถร.อฏฺ. ๑/๑/๓๔
๒๔ อุทาน.อฏฺ. ๑/๓๘/๒๗๔
๒๕ ม.ม. ๑๓/๓๐๙/๒๘๙
๒๖ วิ.มหาวิ. ๑/๙๓/๖๒
๒๗ วิ.ป. ๘/๔๘๑/๔๔๔
๒๘ อภิ.ป. ๔๔/๖๖/๑๓
๒๙ ม.มู.อฏฺ. ๒/๔๘๐/๒๘๔
๓๐ อภิ.ก. ๓๗/๕๒๗/๓๑๙
๓๑ สี. สพฺพตฺถาเมน
๓๒ ม.มู.อฏฺ. ๒/๔๘๘/๒๙๓
๓๓ อภิ.ย. ๓๘/๕๑/๓๓
๓๔ อภิ.ย. ๓๘/๕๑/๓๓
๓๕ ที.อฏฺ. ๑/๒๑๖/๑๘๘
๓๖ อภิ.ป. ๔๕/๑๒/๑๗
๓๗ ชา.อฏฺ. ๑/๔๓

วิตฺถมฺภิโต,[๑] อนุตฺถุนํ,[๒] จตุตฺโถ,[๓] กุตฺถ. ปปฺโผเฏติ,[๔] มหปฺผลํ,[๕] นิปฺผลํ,[๖] วิปฺผาโร,[๗] ปริปฺผุเสยฺย, มธุปฺผาณิตํ.

อาการโต อาขาโต อกฺขาโต,[๘] เอวํ ตณฺหกฺขโย,[๙] อาณกฺเขตฺตํ,[๑๐] สญฺญากฺขนฺโธ,[๑๑] อาฉาเทติ อจฺฉาเทติ,[๑๒] เอวํ อจฺฉินฺทติ,[๑๓] นาวฏฺฐํ,[๑๔] อตฺถรติ,[๑๕] อปฺโผเฏติ.

สรมฺหาติ กึ. สงฺขาโร,[๑๖] ตงฺขเณ,[๑๗] สญฺฉนฺนํ,[๑๘] ตณฺฐานํ,[๑๙] สนฺถุโต, ตมฺผลํ.

ฐาเนติ กึ. ปูวขชฺชกํ, ตสฺส ฉวิยาทีนิ ฉินฺทิตฺวา, ยถา ฐิตํ, กถํ,[๒๐] กมฺมผลํ.[๒๑]

"นิกมติ, นิปตติ, นิจโย, นิจรติ, นิตรณํ" อิจฺจตฺร "โท ธสฺส จา"ติ เอตฺถ **จ**คฺคหณสฺส พหุลตฺถตฺตา เตน **จ**คฺคหเณน ยถาปโยคํ พหุธา อาเทโส สิยา.

ยถา **นิ**อุปสคฺคโต[๒๒] กมุ-ปท-จิ-จร-ตรานํ ปฐมสฺส วคฺคทุติโย, อิมินา ทฺวิตฺตํ. นิกฺขมติ,[๒๓] นิปฺผตฺติ,[๒๔] นิจฺฉโย,[๒๕] นิจฺฉรติ,[๒๖]

---

๑ วิสุทฺธิ. ๑/๓๔๙/๔๐๔
๒ ขุ.ขุ. ๒๕/๑๕๖/๔๔
๓ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๔๐/๓๙
๔ สํ.นิ.อฏฺ. ๒/๑๐๒/๓๖๑
๕ องฺ.สตฺตก. ๒๕/๑๙๓/๓๗๑
๖ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๑๑/๒๕๒
๗ ปฏิสํ.อฏฺ. ๒/๑๕/๓๒๕
๘ วิ.มหาวิ. ๑/๓๘/๒๔
๙ ขุ.จูฬ. ๓๐/๒๓/๘๑
๑๐ วิ.อฏฺ. ๑/๑๕๗
๑๑ อภิ.วิ. ๓๕/๑/๑
๑๒ ที.ปา. ๑๑/๑๒๐/๗๓
๑๓ วิ.มหาวิ. ๒/๖๓๔/๘๖.
๑๔ วิ.มหาวิ. ๑/๙๓/๖๒
๑๕ วิ.ป. ๘/๔๑๔/๓๖๘
๑๖ อภิ.วิ. ๓๕/๒๔๓/๑๖๕
๑๗ พุทฺธวํ.อฏฺ. ๑/๕/๕๐
๑๘ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๑/๔๙
๑๙ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๕๗/๖๗
๒๐ วิ.มหาวิ. ๒/๔๕๙/๑
๒๑ ม.อุ. ๑๔/๓๘๒/๓๒๖
๒๒ โมคฺ. ๕/๑๓๕, นีติ. ๑๒๓
๒๓ ม.อุ. ๑๔/๒๐๕/๑๗๒
๒๔ สํ.ส.อฏฺ. ๒/๗๘/๗๖
๒๕ ขุ.อป. ๓๓/๒๖๒/๒๕๓
๒๖ ขุ.ธ. ๒๕/๘๒/๒๙๗

นิตฺถรณํ.[๑]

ตถา **โพ วสฺส** กุว-ทิว-สิว-วชาทีนํ ทฺวิรูปสฺสาติ **ว**การทฺวยสฺส **พ**การทฺวยํ. ยถา กุพฺพนฺโต. เอวํ กุพฺพาโน, กุพฺพนฺติ.[๒] สธาตฺวนฺต-**ยา**เทสสฺส ทฺวิตฺตํ. ทิวติ ทิพฺพติ,[๓] เอวํ ทิพฺพนฺโต, สิพฺพติ,[๔] สิพฺพนฺโต.[๕] ปวชติ ปพฺพชติ,[๖] ปพฺพชนฺโต,[๗] นิวานํ นิพฺพานํ,[๘] นิพฺพุโต,[๙] นิพฺพินฺทติ,[๑๐] อุทยพฺพยํ[๑๑] อิจฺจาทิ.

โล รสฺส[๑๒] ปริ-กรุณาทีนํ กฺวจิ. ปริปนฺโน ปลิปนฺโน,[๑๓] เอวํ ปลิโพโธ,[๑๔] ปลฺลงฺกํ,[๑๕] กรุโณ กลุโน, มหาสาโล,[๑๖] มาลุโต,[๑๗] สุขุมาโล.[๑๘]

โฏ ตสฺส[๑๙] ทุกฺกตาทีนํ กฺวจิ. ยถา ทุกฺกตํ[๒๐] ทุกฺกฏํ,[๒๑] เอวํ สุกฏํ, ปหโฏ,[๒๒] ปตฺถโฏ, อุทฺธโฏ, วิสโฏ[๒๓] อิจฺจาทิ.

โก ตสฺส[๒๔] นิยตาทีนํ กฺวจิ. นิยโต[๒๕] นิยโก.[๒๖]

โย ชสฺส นิชาทิสฺส วา. นิชํปุตฺตํ นิยํปุตฺตํ.

โก คสฺส[๒๗] กุลูปคาทีนํ. กุลูปโค กุลูปโก.[๒๘]

---

๑ ขุ.จูฬ. ๓๐/๒๓/๘๑
๒ ขุ.มหา. ๒๙/๒๙/๘๐
๓ สํ.มหา. ๑๙/๑๑๑๘/๓๙๖
๔ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๖๑/๓๘๑
๕ ชา.อฏฺ. ๕/๓๙๕
๖ ที.ปา. ๑๑/๔๐/๒๕
๗ เถร.อฏฺ. ๑/๒๔
๘ อภิ.ก. ๓๗/๑๒๗/๔๘
๙ ขุ.อป. ๓๓/๕๐/๖๔
๑๐ สํ.ส. ๑๘/๑/๑
๑๑ ขุ.ปฏิ. ๓๑/๕๐/๕๖
๑๒ โมคฺ. ๑/๕๒, นีติ ๗๘
๑๓ วิ.มหา. ๕/๓๖๕/๑๖๖
๑๔ วิ.ป. ๘/๓๖๖/๓๔๔
๑๕ ขุ.ขุ. ๒๕/๒๑/๑๒๐
๑๖ ม.ม. ๑๓/๙/๖
๑๗ ขุ.วิ. ๒๖/๕๐/๒๗๐
๑๘ วิ.มหา. ๔/๒๕/๒๐
๑๙ โมคฺ. ๑/๕๒, นีติ. ๗๔
๒๐ ขุ.ขุ. ๒๕/๓๑๔/๗๑
๒๑ วิ.ป. ๘/๑๕๐/๕๔
๒๒ ธมฺม.อฏฺ. ๘/๑๐๙
๒๓ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๕๑/๕๙
๒๔ โมคฺ. ๑/๕๒, นีติ. ๘๓
๒๕ อภิ.ป. ๔๓/๓๒๙/๔๐๘
๒๖ ขุ.ชา. ๒๘/๖๙๘/๑๙๘
๒๗ นีติ. ๗๗
๒๘ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๑๑/๑๒๗

ตถา **โณ นสฺส** ป-ปริอาทิโต.[๑] ปนิธานํ ปณิธานํ.[๒] เอวํ ปณิปาโต,[๓] ปณาโม,[๔] ปณีตํ,[๕] ปริณโต, ปริณาโม, นินฺนโย นิณฺณโย, เอวํ อุณฺณโต,[๖] โอณโต[๗] อิจฺจาทิ.

“ปติอคฺคิ, ปติหญฺญติ” อิตีธ

๔๓. กฺวจิ ปฏิ ปติสฺส.[๘]

ปติอิจฺเจตสฺส อุปสคฺคสฺส สเร วา พฺยญฺชเน วา ปเร กฺวจิ **ปฏิ**อาเทโส โหติ.

ปุพฺพสฺสรโลโป. ปฏคฺคิ,[๙] ปฏิหญฺญติ.[๑๐]

กฺวจีติ กึ. ปจฺจตฺตํ,[๑๑] ปติลียติ.[๑๒]

“ปุถชโน, ปุถภูตํ” อิตีธ

“อนฺโต”ติ วตฺตเต.

๔๔. ปุถสฺสุ พฺยญฺชเน.[๑๓]

ปุถอิจฺเจตสฺส อนฺโต สโร **อุ**กาโร โหติ พฺยญฺชเน ปเร. ทฺวิตฺตํ. ปุถุชฺชโน,[๑๔] ปุถุภูตํ.[๑๕]

พฺยญฺชเนติ กึ. ปุถ อยํ.

---

๑ โมคฺ. ๑/๕๒, นีติ. ๙๑
๒ ขุ.อป. ๓๓/๑๓๖/๓๑๓
๓ สฺยาม. ปาณิปาโต
๔ สงฺคห.อฏฺ. ๖๒
๕ อภิ.สงฺ. ๓๔/๒๖๙/๘๐
๖ ขุ.ปฏิ. ๓๑/๑๑๘/๑๓๓
๗ ขุ.ชา. ๒๘/๕๖/๔๔
๘ กจฺ. ๔๘, นีติ. ๑๓๗
๙ วิ.จูฬ. ๗/๒๙๓/๕๖
๑๐ วิ.จูฬ. ๗/๒๙๕/๖๑
๑๑ อภิ.วิ. ๓๕/๔/๒
๑๒ ปฏิสํ.อฏฺ. ๑/๙/๒๗
๑๓ กจฺ. ๔๙, โมคฺ. ๓/๖๑, นีติ. ๑๒๙
๑๔ ที.สี. ๙/๑๐/๖
๑๕ ที.มหา. ๑๐/๑๖๘/๙๕

“ปุถสฺส อ ปุถ” อิติ สมาเสเนว สิทฺเธ ปุน **อนฺต-**คฺคหณาธิกาเรน กฺวจิ อปุถนฺตสฺสาปิ **อุ**ตฺตํ สเร.

มโน อญฺญํ มนุญฺญํ,[๑] เอวํ อิมํ เอวุมํ. ปรโลโป. อิติ เอวํ อิเตฺววํ.[๒] **อุ**การสฺส **ว**กาโร.

“อวกาโส,[๓] อวนทฺโธ, อววทติ, อวสาน” มิตีธ

“กฺวจิ, พฺยญฺชเน”ติ จ วตฺตเต.

๔๕. โอ อวสฺส.[๔]

อวอิจฺเจตสฺส อุปสคฺคสฺส **โอ**กาโร โหติ กฺวจิ พฺยญฺชเน ปเร. โอกาโส,[๕] โอนทฺโธ,[๖] โอวทติ,[๗] โอสานํ.[๘]

กฺวจีติ กึ. อวสานํ,[๙] อวสิสฺสตุ.[๑๐]

พฺยญฺชเนติ กึ. อวยาคมนํ, อเวกฺขติ.[๑๑]

“อวคเต สูริเย, อวคจฺฉติ,[๑๒] อวคเหตฺวา” อิตีธ

“อวสฺเส”ติ วตฺตเต **โอ**คฺคหณญฺจ.

๔๖. ตพฺพิปรีตูปปเท พฺยญฺชเน จ.[๑๓]

อวสทฺทสฺส อุปปเท ติฏฺฐมานสฺส ตสฺ**โส**การสฺส วิปรีโต จ[๑๔] โหติ พฺยญฺชเน ปเร.

---

๑ ขุ.วิ. ๒๖/๖๔๘/๖๑
๒ โมคฺ. ๑/๓๖
๓ วิ.อฏฺ. ๑/๒๔๒
๔ กจฺ. ๕๐, นีติ. ๑๒๖
๕ วิ.จูฬ. ๖/๗/๑๑
๖ สี. โอนทฺธา
๗ วิ.มหาวิ. ๒/๑๔๘/๑๔๗
๘ ชา.อฏฺ. ๑๐/๑๖๕๔/๒๘๖
๙ มหานิ.อฏฺ. ๑/๕/๘๑
๑๐ ม.ม. ๑๓/๑๘๔/๑๕๙
๑๑ ขุ.ขุ. ๓๐/๘๘/๑๘๙
๑๒ องฺ.ทุก.อฏฺ. ๒/๕๙/๑๖๗
๑๓ กจฺ. ๗๙
๑๔ สี. อุกาโร.

ตสฺส วิปรีโต **ตพฺพิปรีโต**. อุโปจฺจาริตํ ปทํ **อุปปทํ**.

โอการวิปรีโตติ **อุ**การสฺเสตํ อธิวจนํ. **จ**สทฺโท กตฺถจิ นิวตฺตนตฺโถ. ทฺวิตฺตํ. อุคฺคเต สูริเย,[๑] อุคฺคจฺฉติ,[๒] อุคฺคเหตฺวา.[๓]

"อติปฺป โข ตาว, ปรสตํ, ปรสหสฺสํ" อิตีธ

"อาคโม"ติ วตฺตเต.

๔๗. กฺวจิ โอ พฺยญฺชเน.[๔]

พฺยญฺชเน ปเร กฺวจิ **โอ**การาคโม โหตีติ **อติปฺป-ปร**สทฺเทหิ **โอ**การาคโม, "ยวมท"อิจฺจาทิสุตฺเต **จ**สทฺเทน อติปฺปโต **ค**การาคโม จ.

อติปฺปโค โข ตาว,[๕] ปโรสตํ,[๖] ปโรสหสฺสํ.[๖] เอตฺถ "สรา สเร โลปนฺ"ติ ปุพฺพสฺสรโลโป.

"มนมยํ, อยมยํ" อิตีธ

"มโนคณาทีนนฺ"ติ วตฺตเต.

๔๘. เอเตสโม โลเป.[๗]

เอเตสํ มโนคณาทีนมนฺโต **โอ**ตฺตมาปชฺชเต วิภตฺติโลเป กเต.

มโนมยํ,[๘] อโยมยํ.[๙] เอวํ มโนเสฏฺฐา,[๑๐] อโยปตฺโต,[๑๑] ตโปธโน,

---

๑ สุตฺตนิ.อฏฺ. ๑/๒๕๐ ๒ วิ.มหา. ๕/๒๖๐/๒๗ ๓ ที.มหา. ๑๐/๑๓๒/๖๕
๔ กจฺ. ๓๖, โมคฺ. ๑/๔๕, นีติ. ๑๓๐ ๕ ที.ปา. ๑๑/๑/๑, โมค. ๓/๖๐
๖ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๑/๒๕, สํ.ส. ๑๕/๒๒๐/๒๓๖, โมคฺ. ๓/๖๐
๗ กจฺ. ๑๘๓, นีติ. ๓๗๕ ๘ ที.สี. ๙/๒๓๖/๗๗ ๙ ชา.อฏฺ. ๗/๑๓๑
๑๐ ขุ.ธ. ๒๕/๒/๑๕ ๑๑ วิ.มหาวิ. ๒/๖๐๒/๖๘

ตโมนุโท,[๑] สิโรรุโห, เตโชกสิณํ,[๒] รโชชลฺลํ,[๓] อโหรตฺตํ,[๔] รโหคโต.[๕]

อาทิสทฺเทน อาโปธาตุ,[๖] วาโยธาตุ.[๗]

สีหคติยา **วา**ธิการโต อิธ น ภวติ. มนมตฺเตน, มนจฺฉฏฺฐานํ, อยกปลฺลํ, ตมวิโนทโน,[๘] มนอายตนํ.

อิติ พฺยญฺชนสนฺธิวิธานํ นิฏฺฐิตํ.

๑.๕. นิคฺคหีตสนฺธิวิธาน

อถ นิคฺคหีตสนฺธิ วุจฺจเต.

“ตณฺหํ กโร, รณํ ชโห, สํ ฐิโต, ชุตึ ธโร, สํ มโต” อิตีธ “นิคฺคหีตนฺ”ติ อธิกาโร. “พฺยญฺชเน”ติ วตฺตเต.

๔๙. **วคฺคนฺตํ วา วคฺเค.**[๙]

วคฺคภูเต พฺยญฺชเน ปเร นิคฺคหีตํ โข วคฺคนฺตํ วา ปปฺโปตีติ นิมิตฺตานุสฺวรานํ ฐานาสนฺนวเสน ตพฺพคฺคปญฺจโม โหติ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน “ตณฺหงฺกโร, รณญฺชโห, สณฺฐิโต, ชุตินฺธโร, สมฺมโต”ติอาทีสุ นิจฺจํ.

ตงฺกโรติ ตํ กโรติ, ตงฺขณํ[๑๐] ตํ ขณํ, สงฺคโห[๑๑] สํ คโห, ตงฺฆตํ ตํ ฆตํ. ธมฺมญฺจเร[๑๒] ธมฺมํ จเร, ตญฺฉนฺนํ ตํ ฉนฺนํ, ตญฺชาตํ ตํ ชาตํ,

---

๑ ขุ.จูฬ. ๓๐/๑๐๔/๒๑๖ ๒ อภิ.ก. ๓๗/๓๒๙/๑๗๐ ๓ ขุ.ขุ. ๒๕/๑๔๑/๔๑
๔ ขุ.อป. ๓๒/๔๔๖/๕๔ ๕ ขุ.ชา. ๒๗/๓๒๗/๓๖๙ ๖ ที.สี. ๙/๔๙๒/๒๒๐
๗ ที.สี. ๙/๔๘๘/๒๑๘ ๘ ธมฺม.อฏฺ. ๑/๓๘ ๙ กจฺ. ๓๑, โมคฺ. ๑/๔๑, นีติ. ๑๓๘-๙
๑๐ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๒๔๐/๒๒๓ ๑๑ ขุ.ขุ. ๒๕/๖/๔ ๑๒ ขุ.อป. ๓๓/๔๐๑/๓๙๗

ตญฺญาณํ ตํ ญาณํ. ตณฺฐานํ[๑] ตํ ฐานํ, ตณฺฑหติ ตํ ฑหติ. ตนฺตโนติ ตํ ตโนติ, ตนฺถิรํ ตํ ถิรํ, ตนฺทานํ ตํ ทานํ, ตนฺธนํ ตํ ธนํ, ตนฺนิจฺจุตํ ตํ นิจฺจุตํ. ตมฺปตฺโต ตํ ปตฺโต, ตมฺผลํ ตํ ผลํ, เตสมฺโพโธ เตสํ โพโธ, สมฺภูโต[๒] สํ ภูโต, ตมฺมิตฺตํ ตํ มิตฺตํ. กิงฺกโต กึ กโต, ทาตุงฺคโต ทาตุํ คโตติเอวมาทีสุ วิกปฺเปน.

อิธ น ภวติ. น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ,[๓] สรณํ คจฺฉามิ.[๔]

สติ โจปริ **วา**คฺคหเณ วิชฺฌนฺตเร วา อิธ **วา**คฺคหณกรณมตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํ. เตน นิคฺคหีตสฺส **สํ**อุปสคฺค-**ปุม**นฺตสฺส เล **ล**กาโร. ยถา ปฏิสํลีโน ปฏิสลฺลีโน,[๕] เอวํ ปฏิสลฺลาโน,[๖] สลฺลกฺขณา,[๗] สลฺเลโข,[๘] สลฺลาโป,[๙] ปุํลิงฺคํ ปุลฺลิงฺคํ.[๑๐]

"ปจฺจตฺตํ เอว, ตํ เอว, ตํ หิ ตสฺส, เอวํ หิ โว" อิตีธ "วา"ติ อธิกาโร.

๕๐. เอเห ญํ.[๑๑]

เอการ**ห**กาเร ปเร นิคฺคหีตํ โข **ญ**การํ ปปฺโปติ วา. **เอ**กาเร **ญ**าเทสสฺส ทฺวิภาโว.

ปจฺจตฺตญฺเญว[๑๒] ปจฺจตฺตํ เอว, ตญฺเญว[๑๓] ตํ เอว, ตญฺหิ[๑๔] ตสฺส ตํ หิ ตสฺส, เอวญฺหิ[๑๕] โว เอวํ หิ โว.

---

๑ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๕๗/๖๗
๒ ที.สี.อฏฺ. ๑/๘๕/๑๑๑
๓ สํ.ส. ๑๕/๑๐๓/๖๘
๔ วิ.มหา. ๔/๒๗/๒๒
๕ สํ.ส. ๑๕/๑๗๘/๑๗๘
๖ องฺ.ทสก. ๒๔/๘๗/๑๓๔
๗ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๖/๒๔
๘ ม.มู. ๑๒/๘๓/๕๖
๙ ที.อฏฺ. ๑/๒๙๐/๒๔๙
๑๐ ปฏิสํ.อฏฺ. ๒/๑๔๐/๖๖
๑๑ กจฺ. ๓๒, โมคฺ. ๑/๔๒, นีติ. ๑๔๐
๑๒ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๒๗/๒๐
๑๓ อภิ.ก. ๓๗/๒๘๘/๑๑๖
๑๔ ม.มู. ๑๒/๓๐/๑๘
๑๕ สํ.นิ. ๑๖/๑๘๔/๒๓๐

วฺวตฺถิตวิภาสตฺตา **วา**สทฺทสฺส **เอว-หิ**นิปาตโต อณฺณตฺถ น โหติ. ยถา เอวเมตํ,[1] เอวํ โหติ.

“สํโยโค, สํโยชนํ, สํยโต, สํยาจิกาย, ยํ ยเทว, อานนฺตริกํ ยมาหุ” อิตีธ

“ณ”มิติ วตฺตเต.

๕๑. ส เย จ.[2]

นิคฺคหีตํ โข **ย**กาเร ปเร **สห ย**กาเรน **ณ**การํ ปปฺโปติ วา. **ณา**เทสสฺส[3] ทฺวิตฺตํ.

สญฺโญโค สํโยโค,[4] สญฺโญชนํ สํโยชนํ,[5] สญฺญโต สํยโต,[6] สญฺญาจิกาย สํยาจิกาย,[7] ยญฺญเทว ยํ ยเทว,[8] อานนฺตริกญฺญมาหุ[9] อานนฺตริกํ ยมาหุ.

วาสทฺทสฺส วฺวตฺถิตวิภาสตฺตาว **สํ**ปทนฺตโต จ สพฺพนาม**ย**การปรโต จ นิคฺคหีตา อณฺณตฺถ น โหติ. ยถา เอตํ โยชนํ, ตํ ยานํ,[10] สรณํ ยนฺติ.[11]

เอตฺถ จ “สห เย จา”ติ วตฺตพฺเพ “ส เย จา”ติ วจนโต สุตฺตนฺเตสุ สุขุจฺจารณตฺถมกฺขรโลโปปีติ ทฏฺฐพฺพํ. เตน ปฏิสงฺขาย โยนิโส ปฏิสงฺขา โยนิโส,[12] สยํ อภิญฺญาย สจฺฉิกตฺวา[13] สยํ

---

๑ ขุ.สุ. ๒๕/๑๑๒๒/๕๔๘
๒ กจฺ. ๓๓, โมคฺ. ๑/๔๓, นีติ. ๑๔๑
๓ สี. สยาเทสสฺส.
๔ ขุ.ปฏิ. ๓๑/๑๒๙/๑๔๖
๕ ขุ.ขุ. ๒๕/๔๗/๒๖๙
๖ ขุ.วิ. ๒๖/๔๘๕/๒๐๘
๗ วิ.อฏฺ. ๒/๓๕๕/๖๔
๘ ที.สี. ๙/๒๓๙/๗๙
๙ ขุ.ขุ. ๒๕/๕/๖
๑๐ ขุ.อป. ๓๒/๑๖๗/๔๙๑
๑๑ ขุ.ขุ. ๒๕/๑๘๘/๕๐
๑๒ ม.มู. ๑๒/๒๒/๑๓
๑๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑

อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา, ปริเยสนาย ปริเยสนาติอาทิ สิชฺฌติ.

“ตํ อหํ พฺรูมิ, ยํ อาหุ, ธนํ เอว, กึ เอตํ, นินฺทิตุํ อรหติ, ยํ อนิจฺจํ, ตํ อนตฺตา, เอตํ อโวจ, เอตํ เอว” อิจฺจตฺร

๕๒. มทา สเร.[๑]

นิคฺคหีตสฺส โข สเร ปเร **ม**การ**ท**การาเทสา โหนฺติ วา.

เอตฺถ จ **วา**สทฺทาธิการสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา **ท**กาโร **ยเตต**สทฺทโต ปรสฺเสว.

ตมหํ พฺรูมิ,[๒] ยมาหุ,[๓] ธนเมว,[๔] กิเมตํ,[๕] นินฺทิตุมรหติ,[๖] ยทนิจฺจํ,[๗] ตทนตฺตา,[๘] เอตทโวจ,[๙] เอตเทว.[๑๐]

วาติ กึ. ตํ อหํ,[๑๑] เอตํ เอว, อกฺโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ.[๑๒]

เอตฺถ จ “มทา”ติ โยควิภาเคน พฺยญฺชเนปิ วา **ม**กาโร. เตน “พุทฺธมฺ สรณมฺ คจฺฉามี”ติอาทิ[๑๓] สิชฺฌติ.

“ตาสํ อหํ สนฺติเก, วิทูนํ อคฺคํ, ตสฺส อทาสึ อหํ” อิตีธ “สเร”ติ วตฺตเต.

๕๓. กฺวจิ โลปํ.[๑๔]

นิคฺคหีตํ โข สเร ปเร โลปํ ปปฺโปติ กฺวจิ ฉนฺทานุรกฺขเณ

---

๑ กจฺ. ๓๔, โมคฺ. ๑/๔๔, นีติ. ๑๔๒-๕
๒ ขุ.ธ. ๒๕/๓๘๕/๘๔
๓ ขุ.มหา. ๒๙/๑๐๒/๒๑๘
๔ ขุ.วิ. ๒๖/๓๐๐/๑๘๕
๕ สํ.ข. ๑๗/๘๙/๑๐๓
๖ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๖/๙
๗ สํ.ข. ๑๗/๔๕/๓๗
๘ สํ.ข. ๑๗/๔๕/๓๗
๙ ๓๕-สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ.
๑๐ สํ.นิ. ๑๖/๗๔/๑๒๙
๑๑ ขุ.ขุ. ๒๕/๓๕๒/๔๐๐
๑๒ วิ.มหา. ๕/๔๖๔/๒๔๖
๑๓ วิ.มหา.อฏฺ. ๓/๒๓
๑๔ กจฺ. ๓๘, โมคฺ. ๑/๓๙, นีติ. ๑๔

สุขุจฺจารณฏฺฐาเน. ปุพฺพสฺสรโลโป. ปรสฺส อสํโยคนฺตสฺส ทีโฆ.

ตาสาหํ สนฺติเก,[๑] วิทูนคฺคํ, ตสฺส อทาสาหํ, ตถาคตาหํ, เอวาหํ,[๒] กฺยาหํ.[๓]

กฺวจีติ กึ. เอวมสฺส,[๔] กิมหํ.

"อริยสจฺจานํ ทสฺสนํ, เอตํ พุทฺธานํ สาสนํ, สํรตฺโต, สํราโค, สํรมฺโภ, อวิสํหาโร, จิรํ ปวาสึ, คนฺตุํ กาโม, คนฺตุํ มโน" อิตีธ

"กฺวจิ โลปนฺ"ติ วตฺตเต.

๕๔. พฺยญฺชเน จ.[๕]

นิคฺคหีตํ โข พฺยญฺชเน จ ปเร โลปํ ปปฺโปติ กฺวจิ ฉนฺทานุรกฺขณาทิมฺหิ. **ร**การ**ห**กาเรสุ อุปสคฺคนฺตสฺส ทีโฆ.

อริยสจฺจาน ทสฺสนํ,[๖] เอตํ พุทฺธาน สาสนํ,[๗] สารตฺโต,[๘] สาราโค,[๙] สารมฺโภ,[๑๐] อวิสาหาโร,[๑๑] จิรปฺปวาสึ.[๑๒] ทฺวิตฺตํ. คนฺตุกาโม,[๑๓] คนฺตุมโน.

กฺวจีติ กึ. เอตํ มงฺคลมุตฺตมํ.[๑๔]

"กตํ อิติ, กึ อิติ, อภินนฺทุํ อิติ, อุตฺตตฺตํ อิว, จกฺกํ

---

๑ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๗๐๙/๓๕ ๒ ขุ.อป. ๓๓/๑๙/๒๗ ๓ วิ.จูฬ. ๗/๒๖๕/๒๗
๔ วิ.มหา. ๔/๖๕/๕๘, สี. เอวมยํ ๕ กจฺ. ๓๙, โมคฺ. ๑/๓๙, นีติ. ๑๔๗
๖ ขุ.ขุ. ๒๕/๑๑/๔ ๗ ขุ.ธ. ๒๕/๑๘๓/๔๙ ๘ วิ.มหาวิ. ๑/๖๗/๔๕
๙ อภิ.วิ. ๓๕/๒๖๕/๑๘๓ ๑๐ ขุ.มหา. ๒๙/๕/๑๐ ๑๑ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๑/๒๓
๑๒ ขุ.ธ. ๒๕/๒๑๙/๕๕ ๑๓ วิ.มหาวิ. ๒/๖๔๙/๙๔ ๑๔ ขุ.ขุ. ๒๕/๑๒/๔

อิว, กลึ อิว, หลํ อิทานิ, กึ อิทานิ, ตุวํ อสิ, อิทํ อปิ, อุตฺตรึ อปิ, ทาตุํ อปิ, สทิสํ เอว” อิตีธ

“นิคฺคหีตมฺหา, โลปนฺ”ติ จ วตฺตเต.

๕๕. ปโร วา สโร.[๑]

นิคฺคหีตมฺหา ปโร สโร โลปํ ปปฺโปติ วา.

นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ.

กตนฺติ,[๒] กินฺติ,[๓] อภินนฺทุนฺติ,[๔] อุตฺตตฺตํว, จกฺกํว,[๕] กลึว,[๖] หลนฺทานิ,[๗] กินฺทานิ,[๘] ตฺวํสิ,[๙] อิทมฺปิ,[๑๐] อุตฺตริมฺปิ,[๑๑] ทาตุมฺปิ,[๑๒] สทิสํว.

วาติ กึ. กตํ อิติ, กิมิติ,[๑๓] ทาตุมปิ, สามํ เอว.

อยมฺปิ **วา**สทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา อิตีวีทานิสีเปวาทิโต อญฺญตฺถ น โหติ. ยถา อหํ เอตฺถ, เอตํ อโหสิ.

“เอวํ อสฺส เต อาสวา, ปุปฺผํ อสฺสา อุปฺปชฺชิ” อิตีธ สเร ปเร ลุตฺเต

วิปริณาเมน “ปรสฺมึ, สเร, ลุตฺเต”ติ จ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๔๐, โมคฺ. ๑/๔๐, นีติ. ๑๔๘
๒ วิ.จูฬ. ๖/๑๙๓/๒๒๗
๓ วิ.มหา. ๔/๖๖/๖๒
๔ ที.สี. ๙/๑๔๙/๔๖
๕ ขุ.ชา. ๒๗/๓/๑๙๖
๖ ขุ.ธ. ๒๕/๒๕๒/๖๐
๗ วิ.มหา. ๔/๗/๗
๘ วิ.มหา. ๔/๑๒๙/๑๔๐
๙ ขุ.ชา. ๒๗/๘๕/๒๒๓
๑๐ ที.สี. ๙/๒๒๗/๗๕
๑๑ ม.อุ. ๑๔/๒๕๒/๒๒๐
๑๒ ม.อุ.อฏฺ. ๓/๓๘๐/๒๓๐
๑๓ วิสุทฺธิ.ฏี. ๒/๑๐๒/๑๒๒

๕๖. พฺยญฺชโน จ วิสญฺโญโค.[๑]

นิคฺคหีตมฺหา ปรสฺมึ สเร ลุตฺเต พฺยญฺชโน สญฺโญโค เจ, **วิสญฺโญโคว** โหตีติ สํโยเคกเทสสฺส ปุริมพฺยญฺชนสฺส โลโป.

ทฺวินฺนํ พฺยญฺชนานเมกตฺร ฐิติ **สญฺโญโค**. อิธ ปน สํยุชฺชตีติ **สญฺโญโค**, ปุริโม วณฺโณ. วิคโต สญฺโญโค อสฺสาติ **วิสญฺโญโค**, ปโร.

เอวํส เต อาสวา,[๒] ปุปฺผํสา อุปฺปชฺชิ.[๓]

ลุตฺเตติ กึ. เอวมสฺส.[๔]

จสทฺเทน ติณฺณํ พฺยญฺชนานํ สรูปสํโยโคปิ วิสญฺโญโค โหติ. ยถา อคฺยาคารํ,[๕] วุตฺยสฺส.

“จกฺขุ อุทปาทิ, อว สิโร, ยาว จิธ ภิกฺขเว, อณุ ถูลานิ, ต สมฺปยุตฺตา” อิตีธ

“สเร, อาคโม, กฺวจิ, พฺยญฺชเน”ติ จ วตฺตเต.

๕๗. นิคฺคหีตญฺจ.[๖]

นิคฺคหีตญฺจ อาคโม โหติ สเร วา พฺยญฺชเน วา กฺวจิ สุขุจฺจารณฏฺฐาเน. นิคฺคหีตสฺส รสฺสานุคตตฺตา รสฺสโตเยวายํ.

จกฺขุํ อุทปาทิ,[๗] อวํสิโร,[๘] ยาวญฺจิธ ภิกฺขเว,[๙] อณุํถูลานิ,[๑๐]

---

๑ กจฺ. ๔๑, โมคฺ. ๑/๕๓, นีติ. ๑๓๕
๒ ม.มู. ๑๒/๒๒/๑๓
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๖/๒๒
๔ ๕๓-สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ.
๕ วิ.มหาวิ. ๒/๓๒๖/๒๗๐
๖ กจฺ. ๓๗, โมคฺ. ๑/๓๘, นีติ. ๑๔๖
๗ วิ.มหา. ๔/๑๕/๑๔
๘ ขุ.ชา. ๒๗/๓๓/๒๔๒
๙ สํ.นิ. ๑๖/๑๒๕/๑๗๓ (ยาวญฺจิทํ)
๑๐ ขุ.ธ. ๒๕/๒๖๕/๖๒

ตํสมฺปยุตฺตา, เอวํ ตงฺขเณ, ตํสภาโว.

กฺวจีติ กึ. น หิ เอเตหิ,[๑] อิธ เจว.[๒]

"เอวํ วุตฺเต, ตํ สาธุ, เอกํ สมยํ ภควา, อคฺคึว สนฺธมํ" อิตีธ โลปาเทสการิเย สมฺปตฺเต, เยภุยฺเยน ตทปวาทตฺถมาห.

๕๘. อํ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตํ.[๓]

นิคฺคหีตํ โข พฺยญฺชเน ปเร **อํ**อิติ โหติ.

อกาโร อุจฺจารณตฺโถ. "สรโลโป"ติอาทินา ปุพฺพสฺสรโลโป วา.

เอวํ วุตฺเต,[๔] ตํ สาธุ, เอกํ สมยํ ภควา,[๕] อคฺคึว สนฺธมํ.[๖]

อิธ อวุตฺตวิเสสานมฺปิ วุตฺตนยาติเทสตฺถมติเทสมาห.

๕๙. อนุปทิฏฺฐานํ วุตฺตโยคโต.[๗]

เย อิธ อมฺเหหิ วิเสสโต น อุปทิฏฺฐา อุปสคฺคนิปาตาทโย, เตสํ วุตฺตโยคโต วุตฺตนเยน สรสนฺธาทีสุ วุตฺตนยานุสาเรน รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพา.

เตน "โท ธสฺส จา"ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน ปริยาทีนํ ร-ห-นาทิ-วณฺณสฺส วิปริยาโย ย-วาทีหิ,[๘] ยถา ปริยุทาหาสิ ปยิรุทาหาสิ,[๙] อริยสฺส อยิรสฺส, พหฺวาพาโธ พวฺหาพาโธ,[๑๐] น อภิเนยฺย อนภิเนยฺย.[๑๑]

---

๑ ขุ.จูฬ. ๓๐/๑๘/๗๑
๒ ขุ.วิ. ๒๖/๑๗๑/๒๖
๓ กจฺ. ๓๐, นีติ. ๑๕๓
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕/๗
๕ ม.มู. ๑๒/๑/๑
๖ ขุ.ชา. ๒๗/๔/๒
๗ กจฺ. ๕๑, นีติ. ๑๕๐,๑๕๔
๘ ก. รยาทิวณฺณวิปริยโย.
๙ ที.มหา. ๑๐/๒๙๖/๑๙๐
๑๐ โมคฺ. ๑/๕๑
๑๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓๔๘/๒๖๓

“ตํ อิมินาปิ ชานาถา”ติ เอตฺถ “ปโร วา สโร”ติ สเร ลุตฺเต “ตตฺราคาโร”ติ โยควิภาเคน **อ**กาโร. นิคฺคหีตสฺส **ท**กาโร. ตทมินาปิ ชานาถ[๑] อิจฺจาทิ.

อิติ นิคฺคหีตสนฺธิวิธานํ นิฏฺฐิตํ.

สญฺญาวิธานํ สรสนฺธิ สนฺธิ
นิเสธนํ พฺยญฺชนสนฺธิ สนฺธิ
โย นิคฺคหีตสฺส จ สนฺธิกปฺเป
สุนิจฺฉโย โสปิ มเยตฺถ วุตฺโต.[๒]

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ สนฺธิกณฺโฑ ปจโม.

---

๑ ขุ.อิติ. ๒๕/๘๙/๓๐๖ ๒ อุปชาติคาถา“

๒. นามกณฺฑ

อถ นามิกวิภตฺยาวตาโร วุจฺจเต.

อตฺถาภิมุขํ นมนฺโต, อตฺตนิ จตฺถสฺส นามนฺโต นามํ, ทพฺพาภิธานํ.

ตํ ปน ทุวิธํ อนฺวตฺถรูฬฺหิวเสน.

ติวิธํ ปุมิตฺถินปุํสกลิงฺควเสน. ยถา รุกฺโข มาลา ธนํ.

จตุพฺพิธํ สามญฺญคุณกฺริยายทิจฺฉาวเสน.[๑] ยถา รุกฺโข นีโล ปาจโก สิริวฑฺโฒติอาทิ.

อฏฺฐวิธํ อวณฺณิวณฺณุวณฺโณการนิคฺคหีตนฺตปกติเภเทน.

๒.๑. ปุลฺลิงฺค

ตตฺถ ปรมํ อการนฺตมฺหา ปุลฺลิงฺคา ชาตินิมิตฺตา **ปุริส**สทฺทา **สฺยา**ทิวิภตฺติโย ปรา โยชียนฺเต.

๖๐. **ชินวจนยุตฺตํ หิ.**[๒]

อธิกาโรยํ. ตตฺถ ปญฺจ มาเร ชิตวาติ **ชิโน**, พุทฺโธ. ชินสฺส วจนํ **ชินวจนํ**. ตสฺส ชินวจนสฺส ยุตฺตํ **ชินวจนยุตฺตํ**. เตปิฏกสฺส พุทฺธวจนสฺส มาคธิกาย สภาวนิรุตฺติยา ยุตฺตํ อนุรูปเมวาติ อิทํ อธิการตฺถํ เวทิตพฺพํ.

---

๑ สี. ...ยทิจฺฉานามวเสน ๒ กจฺ. ๕๒

สา มาคธี มูลภาสา นรา ยายาทิกปฺปิกา
พฺรหฺมาโน จสฺสุตาลาปา สมฺพุทฺธา จาปิ ภาสเร.[๑]

อธิกาโร ปน ติวิโธ สีหคติก-มณฺฑูกคติก-ยถานุปุพฺพิกวเสน. อยํ ปน สีหคติโก ปุพฺพาปรวิโลกนโต, ยถานุปุพฺพิโกเยว วา.

สกฺกตวิสทิสํ กตฺวา ชินวจนานุรูปวเสน ปกติฏฺฐปนตฺถํ ปริภาสมาห.

๖๑. **ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต.**[๒]

ลิงฺคํ ปาฏิปทิกํ. ยถา ยถา ชินวจนยุตฺตํ หิ ลิงฺคํ, ตถา ตถา อิธ ลิงฺคํ นิปจฺจเต ชปียติ. **จ**สทฺเทน ธาตโว จาติ ชินวจนานุรูปโต "ปุริส"อิติ ลิงฺเค ชปิเต, ตโต ตสฺส ธาตุปฺ-ปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตสฺส อตฺถวโต สทฺทสฺส "ปรสมญฺญา ปโยเค"ติ ปริภาสโต ลิงฺคสญฺญายํ

อิโต ปรํ วิภตฺติปฺปจฺจยาทิวิธาเน สพฺพตฺถ **ลิงฺค**คฺคหณ-มนุวตฺตเต.

๖๒. **ตโต จ วิภตฺติโย.**[๓]

ตโต ชินวจนยุตฺเตหิ ลิงฺเคหิ ปรา วิภตฺติโย โหนฺติ. **จ**สทฺทคฺคหเณน ตเว-ตุนาทิปจฺจยนฺตนิปาตโตปิ. กมฺมาทิวเสน เอกตฺตาทิวเสน จ ลิงฺคตฺถํ วิภชนฺตีติ **วิภตฺติโย**.

---

๑ สมฺโมหวิโนทนิยํ ปฏิสมฺภิทาวิภงฺเค (๔๑๕-ปิฏฺเฐ) "โยปิ อคามเก มหารญฺเญ นิพฺพตฺโต" อิจฺจาทิวจนํ ปสฺสิตพฺพํ.

๒ กจฺ. ๕๓, ก. นิปฺปชฺชเต, นิปฺปชฺฌเต

๓ กจฺ. ๕๔, โมคฺ. ๒/๑, นีติ. ๒๐๒-๓

กา จ ปน ตา วิภตฺติโย.

“วิภตฺติโย”ติ อธิกาโร.

๖๓. สิ โย อํ โย นา หิ ส นํ สฺมา หิ ส นํ สฺมึ สุ.[๑]

สฺยาทโย ทฺวิสตฺต **วิภตฺติโย** นาม โหนฺติ. ตตฺถ **สิ โย**อิติ ปฐมา. **อํ โย**อิติ ทุติยา. **นา หิ**อิติ ตติยา. **ส นํ**อิติ จตุตฺถี. **สฺมา หิ**อิติ ปญฺจมี. **ส นํ**อิติ ฉฏฺฐี. **สฺมึ สุ**อิติ สตฺตมี.

อิทํ ปน สญฺญาธิการปริภาสาวิธิสุตฺเตสุ **สญฺญาสุตฺตนฺ**ติ ทฏฺฐพฺพํ. วุตฺตํ หิ วุตฺติยํ “วิภตฺติอิจฺจเนน กฺวตฺโถ, อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส”ติ. อิตรถา ปุริมสุตฺเตน เอกโยโค กตฺตพฺโพติ.

เอตฺถ จ ปฐมาทิโวหาโร เอกวจนาทิโวหาโร จ อนฺวตฺถวเสน ปรสมญฺญาวเสน วา สิทฺโธติ เวทิตพฺโพ.

เอกสฺส วจนํ **เอกวจนํ**. พหูนํ วจนํ **พหุวจนํ**. ทฺวินฺนํ ปูรณี **ทุติยา**ติอาทิ. อิตรถา ปุริมสุตฺเต **จ**สทฺเทน สญฺญากรเณ อปฺปกตนิรตฺถกวิธิปฺปสงฺโค สิยา.

“ชินวจนยุตฺตํ หิ, ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต”ติ จ วตฺตเต. อิธ ปน ปทนิปฺผาทนมฺปิ ชินวจนสฺสาวิโรเธนาติ ญาเปตุํ ปริภาสนฺตรมาห.

๖๔. ตทนุปโรเธน.[๒]

ยถา ยถา เตสํ ชินวจนานํ อุปโรโธ น โหติ, ตถา ตถา อิธ ลิงฺคํ **จ**สทฺเทนาขฺยาตญฺจ นิปจฺจเต, นิปฺผาทียตีติ อตฺโถ. เตเนว

---

๑ กจฺ. ๕๕, โมคฺ. ๒/๑, นีติ. ๒๐๐ ๒ กจฺ. ๕๖

อิธ จ อาขฺยาเต จ ทฺวิวจนาคฺคหณํ สกฺกตวิสทิสโต วิภตฺติปฺ-ปจฺจยาทิวิธานญฺจ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

ตตฺถ อวิเสเสน สพฺพสฺยาทิวิภตฺติปฺปสงฺเค "วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา สทฺทปฺปฏิปตฺตี"ติ วตฺติจฺฉาวสา

๖๕. **ลิงฺคตฺเถ ปจมา.**[๑]

ลิงฺคตฺถาภิธานมตฺเต ปจมาวิภตฺติ โหตีติ ปจมา. ตตฺถาปิ อนิยเมเนกวจนพหุวจนปฺปสงฺเค "เอกมฺหิ วตฺตพฺเพ เอกวจนนฺ"ติ[๒] ปริภาสโต ลิงฺคตฺถสฺเสกตฺตวจนิจฺฉายํ ปจเมกวจนํ **สิ**.

"อโต เนนา"ติ อิโต "อโต"ติ วตฺตเต, **ลิงฺค**คฺคหณญฺจ.

๖๖. **โส.**[๓]

สิ โอ อิติ ทฺวิปทมิทํ. ลิงฺคสฺส **อ**การโต ปรสฺส **สิ**วจนสฺส **โอ**กาโร โหติ.

สุตฺเตสุ หิ ปจมานิทฺทิฏฺฐสฺส การิยิโน ฉฏฺฐีวิปริณาเมน วิวรณํ อาเทสาเปกฺขนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

เอตฺถ จ **สี**ติ วิภตฺติ คยฺหเต วิภตฺติการิยวิธิปฺปกรณโต "ตโต จ วิภตฺติโย"ติ อิโต **วิภตฺติ**คฺคหณานุวตฺตนโต วา. เอวํ สพฺพตฺถ **สฺยา**ทีนํ การิยวิธาเน วิภตฺติเยวาติ ทฏฺฐพฺพํ.

"วา ปโร อสรูปา"ติ ปรโลเป สมฺปตฺเต, ตทปวาเทน ปุพฺพโลปมาห.

---

๑ กจฺ. ๒๘๔, โมคฺ. ๒/๓๗, นีติ. ๕๗๗ ๒ ปาณินีย. ๑/๔/๒๒

๓ กจฺ. ๑๐๔, โมคฺ. ๒/๑๐๙, นีติ. ๒๗๒

๖๗. สรโลโป'มา'เทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ.[๑]

ปุพฺพสฺสรสฺส โลโป โหติ **อํ**วจเน อาเทสปฺปจฺจยาทิภูเต จ สเร ปเร, สรโลเป กเต ตุ ปรสฺสรสฺส **ปกติ**ภาโว โหติ. เอตฺถ จ "สรโลเป"ติ ปุนคฺคหณํ อิมินาว กตสรโลปนิมิตฺเตเยว ปรสฺส วิกาเร สมฺปตฺเต, ปกติภาวตฺถํ. ปรสรสฺส ปกติภาว-วิธานสามตฺถิยโต อาเทสปฺปจฺจยาทิภูเต สเร ปเรติปิ สิทฺธํ.

ตฺยาทิวิภตฺติโย เจตฺถ ปจฺจยตฺเตน คยฺหเร
อาทิคฺคหณมาขฺยาต- กิตเกสฺวาคมตฺถิทํ.
ปจฺจยสาหจริยา จาเทโส ปกตีปโร
ปทนฺตสฺสรโลโป น เตนพฺภาหาทิเก ปเร.

ตุคฺคหณํ ภิกฺขุนีอาทีสุ สรโลปนิวตฺตนตฺถํ. "นเย ปรํ ยุตฺเต"ติ ปรํ เนตพฺพํ. ปุริโส ติฏฺฐติ.

ปุริโส จ ปุริโส จาติ "ปุริส ปุริส" อิติ วตฺตพฺเพ,

๖๘. สรูปานเมกเสสฺวสกึ.[๒]

สรูปานํ สมานรูปานํ ปทพฺยญฺชนานํ มชฺเฌ เอโกว สิสฺสเต, อญฺเญ โลปมาปชฺชนฺเต อสกินฺติ **เอกเสโส**.

เอตฺถ จ "สรูปานนฺ"ติ วุตฺตตฺตาว สิทฺเธ อสกิมฺปโยเค ปุนาสกึคหณํ เอกวิภตฺติวิสยานเมวาสกิมฺปโยเค เอวายนฺติ ทสฺสนตฺถํ, น จ วิจฺฉาปโยเคติปฺปสงฺโค "วคฺคา ปญฺจปญฺจโส มนฺตา"ติ เอตฺถ "ปญฺจปญฺจโส"ติ นิทฺเทเสเนว วิจฺฉาปโยคสิทฺธิยา

---

๑ กจฺ. ๘๓, นีติ. ๒๓๖ ๒ กจฺ. ๓๘๘, นีติ. ๘๒๐-๓

ณาปิตตฺตา. อถ วา สหวจนิจฺฉายมยเมกเสโส.

โยควิภาคโต เจตฺถ เอกเสสฺวสกึ อิติ
วิรูเปกเสโส โหติ วา "ปิตูนนฺ"ติอาทิสุ.

ตตฺเถว[1] ลิงฺคตฺถสฺส พหุตฺตวจนิจฺฉายํ "พหุมฺหิ วตฺตพฺเพ พหุวจนนฺ"ติ[2] ปรมาพหุวจนํ **โย**. "ปุริส โย" อิตีธ

"อโต, วา"ติ จ วตฺตเต.

๖๙. **สพฺพโยนีนมาเอ.**[3]

อการนฺตโต ลิงฺคมฺหา ปเรสํ สพฺเพสํ ปรมาโยนีนํ ทุติยา-โยนีนญฺจ ยถากฺกมํ **อา**กา**เร**การาเทสา โหนฺติ วาติ **อา**กาโร. **สพฺพ**คฺคหณํ สพฺพาเทสตฺถํ. สรโลปาทิ ปุริมสทิสเมว. ปุริสา ติฏฺฐนฺติ.

วา อิจฺเจว. รูปา รูปานิ, อคฺคโย, มุนโย.

วาสทฺโทยํ ววตฺถิตวิภาสตฺโถ. เตน เจตฺถ

นิจฺจเมว จ ปุลฺลิงฺเค อนิจฺจญฺจ นปุํสเก
อสนฺตํ เฌ กตฺเต ตุ วิธึ ทีเปติ วาสุติ.

ตตฺเถวาลปนวจนิจฺฉายํ "ลิงฺคตฺเถ ปรมา"ติ วตฺตเต.

๗๐. **อาลปเน จ.**[4]

อภิมุขํ กตฺวา ลปนํ **อาลปนํ**, สมฺโพธนํ. ตสฺมึ

---

๑ สี, ก. ตเถว
๒ ปาณินีย. ๑/๔/๒๑
๓ กจฺ. ๑๐๗, โมคฺ.๒/๔๑, นีติ. ๒๗๕
๔ กจฺ. ๒๘๕, โมคฺ. ๒/๓๘, นีติ. ๕๗๘

อาลปนตฺถาธิเก ลิงฺคตฺถาภิธานมตฺเต จ ปฐมาวิภตฺติ โหติ. ปุเร วิย เอกวจนาทิ.

“ปุริส สิ” อิจฺจตฺร

๗๑. อาลปเน สิ คสญฺโญ.[๑]

อาลปนตฺเถ วิหิโต **สิ** **ค**สญฺโญ โหตีติ **ค**สญฺญายํ

“โภ เค ตู”ติ อิโต “เค”ติ วตฺตเต.

๗๒. อการปิตาทฺยนฺตานมา.[๒]

ลิงฺคสฺส สมฺพนฺธี **อ**กาโร จ ปิตุสตฺถุอิจฺเจวมาทีนมนฺโต จ **อา**การตฺตมาปชฺชเต เค ปเร.

“เค, รสฺส” มิติ จ วตฺตเต.

๗๓. อากาโร วา.[๓]

ลิงฺคสฺส สมฺพนฺธี **อา**กาโร รสฺสมาปชฺชเต เค ปเร วิกปฺเปน. อทูรฏฺฐสฺสาลปเนวายํ.

๗๔. เสสโต โลปํ คสิปิ.[๔]

“สึ, โส, สฺยา จ, สฺขโต คสฺเส วา, ฆเต จา”ติเอวมาทีหิ นิทฺทิฏฺเฐหิ อญฺโญ **เสโส** นาม. ตโต เสสโต ลิงฺคมฺหา **คสิ**อิจฺเจเต **โลป**มาปชฺชนฺเต. **อปิ**คฺคหณํ ทุติยตฺถสมฺปิณฺฑนตฺถํ.

---

๑ กจฺ. ๕๗, โมคฺ. ๑/๑๒, นีติ. ๒๐๔
๒ กจฺ. ๒๔๔, โมคฺ. ๒/๕๘-๙, นีติ. ๔๗๕
๓ กจฺ. ๒๔๖, โมคฺ. ๒/๖๒, นีติ. ๔๗๖
๔ กจฺ. ๒๒๐, โมคฺ. ๒/๑๑๗, นีติ. ๔๔๗

เอตฺถ จ สติปิ **สิ**คฺคหเณ **ค**อิติ วจนเมว ญาปกมญฺญตฺถาปิ **สิ**คฺคหเณ อาลปนาคฺคหณสฺส. เกจิ อาลปนาภิพฺยตฺติยา **ภวนฺต**สทฺทํ วา **เห**สทฺทํ วา ปยุชฺชนฺเต.

โภ ปุริส ติฏฺฐ, เห ปุริสา วา. พหุวจเน น วิเสโส. ภวนฺโต ปุริสา ติฏฺฐถ.

ตตฺเถว กมฺมตฺถวจนิจฺฉายํ "วา"ติ วตฺตเต.

๗๕. ยํ กโรติ ตํ กมฺมํ.[๑]

ยํ วา กโรติ, ยํ วา วิกโรติ, ยํ วา ปาปุณาติ, ตํ การกํ กฺริยานิมิตฺตํ **กมฺม**สญฺญํ โหติ.

๗๖. กมฺมตฺเถ ทุติยา.[๒]

กมฺมตฺเถ ทุติยาวิภตฺติ โหติ. ปุเร วิย ทุติเยกวจนํ **อํ**. "สรโลโป"ติอาทินา สเร ลุตฺเต "ทีฆนฺ"ติ ทีเฆ สมฺปตฺเต, ปกติภาโว จ. ปุริสํ ปสฺส. พหุวจเน "สพฺพโยนีนมาเอ"ติ **โย**วจนสฺส**เส**กาโร. ปุริเส ปสฺส.

ตตฺเถว กตฺตุวจนิจฺฉายํ,

๗๗. โย กโรติ ส กตฺตา.[๓]

โย อตฺตปฺปธาโน กฺริยํ กโรติ, โส **กตฺตุ**สญฺโญ โหติ.

"ตติยา"ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๒๘๐, นีติ. ๕๕๑

๒ กจฺ. ๒๙๗, โมคฺ. ๒/๒, นีติ. ๕๘๐

๓ กจฺ. ๒๘๑, นีติ. ๕๔๘

๗๘. กตฺตริ จ.[๑]

กตฺตริ จ การเก ตติยาวิภตฺติ โหตีติ ตติเยกวจนํ **นา**.

๗๙. อโต เนน.[๒]

เอนาติ อวิภตฺติกนิทฺเทโส. **อ**การนฺตโต ลิงฺคมฺหา ปรสฺส **นา**วจนสฺส **เอน**าเทโส โหติ. สรโลปาทิ. ปุริเสน กตํ.

พหุวจนมฺหิ

๘๐. สุหิสฺวกาโร เอ.[๓]

สุหิอิจฺเจเตสุ วิภตฺติรูเปสุ ปเรสุ ลิงฺคสฺส สมฺพนฺธี **อ**กาโร **เอ**ตฺตมาปชฺชเต.

๘๑. สฺมาหิสฺมึนํ[๔] มฺหาภิมฺหิ วา.[๕]

สพฺพโต ลิงฺคมฺหา **สฺมาหิสฺมึ**อิจฺเจเตสํ ยถากฺกมํ **มฺหา-ภิมฺหิ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา. ปุริเสหิ, ปุริเสภิ กตํ.

ตตฺเถว กรณวจนิจฺฉายํ,

๘๒. เยน วา กยิรเต ตํ กรณํ.[๖]

เยน วา กยิรเต, เยน วา ปสฺสติ, เยน วา สุณาติ, ตํ การกํ **กรณ**สญฺญํ โหติ.

---

๑ กจฺ. ๒๘๘, โมคฺ. ๒/๑๖, นีติ. ๕๙๔
๒ กจฺ. ๑๐๓, โมคฺ. ๒/๘๐,๑๐๘, นีติ. ๒๗๑
๓ กจฺ. ๑๐๑, โมคฺ. ๒/๙๘, นีติ. ๒๖๘
๔ สี. สฺมาหิสฺมินฺนํ
๕ กจฺ. ๙๙, โมคฺ. ๒/๙๗, นีติ. ๒๖๕-๖
๖ กจฺ. ๒๗๙, นีติ. ๕๕๒

๘๓. กรเณ ตติยา.[๑]

กรณการเก ตติยาวิภตฺติ โหติ, เสสํ กตฺตุสมํ.

อาวิฏฺเฐน ปุริเสน โส ปุญฺญํ กโรติ, ปุริเสหิ, ปุริเสภิ.

ตตฺเถว สมฺปทานวจนิจฺฉายํ,

๘๔. ยสฺส ทาตุกาโม โรจเต ธารยเต วา ตํ สมฺปทานํ.[๒]

ยสฺส วา ทาตุกาโม, ยสฺส วา โรจเต, ยสฺส วา ธารยเต, ตํ การกํ **สมฺปทาน**สญฺญํ โหติ.

๘๕. สมฺปทาเน จตุตฺถี.[๓]

สมฺปทานการเก จตุตฺถีวิภตฺติ โหตีติ จตุตฺถิยา เอกวจนํ **ส**.

๘๖. สาคโม เส.[๔]

สพฺพโต ลิงฺคมฺหา **ส**การาคโม โหติ **เส** วิภตฺติมฺหิ ปเร.

ปุริสสฺส ธนํ ททาติ.

พหุวจนมฺหิ “ทีฆนฺ”ติ วตฺตเต.

๘๗. สุนํหิสุ จ.[๕]

สุนํหิอิจฺเจเตสุ ปเรสุ ลิงฺคสฺส อนฺตภูตา สพฺเพ รสฺสสรา

---

๑ กจฺ. ๒๘๖, โมคฺ. ๒/๑๗, นีติ. ๕๙๑

๒ กจฺ. ๒๗๖, นีติ. ๕๕๓

๓ กจฺ. ๒๙๓, โมคฺ. ๒/๒๔, นีติ. ๖๐๕

๔ กจฺ. ๖๑, โมคฺ. ๒/๕๑, นีติ. ๒๐๘

๕ กจฺ. ๘๙, โมคฺ. ๒/๘๙, นีติ. ๒๔๖

ทีฆมาปชฺชนฺเต. **จ**คฺคหณ**มิ**การ**ุ**การานํ กฺวจิ นิวตฺตนตฺถํ. ปุริสานํ.

ตตฺเถวาปาทานวจนิจฺฉายํ,

๘๘. ยสฺมาทเปติ ภยมาทตฺเต วา ตทปาทานํ.[๑]

ยสฺมา วา อวธิภูตา อเปติ, ยสฺมา วา ภยํ, ยสฺมา วา อาทตฺเต, ตํ การกํ **อปาทาน**สญฺญํ โหติ.

๘๙. อปาทาเน ปญฺจมี.[๒]

อปาทานการเก ปญฺจมีวิภตฺติ โหตีติ ปญฺจมิยา เอกวจนํ **สฺมา**.

“อโต, สพฺเพสํ, อาเอ”ติ จ วตฺตเต.

๙๐. สฺมาสฺมึนํ วา.[๓]

อการนฺตโต ลิงฺคมฺหา สพฺเพสํ **สฺมาสฺมึ**อิจฺเจเตสํ ยถากฺกมํ **อา**กา**เร**การาเทสา โหนฺติ วา. อญฺญตฺถ **มฺหา**เทโส. ปุริสา อเปติ, ปุริสมฺหา ปุริสสฺมา.

พหุวจเน สพฺพตฺถ ตติยาสมํ. **หิ**สฺส **ภิ**อาเทโส โหติ. ปุริเสหิ ปุริเสภิ อเปติ.

ตตฺเถว สามิวจนิจฺฉายํ

๙๑. ยสฺส วา ปริคฺคโห ตํ สามี.[๔]

ยสฺส วา ปริคฺคโห, ตํ **สามิ**สญฺญํ โหติ.

---

๑ กจฺ. ๒๗๑, นีติ. ๕๕๕

๒ กจฺ. ๒๙๕, โมคฺ. ๒/๒๖, นีติ. ๖๐๗

๓ สี. สฺมาสฺมินฺนํ วา, กจฺ. ๑๐๘, โมคฺ. ๒/๔๓, นีติ. ๒๗๖

๔ กจฺ. ๒๘๓, นีติ. ๕๗๕

๙๒. **สามิสฺมึ ฉฏฺฐี.**[๑]

สามิสฺมึ ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติ. ฐเปตฺวา **อาย**าเทสํ สพฺพตฺถ จตุตฺถีฉฏฺฐีนํ สมานํ รูปํ. ปุริสสฺส เอตํ ธนํ, ปุริสานํ.

ตตฺเถว โอกาสวจนิจฺฉายํ

๙๓. **โยธาโร ตโมกาสํ.**[๒]

โย กตฺตุกมฺมานํ กฺริยาย อาธาโร, ตํ การกํ **โอกาส**สญฺญํ โหติ.

๙๔. **โอกาเส สตฺตมี.**[๓]

โอกาสการเก สตฺตมีวิภตฺติ โหตีติ สตฺตมิยา เอกวจนํ **สฺมึ**, ตสฺส “สฺมาสฺมึนํ วา”ติ **เอ**กาโร, **มฺหิ**อาเทโส จ. ปุริเส ปติฏฺฐิตํ, ปุริสมฺหิ, ปุริสสฺมึ.

พหุวจเน “สุหิสฺวกาโร เอ”ติ **เอ**กาโร. ปุริเสสุ.

ปุริโส ปุริสา, โภ ปุริส โภ ปุริสา วา ภวนฺโต ปุริสา, ปุริสํ ปุริเส, ปุริเสน ปุริเสหิ ปุริเสภิ, ปุริสสฺส ปุริสานํ, ปุริสา ปุริสมฺหา ปุริสสฺมา ปุริเสหิ ปุริเสภิ, ปุริสสฺส ปุริสานํ, ปุริเส ปุริสมฺหิ ปุริสสฺมึ ปุริเสสุ.

ตถา สุคโต สุคตา, โภ สุคต โภ สุคตา วา ภวนฺโต สุคตา, สุคตํ สุคเต, สุคเตน สุคเตหิ สุคเตภิ, สุคตสฺส สุคตานํ, สุคตา สุคตมฺหา สุคตสฺมา สุคเตหิ สุคเตภิ, สุคตสฺส สุคตานํ, สุคเต สุคตมฺหิ สุคตสฺมึ สุคเตสุ.

---

๑ กจฺ. ๓๐๑, โมคฺ. ๒/๓๙, นีติ. ๖๐๙

๒ กจฺ. ๒๗๘, นีติ. ๕๗๒-๓

๓ กจฺ. ๓๐๒, โมคฺ. ๒/๓๒, นีติ. ๖๓๐

เอวํ สุราสุร นโรรค นาค ยกฺข-
คนฺธพฺพ กินฺนร มนุสฺส ปิสาจ เปตา
มาตงฺค ชงฺคม ตุรงฺค วราห สีห-
พฺยคฺฆจฺฉ กจฺฉป ตรจฺฉ มิคสฺส โสณา.
อาโลก โลก นิลยานิล จาค โยค-
วายาม คาม นิคมาคม ธมฺม กามา
สํโฆฆ โฆส ปฏิฆาสว โกธ โลภ-
สารมฺภ ถมฺภ มท มาน ปมาท มกฺขา.
ปุนฺนาค ปูค ปนสาสน จมฺปกมฺพ-
หินฺตาล ตาล พกุลชฺชุน กึสุกา จ
มนฺทาร กุนฺท ปุจิมนฺท กรญฺช รุกฺขา
เณยฺยา มยูร สกุนณฺฑช โกญฺจ หํสา[๑]

อิจฺจาทโยปิ.

มโนคณาทิสฺส ตุ **นาสสฺมึ**สุ วิเสโส. อณฺณตฺถ ปุริสสมํ. มโน มนา, เห มน เห มนา วา ภวนฺโต มนา, มนํ มเน. “วา”ติ วตฺตเต.

๙๕. มโนคณาทิโต สฺมึนานมิอา.[๒]

มโนปภุติ คโณ **มโนคโณ**.

มโนคณาทิโต **สฺมึนา**อิจฺเจเตสํ ยถากฺกมํ **อิ**กา**รา**การาเทสา โหนฺติ วา.

๑ วสนฺตติลกาคาถา ๒ กจฺ. ๑๘๑, โมคฺ. ๒/๑๐๕-๖,๑๔๔, นีติ. ๓๗๓

อาทิคฺคหเณน พิลปทาทิโตปิ.

“มโนคณาทิโต”ติ วตฺตเต.

๙๖. ส สเร วาคโม.[๑]

เอเตหว มโนคณาทีหิ สเร ปเร **ส**าคโม โหติ วา.

มนสา, มเนน.

วตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน “มโน มนา มนํ มเน มนอายตนนฺ”ติอาทีสุ น โหติ. “มานสิกํ, เจตสิกนฺ”ติอาทีสุ นิจฺจํ. มเนหิ, มเนภิ.

“มโนคณาทิโต, วา”ติ จ วตฺตเต.

๙๗. สสฺส โจ.[๒]

มโนคณาทิโต ปรสฺส สสฺส วิภตฺติสฺส โอกาโร โหติ วา. สาคโม.

มนโส มนสฺส มนานํ, มนา มนสฺมา มนมฺหา มเนหิ มเนภิ, มนโส มนสฺส มนานํ, มนสิ มเน มนสฺมึ มนมฺหิ มเนสุ.

เอวํ วโจ วโย เตโช ตโป เจโต ตโม ยโส
อโย ปโย สิโร ฉนฺโท สโร อุโร รโห อโห

อิจฺจาทิ **มโนคโณ**.

คุณวนฺตุสทฺทสฺส เภโท. “คุณวนฺตุ สิ” อิตีธ

“สวิภตฺติสฺส, นฺตุสฺสา”ติ จ อธิกาโร.

---

๑ กจฺ. ๑๘๔, โมคฺ. ๒/๑๔๔, นีติ. ๓๗๖ ๒ กจฺ. ๑๘๒, โมคฺ. ๒/๑๔๔, นีติ. ๓๗๔

๙๘. อา สิมฺหิ.[๑]

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **อา**อาเทโส โหติ **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. คุณวา.

“โยมฺหิ, ปรเม”ติ, สีหคติยา “วา”ติ จ วตฺตเต.

๙๙. นฺตุสฺส นฺโต.[๒]

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **นฺโต**อาเทโส โหติ วา **โย**มฺหิ ปรเม. คุณวนฺโต ติฏฺฐนฺติ.

“สุนํหิสุ, อตฺตนฺ”ติ จ วตฺตเต.

๑๐๐. นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ.[๓]

นฺตุปจฺจยสฺส อนฺโต **อุ**กาโร **อ**ตฺตมาปชฺชเต **สุนํหิโย**-อิจฺเจเตสุ. **จ**คฺคหเณน อญฺเญสุ **อํนาสฺมาสฺมึ**สุ จ. คุณวนฺตา.

ฉฏฺฐิยา สิทฺเธปิ อนฺตาเทเส ปุน **อนฺต**คฺคหณกรณโต **โยนํ** **อิ**กาโร จ กฺวจิ. คุณวนฺติ.

“อ”มิติ วตฺตเต.

๑๐๑. อวณฺณา จ เค.[๔]

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **อํอวณฺณ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **เค** ปเร.

---

๑ กจฺ. ๑๒๔, โมคฺ. ๒/๑๕๑, นีติ. ๒๙๙
๒ กจฺ. ๑๒๒, โมคฺ. ๒/๒๑๕, นีติ. ๒๙๗
๓ กจฺ. ๙๒, โมคฺ. ๒/๙๑, นีติ. ๒๔๙
๔ กจฺ. ๑๒๖, โมคฺ. ๒/๒๑๘, นีติ. ๓๐๑

โภ คุณวํ โภ คุณว โภ คุณวา ภวนฺโต คุณวนฺโต คุณวนฺตา, คุณวนฺตํ คุณวนฺเต.

“วา”ติ วตฺตเต.

๑๐๒. โตติตา สสฺมึนาสุ.[๑]

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **โตติตา**อาเทสา โหนฺติ วา **สสฺมึนา**อิจฺเจเตสุ ยถาสงฺขฺยํ. คุณวตา คุณวนฺเตน คุณวนฺเตหิ คุณวนฺเตภิ.

๑๐๓. นฺตสฺส เส วา.[๒]

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **นฺตสฺส**อิจฺจยมาเทโส โหติ วา **เส** วิภตฺติมฺหิ. คุณวนฺตสฺส คุณวโต.

๑๐๔. นํมฺหิ[๓] ตํ วา.[๔]

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **ตํ**อาเทโส โหติ วา **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. คุณวตํ คุณวนฺตานํ.

“อมฺหตุมฺหนฺตุ”อิจฺจาทินา **สฺมา**วจนสฺส **นา**พฺยปเทโส.

คุณวตา คุณวนฺตา คุณวนฺตมฺหา คุณวนฺตสฺมา คุณวนฺเตหิ คุณวนฺเตภิ, คุณวนฺตสฺส คุณวโต คุณวตํ คุณวนฺตานํ, คุณวติ คุณวนฺเต คุณวนฺตมฺหิ คุณวนฺตสฺมึ คุณวนฺเตสุ.

---

๑ กจฺ. ๑๒๗, โมคฺ. ๒/๒๑๗, นีติ. ๓๐๓ ๒ กจฺ. ๑๒๓, โมคฺ. ๒/๙๑, นีติ. ๒๙๘
๓ สี. นมฺหิ ๔ กจฺ. ๑๒๘, โมคฺ. ๒/๒๑๖, นีติ. ๓๐๔

เอวํ คณวา กุลวา พลวา ยสวา ธนวา สุตวา ภควา หิมวา ผลวา สีลวา ปญฺญวา อิจฺจาทโย.

หิมวนฺตุสทฺทโต **สิมฺหิ** กเต

“อตฺตํ, นฺตุสฺสนฺโต”ติ จ วตฺตมาเน

๑๐๕. สิมฺหิ วา.[๑]

นฺตุปจฺจยสฺส อนฺโต **อตฺตํ** โหติ วา **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. หิมวนฺโต, หิมวา. เสสํ สมํ.

ปุน **วา**คฺคหณกรณํ **หิมวนฺตุ**สทฺทโต อญฺญตฺร อตฺต-นิเสธนตฺถํ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน คุณวนฺตาทีสุ นาติปฺปสงฺโค.

เอวํ สติมา ธิติมา คติมา มติมา มุติมา มุตฺติมา ชุติมา สิริมา หิริมา ถุติมา รติมา ยติมา สุจิมา กลิมา พลิมา กสิมา รุจิมา พุทฺธิมา จกฺขุมา พนฺธุมา เหตุมา เสตุมา เกตุมา ราหุมา ภาณุมา ขาณุมา วิชฺชุมา อิจฺจาทโย.

ตตฺถ **สติมนฺตุพนฺธุมนฺตุ**สทฺทานํ **อํเส**สุ รูปเภโท.

“อตฺตํ, นฺตุสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๑๐๖. สพฺพสฺส วา อํเสสุ.[๒]

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส **อตฺตํ** โหติ วา **อํส**อิจฺเจเตสุ.

อิธาปิ **วา**สทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา นาติปฺปสงฺโค.

---

๑ กจฺ. ๙๔, โมคฺ. ๒/๑๕๓, นีติ. ๒๕๒ ๒ กจฺ. ๙๓, โมคฺ. ๒/๙๒, นีติ. ๒๕๑

สติมํ สติมนฺตํ, พนฺธุมํ พนฺธุมนฺตํ, สติมสฺส สติมโต สติมนฺตสฺส, พนฺธุมสฺส พนฺธุมโต พนฺธุมนฺตสฺส. เสสํ สมํ.

คจฺฉนฺตสทฺทสฺส เภโท. คจฺฉนฺต สิ.

“วา”ติ วตฺตเต.

๑๐๗. **สิมฺหิ คจฺฉนฺตาทีนํ นฺตสทฺโท อํ.**[๑]

คจฺฉนฺตอิจฺเจวมาทีนํ **อนฺต**ปฺปจฺจยนฺตานํ **นฺต**สทฺโท **อํ**รูปํ อาปชฺชเต วา **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ.

สรโลปสิโลปา. โส คจฺฉํ คจฺฉนฺโต วา คณฺหาติ.

“คจฺฉนฺตาทีนํ, นฺตสทฺโท”ติ จ วตฺตมาเน

๑๐๘. **เสเสสุ นฺตุว.**[๒]

คจฺฉนฺตาทีนํ **นฺต**สทฺโท **นฺตุ**ปจฺจโยว ทฏฺฐพฺโพ เสเสสุ วิภตฺติ-ปฺปจฺจเยสุ. **อสิ**มฺหิ การิยาติเทโสยํ. เสสํ **คุณวนฺตุ**สมํ.

เต คจฺฉนฺโต คจฺฉนฺตา, โภ คจฺฉํ โภ คจฺฉ โภ คจฺฉา ภวนฺโต คจฺฉนฺโต คจฺฉนฺตา, (คจฺฉํ) คจฺฉนฺตํ คจฺฉนฺเต, คจฺฉตา คจฺฉนฺเตน คจฺฉนฺเตหิ คจฺฉนฺเตภิ, คจฺฉโต คจฺฉนฺตสฺส คจฺฉตํ คจฺฉนฺตานํ, คจฺฉตา คจฺฉนฺตา คจฺฉนฺตมฺหา คจฺฉนฺตสฺมา คจฺฉนฺเตหิ คจฺฉนฺเตภิ, คจฺฉโต คจฺฉนฺตสฺส คจฺฉตํ คจฺฉนฺตานํ, คจฺฉติ คจฺฉนฺเต คจฺฉนฺตมฺหิ คจฺฉนฺตสฺมึ คจฺฉนฺเตสุ.

---

๑ กจฺ. ๑๘๖, โมคฺ. ๒/๑๔๘, นีติ. ๓๘๒ ๒ กจฺ. ๑๘๗, โมคฺ. ๒/๒๑๕, นีติ. ๓๘๖

เอวํ มหํ[๑] จรํ ติฏฺฐํ ททํ ภุญฺชํ สุณํ ปจํ[๒]
ชยํ ชีรํ จวํ มียํ[๓] สรํ กุพฺพํ ชปํ วชํ

อิจฺจาทโย.

ภวนฺตสทฺทสฺส **คโยนา**สวจเนสุ วิเสโส. โส ภวํ.[๔]

"ภวโต"ติ วตฺตเต.

๑๐๙. โอภาโว กฺวจิ โยสุ วการสฺส.[๕]

ภวนฺตอิจฺเจตสฺส **ว**การสฺส **โอ**ภาโว โหติ กฺวจิ **โย**-อิจฺเจเตสุ. เต โภนฺโต ภวนฺโต ภวนฺตา.

"ภวโต"ติ วตฺตเต.

๑๑๐. โภ เค ตุ.[๖]

สพฺพสฺเสว **ภวนฺต**สทฺทสฺส **โภ** โหติ **เค** ปเร.

ตุสทฺเทน ภนฺเต โภนฺตาทิ จ.[๗] **ค**โลโป. โภ ภนฺเต โภนฺต โภนฺตา, โภนฺโต ภวนฺโต ภวนฺตา. ภวนฺตํ, โภนฺเต ภวนฺเต.

นาเสสุ "โอภาโว กฺวจี"ติ โยควิภาเคน **โอ**ภาโว.[๘]

โภตา ภวตา ภวนฺเตน, โภโต ภวโต ภวนฺตสฺส อิจฺจาทิ.

---

๑ โมคฺ. ๒/๑๕๐-สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ.
๒ ก. ปูชํ
๓ ก. ปิยํ
๔ โมคฺ. ๒/๑๔๙
๕ โมคฺ. ๒/๑๔๖, นีติ. ๔๘๔-๖, อิทํ กจฺจายเน นตฺถิ.
๖ กจฺ. ๒๔๓, โมคฺ. ๒/๑๔๖, นีติ. ๔๗๓
๗ นีติ. ๔๘๐
๘ โมคฺ. ๒/๑๔๖

๑๑๑. ภทนฺตสฺส ภทฺทนฺตภนฺเต.[๑]

สพฺพสฺเสว **ภทนฺต**สทฺทสฺส **ภทฺทนฺตภนฺเต**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ กฺวจิ **เค** ปเร **โยสุ** จ. โภ ภทฺทนฺต ภนฺเต ภทนฺต ภทนฺตา วา อิจฺจาทิ. ปุริสสทฺทสมํ.

๑๑๒. สนฺตสทฺทสฺส โส เภ โพ จนฺเต.[๒]

สพฺพสฺเสว **สนฺต**สทฺทสฺส **ส**สทฺทาเทโส โหติ **ภ**กาเร ปเร, อนฺเต จ **พ**การาคโม โหติ.

จสทฺทคฺคหเณน **อภ**กาเรปิ สมาเส กฺวจิ **ส**การาเทโส. สพฺภิ.

เภติ กึ. สนฺเตหิ. เสสํ คจฺฉนฺตสทฺทสมํ.

อตฺถิ **ราช-พฺรหฺม-อตฺต-สข**สทฺทาทีนํ เภโท. ตเถว สฺยาทฺยุปฺปตฺติ. "ราช สิ" อิติ ฐิเต

"พฺรหฺมตฺตสขราชาทิโต"ติ อธิกาโร.

๑๑๓. สฺยา จ.[๓]

พฺรหฺมอตฺตสขราชอิจฺเจวมาทิโต **สิ**วจนสฺส **อา**กาโร โหติ. **อาทิ**สทฺเทน **อาตุมา**ทิสทฺทโต จ. สรโลปาทิ. ราชา ติฏฺฐติ.

๑๑๔. โยนมาโน.[๔]

พฺรหฺมตฺตสขราชาทิโต **โยนํ** **อาโน**อาเทโส โหติ. ราชาโน

---

๑ โมคฺ. ๒/๑๔๖, นีติ. ๔๘๗-๘, อิทํ สุตฺตํ กจฺจายเน นตฺถิ.

๒ กจฺ. ๑๘๕, โมคฺ. ๒/๑๔๕, นีติ. ๓๗๘

๓ กจฺ. ๑๘๙, โมคฺ. ๒/๑๕๔, นีติ. ๓๙๐

๔ กจฺ. ๑๙๐, โมคฺ. ๒,๑๕๖, นีติ. ๓๙๒

ติฏฺฐนฺติ, โภ ราช โภ ราชา ภวนฺโต ราชาโน.

“วา”ติ วตฺตเต.

๑๑๕. พฺรหฺมตฺตสขราชาทิโต อมานํ.[๑]

พฺรหฺมาทีหิ ปรสฺส **อํ**วจนสฺส **อานํ** โหติ วา. ราชานํ ปสฺส ราชํ วา, ราชาโน.

“สวิภตฺติสฺส, ราชสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๑๑๖. นามฺหิ รญฺญา วา.[๒]

สพฺพสฺเสว **ราช**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **รญฺญา**อาเทโส โหติ วา **นาม**ฺหิ วิภตฺติมฺหิ. รญฺญา กตํ ราเชน วา.

๑๑๗. ราชสฺส ราชุ สุนํหิสุ จ.[๓]

สพฺพสฺส **ราช**สทฺทสฺส **ราชุ**อาเทโส โหติ **สุนํหิ**อิจฺเจเตสุ วจเนสุ. **จ**สทฺโท วิกปฺปนตฺโถ. “สุนํหิสุ จา”ติ ทีโฆ. ราชูหิ ราชูภิ, ราเชหิ ราเชภิ วา.

“สวิภตฺติสฺสา”ติ อธิกาโร.

๑๑๘. ราชสฺส รญฺโญราชิโน เส.[๔]

สพฺพสฺเสว **ราช**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **รญฺโญ-ราชิโน**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **เส** วิภตฺติมฺหิ. รญฺโญ, ราชิโน เทติ.

---

๑ กจฺ. ๑๘๘, โมคฺ. ๒/๑๕๕, นีติ. ๓๙๓
๒ กจฺ. ๑๓๗, โมคฺ. ๒/๒๒๒, นีติ. ๓๑๖
๓ กจฺ. ๑๖๙, โมคฺ. ๒/๒๒๔, นีติ. ๓๕๔
๔ กจฺ. ๑๓๕, โมคฺ. ๒/๒๒๓, นีติ. ๓๑๔

“ราชสฺสา”ติ วตฺตเต.

๑๑๙. รญฺญํ นํมฺหิ[๑] วา.[๒]

สพฺพสฺเสว **ราช**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **รญฺญํ**อาเทโส โหติ วา **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. รญฺญํ ราชูนํ ราชานํ.

ปญฺจมิยํ

๑๒๐. อมฺห-ตุมฺห-นฺตุ-ราช-พฺรหฺม-ตฺต-สข-สตฺถุ-ปิตาทีหิ สฺมา นาว.[๓]

อมฺห-ตุมฺห-นฺตุ-ราช-พฺรหฺมตฺต-สข-สตฺถุ-ปิตุ-อิจฺเจวมาทีหิ **สฺมา**วจนํ **นาว** ทฏฺฐพฺพนฺติ **สฺมา**วจนสฺส **นา**ภาวาติเทโส.[๔]

อติเทโส ปน ฉพฺพิโธ. วุตฺตญฺจ

> “พฺยปเทโส นิมิตฺตญฺจ ตํรูปํ ตํสภาวตา
> สุตฺตญฺเจว ตถา การิ- ยาติเทโสติ ฉพฺพิโธ”ติ.

ตตฺรายํ **พฺรหฺมตฺตสขา**ทีสุ ปาจสามตฺถิยโต **รูปาติเทโส**. เสสํ ตติยาสมํ.

รญฺญา อเปติ ราชูหิ ราชูภิ ราเชหิ ราเชภิ, รญฺโญ ราชิโน สนฺตกํ, รญฺญํ ราชูนํ ราชานํ.

“ราชสฺสา”ติ วตฺตเต.

---

๑ สี. นมฺหิ ๒ กจฺ. ๑๓๖, โมคฺ. ๒/๒๒๑, นีติ. ๓๑๕

๓ กจฺ. ๒๗๐, โมคฺ. ๒/๘๒,๑๙๖, นีติ. ๕๔๒

๔ สี. นาพฺยปเทสาติเทโส, ม. นาพฺยปเทโส.

๑๒๑. **สฺมึมฺหิ**[๑] **รญฺเญราชินิ.**[๒]

สพฺพสฺเสว **ราช**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **รญฺเญ-ราชินิ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **สฺมึ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. รญฺเญ ราชินิ ปติฏฺฐิตํ, ราชูสุ ราเชสุ.

พฺรหฺมสทฺทสฺส จ **คนาสสฺมึ**สุ วิเสโส. พฺรหฺมา, พฺรหฺมาโน.

อาลปเน จ “เอ”ติ วตฺตเต.

๑๒๒. **พฺรหฺมโต**[๓] **คสฺส จ.**[๔]

พฺรหฺมสทฺทโต **ค**สฺส จ **เอ**กาโร โหติ.

จคฺคหณํ **เอ**คฺคหณานุกฑฺฒนตฺถํ.

โภ พฺรหฺเม ภวนฺโต พฺรหฺมาโน, พฺรหฺมานํ พฺรหฺมํ พฺรหฺมาโน.

วิปริณาเมน “พฺรหฺมสฺส, อนฺโต”ติ จ วตฺตเต.

๑๒๓. **อุตฺตํ สนาสุ.**[๕]

พฺรหฺมสทฺทสฺส อนฺโต **อุตฺต**มาปชฺชเต **สนา**อิจฺเจเตสุ วจเนสุ.

อุตฺตมิติ ภาวนิทฺเทโส กตฺถจิ อภาวทสฺสนตฺโถ. พฺรหฺมุนา, พฺรหฺเมหิ พฺรหฺเมภิ.

สสฺมึ **อุตฺ**เต กเต “อิวณฺณุวณฺณา ฌลา”ติ **ล**สญฺญายํ

---

๑ สี. สมิมฺหิ
๒ กจฺ. ๑๓๘, โมคฺ. ๒/๒๒๔, นีติ. ๓๑๗
๓ สี. พฺรหฺมาโต
๔ กจฺ. ๑๙๓, โมคฺ. ๒/๖๐, นีติ. ๒๘๗
๕ กจฺ. ๑๙๘, โมคฺ. ๒/๑๙๐-๑, นีติ. ๔๑๐

๑๒๔. **ฌลโต สสฺส โน วา.**[๑]

ฌลสญฺเญหิ **อิวณฺณุ**วณฺเณหิ ปรสฺส **สอิจฺเจตสฺส** วจนสฺส **โน**อิจฺจาเทโส โหติ วา.

พฺรหฺมุโน พฺรหฺมสฺส, พฺรหฺมานํ พฺรหฺมูนํ วา. "อุตฺต"มิติ โยควิภาเคน อญฺญตฺถาปิ **อุตฺตํ**.[๒]

ปญฺจมิยํ นาภาวาติเทโส. พฺรหฺมุนา พฺรหฺเมหิ พฺรหฺเมภิ, พฺรหฺมุโน พฺรหฺมสฺส พฺรหฺมานํ พฺรหฺมูนํ วา.

๑๒๕. **พฺรหฺมโต**[๓] **ตุ สฺมึ นิ.**[๔]

พฺรหฺมสทฺทโต **สฺมึ**วจนสฺส **นิ** โหติ. **ตุ**สทฺเทน **กมฺมจมฺม-มุทฺ**ธาทิโต จ กฺวจิ. พฺรหฺมนิ, พฺรหฺเมสุ.

อตฺตสทฺทสฺส ตติยาทีเสฺวว วิเสโส.

อตฺตา อตฺตาโน, โภ อตฺต โภ อตฺตา ภวนฺโต อตฺตาโน, อตฺตานํ อตฺตํ อตฺตาโน.

นามฺหิ "อ กมฺมนฺตสฺส จา"ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน อตฺตนฺตสฺส **อ**ตฺตํ วา. อตฺตนา อตฺเตน วา.

๑๒๖. **อตฺตนฺโต หิสฺมิมนตฺตํ.**[๕]

อตฺตสทฺทสฺส อนฺโต **อน**ตฺตมาปชฺชเต **หิ**สฺมึ ปเร. อตฺตเนหิ

---

๑ กจฺ. ๑๑๗, โมคฺ. ๒/๘๑, นีติ. ๒๙๒ ๒ สี. อุตฺตมิติ โยควิภาเคน อุตฺตํ.
๓ สี. พฺรหฺมาโต ๔ ก. สฺมินฺนิ, กจฺ. ๑๙๗, โมคฺ. ๒/๗๙, นีติ. ๔๐๕
๕ กจฺ. ๒๑๑, โมคฺ. ๒/๑๙๕, นีติ. ๔๓๙

อตฺตเนภิ.

“ตโต, อตฺตโต”ติ จ วตฺตเต.

๑๒๗. สสฺส โน.[๑]

ตโต **อตฺต**สทฺทโต **ส**สฺส วิภตฺติสฺส **โน** โหติ.

อตฺตโน, อตฺตานํ.

๑๒๘. สฺมา นา.[๒]

ตโต **อตฺต**สทฺทโต **สฺมา**วจนสฺส **นา** โหติ. อตฺตนา อเปติ.

นาภาวาติเทเสเนว สิทฺเธปิ อุตฺตรสุตฺเตน เอกโยคมกตฺวา ภินฺนโยคกรณํ อตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํ. เตน อตฺตนฺ**ต**การสฺส **ร**กาโร **ช**กาเร กฺวจิ. อตฺรโช อตฺตโช วา. อตฺตเนหิ อตฺตเนภิ, อตฺตโน, อตฺตานํ.

“อตฺตโต”ติ วตฺตเต.

๑๒๙. ตโต สฺมึ นิ.[๓]

ตโต **อตฺต**สทฺทโต **สฺมึ**วจนสฺส **นิ** โหติ. อตฺตนิ, อตฺเตสุ.

สขสทฺทสฺส เภโท. สขา, สขาโน.

“โยน”มิติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๒๑๓, โมคฺ. ๒/๑๙๔, นีติ. ๔๔๐ ๒ กจฺ. ๒๑๔, โมคฺ. ๒/๑๙๖, นีติ. ๔๔๑
๓ กจฺ. ๒๑๒, โมคฺ. ๒/๗๙, นีติ. ๔๐๕

๑๓๐. **สขโต[๑] จาโยโน.[๒]**

สขสทฺทโต **โยนํ** **อาโย-โน**อาเทสา จ โหนฺติ. สขาโย.

๑๓๑. **สขนฺตสฺสิ โนนานํเสสุ.[๓]**

สขสทฺทนฺตสฺส **อิ**การาเทโส โหติ **โนนานํส**อิจฺเจเตสุ ปเรสุ. สขิโน ติฏฺฐนฺติ.

อาลปเน **ค**สญฺญายํ

๑๓๒. **สขโต คสฺเส วา.[๔]**

สขโต **ค**สฺส **อ**การ**อา**การ**อิ**การ**อี**การ**เอ**การาเทสา โหนฺติ.

วาสทฺเทน อญฺญสฺมาปิ กฺวจิ **เอ**กาโร. ยถา ภทฺทนฺเต อิเส อิติ.

อ จ อา จ อิ จ อี จ เอ จาติปิ **เอ**. ปุพฺพสฺสรานํ กเมน โลโป.

โภ สข โภ สขา โภ สขิ โภ สขี โภ สเข, ภวนฺโต สขาโน สขาโย สขิโน.

“สขนฺตสฺส, อาโร”ติ จ วตฺตเต.

๑๓๓. **สุนมํสุ วา.[๕]**

สขนฺตสฺส **อาโร** โหติ วา **สุนํอํ**อิจฺเจเตสุ ปเรสุ. สขารํ สขานํ สขํ, สขาโน สขาโย สขิโน, สขินา.

---

๑ สี. สขาโต
๒ กจฺ. ๑๙๑, โมคฺ. ๒/๑๕๗, นีติ. ๓๙๔
๓ กจฺ. ๑๙๔, โมคฺ. ๒/๑๕๙, นีติ. ๔๐๗
๔ กจฺ. ๑๑๓, โมคฺ. ๒/๖๐, นีติ. ๒๘๕
๕ กจฺ. ๑๙๖, โมคฺ. ๒/๑๖๑, นีติ. ๔๐๙

“สขนฺตสฺสา”ติ วตฺตเต.

๑๓๔. **อาโร หิมฺหิ วา.**[๑]

สขนฺตสฺส **อาโร** โหติ วา **หิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. สขาเรหิ สขาเรภิ สเขหิ สเขภิ.

อิการาเทเส “ฌลโต สสฺส โน วา”ติ **โน**. สขิโน สขิสฺส สขารานํ สขีนํ.

สฺมาวจนสฺส **นา**ภาโว. สขินา สขาเรหิ สขาเรภิ สเขหิ สเขภิ, สขิโน สขิสฺส สขารานํ สขีนํ.

“สขโต”ติ วตฺตเต.

๑๓๕. **สฺมิเม.**[๒]

สขโต **สฺมึ**วจนสฺส **เอ**กาโร โหติ.

นิจฺจตฺโถยมารมฺโภ. สเข, สขาเรสุ สเขสุ.

อาตุมสทฺทสฺส ปจมาทุติยาสุ **อตฺต**สทฺทสฺเสว รูปนโย.

อาตุมา อาตุมาโน, โภ อาตุม โภ อาตุมา, ภวนฺโต อาตุมาโน, อาตุมานํ อาตุมํ, อาตุมาโน, อาตุเมน อิจฺจาทิ ปุริสสมํ.

ปุมสทฺทสฺส เภโท. ปุม สิ.

“สวิภตฺติสฺสา”ติ อธิกาโร.

---

๑ กจฺ. ๑๙๕, โมคฺ. ๒/๑๖๑, นีติ. ๔๐๘ ๒ กจฺ. ๑๙๒, โมคฺ. ๒/๑๕๘

๑๓๖. **ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ.**[๑]

ปุมสทฺทนฺตสฺส สวิภตฺติสฺส **อา**การาเทโส โหติ **สิมฺหิ** วิภตฺติมฺหิ.

อนฺตคฺคหเณน **มฆวยุวา**ทีนมนฺตสฺส จ. ปุมา.

"ปุมนฺตสฺสา"ติ อธิกาโร.

๑๓๗. **โยสฺวาโน.**[๒]

ปุมนฺตสฺส สวิภตฺติสฺส **อาโน**อาเทโส โหติ **โย**สุ วิภตฺตีสุ. ปุมาโน.

๑๓๘. **อมาลปเนกวจเน.**[๓]

ปุมนฺตสฺส สวิภตฺติสฺส **อํ** โหติ อาลปเนกวจเน ปเร. เห ปุมํ เห ปุมาโน, ปุมํ ปุมาโน.

"อา, วา"ติ จ วตฺตเต.

๑๓๙. **อุ นามฺหิ จ.**[๔]

ปุมนฺตสฺส **อาอุ**อาเทสา โหนฺติ วา **นา**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ.

จสทฺเทน **ปุมกมฺมถาม**นฺตสฺส **จุ**กาโร วา **สสฺมา**สุ. ปุมานา ปุมุนา ปุเมน.

"อาเน"ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๑๕๒, โมคฺ. ๒/๑๕๔, นีติ. ๓๓๑
๒ กจฺ. ๑๕๕, โมคฺ. ๒/๑๕๖, นีติ. ๓๓๕
๓ กจฺ. ๑๕๓, โมคฺ. ๒/๑๘๗, นีติ. ๓๓๓
๔ กจฺ. ๑๕๙, โมคฺ. ๒/๑๘๕, นีติ. ๓๔๐

๑๔๐. **หิวิภตฺติมฺหิ จ.**[๑]

ปุมนฺตสฺส **หิ**วิภตฺติมฺหิ จ **อาเน**อาเทโส โหติ.

วิภตฺติคฺคหณํ สวิภตฺติคฺคหณนิวตฺตนตฺถํ. ปุมาเนหิ ปุมาเนภิ.

จสทฺเทน **ยุวมฆวา**ทีนมนฺตสฺส วา **อานา**เทโส โหติ สพฺพวิภตฺตีสุ.[๒] "อุ นามฺหิ จา"ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **ปุม**นฺตสฺ**สุ**กาโร วา **สสฺมา**สุ วิภตฺตีสุ.[๓] "ฌลโต สสฺส โน วา"ติ **โน**. ปุมุโน ปุมสฺส ปุมานํ.

"สฺมา นา"ติ วตฺตเต.

๑๔๑. **ฌลโต จ.**[๔]

ฌลอิจฺเจเตหิ **สฺมา**วจนสฺส **นา** โหติ.

จคฺคหณํ กฺวจิ นิวตฺตนตฺถํ.[๕] ปุมานา ปุมุนา ปุมา ปุมสฺมา ปุมมฺหา ปุมาเนหิ ปุมาเนภิ ปุเมหิ ปุเมภิ, ปุมุโน ปุมสฺส, ปุมานํ.

๑๔๒. **อาเน สฺมึมฺหิ**[๖] **วา.**[๗]

ปุมนฺตสฺส สวิภตฺติสฺส **อาเน**อาเทโส โหติ วา **สฺมึ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. ปุมาเน ปุเม ปุมสฺมึ ปุมมฺหิ.

---

๑ กจฺ. ๑๕๗, โมคฺ. ๒/๑๗๘, นีติ. ๓๓๗-๘
๒ โมคฺ. ๒/๑๗๘, นีติ. ๓๔๓
๓ โมคฺ. ๒/๑๙๒
๔ กจฺ. ๒๑๕, โมคฺ. ๒/๑๙๒, นีติ. ๔๔๒
๕ นฺยาเส "จคฺคหณํ ตทนุกฑฺฒนตฺถ"นฺติ วุตฺตํ
๖ สี. สฺมิมฺหิ
๗ กจฺ. ๑๕๖, โมคฺ. ๒/๑๔๔, นีติ. ๓๓๖

๑๔๓. สุสฺมิมา วา.[๑]

ปุมนฺตสฺส **สุ**อิจฺเจตสฺมึ ปเร **อา**อาเทโส โหติ วา. ปุมาสุ ปุเมสุ.

ยุวาทีสุ "ยุว สิ" อิตีธ

"ปุมนฺตสฺสา สิมฺหี"ติ เอตฺถ **อนฺต**คฺคหเณน **อา**กาโร, "หิวิภตฺติมฺหิ จา"ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน **อาน**าเทโส จ.[๒]

ยุวา ยุวาโน ยุวานา ยุวา, เห ยุว เห ยุวา เห ยุวาน เห ยุวานา ภวนฺโต ยุวานา, ยุวานํ ยุวํ ยุวาเน ยุเว.

"อ กมฺมนฺตสฺส จา"ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **ยุวมฆวา**ทีนมนฺตสฺส **อา** โหติ วา **นาสฺ**อิจฺเจเตสูติ **อา**ตฺตํ.

ยุวานา ยุเวน ยุวาเนน วา ยุวาเนหิ ยุวาเนภิ ยุเวหิ ยุเวภิ, ยุวานสฺส ยุวสฺส ยุวานานํ ยุวานํ, ยุวานา ยุวานสฺมา ยุวานมฺหา ยุวาเนหิ ยุวาเนภิ ยุเวหิ ยุเวภิ, ยุวานสฺส ยุวสฺส ยุวานานํ ยุวานํ, ยุวาเน ยุวานสฺมึ ยุวานมฺหิ ยุเว ยุวสฺมึ ยุวมฺหิ ยุวาเนสุ ยุวาสุ ยุเวสุ.

เอวํ มฆวา มฆวาโน, มฆวานา อิจฺจาทิ ยุวสทฺทสมํ.

อการนฺตํ.

อาการนฺโต ปุลฺลิงฺโค **สา**สทฺโท. **สา สิ. สิ**โลโป. สา สุนโข.

พหุวจเน

---

๑ กจฺ. ๑๕๘, โมคฺ. ๒/๑๘๖, นีติ. ๓๓๙ ๒ โมคฺ. ๒/๑๗๘-๘๑, นีติ. ๑๔๓

๑๔๔. อโฆ รสฺสเมกวจนโยสฺวปิ จ.[๑]

ฆสญฺญกอาการวชฺชิโต ลิงฺคสฺสนฺโต สโร รสฺสมาปชฺชเต เอกวจเนสุ **โย**สุ จ ปเรสูติ รสฺสตฺตํ. **อปิ**คฺคหณํ สิมฺหิ นิวตฺตนตฺถํ. เสสํ เนยฺยํ.

สา ติฏฺฐนฺติ, เห ส เห สา, เห สา, สํ, เส, เสน สาหิ สาภิ, สสฺส สาย, สานํ, สา สสฺมา สมฺหา, สาหิ สาภิ, สสฺส, สานํ, เส สสฺมึ สมฺหิ, สาสุ.[๒]

เอวํ ปจฺจกฺขธมฺมา คาณฺฑีวธนฺวาปภุตโย.

อาการนฺตํ.

อิการนฺโต ปุลฺลิงฺโค **อคฺคิ**สทฺโท. **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. อคฺคิ สิ. "อนฺโต, สิมฺหิ, วา"ติ จ วตฺตเต.

๑๔๕. อคฺคิสฺสินิ.[๓]

อคฺคิสฺส อนฺโต **อินิ** โหติ วา **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ.

"เสสโต โลปํ คสิปี"ติ **สิ**โลโป. อคฺคินิ อคฺคิ.

พหุวจเน "อิวณฺณุวณฺณา ฌลา"ติ **ฌล**สญฺญายํ

"ฌลโต, วา"ติ จ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๘๔, โมคฺ. ๒/๖๔, นีติ. ๒๓๗-๘ ๒ โมคฺ. ๒/๑๘๘

๓ กจฺ. ๙๕, โมคฺ. ๒/๑๔๗, นีติ. ๒๕๔

๑๔๖. **ฌปโต จ โยนํ โลโป.**[๑]

ฌปสญฺเญหิ อิตฺถิวาจเกหิ **อา**กา**ริ**วณฺ**ณุ**วณฺเณหิ **ฌล**-สญฺเญหิ จ ปเรสํ **โย**วจนานํ โลโป โหติ วา.

วาตฺถิตวิภาสายํ

๑๔๗. **โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆํ.**[๒]

ลิงฺคสฺสนฺตภูตา สพฺเพ รสฺสสรา **โยสุ** กตนิการโลเปสุ **ทีฆ**มาปชฺชนฺเต. กตา นิการโลปา เยสํ เต **กตนิการโลปา**. อคฺคี.

"ปญฺจาทีนมตฺตนฺ"ติ อิโต "อตฺต"มิติ วตฺตเต.

๑๔๘. **โยสฺวกตรสฺโส โฌ.**[๓]

โยสุ ปเรสุ อกตรสฺโส **โฌ อ**ตฺตมาปชฺชเต. อคฺคโย.

โฌติ กึ. รตฺติโย.

อาลปเนเปวํ. เห อคฺคิ เห อคฺคี เห อคฺคโย.

ทุติเยกวจเน ปุพฺพสฺสรโลเป สมฺปตฺเต,

๑๔๙. **อํโม**[๔] **นิคฺคหีตํ ฌลเปหิ.**[๕]

ฌลปอิจฺเจเตหิ ปรสฺส **อํ**วจนสฺส **ม**การสฺส จ นิคฺคหีตํ อาเทโส โหติ. อคฺคึ.

---

๑ กจฺ. ๑๑๘, โมคฺ. ๒/๑๑๔-๕, นีติ. ๒๙๓ ๒ กจฺ. ๘๘, โมคฺ. ๒/๘๘, นีติ. ๒๔๕
๓ กจฺ. ๙๖, โมคฺ. ๒/๙๓, นีติ. ๒๕๙ ๔ สี. อมฺโม
๕ กจฺ. ๘๒, นีติ. ๒๓๕

อคฺคี อคฺคโย, อคฺคินา อคฺคีหิ อคฺคีภิ. "สุนํหิสุ จา"ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน กตฺถจิ ทีฆาภาโว. อคฺคิหิ อคฺคิภิ.

"ฌลโต สสฺส โน วา"ติ **โน**. อคฺคิโน อคฺคิสฺส อคฺคีนํ อคฺคินํ.

"สฺมา นา"ติ วตฺตมาเน "ฌลโต จา"ติ วิกปฺเปน **นา**. อคฺคินา อคฺคิสฺมา อคฺคิมฺหา อคฺคีหิ อคฺคีภิ อคฺคิหิ อคฺคิภิ, อคฺคิโน อคฺคิสฺส อคฺคีนํ อคฺคินํ, อคฺคิมฺหิ อคฺคิสฺมึ อคฺคีสุ อคฺคิสุ.

เอวมญฺเญปิ

โชติ ปาณิ คณฺฐิ มุฏฺฐิ กุจฺฉิ วตฺถิ สาลิ วีหิ
พฺยาธิ โอธิ โพธิ สนฺธิ ราสิ เกสิ สาติ ทีปิ.[๑]
อิสิ มุนิ มณิ ธนิ ยติ คิริ รวิ กวิ
กปิ อสิ มสิ นิธิ วิธิ อหิ กิมิ ปติ.
หริ อริ ติมิ กลิ พลิ ชลธิ คหปติ
อุรุธิติ[๒] วรมติ นิรุปธิ อธิปติ.[๓]
อญฺชลิ สารถิ อติถิ สมาธิ อุทธิปฺปภุตโย.

อิการนฺตํ.

อีการนฺโต ปุลฺลิงฺโค **ทณฺฑี**สทฺโท. "ทณฺฑี สิ" อิตีธ

"อโฆ รสฺสเมกวจนโยสฺวปิ จา"ติ รสฺสตฺเต สมฺปตฺเต, เอตฺเถว**าปิ**คฺคหเณน สิสฺมึ ตทภาเว สิทฺเธ นิยมตฺถมาห.

---

๑ สมานิกาคาถา ๒ ก. อุรุธิติ ๓ อจลธิติคาถา

“รสฺสนฺ”ติ วตฺตมาเน[๑]

๑๕๐. น สิสฺมิมนปุํสกานิ.[๒]

สิสฺมึ นปุํสกวชฺชิตานิ ลิงฺคานิ **น** รสฺสมาปชฺชนฺเตติ รสฺสตฺตาภาโว. **สิ**โลโป. ทณฺฑี ติฏฺฐติ.

อนปุํสกานีติ กึ. สุขการิ ทานํ.

เอตฺถ จ

วิสทาวิสทาการ- โวหาโรภยมุตฺตกา
ปุมาทิชานเน เหตุ- ภาวโต ลิงฺคมีริตา.

โยโลเป ทณฺฑี ติฏฺฐนฺติ.

อิตรตฺร “อโฆ รสฺส”มิจฺจาทินา รสฺสตฺเต กเต

“ฌโต, กตรสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๑๕๑. โยนํ โน.[๓]

สพฺเพสํ **โยนํ** สาลปนานํ **ฌ**โต กตรสฺสา ปเรสํ **โน**-อิจฺจาเทโส โหติ. ทณฺฑิโน ติฏฺฐนฺติ.

กตรสฺสาติ กึ. อคฺคโย.

อธิการํ วินา “โยนํ โน”ติ โยควิภาคโต
กฺวจิ อกตรสฺสาปิ โน สารมติโน[๔] ยถา.

อาลปเน “เค”ติ วตฺตเต.

---

๑ สี. วตฺตเต
๒ กจฺ. ๘๕, โมคฺ. ๒/๖๖, นีติ. ๒๓๙-๔๐
๓ ก. โยนนฺโน, กจฺ. ๒๒๕, โมคฺ. ๒/๗๕-๖, นีติ. ๔๕๒
๔ ขุ.ธ. ๒๕/๑๑/๑๗

๑๕๒. ฌลปา รสฺสํ.[๑]

ฌลปอิจฺเจเต **รสฺส**มาปชฺชนฺเต **เค** ปเร. โภ ทณฺฑิ.

“อโฆ รสฺสนฺ”ติอาทินาว สิทฺเธปิ รสฺสตฺเต ปุนารมฺโภ นิยมตฺโถ. เตน “โภ โค”ติอาทีสุ น ภวติ. ทณฺฑี ทณฺฑิโน.

ทุติยายํ รสฺสตฺเต กเต

“อ”มิติ วตฺตเต, “ฆปโต สฺมึ ยํ วา”ติ อิโต มณฺฑูกคติยา “วา”ติ วตฺตเต.

๑๕๓. นํ ฌโต กตรสฺสา.[๒]

ฌโต กตรสฺสา ปรสฺส **อํ**วจนสฺส **นํ** โหติ วา.

ทณฺฑินํ ทณฺฑึ ทณฺฑี ทณฺฑิโน, ทณฺฑินา ทณฺฑีหิ ทณฺฑีภิ, ทณฺฑิโน ทณฺฑิสฺส ทณฺฑีนํ.

“ฌลโต จา”ติ **นา**. ทณฺฑินา ทณฺฑิสฺมา ทณฺฑิมฺหา ทณฺฑีหิ ทณฺฑีภิ, ทณฺฑิโน ทณฺฑิสฺส ทณฺฑีนํ.

“ฌโต, กตรสฺสา”ติ จ วตฺตเต, ปุเร วิย “วา”ติ จ.

๑๕๔. สฺมึ นิ.[๓]

ฌโต กตรสฺสา ปรสฺส **สฺมึ**วจนสฺส **นิ**อิจฺจาเทโส โหติ วา. ทณฺฑินิ ทณฺฑิสฺมึ ทณฺฑิมฺหิ, ทณฺฑีสุ.

---

๑ กจฺ. ๒๔๕, โมคฺ. ๒/๖๕, นีติ. ๔๗๗ ๒ กจฺ. ๒๒๔, โมคฺ. ๒/๗๔, นีติ. ๔๕๑
๓ ก. สฺมินฺนิ, กจฺ. ๒๒๖, โมคฺ. ๒/๗๗, นีติ. ๔๐๖

เอวมญฺญานิปิ

ธมฺมี สํฆี ญาณี หตฺถี　　จกฺกี ปกฺขี ทาฐี รฏฺฐี
ฉตฺตี มาลี วมฺมี โยคี　　ภาคี โภคี กามี สามี.[๑]
ธชี คณี สสี กุฏฺฐี　　ชฏี ยานี สุขี สิขี
ทนฺตี มนฺตี กรี จาคี　　กุสลี มุสลี พลี.[๒]
ปาปการี สตฺตุฆาตี　　มาลฺยการี ทีฆชีวี
ธมฺมจารี สีฆยายี　　สีหนาที ภูมิสายี[๓]

อิจฺจาทีนิ **อี**การนฺตนามานิ.

คามณีสทฺทสฺส ตุ สตฺตมิยํ เภโท.

คามณี คามณี คามณิโน, โภ คามณิ โภนฺโต คามณี โภนฺโต คามณิโน, คามณินํ คามณึ คามณี คามณิโน.

เสสํ ทณฺฑีสมํ. **นิ**อาเทสาภาโวว วิเสโส.

เอวํ **เสนานี สุธี**ปฺปภุตโย.

อีการนฺตํ.

อุการนฺโต ปุลฺลิงฺโค **ภิกฺขุ**สทฺโท.

ตเถว **ภิกฺขุ**สทฺทโต **สิ**. **สิ**โลโป. โส ภิกฺขุ.

พหุวจเน "ฆปโต จ โยนํ โลโป"ติ **โย**โลโป. "โยสุ กต"-อิจฺจาทินา ทีโฆ. เต ภิกฺขู.

---

๑ วิชฺชุมฺมาลาคาถา　　๒ ปถฺยาวตฺตคาถา　　๓ รการวิปุลาคาถา

โลปาภาเว “วา, โยนนฺ”ติ จ วตฺตเต.

๑๕๕. ลโต โวกาโร จ.[๑]

ลสญฺญโต ปเรสํ **โย**วจนานํ **โว**การาเทโส โหติ วา.

การคฺคหเณน **โยนํ** **โน** จ โหติ. **จ**สทฺทคฺคหณํ กตฺถจิ นิวตฺตนตฺถํ.

อถ วา **จ**คฺคหณํ **โน**คฺคหณานุวตฺตนตฺถํ. เตน **ชนฺตุ-สพฺพญฺญู**-อาทิโต โยนํ **โน** จ โหติ.

วาสทฺโท ววตฺถิตวิภาสตฺโถ. เตน

ภิกฺขุปฺปภุติโต นิจฺจํ โว โยนํ เหตุอาทิโต
วิภาสา น จ โว โน จ อมุปฺปภุติโต ภเว.

“อตฺตํ, อกตรสฺโส”ติ จ วตฺตเต.

๑๕๖. เวโวสุ โล จ.[๒]

เวโวอิจฺเจเตสุ จ ปเรสุ อกตรสฺโส **โล** **อ**ตฺตมาปชฺชเต. ภิกฺขโว, โภ ภิกฺขุ ภวนฺโต ภิกฺขู.

โลปาภาเว

๑๕๗. อกตรสฺสา ลโต ยฺวาลปนสฺส เวโว.[๓]

อกตรสฺสา **ล**โต ปรสฺส อาลปเน วิหิตสฺส **โย**อิจฺเจตสฺส **เวโว**อาเทสา โหนฺติ. **อตฺตํ**. ภวนฺโต ภิกฺขเว ภิกฺขโว. “อโม

๑ กจฺ. ๑๑๙, โมคฺ. ๒/๘๓, นีติ. ๒๙๔ ๒ กจฺ. ๙๗, โมคฺ. ๒/๙๔, นีติ. ๒๖๐
๓ กจฺ. ๑๑๖, โมคฺ. ๒/๙๖, นีติ. ๒๙๑

นิคฺคหีตํ ฌลเปหี”ติ นิคฺคหีตํ.

ภิกฺขุํ ภิกฺขู ภิกฺขโว, ภิกฺขุนา ภิกฺขูหิ ภิกฺขูภิ ภิกฺขุหิ ภิกฺขุภิ, ภิกฺขุโน ภิกฺขุสฺส ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนํ, ภิกฺขุนา ภิกฺขุสฺมา ภิกฺขุมฺหา ภิกฺขูหิ ภิกฺขูภิ ภิกฺขุหิ ภิกฺขุภิ, ภิกฺขุโน ภิกฺขุสฺส ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนํ, ภิกฺขุสฺมึ ภิกฺขุมฺหิ ภิกฺขูสุ ภิกฺขุสุ.

เอวํ เสตุ เกตุ ราหุ ภานุ[๑] ปงฺคุ[๒] อุจฺฉุ เวฬุ มจฺจุ สินฺธุ พนฺธุ เนรุ เมรุ สตฺตุ การุ เหตุ ชนฺตุ รุรุ ปฏุ อิจฺจาทโย.

เหตุชนฺตุสทฺทานํ ปฐมาทุติยาสุ วิเสโส.

เหตุ เหตู เหตโว เหตุโย,[๓] โภ เหตุ โภนฺโต เหตู เหตเว เหตโว, เหตุํ เหตู เหตโว เหตุโย. เสสํ **ภิกฺขุ**สมํ.

ชนฺตุ ชนฺตู ชนฺตโว. **การ**คฺคหเณน **โยนํ โน** จ[๔] โหติ. ชนฺตุโน ชนฺตุโย, โภ ชนฺตุ โภนฺโต ชนฺตู ชนฺตเว ชนฺตโว, ชนฺตุํ ชนฺตู ชนฺตโว ชนฺตุโน ชนฺตุโย อิจฺจาทิ.

สตฺถุสทฺทสฺส เภโท. “สตฺถุ สิ” อิตีธ

“อนฺโต”ติ วตฺตเต.

๑๕๘. สตฺถุปิตาทีนมา สิสฺมึ สิโลโป จ.[๕]

สตฺถุ-ปิตุ-มาตุ-ภาตุ-ธีตุ-กตฺตุ-อิจฺเจวมาทีนมนฺโต **อาตฺต**-มาปชฺชเต **สิ**สฺมึ, **สิ**โลโป จ โหติ. สตฺถา.

---

๑ ก. ภาณุ ๒ สี. สงฺกุ ๓ โมคฺ. ๒/๙๕,๑๑๕
๔ โมคฺ. ๒/๘๔, นีติ. ๒๙๔ ๕ กจฺ. ๑๙๙, โมคฺ. ๒/๕๗, นีติ. ๔๑๑

“สตฺถุปิตาทีนนฺ”ติ อธิกาโร.

๑๕๙. อญฺเญสฺวารตฺตํ.[๑]

สตฺถุปิตาทีนมนฺโต **สิ**วจนโต อญฺเญสุ วจเนสุ **อาร**ตฺต-มาปชฺชเต.

อารตฺตมิติภาวนิทฺเทเสน กตฺถจิ อนิยมํ ทสฺเสติ.

อารคฺคหณมนุวตฺตเต.

๑๖๐. ตโต โยนโม ตุ.[๒]

ตโต **อาร**าเทสโต สพฺเพสํ **โยนํ โอ**การาเทโส โหติ.

ตุคฺคหเณน อญฺเญหิปิ **จตุอุภนทีคว**าทีหิ **โยนโม**กาโร โหติ. สรโลปาทิ. สตฺถาโร.

อาลปเน “อการปิตาทฺยนฺตานมา”ติ **อา**ตฺตํ. “เค รสฺสนฺ”ติ อธิกิจฺจ “อากาโร วา”ติ วิกปฺเปน รสฺสตฺตํ. **ค**โลโป.[๓] โภ สตฺถ โภ สตฺถา ภวนฺโต สตฺถาโร, สตฺถารํ สตฺถาเร สตฺถาโร.

“ตโต”ติ วตฺตเต.

๑๖๑. นา อา.[๔]

ตโต **อาร**าเทสโต **นา**วจนสฺส **อา**การาเทโส โหติ.

สตฺถารา. สตฺถุนาติ **อารตฺต**มิติ ภาวนิทฺเทเสน สิทฺธํ. สตฺถาเรหิ สตฺถาเรภิ.

---

๑ กจฺ. ๒๐๐, โมคฺ. ๒/๑๖๒, นีติ. ๔๑๒
๒ กจฺ. ๒๐๕, โมคฺ. ๒/๑๗๑, นีติ. ๔๒๑
๓ โมคฺ. ๒/๕๘
๔ กจฺ. ๒๐๗, โมคฺ. ๒/๑๗๓, นีติ. ๔๒๓

“วา นํมฺหี”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตเต.

๑๖๒. อุ สสฺมึ สโลโป จ.[๑]

สตฺถุปิตุอิจฺเจวมาทีนมนฺตสฺส **อุ**ตฺตํ โหติ วา **ส**สฺมึ, **ส**โลโป จ โหติ. **อารา**เทสาปวาโทยํ. สตฺถุ. อณฺณตฺถ ภาวนิทฺเทเสน**รา**ภาโว. สตฺถุสฺส สตฺถุโน.

“อารตฺตนฺ”ติ วตฺตเต.

๑๖๓. วา นํมฺหิ.[๒]

สตฺถุปิตุอาทีนมนฺโต **อาร**ตฺตมาปชฺชเต วา **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. สตฺถารานํ.

อาราภาเว “วา นํมฺหี”ติ วตฺตเต.

๑๖๔. สตฺถุนตฺตญฺจ.[๓]

สตฺถุสทฺทนฺตสฺส **ปิตา**ทีนมนฺตสฺส จ **อ**ตฺตํ โหติ วา **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ.

ปุน **สตฺถุ**คฺคหณํ สตฺถุโน นิจฺจวิธานตฺถํ. สตฺถานํ.

“อมฺหตุมฺหนฺตุราชพฺรหฺมตฺตสขสตฺถุปิตาทีหิ สฺมา นาวา”ติ **สฺมา**วจนสฺส **นา**ภาโว. สตฺถารา สตฺถาเรหิ สตฺถาเรภิ, สตฺถุ สตฺถุโน สตฺถุสฺส สตฺถารานํ สตฺถานํ.

---

๑ กจฺ. ๒๐๓, โมคฺ. ๒/๑๖๕, นีติ. ๔๑๘

๒ สี. นมฺหิ. กจฺ. ๒๐๑, โมคฺ. ๒/๑๖๓, นีติ. ๔๑๖

๓ สี. สตฺถุนาตฺตญฺจ. กจฺ. ๒๐๒, โมคฺ. ๒/๑๖๔, นีติ. ๔๑๗

"อารโต"ติ วตฺตเต.

๑๖๕. **ตโต สฺมิมิ.**[๑]

ตโต **อาร**าเทสโต **สฺมึ**วจนสฺส **อิ**การาเทโส โหติ.

ปุน **ตโต**คฺคหเณน อญฺญสฺมาปิ **สฺมึ**วจนสฺส **อิ**กาโร. ยถา ภุวิ,[๒] ทิวิ.

๑๖๖. **อาโร รสฺสมิกาเร.**[๓]

อาราเทโส รสฺสมาปชฺชเต **อิ**กาเร ปเร. สตฺถริ สตฺถาเรสุ.

เอวํ กตฺตา กตฺตาโร, โภ กตฺต โภ กตฺตา ภวนฺโต กตฺตาโร, กตฺตารํ กตฺตาเร[๔] กตฺตาโร, กตฺตารา กตฺตาเรหิ กตฺตาเรภิ. "อุ สสฺมึ สโลโป จา"ติ **อุ**ตฺตํ **ส**โลโป จ. กตฺตุ กตฺตุโน กตฺตุสฺส กตฺตารานํ กตฺตานํ กตฺตูนํ กตฺตุนํ, กตฺตารา[๕] กตฺตาเรหิ กตฺตาเรภิ, กตฺตุ กตฺตุโน กตฺตุสฺส กตฺตารานํ กตฺตานํ กตฺตูนํ กตฺตุนํ, กตฺตริ กตฺตาเรสุ.

อาราภาเว กตฺตูสุ กตฺตุสุ.

เอวํ

ภตฺตุ วตฺตุ เนตุ โสตุ ญาตุ เชตุ เฉตฺตุ เภตฺตุ
ทาตุ ธาตุ นตฺตุ โพทฺธุ วิญฺญาเปตุ อาทโยปิ.[๖]

"อุ สสฺมึ สโลโป จา"ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๒๐๖, โมคฺ. ๒/๑๗๔, นีติ. ๔๒๒
๒ ๓๑-สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ.
๓ กจฺ. ๒๐๘, โมคฺ. ๒/๑๗๖, นีติ. ๔๒๔
๔ โมคฺ. ๒/๑๗
๕ โมคฺ. ๒/๑๗๓
๖ สมานิกาคาถา

๑๖๗. สกมนฺธาตาทีนญฺจ.[๑]

สกมนฺธาตุอิจฺเจวมาทีนมนฺโต จ **อุ**ตฺตมาปชฺชเต **ส**สฺมึ **ส**โลโป จ.

นิจฺจํ ปุนพฺพิธานา. สกมนฺธาตุ วิย อสฺส ราชิโน วิภโว. เสสํ สมํ. เอวํ **มหามนฺธาตุ**ปฺปภุตโย.

ปิตุสทฺทสฺส เภโท. **สิ**มฺหิ **อา**ตฺตํ. **สิ**โลโป. ปิตา.

โยมฺหิ "อาโร, รสฺสนฺ"ติ จ วตฺตเต.

๑๖๘. ปิตาทีนมสิมฺหิ.[๒]

ปิตาทีนมาราเทโส **รสฺส**มาปชฺชเต **อสิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ.

สิสฺมึ อาราเทสาภาเวปิ **อสิมฺหีติ** อธิกวจนมตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํ. เตน **โต**อาทิมฺหิ ปิตาทีน**มิ**กาโร จ.[๓] ยถา ปิติโต, มาติโต, ภาติโต, ธีติโต, ปิติปกฺโข, มาติปกฺโขติ.

ปิตโร. เสสํ กตฺตุสมํ. โภ ปิต โภ ปิตา ภวนฺโต ปิตโร, ปิตรํ ปิตเร ปิตโร, ปิตรา ปิตุนา ปิตเรหิ ปิตเรภิ. ภาวนิทฺเทเสน อาราเทสาภาเว ปิตูหิ ปิตูภิ ปิตุหิ ปิตุภิ, ปิตุ ปิตุโน ปิตุสฺส ปิตรานํ ปิตานํ ปิตูนํ, ทีฆาภาเว ปิตุนํ วา, ปิตรา ปิตเรหิ ปิตเรภิ ปิตูหิ ปิตูภิ ปิตุหิ ปิตุภิ, ปิตุ ปิตุโน ปิตุสฺส ปิตรานํ ปิตานํ ปิตูนํ ปิตุนํ, ปิตริ ปิตเรสุ ปิตูสุ ปิตุสุ.

เอวํ ภาตา ภาตโร อิจฺจาทิ.

อุการนฺตํ.

---

๑ กจฺ. ๒๐๔, โมคฺ. ๒/๑๖๕. นีติ. ๔๑๘

๒ กจฺ. ๒๐๙, โมคฺ. ๒/๑๗๗. นีติ. ๔๒๕ ๓ นีติ. ๔๒๗

อูการนฺโต ปุลฺลิงฺโค **อภิภู**สทฺโท.

ตเถว **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. **สิ**โลโป. โส อภิภู. **โย**โลเปกเต. เต อภิภู.

“อโฆ รสฺสนฺ”ติอาทินา รสฺสตฺตํ. **โว**กาโร. กตรสฺสตฺตา **อ**ตฺตาภาโว. อภิภุโว, โภ อภิภุ ภวนฺโต อภิภู อภิภุโว.

กตรสฺสตฺตา **เว**อาเทโส น โหติ. เสสํ ภิกฺขุสทฺทสมํ. รสฺสตฺตเมว วิเสโส. อภิภุํ อภิภู อภิภุโว, อภิภุนา อภิภูหิ อภิภูภิ, อภิภุโน อภิภุสฺส อภิภูนํ อิจฺจาทิ.

เอวํ สยมฺภู เวสฺสภู ปราภิภู สหภูอาทโย. **สหภู**สทฺทสฺส **โยนํ โน**อาเทโสว วิเสโส. สหภู สหภู สหภุโว สหภุโน อิจฺจาทิ.

ตถา **สพฺพญฺญู**สทฺทสฺส **โย**เสฺวว วิเสโส. โส สพฺพญฺญู เต สพฺพญฺญู. **โย**โลปาภาเว **รสฺส**ตฺตํ. “ลโต โวกาโร จา”ติ เอตฺถ **การ**คฺคหเณน **โยนํ โน**อาเทโส.[1] **วา**ธิการสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา น จ **โว**กาโร. สพฺพญฺญุโน, โภ สพฺพญฺญุ โภนฺโต สพฺพญฺญู สพฺพญฺญุโน, สพฺพญฺญุํ สพฺพญฺญู สพฺพญฺญุโน อิจฺจาทิ.

เอวํ มคฺคญฺญู ธมฺมญฺญู อตฺถญฺญู กาลญฺญู รตฺตญฺญู มตฺตญฺญู กตญฺญู ตถญฺญู วิญฺญู วิทู เวทคู ปารคู อิจฺจาทโย.

อูการนฺตํ.

เอการนฺโต อปฺปสิทฺโธ.

---

๑ โมคฺ. ๒/๘๕

โอการนฺโต ปุลฺลิงฺโค **โค**สทฺโท.

ตโต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. **สิ**โลโป. โค คจฺฉติ.

“คาว เส”ติ อิโต “โค”ติ อธิกาโร, “อาวา”ติ จ วตฺตเต.

๑๖๙. โยสุ จ.[๑]

โคอิจฺเจตสฺส **โอ**การสฺส **อาวา**เทโส โหติ **โย**สุ.

จสทฺเทน **นาสฺมาสฺมึสุ**อิจฺเจเตสุ จ.[๒] “ตโต โยนโม ตู”ติ เอตฺถ **ตุ**คฺคหเณน **โยนโม**กาโร. สรโลปาทิ. คาโว ติฏฺฐนฺติ.

๑๗๐. อวํมฺหิ จ.[๓]

โคอิจฺเจตสฺส **โอ**การสฺส **อาวอว**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **อํมฺหิ** วิภตฺติมฺหิ.

จสทฺเทน **โยนาสสฺมาสฺมึสุ**อิจฺเจเตสุ **อวา**เทโส โหติ.[๔] คโว คจฺฉนฺติ, เห โค เห คาโว เห คโว.

ทุติยายํ “อํมฺหี”ติ วตฺตเต.

๑๗๑. อาวสฺสุ วา.[๕]

อาวอิจฺเจตสฺส **คว**าเทสสฺส อนฺตสรสฺส **อุ**การาเทโส โหติ วา **อํมฺหิ** วิภตฺติมฺหิ.

---

๑ กจฺ. ๗๔, โมคฺ. ๒/๖๗, นีติ. ๒๒๔

๒ โมคฺ. ๒/๖๗-๘

๓ กจฺ. ๗๕, โมคฺ. ๒/๖๗, นีติ. ๒๒๔

๔ โมคฺ. ๒/๖๗-๘

๕ กจฺ. ๗๖, โมคฺ. ๒/๗๒, นีติ. ๒๒๖

อาวสฺส อ **อาว**, ตสฺส **อาว**สทฺทนฺตสฺส. “อํโม”ติอาทินา นิคฺคหีตํ. คาวุํ คาวํ ควํ คาโว คโว.

“โคณ, วา”ติ จ วตฺตเต.

๑๗๒. **สุหินาสุ จ.**[๑]

สุหินาอิจฺเจเตสุ สพฺพสฺส **โค**สทฺทสฺส **โคณา**เทโส โหติ วา.

จสทฺเทน เสเสสุ จ. โคโณ โคณา, เห โคณ เห โคณา, โคณํ โคเณ, โคเณน โคเณหิ โคเณภิ, โคณสฺส.

๑๗๓. **โคณ นํมฺหิ**[๒] **วา.**[๓]

สพฺพสฺส **โค**สทฺทสฺส **โคณ**าเทโส โหติ วา **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ.

โคณานํ, โคณา โคณสฺมา โคณมฺหา โคเณหิ โคเณภิ, โคณสฺส โคณานํ, โคเณ โคณสฺมึ โคณมฺหิ โคเณสุ.

โคณาเทสาภาเว คาเวน คเวน โคหิ โคภิ.

๑๗๔. **คาว เส.**[๔]

“โค อาว เส”อิติ ติปทมิทํ.[๕] โคสฺส โอ **โค**.

โคสทฺ**โท**การสฺส **อาว**าเทโส โหติ **เส** วิภตฺติมฺหิ. คาวสฺส ควสฺส.

นํมฺหิ “โค, อวา”ติ จ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๘๑, โมคฺ. ๒/๘๒, นีติ. ๒๓๑-๒

๒ สี. นมฺหิ

๓ กจฺ. ๘๐, โมคฺ. ๒/๗๒, นีติ. ๒๓๑

๔ กจฺ. ๗๓, โมคฺ. ๒/๖๗, นีติ. ๒๒๔

๕ นฺยาสมเตน ทฺวิปทมิทํ สุตฺตํ

๑๗๕. **ตโต นมํ ปติมฺหาลุตฺเต จ สมาเส.**[๑]

ตโต **โค**สทฺทโต ปรสฺส **นํ**วจนสฺส **อํ**อาเทโส โหติ, **โค**สทฺ**โท**การสฺส **อวา**เทโส จ ปติมฺหิ ปเร อลุตฺเต จ สมาเส.

จสทฺเทน อสมาเสปิ **อํอวา**เทสา.[๒] ควํปติสฺส เถรสฺส, ควํ.

“สฺหินาสุ จา”ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **นํ**มฺหิ **คุ**อาเทโส. “โน จ ทฺวาทิโต นํมฺหี”ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน **น**การาคโม จ. คุนฺนํ[๓] โคนํ วา.

คาวา คาวมฺหา คาวสฺมา ควา ควมฺหา ควสฺมา โคหิ โคภิ, คาวสฺส ควสฺส ควํ คุนฺนํ โคนํ, คาเว คาวมฺหิ คาวสฺมึ คเว ควมฺหิ ควสฺมึ คาเวสุ คเวสุ โคสุ.

โอการนฺตํ.

ปุริโส คุณวา ราชา สาคฺคิ ทณฺฑี จ ภิกฺขุ จ
สตฺถาภิภู จ สพฺพญฺญู โคติ ปุลฺลิงฺคสงฺคโห.

ปุลฺลิงฺคํ นิฏฺฐิตํ.

---

๑ กจฺ. ๗๗, โมค. ๑/๗๐,๑๑๙, นีติ. ๒๒๗-๘
๒ โมคฺ. ๒/๗๐
๓ โมคฺ. ๒/๗๐, นีติ. ๒๓๐

๒.๒. อิตฺถิลิงฺค

อถ อิตฺถิลิงฺคานิ วุจฺจนฺเต.

อการนฺโต อิตฺถิลิงฺคสทฺโท อปฺปสิทฺโธ.

อาการนฺโต อิตฺถิลิงฺโค **กญฺญา**สทฺโท. "กญฺญ" อิติ ฐิเต

๑๗๖. อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย.[๑]

อิตฺถิยํ วตฺตมานา **อ**การนฺตโต ลิงฺคมฺหา ปโร **อา**ปจฺจโย โหติ.

ปกตฺยตฺถโชตกา อิตฺถิปฺ- ปจฺจยา สฺยาทโย วิย
ณาทโย ปจฺจยตฺถสฺส สกตฺถสฺสาปิ วาจกา.

"สรโลโป"ติอาทินา ปุพฺพสฺสเร ลุตฺเต ปรนยเน จ กเต "ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตมตฺถวํ ลิงฺคนฺ"ติ วุตฺตตฺตาว ปจฺจยนฺตสฺสาปิ อลิงฺคตฺตา วิภตฺตุปฺปตฺติยมสมฺปตฺตายํ "ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํ วา-ตเวตุนาทีสุ จา"ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน อิตฺถิปฺปจฺจยนฺตสฺสาปิ นามพฺยปเทโส. ปุเร วิย **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. "เสสโต โลปํ คสิปี"ติ **สิ**โลโป. สา กญฺญา.

พหุวจเน "อาลปเน สิ คสญฺโญ"ติ อิโต "สญฺโญ"ติ, "เต อิตฺถิขฺยา โป"ติ อิโต "อิตฺถิขฺยา"ติ จ วตฺตเต.

๑๗๗. อา โฆ.[๒]

ลิงฺคสฺสนฺโต **อา**กาโร ยทา อิตฺถิขฺโย, ตทา **ฆ**สญฺโญ

๑ กจฺ. ๒๓๗, โมคฺ. ๓/๒๖, นีติ. ๔๖๖ ๒ กจฺ. ๖๐, โมคฺ. ๑/๑๑, นีติ. ๒๐๗

โหตีติ **ฆ**สญฺญายํ “ฆปโต จ โยนํ โลโป”ติ วิกปฺเปน **โย**โลโป. ตา กญฺญา กญฺญาโย.

อาลปเน “สขโต คสฺเส วา”ติ อิโต “คสฺสา”ติ วตฺตเต.

๑๗๘. ฆเต จ.[๑]

ฆโต ปรสฺส **ค**สฺส **เอ**กาโร โหติ. สรโลปาทิ.

โภติ กญฺเญ โภติโย กญฺญา กญฺญาโย.

อํมฺหิ สรโลปปกติภาวา. กญฺญํ กญฺญา กญฺญาโย.

ตติยาทีสุ “อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตู”ติ อิโต “อาโย, เอกวจนานนฺ”ติ จ วตฺตเต.

๑๗๙. ฆโต นาทีนํ.[๒]

ฆสญฺญโต ลิงฺคสฺ**สา**การา ปเรสํ **นา**ทีนํ **สฺมึ**ปริยนฺตานํ เอกวจนานํ วิภตฺติคณานํ **อาย**าเทโส โหติ.

สรโลปปรนยนานิ. กญฺญาย กญฺญาหิ กญฺญาภิ, กญฺญาย กญฺญานํ, กญฺญาย กญฺญาหิ กญฺญาภิ, กญฺญาย กญฺญานํ.

สฺมึมฺหิ

๑๘๐. ฆปโต สฺมึ ยํ วา.[๓]

ฆปโต ปรสฺส **สฺมึ**วจนสฺส **ยํ** โหติ วา. อญฺญตฺถา**ยา**เทโส. กญฺญายํ กญฺญาย กญฺญาสุ.

---

๑ กจฺ. ๑๑๔, โมคฺ. ๒/๖๐, นีติ. ๒๘๘ ๒ กจฺ. ๑๑๑, โมคฺ. ๒/๔๕, นีติ. ๒๘๓
๓ กจฺ. ๒๑๖, โมคฺ. ๒/๑๐๓, นีติ. ๔๔๓

เอวมญฺเญปิ

สทฺธา เมธา ปญฺญา วิชฺชา จินฺตา มนฺตา วีณา ตณฺหา
อิจฺฉา มุจฺฉา เอชา มายา เมตฺตา มตฺตา สิกฺขา ภิกฺขา.
ชงฺฆา คีวา ชิวฺหา วาจา ฉายา อาสา คงฺคา นาวา
คาถา เสนา เลขา สาลา มาลา เวลา ปูชา ขิฑฺฑา.[๑]
ปิปาสา เวทนา สญฺญา เจตนา ตสินา ปชา
เทวตา วฏฺฏกา โคธา พลากา ปริสา สภา.
อูกา เสผาลิกา ลงฺกา สลากา วาลิกา สิขา
วิสาขา วิสิขา สาขา วจา วญฺฌา ชฏา ฆฏา.
เชฏฺฐา โสณฺฑา วิตณฺฑา จ กรุณา วนิตา ลตา
กถา นิทฺทา สุธา ราธา วาสนา สึสปา ปปา.
ปภา สีมา ขมา ชายา ขตฺติยา สกฺขรา สุรา
โทลา ตุลา สิลา ลีลา ลาเลลา เมขลา กลา.
วฬวาลมฺพุสา มูสา มญฺชูสา สุลสา ทิสา
นาสา ชุณฺหา คุหา อีหา ลสิกา วสุธาทโย.[๒]

อมฺมาทีนํ อาลปเนว รูปเภโท. อมฺม อมฺมา อมฺมาโย.

คสฺส “ฆเฏ จา”ติ **เอ**กาเร สมฺปตฺเต,

๑๘๑. น อมฺมาทิโต.[๓]

อมฺมาอนฺนาอิจฺเจวมาทิโต ปรสฺส **ค**สฺส อาลปเนกวจนสฺส น **เอ**การตฺตํ โหติ.

---

๑ วิชฺชุมาลาคาถา ๒ ปฐฺยาวตฺตคาถา ๓ กจฺ. ๑๑๕, โมคฺ. ๒/๖๑, นีติ. ๒๙๐

“อากาโร วา”ติ รสฺสตฺตํ.

โภติ อมฺม โภติ อมฺมา โภติโย อมฺมา อมฺมาโย. เอวํ อนฺนา อนฺนา อนฺนาโย, โภติ อนฺน โภติ อนฺนา โภติโย อนฺนา อนฺนาโย. อมฺพา อมฺพา อมฺพาโย, โภติ อมฺพ โภติ อมฺพา โภติโย อมฺพา อมฺพาโย อิจฺจาทิ.

อาการนฺตํ.

อิการนฺโต อิตฺถิลิงฺโค **รตฺติ**สทฺโท.

ตเถว **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. **สิ**โลโป. รตฺติ.

พหุวจเน “สญฺญา, อิวณฺณุวณฺณา”ติ จ วตฺตเต.

๑๘๒. **เต อิตฺถิขฺยา โป.**[๑]

อิตฺถิยา อาขฺยา สญฺญา **อิตฺถิขฺยา**.

ลิงฺคสฺสนฺตา เต **อิวณฺณุวณฺณา** ยทา อิตฺถิขฺยา, ตทา **ป**สญฺญา โหนฺตีติ **ป**สญฺญายํ “ฌปโต จา”ติอาทินา **โย**โลโป. “โยสุ กต”อิจฺจาทินา ทีโฆ. รตฺตี รตฺติโย รโตฺย[๒] วา, เห รตฺติ เห รตฺตี เห รตฺติโย.

“อํโม”ติอาทินา นิคฺคหีตํ. รตฺตึ รตฺตี รตฺติโย.

ตติยาทีสุ “เอกวจนานํ, นาทีนนฺ”ติ จ วตฺตเต.

๑ กจฺ. ๕๙, โมคฺ. ๑/๑๐, นีติ. ๒๐๖ ๒ โมคฺ. ๒/๑๑๖

๑๘๓. **ปโต ยา.**[๑]

ปสญฺญโต **อิวณฺณ**วณฺเณหิ ปเรสํ **นา**ทีนเมกวจนานํ วิภตฺติคณานํ **ยา**อาเทโส โหติ.

รตฺติยา รตฺตีหิ รตฺตีภิ รตฺติหิ รตฺติภิ, รตฺติยา รตฺตีนํ รตฺตินํ.

ปญฺจมิยํ

๑๘๔. **อมา ปโต สฺมึสฺมานํ วา.**[๒]

ปอิจฺเจตสฺมา ปเรสํ **สฺมึสฺมา**อิจฺเจเตสํ ยถากฺกมํ **อํอา**-อาเทสา โหนฺติ วา.

ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน **อุ**วณฺณนฺตโต น โหนฺติ. **อิ**วณฺณนฺตโตปิ ยถาปโยคํ.

"สเร, ยกาโร"ติ จ วตฺตเต สีหมณฺฑูกคตีหิ โยวจเนก-วจนคฺคหณญฺจ.

๑๘๕. **ปสญฺญสฺส จ.**[๓]

ปสญฺญสฺส **อิ**วณฺณสฺส **โย**วจเนกวจนวิภตฺตีนมาเทเส สเร ปเร **ย**กาโร โหติ.

เอตฺถ จ **ย**การสฺเสวาธิการโต **ปสญฺญ**คฺคหเณน **อิ**วณฺโณว คยฺหติ. **จ**คฺคหณํ "รตฺโต"ติอาทีสุ นิวตฺตนตฺถํ.

---

๑ กจฺ. ๑๑๒, โมคฺ. ๒/๔๕, นีติ. ๒๘๔ ๒ กจฺ. ๖๘, นีติ. ๒๑๖
๓ กจฺ. ๗๒, นีติ. ๒๒๒

รตฺยา รตฺติยา รตฺตีหิ รตฺตีภิ, รตฺติหิ รตฺติภิ, รตฺติยา รตฺตีนํ รตฺตินํ.

สฺมึวจเน **อม**าเทสย**ก**าราเทสา. รตฺยํ. "ฆปโต สฺมึ ยํ วา"ติ **ยํ**อาเทโส. รตฺติยํ.

อญฺญตฺถ "อํ, สฺมึ, วา"ติ จ วตฺตเต.

๑๘๖. อาทิโต โอ จ.[๑]

อาทิอิจฺเจตสฺมา **สฺมึ**วจนสฺส **อํโอ**อาเทสา โหนฺติ วา.

จสทฺเทน อญฺญสฺมาปิ **อาอํโอ**อาเทสา.[๒] รตฺยา รตฺตึ รตฺโต รตฺติยา รตฺตีสุ รตฺติสุ.

เอวมญฺญานิปิ

ปตฺติ ยุตฺติ วุตฺติ กิตฺติ มุตฺติ ติตฺติ ขนฺติ กนฺติ
สนฺติ ตนฺติ สิทฺธิ สุทฺธิ อิทฺธิ วุทฺธิ พุทฺธิ โพธิ.
ภูมิ ชาติ ปีติ สูติ นนฺทิ สนฺธิ สาณิ โกฏฺฐิ
ทิฏฺฐิ วุฑฺฒิ ตุฏฺฐิ ยฏฺฐิ ปาฬิ อาฬิ นาฬิ เกฬิ.[๓]

สติ มติ คติ จุติ ธิติ ยุวติ วิกติ รติ รุจิ รสฺมิ อสนิ วสนิ โอสธิ องฺคุลิ ธูลิ ทุนฺทุภิ โทณิ อฏวิ ฉวิ อาทีนิ อิการนฺตนามานิ.

อิการนฺตํ.

---

๑ กจฺ. ๖๙, โมคฺ. ๒/๕๕, นีติ. ๒๑๘-๙
๒ นีติ. ๒๑๙
๓ สมานิกาคาถา

อีการนฺโต อิตฺถิลิงฺโค **อิตฺถี**สทฺโท.

“อิตฺถ” อิตีธ[๑]

“อิตฺถิยํ, ปจฺจโย”ติ จ วตฺตเต.

๑๘๗. **นทาทิโต วา อี.**[๒]

นทาทิโต วา **อนท**าทิโต วา อิตฺถิยํ วตฺตมานา ลิงฺคมฺหา **อี**ปจฺจโย โหติ.

วาคฺคหณมนทาทิสมฺปิณฺฑนตฺถํ. เตน ปุถุควาทิโต จ **อี**.

สรโลเป “กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต”ติ อสวณฺเณ สมฺปตฺเต, ปกติภาโว นามพฺยปเทโส, **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. อิตฺถี, อิตฺถี. “อโฆ รสฺสนฺ”ติอาทินา รสฺสตฺตํ. อิตฺถิโย. สมฺโพธเน “ฌลปา รสฺสนฺ”ติ รสฺสตฺตํ. โภติ อิตฺถิ โภติโย อิตฺถี อิตฺถิโย.

ทุติเยกวจเน “ฆปโต สฺมึ ยํ วา”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตเต.

๑๘๘. **อํ ยมีโต ปสญฺญโต.**[๓]

ปสญฺญโต **อี**การโต ปรสฺส **อํ**วจนสฺส **ยํ** โหติ วา.

อิตฺถิยํ อิตฺถึ อิตฺถี อิตฺถิโย, อิตฺถิยา อิตฺถีหิ อิตฺถีภิ, อิตฺถิยา อิตฺถีนํ, อิตฺถิยา อิตฺถีหิ อิตฺถีภิ, อิตฺถิยา อิตฺถีนํ, อิตฺถิยํ อิตฺถิยา อิตฺถีสุ.

---

๑ สี. อิตฺถี อิตีธ.

๒ กจฺ. ๒๓๘, โมคฺ. ๓/๒๗, นีติ. ๔๖๗

๓ สี. ปสญฺญาโต, กจฺ. ๒๒๓, โมคฺ. ๒/๗๓, นีติ. ๔๕๐

เอวํ นที นที, **โย**โลปาภาเว “ตโต โยนโม ตู”ติ เอตฺถ **ตุ**สทฺเทน **โยนโม**กาโร จ. “ปสญฺญสฺส จา”ติ **อี**การสฺส **ย**กาโร. “ยวตํ ตลน” อิจฺจาทินา **ทฺย**สฺส **ช**กาโร ทฺวิตฺตํ. นชฺโช สนฺทนฺติ[๑] นทิโย.

เอตฺถ เจวํ สิชฺฌนฺตานํ **นชฺโช**อาทีนํ วุตฺติยํ **อานตฺต**คฺคหณาทินา นิปฺผาทนํ อตฺรช-สุคตาทีนํ วิย นิปฺผาทนูปายนฺตรทสฺสนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

เห นทิ เห นที เห นชฺโช เห นทิโย, นทิยํ นทึ นที นชฺโช นทิโย.

อมาทิสุตฺเต “อา ปโต”ติ โยควิภาเคน กฺวจิ นาสานญฺจาตฺตํ.[๒] เตน “น ชจฺจา วสโล โหติ,[๓] ปถพฺยา เอกรชฺเชนา”-ติ[๔]อาทิ สิชฺฌติ. ปุเร วิย **ย**การ**ช**การาเทสทฺวิตฺตานิ.

นชฺชา กตํ นทิยา นทีหิ นทีภิ, นชฺชา นทิยา นทีนํ, นชฺชา นทิยา นทีหิ นทีภิ, นชฺชา นทิยา นทีนํ, นชฺชํ นทิยํ นทิยา นทีสุ.

อญฺเญปิ[๕]

มหี เวตรณี วาปี ปาฏลี กทลี ฆฏี
นารี กุมารี ตรุณี วารุณี พฺราหฺมณี สขี.
คนฺธพฺพี กินฺนรี นาคี เทวี ยกฺขี อชี มิคี
วานรี สูกรี สีหี หํสี กากี จ กุกฺกุฏี

อิจฺจาทโย **อิตฺถี**สทฺทสมา.

---

๑ นีติ. ๒๖๒-๔ ๒ นีติ. ๒๑๗ ๓ ขุ.สุ. ๒๕/๑๔๒/๓๖๑
๔ ขุ.ธ. ๒๕/๑๗๘/๔๘ ๕ ก. เอวมญฺเญปิ

ตเถว **มาตุล**สทฺทโต **อี**ปจฺจเย กเต

๑๘๙. มาตุลาทีนมานตฺตมีกาเร.[๑]

มาตุลอยฺยกวรุณอิจฺเจวมาทีนมนฺโต **อาน**ตฺตมาปชฺชเต **อี**กาเร ปจฺจเย ปเร.

อนฺตาเปกฺขายํ ฉฏฺฐี. สรโลปาทิ. มาตุลานี. เอวํ อยฺยกานี, วรุณานี. เสสํ อิตฺถีสทฺทสมํ.

อนทาทีสุ **ปุถุ**สทฺทโต **อี**ปจฺจโย. "โอ สเร จา"ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **อุ**การสฺส **อว**าเทโส. ปุถวี[๒] ปุถวิโย, **สสฺมาสฺมึ**สุ ปุถพฺยา ปุถวิยา, ปุถพฺยา ปุถวิยา, ปุถพฺยํ ปุถวิยํ ปุถวิยา อิจฺจาทิ.

โคสทฺทโต "นทาทิโต วา อี"ติ **อี**ปจฺจโย. มหาวุตฺตินา วา "คาว เส"ติ เอตฺถ **คาว**อิติ โยควิภาเคน วา **โอ**การสฺส **อาว**าเทโส.[๓] คาวี คาวี คาวิโย อิจฺจาทิ อิตฺถีสทฺทสมํ.

"มานว" อิตีธ

"อิตฺถิยํ, วา, อี"ติ จ วตฺตเต.

๑๙๐. ณวณิกเณยฺยณนฺตูหิ.[๔]

ณวณิกเณยฺยณนฺตุปฺปจฺจยนฺเตหิ อิตฺถิยํ วตฺตมาเนหิ ลิงฺเคหิ **อี**ปจฺจโย โหติ.

วาธิกาโร กตฺถจิ นิวตฺตนตฺโถ. สรโลปาทิ. มานวี. เอวํ

---

๑ กจฺ. ๙๘, โมคฺ. ๓/๓๓, นีติ. ๒๖๑
๒ โมคฺ. ๓/๓๙
๓ โมคฺ. ๓/๓๘
๔ กจฺ. ๒๓๙, โมคฺ. ๓/๒๗, นีติ. ๔๖๘

นาวิกี, เวนเตยฺยี, โคตมี.

“คุณวนฺตุ อี” อิตีธ

“วา”ติ วตฺตเต.

๑๙๑. **นฺตุสฺส ตมีกาเร.**[๑]

สพฺพสฺเสว **นฺตุ**ปฺปจฺจยสฺส **ต**กาโร โหติ วา **อี**การปฺปจฺจเย ปเร.

อญฺญตฺถ สรโลปาทิ. คุณวตี คุณวตี คุณวติโย, คุณวนฺตี คุณวนฺตี คุณวนฺติโย อิจฺจาทิ อิตฺถีสทฺทสมํ.

เอวํ กุลวตี, สีลวตี, ยสวตี, รูปวตี, สติมตี, โคตฺตมตี.[๒]

มหนฺตสทฺทโต “นทาทิโต วา อี”ติ **อี**ปจฺจโย. **นฺตุ**พฺยปเทเส วิกปฺเปน **ต**การาเทโส. มหตี มหนฺตี.

“ภวนฺต อี” อิตีธ

“อีกาเร”ติ วตฺตเต.

๑๙๒. **ภวโต โภโต.**[๓]

สพฺพสฺเสว **ภวนฺต**สทฺทสฺส **โภต**าเทโส โหติ **อี**กาเร อิตฺถิคเต ปเร. สา โภตี โภตี โภติโย, เห โภติ เห โภตี โภติโย อิจฺจาทิ.

“ภิกฺขุ” อิตีธ

---

๑ กจฺ. ๒๔๑, โมคฺ. ๓/๓๖, นีติ. ๔๗๑ ๒ สี. โคมตี

๓ กจฺ. ๒๔๒, โมคฺ. ๓/๓๗, นีติ. ๔๗๒

"อิตฺถิยนฺ"ติ วตฺตเต "วา"ติ จ.

๑๙๓. ปติภิกฺขุราชีการนฺเตหิ อินี.[๑]

ปติภิกฺขุราชอิจฺเจเตหิ **อี**การนฺเตหิ จ อิตฺถิยํ วตฺตมาเนหิ ลิงฺเคหิ **อินี**ปจฺจโย โหติ.

"สรโลโปมาเทส"อิจฺจาทิสุตฺเต **ตุ**คฺคหเณน กฺวจิ ปุพฺพ-โลปสฺส นิเสธนโต "วา ปโร อสรูปา"ติ ปรโลโป. ภิกฺขุนี ภิกฺขุนี ภิกฺขุนิโย อิจฺจาทิ.

คหปติสทฺทโต **อินี**.

"อตฺต"มิติ วตฺตเต.

๑๙๔. ปติสฺสินีมฺหิ.[๒]

ปติสทฺทสฺส อนฺโต **อ**ตฺตมาปชฺชเต **อินี**ปจฺจเย ปเร.

ตเถว ปรสฺสเร ลุตฺเต "ปุพฺโพ จา"ติ ทีโฆ. คหปตานี.[๓]

ตเถว **ราช**สทฺทโต **อินี**. สรโลปปกติภาวา. ราชินี. **อี**การนฺเตสุ **ทณฺฑี**สทฺทโต **อินี**. สรโลปาทิ. ทณฺฑินี ทณฺฑินี ทณฺฑินิโย. เอวํ หตฺถินี เมธาวินี ตปสฺสินี ปิยภาณินี อิจฺจาทิ.

"โปกฺขรินี" อิตีธ "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา **อิ**การ**น**การานํ **อ**การ**ณ**การาเทสา. โปกฺขรณี[๔] โปกฺขรณี. "ตโต โยนโม ตู"ติ สุตฺเต **ตุ**คฺคหเณน **โยนโม**กาโร จ. **อี**การสฺส **ย**กาโร. "ยวต"มิจฺจาทิ

---

๑ กจฺ. ๒๔๐, โมคฺ. ๓/๒๙-๓๐, นีติ. ๔๖๙-๗๐ ๒ กจฺ. ๙๑, นีติ. ๒๔๘

๓ โมคฺ. ๓/๓๓ ๔ โมคฺ. ๓/๓๒

สุตฺเต **การ**คฺคหเณน **ณฺย**สฺส **ณ**กาโร. ทฺวิตฺตํ. โปกฺขรญฺโญ[๑] โปกฺขรณิโย วา อิจฺจาทิ.

วาธิกาโร อนุตฺตสมุจฺจยตฺโถ. เตน **วิทูยกฺขา**ทิโตปิ **อินี**.[๒] ปรจิตฺตวิทุนี. ปรโลปรสฺสตฺตานิ. ปรจิตฺตวิทุนี ปรจิตฺตวิทุนิโย, ยกฺขินี ยกฺขินิโย, สีหินี สีหินิโย อิจฺจาทิ.

อีการนฺตํ.

อุการนฺโต อิตฺถิลิงฺโค **ยาคุ**สทฺโท.

ตสฺส **รตฺติ**สทฺทสฺเสว รูปนโย. อมาเทสาทิอภาโวว วิเสโส.

ยาคุ ยาคู ยาคุโย, เห ยาคุ เห ยาคู ยาคุโย, ยาคุํ ยาคู ยาคุโย, ยาคุยา ยาคูหิ ยาคูภิ ยาคุหิ ยาคุภิ, ยาคุยา ยาคูนํ ยาคุนํ, ยาคุยา ยาคูหิ ยาคูภิ ยาคุหิ ยาคุภิ, ยาคุยา ยาคูนํ ยาคุนํ, ยาคุยํ ยาคุยา ยาคูสุ ยาคุสุ.

เอวํ ธาตุ เธนุ กาสุ ททฺทุ กจฺฉุ กณฺฑุ รชฺชุ กเรณุ ปิยงฺคุ สสฺสุ อาทีนิ.

มาตุสทฺทสฺส เภโท. ตสฺส **ปิตุ**สทฺทสฺเสว รูปนโย. “อารตฺต”มิติ ภาวนิทฺเทเสน **อาร**าเทสาภาเว “ปโต ยา”ติ **ยา**เทโสว วิเสโส.

มาตา มาตโร, โภติ มาต โภติ มาตา โภติโย มาตโร, มาตรํ มาตเร มาตโร, มาตรา มาตุยา มตฺยา. “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **อุ**การโลโป รสฺสตฺตญฺจ. มาตเรหิ มาตเรภิ มาตูหิ มาตูภิ มาตุหิ

๑ โมคฺ. ๒/๑๑๖, นีติ. ๑๑๗ ๒ โมคฺ. ๓/๒๘,๓๐

มาตุภิ, มาตุ มาตุสฺส มาตุยา มาตรานํ มาตานํ มาตูนํ มาตุนํ, มาตรา มาตุยา มาตเรหิ มาตเรภิ มาตูหิ มาตูภิ มาตุหิ มาตุภิ, มาตุ มาตุสฺส[๑] มาตุยา มาตรานํ มาตานํ มาตูนํ มาตุนํ, มาตริ มาตเรสุ มาตูสุ มาตุสุ.

เอวํ ธีตา ธีตโร, ทุหิตา ทุหิตโร อิจฺจาทิ.

อุการนฺตํ.

อูการนฺโต อิตฺถิลิงฺโค **ชมฺพู**สทฺโท.

ชมฺพู ชมฺพู ชมฺพุโย, เห ชมฺพุ เห ชมฺพู ชมฺพุโย, ชมฺพุํ ชมฺพู ชมฺพุโย อิจฺจาทิ อิตฺถีสทฺทสมํ.

เอวํ วธู จ สรภู สรพู สุตนู จมู
วามูรู[๒] นาคนาสูรู[๓] สมานิ ขลุ ชมฺพุยา.

อูการนฺตํ.

โอการนฺโต อิตฺถิลิงฺโค **โค**สทฺโท.

ตสฺส ปุลฺลิงฺค**โค**สทฺทสฺเสว รูปนโย.

กญฺญา รตฺติ นที อิตฺถี มาตุลานี จ ภิกฺขุนี
ทณฺฑินี ยาคุ มาตา จ ชมฺพู โคติตฺถิสงฺคโห.

อิตฺถิลิงฺคํ นิฏฺฐิตํ.

---

๑ นีติ. ๔๑๘ ๒ โมคฺ. ๓/๓๔ ๓ โมคฺ. ๓/๓๔

๒.๓. นปุํสกลิงฺค

อถ นปุํสกลิงฺคานิ วุจฺจนฺเต.

อการนฺโต นปุํสกลิงฺโค **จิตฺต**สทฺโท.

ปุเร วิย **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. "จิตฺต สิ" อิตีธ

"นปุํสเกหิ, อโต นิจฺจนฺ"ติ จ วตฺตเต.

๑๙๕. สึ.[๑]

"สิ อํ" อิติ ทฺวิปทมิทํ.

อการนฺเตหิ นปุํสกลิงฺเคหิ ปรสฺส **สิ**วจนสฺส **อํ** โหติ นิจฺจํ. สรโลปปกติภาวาทิ. จิตฺตํ.

พหุวจเน "โยนํ นิ นปุํสเกหี"ติ วตฺตเต.

๑๙๖. อโต นิจฺจํ.[๒]

อการนฺเตหิ นปุํสกลิงฺเคหิ **โยนํ** นิจฺจํ **นิ** โหติ.

"สพฺพโยนีนมาเอ"ติ **นิ**สฺส วา **อา**กาโร. อญฺญตฺถ "โยสุ กต"อิจฺจาทินา ทีโฆ. จิตฺตา จิตฺตานิ.

โยนํ นิภาเว จาเอตฺเต สิทฺเธปิ อวิเสสโต
"อโต นิจฺจนฺ"ติ อารมฺภา อาเอตฺตํ กฺวจิเทวิธ.

---

๑ กจฺ. ๒๑๙, โมคฺ. ๒/๑๑๑, นีติ. ๔๔๖ ๒ กจฺ. ๒๑๘, โมคฺ. ๒/๑๑๒, นีติ. ๔๔๕

อาลปเน **ค**โลโป. เห จิตฺต เห จิตฺตา จิตฺตานิ, ทุติยายํ **นิ**สฺส วิกปฺเป**เน**กาโร. จิตฺตํ จิตฺเต จิตฺตานิ. เสสํ ปุริส-สทฺเทน สมํ.

เอวมญฺญานิปิ

ปุญฺญ-ปาป-ผล-รูป-สาธนํ
โสต-ฌาน-สุข-ทุกฺข-การณํ
ทาน-สีล-ธน-ฌาน-โลจนํ
มูล-กูล-พล-ชาล-มงฺคลํ.[๑]
นฬิน-ลิงฺค-มุขงฺค-ชลมฺพุชํ
ปุลิน-ธญฺญ-หิรญฺญ-ปทามตํ
ปทุม-ปณฺณ-สุสาน-วนายุธํ
หทย-จีวร-วตฺถ-กุลินฺทฺริยํ.[๒]
นยน-วทน-ยาโนทาน-โสปาน-ปานํ
ภวน-ภุวน-โลหาลาต-ตุณฺฑณฺฑ-ปีฐํ
กรณ-มรณ-ญาณารมฺมณารญฺญ-ตาณํ
จรณ-นคร-ตีรจฺฉตฺต-ฉิทฺโททกานิ[๓]

อิจฺจาทีนิ.

กมฺมสทฺทสฺส ตติเยกวจนาทีสุ รูปเภโท.

กมฺมํ กมฺมา กมฺมานิ, เห กมฺม เห กมฺมา กมฺมานิ, กมฺมํ กมฺเม กมฺมานิ.

“วา, อุ, นามฺหี”ติ จ วตฺตเต.

---

๑ รโถทฺธตาคาถา ๒ ทุตวิลมฺพิตคาถา ๓ มาลินีคาถา

๑๙๗. อ กมฺมนฺตสฺส จ.[๑]

กมฺมสทฺทนฺตสฺส **อุ**การ**อ**การาเทสา โหนฺติ วา **นามฺหิ** วิภตฺติมฺหิ.

อนฺตคฺคหเณน **ถามทฺ**ธาทีนมนฺตสฺสปิ **อุ**ตฺตํ.[๒] **จ**สทฺทคฺคหเณน **ยุวมฆวา**นมนฺตสฺส **อา** โหติ กฺวจิ **นาสุ**อิจฺเจเตสุ.[๓] กมฺมุนา กมฺมนา กมฺเมน วา กมฺเมหิ กมฺเมภิ.

สสฺมาสุ "อุ นามฺหิ จา"ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน ปุม-กมฺม-ถามนฺตสฺส **จุ**กาโร วา **สสฺมา**สูติ **อุ**ตฺตํ.[๔] กมฺมุโน กมฺมสฺส กมฺมานํ, กมฺมุนา กมฺมา กมฺมมฺหา กมฺมสฺมา กมฺเมหิ กมฺเมภิ, กมฺมุโน กมฺมสฺส กมฺมานํ.

สฺมึวจเน "พฺรหฺมโต ตุ สฺมึ นี"ติ เอตฺถ **ตุ**สทฺเทน กฺวจิ **นิ** โหติ.[๕] กมฺมนิ กมฺเม กมฺมมฺหิ กมฺมสฺมึ กมฺเมสุ.

เอวํ ถามุนา ถาเมน ถามสา วา, ถามุโน ถามสฺส, ถามุนา ถามา. อทฺธุนา อทฺธุโน อิจฺจาทิ ปุริมสมํ.

คุณวนฺตุ สิ.

"สวิภตฺติสฺส, นฺตุสฺส, สิมฺหี"ติ จ วตฺตเต.

๑๙๘. อํ นปุํสเก.[๖]

นปุํสเก วตฺตมานสฺส ลิงฺคสฺส สมฺพนฺธิโน **นฺตุ**ปฺปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **อํ** โหติ **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. คุณวํ จิตฺตํ.

---

๑ กจฺ. ๑๖๐, โมคฺ. ๒/๑๙๒, นีติ. ๓๔๑ ๒ โมคฺ. ๒/๑๙๒, นีติ. ๓๓๘,๔๐๓
๓ โมคฺ. ๒/๑๗๙, นีติ. ๓๓๘ ๔ โมคฺ. ๒/๑๙๒. นีติ. ๓๓๘
๕ โมคฺ. ๒/๗๙ ๖ กจฺ. ๑๒๕, โมคฺ. ๒/๑๕๒. นีติ. ๓๐๐, ก. อนฺนปุํสเก

โยมฺหิ “นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จา”ติ **อ**ตฺตํ **อิ**กาโร จ.[๑] คุณวนฺติ คุณวนฺตานิ. เสสํ เณยฺยํ.

คจฺฉนฺต สิ. “สิมฺหิ คจฺฉนฺตาทีนํ นฺตสทฺโท อ”มิติ **อํ**. คจฺฉํ คจฺฉนฺตํ คจฺฉนฺตา คจฺฉนฺตานิ.

อการนฺตํ.

อาการนฺโต นปุํสกลิงฺโค **อสฺสทฺธา**สทฺโท.

“อสฺสทฺธา” อิติ ฐิเต

“สมาสสฺส อนฺโต”ติ อธิกิจฺจ “สโร รสฺโส นปุํสเก”ติ สมาสนฺตสฺส รสฺสตฺตํ. สมาสตฺตา นามพฺยปเทโส. **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. เสสํ จิตฺตสมํ.

อสฺสทฺธํ กุลํ อสฺสทฺธา อสฺสทฺธานิ กุลานิ อิจฺจาทิ.

ตถา **มุขนาสิก**าสทฺโท. ตสฺส ทฺวนฺเทกตฺตา สพฺพตฺเถกวจนเมว. มุขนาสิกํ, เห มุขนาสิก, มุขนาสิกํ, มุขนาสิเกน อิจฺจาทิ.

อาการนฺตํ.

อิการนฺโต นปุํสกลิงฺโค **อฏฺฐิ**สทฺโท.

สฺยาทฺยุปฺปตฺติ. **สิ**โลโป. อฏฺฐิ.

“วา”ติ วตฺตเต.

๑ นีติ. ๒๕๐

๑๙๙. **โยนํ นิ**[๑] **นปุํสเกหิ.**[๒]

นปุํสกลิงฺเคหิ ปเรสํ สพฺเพสํ **โยนํ นิ** โหติ วา. อฏฺฐีนิ.

อญฺญตฺถ นิจฺจํ **โย**โลโป[๓] ทีโฆ จ. อฏฺฐี. ตถา เห อฏฺฐิ เห อฏฺฐี อฏฺฐีนิ, อฏฺฐึ อฏฺฐี อฏฺฐีนิ, อฏฺฐินา อิจฺจาทิ อคฺคิสทฺทสมํ.

เอวํ สตฺถิ ทธิ วาริ อกฺขิ อจฺฉิ อจฺจิ อิจฺจาทีนิ.

อิการนฺตํ.

อีการนฺโต นปุํสกลิงฺโค **สุขการี**สทฺโท.

"สุขการี สิ" อิตีธ อนปุํสกตฺตาภาวา สิสฺมิมฺปิ "อโฆ รสฺส"มิจฺจาทินา รสฺสตฺตํ. **สิ**โลโป. สุขการิ ทานํ, สุขการี สุขการีนิ, เห สุขการิ เห สุขการี สุขการีนิ, สุขการินํ สุขการึ สุขการี สุขการีนิ.

เสสํ ทณฺฑีสทฺทสมํ. เอวํ สีฆยายีอาทีนิ.

อีการนฺตํ.

อุการนฺโต นปุํสกลิงฺโค **อายุ**สทฺโท. ตสฺส **อฏฺฐิ**สทฺทสฺเสว รูปนโย.

อายุ อายู อายูนิ, เห อายุ เห อายู เห อายูนิ, อายุํ อายู อายูนิ, อายุนา อายุสาติ มโนคณาทิตฺตา สิทฺธํ. อายูหิ อายูภิ, อายุโน อายุสฺส อายูนมิจฺจาทิ.

---

๑ ก. โยนนฺนิ ๒ กจฺ. ๒๑๗, โมคฺ. ๒/๑๑๓, นีติ. ๔๔๔ ๓ โมคฺ. ๒/๑๑๔

เอวํ จกฺขุ วสุ ธนุ ทารุ ติปุ มธุ หิงฺคุ สิคฺคุ วตฺถุ มตฺถุ ชตุ อมฺพุ อสฺสุอาทีนิ.

อุการนฺตํ.

อูการนฺโต นปุํสกลิงฺโค **โคตฺรภู**สทฺโท.

โคตฺรภู สิ. นปุํสกตฺตา รสฺสตฺตํ. **สิ**โลโป. โคตฺรภุ จิตฺตํ โคตฺรภู โคตฺรภูนิ, เห โคตฺรภุ เห โคตฺรภู เห โคตฺรภูนิ, โคตฺรภุํ โคตฺรภู โคตฺรภูนิ, โคตฺรภุนา อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺเค อภิภูสทฺทสมํ.

เอวํ อภิภู สยมฺภู ธมฺมญฺญู อาทีนิ.

อูการนฺตํ.

โอการนฺโต นปุํสกลิงฺโค **จิตฺตโค**สทฺโท.

“จิตฺตา คาโว อสฺส กุลสฺสา”ติ อตฺเถ พหุพฺพีหิสมาเส กเต “สโร รสฺโส นปุํสเก”ติ **โอ**การสฺส ฐานปฺปยตนาสนฺนตฺตา รสฺสตฺต**มุ**กาโร,[๑] **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. **สิ**โลโป. จิตฺตคุ กุลํ จิตฺตคู จิตฺตคูนิ อิจฺจาทิ อายุสทฺทสมํ.

โอการนฺตํ.

จิตฺตํ กมฺมญฺจ อสฺสทฺธ- มฏฺฐิ สุขการิ จ
อายุ โคตฺรภุ ธมฺมญฺญุ จิตฺตคูติ นปุํสเก.

นปุํสกลิงฺคํ นิฏฺฐิตํ.

---

๑ โมคฺ. ๓/๒๕

๒.๔. สพฺพนาม

อถ สพฺพนามานิ วุจฺจนฺเต.

สพฺพ กตร กตม อุภย อิตร อญฺญ อญฺญตร อญฺญตม ปุพฺพ ปร อปร ทกฺขิณ อุตฺตร อธร ย ต เอต อิม อมุ กึ เอก อุภ ทฺวิ ติ จตุ ตุมฺห อมฺห อิติ สตฺตวีสติ สพฺพนามานิ. ตานิ สพฺพนามตฺตา ติลิงฺคานิ.

ติลิงฺค

ตตฺถ **สพฺพ**สทฺโท นิรวเสสตฺโถ. โส ยถา ปุลฺลิงฺค-วิสิฏฺฐตฺถาภิธายี, ตถา รูปนโย. ปุเร วิย **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, "โส"ติ **สิ**สฺส **โอ**กาโร. สรโลปปรนยนานิ. สพฺโพ ชโน.

พหุวจเน "สพฺพ โย" อิตีธ "ปรสมญฺญา ปโยเค"ติ **สพฺพ**าทีนํ **สพฺพนาม**สญฺญา.

"โย"ติ วตฺตเต.

๒๐๐. **สพฺพนามการเต ปจฺโม.**[๑]

สพฺเพสํ อิตฺถิปุมนปุํสกานํ นามานิ **สพฺพนามานิ**.

เตสํ สพฺเพสํ สพฺพนามสญฺญานํ ลิงฺคานํ **อ**การโต ปโร ปจฺโม **โย เอ**ตฺตมาปชฺชเต. สพฺเพ ปุริสา.

อการโตติ กึ. สพฺพา อมู.

เห สพฺพ สพฺพา เห สพฺเพ, สพฺพํ สพฺเพ, สพฺเพน สพฺเพหิ สพฺเพภิ.

๑ กจฺ. ๑๖๔, โมคฺ. ๒/๑๓๘, นีติ. ๓๔๗

จตุตฺเถกวจเน อายาเทเส สมฺปตฺเต,

“อโต, อาเอ, สฺมาสฺมึนํ, อาย, จตุตฺเถกวจนสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๒๐๑. ตโย เนว จ สพฺพนาเมหิ.[๑]

อการนฺเตหิ สพฺพนาเมหิ ปเรสํ **สฺมาสฺมึ**อิจฺเจเตสํ จตุตฺเถกวจนสฺส จ **อาเออาย**อิจฺเจเต อาเทสา เนว โหนฺตีติ **อาย**าเทสาภาโว. **จ**คฺคหณํ กตฺถจิ ปฏิเสธนิวตฺตนตฺถํ. เตน ปุพฺพาทีหิ **สฺมาสฺมึนํ อาเอ** จ โหนฺติ. สพฺพสฺส.

“อกาโร, เอ”ติ จ วตฺตเต.

๒๐๒. สพฺพนามานํ นํมฺหิ จ.[๒]

สพฺเพสํ สพฺพนามานํ **อ**กาโร **เอ**ตฺตมาปชฺชเต **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ.

“สพฺพนามโต”ติ วตฺตเต.

๒๐๓. สพฺพโต นํ สํสานํ.[๓]

สพฺพโต สพฺพนามโต ปรสฺส **นํ**วจนสฺส **สํสานํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ.

สพฺเพสํ สพฺเพสานํ, สพฺพสฺมา สพฺพมฺหา สพฺเพหิ สพฺเพภิ, สพฺพสฺส สพฺเพสํ สพฺเพสานํ, สพฺพสฺมึ สพฺพมฺหิ สพฺเพสุ.

---

๑ กจฺ. ๑๑๐, โมคฺ. ๒/๔๔, นีติ. ๒๘๑ ๒ กจฺ. ๑๐๒, โมคฺ. ๒/๙๙, นีติ. ๒๗๐

๓ กจฺ. ๑๖๘, โมคฺ. ๒/๑๐๐, นีติ. ๓๕๓,๓๖๗-๘

อิตฺถิยํ “อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย”ติ **อา**ปจฺจโย. อณฺณํ **กณฺณา**สทฺทสมํ อญฺญตฺร **สนํสฺมึ**วจนหิ. สพฺพา ปชา, สพฺพา สพฺพาโย, เห สพฺเพ เห สพฺพา สพฺพาโย, สพฺพํ สพฺพา สพฺพาโย, สพฺพาย สพฺพาหิ สพฺพาภิ.

จตุตฺเถกวจเน “สพฺพนามโต, วา”, “สพฺพโต โก”ติ อิโต “สพฺพโต”ติ จ วตฺตเต.

๒๐๔. ฆปโต สฺมึสานํ สํสา.[๑]

สพฺพโต สพฺพนามโต **ฆป**สญฺญโต **สฺมึส**อิจฺเจเตสํ ยถากฺกมํ **สํสา**อาเทสา โหนฺติ วา.

“สํสาเสฺวกวจเนสุ จา”ติ วตฺตเต.

๒๐๕. โฆ รสฺสํ.[๒]

ฆสญฺโญ **อา**กาโร รสฺสมาปชฺชเต **สํสา**เสฺวกวจเนสุ วิภตฺตาเทเสสุ ปเรสุ.

“สาคโม”ติ วตฺตเต.

๒๐๖. สํสาเสฺวกวจเนสุ จ.[๓]

สํสาอิจฺเจเตสุ เอกวจนฏฺฐานสมฺภูเตสุ วิภตฺตาเทเสสุ ปเรสุ ลิงฺคมฺหา **ส**การาคโม โหติ.

---

๑ กจฺ. ๑๗๙, โมคฺ. ๒/๔๖,๑๐๑-๒, นีติ. ๓๖๕ ๒ กจฺ. ๖๖, โมคฺ. ๒/๖๓, นีติ. ๒๑๓
๓ กจฺ. ๖๒, โมคฺ. ๒/๕๑-๕๒, นีติ. ๒๐๙

สพฺพสฺสา สพฺพาย สพฺพาสํ สพฺพาสานํ, สพฺพาย สพฺพาหิ สพฺพาภิ, สพฺพสฺสา สพฺพาย สพฺพาสํ สพฺพาสานํ.

สฺมึมฺหิ "สพฺพนามโต" "ฆปโต"ติ จ วตฺตเต.

๒๐๗. **เนตาหิ สฺมิมายยา.**[๑]

เอเตหิ สพฺพนาเมหิ **ฆป**สญฺเญหิ ปรสฺส **สฺมึ**วจนสฺส เนว **อายยา**เทสา โหนฺตีติ **อาย**าภาโว.

วาธิการโต กฺวจิ โหติ. ทกฺขิณาย อุตฺตรายาติอาทิ.

สํยมาเทสา. สพฺพสฺสํ สพฺพายํ สพฺพาสุ.

นปุํสเก สพฺพํ จิตฺตํ สพฺพานิ, เห สพฺพ เห สพฺพานิ, สพฺพํ สพฺพานิ. เสสํ ปุลฺลิงฺเค วิย เญยฺยํ.

เอวํ **กตรา**ทีนํ **อญฺญตม**สทฺทปริยนฺตานํ ตีสุปิ ลิงฺเคสุ รูปนโย.

ตตฺถ **กตร-กตม**สทฺทา ปุจฺฉนตฺถา.

อุภยสทฺโท ทฺวิอวยวสมุทายวจโน.

อิตรสทฺโท วุตฺตปฺปฏิโยควจโน.

อญฺญสทฺโท อธิคตาปรวจโน.

อญฺญตร-อญฺญตมสทฺทา อนิยมตฺถา.

"โย, สพฺพนามการเต ปฐโม"ติ จ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๑๘๐, โมคฺ. ๒/๑๐๒ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ., นีติ. ๓๖๙-๗๐

๒๐๘. **ทฺวนฺทฏฺฐา วา.**[๑]

ทฺวนฺทสมาสฏฺฐา สพฺพนามการโต ปโร ปจฺโม โย **เอ**ตฺต-มาปชฺชเต วา.

กตโร จ กตโม จาติ **กตรกตเม**, กตรกตมา วา อิจฺจาทิ.

ปุพฺพาทโย ทิสาทิววตฺถานวจนา. ปุพฺโพ กาโล.

พหุวจเน "ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา"ติ เอตฺถ **ปรา**ติ นิทฺเทสโต ปุพฺพาทีหิ **โย**วจนสฺส วิกปฺเป**เน**กาโร.

ปุพฺเพ ปุพฺพา, เห ปุพฺพ เห ปุพฺเพ เห ปุพฺพา, ปุพฺพํ ปุพฺเพ, ปุพฺเพน ปุพฺเพหิ ปุพฺเพภิ, ปุพฺพสฺส ปุพฺเพสํ ปุพฺเพสานํ. "สฺมาสฺมึนํ วา"ติ วิกปฺเป**นา**กา**เร**การา. ปุพฺพา ปุพฺพสฺมา ปุพฺพมฺหา ปุพฺเพหิ ปุพฺเพภิ, ปุพฺพสฺส ปุพฺเพสํ ปุพฺเพสานํ, ปุพฺเพ ปุพฺพสฺมึ ปุพฺพมฺหิ ปุพฺเพสุ.

อิตฺถิยํ ปุพฺพา ทิสา, ปุพฺพา ปุพฺพาโย อิจฺจาทิ. สพฺพาสทฺทสมํ.

นปุํสเก ปุพฺพํ ฐานํ, ปุพฺพานิ, เห ปุพฺพ เห ปุพฺพานิ, ปุพฺพํ ปุพฺพานิ. เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํ.

เอวํ **ปราปรทกฺขิณุตฺตราธร**สทฺทา.

"สพฺพนามโต, ทฺวนฺทฏฺฐา"ติ จ วตฺตเต.

๒๐๙. **นาญฺญํ สพฺพนามิกํ.**[๒]

ทฺวนฺทฏฺฐา สพฺพนามโต ปรสฺส **โย**วจนสฺส ฐเปตฺวา **เอ**ตฺตํ

---

๑ กจฺ. ๑๖๕, โมคฺ. ๒/๑๔๒, นีติ. ๓๔๘ ๒ กจฺ. ๑๖๖, โมคฺ. ๒/๑๔๑, นีติ. ๓๔๙

อญฺญํ สพฺพนามิกํ การิยํ น โหตีติ **สํสาน**มาเทสาภาโว.

ปุพฺพาปรานํ, ปุพฺพุตฺตรานํ, อธรุตฺตรานํ. "นาญฺญํ สพฺพนามิก"นฺติ วินาธิกาเรน โยเคน ตติยาสมาเสปิ.[๑] มาสปุพฺพาย มาสปุพฺพานํ.

"นาญฺญํ สพฺพนามิกนฺ"ติ วตฺตเต.

๒๑๐. พหุพฺพีหิมฺหิ จ.[๒]

พหุพฺพีหิมฺหิ จ สมาเส สพฺพนามิกวิธานํ นาญฺญํ โหติ. ปิยปุพฺพาย ปิยปุพฺพานํ ปิยปุพฺเพ.

จสทฺทคฺคหเณน ทิสตฺถสพฺพนามานํ พหุพฺพีหิมฺหิ สพฺพนามิกวิธานํว โหติ.

ทกฺขิณสฺสา จ ปุพฺพสฺสา จ ยทนฺตราฬนฺติ อตฺเถ พหุพฺพีหิ. ทกฺขิณปุพฺพสฺสํ, ทกฺขิณปุพฺพสฺสา. เอวํ อุตฺตรปุพฺพสฺสํ, อุตฺตรปุพฺพสฺสา อิจฺจาทิ.

ยเตตสทฺทาทีนมาลปเน รูปํ น สมฺภวติ. **ย**สทฺโท อนิยมตฺโถ.

โย ปุริโส เย ปุริสา, ยํ เย. ยา กญฺญา ยา ยาโย, ยํ ยา ยาโย. ยํ จิตฺตํ ยานิ, ยํ ยานิ. เสสํ สพฺพตฺถ สพฺพสทฺทสมํ.

ต-เอต-อิม-อมุ-กึอิจฺเจเต ปรมฺมุข-สมีป-อจฺจนฺตสมีป-ทูร-ปุจฺฉนตฺถวจนา.

---

๑ กจฺ. ๑๖๗, โมคฺ. ๒/๑๔๐, นีติ. ๓๕๐ ๒ กจฺ. ๑๖๗, โมคฺ. ๒/๑๓๙, นีติ. ๓๕๑

ตสทฺทสฺส เภโท. “ต สิ” อิตีธ

“อนปุํสกสฺส, สิมฺหี”ติ “ส”มิติ จ วตฺตเต.

๒๑๑. **เอตเตสํ โต.**[๑]

เอตตอิจฺเจเตสํ อนปุํสกานํ **ต**กาโร **ส**การมาปชฺชเต สิมฺหิ วิภตฺติมฺหิ. โส ปุริโส,

สพฺพนามคฺคหณญฺจ อิโต **ต**คฺคหณญฺจ วตฺตเต.

๒๑๒. **ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถ.**[๒]

ตอิจฺเจตสฺส[๓] สพฺพนามสฺส **ต**การสฺส **น**ตฺตํ โหติ วา สพฺพตฺถ ลิงฺเคสุ.

เน เต, นํ ตํ เน เต, เนน เตน เนหิ เนภิ เตหิ เตภิ.

“สพฺพสฺส, ตสฺส, วา, สพฺพตฺถา”ติ จ วตฺตเต.

๒๑๓. **สสฺมาสฺมึสํสาสฺวตฺตํ.**[๔]

ตอิจฺเจตสฺส สพฺพนามสฺส สพฺพสฺเสว **อ**ตฺตํ โหติ วา **สสฺมาสฺมึสํสา**อิจฺเจเตสุ วจเนสุ สพฺพตฺถ ลิงฺเคสุ.

อสฺส นสฺส ตสฺส เนสํ เตสํ เนสานํ เตสานํ.

“สฺมาหิสฺมึนํ มฺหาภิมฺหิ วา”ติ อิโต “สฺมาสฺมึนํ” “มฺหามฺหี”ติ จ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๑๗๔, โมคฺ. ๒/๑๒๘, นีติ. ๓๖๐
๒ กจฺ. ๑๗๕, โมคฺ. ๒/๑๓๑, นีติ. ๓๖๑
๓ กจฺ. ตสฺส
๔ กจฺ. ๑๗๖, โมคฺ. ๒/๑๓๒, นีติ. ๓๖๒,๓๖๘

๒๑๔. **น ติเมหิ กตากาเรหิ.**[๑]

ตอิมอิจฺเจเตหิ กตากาเรหิ ปเรสํ **สฺมาสฺมึนํ มฺหามฺหิ-**อิจฺเจเต อาเทสา น โหนฺติ.

อสฺมา นสฺมา ตสฺมา นมฺหา ตมฺหา เนหิ เนภิ เตหิ เตภิ, อสฺส นสฺส ตสฺส เนสํ เตสํ เนสานํ เตสานํ, อสฺมึ นสฺมึ ตสฺมึ นมฺหิ ตมฺหิ เนสุ เตสุ.

อิตฺถิยํ "ตา สิ" อิตีธ **สา**เทส**สิ**โลปา. สา กญฺญา. **น**ตฺตํ. นา ตา นาโย ตาโย, นํ ตํ นา ตา นาโย ตาโย, นาย ตาย นาหิ ตาหิ นาภิ ตาภิ.

"เอติมาสมี"ติ อิโต **เอติมา**คฺคหณญฺจ "ตสฺสา วา"ติ อิโต **ต**คฺคหณญฺจ ปญฺจมิยนฺตวเสน วตฺตเต "วา"ติ จ.

๒๑๕. **ตโต สสฺส สฺสาย.**[๒]

ตโต **ตาเอตาอิมา**โต ปรสฺส **ส**สฺส วิภตฺติสฺส **สฺสายา**เทโส โหติ วา.

"สํสาเสฺวกวจเนสุ, อิ" อิติ จ วตฺตเต.

๒๑๖. **ตสฺสา วา.**[๓]

ตาอิจฺเจตสฺส อิตฺถิยํ วตฺตมานสฺส อนฺตสฺส **อิ**กาโร โหติ วา **สํสา**เสฺวกวจเนสุ วิภตฺตาเทเสสุ.

ติสฺสาย ตสฺสาย อสฺสาย นสฺสาย อสฺสา นสฺสา ติสฺสา

---

๑ กจฺ. ๑๐๐, โมคฺ. ๒/๑๓๒, นีติ. ๒๖๗ ๒ กจฺ. ๖๕, โมคฺ. ๒/๕๔, นีติ. ๒๑๒
๓ กจฺ. ๖๔, โมคฺ. ๒/๕๓, นีติ. ๒๑๑,๓๖๖

ตสฺสา นาย ตาย นาสํ ตาสํ.[๑]

ปญฺจมีฉฏฺฐีสุ ตติยาจตุตฺถีสมํ. สตฺตมิยํ. อสฺสํ นสฺสํ ติสฺสํ ตสฺสํ นายํ ตายํ นาสุ ตาสุ.

นปุํสเก **สิ**มฺหิ **สา**เทสาภาวา **น**ตฺตํ. นํ ตํ นานิ ตานิ, นํ ตํ นานิ ตานิ, เนน เตน อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺคสมํ.

เอต สิ. "เอตเตสํ โต"ติ **ส**การาเทโส. เอโส ปุริโส เอเต, เอตํ เอเต อิจฺจาทิ สพฺพสทฺทสมํ.

อิตฺถิยํ **เอตา สิ**. **สา**เทโส. เอสา กญฺญา เอตา เอตาโย, เอตํ เอตา เอตาโย, เอตาย เอตาหิ เอตาภิ.

สสฺมึสุ ปน "สํสาเสฺวกวจเนสุ จา"ติ วตฺตเต.

๒๑๗. เอติมาสมิ.[๒]

อนฺตาเปกฺขายํ ฉฏฺฐี. **เอตาอิมา**อิจฺเจเตสมนฺโต สโร **อิ**กาโร โหติ **สํสา**เสฺวกวจเนสุ วิภตฺตาเทเสสุ.

สาเทสคติกตฺตา **สฺสาย**าเทเสปิ. **จ**สทฺทาธิการโต อญฺเญกา-สทฺทาทีนมนฺตสฺส จ.

เอติสฺสาย เอติสฺสา เอตาย เอตาสํ เอตาสานํ, เอตาย เอตาหิ เอตาภิ, เอติสฺสาย เอติสฺสา เอตาย เอตาสํ เอตาสานํ, เอติสฺสํ เอตายํ[๓] เอตาสุ.

จสทฺทโต อญฺญิสฺสา อญฺญาย, อญฺญิสฺสํ อญฺญายํ.

---

๑ สพฺพตฺถ มูเลสุ "นาสํ ตาส"นฺติ รูปทฺวยํ ทิสฺสติ. "นาสํ ตาสํ นาสานํ ตาสาน"นฺติ รูปจตุกฺเกน ภวิตพฺพํ. เอวญฺหิ ปทมาลา สุปริปุณฺณา ภเวยฺย.

๒ กจฺ. ๖๓, โมคฺ. ๒/๕๒, นีติ. ๒๑๐

๓ สี. เอตาย

เอกิสฺสา เอกาย, เอกิสฺสํ เอกายํ. อิตริสฺสา อิตราย, อิตริสฺสํ อิตรายํ อิจฺจาทิ.

นปุํสเก เอตํ เอตานิ, เอตํ เอตานิ. เสสํ เณยฺยํ.

อิมสทฺทสฺส เภโท. **อิม สิ**.

“สพฺพสฺสิมสฺสา”ติ วตฺตเต.

๒๑๘. **อนปุํสกสฺสายํ สิมฺหิ.**[๑]

อิมสทฺทสฺส สพฺพสฺเสว อนปุํสกสฺส **อยํ**อาเทโส โหติ **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. **สิ**โลโป. อยํ ปุริโส อิเม, อิมํ อิเม.

๒๑๙. **อนิมิ นามฺหิ จ.**[๒]

อิมสทฺทสฺส สพฺพสฺเสว **อนอิมิ**อาเทสา โหนฺติ **นา**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ.

อนิตฺถิลิงฺคสฺเสเวตํ คหณํ. อเนน อิมินา.

“สุนํหิสู”ติ วตฺตเต.

๒๒๐. **สพฺพสฺสิมสฺเส วา.**[๓]

สพฺพสฺส **อิม**สทฺทสฺส **เอ**กาโร โหติ วา **สุนํหิ**อิจฺเจเตสุ วจเนสุ.

อาปจฺจยนฺตานิทฺเทสา สพฺพตฺถาติ อวุตฺตโต
อนิตฺถิลิงฺคสฺเสเวตฺถ[๔] คหณํ หิ อิมสฺสิติ.

---

๑ กจฺ. ๑๗๒, โมคฺ. ๒/๑๒๗, นีติ. ๓๐๖
๒ กจฺ. ๑๗๑, โมคฺ. ๒/๑๒๖, นีติ. ๓๕๗
๓ กจฺ. ๑๗๐, โมคฺ. ๒/๑๒๕, นีติ. ๓๕๖
๔ สี. อนิตฺถิลิงฺคสฺเสเวทํ

เอหิ เอภิ อิเมหิ อิเมภิ.

“สพฺพสฺส, วา, สพฺพตฺถ, สสฺมาสฺมึสํสาสฺวตฺตนฺ”ติ จ วตฺตเต.

๒๒๑. อิมสทฺทสฺส จ.[๑]

อิมสทฺทสฺส สพฺพสฺเสว **อตฺตํ** โหติ วา **สสฺมาสฺมึสํสา-**อิจฺเจเตสุ วจเนสุ สพฺพตฺถ ลิงฺเคสุ.

อสฺส อิมสฺส เอสํ เอสานํ อิเมสํ อิเมสานํ, อสฺมา อิมสฺมา อิมมฺหา เอหิ เอภิ อิเมหิ อิเมภิ, อสฺส อิมสฺส เอสํ เอสานํ อิเมสํ อิเมสานํ, อสฺมึ อิมสฺมึ อิมมฺหิ เอสุ อิเมสุ.

อิตฺถิยํ **อิมา สิ**. **อย**มาเทส**สิ**โลปา.

อยํ กญฺญา อิมา อิมาโย, อิมํ อิมา อิมาโย, อิมาย อิมาหิ อิมาภิ. จตุตฺถิยํ **อตฺตํ**, **อิ**การ**สฺสาย**าเทสา จ. อสฺสาย อิมิสฺสาย อสฺสา อิมิสฺสา อิมาย อิมาสํ อิมาสานํ. สตฺตมิยํ. อสฺสํ อิมิสฺสํ อิมิสฺสา วา. “เตสุ วุทฺธิโลปา”ทินา **สฺมึ**วจนสฺส วา **สา**เทโส. อิมายํ อิมาสุ. เสสํ เณยฺยํ.

นปุํสเก **อิม สิ**.

“สวิภตฺติสฺส, วา”ติ จ วตฺตเต.

๒๒๒. อิมสฺสิทมํสิสุ นปุํสเก.[๒]

นปุํสเก วตฺตมานสฺส สพฺพสฺเสว **อิม**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **อิทํ** โหติ วา **อํสิ**สุ ปเรสุ.

---

๑ กจฺ. ๑๗๗, โมคฺ. ๒/๑๓๒, นีติ. ๓๖๓ ๒ กจฺ. ๑๒๙, โมคฺ. ๒/๒๐๑, นีติ. ๓๐๕

อิทํ จิตฺตํ วิโรจติ, อิมํ อิมานิ, อิทํ ปุปฺผํ ปสฺสสิ, อิมํ อิมานิ, อเนน อิมินา เอหิ เอภิ อิเมหิ อิเมภิ อิจฺจาทิ.

ปุลฺลิงฺเค วิย เญยฺยํ.

อมุสทฺทสฺส เภโท. **อมุ สิ**.

"วา, อนปุํสกสฺส, สิมฺหี"ติ จ วตฺตเต.

๒๒๓. **อมุสฺส โม สํ.**[๑]

อนปุํสกสฺส **อมุ**สทฺทสฺส **ม**กาโร **ส**การมาปชฺชเต วา **สิ**มฺหิ ปเร. อสุ ราชา.

"สพฺพนามโต, วา"ติ จ วตฺตเต.

๒๒๔. **สพฺพโต โก.**[๒]

สพฺพโต สพฺพนามโต ปโร **ก**อิจฺจยมาคโม โหติ วา.

ปุน **สพฺพโต**คหเณน **หีน**าทิโตปิ **โก**. "อมุสฺส โม สนฺ"ติ วินาธิกาเรน โยเคน **ก**กาเรปิ **ส**าเทโส.[๓]

อสุโก อสุกา อสุกํ. สาเทสาภาเว อมุโก อมุกา อมุกํ อิจฺจาทิ.

พหุวจเน "ลโต โวกาโร จา"ติ สุตฺเต อนุวตฺตมาน**วา**คฺคหเณน **โว**กาโร น โหติ. นิจฺจํ **โย**โลโป[๔] ทีโฆ จ.

---

๑ กจฺ. ๑๗๓, โมคฺ. ๒/๑๒๙ นีติ. ๓๕๙
๒ กจฺ. ๑๗๘, โมคฺ. ๔/๑๒๒, นีติ. ๓๖๔
๓ โมคฺ. ๒/๑๓๐
๔ โมคฺ. ๒/๔๖

อมู ปุริสา, อมุํ อมู, อมุนา อมูหิ อมูภิ อมุหิ อมุภิ, อมุสฺส. “อมุสฺสาทุนฺ”ติ วินาธิกาเรน โยเคน **อทุํ**อาเทโส. อทุสฺส อมูสํ อมูสานํ อมุสํ อมุสานํ, อมุสฺมา อมุมฺหา อมูหิ อมูภิ อมุหิ อมุภิ, อมุสฺส อทุสฺส อมูสํ อมูสานํ อมุสํ อมุสานํ, อมุสฺมึ อมุมฺหิ อมูสุ อมุสุ.

อิตฺถิยํ สิมฺหิ **ส**าเทสาทิ.

อสุ กญฺญา อสุกา อมุกา วา อมู อมุโย, อมุํ อมู อมุโย, อมุยา อมูหิ อมูภิ, อมุสฺสา อมุยา อมูสํ อมูสานํ, อมุยา อมูหิ อมูภิ, อมุสฺสา อมุยา อมูสํ อมูสานํ, อมุสฺสํ อมุยํ อมุยา อมูสุ.

นปุํสเก **อมุ สิ**.

“สวิภตฺติสฺส”, **อิมสฺสิท**มิจฺจาทิโต “อํสิสุ, นปุํสเก”ติ จ วตฺตเต.

๒๒๕. อมุสฺสาทุํ.[๑]

นปุํสเก วตฺตมานสฺส สพฺพสฺเสว **อมุ**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **อทุํ** โหติ **อํสิ**สุ ปเรสุ.

อทุํ ปุปฺผํ อมู อมูนิ, อทุํ อมู อมูนิ, อมุนา อิจฺจาทิ. ปุลฺลิงฺคสมํ.

กึสทฺทสฺส เภโท. “กึ สิ” อิตีธ

“กิสฺส ก เว จา”ติ อิโต “กิสฺส, ก”อิติ จ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๑๓๐, โมคฺ. ๒/๒๐๒, นีติ. ๓๐๘

๒๒๖. **เสเสสุ จ.**[๑]

กิมิจฺเจตสฺส **ก**สทฺโท อาเทโส โหติ **ว**ปฺปจฺจยโต เสเสสุ วิภตฺติเภเทสุ.

เอตฺถ จ "กิสฺส ก เว จา"ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน **ว**ปฺปจฺจยา-วสิฏฺฐถหมาทิปฺปจฺจยานํ คหิตตฺตา **เสส**คฺคหเณน วิภตฺติโยว คยฺหนฺเต. **จ**คฺคหณํ กตฺถจิ นิวตฺตนตฺถํ. เตน "กิสฺส กิสฺมินฺ"ติ อาทิ จ สิชฺฌติ. "โส"ติ **สิ**สฺส **โอ**. สรโลปาทิ.

โก เอโส เก, กํ เก, เกน เกหิ เกภิ, กสฺส กิสฺส[๒] นิคฺคหีตโลปาทิ. เกสํ เกสานํ, กสฺมา กมฺหา เกหิ เกภิ, กสฺส กิสฺส เกสํ เกสานํ, กสฺมึ กิสฺมึ กมฺหิ กิมฺหิ เกสุ.

อิตฺถิยํ "กึ สิ" อิตีธ "เสเสสุ จา"ติ วิภตฺติยํ ปรายํ **กา**เทเส กเต "อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย"ติ มชฺเฌ **อา**ปจฺจโย. **สิ**โลโป.

กา เอสา กญฺญา กา กาโย, กํ กา กาโย อิจฺจาทิ. สพฺพาสทฺทสมํ.

นปุํสเก **กึ สิ**. โลปวิธิสฺส พลวตรตฺตา ปรมํ **สิ**โลเป กเต ปุน วิภตฺติปรตฺตาภาวา "ตทนุปโรเธนา"ติ ปริภาสโต วา **กา**เทสาภาโว. กึ[๓] เอตํ กานิ.

ทุติเยกวจเน "กฺวจิ โลปนฺ"ติ นิคฺคหีตโลเป กเต "อํโม นิคฺคหีตํ ฌลเปหี"ติ นิคฺคหีตํ. กึ กานิ อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺคสมํ.

---

๑ กจฺ. ๒๒๙, โมคฺ. ๒/๑๙๘, นีติ. ๔๕๗ ๒ โมคฺ. ๒/๑๙๙, นีติ. ๔๙๘
๓ โมคฺ. ๒/๒๐๐, นีติ. ๔๕๘

เอกสทฺโท สงฺขฺยาตุลฺยาสหายญฺญวจโน. ยทา สงฺขฺยาวจโน, ตทา สพฺพตฺเถกวจนนฺโตว. อญฺญตฺถ พหุวจนนฺโตปิ. เอโก เอกา เอกํ อิจฺจาทิ. สพฺพตฺถ สพฺพสทฺทสมํ. **สํสา**เสฺวว วิเสโส.

อุภสทฺโท **ทฺวิ**สทฺทปริยาโย. สทา พหุวจนนฺโตว.

“อุภ โย” อิตีธ “ตโต โยนโม ตู”ติ เอตฺถ **ตุ**คฺคหเณน กฺวจิ **โยนโม**กาโร.[๑] อุโภ ปุริสา อุเภ วา, อุโภ ปุริเส[๒] อุเภ. **สุหิ**สุ “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา กฺวจิ **เอ**การสฺ**โส**กาโร.[๓] อุโภหิ อุโภภิ อุเภหิ อุเภภิ.

๒๒๗. **อุภาทิโต นมินฺนํ.**[๔]

อุภอิจฺเจวมาทิโต **นํ**วจนสฺส **อินฺนํ** โหติ.

อุภินฺนํ, อุโภหิ อุโภภิ อุเภหิ อุเภภิ, อุภินฺนํ, อุโภสุ อุเภสุ.

ทฺวิอาทโย สงฺขฺยาสงฺขฺเยยฺยวจนา. พหูนํ วาจิตตฺตา[๕] สทา พหุวจนนฺตาว.

“**ทฺวิ โย**” อิตีธ

“สวิภตฺติสฺส, อิตฺถิปุมนปุํสกสงฺขฺยนฺ”ติ จ อธิกาโร.

๒๒๘. **โยสุ ทฺวินฺนํ เทฺว จ.**[๖]

ทฺวิอิจฺเจตสฺส สงฺขฺยาสทฺทสฺส อิตฺถิปุมนปุํสเก วตฺตมานสฺส สวิภตฺติสฺส **เทฺว**อิจฺจาเทโส โหติ **โย**สุ ปเรสุ.

---

๑ โมคฺ. ๒/๑๗๐, นีติ. ๓๑๒
๒ สี. อุโภ ปสฺส
๓ โมคฺ. ๒/๕๖, นีติ. ๓๑๓
๔ กจฺ. ๘๖, โมคฺ. ๒/๕๐, นีติ. ๒๔๑
๕ สี. พหุตฺตวาจิตฺตา
๖ กจฺ. ๑๓๒, โมคฺ. ๒/๒๑๙, นีติ. ๓๑๐

จสทฺเทน ทุเว จ, กฺวจิ ทฺวิ จ **นํ**มฺหิ.[๑] พหุวจนุจฺจารณํ **ทฺวิ**สทฺทโต พหุวจนเมว โหตีติ ญาปนตฺถํ. เทฺว ธมฺมา, เทฺว อิตฺถิโย, เทฺว รูปานิ, ทุเว วา. เอวํ ทุติยายมฺปิ. ทฺวีหิ ทฺวีภิ.

นํมฺหิ ทีเฆ สมฺปตฺเต,

๒๒๙. โน จ ทฺวาทิโต นํมฺหิ.[๒]

ทฺวิอิจฺเจวมาทิโต สงฺขฺยาโต **น**การาคโม โหติ **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ.

จสทฺทคฺคหเณน อิตฺถิยํ **ติจตุ**สทฺทโต **สฺสญฺ**จาคโม **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ.[๓] ทฺวินฺนํ ทุวินฺนํ วา, ทฺวีหิ ทฺวีภิ, ทฺวินฺนํ ทุวินฺนํ, ทฺวีสุ.

ติสทฺทสฺส เภโท. "ติ โย" อิตีธ **โย**โลเป สมฺปตฺเต,

"โยสู"ติ วตฺตเต.

๒๓๐. ติจตุนฺนํ[๔] ติสฺโสจตสฺโส-ตโยจตฺตาโร-ตีณิจตฺตาริ.[๕]

ติ-จตุนฺนํ สงฺขฺยานํ อิตฺถิปุมนปุํสเก วตฺตมานานํ สวิภตฺตีนํ ยถากฺกมํ **ติสฺโส-จตสฺโส-ตโย-จตฺตาโร-ตีณิ-จตฺตาริ** อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **โย**สุ ปเรสุ.

ตโย ปุริสา, ตโย ปุริเส ปสฺส, ตีหิ ตีภิ.

"น"มิติ วตฺตเต.

---

๑ โมคฺ. ๒/๒๒๐, นีติ. ๒๔๔

๒ กจฺ. ๖๗, โมคฺ. ๒/๔๗, นีติ. ๒๑๔

๓ โมคฺ. ๒/๒๐๔, นีติ. ๒๑๕

๔ ก. จตุณฺณํ

๕ กจฺ. ๑๓๓, โมคฺ. ๒/๒๐๕-๗, นีติ. ๓๑๑

๒๓๑. **อิณฺณมิณฺณนฺนํ ตีหิ สงฺขฺยาหิ.**[๑]

ติอิจฺเจตสฺมา สงฺขฺยาสทฺทา ปรสฺส **นํ**วจนสฺส **อิณฺณํ อิณฺณนฺนํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ.

สรโลปาทิ. ติณฺณํ ติณฺณนฺนํ, ตีหิ ตีภิ, ติณฺณํ ติณฺณนฺนํ, ตีสุ.

อิตฺถิยํ ติสฺโส อิตฺถิโย, ติสฺโส, ตีหิ ตีภิ, **นํ**มฺหิ **สฺสญฺ**จาคโม. ติสฺสนฺนํ, **สฺสํ**พฺยวธานโต อิณฺณาภาโว. เสสํ สมํ.

นปุํสเก ตีณิ, ตีณิ. เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํ.

ตถา **จตุ**สทฺทสฺสปิ โยสุ "ติจตุนฺนนฺ"ติอาทินา ยถาวุตฺตาเทโส, "ตโต โยนโม ตู"ติ เอตฺถ **ตุ**สทฺเทน กฺวจิ **โอ**กาโร จ. จตฺตาโร จตุโร[๒] วา, จตฺตาโร จตุโร, จตูหิ จตูภิ จตุพฺภิ, จตุนฺนํ. **น**การาคโม. จตูหิ จตูภิ จตุพฺภิ, จตุนฺนํ, จตูสุ.

อิตฺถิยํ จตสฺโส, จตสฺโส, **นํ**มฺหิ **สฺสญฺ**จาคโม, "เตสุ วุทฺธี"ติ-อาทินา **จตุรุ**การสฺส **อ**กาโร.[๓] จตสฺสนฺนํ. เสสํ สมํ.

นปุํสเก จตฺตาริ, จตฺตาริ. เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํ.

ตถา

นีลาทิ คุณนามญฺจ พหุพฺพีหิ จ ตทฺธิตํ
สามญฺญวุตฺยตีตาทิ- กิตนฺตํ วาจฺจลิงฺคิกํ.

เอตฺเถทํ วุจฺจเต

---

๑ กจฺ. ๘๗, โมคฺ. ๒/๔๙, นีติ. ๒๔๓ ๒ โมคฺ. ๒/๒๐๘,๒๓๔
๓ โมคฺ. ๒/๒๐๔, นีติ. ๒๑๕

เอเสโส เอตมิติ จ ถีปุนฺนปุํสกานิติ
ปสิทฺธิ อตฺเถสุ เยสุ โลกสฺส วุจฺจนฺเต ตานิ นามานิ.[๑]

ติลิงฺคนามํ นิฏฺฐิตํ.

อลิงฺค

อถาลิงฺเคสุ นาเมสุ **ตุมฺหมฺห**สทฺทา วุจฺจนฺเต.

เตสํ ปนาลิงฺคตฺตา ตีสุ ลิงฺเคสุ[๒] สมานรูปํ.

“ตุมฺหมฺห” อิติ ฐิเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ.

“สวิภตฺตีนํ, ตุมฺหมฺหากนฺ”ติ จ อธิกาโร.

๒๓๒. ตฺวมหํ สิมฺหิ จ.[๓]

สพฺเพสํ **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ยถากฺกมํ **ตฺวํอหํ**-อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **สิมฺหิ** วิภตฺติมฺหิ.

จสทฺเทน **ตุมฺห**สฺส **ตฺวญฺ**จ โหติ.[๔] ตฺวํ ปุมา, ตุวํ อิตฺถี, ตุวํ นปุํสกํ, ตุวํ สตฺถา วา. อหํ ปุมา, อหํ อิตฺถี, อหํ นปุํสกํ.

พหุวจเน “สพฺพนามการเต ปฐโม”ติ **เอ**กาโร. ตุมฺเห ติฏฺฐถ, ภิยฺโย อมฺเห มเหมเส.[๕]

---

๑ ปฐฺยาอริยาคาถา
๒ สี. ตีสุปิ ลิงฺเคสุ
๓ กจฺ. ๑๔๐, โมคฺ. ๒/๒๑๑-๒๑๒, นีติ. ๓๑๙-๓๒๐
๔ โมคฺ. ๒/๒๑๒
๕ ขุ.วิ. ๒๖/๘๐๕/๘๐

“อมฺหสฺสา”ติ วตฺตเต.

๒๓๓. **มยํ โยมฺหิ ปจเม.**[๑]

สพฺพสฺส **อมฺห**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **มยํ**อาเทโส โหติ **โย**มฺหิ ปจเม. มยํ คจฺฉาม.

เอตฺถ จ เอกสฺมิมฺปิ คารวพหุมาเนน พหุตฺตสมาโรปา พหุวจนํ โหติ.

“อํมฺหี”ติ วตฺตเต.

๒๓๔. **ตวํมมญฺจ นวา.**[๒]

สพฺเพสํ **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ **ตวํมมํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ นวา ยถากฺกมํ **อํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. ตวํ, มมํ ปสฺส.

๒๓๕. **ตํมมํมฺหิ.**[๓]

สพฺเพสํ **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ **ตํมํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ **อํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. ตํ มํ.

๒๓๖. **ตุมฺหสฺส ตุวํตฺวมํมฺหิ.**[๔]

สพฺพสฺส **ตุมฺห**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **ตุวํตฺวํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **อํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ. ตุวํ ตฺวํ.

พหุวจเน “ตุมฺหมฺเหหิ, อากนฺ”ติ จ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๑๒๑, โมคฺ. ๒/๒๐๙, นีติ. ๒๙๖
๒ กจฺ. ๑๔๔, โมคฺ. ๒/๒๒๗, นีติ. ๓๒๒
๓ กจฺ. ๑๔๓, โมคฺ. ๒/๒๒๗, นีติ. ๓๒๒
๔ กจฺ. ๑๔๖, โมคฺ. ๒/๒๑๒, นีติ. ๓๒๔

๒๓๗. **วา ยฺวปฺปฐโม.**[๑]

ตุมฺหมฺเหหิ ปโร อปฺปฐโม **โย อากํ** โหติ วา. ตุมฺหากํ ปสฺสามิ, ตุมฺเห ปสฺสามิ, อมฺหากํ ปสฺสสิ, อมฺเห ปสฺสสิ.

๒๓๘. **นามฺหิ ตยามยา.**[๒]

สพฺเพสํ **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ **ตยามยา**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ **นา**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ.

๒๓๙. **ตยาตยีนํ ตกาโร ตฺวตฺตํ วา.**[๓]

ตยาตยิอิจฺเจเตสํ **ต**กาโร **ตฺว**ตฺตมาปชฺชเต วา.

ตฺวยา ตยา มยา, ตุมฺเหหิ ตุมฺเหภิ อมฺเหหิ อมฺเหภิ.

สสฺมึ “วา”ติ วตฺตเต.

๒๔๐. **สสฺสํ.**[๔]

ตุมฺหมฺเหหิ สสฺส วิภตฺติสฺส **อม**าเทโส โหติ วา.

ตุมฺหํ อมฺหํ ทียเต.

๒๔๑. **ตวมม เส.**[๕]

สพฺเพสํ **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ยถากฺกมํ **ตวมม**-อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **เส** วิภตฺติมฺหิ.

---

๑ กจฺ. ๑๖๒, โมคฺ. ๒/๒๓๑, นีติ. ๓๔๕
๒ กจฺ. ๑๔๕, โมคฺ. ๒/๒๒๘, นีติ. ๓๒๓
๓ กจฺ. ๒๑๐, โมคฺ. ๒/๒๑๓, นีติ. ๔๓๕
๔ กจฺ. ๑๖๓, โมคฺ. ๒/๒๓๐, นีติ. ๓๔๖
๕ กจฺ. ๑๔๑, โมคฺ. ๒/๒๒๙, นีติ. ๓๒๑

วิกปฺเปนายํ วิชฺฌนฺตรสฺส วิชฺชมานตฺตา.

“เส”ติ วตฺตเต.

๒๔๒. ตุยฺหํมยฺหญฺจ.[๑]

สพฺเพสํ **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ยถากฺกมํ **ตุยฺหํมยฺหํ**-อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **เส** วิภตฺติมฺหิ.

ตว มม, ตุยฺหํ มยฺหํ วา ทียเต.

๒๔๓. อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส.[๒]

สพฺพสฺเสว **อมฺห**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **มมํ**อาเทโส โหติ **เส** วิภตฺติมฺหิ. มมํ ทียเต.

“สสฺสนฺ”ติ อิโต สีหคติยา “อ”มิติ วตฺตเต.

๒๔๔. ตุมฺหมฺเหหิ นมากํ.[๓]

ตุมฺหมฺเหหิ ปรสฺส **นํ**วจนสฺส **อากํ**มิจฺจาเทโส โหติ **อํ** จ.

“เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **อมฺห**สฺส กฺวจิ **อสฺม**าเทโส. ตุมฺหํ ตุมฺหากํ, อมฺหํ อมฺหากํ อสฺมากํ[๔] วา.

ปญฺจมิยํ “อมฺหตุมฺหนฺตุราช” อิจฺจาทินา **สฺมา**วจนสฺส **นา**ภาวาติเทโส. ตยา มยา อเปติ, ตุมฺเหหิ อมฺเหหิ ตุมฺเหภิ อมฺเหภิ, ตุมฺหํ อมฺหํ ตว มม ตุยฺหํ มยฺหํ มมํ ปริคฺคโห,

---

๑ กจฺ. ๑๔๒, โมคฺ. ๒/๒๒๙, นีติ. ๓๒๑
๒ กจฺ. ๑๒๐, โมคฺ. ๒/๒๑๐, นีติ. ๒๙๕
๓ กจฺ. ๑๖๑, โมคฺ. ๒/๒๓๐, นีติ. ๓๔๔
๔ โมคฺ. ๒/๒๑๐, นีติ. ๔๓๘

ตุมฺหํ ตุมฺหากํ อมฺหํ อมฺหากํ อสฺมากํ ธมฺมตา.

“สฺมึมฺหี”ติ วตฺตเต.

๒๔๕. **ตุมฺหมฺหากํ ตยิมยิ.**[๑]

สพฺเพสํ **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ **ตยิมยิ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ **สฺมึ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ.

ตการสฺส **ตฺว**ตฺตํ. ตฺวยิ ตยิ มยิ, ตุมฺเหสุ อมฺเหสุ.

เตสํ เอว **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ ปทโต ปเรสํ กฺวจิ อาเทสนฺตรวิธาเน รูปเภโท.

“นวา”ติ อธิกาโร,

๒๔๖. **ปทโต ทุติยาจตุตฺถีฉฏฺฐีสุ โวโน.**[๒]

สพฺเพสํ **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปทสฺมา ปเรสํ **โวโน**อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ ทุติยาจตุตฺถีฉฏฺฐีสุ พหุวจเนสุ นวา.

เอตฺถ จ “เอกวจเนสู”ติ วกฺขมานตฺตา “พหุวจเนสู”ติ ลทฺธํ.

ปหาย โว คมิสฺสามิ,[๓] มา โน อชฺช วิกนฺตึสุ,[๔] ธมฺมํ โว ภิกฺขเว เทสิสฺสามิ,[๕] สํวิภเชถ โน รชฺเชน,[๖] ตุฏฺโฐสฺมิ โว ปกติยา,[๗] สตฺถา โน ภควา อนุปฺปตฺโต.[๘]

---

๑ กจฺ. ๑๓๙, โมคฺ. ๒/๒๒๖, นีติ. ๓๑๘
๒ กจฺ. ๑๔๗, โมคฺ. ๒/๒๓๒, นีติ. ๓๒๕
๓ ขุ.อป. ๓๓/๓๒๒/๓๘๘
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๔/๖๘
๕ ม.อุ. ๑๔/๑๐๕/๘๙
๖ ที.มหา. ๑๐/๓๐๖/๑๙๙
๗ ขุ.ชา. ๒๘/๘๐/๖๔
๘ วิ.มหา. ๕/๔๖๖/๒๔๘, ม.มู. ๑๒/๓๒๕/๒๘๙

นวาติ กึ. ภยํ ตุมฺหาก โน สิยา,[๑] เอโส อมฺหากํ สตฺถา. "ปทโต, จตุตฺถีฉฏฺฐีสู"ติ วตฺตเต.

๒๔๗. เตเมกวจเนสุ จ.[๒]

สพฺเพสํ **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปทสฺมา ปเรสํ **เตเม**อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ จตุตฺถีฉฏฺฐีสุ เอกวจเนสุ นวา.

ททามิ เต คามวรานิ ปญฺจ,[๓] ททาหิ เม คามวรานิ,[๔] อิทํ เต รฏฺฐํ, อยํ เม ปุตฺโต.

นวาติ กึ. อิทํ จีวรํ ตุยฺหํ วิกปฺปนตฺถาย ทมฺมิ,[๕] สุณาถ วจนํ มม.

นวาธิการโต เจตฺถ โว-โน-เต-เมติ เย อิเม
ปาทาโท จ จ-วา-เอวา- ทิโยเค จ น โหนฺติ เต.[๖]

ยถา

น โสจามิ น โรทามิ ตว สุตฺวาน มาณว,[๗]
ตุยฺหญฺจาปิ มหาราช มยฺหญฺจ รฏฺฐวฑฺฒน.[๘]

เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ สํสริตํ มมญฺเจว ตุมฺหากญฺจาติ.[๙]

ปทโตติ กึ. ตว ญาติ, มม ญาติ.

"เตเม"ติ วตฺตเต.

---

๑ สํ.ส. ๑๕/๒๔๙/๒๖๕ ๒ สี. เตเมกวจเน, กจฺ. ๑๔๘, โมคฺ. ๒/๒๓๔, นีติ. ๓๒๖
๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๔/๒๔๐ ๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๕ ๕ วิ.มหาวิ. ๒/๓๗๔/๒๘๙
๖ โมคฺ. ๒/๒๓๒/๒๓๗ ๗ ขุ.วิ. ๒๖/๑๒๑๖/๑๓๗
๘ ขุ.ชา. ๒๗/๓๙ ๙ ที.มหา. ๑๐/๑๕๕/๘๒

๒๔๘. **น อมฺหิ.**[๑]

สพฺเพสํ **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปทสฺมา ปเรสํ **เตเม**อาเทสา น โหนฺติ **อมฺ**หิ วิภตฺติมฺหิ.

ปสฺเสยฺย ตํ วสฺสสตํ อโรคํ,[๒] โส มมพฺรวีติ.

"เตเมกวจเน"ติ วตฺตเต.

๒๔๙. **วา ตติเย จ.**[๓]

สพฺเพสํ **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปทสฺมา ปเรสํ **เตเม**อาเทสา โหนฺติ วา ยถากฺกมํ ตติเยกวจเน ปเร.

กตํ เต ปาปํ, กตํ ตยา ปาปํ, กตํ เม ปุญฺญํ, กตํ มยา ปุญฺญํ.

"วา, ตติเย"ติ จ วตฺตเต.

๒๕๐. **พหุวจเนสุ โวโน.**[๔]

สพฺเพสํ **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปทสฺมา ปเรสํ **โวโน**อาเทสา โหนฺติ วา ยถากฺกมํ ตติยาพหุวจเน ปเร. กตํ โว กมฺมํ, กตํ โน กมฺมํ.

พหุวจนนิทฺเทเสน กฺวจิ **โย**มฺหิ ปฐเม จ **โวโน** โหนฺติ.[๕] คามํ โว คจฺเฉยฺยาถ, คามํ โน คจฺเฉยฺยาม.

---

๑ กจฺ. ๑๔๙, นีติ. ๓๒๗

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๔๕๓/๑๑๙

๓ กจฺ. ๑๕๐, โมคฺ. ๒/๒๓๔, นีติ. ๓๒๙

๔ กจฺ. ๑๕๑, โมคฺ. ๒/๒๓๓, นีติ. ๓๒๙

๕ โมค. ๒/๒๓๓, นีติ. ๓๓๐

ตถา **ปญฺจา**ทีน**มฏฺฐารส**นฺตานํ **กติ**สทฺทสฺส จาลิงฺคตฺตา ติลิงฺเคปิ สมานรูปํ. อลิงฺคตฺตา เอว ปญฺจาทิโต อิตฺถิปฺปจฺจยาภาโว.

“ปญฺจ โย” อิตีธ

“โยสุ ทฺวินฺนํ เทฺว จา”ติ อิโต “โยสู”ติ วตฺตเต, “อิตฺถิปุมนปุํสกสงฺขฺยนฺ”ติ จ.

๒๕๑. ปญฺจาทีนมกาโร.[๑]

อนฺตาเปกฺขายํ ฉฏฺฐี. **ปญฺจา**ทีนํ **อฏฺฐารส**นฺตานํ สงฺขฺยานํ อิตฺถิปุมนปุํสเก วตฺตมานานมนฺตสฺส สวิภตฺติสฺส **อ**กาโร โหติ **โย**สุ ปเรสุ.

อา-เออาเทสาปวาโทยํ. ปญฺจกฺขนฺธา, ปญฺจ คติโย, ปญฺจ อินฺทฺริยานิ. เอวํ ทุติยายญฺจ.

“สุนํหิสู”ติ วตฺตเต.

๒๕๒. ปญฺจาทีนมตฺตํ.[๒]

ปญฺจาทีน**มฏฺฐารส**นฺตานํ สงฺขฺยานมนฺโต **อ**ตฺตมาปชฺชเต **สุนํหิ**อิจฺเจเตสุ ปเรสุ.

เอตฺตทีฆาปวาโทยํ. ปญฺจหิ ปญฺจภิ, ปญฺจนฺนํ, ปญฺจหิ ปญฺจภิ, ปญฺจนฺนํ, ปญฺจสุ. เอวํ **ฉ-สตฺต-อฏฺฐ-นว-ทส**สทฺทา.

“เอกญฺจ ทส จา”ติ อตฺเถ ทฺวนฺทสมาเส “เอเกน อธิกา

---

๑ กจฺ. ๑๓๔, โมคฺ. ๒/๑๖๙, นีติ. ๒๔๗ ๒ กจฺ. ๙๐, โมคฺ. ๒/๙๐, นีติ. ๒๔๗

ทสา”ติ อตฺเถ ตปฺปุริเส วา กเต

“สงฺขฺยาเน”ติ วตฺตเต.

๒๕๓. **เทฺวกฏฺฐานมาการา วา.**[๑]

ทฺวิเอกอฏฺฐอิจฺเจเตสมนฺโต **อา**กาโร โหติ วา สงฺขฺยาเน อุตฺตรปเท ปเร.

ววตฺถิตวิภาสายํ. เอกาทส, ทฺวาทส, อฏฺฐารส.

สงฺขฺยาเนติ กิมตฺถํ. เอกทนฺโต, ทฺวิทนฺโต, อฏฺฐตฺถมฺโภ.

“วา”ติ วตฺตเต.

๒๕๔. **เอกาทิโต ทส ร สงฺขฺยาเน.**[๒]

เอกาทิโต สงฺขฺยาโต ปรสฺส **ทส**สฺส อาทิสฺส **ท**สฺส **ร**กาโร โหติ วา สงฺขฺยาเน. เสสํ สมํ. เอการส, เอกาทส.

เทฺว จ ทส จ, ทฺวีหิ วา อธิกา ทสาติ “ทฺวิทส” อิตีธ

“วา”ติ วตฺตเต.

๒๕๕. **วีสติทเสสุ พา ทฺวิสฺส ตุ.**[๓]

วีสติทสอิจฺเจเตสุ ปเรสุ **ทฺวิ**สทฺทสฺส **พา** โหติ วา.

ตุสทฺเทน ตึสายมฺปิ. **ร**กาโร **อา**ตฺตญฺจ. พารส, ทฺวาทส.

ตโย จ ทส จ, ตีหิ วา อธิกา ทสาติ เตรส. เอตฺถ “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **ติ**สทฺทสฺส **เต**อาเทโส อานวุติยา.[๔]

---

๑ กจฺ. ๓๘๓, โมคฺ. ๓,๙๔, นีติ. ๘๑๕
๒ กจฺ. ๓๘๑, โมคฺ. ๓/๑๐๓, นีติ. ๘๑๒
๓ กจฺ. ๓๘๐, โมคฺ. ๓/๙๘, นีติ. ๘๑๐
๔ โมคฺ. ๓/๙๕

จตฺตาโร จ ทส จ, จตูหิ วา อธิกา ทสาติ "จตุทฺทส" อิจฺจตฺร

"คณเน, ทสสฺสา"ติ จ วตฺตเต.

๒๕๖. จตูปปทสฺส โลโป ตุตฺตรปทาทิจสฺส จุโจปิ นวา.[๑]

คณเน **ทส**สฺสาทิมฺหิ ฐิตสฺส **จตุ**อิจฺเจตสฺส อุปปทสฺส **ตุ**สทฺโท โลโป โหติ, อุตฺตรปทาทิมฺหิ ฐิตสฺส จตูปปทสฺส **จ**การสฺส **จุโจ**อาเทสา โหนฺติ นวา. จุทฺทส, โจทฺทส, จตุทฺทส.

อปิคฺคหเณน อนุปปทสฺสาปิ คณเน ปทาทิ**จ**การสฺส โลโป, **จุโจ** โหนฺติ นวา. ยถา ตาลีสํ, จุตฺตาลีสํ, โจตฺตาลีสํ, จตฺตาลีสํ.

ปญฺจ จ ทส จ, ปญฺจหิ วา อธิกา ทสาติ อตฺเถ ปญฺจทส. "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา **ปญฺจ**สทฺทสฺส **ทสวีสตี**สุ กฺวจิ **ปนฺนปณฺณ-**อาเทสา.[๒] ปนฺนรส, ปณฺณรส.

ฉ จ ทส จ, ฉหิ วา อธิกา ทสาติ อตฺเถ "ฉทส" อิตีธ

"ฉสฺสา"ติ วตฺตเต.

๒๕๗. ทเส โส นิจฺจญฺจ.[๓]

ฉอิจฺเจตสฺส สงฺขฺยาสทฺทสฺส นิจฺจํ **โส** โหติ ทเส ปเร.

"สงฺขฺยานํ, วา"ติ จ วตฺตเต.

๑ กจฺ. ๓๙๐, โมคฺ. ๓/๑๐๐, นีติ. ๘๒๖ ๒ โมคฺ. ๓/๙๙, นีติ. ๘๑๔
๓ กจฺ. ๓๗๖, โมคฺ. ๓/๑๐๑, นีติ. ๘๐๖

๒๕๘. ล ทรานํ.[๑]

สงฺขฺยานํ **ท**การ**ร**การานํ **ล**การาเทโส โหติ วา.

ลหานมวิเสโส. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน "โสฬส"อิติ นิจฺจํ, "เตฬส เตรส จตฺตาลีสํ จตฺตารีส"มิติ วิภาสา, ทสปนฺนรสาทีสุ น จ โหติ.

สตฺต จ ทส จ, สตฺตหิ วา อธิกา ทสาติ อตฺเถ สตฺตรส, สตฺตทส.

อฏฺฐ จ ทส จ, อฏฺฐหิ วา อธิกา ทสาติ อตฺเถ "อฏฺฐทส"อิตีธ **อา**ตฺเต กเต

"วา, ทส, ร, สงฺขฺยาเน"ติ จ วตฺตเต.

๒๕๙. อฏฺฐาทิโต จ.[๒]

อฏฺฐาทิโต **ทส**สทฺทสฺส **ท**การสฺส **ร**กาโร โหติ วา สงฺขฺยาเน. อฏฺฐารส, อฏฺฐาทส.

อฏฺฐาทิโตติ กึ. จตุทฺทส.

กติสทฺโท พหุวจนนฺโตว. "กติ โย" อิตีธ

นิจฺจํ **โย**โลปาทิ.[๓] รสฺสตฺตํ.[๔] กติ ติฏฺฐนฺติ, กติ ปสฺสสิ, กติหิ กติภิ, กตีนํ,[๕] กติหิ กติภิ, กตีนํ, กติสุ.

อลิงฺคนามํ นิฏฺฐิตํ.

---

๑ กจฺ. ๓๗๙, โมคฺ. ๓/๑๐๔, นีติ. ๘๐๙
๒ กจฺ. ๓๘๒, โมคฺ. ๓/๑๐๓, นีติ. ๘๑๓
๓ ฏีกายํ ปน "นิจฺจํ โยโลโป"ติ ทิสฺสติ.
๔ โมคฺ. ๒/๑๖๘
๕ โมคฺ. ๒/๔๘

๒.๕. วิภตฺติปฺปจฺจยวิธาน

อถ วิภตฺติปฺปจฺจยนฺตา วุจฺจนฺเต.

เตสํ ปนาลิงฺคตฺตา นิปาตตฺตา จ ติลิงฺเค วจนทฺวเย จ สมานํ รูปํ.

“ปุริสสฺมา ปุริเสหิ วา”ติ อตฺเถ

๒๖๐. **กฺวจิ โต ปญฺจมฺยตฺเถ.**[๑]

สพฺพสฺมา สุทฺธนามโต สพฺพนามโต จ ลิงฺคมฺหา กฺวจิ **โต**ปจฺจโย โหติ ปญฺจมฺยตฺเถ.

๒๖๑. **ตฺวาทโย วิภตฺติสญฺญาโย.**[๒]

โตอาทิ เยสํ **ทานิ**ปริยนฺตานํ ปจฺจยานํ เต โหนฺติ ปจฺจยา **ตฺวา**ทโย, เต ปจฺจยา วิภตฺติสญฺญา โหนฺติ. เตน ตทนฺตานมฺปิ วิภตฺยนฺตปทตฺตํ[๓] สิทฺธํ โหติ.

ปุริสโต. เอวํ ราชโต วา, โจรโต วา, อคฺคิโต วา, คหปติโต วา, หตฺถิโต, เหตุโต, สพฺพญฺญุโต, กณฺณโต, ยุตฺติโต, อิตฺถิโต, ภิกฺขุนิโต. เอตฺถ จ “กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานํ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จา”ติ **โต**ปจฺจเย รสฺสตฺตํ. ยาคุโต, ชมฺพุโต, จิตฺตโต, อายุโต อิจฺจาทิ.

---

๑ กจฺ. ๒๔๘, โมคฺ. ๔/๙๕, นีติ. ๔๙๓

๒ ม. วิภตฺติสญฺญา. วินิจฺฉโย ปน ฏีกายํ ปสฺสิตพฺโพ. กจฺ. ๒๔๗, นีติ. ๔๙๒

๓ สี. วิภตฺยนฺตตฺตา ปทตฺตํ.

สพฺพนามโต. สพฺพสฺมา สพฺเพหีติ วา อตฺเถ สพฺพโต. เอวํ ยโต, ตโต, กตรโต, กตมโต, อิตรโต, อญฺญโต, เอกโต, อุภยโต, ปุพฺพโต, ปรโต, อปรโต, ทกฺขิณโต, อุตฺตรโต, อมุโต.

“กิสฺส, กุ”อิติ จ วตฺตเต.

๒๖๒. **ตฺรโตเถสุ จ.**[๑]

กิมิจฺเจตสฺส **กุ** โหติ **ตฺรโตถ**อิจฺเจเตสุ ปเรสุ.

กสฺมา เกหีติ วา กุโต.

“โตเถสู”ติ วตฺตเต.

๒๖๓. **สพฺพสฺเสตสฺสากาโร วา.**[๒]

สพฺพสฺส **เอต**สทฺทสฺส **อ**กาโร โหติ วา **โตถ**อิจฺเจเตสุ.

เอตสฺมา เอเตหีติ วา อโต.

“สพฺพสฺเสตสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๒๖๔. **เอ โตเถสุ จ.**[๓]

สพฺพสฺส **เอต**สทฺทสฺส **เอ**กาโร โหติ วา **โตถ**อิจฺเจเตสุ.

ทุวิตฺตํ. เอตฺโต.

“สพฺพสฺสา”ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๒๓๐, โมคฺ. ๔/๙๖, นีติ. ๔๖๐ ๒ กจฺ. ๒๓๑, โมคฺ. ๔/๙๖, นีติ. ๔๖๑
๓ สี. เอ โตเถสุ วา, กจฺ. ๒๓๓, โมคฺ. ๔/๙๗,๑๐๐

๒๖๕. **อิมสฺสิ ถํทานิหโตเธสุ จ.**[๑]

อิมสทฺทสฺส สพฺพสฺเสว **อิ**กาโร โหติ **ถํทานิหโตธ**-อิจฺเจเตสุ จ.

อิมสฺมาติ อิโต. "กฺวจิ โต"ติ โยควิภาเคน อาทิปฺปภุตีหิ **โต** สตฺตมิยตฺเถ, อนิจฺจาทีหิ ตติยตฺเถ จ. ยถา อาทิมฺหีติ อตฺเถ อาทิโต. เอวํ มชฺฌโต, เอกโต, ปุรโต, ปจฺฉโต, ปสฺสโต, ปิฏฺฐิโต, ปาทโต, สีสโต, อคฺคโต, มูลโต, ปรโต อิจฺจาทโย.

ตติยตฺเถ อนิจฺเจนาติ อนิจฺจโต, อนิจฺจโต[๒] สมฺมสติ. เอวํ ทุกฺขโต, โรคโต, คณฺฑโต อิจฺจาทโย.

"อตฺเถ, กฺวจี"ติ จ วตฺตเต.

๒๖๖. **ตฺรถ สตฺตมิยา สพฺพนาเมหิ.**[๓]

สพฺพนาเมหิ ปรา **ตฺรถ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ.

สพฺพสฺมึ สพฺเพสุ จาติ สพฺพตฺร สพฺพตฺถ. เอวํ ยตฺร ยตฺถ, ตตฺร ตตฺถ, อิตรตฺร อิตรตฺถ, อญฺญตฺร อญฺญตฺถ, อุภยตฺร อุภยตฺถ, ปรตฺร ปรตฺถ, กุตฺร[๔] กุตฺถ. "ตฺรโตเถสุ จา"ติ **กุ**ตฺตํ. "กิสฺส ก เว จา"ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน **กา**เทโส. กตฺถ,[๕] อมุตฺร อมุตฺถ.

"สพฺพสฺเสตสฺสากาโร"ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๒๓๔, โมคฺ. ๔/๙๖, ๑๐๐, ๑๐๖, ๑๐๙, นีติ. ๔๖๓
๒ ที.ปา. ๑๑/๓๕๗/๒๕๗
๓ กจฺ. ๒๔๙, โมคฺ. ๔/๙๙, นีติ. ๔๙๔
๔ โมคฺ. ๔/๑๐๐
๕ โมคฺ. ๔/๑๐๐

๒๖๗. เตฺร นิจฺจํ.[๑]

สพฺพสฺเสว **เอต**สทฺทสฺส **อ**กาโร โหติ นิจฺจํ **เตฺร** ปเร. อตฺร,[๒]

"สพฺพสฺเสตสฺสากาโร วา"ติ **อ**ตฺตํ. "เอ โตเถสุ จา"ติ **เอ**กาโร. อตฺถ, เอตฺถ.[๓]

"กฺวจิ, อตฺเถ, สตฺตมิยา"ติ จ อธิกาโร.

สพฺพสฺมินฺติ อตฺเถ

๒๖๘. สพฺพโต ธิ.[๔]

สพฺพอิจฺเจตสฺมา **ธิ**ปฺปจฺจโย โหติ กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ. สพฺพธิ.

๒๖๙. กิสฺมา โว.[๕]

กิมิจฺเจตสฺมา **ว**ปฺปจฺจโย โหติ กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ.

๒๗๐. กิสฺส ก เว จ.[๖]

กิมิจฺเจตสฺส **ก**สทฺโท อาเทโส โหติ **ว**ปฺปจฺจเย ปเร.

จคฺคหเณน **ถ-หมา**ทิอวปฺปจฺจเยปิ.[๗] "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา **ก**กาเร **อ**การสฺส โลโป จ **ว**มฺหิ. กฺว คโตสิ ตฺวํ.

"กิสฺมา"ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๒๓๒, นีติ. ๔๖๒
๒ โมคฺ. ๔/๑๐๐
๓ โมคฺ. ๔/๑๐๐
๔ กจฺ. ๒๕๐, โมคฺ. ๔/๑๐๑, นีติ. ๕๐๒
๕ กจฺ. ๒๕๑, โมคฺ. ๔/๑๐๐, นีติ. ๔๙๙, ก. กึสฺมา โว.
๖ กจฺ. ๒๒๗, โมคฺ. ๔/๑๐๐, นีติ. ๔๕๖
๗ สี. ถหํทาถมาทิอวปฺปจฺจเยปิ, นีติ. ๔๕๗

๒๗๑. **หึหํหิญฺจนํ.**[๑]

กิมิจฺเจตสฺมา **หึหํหิญฺจนํ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ.

“กิสฺสา”ติ วตฺตเต.

๒๗๒. **กุ หึหํสุ จ.**[๒]

กิมิจฺเจตสฺส **กุ** โหติ **หึหํ**อิจฺเจเตสุ.

จคฺคหเณน **หิญฺจนํทาจน**มิจฺจาทีสุปิ.[๓] กิสฺมินฺติ กุหึ กุหํ กุหิญฺจนํ กหํ. **กา**เทโส.

“หึหนฺ”ติ วตฺตเต.

๒๗๓. **ตมฺหา จ.**[๔]

ตอิจฺเจตสฺมา จ สพฺพนามโต **หึหํ**ปจฺจยา โหนฺติ กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ.

ตสฺมินฺติ ตหึ ตหํ.

๒๗๔. **อิมสฺมา หธา จ.**[๕]

อิมสทฺทโต **หธ**ปฺปจฺจยา โหนฺติ กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ.

“อิมสฺสิ ถนฺ”ติอาทินา **อิ**กาโร. อิมสฺมินฺติ อิห อิธ.

---

๑ กจฺ. ๒๕๒, โมคฺ. ๔/๑๐๔, นีติ. ๕๐๐
๒ กจฺ. ๒๒๘, โมคฺ. ๔/๑๐๔, นีติ. ๔๖๐
๓ โมคฺ. ๔/๑๐๔
๔ กจฺ. ๒๕๓, โมคฺ. ๔/๑๐๓, นีติ. ๕๐๑
๕ กจฺ. ๒๕๔, โมคฺ. ๔/๑๐๐, นีติ. ๕๐๓

๒๗๕. **ยโต หึ.**[๑]

ยอิจฺเจตสฺมา สพฺพนามโต **หึ**ปจฺจโย โหติ กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ.

ยสฺมินฺติ ยหึ.

“กาเล”ติ อธิกาโรยํ.

กสฺมึ กาเลติ อตฺเถ

๒๗๖. **กึสพฺพญฺเญกยกุหิ ทาทาจนํ.**[๒]

กึสพฺพอญฺญเอกยอิจฺเจเตหิ สพฺพนาเมหิ **ทา**ปจฺจโย โหติ. **กุ**อิจฺเจตสฺมา **ทาจนญฺ**จ กาเล กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ.

“กิสฺส ก เว จา”ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน **กา**เทโส. กทา.[๓]

๒๗๗. **สพฺพสฺส โส ทามฺหิ วา.**[๔]

สพฺพอิจฺเจตสฺส สทฺทสฺส **ส**สทฺทาเทโส โหติ วา **ทา**ปจฺจเย ปเร.

สพฺพสฺมึ กาเลติ สทา[๕] สพฺพทา.

เอวํ อญฺญทา เอกทา ยทา. กสฺมึ กาเลติ กุทาจนํ, “กุหึหํสุ จา”ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน **กุ**ตฺตํ, “กุ”อิติ นิปาตเนน วา.

“ทา”ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๒๕๕, โมคฺ. ๔/๑๐๒, นีติ. ๕๐๔

๒ กจฺ. ๒๕๗, โมคฺ. ๔/๑๐๕, นีติ. ๕๐๕

๓ โมคฺ. ๔/๑๐๖

๔ กจฺ. ๒๖๐, โมคฺ. ๔/๑๐๖, นีติ. ๕๐๘

๕ โมคฺ. ๔/๑๐๖

๒๗๘. ตมฺหา ทานิ จ.[๑]

ตอิจฺเจตสฺมา สพฺพนามโต **ทานิทา**ปจฺจยา โหนฺติ กาเล กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ.

ตสฺมึ กาเลติ ตทานิ ตทา.

๒๗๙. อิมสฺมา รหิธุนาทานิ จ.[๒]

อิมสทฺทโต **รหิธุนาทานิ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กาเล กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถ.

“สพฺพสฺส, อิมสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

๒๘๐. เอต รหิมฺหิ.[๓]

สพฺพสฺส **อิม**สทฺทสฺส **เอต**าเทโส โหติ **รหิ**มฺหิ ปจฺจเย ปเร.

อิมสฺมึ กาเลติ เอตรหิ.

๒๘๑. อ ธุนามฺหิ จ.[๔]

สพฺพสฺเสว **อิม**สทฺทสฺส **อ**กาโร โหติ **ธุนา**ปจฺจเย ปเร. อธุนา. **อิม**สทฺทสฺส **อิ**กาโร. อิมสฺมึ กาเลติ อิทานิ.

วิภตฺติปฺปจฺจยวิธานํ นิฏฺฐิตํ.

สพฺพนามํ นิฏฺฐิตํ.

---

๑ กจฺ. ๒๕๘, โมคฺ. ๔/๑๐๕, นีติ. ๕๐๖

๒ กจฺ. ๒๕๙, โมคฺ. ๔/๑๐๖-๗, นีติ. ๕๐๗,

๓ กจฺ. ๒๓๖, โมคฺ. ๔/๑๐๗, นีติ. ๔๖๕ ๔ กจฺ. ๒๓๕, โมคฺ. ๔/๑๐๖, นีติ. ๔๖๔

๒.๖. โอปสคฺคิกปท

อถาลิงฺคสงฺขฺยาวิภตฺติเภทา อุปสคฺคนิปาตา วุจฺจนฺเต.

ป ปรา นิ นี อุ ทุ สํ วิ อว อนุ ปริ อธิ อภิ ปติ สุ อา อติ อปิ อป อุป อิติ **วีสติ อุปสคฺคา**.[๑]

ตตฺถ **ปสทฺโท** ปการาทิกมฺมปธานิสฺสริยนฺโตภาววิโยคตปฺปรภุสตฺถสมฺภวติตฺติอนาวิลปตฺถนาทีสุ. **ปอิติ** อยมุปสคฺโค เอเตสุ ปการาทีสุ อตฺเถสุ วตฺตติ. ยถา **ปกาเร** ปญฺญา, **อาทิกมฺเม** วิปฺปกตํ, **ปธาเน** ปณีตํ, ปธานํ ปธานตฺตํ, **อิสฺสริเย** ปภู อยํ เทสสฺส, **อนฺโตภาเว** ปกฺขิตฺตํ, **วิโยเค** ปวาสี, **ตปฺปเร** ปาจริโย, **ภุสตฺเถ** ปวุทฺธกาโย, **สมฺภเว** หิมวตา คงฺคา ปภวติ, **ติตฺติยํ** ปหูตมนฺนํ, **อนาวิเล** ปสนฺนมุทกํ, **ปตฺถเน** ปณิหิตํ.

ปราอิติ ปริหานิปราชยคติวิกฺกมามสนาทีสุ. ยถา **ปริหานิยํ** ปราภโว, **ปราชเย** ปราชิโต, **คติยํ** ปรายนํ, **วิกฺกเม** ปรกฺกมติ, **อามสเน** องฺคสฺส ปรามสนํ.

นิอิติ นิสฺเสสนิคฺคตนีหรณนฺโตปเวสนาภาวนิเสธนิกฺขนฺตปาตุภาวาวธารณวิภชนอุปมูปธารณาวสานเฉกาทีสุ. **นิสฺเสเส** นิรุตฺติ, นิรวเสสํ เทติ, **นิคฺคเต** นิกฺกิเลโส นิยฺยาติ, **นีหรเณ** นิทฺธารณํ, **อนฺโตปเวสเน** นิขาโต, **อภาเว** นิมฺมกฺขิกํ, **นิเสเธ** นิวาเรติ, **นิกฺขนฺเต** นิพฺพโน นิพฺพานํ, **ปาตุภาเว** นิมฺมิตํ, **อวธารเณ** นิจฺฉโย, **วิภชเน** นิทฺเทโส, **อุปมายํ** นิทสฺสนํ, **อุปธารเณ** นิสามนํ, **อวสาเน** นิฏฺฐิตํ, **เฉเก** นิปุโณ.

๑ โมคฺ. ๕/๑๓๑, นีติ. ๔๓๓-ปิฏฺเจ, ปาณินีย. ๑/๔/๕๘, "ปาทโย"ติ สุตฺเต.

นีอิติ นีหรณาวรณาทีสุ. **นีหรเณ** นีหรติ, **อาวรเณ** นีวรณํ.

อุอิติ อุคฺคตุทฺธกมฺมปธานวิโยคสมฺภวอตฺถลาภสตฺติสรูปกถนาทีสุ. **อุคฺคเต** อุคฺคจฺฉติ, **อุทฺธกมฺเม** อาสนา อุฏฺฐิโต, อุกฺเขโป, **ปธาเน** อุตฺตโม โลกุตฺตโร, **วิโยเค** อุพฺพาสิโต, **สมฺภเว** อุพฺภูโต, **อตฺถลาเภ** อุปฺปนฺนํ ญาณํ, **สตฺติยํ** อุสฺสหติ คนฺตุํ, **สรูปกถเน** อุทฺทิสติ สุตฺตํ.

ทุอิติ อโสภนาภาวกุจฺฉิตาสมิทฺธิกิจฺฉวิรูปตาทีสุ. **อโสภเน** ทุคฺคนฺโธ, **อภาเว** ทุพฺภิกฺขํ, **กุจฺฉิเต** ทุกฺกฏํ, **อสมิทฺธิยํ** ทุสฺสสฺสํ, **กิจฺเฉ** ทุกฺกรํ. **วิรูปตายํ** ทุพฺพณฺโณ ทุมฺมุโข.

สํอิติ สโมธานสมฺมาสมสมนฺตภาวสงฺคตสงฺเขปภุสตฺถสหตฺถอปฺปตฺถปภวาภิมุขภาวสงฺคหปิธานปุนปฺปุนกรณสมิทฺธาทีสุ. **สโมธาเน** สนฺธิ, **สมฺมาสเมสุ** สมาธิ, สมฺปยุตฺโต, **สมนฺตภาเว** สํกิณฺณา สมุลฺลปนา, **สงฺคเต** สงฺคโม, **สงฺเขเป** สมาโส, **ภุสตฺเถ** สารตฺโต, **สหตฺเถ** สํวาโส, **อปฺปตฺเถ** สมคฺโฆ. **ปภเว** สมฺภโว, **อภิมุขภาเว** สมฺมุขํ, **สงฺคเห** สงฺคณฺหาติ,[๑] **ปิธาเน** สํวุตํ, **ปุนปฺปุนกรเณ** สนฺธาวติ, **สมิทฺธิยํ** สมฺปนฺโน.

วิอิติ วิเสสวิวิธวิรุทฺธวิคตวิโยควิรูปตาทีสุ. **วิเสเส** วิมุตฺติ วิสิฏฺโฐ, **วิวิเธ** วิมติ วิจิตฺรํ, **วิรุทฺเธ** วิวาโท, **วิคเต** วิมลํ, **วิโยเค** วิปฺปยุตฺโต, **วิรูปตายํ** วิรูโป.

อวอิติ อโธภาควิโยคปริภวชานนสุทฺธินิจฺฉยเทสเถยฺยาทีสุ. **อโธภาเค** อวกฺขิตฺตจกฺขุ, **วิโยเค** โอมุกฺกอุปาหโน, อวโกกิลํ วนํ,

๑ ก. สํวิกาโร, สงฺคณฺหาติ

ปริภเว อวชานนํ, อวมญฺญติ, **ชานเน** อวคจฺฉติ, **สุทฺธิยํ** โวทานํ, **นิจฺฉเย** อวธารณํ, **เทเส** อวกาโส, **เถยฺเย** อวหาโร.

อนุอิติ อนุคตานุปจฺฉินฺนปจฺฉตฺถภุสตฺถสาทิสฺสหีนตติยตฺถ-ลกฺขณิตฺถมฺภูตกฺขานภาควิจฺฉาทีสุ. **อนุคเต** อเนฺวติ, **อนุปจฺฉินฺเน** อนุสโย, **ปจฺฉาสทฺทตฺเถ** อนุรถํ, **ภุสตฺเถ** อนุรตฺโต, **สาทิสฺเส** อนุรูปํ, **หีเน** อนุสาริปุตฺตํ ปญฺญวนฺโต. **ตติยตฺเถ** นทิมนฺววสิตา เสนา, **ลกฺขเณ** รุกฺขํ อนุ วิชฺโชตเต วิชฺชุ, **อิตฺถมฺภูตกฺขาเน** สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ อนุ, **ภาเค** ยเทตฺถ มํ อนุ สิยา ตํ ทียตุ, **วิจฺฉายํ** รุกฺขํ รุกฺขํ อนุ วิชฺโชตเต จนฺโท.

ปริอิติ สมนฺตโตภาวปริจฺเฉทวชฺชนาลิงฺคนนิวาสนปูชาโภชนา-วชานนโทสกฺขานลกฺขณาทีสุ. **สมนฺตโตภาเว** ปริวุโต. **ปริจฺเฉเท** ปริญฺเญยฺยํ, **วชฺชเน** ปริหรติ, **อาลิงฺคเน** ปริสฺสชติ, **นิวาสเน** วตฺถํ ปริธสฺสติ,[๑] **ปูชายํ** ปาริจริยา, **โภชเน** ภิกฺขุํ ปริวิสติ, **อวชานเน** ปริภวติ, **โทสกฺขาเน** ปริภาสติ, **ลกฺขณาทีสุ** รุกฺขํ ปริ วิชฺโชตเต วิชฺชุ อิจฺจาทิ.

อธิอิติ อธิกิสฺสรูปริภาวาธิภวนชฺฌายนาธิฏฺฐานนิจฺฉย-ปาปุณนาทีสุ. **อธิเก** อธิสีลํ, **อิสฺสเร** อธิปติ, อธิ พฺรหฺมทตฺเต ปญฺจาลา, **อุปริภาเว** อธิโรหติ, ปถวึ อธิเสสฺสติ, **อธิภวเน** อธิภวติ, **อชฺฌายเน** พฺยากรณมธีเต, **อธิฏฺฐาเน** ภูมิกมฺปาทึ อธิฏฺฐาติ, **นิจฺฉเย** อธิโมกฺโข, **ปาปุณเน** โภคกฺขนฺธํ อธิคจฺฉติ.

อภิอิติ อภิมุขภาววิสิฏฺฐาธิกุทฺธกมฺมกุลสารุปฺป[๒] วนฺทน-

๑ ก. ปริทเหสฺสติ ๒ สี. โสรุปฺป

ลกฺขณิตฺถมฺภูตกฺขานวิจฺฉาทีสุ. **อภิมุขภาเว** อภิมุโข, อภิกฺกมติ, **วิสิฏฺเฐ** อภิธมฺโม, **อธิเก** อภิวสฺสติ, **อุทฺธกมฺเม** อภิรุหติ, **กุเล** อภิชาโต, **สารุปฺเป** อภิรูโป, **วนฺทเน** อภิวาเทติ, ลกฺขณาทีสุ ปุริมสมํ.

ปติอิติ ปติคตปฏิโลมปตินิธิปติทานนิเสธนิวตฺตนสาทิสฺส-ปติกรณาทานปติโพธปฏิจฺจลกฺขณิตฺถมฺภูตกฺขานภาควิจฺฉาทีสุ. **ปติคเต** ปจฺจกฺขํ, **ปฏิโลเม** ปติโสตํ, **ปตินิธิมฺหิ** อาจริยโต ปติ สิสฺโส, **ปติทาเน** เตลตฺถิกสฺส ฆตํ ปติ ททาติ, **นิเสเธ** ปฏิเสธนํ, **นิวตฺตเน** ปฏิกฺกมติ, **สาทิสฺเส** ปติรูปกํ, **ปติกรเณ** ปติกาโร, **อาทาเน** ปติคฺคณฺหาติ, **ปติโพเธ** ปฏิเวโธ, **ปฏิจฺเจ** ปจฺจโย, ลกฺขณาทีสุ ปุริมสมํ.

สุอิติ โสภนสุฏฺฐุสมฺมาสมิทฺธิสุขตฺถาทีสุ. **โสภเน** สุคนฺโธ, **สุฏฺฐุสมฺมาทตฺเถสุ** สุฏฺฐุ คโต สุคโต, สมฺมา คโตติปิ สุคโต, **สมิทฺธิยํ** สุภิกฺขํ, **สุขตฺเถ** สุกโร.

อาอิติ อภิมุขภาวุทฺธกมฺมมริยาทาภิวิธิปตฺติจฺฉาปริสฺสชน-อาทิกมฺมคฺคหณนิวาสสมีปวฺหานาทีสุ. **อภิมุขภาเว** อาคจฺฉติ, **อุทฺธกมฺเม** อาโรหติ, **มริยาทายํ** อาปพฺพตา เขตฺตํ, **อภิวิธิมฺหิ** อากุมารํ ยโส กจฺจายนสฺส, **ปตฺติยํ** อาปตฺติมาปนฺโน,[๑] **อิจฺฉายํ** อากงฺขา, **ปริสฺสชเน** อาลิงฺคนํ, **อาทิกมฺเม** อารมฺโภ, **คหเณ** อาทียติ อาลมฺพติ, **นิวาเส** อาวสโถ, **สมีเป** อาสนฺนํ, **อวฺหาเน** อามนฺเตสิ.

อติอิติ อติกฺกมนาติกฺกนฺตาติสยภุสตฺถาทีสุ. **อติกฺกมเน** อติโรจติ อมฺเหหิ, อตีโต, **อติกฺกนฺเต** อจฺจนฺตํ, **อติสเย** อติกุสโล, **ภุสตฺเถ** อติโกโธ, อติวุทฺธิ.

---

๑ วิ.มหา. ๔/๒๑๙/๒๔๕

อปิอิติ สมฺภาวนาเปกฺขาสมุจฺจยครหปญฺหาทีสุ. **สมฺภาวนายํ** อปิ ทิพฺเพสุ กาเมสุ,[๑] เมรุมฺปิ วินิวิชฺฌิตฺวา คจฺเฉยฺย, **อเปกฺขายํ** อยมฺปิ ธมฺโม อนิยโต,[๒] **สมุจฺจเย** อิติปิ อรหํ,[๓] อนฺตมฺปิ อนฺตคุณมฺปิ อาทาย,[๔] **ครเห** อปิ อมฺหากํ ปณฺฑิตก,[๕] **ปญฺเห** อปิ ภนฺเต ภิกฺขํ ลภิตฺถ.[๖]

อปอิติ อปคตครหวชฺชนปูชาปทุสฺสนาทีสุ. **อปคเต** อปมาโน อเปโต, **ครเห** อปคพฺโภ, **วชฺชเน** อปสาลาย อายนฺติ วานิชา, **ปูชายํ** วุทฺธาปจายี, **ปทุสฺสเน** อปรชฺฌติ.

อุปอิติ อุปคมนสมีปูปปตฺติสาทิสฺสาธิกูปริภาวานสนโทสกฺขาน-สญฺญาปุพฺพกมฺมปูชาคยฺหาการภุสตฺถาทีสุ. **อุปคมเน** นิสินฺนํ วา อุปนิสีเทยฺย,[๗] **สมีเป** อุปนครํ, **อุปปตฺติยํ** สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ,[๘] อถ วา อุปปตฺติ ยุตฺติ, ยถา อุปปตฺติโต อิกฺขตีติ อุเปกฺขา,[๙] **สาทิสฺเส** อุปมานํ, อุปมา, **อธิเก** อุป ขาริยํ โทโณ, **อุปริภาเว** อุปสมฺปนฺโน, **อนสเน** อุปวาโส, **โทสกฺขาเน** ปรํ อุปวทติ, **สญฺญายํ** อุปธา, อุปสคฺโค, **ปุพฺพกมฺเม** อุปกฺกโม, อุปกาโร, **ปูชายํ** พุทฺธุปฏฺฐาโก, มาตุปฏฺฐานํ, **คยฺหากาเร** โสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานํ,[๑๐] **ภุสตฺเถ** อุปาทานํ, อุปายาโส, อุปนิสฺสโยติ. อิติ อเนกตฺถา หิ อุปสคฺคา.

วุตฺตญฺจ

---

๑ ขุ.ธ. ๒๕/๑๘๗/๕๐
๒ วิ.มหาวิ. ๑/๔๔๔/๓๓๓
๓ ที.สี.อฏฺ. ๑/๖/๕๔
๔ ม.อุ. ๑๔/๒๗๐/๒๓๘
๕ ที.สี. ๙/๒๙๑/๑๐๕
๖ องฺ.เอกก.อฏฺ. ๑/๑๙๒/๑๖๗, นีติ. ๔๔๐ ปิฏฺเจ
๗ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๗๒/๑๐๕
๘ ที.ปา. ๑๑/๓๒๖/๒๑๙, ม.อุ. ๑๔/๒๙๐/๒๖๓
๙ วิสุทฺธิ. ๑/๒๐๔
๑๐ วิสุทฺธิ. ๑/๑๐

"อุปสคฺคา นิปาตา จ[๑] ปจฺจยา จ อิเม ตโย
เนเกเนกตฺถวิสยา อิติ เนรุตฺติกาพฺรวุนฺ"ติ.

ตตฺถ อุปสคฺคานํ นามาขฺยาตวิเสสกตฺตา ลิงฺคสญฺญายํ[๒] อนิยเมน สฺยาทิมฺหิ สมฺปตฺเต, เตสํ สงฺขฺยากมฺมาทิเภทาภาวา เตหิ ปฐเมกวจนเมว ภวติ.

"โลปนฺ"ติ วตฺตมาเน

๒๘๒. **สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ.**[๓]

อาวุโสสทฺทโต อุปสคฺคนิปาเตหิ จ สพฺพาสํ ปราสํ วิภตฺตีนํ โลโป โหติ. อาทิสทฺเทน กฺวจิ สุตฺตปทาทีหิ จ. เอตฺถ จ อาวุโสติมสฺส วิสุํ คหณํ สสงฺขฺยตฺตทีปนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

อุเปจฺจตฺถํ สชฺเชนฺตีติ อุปสคฺคา หิ ปาทโย
จาที ปทาทิมชฺฌนฺเต นิปาตา นิปตนฺติติ.

ปหรณํ ปหาโร. เอวํ ปราภโว, นิวาโส, นีหาโร, อุหาโร, ทุหาโร, สํหาโร, วิหาโร, อวหาโร, อนุหาโร, ปริหาโร, อธิหาโร, อภิหาโร, ปติหาโร, สุหาโร, อาหาโร, อติหาโร, อปิหาโร, อปหาโร, อุปหาโร. ปหรติ, ปราภวติ, นิวสติ, นีหรติ, อุทฺธรติ อิจฺจาทิ โยเชตพฺพํ.

ธาตฺวตฺถํ พาธเต โกจิ โกจิ ตมนุวตฺตเต
ตเมวญฺโญ วิเสเสติ อุปสคฺคคตี ติธา.

โอปสคฺคิกปทํ นิฏฺฐิตํ.

---

๑ ก. อุปสคฺคนิปาตา จ ๒ นีติ. ๑๙๗
๓ กจฺ. ๒๒๑, โมคฺ. ๒/๑๑๘, นีติ. ๔๔๘

๒.๗. เนปาติกปท

สมุจฺจยวิกปฺปนปฏิเสธปูรณาทิอตฺถํ อสตฺววาจกํ **เนปาติกํ** ปทํ.[๑]

ตตฺร **จ** อิติ สมุจฺจยานฺวาจเยตรีตรโยคสมาหาราวธารณาทีสุ.[๒]

วา อิติ วิกปฺปนูปมานสมุจฺจยววตฺถิตวิภาสาสุ.[๓]

น โน มา อ อลํ หลํ อิจฺเจเต ปฏิเสธนตฺเถ.[๔]

อลํ ปริยตฺติภูสเนสุ จ.[๕]

ปูรณตฺถํ ทุวิธํ อตฺถปูรณํ ปทปูรณญฺจ.[๖] ตตฺถ **อถ ขลุ วต วถ อโถ อสฺสุ ยคฺเฆ หิ จรหิ นํ ตํ วา จ ตุ ว โว ปน หเว กีว ห ตโต ยถา สุทํ โข เว หํ เอนํ เสยฺยถิทํ** อิจฺเจวมาทีนิ ปทปูรณานิ.[๗]

ตตฺถ **อถ** อิติ ปญฺหานนฺตริยาธิการาทีสุ จ.

ขลุ อิติ ปฏิเสธาวธารณปสิทฺธีสุ จ.

วต อิติ เอกํสเขทานุกมฺปสงฺกปฺเปสุ จ.

อโถ อิติ อนฺวาเทเส จ.

หิ อิติ เหตุอวธารเณสุ จ.

ตุ อิติ วิเสสเหตุนิวตฺตนาทีสุ จ.

ปน อิติ วิเสเสปิ.

---

๑ นีติ. ๔๔๕ ปิฏฺเจ ๒ นีติ. ๔๔๕-๔๔๘ ปิฏฺเจ ๓ นีติ. ๔๔๘ ปิฏฺเจ
๔ นีติ. ๔๔๙ ปิฏฺเจ ๕ นีติ. ๔๕๐ ปิฏฺเจ ๖ นีติ. ๔๕๑ ปิฏฺเจ
๗ นีติ. ๔๕๒ ปิฏฺเจ

หเว เว อิจฺเจเต เอกํสตฺเถปิ.

หํ อิติ วิสาทสมฺภเมสุปิ.

เสยฺยถิทนฺติ ตํ กตมนฺติ อตฺเถปิ.

อตฺถปูรณํ ทุวิธํ วิภตฺติยุตฺตํ อวิภตฺติยุตฺตญฺจ.[๑]

อตฺถิ สกฺกา ลพฺภา อิจฺเจเต ปฐมายํ.

อาวุโส อมฺโภ หมฺโภ เร อเร หเร เช อิจฺเจเต อามนฺตเน.

ทิวา ภิยฺโย นโม อิจฺเจเต ปฐมายํ ทุติยายญฺจ.

สยํ สามํ สํ สมฺมา กนฺติ อิจฺเจเต ตติยตฺเถ. **โสโตธา-**ปจฺจยนฺตา จ. สุตฺตโส ปทโส, อนิจฺจโต ทุกฺขโต, เอกธา ทฺวิธา อิจฺจาทิ.

ตเวตุํปจฺจยนฺตา จตุตฺถิยา. กาตเว ทาตเว กาตุํ กาเรตุํ ทาตุํ ทาเปตุํ อิจฺจาทิ.

โสโตปจฺจยนฺตา ปญฺจมิยตฺเถ. ทีฆโส โอรโส, ราชโต วา โจรโต วา อิจฺจาทิ.

โต สตฺตมฺยตฺเถปิ, **ตฺรถา**ทิปจฺจยนฺตา จ. เอกโต ปุรโต ปจฺฉโต ปสฺสโต ปิฏฺฐิโต ปาทโต สีสโต อคฺคโต มูลโต ยตฺร ยตฺถ ยหึ ตตฺร ตตฺถ ตหึ ตหํ อิจฺจาทิ.

สมนฺตา สามนฺตา ปริโต อภิโต สมนฺตโต เอกชฺฌํ เอกมนฺตํ เหฏฺฐา อุปริ อุทฺธํ อโธ ติริยํ สมฺมุขา ปรมฺมุขา อาวิ รโห ติโร อุจฺจํ นีจํ อนฺโต อนฺตรา อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา พาหิรา พาหิรํ พหิ โอรํ ปารํ อารา อารกา ปจฺฉา ปุเร หุรํ เปจฺจ อิจฺเจเต สตฺตมิยา.

---

๑ นีติ. ๔๕๗ ปิฏฺเฐ

สมฺปติ อายติ อชฺช อปรชฺชุ[๑] **สุเว เสฺว ปรสุเว**[๒] **หิยฺโย ปเร สชฺชุ**[๓] **สายํ ปาโต กาลํ กลฺลํ ทิวา นตฺตํ นิจฺจํ สตตํ อภิณฺหํ อภิกฺขณํ มุหุํ มุหุตฺตํ ภูตปุพฺพํ ปุรา ยทา ตทา กทา** อิจฺจาทโย กาลสตฺตมิยา. อิติ วิภตฺติยุตฺตานิ.

อวิภตฺติยุตฺเตสุ[๔] จ **อปฺเปว อปฺเปวนาม นุ** อิจฺเจเต[๕] สํสยตฺเถ.

อทฺธา อญฺญทตฺถุ ตคฺฆ ชาตุ กามํ สสกฺกํ อิจฺเจเต เอกํสตฺเถ.

เอว อิติ อวธารเณ.

กจฺจิ นุ กินฺนุ นนุ กถํ กึสุ กึ อิจฺเจเต ปุจฺฉนตฺเถ.

เอวํ อิติ อิตฺถํ อิจฺเจเต นิทสฺสเน.

อิติ เหตุวากฺยปริสมตฺตีสุ จ.

ยาว ตาว ยาวตา ตาวตา กิตฺตาวตา เอตฺตาวตา กีว อิจฺเจเต ปริจฺเฉทนตฺเถ.

เอวํ สาหุ ลหุ โอปายิกํ ปติรูปํ อาม สาธุ อิติ สมฺปฏิจฺฉนตฺเถ.

ยถา ตถา ยเถว ตเถว เอวํ เอวเมว เอวเมวํ เอวมฺปิ ยถาปิ เสยฺยถาปิ เสยฺยถาปินาม วิย อิว ยถริว ตถริว ยถานาม ตถานาม ยถาหิ ตถาหิ ยถาจ ตถาจ อิจฺเจเต ปฏิภาคตฺเถ.

---

๑ ก. อปรชฺชุ ปรชฺช, สี. อปรชฺชุ ปรชฺชุ ๒ สี, นีติ. อุตฺตรสุเว ๓ สี, นีติ. สชฺช
๔ นีติ. ๔๖๐ ปิฏฺเฐ ๕ นีติ. นุ โข อิจฺเจเต

ยถา อิติ โยคฺคตาวิจฺฉาปทตฺถานติวตฺตนิทสฺสเนสุ จ.

เอวํ อิติ อุปเทสปญฺหาทีสุ จ.

กิญฺจาปิ อิติ อนุคฺคหตฺเถ.

อโห อิติ ครหปสํสนปตฺถเนสุ จ.

นาม อิติ ครหปสํสนสญฺญาปญฺเหสุ จ.

สาธุ อิติ ปสํสนยาจเนสุ จ.

อิงฺฆ หนฺท อิจฺเจเต โจทนตฺเถ.

สาธุ สุฏฺฐุ เอวเมตนฺติ อนุโมทเน.

กิร อิติ อนุสฺสวนอสฺสทฺเธยฺเยสุ.

นูน อิติ อนุมานานุสฺสรณปริวิตกฺกเนสุ.

กสฺมา อิติ การณปุจฺฉเน.

ยสฺมา ตสฺมา ตถาหิ เตน อิจฺเจเต การณจฺเฉทนตฺเถ.

สห สทฺธึ สมํ อมา อิติ สมกฺริยายํ.

วินา ริเต อิติ วิปฺปโยเค.

นานา ปุถุ พหุปฺปกาเร.

ปุถุ วิสุํ อสงฺฆาเต จ.

ทุฏฺฐุ กุ ชิคุจฺฉายํ.

ปุน อปฺปฐเม.

---

๑ ก. กถญฺหิ

กถญฺจิ[๑] กิจฺฉตฺเถ จ.

ธา กฺขตฺตุํ สกิญฺจ สงฺขฺยาวิภาเค.

อีสกํ อปฺปตฺเถ.[๑]

สณิกํ มนฺทตฺเถ.

ขิปฺปํ อรํ ลหุ อาสุํ ตุณฺณํ อจิรํ สีฆตฺเถ.

จิรํ จิรสฺสํ ทีฆกาเล.

เจ ยทิ สงฺกาวฏฺฐาเน.

ธุวํ ถิราวธารเณสุ.

หา วิสาเท.

ตุณฺหี อภาสเน.

สจฺฉิ ปจฺจกฺเข.

มุสา มิจฺฉา อลิกํ อสจฺเจ.

สุวตฺถิ อาสีสตฺเถ อิจฺจาทิ.[๒]

ตุนตฺวานตฺวาปจฺจยนฺตา อุสฺสุกฺกนตฺเถ ภวนฺติ. ยถา ปสฺสิตุน ปสฺสิย ปสฺสิตฺวาน ปสฺสิตฺวา ทิสฺวา ทิสฺวาน ทสฺเสตฺวา ทาตุน ทตฺวาน ทตฺวา อุปาทาย ทาเปตฺวา วิญฺญาเปตฺวา[๓] วิเจยฺย วิเนยฺย นิหจฺจ สเมจฺจ อเปจฺจ อุเปจฺจ อารพฺภ อาคมฺม อิจฺจาทิ.

เอวํ นามาขฺยาโตปสคฺควินิมุตฺตํ ยทพฺยยลกฺขณํ, ตํ สพฺพํ **นิปาตปทนฺ**ติ เวทิตพฺพํ.

---

๑ สี. อปฺปมนฺเทสุ ๒ นีติ. ๔๖๙ ปิฏฺเจ ๓ สี, นีติ. ๔๗๔ ปิฏฺเจ. วิญฺญาย

วุตฺตญฺจ

"มุตฺตํ ปทตฺตยา ยสฺมา[๑] ตสฺมา นิปตตฺยนฺตรา[๒]
เนปาติกนฺติ ตํ วุตฺตํ ยํ อพฺยยสลกฺขณนฺ"ติ.

เนปาติกปทํ นิฏฺฐิตํ.

ปุลฺลิงฺคํ อิตฺถิลิงฺคญฺจ นปุํสกมถาปรํ
ติลิงฺคญฺจ อลิงฺคญฺจ นามิกํ ปญฺจธา ฐิตํ.

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ นามกณฺโฑ ทุติโย.

๑ สี. ตสฺมา ๒ สี. นิปตตฺยนฺตรนฺตรา

๓. การกกณฺฑ

อถ วิภตฺตีนมตฺถเภทา วุจฺจนฺเต.

ตตฺถ เอกมฺปิ อตฺถํ กมฺมาทิวเสน เอกตฺตาทิวเสน จ วิภชนฺตีติ วิภตฺติโย, สฺยาทโย. ตา ปน ปฐมาทิเภเทน สตฺตวิธา.

๓.๑. ปฐมาวิภตฺยตฺถเภท

ตตฺถ กสฺมึ อตฺเถ **ปฐมา**.

๒๘๓. **ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.**[๑]

ลิงฺคตฺถาภิธานมตฺเต ปฐมาวิภตฺติ โหติ.

ลิงฺคสฺส อตฺโถ **ลิงฺคตฺโถ**. เอตฺถ จ ลีนํ องฺคนฺติ **ลิงฺคํ**, อปากโฏ อวยโว. ปุริโสติอาทีนํ หิ ปกติปฺปจฺจยาทิวิภาคกปฺปนาย นิปฺผาทิตานํ สทฺทปฺปติรูปกานํ นามิกปทานํ ปฐมํ ฐเปตพฺพํ ปกติรูปํ อปากฏตฺตา อวยวตฺตา จ ลิงฺคนฺติ วุจฺจติ. อถ วา วิสทาวิสโทภยรหิตาการโวหารสงฺขาเตน ติวิธลิงฺเคน สหิตตฺถสฺส ตพฺพินิมุตฺตสฺสุปสคฺคาทีนมตฺถสฺส จ ลีนสฺส คมนโต, ลิงฺคนโต วา ลิงฺคนฺติ อนฺวตฺถนามวเสน วา, "ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตมตฺถวํ ลิงฺคนฺ"ติ วจนโต ปรสมญฺญาวเสน วา ลิงฺคนฺติ อิธ ปาฏิปทิกา-ปรนามเธยฺยํ[๒] **สฺยา**ทิวิภตฺยนฺตปทปกติรูปเมว วุจฺจตีติ ทฏฺฐพฺพํ.

ลิงฺคสฺสตฺโถ นาม ปพนฺธวิเสสาการเรน ปวตฺตมาเน รูปาทโย อุปาทาย ปญฺญาปียมาโน ตทญฺญานญฺญภาเวน[๓] อนิพฺพจนีโย

---

๑ ๖๕-สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ, กจฺ. ๒๘๔

๒ ปาณินีย. ๑/๒/๔๕-๔๖

๓ ก. ตทญฺญภาเวน

สมูหสนฺตานาทิเภโท อุปาทาปญฺญตฺติสงฺขาโต ฆฏปฏาทิโวหารตฺโถ จ ปถวีธาตุผสฺสาทีนํ สภาวธมฺมานํ กาลเทสาทิเภทภินฺนานํ วิชาติย-วินิวตฺโต สชาติยสาธารโณ ยถาสงฺเกตมาโรปสิทฺโธ ตชฺชาปญฺญตฺติ-สงฺขาโต กกฺขฬตฺตผุสนาทิสามญฺญากาโร จ.

โส ปน กมฺมาทิสํสฏฺโฐ สุทฺโธ จาติ ทุวิโธ. ตตฺถ กมฺมาทีสุ ทุติยาทีนํ วิธียมานตฺตา กมฺมาทิสํสคฺครหิโต ลิงฺคสงฺขฺยาปริมาณ-ยุตฺโต, ตพฺพินิมุตฺตุปสคฺคาทิปทตฺถภูโต จ สุทฺโธ สทฺทตฺโถ อิธ **ลิงฺคตฺโถ** นาม.

โย ปน อาขฺยาตกิตกตทฺธิตสมาเสหิ วุตฺโต กมฺมาทิสํสฏฺโฐ อตฺโถ, โสปิ ทุติยาทีนํ ปุน อตฺตนา วตฺตพฺพสฺส อตฺถวิเสสสฺสา-ภาเวน อวิสยตฺตา ลิงฺคตฺถมตฺตสฺส สมฺภวโต[๑] จ ปฐมาเยว วิสโย.

โหติ เจตฺถ

ปฐมาวุปสคฺคตฺเถ เกสญฺจตฺเถ นิปาตสทฺทานํ
ลิงฺคาทิเก จ สุทฺเธ- ภิหิเต กมฺมาทิอตฺเถปิ.

สลิงฺเค ตาว เอโส ปุริโส, เอเต ปุริสา. เอสา กญฺญา, เอตา กญฺญาโย. เอตํ จิตฺตํ, เอตานิ จิตฺตานิ.

สสงฺขฺเย เอโก เทฺว.

สปริมาเณ โทโณ ขารี อาฬฺหกํ.

ลิงฺคาทิวินิมุตฺเต สตฺถมตฺเต จ วา ห อหํ[๒] อตฺถิ สกฺกา ลพฺภา อิจฺจาทิ.

---

๑ สี. สพฺภาวโต ๒ สี. อห

“ลิงฺคตฺเถ ปฐมา”ติ อธิกิจฺจ “อาลปเน จา”ติ[๑] อาลปนตฺเถ จ ปฐมา. อภิมุขํ กตฺวา ลปนํ **อาลปนํ**. อามนฺตนํ อวฺหานนฺติ อตฺโถ.

เอตฺถ จ อามนฺตนํ นาม[๒] ปเคว ลทฺธสรูปสฺส สทฺเทน อภิมุขีกรณํ. กตาภิมุโข ปน “คจฺฉา”ติอาทินา นเยน กฺริยาย โยชียติ. ตสฺมา อามนฺตนสมเย กฺริยาโยคาภาวโต อิทํ การก-โวหารํ น ลภติ.

วุตฺตญฺจ

สทฺเทนาภิมุขีกาโร วิชฺชมานสฺส วตฺถุโน
อามนฺตนํ วิธาตพฺเพ นตฺถิ “ราชา ภเว”ติทนฺติ.

โภ ปุริส เอหิ, โภ ปุริสา วา, ภวนฺโต ปุริสา เอถ.

๓.๒. ทุติยาวิภตฺยตฺถเภท

กสฺมึ อตฺเถ **ทุติยา**.

๒๘๔. **กมฺมตฺเถ ทุติยา.**[๓]

กมฺมตฺเถ ลิงฺคมฺหา ทุติยาวิภตฺติ โหติ.

อนภิหิเต เอวายํ. “กมฺมนิ ทุติยายํ กฺโต”ติ วจนญฺเจตฺถ ญาปกํ.

กึ กมฺมํ.

“เยน วา กยิรเต ตํ กรณนฺ”ติ อิโต “วา”ติ วตฺตเต.

---

๑ ๗๐ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ ๒ นีติ. ๕๗๖

๓ ๗๖ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ, กจฺ. ๒๙๗

๒๘๕. ยํ กโรติ ตํ กมฺมํ.[๑]

ยํ วา กโรติ, ยํ วา วิกโรติ, ยํ วา ปาปุณาติ, ตํ การกํ กมฺมสญฺญํ โหติ.

อิธ ลิงฺคกาลวจนมตนฺตํ. กรียตีติ **กมฺมํ**. ตตฺถ การกํ สาธกํ กฺริยานิปฺผตฺติยา การณมุจฺจเต. ตํ ปน **การกํ** ฉพฺพิธํ กมฺมํ กตฺตา กรณํ สมฺปทานมปาทานโมกาโส จาติ. ตตฺถ สภาวโต ปริกปฺปิโต วา กมฺมาทิมฺหิ สติเยว กฺริยาภาวโต กมฺมาทีนํ ฉนฺนมฺปิ การกโวหาโร สิทฺโธว โหติ.

ตํ ปน **กมฺมํ** ติวิธํ นิพฺพตฺตนียํ[๒] วิกรณียํ ปาปณียญฺจาติ. ยถา มาตา ปุตฺตํ วิชายติ, อาหาโร สุขํ ชนยติ, ฆฏํ กโรติ เทวทตฺโต, กฏฺฐงฺคารํ กโรติ, สุวณฺณํ เกยูรํ กฏกํ วา กโรติ, วีหโย ลุนาติ. เทวทตฺโต นิเวสนํ ปวิสติ, อาทิจฺจํ ปสฺสติ, ธมฺมํ สุณาติ, ปณฺฑิเต ปยิรุปาสติ.

วุตฺตญฺจ

"นิพฺพตฺติ[๓] วิกติปฺปตฺติ- เภเทน ติวิธํ มตํ
กตฺตุกฺริยาภิคมฺมํ ตํ สุขงฺคารํ นิเวสนนฺ"ติ.

เอตฺถ จ อิจฺฉิตานิจฺฉิตกถิตากถิตาทิเภทมนเปกฺขิตฺวา สพฺพสงฺคาหกวเสน "ยํ กโรติ ตํ กมฺมนฺ"ติ วุตฺตตฺตา อตฺถนฺตรวิกปฺปน**วา**ธิการโต จ สพฺพตฺถ อิมินาว กมฺมสญฺญา โหติ.

---

๑ ๗๕ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ, กจฺ. ๒๘๐
๒ ก. นิปฺผตฺตนียํ
๓ ก. นิปฺผตฺติ

ตตฺถ **อนิจฺฉิตกมฺมํ** ยถา กณฺฏกํ มทฺทติ, วิสํ คิลติ, คามํ คจฺฉนฺโต รุกฺขมูลํ อุปคจฺฉติ.

อกถิตกมฺมํ ยถา ยญฺญทตฺตํ กมฺพลํ ยาจเต พฺราหฺมโณ. เอตฺถ หิ "กมฺพล"มิติ กถิตกมฺมํ ทฺวิกมฺมิกาย ยาจนกฺริยาย วตฺตุมิจฺฉิตตรตฺตา. "ยญฺญทตฺต"มิติ อปฺปธานตฺตา อกถิตกมฺมํ. ตถา สมิทฺธํ ธนํ ภิกฺขเต, อชํ คามํ นยติ, ปราภวนฺตํ ปุริสํ มยํ ปุจฺฉาม โคตมํ,[๑] ภควา ภิกฺขู เอตทโวจ[๒] อิจฺจาทิ.

อภิหิตกมฺเม ปน น โหติ. ยถา กโฏ กรียเต เทวทตฺเตน, สุคเตน เทสิโต ธมฺโม, ยญฺญทตฺโต กมฺพลํ ยาจียเต พฺราหฺมเณน อิจฺจาทิ.

"ทุติยา"ติ อธิกาโร.

๒๘๖. คติ-พุธิ-ภุช-ปจ-หร-กร-สยาทีนํ การิเต วา.[๓]

คมุ สปฺป คติมฺหิ, **พุธ** โพธเน **พุธ** อวคมเน วา, **ภุช** ปาลนพฺยวหรเณสุ, **ปจ** พฺยตฺติยํ วาจายํ, **หร** หรเณ, **กร** กรเณ, **สิ** สเย อิจฺเจวมาทีนํ ธาตูนํ ปโยเค การิเต สติ ปโยชฺชกตฺตุภูเต กมฺมนิ ลิงฺคมฺหา ทุติยาวิภตฺติ โหติ วา. นิจฺจสมฺปตฺเต, วิกปฺปตฺโถยํ. เตน ตสฺส ปกฺเข ตติยา โหติ.

โย โกจิ ปุริโส คามํ คจฺฉติ, ตมญฺโญ ปโยชยติ. ปุริโส ปุริสํ คามํ คมยติ, ปุริเสน วา คามํ คมยติ. เอวํ สิสฺสํ

---

๑ ขุ.สุ. ๒๕/๙๑/๓๕๕ ๒ สํ.ส. ๑๕/๒๕๘/๒๗๖
๓ กจฺ. ๓๐๐, โมคฺ. ๒/๔-๖, นีติ. ๕๘๗

ธมฺมํ โพเธติ อาจริโย, มาตา ปุตฺตํ โภชนํ โภชยติ, สิสฺสํ ธมฺมํ ปาเธติ อาจริโย, ปุริโส ปุริสํ ภารํ หาเรติ. ตถา ปุริโส ปุริสํ กมฺมํ การยติ, ปุริเสน วา กมฺมํ การาปยติ, ปุริโส ปุริสํ สยาปยติ. เอวํ สพฺพตฺถ การิเต กตฺตุกมฺมนิ ทุติยา.

การิเตติ กึ. ปุริโส คามํ คจฺฉติ.

อภิหิเต น ภวติ. ปุริเสน ปุริโส คามํ คมียเต, สิสฺโส ธมฺมํ โพธียเต อิจฺจาทิ.

๒๘๗. กาลทฺธานมจฺจนฺตสํโยเค.[๑]

อจฺจนฺตํ นิรนฺตรํ สํโยโค **อจฺจนฺตสํโยโค**. กาลทฺธานํ ทพฺพคุณกฺริยาหิ อจฺจนฺตสํโยเค เตหิ กาลทฺธานวาจีหิ ลิงฺเคหิ ทุติยาวิภตฺติ โหติ.

กาเล ตาว สตฺตาหํ ควปานํ, มาสํ มํโสทนํ,[๒] สรทํ รมณียา นที, สพฺพกาลํ รมณียํ นนฺทนํ, มาสํ สชฺฌายติ, ตโย มาเส อภิธมฺมํ เทเสสิ.[๓]

อทฺธาเน โยชนํ วนราชิ, โยชนํ ทีโฆ ปพฺพโต, โกสํ สชฺฌายติ.

อจฺจนฺตสํโยเคติ กึ. มาเส มาเส ภุญฺชติ, โยชเน โยชเน วิหารํ ปติฏฺฐาเปสิ.

---

๑ กจฺ. ๒๙๘, โมคฺ. ๒/๓, นีติ. ๕๘๑ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๖๔๙/๓๐๗

๓ เปต.อฏฺ. ๑/๓๒๙/๑๕๐

๒๘๘. **กมฺมปฺปวจนียยุตฺเต.**[๑]

กมฺมปฺปวจนีเยหิ นิปาโตปสคฺเคหิ ยุตฺเต โยเค สติ ลิงฺคมฺหา ทุติยาวิภตฺติ โหติ.

กมฺมํ ปวจนียํ เยสํ เต **กมฺมปฺปวจนียา**. ปรสมญฺญาวเสน วา อนฺวาทโย กมฺมปฺปวจนียา.

ตตฺถ อนุสทฺทสฺส ลกฺขเณ สหตฺเถ หีเน จ กมฺมปฺปวจนียสญฺญา วุตฺตา.[๒] ยถา ปพฺพชิตมนุ ปพฺพชึสุ, นทิมนฺววสิตา พาราณสี. นทิยา สห อวพทฺธาติ อตฺโถ. อนุ สาริปุตฺตํ ปญฺญวา.

ลกฺขณาทีสุ "ลกฺขณิตฺถมฺภูตกฺขาน-ภาค-วิจฺฉาสุ ปติ-ปริ-อนโว"ติ[๓] ปติปริอนูนํ กมฺมปฺปวจนียสญฺญา วุตฺตา.[๔]

ลกฺขเณ สูริยุคฺคมนํ ปติ ทิพฺพา ภกฺขา ปาตุภเวยฺยุํ,[๕] รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต จนฺโท, รุกฺขํ ปริ, รุกฺขํ อนุ.

อิตฺถมฺภูตกฺขาเน สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ ปติ, มาตรํ ปริ, มาตรํ อนุ.

ภาเค ยเทตฺถ มํ ปติ สิยา, มํ ปริ, มํ อนุ, ตํ ทียตุ.

วิจฺฉาโยเค อตฺถมตฺถํ ปติ สทฺโท นิวิสติ, รุกฺขํ รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต จนฺโท, รุกฺขํ รุกฺขํ ปริ, รุกฺขํ รุกฺขํ อนุ.

---

๑ กจฺ. ๒๙๙, นีติ. ๕๘๒-๕๘๖
๒ ปาณินีย. ๑/๔/๘๔-๖, โมคฺ. ๒/๑๐,๓๑
๓ ปาณินีย. ๑/๔/๙๐
๔ โมคฺ. ๒/๙-๑๑
๕ ขุ.ชา. ๒๘/๒๒๙๘/๓๗๑

“อภิรภาเค”ติ[๑] อภิสฺส ภาควชฺชิเตสุ ลกฺขณาทีสุ กมฺมปฺปวจนียสญฺญา วุตฺตา. ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต,[๒] สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ อภิ.

นิปาเต ธิ พฺราหฺมณสฺส หนฺตาร[๓] มิจฺเจวมาทิ.

๒๘๙. กฺวจิ ทุติยา ฉฏฺฐีนมตฺเถ.[๔]

ฉฏฺฐีนํ อตฺเถ กฺวจิ ทุติยาวิภตฺติ โหติ. อนฺตรา-อภิโต-ปริโต-ปติ-ปฏิภาติโยเค อยํ. อนฺตรา จ ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทํ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺโน.[๕] ราชคหสฺส จ นาฬนฺทาย จ มชฺเฌติ[๖] อตฺโถ. อภิโต คามํ วสติ,[๗] ปริโต คามํ วสติ, นทึ เนรญฺชรํ ปติ.[๘] เนรญฺชราย นทิยา สมีเปติ อตฺโถ. ปฏิภนฺตุ ตํ จุนฺท โพชฺฌงฺคา,[๙] อุปมา มํ ปฏิภาติ.[๑๐] อุปมา มยฺหํ อุปฏฺฐหตีติ อตฺโถ.[๑๑]

“กฺวจิ, ทุติยา, อตฺเถ”ติ จ วตฺตเต.

๒๙๐. ตติยาสตฺตมีนญฺจ.[๑๒]

ตติยาสตฺตมีนมตฺเถ จ กฺวจิ ลิงฺคมฺหา ทุติยาวิภตฺติ โหติ.

---

๑ โมคฺ. ๒/๘, ปาณินีย. ๑/๔/๙๐-๙๑
๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑
๓ ขุ.ธ. ๒๕/๓๘๙/๘๕
๔ กจฺ. ๓๐๖, โมคฺ. ๒/๗, นีติ. ๕๘๘
๕ ที.สี. ๙/๑/๑
๖ สี. วิวรฏฺเต มชฺเฌ
๗ นฺยาส. ๓๑๕ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ
๘ ขุ.สุ. ๒๕/๔๒๘/๔๑๕
๙ สํ.มหา. ๑๙/๑๙๗/๗๓
๑๐ ม.มู. ๑๒/๖๓/๔๑
๑๑ โมคฺ. ๒/๒ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ.
๑๒ กจฺ. ๓๐๗, โมคฺ. ๒/๒, นีติ. ๕๘๙

ตติยตฺเถ สเจ มํ นาลปิสฺสติ, ตฺวญฺจ มํ นาภิภาสสิ,[๑] วินา สทฺธมฺมํ กุโต สุขํ, อุปายมนฺตเรน น อตฺถสิทฺธิ.

สตฺตมิยตฺเถ กาเล อุปานฺวชฺฌาวสสฺส ปโยเค อธิสิฏฺฐาวสานํ ปโยเค ตปฺปานจาเร จ ทุติยา.

กาเล[๒] ตาว ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา,[๓] เอกํ สมยํ ภควา,[๔] อิมํ รตฺตึ จตฺตาโร มหาราชาโน.[๕]

อุปาทิปุพฺพสฺส **วส**ธาตุสฺส ปโยเค[๖] คามํ อุปวสติ, คามํ อนฺวสติ, วิหารํ อธิวสติ, คามํ อาวสติ, อคารํ อชฺฌาวสติ.[๗] ตถา ปถวึ อธิเสสฺสติ,[๘] คามํ อธิติฏฺฐติ, คามํ อชฺฌาวสติ.

ตปฺปานจาเรสุ[๙] นทึ ปิวติ, คามํ จรติ อิจฺจาทิ.

๓.๓. ตติยาวิภตฺยตฺถเภท

กสฺมึ อตฺเถ **ตติยา**.

๒๙๑. **กรเณ ตติยา.**[๑๐]

กรณการเก ตติยาวิภตฺติ โหติ.

กึ กรณํ.

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๒๒๒๓/๓๖๓

๒ โมคฺ. ๒/๓

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖/๘

๔ ที.สี. ๙/๑/๑

๕ ที.ปา. ๑๑/๒๘๕/๑๗๘

๖ นฺยาส. ๓๑๕, โมคฺ. ๒/๒

๗ ที.สี. ๙/๒๕๘/๘๘

๘ ขุ.ธ. ๒๕/๔๑/๒๓

๙ นฺยาส. ๓๑๕, โมคฺ. ๒/๒

๑๐ ๘๓ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ, กจฺ. ๒๘๖

๒๙๒. **เยน วา กยิรเต ตํ กรณํ.**[๑]

เยน วา กตฺตา[๒] อุปกรณภูเตน วตฺถุนา กฺริยํ อพฺยวธาเนน กโรติ, เยน วา วิกโรติ, เยน วา ปาปุณาติ, ตํ การกํ กรณสญฺญํ โหติ.

กรียเต อเนนาติ **กรณํ**. เอตฺถ จ สติปิ สพฺพการกานํ กฺริยาสาธกตฺเต "เยน วา กยิรเต"ติ วิเสเสตฺวา วจนํ กตฺตูปกรณภูเตสุ การเกสุ สาธกตมสฺเสว คหณตฺถํ.

วุตฺตญฺจ

"ยสฺส สพฺพวิเสเสน กฺริยาสํสิทฺธิเหตุตา
สมฺภาวียติ ตํ วุตฺตํ กรณํ นาม การกนฺ"ติ.

ตํ ปน ทุวิธํ อชฺฌตฺติกพาหิรวเสน.

ยถา หตฺเถน กมฺมํ กโรติ,[๓] จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ, มนสา ธมฺมํ วิญฺญาย,[๔] ทาตฺเตน วีหโย[๕] ลุนาติ, อคฺคินา กุฏึ ฌาเปติ.

"ตติยา"ติ อธิกาโร.

๒๙๓. **กตฺตริ จ.**[๖]

กตฺตริ จ การเก ลิงฺคมฺหา ตติยาวิภตฺติ โหติ.

---

๑ ๘๒ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ, กจฺ. ๒๗๙
๒ ก. กตฺตุโน
๓ กจฺ. สตฺเถน
๔ กตฺถจิ โปตฺถเก วิญฺญายตีติปิ ปาโจ, โส อยุตฺโต.
๕ กจฺ. วีหึ
๖ ๗๘ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ

จคฺคหเณน อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ, กฺริยาปวคฺเค, ปุพฺพ-สทิส-สมูนตฺถ-กลห-นิปุณ-มิสฺสก-สขิลตฺถาทิโยเค, กาลทฺธาเนสุ, ปจฺจตฺต-กมฺมตฺถ-ปญฺจมิยตฺถาทีสุ จ ตติยา.

โก จ กตฺตา.

๒๙๔. โย กโรติ ส กตฺตา.[๑]

โย กฺริยํ อตฺตปฺปธาโน หุตฺวา กโรติ, โส **กตฺตุ**สญฺโญ โหติ.

โส ติวิโธ สุทฺธกตฺตา เหตุกตฺตา กมฺมกตฺตาติ. ตตฺถ โย สยเมว กฺริยํ กโรติ, โส **สุทฺธกตฺตา**. โย อญฺญํ กาตุํ สมตฺถํ อกโรนฺตํ กมฺมนิ โยเชติ, โส **เหตุกตฺตา**. ยถา คนฺตุํ สมตฺโถ เทวทตฺโต, ตมญฺโญ ปโยเชติ "คมยติ เทวทตฺตนฺ"ติ.

ยํ ปน ตตฺถ ตตฺถ "คจฺฉติ เทวทตฺโต, ตมญฺโญ ปโยชยติ คมยติ เทวทตฺตนฺ"ติ เหตฺวตฺถนิทสฺสนํ, ตมฺปิ สามตฺถิย-ทสฺสนวเสน วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํ. อญฺญถา ยทิ สยเมว คจฺฉติ,[๒] กึ ตตฺถ ปโยชกพฺยาปาเรน. "อกโรนฺตํ พเลน การยติ, ปาสาณํ อุฏฺฐาปยตี"ติอาทิกญฺจ น สิชฺเฌยฺย.

เอตฺถ ปน

"กตฺตา"ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๒๘๑, ๗๗ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ ๒ สี. กโรติ

๒๙๕. โย กาเรติ ส เหตุ.[๑]

โย กตฺตารํ กาเรติ, โส เหตุสญฺโญ โหติ กตฺตา จาติ เหตุกตฺตุสญฺญา.

โย ปน ปรสฺส กฺริยํ ปฏิจฺจ กมฺมภูโตปิ สุกรตฺตา สยเมว สิชฺฌนฺโต วิย โหติ, โส **กมฺมกตฺตา** นาม. ยถา สยํ กรียเต กโฏ, สยเมว ปจฺจเต โอทโนติ.

วุตฺตญฺจ

"อตฺตปฺปธาโน กิริยํ โย นิพฺพตฺเตติ การโก
อปฺปยุตฺโต ปยุตฺโต วา ส กตฺตาติ ปวุจฺจติ.
เหตุกตฺตาติ กถิโต กตฺตุโน โย ปโยชโก
กมฺมกตฺตาติ สุกโร กมฺมภูโต กถียเต"ติ.

นนุ จ "สํโยโค ชายเต"ติอาทีสุ กถํ ปุเร อสโต ชนนกฺริยาย กตฺตุภาโว สิยาติ. วุจฺจเต. โลกสงฺเกตสิทฺโธ หิ สทฺทปฺปโยโค. อวิชฺชมานมฺปิ หิ โลโก สทฺทาภิเธยฺยตาย วิชฺชมานํ วิย คเหตฺวา โวหรติ. วิกปฺปพุทฺธิคหิตากาโรเยว หิ สทฺเทนาภิธียเต, น ตุ วตฺถุสภาโว. อญฺญถา สุตมยญาเณนปิ ปจฺจกฺเขน วิย วตฺถุสภาวสจฺฉิกรณปฺปสงฺโค จ มุสาวาทกุทิฏฺฐิวาทาทีนมภาวปฺปสงฺโค จ สิยา. ตสฺมา พุทฺธิปริกปฺปิตปญฺญตฺติวเสนปิ สทฺทปฺปวตฺติ โหตีติ อสโต สํโยคาทิสฺสปิ โหเตว ชนนกฺริยาย กตฺตุการกตาติ.[๒]

---

๑ กจ. ๒๘๒, นีติ. ๕๕๐ ๒ นีติ. ๕๔๙

ยถาห

“โวหารวิสโย สทฺโท เนกนฺตปรมตฺถิโก
พุทฺธิสงฺกปฺปิโต อตฺโถ ตสฺสตฺโถติ ปวุจฺจติ.
พุทฺธิยา คหิตตฺตา หิ สํโยโค ชายเต อิติ
สํโยโค วิชฺชมาโนว กตฺตา ภวติ ชาติยา”ติ.

ตตฺร **ตติยา**. ชิเนน เทสิโต ธมฺโม, พุทฺเธน ชิโต มาโร, อหินา ทฏฺโจ นโร, พุทฺเธน โพธิโต โลโก, สทฺเธหิ การิโต วิหาโร.

อภิหิเต น ภวติ. กฏํ กโรติ เทวทตฺโต, กาเรติ วา.

อิตฺถมฺภูตสฺส ลกฺขเณ[๑] สา ภินฺเนน สีเสน ปคฺฆรนฺเตน โลหิเตน ปฏิวิสฺสกานํ อุชฺฌาเปสิ,[๒] อูนปญฺจพนฺธเนน ปตฺเตน อญฺญํ นวํ ปตฺตํ เจตาเปยฺย,[๓] ติทณฺฑเกน ปริพฺพาชกมทฺทกฺขิ.

อปวคฺเค[๔] เอกาเหเนว พาราณสึ ปายาสิ, นวหิ มาเสหิ วิหารํ นิฏฺฐาเปสิ, โยชเนน อธีตํ พฺยากรณํ.[๕] **กฺริยาปวคฺโค**ติ กฺริยาย อาสุํ ปรินิฏฺฐาปนํ.

ปุพฺพาทิโยเค[๖] มาเสน ปุพฺโพ, ปิตรา สทิโส, มาตรา สโม, กหาปเณน อูโน, ธเนน วิกโล, อสินา กลโห, อาจาเรน นิปุโณ, วาจาย นิปุโณ, คุเฬน มิสฺสกํ, ติเลน มิสฺสกํ, วาจาย

๑ โมคฺ. ๒/๑๘, นีติ. ๕๙๘
๒ ม.มู. ๑๒/๒๒๖/๑๙๑
๓ วิ.มหาวิ. ๒/๖๑๒/๗๒
๔ โมคฺ. ๒/๓, นีติ. ๕๙๙
๕ ก. โยชเนน จิตํ
๖ นีติ. ๖๐๐

สขิโล, มณินา อตฺโถ,[๑] ธเนน อตฺโถ, ปิตรา ตุโลฺย.

กาลทฺธาเนสุ มาเสน ภุญฺชติ, โยชเนน คจฺฉติ.

ปจฺจตฺเต[๒] อตฺตนาว อตฺตานํ สมฺมนฺนติ.

กมฺมตฺเถ[๓] ติเลหิ เขตฺเต วปติ.

ปญฺจมิยตฺเถ[๔] สุมุตฺตา มยํ เตน มหาสมเณน.[๕]

๒๙๖. **สหาทิโยเค จ.**[๖]

สห สทฺธึ สมํ นานา วินา อลํ กิมิจฺเจวมาทีหิ โยเค ลิงฺคมฺหา ตติยาวิภตฺติ โหติ. จสทฺเทน สหตฺเถปิ.

ตตฺถ สหสทฺเทน โยโค กฺริยา-คุณ-ทพฺพสมวาเย สมฺภวติ. ยถา วิตกฺเกน สห วตฺตติ,[๗] ปุตฺเตน สห ถูโล, อนฺเตวาสิก-สทฺธิวิหาริเกหิ สห อาจริยุปชฺฌายานํ ลาโภ, นิสีทิ ภควา สทฺธึ ภิกฺขุสํเฆน,[๘] สหสฺเสน สมํ มิตา,[๙] สพฺเพหิ เม ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว,[๑๐] สํโฆ วินาปิ คคฺเคน อุโปสถํ กเรยฺย,[๑๑] อลํ เต อิธ วาเสน,[๑๒] กึ เม เอเกน ติณฺเณน ปุริเสน ถามทสฺสินา,[๑๓] กึ เต ชฏาหิ ทุมฺเมธ, กึ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓๔๔/๒๕๙
๒ นีติ. ๕๙๗
๓ นิติ. ๕๙๕
๔ นีติ. ๕๙๖
๕ วิ.จูฬ. ๗/๔๓๗/๒๗๕
๖ กจฺ. ๒๘๗, โมคฺ. ๒/๑๗, นีติ. ๕๙๒
๗ สํ.ฏี. ๒/๒๓๕/๒๓๐
๘ วิ.มหา. ๔/๕๙/๕๐
๙ สํ.ส. ๑๕/๓๓/๒๓
๑๐ วิ.จูฬ. ๗/๔๓๗/๒๗๔
๑๑ วิ.มหา. ๔/๑๖๗/๑๗๔
๑๒ วิ.มหาวิ. ๑/๔๓๖/๓๒๗.
๑๓ ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๕๖/๔๕๓

เต อชินสาฏิยา.[๑]

สหตฺเถ[๒] เทวทตฺโต ราชคหํ ปาวิสิ โกกาลิเกน ปจฺฉาสมเณน, ทุกฺโข พาเลหิ สํวาโส.[๓]

๒๙๗. **เหตฺวตฺเถ จ.**[๔]

โยคคฺคหณมิหานุวตฺตเต. เหตฺวตฺเถ เหตฺวตฺถปฺปโยเค จ ลิงฺคมฺหา ตติยาวิภตฺติ โหติ.

กิสฺมิญฺจิ ผเล ทิฏฺฐสามตฺถิยํ การณํ **เหตุ**. โสเยว อตฺโถ, ตสฺมึ เหตฺวตฺเถ. อนฺเนน วสติ,[๕] ธมฺเมน วสติ, วิชฺชาย วสติ.[๖]

น ชจฺจา วสโล โหติ　　น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ
กมฺมุนา วสโล โหติ　　กมฺมุนา โหติ พฺราหฺมโณ.[๗]

ทาเนน โภควา, อาจาเรน กุลี.

เกน ปาณิ กามทโท　　เกน ปาณิ มธุสฺสโว
เกน เต พฺรหฺมจริเยน　　ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌติ.[๘]

เหตฺวตฺถปฺปโยเค เกน นิมิตฺเตน, เกน ปโยชเนน, เกนฏฺเฐน,[๙] เกน เหตุนา วสติ.

---

๑ ขุ.ธ. ๒๕/๓๙๔/๘๕
๒ นีติ. ๕๙๓
๓ ขุ.ธ. ๒๕/๒๐๗/๕๓
๔ กจฺ. ๒๘๙, โมคฺ. ๒/๑๙, นีติ. ๖๐๑
๕ อุทาน.อฏฺ. ๑/๑/๒๔
๖ ที.สี.อภิฏี. ๑/๒๐๗
๗ ขุ.สุ. ๒๕/๑๔๒/๓๖๑
๘ ที.สี.อฏฺ. ๑/๑๙๐/๑๖๑
๙ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๑๒๙/๑๑๒

๒๙๘. **สตฺตมฺยตฺเถ จ.**[๑]

สตฺตมฺยตฺเถ จ ลิงฺคมฺหา **ตติยา**วิภตฺติ โหติ.

กาลทฺธานทิสาเทสาทีสุ จายํ. เตน สมเยน,[๒] เตน กาเลน,[๓] กาเลน ธมฺมสฺสวนํ,[๔] โส โว มมจฺจเยน สตฺถา,[๕] มาเสน ภุญฺชติ, โยชเนน ธาวติ. ปุรตฺถิเมน ธตรฏฺโฐ,[๖] ทกฺขิเณน วิรูฬฺหโก,[๖] ปจฺฉิเมน วิรูปกฺโข,[๖] อุตฺตเรน กสิวนฺโต[๗] ชโนฆมปเรน จ.[๘] เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ[๙] อิจฺจาทิ.

๒๙๙. **เยนงฺควิกาโร.**[๑๐]

เยน พฺยาธิมตา องฺเคน องฺคิโน วิกาโร ลกฺขียเต, ตตฺถ **ตติยา**วิภตฺติ โหติ. เอตฺถ จ องฺคมสฺส อตฺถีติ **องฺคํ**, สรีรํ. อกฺขินา กาโณ, หตฺเถน กุณี, ปาเทน ขญฺโช, ปิฏฺฐิยา ขุชฺโช.

๓๐๐. **วิเสสเน จ.**[๑๑]

วิเสสียติ วิเสสิตพฺพํ อเนนาติ **วิเสสนํ**, โคตฺตาทิ. ตสฺมึ โคตฺต-นาม-ชาติ-สิปฺป-วโย-คุณสงฺขาเต วิเสสนตฺเถ ตติยาวิภตฺติ โหติ. **จ**สทฺเทน ปกติอาทีหิ จ. โคตฺเตน โคตโม นาโถ.[๑๒]

---

๑ กจฺ. ๒๙๐, นีติ. ๖๐๒
๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑
๓ ขุ.อป. ๓๒/๔๔๘/๕๔
๔ ขุ.ขุ. ๒๕/๙/๔
๕ ที.มหา. ๑๐/๒๑๖/๑๓๔
๖ ที.มหา. ๑๐/๓๓๖/๒๒๐
๗ สี. กปิวนฺโต
๘ ที.ปา. ๑๑/๒๘๑/๑๗๔
๙ สํ.ส. ๑๕/๒/๒, นฺยาส. ๓๑๕
๑๐ กจฺ. ๒๙๑, โมคฺ. ๒/๑๘, นีติ. ๖๐๓
๑๑ กจฺ. ๒๙๒, โมคฺ. ๒/๑๖, นีติ.๖๐๔
๑๒ ขุ.อป. ๓๒/๒๕๓/๓๓ (โคตโม นาม โคตฺเตน)

สาริปุตฺโตติ นาเมน วิสฺสุโต ปญฺญวา จ โส[๑]
ชาติยา ขตฺติโย พุทฺโธ โลเก อปฺปฏิปุคฺคโล.
ตทหุ ปพฺพชิโต สนฺโต ชาติยา สตฺตวสฺสิโก
โสปิ มํ อนุสาเสยฺย สมฺปฏิจฺฉามิ มตฺถเก.[๒]

สิปฺเปน นฬกาโร โส, เอกูนตึโส วยสา,[๓] วิชฺชาย สาธุ, ปญฺญาย สาธุ, ตปสา อุตฺตโม, สุวณฺเณน อภิรูโป.[๔]

ปกติอาทีสุ[๕] ปกติยา อภิรูโป, เยภุยฺเยน มตฺติกา,[๖] สเมน ธาวติ, วิสเมน ธาวติ, ทฺวิโทเณน ธญฺญํ กิณาติ, สหสฺเสน อสฺสเก กิณาติ อิจฺจาทิ.

๓.๔. จตุตฺถีวิภตฺยตฺถเภท

กสฺมึ อตฺเถ **จตุตฺถี.**

๓๐๑. **สมฺปทาเน จตุตฺถี.**[๗]

สมฺปทานการเก ลิงฺคมฺหา จตุตฺถีวิภตฺติ โหติ.

กิญฺจ สมฺปทานํ.

---

๑ ขุ.อป. ๓๒/๒๕๑/๓๓
๒ สํ.ส.อฏฺ. ๑/๑๑๐/๑๑๗
๓ ที.มหา. ๑๐/๒๑๔/๑๓๓
๔ กจฺ. อภิรูปา
๕ โมคฺ. ๒/๑๖
๖ วิ.มหาวิ. ๒/๘๖/๑๕๘
๗ ๘๕ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ

๓๐๒. ยสฺส ทาตุกาโม โรจเต ธารยเต วา ตํ สมฺปทานํ.[๑]

ยสฺส วา ทาตุกาโม, ยสฺส วา โรจเต, ยสฺส วา ธารยเต, ตํ การกํ สมฺปทานสญฺญํ โหติ. สมฺมา ปทียเต อสฺสาติ **สมฺปทานํ**, ปฏิคฺคาหโก.

ตํ ปน ติวิธํ ทิยฺยมานสฺสานิวารณชฺเฌสนานุมติวเสน. ยถา พุทฺธสฺส ปุปฺผํ ยชติ, โพธิรุกฺขสฺส ชลํ ททาติ.

อชฺเฌสเน ยาจกานํ ธนํ ททาติ.

อนุมติยํ ภิกฺขูนํ ทานํ เทติ.

ยถาห

"อนิรากรณาราธ- นาพฺภนุญฺญวเสน หิ
สมฺปทานํ ติธา วุตฺตํ รุกฺข-ยาจก-ภิกฺขโว"ติ.

ทาตุกาโมติ กึ. รญฺโญ ทณฺฑํ ททาติ.

โรจนาทีสุ ปน สมณสฺส โรจเต สจฺจํ, มายสฺมนฺตานมฺปิ สํฆเภโท รุจฺจิตฺถ,[๒] ยสฺสายสฺมโต ขมติ,[๓] เทวทตฺตสฺส สุวณฺณ-จฺฉตฺตํ ธารยเต ยญฺญทตฺโต.

"สมฺปทานํ, วา"ติ จ วตฺตเต.

---

๑ ๘๔ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ, กจฺ. ๒๗๖ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๔๑๘/๓๑๔
๓ วิ.มหา. ๑/๔๓๘/๓๓๐

๓๐๓. สิลาฆ-หนุ-ฐา-สป-ธาร-ปิห-กุธ-ทุหิสฺโสสูย-ราธิกฺข-ปจฺจาสุณ-อนุปติคิณ-ปุพฺพกตฺตา-โรจนตฺถ-ตทตฺถ-ตุมตฺถา-ลมตฺถ-มญฺญานา-ทรปฺปาณินิ คตฺยตฺถกมฺมนิ อาสีสตฺถ-สมฺมุติ-ภิยฺย-สตฺตมฺยตฺเถสุ จ.[๑]

จตุปฺปทมิทํ. **สิลาฆ** กตฺถเน, **หนุ** อปนยเน, **ฐา** คตินิวตฺติมฺหิ, **สป** อกฺโกเส, **ธร** ธารเณ, **ปิห** อิจฺฉายํ อิจฺเจเตสํ ธาตูนํ ปโยเค, **กุธ** โกเป, **ทุห** ชิฆํสายํ, **อิสฺส** อิสฺสายํ, **อุสูย** โทสาวิกรเณ อิจฺเจเตสํ ตทตฺถวาจีนญฺจ ธาตูนํ ปโยเค จ, **ราธ** หึสาสํราเธสุ, **อิกฺข** ทสฺสนงฺเกสูติ อิเมสํ ปโยเค จ, **ปติอา**ปุพฺพสฺส **สุ** สวเณติ อิมสฺส จ **อนุปติ**ปุพฺพสฺส **คิ** สทฺเทติ อิมสฺส จ ปุพฺพกตฺตา จ, **อาโรจนตฺถ**ปฺปโยเค, ตทตฺเถ, ตุมตฺเถ, **อลมตฺถ**ปฺปโยเค จ, **มญฺญติ**-ปฺปโยเค อนาทเร อปฺปาณินิ จ คตฺยตฺถานํ กมฺมนิ จ, **อาสีสตฺถ**-ปฺปโยเค จ, สมฺมุติภิยฺยปฺปโยเคสุ จ, สตฺตมฺยตฺเถ จาติ ตํ กมฺมาทิการกํ สมฺปทานสญฺญํ โหติ.

จสทฺทคฺคหเณน ปหิณติ-กปฺปติ-ปโหติ-อุปมาญฺชลิกรณ-ผาสุ-อตฺถ-เสยฺยปฺปภุติโยเค จ. ปุเร วิย จตุตฺถี.

สิลาฆาทิปฺปโยเค ตาว พุทฺธสฺส สิลาฆเต, อุปชฺฌายสฺส สิลาฆเต. โถเมตีติ อตฺโถ.

หนุเต มยฺหเมว, หนุเต ตุยฺหเมว. อปลปตีติ อตฺโถ.

---

๑ กจฺ. ๒๗๗, โมคฺ. ๒/๒๕, นีติ. ๕๕๔

อุปติฏฺเฐยฺย สกฺยปุตฺตานํ วฑฺฒกี. เอตฺถ จ อุปฏฺฐานํ นาม อุปคมนํ. ภิกฺขุสฺส ภุญฺชมานสฺส ปานีเยน วา วิธูปเนน วา อุปติฏฺเฐยฺย.[๑]

ตุยฺหํ สปเต, มยฺหํ สปเต. เอตฺถ จ สปนํ นาม สจฺจกรณํ.

ธารยติปฺปโยเค ธนิโกเยว สมฺปทานํ. สุวณฺณํ เต ธารยเต. อิณํ ธารยตีติ อตฺโถ. ตสฺส รญฺโญ มยํ นาคํ ธารยาม.

ปิหปฺปโยเค อิจฺฉิโตเยว. เทวาปิ ตสฺส ปิหยนฺติ ตาทิโน, เทวาปิ เตสํ ปิหยนฺติ. สมฺพุทฺธานํ สตีมตํ.[๒] ปตฺเถนฺตีติ อตฺโถ.

โกธาทิอตฺถานํ ปโยเค ยํ ปติ โกโป. ตสฺส กุชฺฌ มหาวีร,[๓] ยทิหํ ตสฺส กุปฺเปยฺยํ.[๔]

ทุหยติ ทิสานํ เมโฆ, โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ.[๕] ติตฺถิยา อิสฺสนฺติ สมณานํ. ทุชฺชนา คุณวนฺตานํ อุสูยนฺติ, กา อุสูยา วิชานตํ.[๖]

ราธิกฺขปฺปโยเค ยสฺส วิปุจฺฉนํ กมฺมวิขฺยาปนตฺถํ. **วา**ธิการโต ทุติยา จ. อาราโธ เม รญฺโญ, รญฺโญ อปรชฺฌติ, ราชานํ วา อปรชฺฌติ, กฺยาหํ อยฺยานํ อปรชฺฌามิ,[๗] กฺยาหํ อยฺเย อปรชฺฌามิ วา.

---

๑ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๘๑๖/๘๔
๒ ขุ.ธ. ๒๕/๑๘๑/๔๙
๓ ขุ.ชา. ๒๗/๔๙/๑๐๒
๔ ขุ.จริยา. ๓๓/๒๓/๖๐๒
๕ ขุ.ชา. ๒๘/๑๓/๑๒๘
๖ วิ.มหา. ๔/๖๓/๕๖
๗ วิ.จูฬ. ๖/๑๙๒/๒๒๗

อายสฺมโต อุปาลิตฺเถรสฺส อุปสมฺปทาเปกฺโข อุปติสฺโส อายสฺมนฺตํ วา.

ปจฺจาสุณ-อนุปติคิณานํ ปุพฺพกตฺตา จ. สุโณติสฺส ธาตุสฺส ปจฺจาโยเค คิณสฺส จ อนุปติโยเค ปุพฺพสฺส กมฺมุโน โย กตฺตา, โส สมฺปทานสญฺโญ โหติ. ยถา ภควา ภิกฺขู เอตทโวจ. เอตฺถ "ภิกฺขู"ติ อกถิตกมฺมํ. "เอตนฺ"ติ กถิตกมฺมํ. ปุพฺพสฺส วจนกมฺมสฺส กตฺตา ภควา. ภิกฺขู ภควโต ปจฺจสฺโสสุํ,[๑] อาสุณนฺติ พุทฺธสฺส ภิกฺขู. ตถา ภิกฺขุ ชนํ ธมฺมํ สาเวติ, ตสฺส ภิกฺขุโน ชโน อนุคิณาติ, ตสฺส ภิกฺขุโน ชโน ปติคิณาติ. สาธุการทานาทินา ตํ อุสฺสาหยตีติ อตฺโถ.

โย วเทติ ส กตฺตาติ วุตฺตํ กมฺมนฺติ วุจฺจติ
โย ปฏิคฺคาหโก ตสฺส สมฺปทานํ วิชานิยาติ.

อาโรจนตฺถปฺปโยเค ยสฺส อาโรเจติ, ตํ สมฺปทานํ. อาโรจยามิ โว ภิกฺขเว,[๒] ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว,[๓] อามนฺตยามิ เต มหาราช, อามนฺต โข ตํ คจฺฉามาติ[๔] วา.

เอตฺถ จ **อาโรจน**สทฺทสฺส กถนปฺปการตฺถตฺตา เทสนตฺถาทิปฺปโยเคปิ จตุตฺถี. ธมฺมํ โว เทเสสฺสามิ, เทเสตุ ภนฺเต ภควา ธมฺมํ ภิกฺขูนํ, ยถา โน ภควา พฺยากเรยฺย, นิรุตฺตึ เต ปวกฺขามิ อิจฺจาทิ.

---

๑ ม.มู. ๑๒/๑/๑
๒ ม.มู. ๑๒/๔๑๖/๓๗๑
๓ ม.มู. ๑๒/๔๑๖/๓๗๑
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๑๓๖/๒๐

ตทตฺเถ[๑] สมฺปทานสญฺญา จตุตฺถี จ.

“อโต, วา”ติ จ วตฺตเต.

๓๐๔. อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ.[๒]

อการนฺตโต ลิงฺคมฺหา ปรสฺส จตุตฺเถกวจนสฺส อายาเทโส โหติ วา. สรโลปาทิ.

พุทฺธสฺสตฺถาย ธมฺมสฺสตฺถาย สํฆสฺสตฺถาย ชีวิตํ ปริจฺจชามิ, ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวามิ เนว ทวาย น มทาย น มณฺฑนาย น วิภูสนาย,[๓] อูนสฺส ปาริปูริยา,[๔] อตฺถาย หิตาย สุขาย[๕] สํวตฺตติ.

ตุมตฺเถ โลกานุกมฺปาย.[๖] โลกมนุกมฺปิตุนฺติ อตฺโถ. ตถา ผาสุวิหาราย.[๗]

อลํสทฺทสฺส อตฺถา อรหปฏิกฺเขปา.

อรหตฺเถ อลํ เม รชฺชํ, อลํ ภิกฺขุ ปตฺตสฺส, อกฺขธุตฺโต ปุริสปุคฺคโล นาลํ ทารภรณาย, อลํ มลฺโล มลฺลสฺส, อรหติ มลฺโล มลฺลสฺส.

ปฏิกฺเขเป อลํ เต อิธ วาเสน,[๘] อลํ เม หิรญฺญสุวณฺเณน, กึ เม เอเกน ติณฺเณน,[๙] กึ เต ชฏาหิ ทุมฺเมธ,[๑๐] กึ เตตฺถ

---

๑ นีติ. ๒๗๘

๒ กจฺ. ๑๐๙, โมคฺ. ๒/๔๔, นีติ. ๒๗๙-๒๘๐

๓ ม.มู. ๑๒/๒๓/๑๔

๔ วิ.มหาวิ. ๒/๔๙๙/๑๓

๕ ที.มหา. ๑๐/๘๖/๔๐

๖ ม.มู. ๑๒/๕๐/๒๙

๗ วิ.มหาวิ. ๑/๓๙/๒๖

๘ วิ.มหาวิ. ๑/๔๓๖/๓๒๗

๙ ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๕๖/๔๕๓

๑๐ ขุ.ชา. ๒๗/๑๓๘/๓๔

จตุมฏฺจสฺส.[๑]

มญฺญติปฺปโยเค อนาทเร อปฺปาณินิ กมฺมนิเยว. กฏฺจสฺส ตุวํ มญฺเญ, กลิงฺครสฺส ตุวํ มญฺเญ, ชีวิตํ ติณายปิ น มญฺญมาโน.

อนาทเรติ กึ. สุวณฺณํ ตํ มญฺเญ.

อปฺปาณินีติ กึ. คทฺรภํ ตุวํ มญฺเญ.

คตฺยตฺถกมฺมนิ วาธิการโต ทุติยา จ. อปฺโป สคฺคาย คจฺฉติ, อปฺโป สคฺคํ คจฺฉติ,[๒] นิพฺพานาย วชนฺติยา, มูลาย ปฏิกสฺเสยฺย,[๓] มูลํ ปฏิกสฺเสยฺย.

อาสีสนตฺเถ อายุ-ภทฺท-กุสลาทิโยเคเยว. อายสฺมโต ทีฆายุ[๔] โหตุ, "โตติตา สสฺมึนาสู"ติ นฺตุสฺส สวิภตฺติสฺส โตอาเทโส. ภทฺทํ ภวโต โหตุ, กุสลํ ภวโต โหตุ, อนามยํ ภวโต โหตุ, สุขํ ภวโต โหตุ, อตฺถํ ภวโต โหตุ, หิตํ ภวโต โหตุ, สฺวาคตํ ภวโต โหตุ, โสตฺถิ โหตุ สพฺพสตฺตานํ.

สมฺมุติปฺปโยเค สาธุ สมฺมุติ เม ตสฺส ภควโต ทสฺสนาย.

ภิยฺยปฺปโยเค ภิยฺโยโส มตฺตาย.[๕]

สตฺตมิยตฺเถ อาวิกรณ-ปาตุภวนาทิโยเค. ตุยฺหญฺจสฺส อาวิกโรมิ, ตสฺส เม สกฺโก ปาตุรโหสิ.

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๗๔/๕๑

๒ ขุ.ธ. ๒๕/๑๗๔/๔๗

๓ วิ.จูฬ. ๖/๑๑๑/๑๓๗

๔ ก. ทีฆายุโก

๕ วิ.จูฬ. ๗/๓๓๕/๑๒๒

จสทฺทคฺคหเณน ปหิณาทิกฺริยาโยเค ผาสุอาทินามปโยเค จ. ตสฺส ปหิเณยฺย, ภิกฺขูนํ ทูตํ ปาเหสิ,[๑] กปฺปติ สมณานํ อาโยโค, เอกสฺส ทินฺนํ ทฺวินฺนํ ติณฺณํ ปโหติ, อุปมํ เต กริสฺสามิ,[๒] อญฺชลึ เต ปคฺคณฺหามิ. ตถา ตสฺส ผาสุ โหติ, โลกสฺสตฺโถ, มณินา เม อตฺโถ,[๓] เสยฺโย เม อตฺโถ อิจฺจาทิ.

"จตุตฺถี"ติ วตฺตเต.

๓๐๕. นโมโยคาทีสฺวปิ จ.[๔]

นโมสทฺทโยเค **โสตฺถิ-สฺวาคต**าทีหิ จ โยเค ลิงฺคมฺหา จตุตฺถีวิภตฺติ โหติ. นโม เต พุทฺธ วีรตฺถุ,[๕] นโม กโรหิ นาคสฺส,[๖] นมตฺถุ พุทฺธานํ, นมตฺถุ โพธิยา,[๗] โสตฺถิ ปชานํ, สฺวาคตํ เต มหาราช, อโถ เต อทุราคตํ.[๘]

"กาเล, ภวิสฺสตี"ติ จ วตฺตเต.

๓๐๖. ภาววาจิมฺหิ จตุตฺถี.[๙]

ภาววาจิมฺหิ จตุตฺถีวิภตฺติ โหติ ภวิสฺสติ กาเล. ภวนํ ภาโว. ปจฺจิสฺสเต ปจนํ วา ปาโก. ปากาย วชติ. ปจิตุํ คจฺฉตีติ อตฺโถ. เอวํ โภคาย วชติ อิจฺจาทิ.

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๘๗/๒๐๕
๒ ม.มู. ๑๒/๒๕๘/๒๑๙
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๔๔/๒๕๙
๔ กจฺ. ๒๙๔ โมคฺ. ๒/๒๕, นีติ. ๖๐๖
๕ สํ.ส. ๑๕/๙๐/๕๘
๖ ม.มู. ๑๒/๒๕๐/๒๑๒
๗ ขุ.ชา. ๒๗/๑๗/๔๑
๘ ขุ.ชา. ๒๗/๑๗๐/๓๔๗
๙ กจฺ. ๖๕๓ นีติ. ๑๒๙๑

๓.๕. ปญฺจมีวิภตฺยตฺถเภท

กสฺมึ อตฺเถ **ปญฺจมี**.

๓๐๗. **อปาทาเน ปญฺจมี.**[๑]

กิมปาทานํ.

๓๐๘. **ยสฺมาทเปติ ภยมาทตฺเต วา ตทปาทานํ.**[๒]

ยสฺมา วา อวธิโต อเปติ, ยสฺมา วา ภยเหตุโต ภยํ ภวติ, ยสฺมา วา อกฺขาตารา วิชฺชํ อาททาติ, ตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติ.

อปเนตฺวา อิโต อาททาตีติ **อปาทานํ**. ตํ ปน ติวิธํ วิสยเภเทน นิทฺทิฏฺฐวิสยํ อุปาตฺตวิสยํ อนุเมยฺยวิสยญฺจาติ.

อปาทานสญฺญาวิสยสฺส กฺริยาวิเสสสฺส นิทฺทิฏฺฐตฺตา **นิทฺทิฏฺฐวิสยํ**. ยถา คามา อเปนฺติ มุนโย. นครา นิคฺคโต ราชา.

เอตฺถ จ “ปาปา จิตฺตํ นิวารเย, ปาปา นิวาเรนฺตี”ติอาทีสุ ยทิปิ กายสํโยคปุพฺพกาปคมนํ นตฺถิ, ตถาปิ จิตฺตสํโยคปุพฺพกสฺส อปคมนสฺส สมฺภวโต อิมินา จ อปาทานสญฺญา.

ยตฺถ ปน อปคมนกฺริยํ อุปาตฺตํ อชฺฌาหฏํ วิสยํ กตฺวา ปวตฺตติ, ตํ **อุปาตฺตวิสยํ**.[๓] ยถา วลาหกา วิชฺโชตเต วิชฺชุ, กุสูลโต ปจตีติ. เอตฺถ จ “วลาหกา นิกฺขมฺม, กุสูลโต อปเนตฺวา”ติ จ ปุพฺพกฺริยา อชฺฌาหรียติ.

---

๑ ๘๙ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ ๒ ๘๘ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ ๓ นีติ. ๕๗๑

อนุเมยฺยวิสยํ ยถา มาถุรา ปาฏลิปุตฺตเกหิ อภิรูปา. เอตฺถ หิ เกนจิ คุเณน อุกฺกํสียนฺตีติ อนุเมยฺโยว กฺริยาวิเสโส. อิธ ปน **ทูรนฺติกา**ทิสุตฺเต **วิภตฺต**คฺคหเณน อปาทานสญฺญา.

วุตฺตญฺจ

"นิทฺทิฏฺฐวิสยํ กิญฺจิ อุปาตฺตวิสยํ ตถา
อนุเมยฺยวิสยญฺจาติ อปาทานํ ติธา มตนฺ"ติ.

ตเทว จลาจลวเสน ทุวิธมฺปิ โหติ.

จลํ ยถา ธาวตา หตฺถิมฺหา ปติโต องฺกุสธารี.

อจลํ ยถา ปพฺพตา โอตรนฺติ วนจรา.

ภยเหตุมฺหิ[๑] โจรา ภยํ ชายติ, ตณฺหาย ชายตี ภยํ,[๒] ปาปโต อุตฺตสติ. **อกฺขาตริ**[๓] อุปชฺฌายา สิกฺขํ คณฺหาติ, อาจริยมฺหา อธีเต, อาจริยโต สุณาติ.

"อปาทานนฺ"ติ อธิกาโร.

๓๐๙. ธาตุนามานมุปสคฺคโยคาทีสฺวปิ จ.[๔]

ธาตโว จ นามานิ จ ธาตุนามานิ. เตสํ อวิหิตลกฺขณานํ ธาตุนามานํ ปโยเค อุปสคฺคโยเค จ **อาทิ**สทฺเทน นิปาตโยเค จ ตํยุตฺตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติ.

---

๑ นีติ. ๕๕๖
๒ ขุ.ธ. ๒๕/๒๑๖/๕๕
๓ นีติ. ๖๔๗
๔ กจฺ. ๒๗๒, โมคฺ. ๒/๒๖, นีติ. ๕๕๘-๕๖๘

ธาตุปฺปโยเค ตาว **ปราชิ**โยเค โย อสยฺโห,[๑] **ปภูโยเค** ปภโว, **ชนิโยเค** ชายมานสฺส ปกติ จ. ยถา พุทฺธสฺมา ปราเชนฺติ อญฺญติตฺถิยา, หิมวตา ปภวนฺติ ปญฺจ มหานทิโย, อนวตตฺตมฺหา มหาสรา ปภวนฺติ, อจิรวติยา ปภวนฺติ กุนฺนทิโย. กามโต ชายตี โสโก,[๒] ยสฺมา โส ชายเต คินิ,[๓] อุรสฺมา ชาโต ปุตฺโต, กมฺมโต ชาตํ อินฺทฺริยํ.

นามปฺปโยเค **อญฺญตฺถิตรา**ทีหิ ยุตฺเต[๔] นาญฺญตฺร ทุกฺขา สมฺโภติ, นาญฺญํ ทุกฺขา นิรุชฺฌติ,[๕] ตโต อญฺเญน กมฺเมน, ตโต อิตรํ, อุภโต สุชาโต[๖] ปุตฺโต อิจฺจาทิ.

อุปสคฺคยุตฺเตสุ **อป-ปรี**หิ วชฺชนตฺเถหิ โยเค,[๗] มริยาทา-ภิวิธิอตฺเถ **อา**โยเค,[๘] **ปติ**นา ปตินิธิ-ปติทานตฺเถน โยเค[๙] จ. ยถา อปสาลาย อายนฺติ วาณิชา. สาลํ วชฺเชตฺวาติ อตฺโถ. ตถา ปริปพฺพตา เทโว วสฺสติ. ปพฺพตํ วชฺเชตฺวาติ อตฺโถ. **มริยาทายํ** อาปพฺพตา เขตฺตํ. **อภิวิธิมฺหิ** อาพฺรหฺมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ. พฺรหฺมโลกํ อภิพฺยาเปตฺวาติ อตฺโถ. **ปตินิธิมฺหิ** พุทฺธสฺมา ปติ สาริปุตฺโต ธมฺมเทสนาย อาลปติ เตมาสํ. **ปติทาเน** ฆตมสฺส เตลสฺมา ปติ ททาติ, กนกมสฺส หิรญฺญสฺมา ปติ ททาติ.

---

๑ ก. อสโห
๒ ขุ.ธ. ๒๕/๒๑๕/๕๔
๓ ขุ.ชา. ๒๗/๕๘/๒๑๘
๔ โมคฺ. ๒/๓๐
๕ สํ.ส. ๑๕/๑๗๑/๑๖๓
๖ ที.สี. ๙/๓๑๑/๑๒๐
๗ โมคฺ. ๒/๒๙-๓๑
๘ โมคฺ. ๒/๒๗
๙ โมคฺ. ๒/๒๘

นิปาตยุตฺเตสุ **ริเต-นานา-วินา**ทีหิ โยเค. ริเต สทฺธมฺมา กุโต สุขํ ลภติ, เต ภิกฺขู นานา กุลา ปพฺพชิตา,[๑] วินา สทฺธมฺมา นตฺถญฺโญ โกจิ นาโถ โลเก วิชฺชติ, อริเยหิ ปุถเควายํ ชโน, ยาว พฺรหฺมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ.[๒]

อปิคฺคหเณน กมฺมาปาทานการกมชฺเฌปิ ปญฺจมี กาลทฺธาเนหิ.[๓] ปกฺขสฺมา วิชฺฌติ มิคํ ลุทฺทโก. อิโต ปกฺขสฺมา มิคํ วิชฺฌตีติ วุตฺตํ โหติ. เอวํ มาสสฺมา ภุญฺชติ โภชนํ, โกสา วิชฺฌติ กุญฺชรํ.

จสทฺทคฺคหเณน **ปภุตฺยา**ทิอตฺเถ ตทตฺถปฺปโยเค จ.[๔] ยโตหํ ภคินิ อริยาย ชาติยา ชาโต,[๕] ยโต สรามิ อตฺตานํ, ยโต ปตฺโตสฺมิ วิญฺญุตํ,[๖] ยตฺวาธิกรณเมนํ,[๗] ยโต ปภุติ, ยโต ปฏฺฐาย, ตโต ปฏฺฐาย, อิจฺจาทิ.

๓๑๐. รกฺขณตฺถานมิจฺฉิตํ.[๘]

รกฺขณตฺถานํ ธาตูนํ ปโยเค ยํ อิจฺฉิตํ, ตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติ. **จ**การาธิการโต อนิจฺฉิตญฺจ. **รกฺขณํ** เจตฺถ นิวารณํ ตายนญฺจ. กาเก รกฺขนฺติ ตณฺฑุลา, ยวา ปฏิเสเธนฺติ คาโว.

อนิจฺฉิตํ ยถา ปาปา จิตฺตํ นิวารเย,[๙] ปาปา นิวาเรนฺติ,

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๙/๑๐
๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓๖/๒๓
๓ โมคฺ. ๒/๓
๔ โมคฺ. ๒/๒๖, นีติ. ๕๖๗
๕ ม.ม. ๑๓/๓๕๑/๓๓๕
๖ ขุ.ชา. ๒๘/๓๐๗/๑๕๕
๗ ที.สี. ๙/๒๑๓/๗๐
๘ กจฺ. ๒๗๓, โมคฺ. ๒/๒๖, นีติ. ๕๖๙
๙ ขุ.ธ. ๒๕/๑๑๖/๓๗

ราชโต วา โจรโต วา อคฺคิโต วา อุทกโต วา นานาภยโต วา นานาโรคโต วา นานาอุปทฺทวโต วา อารกฺขํ คณฺหนฺตุ.

"อิจฺฉิต"มิติ วตฺตเต.

๓๑๑. เยน วาทสฺสนํ.[๑]

เยน อทสฺสนมิจฺฉิตํ อนฺตรธายนฺเตน, ตํ การกํ อปาทาน-สญฺญํ โหติ วา. อนฺตรธาเนวายํ. อุปชฺฌายา อนฺตรธายติ สิสฺโส. นิลียตีติ อตฺโถ. มาตาปิตูหิ[๒] อนฺตรธายติ ปุตฺโต.

วาติ กึ. เชตวเน อนฺตรหิโต.[๓] **เยน**าติ กึ. ยกฺโข ตตฺเถว อนฺตรธายติ.[๔]

๓๑๒. ทูรนฺติกทฺธ-กาล-นิมฺมาน-ตฺวาโลป-ทิสาโยค-วิภตฺตารปฺปโยค-สุทฺธปฺ-ปโมจน-เหตุ-วิวิตฺตปฺ-ปมาณ-ปุพฺพโยค-พนฺธน-คุณวจน-ปญฺห-กถน-โถกากตฺตูสุ จ.[๕]

ทูรตฺเถ อนฺติกตฺเถ อทฺธนิมฺมาเน กาลนิมฺมาเน ตฺวาโลเป ทิสาโยเค วิภตฺเต อารติปฺปโยเค สุทฺธตฺถปฺปโยเค ปโมจนตฺถปฺ-ปโยเค เหตฺวตฺเถ วิวิตฺตตฺถปฺปโยเค ปมาณตฺเถ ปุพฺพโยเค

---

๑ กจฺ. ๒๗๔, โมคฺ. ๒/๒๖, นีติ. ๕๗๐

๒ กจฺ. มาตรา ปิตรา จ

๓ องฺ.ทุก. ๒๐/๓๗/๖๓

๔ ขุ.สุ. ๒๕/๔๕๒/๔๑๘

๕ กจฺ. ๒๗๕, โมคฺ. ๒/๒๐,๒๑,๒๖, นีติ. ๕๗๑

พนฺธนตฺถปฺปโยเค คุณวจเน ปญฺเห กถเน โถกตฺเถ อกตฺตริ จ ยทวธิภูตํ เหตุกมฺมาทิภูตญฺจ, ตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติ.

จสทฺเทน ยถาโยคํ ทุติยา ตติยา ฉฏฺฐี จ.

เอตฺถ จ ทูรนฺติกญฺจ ทูรนฺติกตฺถญฺจาติ ทูรนฺติกนฺติ สรูเปกเสสํ กตฺวา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. เตน ทูรนฺติกตฺถปฺปโยเค ตทตฺเถ จ อปาทานสญฺญา โหติ.

ทูรตฺถปฺปโยเค ตาว กีวทูโร อิโต นฬการคาโม, ตโต หเว ทูรตรํ วทนฺติ,[๑] คามโต นาติทูเร. อารกา เต โมฆปุริสา อิมสฺมา ธมฺมวินยา, อารกา เตหิ ภควา.

ทูรตฺเถ ทูรโตว นมสฺสนฺติ,[๒] อทฺทส ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ.[๓]

อนฺติกตฺถปฺปโยเค อนฺติกํ คามา, อาสนฺนํ คามา, สมีปํ คามา. คามสฺส สมีปนฺติ อตฺโถ.

ทุติยา ตติยา จ. ทูรํ คามํ อาคโต, ทูเรน คาเมน อาคโต. ทูรโต คามา อาคโตติ อตฺโถ. ทูรํ คาเมน วา. อนฺติกํ คามํ อาคโต, อนฺติกํ คาเมน วา, อาสนฺนํ คามํ, อาสนฺนํ คาเมน วา อิจฺจาทิ.

อทฺธนิมฺมาเน นิมฺมานํ นาม ปริมาณํ. ตสฺมึ คมฺยมาเน. อิโต มถุราย จตูสุ โยชเนสุ สงฺกสฺสํ, ราชคหโต ปญฺจจตฺตาลีส-โยชนมตฺถเก สาวตฺถิ.

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๔๔๘/๑๑๘ ๒ ที.ปา. ๑๑/๒๗๘/๑๗๑
๓ ที.สี. ๙/๔๐๙/๑๗๖

กาลนิมฺมาเน อิโต เอกนวุติกปฺปมตฺถเก วิปสฺสี ภควา โลเก อุทปาทิ.[๑] อิโต วสฺสสหสฺสจฺจเยน พุทฺโธ โลเก อุปฺปชฺชิสฺสติ.

ตฺวาปจฺจยนฺตสฺส โลโป นาม ตทตฺถสมฺภเวปิ อวิชฺชมานตา. ตสฺมึ ตฺวาโลเป กมฺมาธิกรเณสุ. ปาสาทา สงฺกเมยฺย.[๒] ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา สงฺกเมยฺยาติ อตฺโถ. ตถา หตฺถิกฺขนฺธา สงฺกเมยฺย,[๓] อภิธมฺมา ปุจฺฉนฺติ, อภิธมฺมํ สุตฺวา วา, อภิธมฺมา กถยนฺติ, อภิธมฺมํ ปริตฺวา วา, อาสนา วุฏฺฐเหยฺย, อาสเน นิสีทิตฺวา วา.

ทิสตฺถวาจีหิ โยเค ทิสตฺเถ จ. อิโต สา ปุริมา ทิสา,[๔] อิโต สา ทกฺขิณา ทิสา,[๕] อิโต สา ปจฺฉิมา ทิสา,[๖] อิโต สา อุตฺตรา ทิสา,[๗] อวีจิโต อุปริ ภวคฺคา, อุทฺธํ ปาทตลา, อโธ เกสมตฺถกา[๘] อิจฺจาทิ. **ทิสตฺเถ**. ปุรตฺถิมโต ทกฺขิณโตติอาทิ. เอตฺถ ปน สตฺตมิยตฺเถ โตปจฺจโยปิ ภวิสฺสติ.

วิภตฺตํ นาม สยํ วิภตฺตสฺเสว ตทญฺญโต คุเณน วิภชนํ. ตสฺมึ **วิภตฺเต**. ยโต ปณีตตโร วา วิสิฏฺฐตโร วา นตฺถิ, อตฺตทนฺโต ตโต วรํ.[๙] กิญฺจาปิ ทานโต สีลเมว วรํ, ตโต มยา สุตา อสฺสุตเมว พหุตรํ,[๑๐] สีลเมว สุตา เสยฺโย.[๑๑] ฉฏฺฐี จ. ฉนฺนวุตีนํ ปาสณฺฑานํ ปวรํ ยทิทํ สุคตวินโย.

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๔/๒
๒ สํ.ส. ๑๕/๑๓๒/๑๑๔
๓ สํ.ส. ๑๕/๑๓๒/๑๑๔
๔ ที.ปา. ๑๑/๒๗๘/๑๗๑
๕ ที.ปา. ๑๑/๒๗๙/๑๗๒
๖ ที.ปา. ๑๑/๒๘๐/๑๗๒
๗ ที.ปา. ๑๑/๒๘๑/๑๗๕
๘ ที.มหา. ๑๐/๓๗๗/๒๕๐
๙ ขุ.ธ. ๒๕/๓๒๒/๗๒
๑๐ สี. ตโต มยา อสฺเกน วา พหุตรํ สุตํ.
๑๑ ขุ.ชา. ๒๗/๖๕/๑๓๒

อารติปฺปโยโค นาม วิรมณตฺถสทฺทปฺปโยโค. ตตฺถ อสทฺธมฺมา อารติ, วิรติ ปาปา,[1] ปาณาติปาตา เวรมณิ,[2] อทินฺนาทานา ปฏิวิรโต,[3] อปฺปฏิวิรโต มุสาวาทา.

สุทฺธตฺถปฺปโยเค โลภนีเยหิ ธมฺเมหิ สุทฺโธ อสํสฏฺโจ, มาติโต จ ปิติโต จ สุทฺโธ อนุปกฺกุฏฺโจ อครหิโต.[4]

ปโมจนตฺถปฺปโยเค ปริมุตฺโต ทุกฺขสฺมาติ วทามิ,[5] มุตฺโต มารพนฺธนา, น เต มุจฺจนฺติ มจฺจุนา, มุตฺโตหํ สพฺพปาเสหิ.[6]

เหตฺวตฺเถ สรูเปกเสสสฺส คหิตตฺตา เหตฺวตฺถปฺปโยเค จ สพฺพนามโต. กสฺมา นุ ตุมฺหํ ทหรา น มียเร,[7] กสฺมา อิเธว มรณํ ภวิสฺสติ, กสฺมา เหตุนา, ยสฺมา จ กมฺมานิ กโรนฺติ, ยสฺมาติห ภิกฺขเว, ตสฺมาติห[8] ภิกฺขเว เอวํ สิกฺขิตพฺพํ,[9] ตสฺมา พุทฺโธสฺมิ พฺราหฺมณ, ยสฺมา การณา, ตสฺมา การณา, กึ การณา.[10] ทุติยา ฉฏฺจี จ.[11] กึ การณํ,[12] ตํ กิสฺส เหตุ,[13] กิสฺส ตุมฺเห กิลมถ.

เกน เหตุนา, เกน การเณน, เยนมิเธกจฺเจ สตฺตา, เตน นิมิตฺเตน, เตน วุตฺต[14]มิจฺจาทีสุ "เหตฺวตฺเถ จา"ติ ตติยา.

---

๑ ขุ.สุ. ๒๕/๒๖๗/๓๘๕
๒ ขุ.ขุ. ๒๕/๑/๑
๓ ที.สี. ๙/๑๙๔/๖๔
๔ ที.สี. ๙/๓๔๑/๑๓๘
๕ สํ.ข. ๑๗/๒๙/๒๖
๖ วิ.มหา. ๔/๓๒/๒๗
๗ ขุ.ชา. ๒๗/๙๒/๒๒๔
๘ สํ.นิ. ๑๖/๑๕๗/๒๑๖
๙ ม.ม. ๑๓/๓๙๒/๓๗๖
๑๐ นีติ. ๖๕๕
๑๑ นีติ. ๖๔๘,๖๕๒-๕
๑๒ โมคฺ. ๒/๒๓, นีติ. ๖๔๙
๑๓ ม.มู. ๑๒/๒/๑
๑๔ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑๖/๑๙๘

วิวิตฺตํ นาม วิเวจนํ. ตทตฺถปฺปโยเค. วิวิตฺโต ปาปกา ธมฺมา, วิวิจฺเจว กาเมหิ, วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ.[๑]

ปมาณตฺเถ ตติยา จ. อายามโต จ วิตฺถารโต จ โยชนํ, คมฺภีรโต จ ปุถุลโต จ โยชนํ จนฺทภาคาย ปริมาณํ,[๒] ปริกฺเขปโต[๓] นวโยชนสตปริมาโณ มชฺฌิมปเทโส.

ทีฆโส นว วิทตฺถิโย สุคตวิทตฺถิยา[๔] ปมาณิกา กาเรตพฺพา.

เอตฺถ จ "สฺมาหิสฺมึน"มิจฺจาทิโต "สฺมา"ติ จ "โส วา"ติ จ วตฺตมาเน

๓๑๓. ทีโฆเรหิ.[๕]

ทีฆ-โอรอิจฺเจเตหิ สฺมาวจนสฺส โสอาเทโส โหติ วา.

ทีฆโส, ทีฆมฺหา วา,[๖] โอรโส, โอรมฺหา วา.[๗] ตติยา จ. โยชนํ อายาเมน, โยชนํ วิตฺถาเรน, โยชนํ อุพฺเพเธน สาสปราสิ.[๘]

ปรมตฺถวาจเกน ปุพฺพสทฺเทน โยโค **ปุพฺพโยโค**. เอตฺถ จ **ปุพฺพ**คฺคหณํ อทิสตฺถวุตฺติโน **ปุพฺพา**ทิคฺคหณสฺสุปลกฺขณนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. เตน **ปรา**ทิโยเคปิ. ยถา ปุพฺเพว เม ภิกฺขเว สมฺโพธา,[๙] อิโต ปุพฺเพ นาโหสิ,[๑๐] ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา

---

๑ ที.สี. ๙/๔๖๗/๒๐๔
๒ ธมฺม.อฏฺ. ๔/๑๖
๓ ที.สี.อฏฺ. ๑/๑๙๐/๑๕๗
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๕๔๘/๓๖๓
๕ กจฺ. ๑๐๖, นีติ. ๒๗๔
๖ สีหฬโปตฺถเก นตฺถิ.
๗ สีหฬโปตฺถเก นตฺถิ.
๘ สํ.นิ. ๑๖/๑๒๙/๑๗๖
๙ องฺ.ติก. ๒๐/๑๐๔/๒๕๒.
๑๐ องฺ.ทสก. ๒๔/๖๑/๙๐

ชนปทา,[๑] ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา,[๒] ตโต อปเรน สมเยน,[๓] ตโต อุตฺตริมฺปิ[๔] อิจฺจาทิ.

พนฺธนตฺถปฺปโยเค พนฺธนเหตุมฺหิ อิเณ ปญฺจมี ตติยา จ โหติ. สตสฺมา พทฺโธ นโร รญฺญา, สเตน วา พทฺโธ นโร.

ผลสาธนเหตุภูตสฺส คุณสฺส วจนํ **คุณวจนํ**. ตสฺมึ คุณวจเน ปญฺจมี ตติยา จ. อิสฺสริยา ชนํ รกฺขติ ราชา อิสฺสริเยน วา, สีลโต นํ ปสํสนฺติ[๕] สีเลน วา, ปญฺญาย วิมุตฺติมโน[๖] อิจฺจาทิ.

ปญฺหกถเนสุ กุโตสิ ตฺวํ, กุโต ภวํ, ปาฏลิปุตฺตโต. เอตฺถ จ กถนํ นาม วิสฺสชฺชนํ.

โถกตฺเถ อสตฺววจเน กรเณ ตติยา จ. โถกา มุจฺจติ, โถเกน มุจฺจติ วา, อปฺปมตฺตกา มุจฺจติ อปฺปมตฺตเกน วา, กิจฺฉา มุจฺจติ กิจฺเฉน วา.

อกตฺตริ อการเก ญาปกเหตุมฺหิ กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา วิปุลตฺตา[๗] อุปฺปนฺนํ โหติ จกฺขุวิญฺญาณํ, น ตาวิทํ นามรูปํ อเหตุกํ สพฺพตฺถ สพฺพทา สพฺเพสญฺจ เอกสทิสภาวาปตฺติโต.[๘]

หุตฺวา อภาวโตนิจฺจา อุทยพฺพยปีฬนา
ทุกฺขา อวสวตฺติตฺตา อนตฺตาติ ติลกฺขณํ.[๙]

๑ วิ.มหา. ๕/๒๕๙/๒๔
๒ กจฺ. ๔๓๒
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๙๖/๑๒๖
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๒๓๒/๒๒๗
๕ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๖/๘
๖ สี. วิมุตฺตมโน
๗ ที.ปา. ๑๑/๒๐๑/๑๒๕
๘ วิสุทฺธิ. ๓/๒๒๐
๙ ขุทฺทสิกฺขา คาถา ๔๗๑-๒

"ปญฺจมี"ติ วตฺตเต.

๓๑๔. การณตฺเถ จ.[๑]

กโรติ อตฺตโน ผลนฺติ **การณํ**, การกเหตุ (ชนกเหตุ.)[๒] ตสฺมึ การณตฺเถ จ ปญฺจมีวิภตฺติ โหติ, วิกปฺเปนายํ เหตฺวตฺเถ ตติยาย จ วิหิตตฺตา, อนนุโพธา อปฺปฏิเวธา จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ยถาภูตํ อทสฺสนา เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ สํสริตํ,[๓] อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ,[๔] อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณ-นิโรโธ, วิญฺญาณนิโรธา[๕] อิจฺจาทิ.

๓.๖. ฉฏฺฐีวิภตฺยตฺถเภท

กสฺมึ อตฺเถ **ฉฏฺฐี**.

๓๑๕. **สามิสฺมึ ฉฏฺฐี.**[๖]

โก จ สามี.

๓๑๖. **ยสฺส วา ปริคฺคโห ตํ สามี.**[๗]

ปริคฺคยฺหตีติ **ปริคฺคโห**. โย ยสฺส ปริคฺคโห อายตฺโต

๑ กจฺ. ๒๙๖โมคฺ. ๒/๒๑, นีติ. ๖๐๘
๒ สีหฬมูเล นตฺถิ
๓ ที.มหา. ๑๐/๑๕๕/๘๒
๔ วิ.มหาวิ. ๔/๑/๑
๕ วิ.มหาวิ. ๔/๑/๑
๖ กจฺ. ๓๐๑, นีติ. ๖๐๙, ๙๒ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ
๗ กจฺ. ๒๘๓, นีติ. ๕๗๕

สมฺพนฺธี, ตํ ปติ โส อตฺโถ สามิสญฺโญ โหติ. **วา**คฺคหเณน สามิ-ตพฺพ-รุชา-ทิโยเคปิ.

เอตฺถ จ กฺริยาภิสมฺพนฺธาภาวา น การกตา สมฺภวติ. สามิภาโว หิ กฺริยาการกภาวสฺส ผลภาเวน คหิโต. ตถา หิ "รญฺโญ ปุริโส"ติ วุตฺเต ยสฺมา ราชา ททาติ ปุริโส จ ปติคฺคณฺหาติ, ตสฺมา "ราชปุริโส"ติ วิญฺญายติ. เอวํ โย ยสฺส อายตฺโต เสวกาทิภาเวน วา ภณฺฑภาเวน วา สมีป-สมูหาวยว-วิการ-การิย-อวตฺถา-ชาติ-คุณ-กฺริยาทิวเสน วา, ตสฺส สพฺพสฺสาปิ โส สมฺพนฺธา-ธารภูโต วิเสสนฏฺ-ฐานี-อาคมีวเสน ติวิโธปิ อตฺโถ สามี นามาติ[1] คเหตพฺโพ.

วุตฺตญฺจ

"กฺริยาการกสญฺชาโต อสฺเสทมฺภาวเหตุโก
สมฺพนฺโธ นาม โส อตฺโถ ตตฺถ ฉฏฺฐี วิธียเต.
ปารตนฺตฺยํ หิ สมฺพนฺโธ ตตฺถ ฉฏฺฐี ภเว ติโต
อุปาธิฏฺฐานาคมิโต น วิเสสฺยาทิโต ติโต"ติ.

วิเสสนโต ตาว รญฺโญ ปุริโสติ. เอตฺถ จ ราชา ปุริสํ อญฺญสามิโต วิเสเสติ นิวตฺเตตีติ วิเสสนํ. ปุริโส เตน วิเสสียตีติ วิเสสิตพฺโพ. เอวํ สพฺพตฺถ วิเสสิตพฺพโยเค วิเสสนโตว ฉฏฺฐี.[2]

ภณฺเฑน สมฺพนฺเธ ปหูตํ เม ธนํ สกฺก, เอกสฺส ปฏิวีโส,[3] ภิกฺขุสฺส ปตฺตจีวรํ.

๑ นีติ. ๖๑๓

๒ นีติ. ๖๑๐-๒/๖๑๔-๖๒๔

๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๕/๔๗

สมีปสมฺพนฺเธ อมฺพวนสฺส อวิทูเร, นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก.[๑]

สมูหสมฺพนฺเธ สุวณฺณสฺส ราสิ, ภิกฺขูนํ สมูโห.

อวยวสมฺพนฺเธ มนุสฺสสฺเสว เต สีสํ,[๒] รุกฺขสฺส สาขา.

วิการสมฺพนฺเธ สุวณฺณสฺส วิกติ, ภฏฺฐธญฺญานํ สตฺตุ.

การิยสมฺพนฺเธ ยวสฺส องฺกุโร, เมฆสฺส สทฺโท, ปุตฺตาปิ ตสฺส พหโว,[๓] กมฺมานํ ผลํ วิปาโก.[๔]

อวตฺถาสมฺพนฺเธ ขนฺธานํ ปาตุภาโว,[๕] ขนฺธานํ ชรา, ขนฺธานํ เภโท.

ชาติสมฺพนฺเธ มนุสฺสสฺส ภาโว, มนุสฺสานํ ชาติ.

คุณสมฺพนฺเธ สุวณฺณสฺส วณฺโณ, วณฺโณ น ขีเยถ ตถาคตสฺส,[๖] พุทฺธสฺส คุณโฆโส, ปุปฺผานํ คนฺโธ, ผลานํ รโส, จิตฺตสฺส ผุสนา, สิปฺปิกานํ สตํ นตฺถิ,[๗] ติลานํ มุฏฺฐิ, เตสํ สมาโยโค, สนฺธิโน วิโมกฺโข, ตถาคตสฺส ปญฺญาปารมึ อารพฺภ ปุพฺพจริยํ วา, สุขํ เต, ทุกฺขํ เต, เจตโส ปริวิตกฺโก อุทปาทิ,[๘] ปญฺญาย ปฏิภาโว, รูปสฺส ลหุตา,[๙] รูปสฺส มุทุตา,[๑๐] รูปสฺส อุปจโย.[๑๑]

---

๑ ขุ.ธ. ๒๕/๓๒/๒๑

๒ ขุ.ชา. ๒๗/๘๑/๑๐๖

๓ ที.มหา. ๑๐/๓๓๖/๒๑๙

๔ ที.สี. ๙/๑๘๐/๕๙

๕ สํ.นิ. ๑๖/๒/๓

๖ ที.สี.อฏฺ. ๑/๒๐๔/๒๕๙

๗ ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๓/๒๘

๘ วิ.มหาวิ. ๑/๑๘/๙

๙ อภิ.สํ. ๓๔/๕๘๔/๑๗๐

๑๐ อภิ.สํ. ๓๔/๕๘๔/๑๗๐

๑๑ อภิ.สํ. ๓๔/๕๘๔/๑๗๐

กฺริยาสมฺพนฺเธ[๑] ปาทสฺส อุกฺขิปนํ, ปาทสฺส อวกฺเขปนํ วา, หตฺถสฺส สมิญฺชนํ, ปาทานํ ปสารณํ, ธาตูนํ คมนํ, ธาตูนํเยว ฐานํ, นิสชฺชา, สยนํ วา. ตถา ตสฺส นามโคตฺตาทิ, ตสฺส การณํ, ตสฺส มาตาปิตโร, ตสฺส ปุรโต ปาตุรโหสิ,[๒] ตสฺส ปจฺฉโต, นครสฺส ทกฺขิณโต, วสฺสานํ ตติเย มาเส, น ตสฺส อุปมา, กุเวรสฺส พลิ อิจฺจาทิ.

ฐานิโต[๓] ยเมทนฺตสฺสาเทโส, โอ อวสฺส.

อาคมิโต[๔] ปุถสฺสาคโม อิจฺจาทิ.

สามิโยเค[๕] เทวานมินฺโท,[๖] มิคานํ ราชา.

ตพฺพ-รุชาทิโยเค[๗] มหาเสนาปตีนํ อุชฺฌาเปตพฺพํ วิกนฺทิตพฺพํ วิรวิตพฺพํ,[๘] เทวทตฺตสฺส รุชติ, ตสฺส โรโค อุปฺปชฺชติ, รชกสฺส วตฺถํ ททาติ, มุสาวาทสฺส โอตฺตปฺปํ[๙] อิจฺจาทิ.

"กฺวจิ, ตติยาสตฺตมีนนฺ"ติ จ วตฺตเต.

๓๑๗. ฉฏฺฐี จ.[๑๐]

ตติยาสตฺตมีนมตฺเถ กฺวจิ ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติ.

---

๑ นีติ. ๖๒๖
๒ สํ.ส. ๑๕/๑๗๒/๑๖๕
๓ นีติ. ๖๒๙
๔ นีติ. ๖๒๙
๕ นีติ. ๖๐๙
๖ สํ.ส. ๑๕/๒๔๗/๒๖๐
๗ นีติ. ๖๒๕
๘ ที.ปา. ๑๑/๒๘๒/๑๗๗
๙ สํ.ส. ๑๕/๑๘๔/๑๘๖
๑๐ กจฺ. ๓๐๘, นีติ. ๖๓๔

ยชสฺส กรเณ[๑] ปุปฺผสฺส พุทฺธํ ยชติ. ปุปฺเผน วา, ฆตสฺส อคฺคึ ชุโหติ.

สุหิตตฺถโยเค[๒] ปตฺตํ โอทนสฺส ปูเรตฺวา. โอทเนนาติ อตฺโถ. อิมเมว กายํ ปูรํ นานปฺปการสฺส อสุจิโน ปจฺจเวกฺขติ,[๓] ปูรํ หิรญฺญสุวณฺณสฺส, ปูรติ พาโล ปาปสฺส.[๔]

ตุลฺยตฺถกิมลมาทิโยเค[๕] ปิตุสฺส ตุโลฺย, ปิตรา วา ตุโลฺย, มาตุ สทิโส, มาตรา สทิโส วา. กึ ตสฺส จ ตุฏฺฐสฺส. กึ เตน ตุฏฺเฐนาติ อตฺโถ. อลํ ตสฺส จ ตุฏฺฐสฺส.

กตฺตริ กิตปฺปจฺจยโยเค[๖] โสภนา กจฺจายนสฺส กติ กจฺจายเนน วา, รญฺโญ สมฺมโต รญฺญา วา, เอวํ รญฺโญ ปูชิโต, รญฺโญ สกฺกโต, รญฺโญ อปจิโต, รญฺโญ มานิโต,[๗] อมตํ เตสํ ภิกฺขเว อปริภุตฺตํ, เยสํ กายคตาสติ อปริภุตฺตา[๘] อิจฺจาทิ.

สตฺตมิยตฺเถ กุสลาทิโยเค[๙] กุสลา นจฺจคีตสฺส สิกฺขิตา จาตุริตฺถิโย,[๑๐] กุสโล ตฺวํ รถสฺส องฺคปจฺจงฺคานํ,[๑๑] กุสโล มคฺคสฺส, กุสโล อมคฺคสฺส,[๑๒] สนฺติ หิ ภนฺเต อุฬารา ยกฺขา

---

๑ นฺยาส. ๓๑๕, นีติ. ๖๓๖
๒ โมคฺ. ๒/๓๙, นีติ. ๖๓๗
๓ ที.มหา. ๑๐/๓๗๗/๒๕๐
๔ ขุ.ธ. ๒๕/๑๒๑/๓๘
๕ นฺยาส. ๓๑๕, โมคฺ. ๒/๔๐, นีติ. ๖๓๘
๖ นฺยาส. ๓๑๕ (น), โมคฺ. ๒/๓๙, นีติ. ๖๓๔
๗ ม.ม. ๑๓/๔๒๔/๔๑๓
๘ องฺ.เอกก. ๒๐/๖๐๑/๔๖
๙ โมคฺ. ๒/๓๕, นีติ. ๖๓๙
๑๐ ขุ.ชา. ๒๘/๙๔/๑๓๕
๑๑ ม.ม. ๑๓/๘๗/๖๔
๑๒ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๓๕/๔๒

ภควโต ปสนฺนา,[๑] ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ, ทิวเส ติกฺขตฺตุํ วา, มาสสฺส ทฺวิกฺขตฺตุํ อิจฺจาทิ.

"กฺวจิ, ฉฏฺฐี"ติ จ วตฺตเต.

๓๑๘. **ทุติยาปญฺจมีนญฺจ.**[๒]

ทุติยาปญฺจมีนมตฺเถ จ กฺวจิ ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติ.

ทุติยตฺเถ กมฺมนิ กิตกโยเค[๓] ตสฺส ภวนฺติ วตฺตาโร,[๔] สหสา กมฺมสฺส กตฺตาโร, อมตสฺส ทาตา,[๕] ภินฺนานํ สนฺธาตา,[๖] สหิตานํ อนุปฺปทาตา.[๗] โพเธตา ปชาย,[๘] กมฺมสฺส การโก นตฺถิ, วิปากสฺส จ เวทโก.[๙] อวิสํวาทโก โลกสฺส,[๑๐] ปาปานํ อกรณํ สุขํ,[๑๑] จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสาโท,[๑๒] อจฺฉริโย อรชเกน วตฺถานํ ราโค, อจฺฉริโย อโคปาลเกน คาวีนํ โทโห.[๑๓]

ตถา **สริจฺฉาทีนํ กมฺมนิ**[๑๔] มาตุ สรติ, มาตรํ สรติ, น เตสํ โกจิ สรติ สตฺตานํ กมฺมปฺปจฺจยา,[๑๕] ปุตฺตสฺส อิจฺฉติ, ปุตฺตมิจฺฉติ.

---

๑ ที.ปา. ๑๑/๒๗๖/๑๖๙
๒ กจฺ. ๓๐๙, นีติ. ๖๔๐
๓ โมคฺ. ๒/๓๙, นีติ. ๖๒๗
๔ ม.ม. ๑๓/๑๗๓/๑๔๕
๕ ม.มู. ๑๒/๒๐๓/๑๗๑
๖ ที.สี. ๙/๑๙๔/๖๔
๗ ที.สี. ๙/๑๙๔/๖๔
๘ ขุ.มหา. ๒๙/๑๙๒/๓๘๘
๙ วิสุทฺธิ. ๒/๖๘๙/๒๖๘
๑๐ ที.สี. ๙/๙/๔
๑๑ ขุ.ธ. ๒๕/๓๓๓/๗๔
๑๒ อภิ.สํ. ๓๔/๕๙๖/๑๘๒
๑๓ นฺยาส. ๓๑๕
๑๔ นฺยาส. ๓๑๕, โมคฺ. ๒/๓๙
๑๕ ขุ.ธ. ๒๕/๒/๑๐

กโรติสฺส ปติยตเน จ.[๑] ปติยตนํ อภิสงฺขาโร. อุทกสฺส ปติกุรุเต, อุทกํ ปติกุรุเต, กณฺฑสฺส ปติกุรุเต, กณฺฑํ ปติกุรุเต.

ปญฺจมิยตฺเถ ปริหานิภยตฺถโยเค[๒] อสฺสวนตา ธมฺมสฺส ปริหายนฺติ,[๓] กึ นุ โข อหํ ตสฺส สุขสฺส ภายามิ,[๔] สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน,[๕] ภีโต จตุนฺนํ อาสีวิสานํ[๖] อิจฺจาทิ.

กฺวจีติ กึ. คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา,[๗] กาเลน ธมฺมึ กถํ ภาสิตา โหติ, ปเรสํ ปุญฺญานิ อนุโมทิตา, พุชฺฌิตา สจฺจานิ,[๘] กฏํ การโก, ปสโว ฆาตโก.

ตถา **น นิฏฺฐาทีสุ จ**[๙] สุขกามี วิหารํ กโต, รถํ กตวนฺโต, รถํ กตาวี, กฏํ กตฺวา, กฏํ กโรนฺโต, กฏํ กราโน, กฏํ กุรุมาโน อิจฺจาทิ.

๓.๗. สตฺตมีวิภตฺยตฺถเภท

กสฺมึ อตฺเถ **สตฺตมี**.

๓๑๙. โอกาเส สตฺตมี.[๑๐]

โอกาสการเก สตฺตมีวิภตฺติ โหติ.

โก จ โอกาโส.

---

๑ นฺยาส. ๓๑๕
๒ โมคฺ. ๒/๒๖, นีติ. ๖๒๘
๓ ที.มหา. ๑๐/๖๘/๓๓
๔ ม.มู. ๑๒/๓๘๑/๓๔๓
๕ ขุ.ธ. ๒๕/๑๒๙/๔๐
๖ สํ.สฬา. ๑๘/๒๓๘/๑๖๒
๗ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๓๗/๒๙
๘ ขุ.มหา. ๒๙/๑๙๒/๓๘๘
๙ นฺยาส. ๓๑๕
๑๐ ๙๔ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ, กจฺ. ๓๐๒

๓๒๐. โยธาโร ตโมกาสํ.[๑]

อาธารียติ อสฺมินฺติ **อาธาโร**, อธิกรณํ. กตฺตุกมฺมสมเวตานํ นิสชฺชปจนาทิกฺริยานํ ปติฏฺฐานฏฺเฐน โย อาธาโร, ตํ การกํ โอกาสสญฺญํ โหติ.

กเฏ นิสีทติ เทวทตฺโต, ถาลิยํ โอทนํ ปจติ. เอตฺถ หิ เทวทตฺตตณฺฑุลานํ กตฺตุกมฺมานํ ธารณโต ตํสมเวตํ อาสนปจน-สงฺขาตํ กฺริยํ ธาเรติ นาม.

โส ปนายโมกาโส จตุพฺพิโธ พฺยาปิโก โอปสิเลสิโก สามีปิโก เวสยิโกติ.[๒]

ตตฺถ **พฺยาปิโก** นาม ยตฺถ สกโลปิ อาธารภูโต อตฺโถ อาเธยฺเยน ปตฺถโฏ โหติ, ยสฺมิญฺจ อาเธยฺยภูตํ กิญฺจิ พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐติ. ตํ ยถา ติเลสุ เตลํ อตฺถิ, ขีเรสุ ชลํ, ทธิมฺหิ สปฺปีติ.

โอปสิเลสิโก นาม ปจฺเจกสิทฺธานํ ภาวานํ ยตฺถ อุปสิเลเสน อุปคโม โหติ, ยสฺมิญฺจ อาเธยฺโย อุปสิลิสฺสติ อลฺลียิตฺวา ติฏฺฐติ. ตํ ยถา อาสเน นิสินฺโน สํโฆ, ถาลิยํ โอทนํ ปจติ, ฆเฏสุ อุทกํ อตฺถิ, ทูเร จิโต, สมีเป จิโตติ.

สามีปิโก นาม ยตฺถ สมีเป สมีปิโวหารํ กตฺวา ตทา-ยตฺตวุตฺติตาทีปนตฺถํ อาธารภาโว วิกปฺปียติ. ตํ ยถา คงฺคายํ โฆโส วสติ. คงฺคาย สมีเป วโช วสตีติ อตฺโถ. ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน.[๓] สาวตฺถิยา สมีเปติ อตฺโถ.

---

๑ ๙๓ - สุตฺเต ปสฺสิตพฺพํ, กจฺ. ๒๗๘ ๒ โมคฺ.ปญฺจิกา. ๒/๓๒
๓ สํ.ส. ๒๕/๑/๓

เวสยิโก นาม ยตฺถ อญฺญตฺถาภาววเสน เทสนฺตราวจฺเฉทวเสน วา อาธารปริกปฺโป,[๑] ตํ ยถา อากาเส สกุณา ปกฺขนฺติ,[๒] ภูมีสุ มนุสฺสา จรนฺติ, ชเลสุ มจฺฉา, ปาเทสุ ปติโต, ปาปสฺมึ รมตี มโน,[๓] ปสนฺโน พุทฺธสาสเน, ปญฺญาย สาธุ, วินเย นิปุโณ, มาตริ สาธุ, ปิตริ นิปุโณ อิจฺจาทิ.

สพฺโพปิ จายมาธาโร ปธานวเสน วา ปริกปฺปิตวเสน วา กฺริยาย ปติฏฺฐา ภวตีติ โอกาโสเตฺวว วุตฺโตติ เวทิตพฺโพ.

วุตฺตญฺเจตํ

"กิริยา[๔] กตฺตุกมฺมานํ ยตฺถ โหติ ปติฏฺฐิตา
"โอกาโส'ติ ปวุตฺโต โส จตุธา พฺยาปิกาทิโต.

พฺยาปิโก ติลขีราทิ กโฏ โอปสิเลสิโก
สามีปิโก ตุ คงฺคาทิ อากาโส วิสโย มโต"ติ.

"ฉฏฺฐี, สตฺตมี"ติ จ อธิกาโร.

๓๒๑. สามิสฺสราธิปติ-ทายาท-สกฺขิ-ปติภู-ปสูต-กุสเลหิ จ.[๕]

สามี-อิสฺสร-อธิปติ-ทายาท-สกฺขิ-ปติภู-ปสูต-กุสลอิจฺเจเตหิ โยเค ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติ สตฺตมี จ. อุภยตฺถํ วจนํ.

---

๑ ม. อาธารภาโว ปริกปฺโป
๒ สี. จรนฺติ
๓ ขุ.ธ. ๒๕/๑๑๖/๓๗
๔ ก. กฺริยาย
๕ กจฺ. ๓๐๓, โมคฺ. ๒/๓๕, นีติ. ๖๓๑

ควํ สามี, โคสุ สามี, ควํ อิสฺสโร, โคสุ อิสฺสโร, ควํ อธิปติ, โคสุ อธิปติ, ควํ ทายาโท, โคสุ ทายาโท, ควํ สกฺขิ, โคสุ สกฺขิ, ควํ ปติภู, โคสุ ปติภู, ควํ ปสูโต, โคสุ ปสูโต, ควํ กุสโล, โคสุ กุสโล.

๓๒๒. นิทฺธารเณ จ.[๑]

นีหริตฺวา ธารณํ **นิทฺธารณํ**. ชาติ-คุณ-กฺริยา-นาเมหิ สมุทายโต เอกเทสสฺส ปุถกฺกรณํ. ตสฺมึ นิทฺธารณตฺเถ คมฺยมาเน ตโต สมุทายวาจิลิงฺคมฺหา ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติ สตฺตมี จ.

มนุสฺสานํ ขตฺติโย สูรตโม, มนุสฺเสสุ ขตฺติโย สูรตโม, กณฺหา คาวีนํ สมฺปนฺนขีรตมา, กณฺหา คาวีสุ สมฺปนฺนขีรตมา, อทฺธิกานํ[๒] ธาวนฺโต สีฆตโม, อทฺธิเกสุ[๓] ธาวนฺโต สีฆตโม, อายสฺมา อานนฺโท อรหตํ อญฺญตโร อโหสิ, อรหนฺเตสุ วา อิจฺจาทิ.

๓๒๓. อนาทเร จ.[๔]

อนาทเร คมฺยมาเน ภาววตา ลิงฺคมฺหา ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติ สตฺตมี จ.

อกามกานํ มาตาปิตูนํ รุทนฺตานํ ปพฺพชิ, มาตาปิตูสุ รุทนฺเตสุ ปพฺพชิ.

---

๑ กจฺ. ๓๐๔, โมคฺ. ๒/๓๖, นีติ. ๖๓๒
๒ กจฺ. ปถิกานํ
๓ กจฺ. ปถิเกสุ
๔ กจฺ. ๓๐๕, โมคฺ. ๒/๓๕, นีติ. ๖๓๓

อาโกฏยนฺโต เต[๑] เนติ สิวิราชสฺส เปกฺขโต[๒]
มจฺจุ คจฺฉติ อาทาย เปกฺขมาเน มหาชเน.

๓๒๔. กมฺมกรณนิมิตฺตตฺเถสุ สตฺตมี.[๓]

กมฺม-กรณ-นิมิตฺตอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ ลิงฺคมฺหา สตฺตมีวิภตฺติ โหติ.

กมฺมตฺเถ[๔] ภิกฺขูสุ อภิวาเทนฺติ, มุทฺธนิ จุมฺพิตฺวา, ปุริสสฺส พาหาสุ คเหตฺวา.

กรณตฺเถ[๕] หตฺเถสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ,[๖] ปตฺเตสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ, ปเถสุ คจฺฉนฺติ, โสปิ มํ อนุสาเสยฺย, สมฺปฏิจฺฉามิ มตฺถเก.[๗]

นิมิตฺตตฺเถ[๘] ทีปิ จมฺเมสุ หญฺญเต, กุญฺชโร ทนฺเตสุ หญฺญเต, อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวี,[๙] สมฺปชานมุสาวาเท ปาจิตฺติยํ.[๑๐] มุสาวาทนิมิตฺตํ มุสาวาทปฺปจฺจยาติ อตฺโถ.

“สตฺตมี”ติ อธิกาโร.

---

๑ สพฺพมูเลสุ โสติ ปาโจ ทิสฺสติ. อิธ ปน ปาลิมนุคมฺม “เต”ติ ปาโจ ธปิโต.
๒ ขุ.ชา. ๒๘/๒๑๒๒/๓๕๓
๓ กจฺ. ๓๑๐, นีติ. ๖๔๑
๔ นฺยาส. ๓๐๒, โมคฺ. ๒/๓๕
๕ นฺยาส. ๓๐๒, โมคฺ. ๒/๓๕
๖ วิ.มหา. ๔/๑๑๘/๑๓๐
๗ สํ.ส.อฏฺ ๑/๑๑๐/๑๑๗
๘ นฺยาส. ๓๐๒, โมคฺ. ๒/๓๓
๙ ที.สี. ๙/๑๙๓/๖๓
๑๐ วิ.มหาวิ. ๒/๒/๑๐๓

๓๒๕. **สมฺปทาเน จ.**[๑]

สมฺปทานตฺเถ จ ลิงฺคมฺหา สตฺตมีวิภตฺติ โหติ. สํเฆ ทินฺนํ มหปฺผลํ,[๒] สํเฆ โคตมิ เทหิ, สํเฆ เต ทินฺเน อหญฺเจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ.[๓]

ยา ปลาลมยํ มาลํ นารี ทตฺวาน เจติเย
อลตฺถ กญฺจนมยํ มาลํ โพชฺฌงฺคิกญฺจ สา.[๔]

๓๒๖. **ปญฺจมฺยตฺเถ จ.**[๕]

ปญฺจมฺยตฺเถ จ ลิงฺคมฺหา สตฺตมีวิภตฺติ โหติ. กทลีสุ คเช รกฺขนฺติ.

๓๒๗. **กาลภาเวสุ จ.**[๖]

กาโล นาม นิเมส-ขณ-ลย-มุหุตฺต-ปุพฺพณฺหาทิโก. **ภาโว** นาม กฺริยา. สา เจตฺถ กฺริยนฺตรูปลกฺขณาว อธิปฺเปตา. ตสฺมึ กาลตฺเถ จ ภาวลกฺขเณ ภาวตฺเถ จ ลิงฺคมฺหา สตฺตมีวิภตฺติ โหติ.

กาเล ปุพฺพณฺหสมเย คโต, สายนฺหสมเย[๗] อาคโต, อกาเล วสฺสติ ตสฺส, กาเล ตสฺส น วสฺสติ,[๘] ผุสฺสมาสมฺหา ตีสุ มาเสสุ เวสาขมาโส,[๑] อิโต สตสหสฺสมฺหิ, กปฺเป อุปฺปชฺชิ จกฺขุมา.[๒]

---

๑ กจฺ. ๓๑๑, นฺยาส. ๓๐๒, โมคฺ. ๒/๒๔, นีติ. ๖๔๒
๒ ขุ.วิ. ๒๖/๖๓๔/๕๙
๓ ม.อุ. ๑๔/๓๗๖/๓๒๒
๔ นฺยาส. ๓๐๒
๕ กจฺ. ๓๑๒, โมคฺ. ๒/๓๕, นีติ. ๖๔๓
๖ กจฺ. ๓๑๓, โมคฺ. ๒/๓๔, นีติ. ๖๔๔
๗ สี., โมคฺ. ๓/๑๑๐ สายณฺหสมเย
๘ ขุ.ชา. ๒๗/๘๘/๕๓

ภาเวน ภาวลกฺขเณ ภิกฺขุสํเฆสุ[๓] โภชียมาเนสุ คโต, ภุตฺเตสุ อาคโต, โคสุ ทุยฺหมานาสุ คโต, ทุทฺธาสุ อาคโต, ชายมาเน โข สาริปุตฺต โพธิสตฺเต อยํ ทสสหสฺสิโลกธาตุ สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิ.

ปาสาณา สกฺขรา เจว กจลา ขาณุกณฺฏกา
สพฺเพ มคฺคา วิวชฺเชนฺติ คจฺฉนฺเต โลกนายเก.[๔]

อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ[๕] อิจฺจาทิ.

๓๒๘. อุปาธฺยาธิกิสฺสรวจเน.[๖]

ทฺวิปทมิทํ. อธิกตฺเถ อิสฺสรตฺเถ จ วตฺตมาเนหิ อุป-อธิ-อิจฺเจเตหิ โยเค อธิกิสฺสรวจเน คมฺยมาเน ลิงฺคมฺหา สตฺตมี-วิภตฺติ โหติ.

อธิกวจเน[๗] อุป ขาริยํ โทโณ. ขาริยา โทโณ อธิโกติ อตฺโถ. ตถา อุป นิกฺเข กหาปณํ, อธิ เทเวสุ พุทฺโธ, สมฺมุติอุปฺปตฺติวิสุทฺธิเทวสงฺขาเตหิ ติวิเธหิปิ เทเวหิ สพฺพญฺญู พุทฺโธว อธิโกติ อตฺโถ.

อิสฺสรวจเน อธิ พฺรหฺมทตฺเต ปญฺจาลา. พฺรหฺมทตฺติสฺสรา ปญฺจาลาติ อตฺโถ.

---

๑ นฺยาส. ๓๑๕ (ภ)
๒ ขุ.อป. ๓๓/๑๐๘/๑๙๔
๓ กจฺ. ภิกฺขูสุ
๔ ม.ม.อฏฺ. ๑/๒๒/๑๘
๕ สํ.นิ. ๑๖/๒๑/๒๘
๖ กจฺ. ๓๑๔, โมคฺ. ๒/๑๔-๕, นีติ. ๖๔๕
๗ นฺยาส. ๓๐๒

๓๒๙. มณฺฑิตุสฺสุกฺเกสุ ตติยา จ.[๑]

มณฺฑิต-อุสฺสุกฺก-อิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ คมฺยมาเนสุ ลิงฺคมฺหา ตติยาวิภตฺติ โหติ สตฺตมี จ.

มณฺฑิตสทฺโท ปเนตฺถ ปสนฺนตฺถวาจโก. **อุสฺสุกฺก**สทฺโท สอีหตฺโถ. ญาเณน ปสนฺโน, ญาณสฺมึ ปสนฺโน, ญาเณน อุสฺสุกฺโก, ญาณสฺมึ อุสฺสุกฺโก สปฺปุริโส.

การกํ ฉพฺพิธํ สญฺญา- วสา ฉพฺพีสตีวิธํ
ปเภทา สตฺตธา กมฺมํ กตฺตา ปญฺจวิโธ ภเว.
กรณํ ทุวิธํ โหติ สมฺปทานํ ติธา มตํ
อปาทานํ ปญฺจวิธํ อาธาโร ตุ จตุพฺพิโธ.

วิภตฺติโย ปน ปจฺจตฺตวจนาทิวเสน อฏฺฐวิธา ภวนฺติ.

ยถาห

“ปจฺจตฺตมุปโยคญฺจ กรณํ สมฺปทานิยํ
นิสฺสกฺกํ สามิวจนํ ภุมฺมาลปนมฏฺฐมนฺ”ติ.

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ การกกณฺโฑ ตติโย.

---

๑ กจฺ. ๓๑๕, นีติ. ๖๔๖

๔. สมาสกณฺฑ

อถ นามานเมว อญฺญมญฺญสมฺพนฺธีนํ สมาโสติ นาม-นิสฺสิตตฺตา สยญฺจ นามิกตฺตา นามานนฺตรํ สมาโส วุจฺจเต.

โส จ สญฺญาวเสน ฉพฺพิโธ อพฺยยีภาโว กมฺมธารโย ทิคุ ตปฺปุริโส พหุพฺพีหิ ทฺวนฺโท จาติ.

๔.๑. อพฺยยีภาวสมาส

ตตฺร ปฐมํ อพฺยยีภาวสมาโส วุจฺจเต.

โส จ นิจฺจสมาโสติ อสฺสปทวิคฺคโห.

"อุปนครํ" อิตีธ **อุป**สทฺทโต ปฐเมกวจนํ **สิ**. ตสฺส อุปสคฺคปรตฺตา "สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จา"ติ โลโป. **นคร**สทฺทโต ฉฏฺเฐกวจนํ **ส**. นครสฺส สมีปนฺติ อญฺญปเทน วิคฺคเห

"นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ"ติ สมาสวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเต.

๓๓๐. อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาโว.[๑]

อุปสคฺคปุพฺพโก **นิปาต**ปุพฺพโก จ นามิโก ยุตฺตตฺโถ เตเหว อตฺตปุพฺพเกหิ อุปสคฺคนิปาเตหิ สห นิจฺจํ สมสียเต, โส จ สมาโส **อพฺยยีภาว**สญฺโญ โหติ. อิธ อพฺยยีภาวาทิ-สญฺญาวิธายกสุตฺตาเนว วา สญฺญาวิธานมุเขน สมาสวิธายกานีติ ทฏฺฐพฺพานิ.

---

๑ กจฺ. ๓๑๙, โมคฺ. ๓/๒, นีติ. ๖๙๖

ตตฺถ **อพฺยย**มิติ อุปสคฺคนิปาตานํ สญฺญา[๑] ลิงฺควจนเภเทปิ พฺยยรหิตตฺตา. อพฺยยานํ อตฺถํ วิภาวยตีติ **อพฺยยีภาโว** อพฺยยตฺถปุพฺพงฺคมตฺตา, อนพฺยยํ อพฺยยํ ภวตีติ วา **อพฺยยีภาโว**. ปุพฺพปทตฺถปฺปธาโน หิ อพฺยยีภาโว. เอตฺถ จ "อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก"ติ วุตฺตตฺตา อุปสคฺคนิปาตานเมว ปุพฺพนิปาโต.

๓๓๑. **นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.**[๒]

เตสํ นามานํ ปยุชฺชมานปทตฺถานํ โย ยุตฺตตฺโถ, โส **สมาส**-สญฺโญ โหติ, ตทฺธญฺญํ วากฺยมิติ รูฬฺหํ.

นามานิ **สฺยา**ทิวิภตฺยนฺตานิ. สมสฺสเตติ[๓] **สมาโส**, สงฺขิปียตีติ อตฺโถ.

วุตฺตํ หิ

"สมาโส ปทสงฺเขโป ปทปฺปจฺจยสํหิตํ
ตทฺธิตํ นาม โหเตวํ วิญฺเญยฺยํ เตสมนฺตรนฺ"ติ.

ทุวิธญฺจสฺส สมสนํ สทฺทสมสนมตฺถสมสนญฺจ. ตทุภยมฺปิ ลุตฺตสมาเส ปริปุณฺณเมว ลพฺภติ. อลุตฺตสมาเส ปน อตฺถสมสนเมว วิภตฺติโลปาภาวโต, ตตฺถาปิ วา เอกปทตฺตูปคมนโต ทุวิธมฺปิ ลพฺภเตว. เทฺว หิ สมาสสฺส ปโยชนานิ เอกปทตฺตเมกวิภตฺติตฺตญฺจาติ

---

๑ นีติ. ๖๙๕
๒ กจฺ. ๓๑๖, โมคฺ. ๓/๑, นีติ. ๖๗๕
๓ ก. สมสียติ

ยุตฺโต อตฺโถ **ยุตฺตตฺโถ**, อถ วา ยุตฺโต สงฺคโต สมฺพนฺโธ วา อตฺโถ ยสฺส โสยํ **ยุตฺตตฺโถ**, เอเตน สงฺคตตฺเถน **ยุตฺต**ตฺถ-วจเนน ภินฺนตฺถานํ เอกตฺถีภาโว[๑] สมาสลกฺขณนฺติ วุตฺตํ โหติ. เอตฺถ จ "นามานนฺ"ติ วจเนน "เทวทตฺโต ปจตี"ติอาทีสุ อาขฺยาเตน สมาโส น โหตีติ ทสฺเสติ. สมฺพนฺธตฺเถน ปน **ยุตฺตตฺถ**คฺคหเณน "ภโฏ รญฺโญ ปุตฺโต เทวทตฺตสฺสา"ติอาทีสุ อญฺญมญฺญานเปกฺเขสุ "เทวทตฺตสฺส กณฺหา ทนฺตา"ติอาทีสุ จ อญฺญสาเปกฺเขสุ อยุตฺตตฺถตาย สมาโส น โหตีติ[๒] ทีเปติ.

"อตฺถวสา วิภตฺติวิปริณาโม"ติ วิปริณาเมน "ยุตฺตตฺถานนฺ"ติ วตฺตเต.

๓๓๒. **เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ.**[๓]

อิธ ปทนฺตเรน วา ตทฺธิตปฺปจฺจเยหิ วา **อายา**ทิปฺปจฺจเยหิ วา เอกตฺถีภูตา ยุตฺตตฺถา นาม. เตน "เตสํ ยุตฺตตฺถานํ สมาสานํ ตทฺธิตายาทิปฺปจฺจยนฺตานญฺจ วิภตฺติโย โลปนียา โหนฺตี"ติ อตฺโถ. สมาสคฺคหณาธิกาเร ปน สติ **เตสํ**คหเณน วา ตทฺธิตายาทิปฺ-ปจฺจยนฺตวิภตฺติโลโป.[๔] **จ**คฺคหณํ "ปภงฺกโร[๕]"ติ อาทีสุ โลปนิวตฺตนตฺถํ.

วิปริณาเมน "ลุตฺตาสุ, วิภตฺตีสู"ติ วตฺตเต, **ยุตฺต**ตฺถคฺ-คหณญฺจ.

---

๑ สี. เอกตฺถภาโว

๒ นีติ. ๖๙๐

๓ กจฺ. ๓๑๗, โมคฺ. ๒/๑๑๙-๑๒๐, นีติ. ๖๗๖

๔ นีติ. ๖๗๗

๕ สํ.ส. ๑๕/๙๑/๕๙

๓๓๓. **ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส.**[๑]

ลุตฺตาสุ วิภตฺตีสุ สรนฺตสฺส อสฺส ยุตฺตตฺถภูตสฺส ติวิธสฺสปิ ลิงฺคสฺส ปกติภาโว โหติ. **จ**สทฺเทน กึสมุทย-อิทปฺปจฺจยตาทีสุ นิคฺคหีตนฺตสฺสปิ.[๒] นิมิตฺตาภาเว เนมิตฺตกาภาวสฺส อิธ อนิจฺฉิตตฺตา อยมติเทโส.

สกตฺถวิรเหนิธ สมาสสฺส จ ลิงฺคภาวาภาวา[๓] วิภตฺตุปฺปตฺติย-มสมฺปตฺตายํ นามพฺยปเทสาติเทสมาห.

๓๓๔. **ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวาตเวตุนาทีสุ จ.**[๔]

ตทฺธิตนฺตา กิตนฺตา สมาสา จ นามมิว ทฏฺฐพฺพา **ตเว-ตุน-ตฺวาน-ตฺวา**ทิปฺปจฺจยนฺเต วชฺเชตฺวา. **จ**คฺคหณํ กิจฺจปฺ-ปจฺจย-อา-อี-อินีอิตฺถิปฺปจฺจยนฺตาทิสฺสปิ นามพฺยปเทสตฺถํ. อิธ **สมาส**คฺคหณํ อตฺถวตํ สมุทายานํ นามพฺยปเทโส สมาสสฺเสวาติ นิยมตฺถนฺติ อปเร.

“อพฺยยีภาโว”ติ วตฺตเต.

๓๓๕. **โส นปุํสกลิงฺโค.**[๕]

โส อพฺยยีภาวสมาโส นปุํสกลิงฺโคว ทฏฺฐพฺโพติ นปุํสก-ลิงฺคตฺตํ. เอตฺถ หิ สติปิ ลิงฺคาติเทเส “อธิปญฺญนฺ”ติอาทีสุ “อธิญาณนฺ”ติอาทิรูปปฺปสงฺโค น โหติ สทฺทนฺตรตฺตา “ติปญฺญนฺ”-ติอาทีสุ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํ. น จายํ อติเทโส สุตฺเต อติเทส-

---

๑ กจฺ.๓๑๘, นีติ. ๖๙๓ ๒ นีติ. ๖๙๔ ๓ สี. ลิงฺคสภาวาภาวา
๔ กจฺ. ๖๐๑ ๕ กจฺ. ๓๒๐, โมคฺ. ๓/๙, นีติ. ๖๙๘

ลิงฺคสฺส **อิว**สทฺทสฺส อทสฺสนโต. ปุเร วิย สฺยาทฺยุปฺปตฺติ.

"กฺวจี"ติ วตฺตเต.

๓๓๖. อํ วิภตฺตีนมการนฺตา อพฺยยีภาวา.[๑]

ตสฺมา อการนฺตา อพฺยยีภาวา ปราสํ วิภตฺตีนํ กฺวจิ **อํ** โหติ. เสสํ เนยฺยํ.

ตํ อุปนครํ. นครสฺส สมีปํ ติฏฺฐตีติ อตฺโถ. ตานิ อุปนครํ, อาลปเนเปวํ. ตํ อุปนครํ ปสฺส, ตานิ อุปนครํ.

น ปญฺจมฺยายมํภาโว **กฺวจี**ติ อธิการโต
ตติยาสตฺตมีฉฏฺฐีนฺ- นนฺตุ โหติ วิกปฺปโต.

เตน อุปนครํ กตํ อุปนคเรน วา, เตหิ อุปนครํ อุปนคเรหิ วา, ตสฺส อุปนครํ เทหิ เตสํ อุปนครํ, อุปนครา อานย อุปนครมฺหา อุปนครสฺมา อุปนคเรหิ, อุปนครํ สนฺตกํ อุปนครสฺส วา เตสํ อุปนครํ อุปนครานํ วา, อุปนครํ นิเธหิ อุปนครมฺหิ อุปนครสฺมึ อุปนครํ อุปนคเรสุ วา. เอวํ อุปกุมฺภํ.

อภาเว ทรถานํ อภาโว นิทฺทรถํ, นิมฺมสกํ.

ปจฺฉาอตฺเถ รถสฺส ปจฺฉา อนุรถํ, อนุวาตํ.

โยคฺคตายํ ยถาสรูปํ, อนุรูปํ. รูปโยคฺคนฺติ อตฺโถ.

วิจฺฉายํ อตฺตานมตฺตานํ ปติ ปจฺจตฺตํ, อทฺธมาสํ อทฺธมาสํ อนุ อนฺวทฺธมาสํ.[๒]

---

๑ กจฺ. ๓๔๑, โมคฺ. ๒/๑๒๑-๒, นีติ. ๗๓๓ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๔๔๓/๓๒๒

อนุปุพฺพิยํ เชฏฺฐานํ อนุปุพฺโพ อนุเชฏฺฐํ.

ปฏิโลเม โสตสฺส ปฏิโลมํ ปฏิโสตํ,[๑] ปฏิปถํ, ปติวาตํ,[๒] อตฺตานํ อธิกิจฺจ ปวตฺตา อชฺฌตฺตํ.[๓]

มริยาทาภิวิธีสุ อา ปาณโกฏิยา อาปาณโกฏิกํ. “กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต”ติ **ก**ปฺปจฺจโย, อา กุมาเรหิ ยโส กจฺจายนสฺส อากุมารํ.

สมิทฺธิยํ ภิกฺขาย สมิทฺธีติ อตฺเถ สมาเส จ นปุํสก-ลิงฺคตฺเต จ กเต

“สมาสสฺส, อนฺโต”ติ จ วตฺตเต.

๓๓๗. สโร รสฺโส นปุํสเก.[๔]

นปุํสเก วตฺตมานสฺส สมาสสฺส อนฺโต สโร รสฺโส โหติ. เอตฺถ จ **อพฺยยีภาว**คฺคหณํ นานุวตฺเตตพฺพํ. เตน ทิคุทฺวนฺท-พหุพฺพีหีสุปิ นปุํสเก วตฺตมานสฺส สมาสนฺตสฺสรสฺส รสฺสตฺตํ สิทฺธํ โหติ. “อํ วิภตฺตีน”มิจฺจาทินา **อ**มาเทโส. สุภิกฺขํ. คงฺคาย สมีเป วตฺตตีติ อุปคงฺคํ, มณิกาย สมีปํ อุปมณิกํ.

อิตฺถีสุ อธิกิจฺจาติ อตฺเถ สมาสนปุํสกรสฺสตฺตาทีสุ กเตสุ

“อพฺยยีภาวา, วิภตฺตีนนฺ”ติ จ วตฺตเต.

---

๑ วิ.มหา. ๔/๘/๗
๒ ขุ.ธ. ๒๕/๕๔/๒๖
๓ ที.สี. ๙/๙๖/๓๗
๔ กจฺ. ๓๔๒, โมคฺ. ๓/๒๓, นีติ. ๗๓๔

๓๓๘. อญฺญสฺมา โลโป จ.[๑]

อการนฺตโต อญฺญสฺมา อพฺยยีภาวสมาสา ปราสํ วิภตฺตีนํ โลโป จ โหติ. อธิตฺถิ.[๒] อิตฺถีสุ อธิกิจฺจ กถา ปวตฺตตีติ อตฺโถ. อธิตฺถิ ปสฺส, อธิตฺถิ กตํ อิจฺจาทิ, เอวํ อธิกุมาริ, วธุยา สมีปํ อุปวธุ, คุนฺนํ สมีปํ อุปคุ. **โอ**การสฺส รสฺสตฺตํ **อุ**กาโร. เอวํ **อุปสคฺคปุพฺพโก**.

นิปาตปุพฺพโก ยถา วุฑฺฒานํ ปฏิปาฏิ, เย เย วุฑฺฒา วา ยถาวุฑฺฒํ.

ปทตฺถานติกฺกเม. ยถากฺกมํ, ยถาสตฺติ, ยถาพลํ[๓] กโรติ. พลมนติกฺกมิตฺวา กโรตีติ อตฺโถ. ชีวสฺส ยตฺตโก ปริจฺเฉโท ยาวชีวํ,[๔] ยาวตายุกํ,[๕] **ก**ปฺปจฺจโย. ยตฺตเกน อตฺโถ ยาวทตฺถํ,[๖] ปพฺพตสฺส ปรภาโค ติโรปพฺพตํ,[๗] ติโรปาการํ, ติโรกุฏฺฏํ,[๘] ปาสาทสฺส อนฺโต อนฺโตปาสาทํ,[๙] อนฺโตนครํ, อนฺโตวสฺสํ, นครสฺส[๑๐] พหิ พหินครํ, ปาสาทสฺส อุปริ อุปริปาสาทํ,[๑๑] อุปริมญฺจํ, มญฺจสฺส เหฏฺฐา เหฏฺฐามญฺจํ, เหฏฺฐาปาสาทํ, ภตฺตสฺส ปุเร ปุเรภตฺตํ,[๑๒] เอวํ ปจฺฉาภตฺตํ.[๑๓]

---

๑ กจฺ. ๓๔๓, นีติ. ๗๓๕
๒ กาสิกา. ๑๑/๑/๖
๓ ขุ.อป. ๓๓/๑๒๗/๑๑๖
๔ โมคฺ. ๓/๔, วิ.มหา. ๔/๑๒๘/๑๓๙
๕ ม.อุ. ๑๔/๒๐๐/๑๖๙
๖ วิ.มหาวิ. ๒/๒๒๑/๒๒๑
๗ โมคฺ. ๓/๕
๘ สี. ติโรกุฑฺฑํ, ที.สี. ๙/๒๓๘/๗๘
๙ โมคฺ. ๓/๘
๑๐ สี, นีติ. นครโต
๑๑ ม.ม. ๑๓/๓๑๒/๒๙๒
๑๒ วิ.มหาวิ. ๒/๒๙๔/๒๕๕
๑๓ วิ.มหาวิ. ๒/๒๙๕/๒๕๖

สากลฺลตฺเถ สห มกฺขิกาย สมกฺขิกํ ภุญฺชติ. น กิญฺจิ ปริวชฺเชตีติ อตฺโถ. “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **สห**สทฺทสฺส **ส**าเทโส. คงฺคาย โอรํ โอรคงฺคมิจฺจาทิ.

อพฺยยีภาวสมาโส นิฏฺฐิโต.

๔.๒. กมฺมธารยสมาส

อถ กมฺมธารยสมาโส วุจฺจเต.

โส จ นววิโธ วิเสสนปุพฺพปโท วิเสสนุตฺตรปโท วิเสสโน-ภยปโท อุปมานุตฺตรปโท สมฺภาวนาปุพฺพปโท อวธารณปุพฺพปโท นนิปาตปุพฺพปโท กุปุพฺพปโท ปาทิปุพฺพปโท จาติ.

ตตฺถ **วิเสสนปุพฺพปโท** ตาว "มหนฺต ปุริส" อิตีธ อุภยตฺถ ปฐเมกวจนํ **สิ**. ตุลฺยาธิกรณภาวปฺปสิทฺธตฺถํ **จ**สทฺท-**ต**สทฺทปฺปโยโค. มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ วิคฺคเห

อิโต ปรํ "วิภาสา รุกฺขติณ" อิจฺจาทิโต "วิภาสา"ติ สมาสวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเต.

๓๓๙. ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.[๑]

เทฺว ปทานิ นามิกานิ ตุลฺยาธิกรณานิ อญฺญมญฺเญน สห วิภาสา สมสฺยนฺเต, ตสฺมึ ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ สติ โส สมาโส กมฺมธารยสญฺโญ จ โหติ.

เทฺว ปทานิ **ทฺวิปทํ**. ตุลฺยํ สมานํ อธิกรณํ อตฺโถ ยสฺส ปททฺวยสฺส ตํ **ตุลฺยาธิกรณํ**, ตสฺมึ ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ. ภินฺนปฺปวตฺตินิมิตฺตานํ ทฺวินฺนํ ปทานํ วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวน เอกสฺมึ อตฺเถ ปวตฺติ **ตุลฺยาธิกรณตา**. กมฺมมิว ทฺวยํ ธารยตีติ

---

๑ กจฺ. ๓๒๔, โมคฺ. ๓/๑๑, นีติ. ๗๐๒

กมฺมธารโย. ยถา หิ กมฺมํ กฺริยญฺจ ปโยชนญฺจ ทฺวยํ ธารยติ กมฺเม สติ กฺริยาย ปโยชนสฺส จ สมฺภวโต, ตถา อยํ สมาโส เอกสฺส อตฺถสฺส เทฺว นามานิ ธารยติ ตสฺมึ สมาเส สติ เอกตฺถโชตกสฺส นามทฺวยสฺส สมฺภวโต.

ปุเร วิย สมาสสญฺญาวิภตฺติโลปปกติภาวา. สมาเสเนว ตุลฺยาธิกรณภาวสฺส วุตฺตตฺตา "วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค"ติ **จ**สทฺท**ต**สทฺทานมปฺปโยโค.

๓๔๐. มหตํ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท.[๑]

มหนฺตสทฺทสฺส **มหา** โหติ ตุลฺยาธิกรเณ อุตฺตรปเท ปเร. **มหตนฺ**ติ พหุวจนคฺคหเณน กฺวจิ **มห**อาเทโส จ,[๒] เอตฺถ จ วิเสสนสฺส ปุพฺพนิปาโต วิเสสนภูตสฺส ปุพฺพปทสฺส **มหา**เทสวิธานโตว วิญฺญายติ.

"กมฺมธารโย, ทิคู"ติ จ วตฺตเต.

๓๔๑. อุเภ ตปฺปุริสา.[๓]

อุเภ กมฺมธารยทิคุสมาสา **ตปฺปุริส**สญฺญา โหนฺติ.

ตสฺส ปุริโส **ตปฺปุริโส**, ตปฺปุริสสทิสตฺตา อยมฺปิ สมาโส อนฺวตฺถสญฺญาย **ตปฺปุริโส**ติ วุตฺโต. ยถา หิ **ตปฺปุริส**สทฺโท คุณมติวตฺโต, ตถา อยํ สมาโสปิ. อุตฺตรปทตฺถปฺปธาโน หิ

---

๑ กจฺ. ๓๓๐, นีติ. ๗๑๐ ๒ นีติ. ๗๑๓
๓ กจฺ. ๓๒๖, นีติ. ๗๐๗

ตปฺปุริโสติ. ตโต นามพฺยปเทโส สฺยาทฺยุปฺปตฺติ. อยํ ปน ตปฺปุริโส อภิเธยฺยวจโน ปรลิงฺโค จ.

มหาปุริโส มหาปุริสา อิจฺจาทิ ปุริสสทฺทสมํ. เอวํ มหาวีโร, มหามุนิ, มหนฺตญฺจ ตํ พลญฺจาติ มหาพลํ, มหพฺภยํ.[๑] **มห**อาเทโส. สนฺโต จ โส ปุริโส จาติ สปฺปุริโส. "สนฺตสทฺทสฺส โส เภ โพ จนฺเต"ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **สนฺต**สทฺทสฺส สมาเส อภกาเรปิ **สา**เทโส.[๒] ตถา ปุพฺพปุริโส, ปรปุริโส, ปจมปุริโส, มชฺฌิมปุริโส, อุตฺตมปุริโส, ทนฺตปุริโส, ปรมปุริโส, วีรปุริโส, เสตหตฺถี, กณฺหสปฺโป, นีลุปฺปลํ, โลหิตจนฺทนํ.

กฺวจิ วิภาสาธิการโต น ภวติ. ยถา ปุณฺโณ มนฺตานิปุตฺโต,[๓] จิตฺโต คหปติ,[๔] สกฺโก เทวราชาติ.[๕]

ปุมา จ โส โกกิโล จาติ อตฺเถ สมาเส กเต

"โลปนฺ"ติ วตฺตเต.

๓๔๒. ปุมสฺส ลิงฺคาทีสุ สมาเสสุ.[๖]

ปุมอิจฺเจตสฺส อนฺโต **อ**กาโร โลปมาปชฺชเต ลิงฺคาทีสุ ปรปเทสุ สมาเสสุ, "อํโม นิคฺคหีตํ ฌลเปหี"ติ **ม**การสฺส นิคฺคหีตํ. ปุงฺโกกิโล. เอวํ ปุนฺนาโค.

ขตฺติยา จ สา กญฺญา จาติ วิคฺคยฺห สมาเส กเต

---

๑ ขุ.ธ. ๒๕/๗๕๙/๔๘๒
๒ นีติ. ๓๙๗
๓ สี. มนฺตาณิปุตฺโต, องฺ.เอกก. ๒๐/๑๙๖/๒๓
๔ องฺ.เอกก. ๒๐/๒๕๐/๒๖
๕ วิ.อฏฺ. ๑/๗๖
๖ กจฺ. ๒๒๒, โมคฺ. ๓/๕๖, นีติ. ๔๔๙

“ตุลฺยาธิกรเณ, ปเท, อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาว เจ”ติ จ วตฺตเต.

๓๔๓. **กมฺมธารยสญฺเญ จ.**[๑]

กมฺมธารยสญฺเญ จ สมาเส อิตฺถิยํ วตฺตมาเน ตุลฺยาธิกรเณ อุตฺตรปเท ปเร ปุพฺพภูโต อิตฺถิวาจโก สทฺโท ปุพฺเพ ภาสิตปุมา เจ, โส ปุมา อิว ทฏฺฐพฺโพติ ปุพฺพปเท อิตฺถิปฺปจฺจยสฺส นิวตฺติ โหติ.

ขตฺติยกญฺญา ขตฺติยกญฺญาโย อิจฺจาทิ. เอวํ รตฺตลตา, ทุติยภิกฺขา, พฺราหฺมณี จ สา ทาริกา จาติ พฺราหฺมณทาริกา, นาคมาณวิกา.

ปุพฺพปทสฺเสวายํ ปุมฺภาวาติเทโส. เตน “ขตฺติยกุมารี กุมารสมณี ตรุณพฺราหฺมณี”ติอาทีสุ อุตฺตรปเทสุ อิตฺถิปฺปจฺจยสฺส น นิวตฺติ โหติ.

อิตฺถิยมิจฺเจว กึ. กุมารีรตนํ, สมณีปทุมํ.

ภาสิตปุมาติ กึ. คงฺคานที, ตณฺหานที, ปถวีธาตุ. “นนฺทาโปกฺขรณี,[๒] จนฺทาเทวี[๓]”ติอาทีสุ ปน สญฺญาสทฺทตฺตา น โหติ.

ตถา ปุรตฺถิโม จ โส กาโย จาติ ปุรตฺถิมกาโย. เอตฺถ จ กาเยกเทโส **กาย**สทฺโท. เอวํ ปจฺฉิมกาโย, เหฏฺฐิมกาโย, อุปริมกาโย, สพฺพกาโย, ปุราณวิหาโร, นวาวาโส, กตรนิกาโย,

---

๑ กจฺ. ๓๓๒, นีติ. ๗๑๖

๒ ชา.อฏฺ. ๑๐/๑๒๓๑/๑๔๕ ๓ ชา.อฏฺ. ๑๐/๑๑๓๓/๑๒๑

กตมนิกาโย, เหตุปฺปจฺจโย, อพหุลํ พหุลํ กตนฺติ พหุลีกตํ,[๑] ชีวิตปฺปธานํ นวกํ ชีวิตนวกํ อิจฺจาทิ.

วิเสสนุตฺตรปเท ชินวจนานุปโรธโต เถราจริยปณฺฑิตาทิ วิเสสนํ ปรญฺจ ภวติ. ยถา สาริปุตฺโต จ โส เถโร จาติ สาริปุตฺตตฺเถโร. เอวํ มหาโมคฺคลฺลานตฺเถโร, มหากสฺสปตฺเถโร, พุทฺธโฆสาจริโย,[๒] ธมฺมปาลาจริโย, อาจริยคุตฺติโลติ วา, มโหสโธ จ โส ปณฺฑิโต จาติ มโหสธปณฺฑิโต.[๓] เอวํ วิธุรปณฺฑิโต, วตฺถุวิเสโส.

วิเสสโนภยปโท ยถา สีตญฺจ ตํ อุณฺหญฺจาติ สีตุณฺหํ, สินิทฺโธ จ โส อุณฺโห จาติ สินิทฺธุณฺโห, มาโส. ขญฺโช จ โส ขุชฺโช จาติ ขญฺชขุชฺโช. เอวํ อนฺธพธิโร, กตากตํ,[๔] ฉิทฺทาวฉิทฺทํ, อุจฺจาวจํ, ฉินฺนภินฺนํ, สิตฺตสมฺมฏฺฐํ, คตปจฺจาคตํ.

อุปมานุตฺตรปเท อภิธานานุโรธโต อุปมานภูตํ วิเสสนํ ปรํ ภวติ. ยถา สีโห วิย สีโห, มุนิ จ โส สีโห จาติ มุนิสีโห. เอวํ มุนิวสโภ, มุนิปุงฺคโว, พุทฺธนาโค, พุทฺธาทิจฺโจ, รํสิ วิย รํสิ, สทฺธมฺโม จ โส รํสิ จาติ สทฺธมฺมรํสิ. เอวํ วินยสาคโร, ปุณฺฑรีกมิว ปุณฺฑรีโก, สมโณ จ โส ปุณฺฑรีโก จาติ สมณปุณฺฑรีโก, สมณปทุโม.[๕] จนฺโท วิย จนฺโท, มุขญฺจ ตํ จนฺโท จาติ มุขจนฺโท. เอวํ มุขปทุมํ อิจฺจาทิ.

---

๑ สํ.มหา. ๑๙/๒๓๘/๑๑๔
๒ วิมติ. ๑/๓๘๖
๓ ชา.อฏฺ. ๙/๕๘๙/๒๗๕
๔ ขุ.ธ. ๒๕/๕๐/๒๕
๕ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๘๗/๙๙

สมฺภาวนาปุพฺพปโท ยถา ธมฺโม อิติ พุทฺธิ ธมฺมพุทฺธิ. เอวํ ธมฺมสญฺญา, ธมฺมสงฺขาโต, ธมฺมสมฺมโต, ปาณสญฺญิตา, อสุภสญฺญา, อนิจฺจสญฺญา, อนตฺตสญฺญา, ธาตุสญฺญา, ธีตุสญฺญา, อตฺตสญฺญา, อตฺถิสญฺญา, อตฺตทิฏฺฐิ อิจฺจาทิ.

อวธารณปุพฺพปโท ยถา คุโณ เอว ธนํ คุณธนํ. เอวํ สทฺธาธนํ, สีลธนํ, ปญฺญาธนํ,[1] จกฺขุ เอว อินฺทฺริยํ จกฺขุนฺทฺริยํ. เอวํ จกฺขายตนํ, จกฺขุธาตุ, จกฺขุทฺวารํ, รูปารมฺมณมิจฺจาทิ.

นนิปาตปุพฺพปโท[2] ยถา น พฺราหฺมโณติ อตฺเถ กมฺมธารย-สมาเส วิภตฺติโลปาทิมฺหิ จ กเต

"อุเภ ตปฺปุริสา"ติ ตปฺปุริสสญฺญา.

๓๔๔. อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส.[3]

นสฺส นิปาตปทสฺส ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท ปเร สพฺพสฺเสว **อ**ตฺตํ โหติ. ตปฺปุริเสกเทสตฺตา ตปฺปุริโส. อพฺราหฺมโณ.

น นิเสโธ สโต ยุตฺโต เทสาทินิยมํ วินา
อสโต จาผโล ตสฺมา กถมพฺราหฺมโณติ เจ.
นิเสธตฺถานุวาเทน ปฏิเสธวิธิ กฺวจิ
ปรสฺส มิจฺฉาญาณตฺตา- ขฺยาปนาโยปปชฺชเต.

ทุวิโธ จสฺสตฺโถ ปสชฺชปฺปฏิเสธปริยุทาสวเสน.

---

๑ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๖/๔ ๒ โมคฺ. ๓/๑๒
๓ กจฺ. ๓๓๓, โมคฺ. ๓/๗๔, นีติ. ๗๑๗

ตตฺถ โย “อสูริยปสฺสา ราชทารา”ติอาทีสุ วิย อุตฺตรปทตฺถสฺส สพฺพถา อภาวํ ทีเปติ, โส **ปสชฺชปฺปฏิเสธวาจี** นาม. โย ปน “อพฺราหฺมณ-อมนุสฺสา”ติอาทีสุ วิย อุตฺตรปทตฺถํ ปริยุทาสิตฺวา ตํสทิเส วตฺถุมฺหิ การิยํ ปฏิปาทยติ, โส **ปริยุทาสวาจี** นาม.

วุตฺตญฺจ

“ปสชฺชปฺปฏิเสธสฺส ลกฺขณํ วตฺถุนตฺถิตา
วตฺถุโต อญฺญตฺร วุตฺติ ปริยุทาสลกฺขณนฺ”ติ.

นเนฺววํ สนฺเตปิ “อพฺราหฺมโณ”ติอาทีสุ กถมุตฺตรปทตฺถปฺปธานตา สิยาติ.

วุจฺจเต. **พฺราหฺมณา**ทิสทฺทานํ พฺราหฺมณาทิอตฺถสฺเสว ตํสทิสาทิอตฺถสฺสาปิ วาจกตฺตา. **พฺราหฺมณา**ทิสทฺทา หิ เกวลา พฺราหฺมณาทิอตฺเถเสฺวว ปากฏา **ภู**สทฺโท วิย สตฺตายํ. ยทา เต ปน อญฺเญน สทิสาทิวาจเกน **น**อิติ นิปาเตน ยุชฺชนฺติ, ตทา ตํสทิสตทญฺญตพฺพิรุทฺธตทภาเวสุปิ วตฺตนฺติ **ภู**สทฺโท วิย **อนุวภิ**ยาทิโยเค อนุภวนอภิภวนาทีสุ. ตสฺมา อุตฺตรปทตฺถโชตโกเยเวตฺถ นอิติ นิปาโตติ น โทโส, เตน อพฺราหฺมโณติ พฺราหฺมณสทิโสติ วุตฺตํ โหติ. เอวํ อมนุสฺโส, อสฺสมโณ.

อญฺญตฺเถ. น พฺยากตา อพฺยากตา, อสํกิลิฏฺฐา, อปริยาปนฺนา.

วิรุทฺธตฺเถ น กุสลา อกุสลา. กุสลปฏิปกฺขาติ อตฺโถ. เอวํ อโลโภ, อมิตฺโต.

ปสชฺชปฺปฏิเสเธ น กตฺวา อกตฺวา, อกาตุน, ปุญฺญํ อกโรนฺโต.

“นสฺส, ตปฺปุริเส”ติ จ วตฺตเต.

๓๔๕. สเร อนฺ.[๑]

นอิจฺเจตสฺส ปทสฺส ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท **อนฺ** โหติ สเร ปเร.

น อสฺโส อนสฺโส, น อริโย อนริโย. เอวํ อนิสฺสโร, อนิฏฺโฐ, อนาสโว, อนูปวาโท, น อาทาย อนาทาย, อโนโลเกตฺวา อิจฺจาทิ.

กุปุพฺพปโท[๒] ยถา กุจฺฉิตมนฺนนฺติ นิจฺจสมาสตฺตา อญฺญ-ปเทน วิคฺคโห. กมฺมธารยสมาเส กเต

“ตปฺปุริเส, สเร”ติ จ วตฺตเต.

๓๔๖. กทฺ กุสฺส.[๓]

กุอิจฺเจตสฺส นิปาตสฺส ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท **กทฺ** โหติ สเร ปเร.[๔] กทนฺนํ. เอวํ กทสนํ.

สเรติ กึ. กุทารา, กุปุตฺตา, กุทาสา, กุทิฏฺฐิ.

“กุสฺสา”ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๓๓๔, โมคฺ. ๓๗๕, นีติ. ๗๑๘

๒ โมคฺ. ๓/๑๓

๓ สี. กทํ กุสฺส, กจฺ. ๓๓๕, โมคฺ. ๓/๑๐๗, นีติ. ๗๑๙

๔ สี, ก. ปเร, สรโลโป

๓๔๗. กาปฺปตฺเถสุ จ.[๑]

กุอิจฺเจตสฺส อปฺปตฺเถ วตฺตมานสฺส **กา** โหติ ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท ปเร. พหุวจนุจฺจารณโต กุจฺฉิตตฺเถ จ กฺวจิ ตปฺปุริเส.[๒] อปฺปกํ ลวณํ กาลวณํ. เอวํ กาปุปฺผํ, กุจฺฉิโต ปุริโส กาปุริโส,[๓] กุปุริโส วา.

ปาทิปุพฺพปโท[๔] จ นิจฺจสมาโสว. ปธานํ วจนํ ปาวจนํ, ภุสํ วทฺธํ ปวทฺธํ, สรีรํ. สมํ สมฺมา วา อาธานํ สมาธานํ, วิวิธา มติ วิมติ, วิวิโธ กปฺโป วิกปฺโป, วิสิฏฺโฐ วา กปฺโป วิกปฺโป, อธิโก เทโว อติเทโว. เอวํ อธิเทโว,[๕] อธิสีลํ, สุนฺทโร คนฺโธ สุคนฺโธ, กุจฺฉิโต คนฺโธ ทุคฺคนฺโธ, โสภนํ กตํ สุกตํ, อโสภนํ กตํ ทุกฺกฏํ อิจฺจาทิ.

เย อิธ อวิหิตลกฺขณา นามนิปาโตปสคฺคา, เตสํ “นามานํ สมาโส”ติ โยควิภาเคน สมาโส ทฏฺฐพฺโพ.[๖] ยถา อปุนเคยฺยา คาถา, อจนฺทมูลฺโลกิกานิ มุขานิ, อสฺสทฺธโภชี, อลวณโภชีติอาทีสุ อยุตฺตตฺถตฺตา นาญฺเญน สมาโส.

ตถา ทิฏฺโฐ ปุพฺพนฺติ ทิฏฺฐปุพฺโพ ตถาคตํ. เอวํ สุตปุพฺโพ ธมฺมํ, คตปุพฺโพ มคฺคํ, กมฺมนิ ทิฏฺฐา ปุพฺพนฺติ ทิฏฺฐปุพฺพา เทวา เตน. เอวํ สุตปุพฺพา ธมฺมา, คตปุพฺพา ทิสา, ปหาโร, ปราภโว, วิหาโร. อาหาโร, อุปหาโร อิจฺจาทิ.

กมฺมธารยสมาโส.

---

๑ กจฺ. ๓๓๖, โมคฺ. ๓/๑๐๘, นีติ. ๗๒๐
๒ สี. ปุริเส, นีติ. ๗๒๑
๓ โมคฺ. ๓/๑๐๙
๔ โมคฺ. ๓/๙
๕ ขุ.ธ. ๒๕/๑๕๕/๕๕๔
๖ นีติ. ๖๘๙

๔.๓. ทิคุสมาส

อถ ทิคุสมาโส วุจฺจเต.

ตโย โลกา สมาหฏา จิตฺเตน สมฺปิณฺฑิตา. ติณฺณํ โลกานํ สมาหาโรติ วา อตฺเถ "นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ"ติ วตฺตมาเน "ทฺวิปเท"ติอาทินา กมฺมธารยสมาโส. ตโต สมาสสญฺญายํ วิภตฺติโลเป ปกติภาเว จ กเต

"กมฺมธารโย"ติ วตฺตเต.

๓๔๘. สงฺขฺยาปุพฺโพ ทิคุ.[๑]

สงฺขฺยาปุพฺโพ กมฺมธารยสมาโส ทิคุสญฺโญ โหติ.

เทฺว คาโว **ทิคุ**, ทิคุสทิสตฺตา อยมฺปิ สมาโส **ทิคู**ติ วุตฺโต. อถ วา สงฺขฺยาปุพฺพตฺตนปุํสเกกตฺตสงฺขาเตหิ ทฺวีหิ ลกฺขเณหิ คโต อวคโตติ **ทิคู**ติ วุจฺจติ, ทฺวีหิ วา ลกฺขเณหิ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ **ทิคุ**. เอตฺถ จ "สงฺขฺยาปุพฺโพ"ติ วุตฺตตฺตา สงฺขฺยาสทฺทสฺเสว ปุพฺพนิปาโต. "อุเภ ตปฺปุริสา"ติ ตปฺปุริส-สญฺญา.

"นปุํสกลิงฺโค"ติ วตฺตเต.

๓๔๙. ทิคุสฺเสกตฺตํ.[๒]

ทิคุสฺส สมาสสฺส เอกตฺตํ โหติ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ.

สมาหารทิคุสฺเสตํ คหณํ. ตตฺถ สพฺพตฺเถกวจนเมว โหติ,

---

๑ กจฺ. ๓๒๕, นีติ. ๗๐๓ ๒ กจฺ. ๓๒๑, นีติ. ๖๙๙

อญฺญตฺร ปน พหุวจนมฺปิ. นามพฺยปเทสสฺยาทฺยุปฺปตฺติ อมาเทสาทิ.

ติโลกํ, เห ติโลก, ติโลกํ, ติโลเกน, ติโลกสฺส, ติโลกา ติโลกสฺมา ติโลกมฺหา, ติโลกสฺส, ติโลเก ติโลกมฺหิ ติโลกสฺมึ.

เอวํ ตโย ทณฺฑา ติทณฺฑํ, ตีณิ มลานิ สมาหฏานิ, ติณฺณํ มลานํ สมาหาโรติ วา ติมลํ, ติลกฺขณํ, จตุสฺสจฺจํ, จตสฺโส ทิสา จตุทฺทิสํ. “สโร รสฺโส นปุํสเก”ติ รสฺสตฺตํ. ปญฺจสิกฺขาปทํ, สฬายตนํ, สตฺตาหํ, อฏฺฐสีลํ, นวโลกุตฺตรํ, ทสสีลํ, สตโยชนํ.

ตถา เทฺว รตฺติโย ทฺวิรตฺตํ, ติสฺโส รตฺติโย ติรตฺตํ, เทฺว องฺคุลิโย ทฺวงฺคุลํ, สตฺต โคทาวริโย, ตาสํ สมาหาโรติ วา สตฺตโคทาวรํ.

เอตฺถ จ รตฺติ-องฺคุลิ-โคทาวรีนมนฺตสฺส

๓๕๐. **กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต.**[๑]

ราชาทิคณสฺเสตํ คหณํ. เตน สมาสนฺตคตานํ **ราช**ทีนํ นามานํ อนฺโต กฺวจิ **อ**กาโร โหตีติ อตฺโถ. **การ**คฺคหเณน พหุพฺพีหาทิมฺหิ สมาสนฺเต กฺวจิ **ก**ปฺปจฺจโย โหติ, **สุรภิ-สุ-ทุ-ปูตี**หิ คนฺธนฺตสฺสิกาโร จ.[๒]

อถ วา อ จ โก จ **อกา**. **ร**กาโร ปทสนฺธิกโร. เตน กฺวจิ สมาสนฺตคตานมนฺโต หุตฺวา **อ-ก**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺตีติ

---

๑ กจฺ. ๓๓๗, โมคฺ. ๑/๔๐, นีติ. ๗๒๒ ๒ โมคฺ. ๓/๕๑

อตฺโถ.[๑] เตน ปญฺจ คาโว สมาหฏาติ อตฺเถ สมาสาทึ กตฺวา สมาสนฺเต อปฺปจฺจเย "โอ สเร จา"ติ อวาเทเส จ กเต "ปญฺจควนฺ"ติอาทิ จ สิชฺฌติ. "ทฺวิรตฺตนฺ"ติอาทีสุ ปน อปฺปจฺจเย กเต ปุพฺพสรสฺส "สรโลโป"ติอาทินา โลโป.[๒]

อสมาหารทิคุ ยถา เอโก จ โส ปุคฺคโล จาติ เอกปุคฺคโล.[๓] เอวํ เอกธมฺโม, เอกปุตฺโต, ตโย ภวา ติภวา, จตสฺโส ทิสา จตุทฺทิสา, ทสสหสฺสจกฺกวาฬานิ อิจฺจาทิ.

ทิคุสมาโส.

๑ นีติ. ๗๒๓ ๒ โมคฺ. ๓/๔๓-๕
๓ องฺ.เอกก. ๒๐/๑๗๐/๒๑

๔.๔. ตปฺปุริสสมาส

อถ ตปฺปุริสสมาโส วุจฺจเต.

โส ปน ทุติยาทีสุ ฉสุ วิภตฺตีสุ ภาวโต ฉพฺพิโธ. ตตฺถ ทุติยาตปฺปุริโส คตนิสฺสิตาตีตาติกฺกนฺตปฺปตฺตาปนฺนาทีหิ ภวติ.

สรณํ คโตติ วิคฺคเห

"ตปฺปุริโส"ติ วตฺตเต.

๓๕๑. **อมาทโย ปรปเทภิ.**[๑]

อมาทิวิภตฺยนฺตานิ ยุตฺตตฺถานิ ปุพฺพปทานิ นาเมหิ ปรปเทภิ สห วิภาสา สมสฺยนฺเต, โส สมาโส ตปฺปุริสสญฺโญ โหติ. อยญฺจ ตปฺปุริโส อภิเธยฺยวจนลิงฺโค.

คตาทิสทฺทา กิตนฺตตฺตา ติลิงฺคา, วิภตฺติโลปาทิ สพฺพํ ปุพฺพสมํ. โส สรณคโต,[๒] เต สรณคตา. สา สรณคตา, ตา สรณคตาโย. ตํ กุลํ สรณคตํ, ตานิ กุลานิ สรณคตานิ[๓] อิจฺจาทิ.

เอวํ อรญฺญคโต,[๔] ภูมิคโต,[๕] ธมฺมํ นิสฺสิโต ธมฺมนิสฺสิโต, อตฺถนิสฺสิโต, ภวํ อตีโต ภวาตีโต, กาลาตีโต, ปมาณํ อติกฺกนฺตํ ปมาณาติกฺกนฺตํ. โลกาติกฺกนฺตํ, สุขํ ปตฺโต สุขปฺปตฺโต, ทุกฺขปฺปตฺโต,

---

๑ กจฺ. ๓๒๗, โมคฺ. ๓/๑๐, นีติ. ๗๐๔

๒ ขุ.ธ. ๒๕/๑๙๐/๕๐

๓ นีติ. ๗๐๕

๔ วิสุทฺธิ. ๒/๕๗

๕ สํ.ส. ๑๕/๑๓๖/๑๒๑

โสตํ อาปนฺโน โสตาปนฺโน, นิโรธสมาปนฺโน, รถํ อารูฬฺโห รถารูฬฺโห, สพฺพรตฺตึ โสภโน สพฺพรตฺติโสภโน, มุหุตฺตสุขํ.

อุปปทสมาเส ปน วุตฺติเยว ตสฺส นิจฺจตฺตา.[๑] ยถา กมฺมํ กโรตีติ กมฺมกาโร, กุมฺภกาโร, อตฺถํ กาเมตีติ อตฺถกาโม, ธมฺมกาโม, ธมฺมํ ธาเรตีติ ธมฺมธโร, วินยธโร, สจฺจํ วทิตุํ สีลมสฺสาติ สจฺจวาที อิจฺจาทิ.

ตวนฺตุมานนฺตาทิกิตนฺเตหิ วากฺยเมว ววตฺถิตวิภาสาธิการโต.[๒] ยถา โอทนํ ภุตฺวา, ธมฺมํ สุณมาโน, ธมฺมํ สุณนฺโต, กฏํ กราโน. อนภิธานโต วา. อภิธานลกฺขณา หิ ตทฺธิตสมาสกิตกาติ.

ทุติยาตปฺปุริโส.

ตติยา กิตก-ปุพฺพ-สทิส-สมูนตฺถ-กลห-นิปุณ-มิสฺส-สขิลาทีหิ.

พุทฺเธน ภาสิโต พุทฺธภาสิโต, ธมฺโม. เอวํ ชินเทสิโต, สตฺถารา วณฺณิโต สตฺถุวณฺณิโต, วิญฺญูหิ ครหิโต วิญฺญุครหิโต, วิญฺญุปฺปสตฺโถ,[๓] อิสฺสรกตํ, สยํกตํ, สุเกหิ อาหฏํ สุกาหฏํ, รญฺญา หโต ราชหโต, โรคปีฬิโต, อคฺคิทฑฺโฒ, สปฺปทฏฺโจ, สลฺเลน วิทฺโธ สลฺลวิทฺโธ, อิจฺฉาย อปกโต อิจฺฉาปกโต,[๔] สีเลน สมฺปนฺโน สีลสมฺปนฺโน. เอวํ สุขสหคตํ,[๕] ญาณสมฺปยุตฺตํ,[๖] มิตฺตสํสคฺโค,

๑ นีติ. ๖๘๒
๒ นีติ. ๖๗๘,๖๘๐
๓ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๗๙/๒๐๑
๔ วิ.มหา. ๔/๑๒๙/๑๔๐
๕ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๔๐๔/๓๑๑
๖ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๖/๔๔

ปิยวิปฺปโยโค, ชาติตฺถทฺโธ, คุณหีโน, คุณวุฑฺโฒ, จตุวคฺคกรณียํ, จตุวคฺคาทิกตฺตพฺพํ, กาเกหิ เปยฺยา กากเปยฺยา,[๑] นที.

กฺวจิ วุตฺติเยว. อุเรน คจฺฉตีติ อุรโค, ปาเทน ปิวตีติ ปาทโป. กฺวจิ วากฺยเมว. ผรสุนา ฉินฺนํ, กาเกหิ ปาตพฺพา, ทสฺสเนน ปหาตพฺพา.[๒]

ปุพฺพาทิโยเค มาเสน ปุพฺโพ มาสปุพฺโพ. เอวํ มาตุสทิโส, ปิตุสโม, เอกูนวีสติ, สีลวิกโล, อสิกลโห, วาจานิปุโณ, ยาวกาลิกสํมิสฺสํ, วาจาสขิโล, สตฺถารา สทิโส สตฺถุกปฺโป, ปุญฺเณน อตฺถิโก ปุญฺญตฺถิโก, คุณาธิโก, คุเฬน สํสฏฺโฐ โอทโน คุโฬทโน, ขีโรทโน, อสฺเสน ยุตฺโต รโถ อสฺสรโถ,[๓] มคฺคจิตฺตํ, ชมฺพุยา ปญฺญาโต ลกฺขิโต ทีโป ชมฺพุทีโป, เอเกน อธิกา ทส เอกาทส, ชาติยา อนฺโธ ชจฺจนฺโธ,[๔] ปกติยา เมธาวี ปกติเมธาวี อิจฺจาทิ.

ตติยาตปฺปุริโส.

จตุตฺถี ตทตฺถ-อตฺถ-หิต-เทยฺยาทีหิ.

ตทตฺเถ กถินสฺส ทุสฺสํ กถินทุสฺสํ.[๕] กถินจีวรตฺถายาติ อตฺโถ. เอวํ จีวรทุสฺสํ, จีวรมูลฺยํ, ยาคุยา อตฺถาย ตณฺฑุลา ยาคุตณฺฑุลา, ภตฺตตณฺฑุลา, สํฆสฺสตฺถาย ภตฺตํ สํฆภตฺตํ,[๖] อาคนฺตุกานมตฺถาย ภตฺตํ อาคนฺตุกภตฺตํ. เอวํ คมิกภตฺตํ, ปาสาทาย ทพฺพํ ปาสาททพฺพํ.

---

๑ สํ.นิ. ๑๖/๗๕/๑๒๙

๒ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๒๖๑/๒๘๙

๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๘๐/๒๓๙

๔ ขุ.อุ. ๒๕/๕๔/๑๙๐

๕ วิ.มหา. ๕/๓๐๘/๙๔

๖ วิ.มหา. ๔/๑๒๘/๑๓๙

อตฺเถ[๑] ภิกฺขุสํฆสฺสตฺถาย วิหาโร ภิกฺขุสํฆตฺโถ วิหาโร, ภิกฺขุสํฆตฺถา ยาคุ, ภิกฺขุสํฆตฺถํ จีวรํ, ยสฺสตฺถาย ยทตฺโถ, ยทตฺถา, ยทตฺถํ. เอวํ ตทตฺโถ, ตทตฺถา, ตทตฺถํ. เอตทตฺโถ วายาโม, เอตทตฺถา กถา, เอตทตฺถํ โสตาวธานํ.[๒] กิมตฺถํ, อตฺตตฺถํ, ปรตฺถํ, วินโย สํวรตฺถาย, สุขํ สมาธตฺถาย, นิพฺพิทา วิราคตฺถาย, วิราโค วิมุตฺตตฺถาย.[๓] ตถา โลกสฺส หิโต โลกหิโต, พุทฺธสฺส เทยฺยํ พุทฺธเทยฺยํ, ปุปฺผํ. สํฆเทยฺยํ, จีวรํ. อิธ น ภวติ. สํฆสฺส ทาตพฺพํ, สํฆสฺส ทาตุํ อิจฺจาทิ.

จตุตฺถีตปฺปุริโส.

ปญฺจมี อปคมน-ภย-วิรติ-โมจนตฺถาทีหิ.

เมถุนสฺมา อเปโต เมถุนาเปโต. เอวํ ปลาปาปคโต, นครนิคฺคโต ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต.[๔] คามโต นิกฺขนฺตํ คามนิกฺขนฺตํ, รุกฺขคฺคา ปติโต รุกฺขคฺคปติโต, สาสนจุโต, อาปตฺติวุฏฺฐานํ, ธรณิตลุคฺคโต, สพฺพภเวหิ นิสฺสโฏ สพฺพภวนิสฺสโฏ.

ภยตฺถาทิโยเค ยถา ราชโต ภยํ ราชภยํ, โจเรหิ ภยํ โจรภยํ, อมนุสฺเสหิ ภยํ อมนุสฺสภยํ, อคฺคิโต ภยํ อคฺคิภยํ.[๕] ปาปโต ภีโต ปาปภีโต, ปาปภีรุโก, อกตฺตพฺพโต วิรติ อกตฺตพฺพวิรติ. เอวํ กายทุจฺจริตวิรติ, วจีทุจฺจริตวิรติ, พนฺธนา มุตฺโต

---

๑ สี. อตฺเถน นิจฺจสมาโส สพฺพลิงฺคตา จ.
๒ วิ.ป. ๘/๓๖๖/๓๔๔
๓ วิ.ป. ๘/๓๖๖/๓๔๕
๔ ที.มหา. ๑๐/๑๖๖/๙๑
๕ อภิ.วิ. ๓๕/๙๓๙/๔๕๘

พนฺธนมุตฺโต, วนมุตฺโต, พนฺธนโมกฺโข, กมฺมโต สมุฏฺฐิตํ กมฺมสมุฏฺฐิตํ, อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺฐํ, โอมโกมกํ.

กฺวจิ วุตฺติเยว. กมฺมโต ชาตํ กมฺมชํ. เอวํ จิตฺตชํ, อุตุชํ, อาหารชํ. อิธ น ภวติ. ปาสาทา ปติโต.

ปญฺจมีตปฺปุริโส.

ฉฏฺฐี. รญฺโญ ปุตฺโต ราชปุตฺโต. เอวํ ราชปุริโส, อาจริยปูชโก, พุทฺธสาวโก, พุทฺธรูปํ, ชินวจนํ, สมุทฺทโฆโส, ธญฺญานํ ราสิ ธญฺญราสิ, ปุปฺผคนฺโธ,[๑] ผลรโส, กายสฺส ลหุตา กายลหุตา.[๒] มรณสฺสติ,[๓] รุกฺขมูลํ, อยสฺส ปตฺโต อโยปตฺโต. เอวํ สุวณฺณกฏาหํ, ปานียถาลกํ,[๔] สปฺปิกุมฺโภ.

“เทวานํ ราชา”ติ อตฺเถ สมาสาทิมฺหิ กเต “กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต”ติ **อ**กาโร. ตโต “สฺยา จา”ติ **อา**ตฺตํ น ภวติ.[๕] เทวราโช, เทวราชา, เทวราชํ, เทวราเช อิจฺจาทิ ปุริสสทฺทสมํ. **อ**ตฺตาภาเว โส เทวราชา เต เทวราชาโน อิจฺจาทิ ราชสทฺทสมํ. ตถา เทวานํ สขา เทวสโข, เทวสขา, โส เทวสขา, เต เทวสขาโน อิจฺจาทิ.

ปุมสฺส ลิงฺคํ ปุลฺลิงฺคํ. เอวํ ปุมฺภาโว. ปุมนฺตโลปาทิ.

หตฺถิปทํ, อิตฺถิรูปํ,[๖] ภิกฺขุนิสํโฆ,[๗] ชมฺพุสาขา. เอตฺถ จ

---

๑ ขุ.ธ. ๒๕/๕๔/๒๖
๒ อภิ.สงฺ. ๓๔/๔๒/๒๘
๓ องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๗๔/๒๖๕
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๖๓๑/๔๑๐
๕ นีติ. ๓๕๕
๖ องฺ.เอกก. ๒๐/๑/๑
๗ วิ.จูฬ. ๗/๔๑๓/๒๔๕

“กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานนฺ”ติอาทินา มชฺเฌ **อี**การ**ู**การานํ รสฺสตฺตํ.

วิภาสาธิการโต กฺวจิ วากฺยเมว. สหสา กมฺมสฺส กตฺตาโร, ภินฺนานํ สนฺธาตา,[๑] กปฺปสฺส ตติโย ภาโค, ยา จ ปกฺขสฺส อฏฺฐมี,[๒] มนุสฺสานํ ขตฺติโย สูรตโม.

ยุตฺตตฺโถ อิจฺเจว. “ภโฏ รญฺโญ ปุริโส เทวทตฺตสฺสา”ติ เอตฺถ “ภฏสมฺพนฺเธ ฉฏฺฐี”ติ อญฺญมญฺญานเปกฺขตาย อยุตฺตตฺถ-ภาวโต สมาโส น ภวติ. “โกสลสฺส รญฺโญ ปุตฺโต”ติอาทีสุ ปน สาเปกฺขตาย อสมตฺถตฺตา น ภวติ. สมฺพนฺธีสทฺทานํ ปน นิจฺจํ สาเปกฺขตฺเตปิ คมกตฺตา สมาโส.[๓] ยถา เทวทตฺตสฺส ครุกุลํ, ภควโต สาวกสํโฆติ[๔] อาทิ.

ฉฏฺฐีตปฺปุริโส.

สตฺตมี. รูเป สญฺญา รูปสญฺญา.[๕] เอวํ รูปสญฺเจตฺนา, สํสารทุกฺขํ, จกฺขุมฺหิ สนฺนิสฺสิตํ วิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ,[๖] ธมฺเม รโต ธมฺมรโต, ธมฺมาภิรติ, ธมฺมรุจิ, ธมฺมคารโว, ธมฺเมสุ นิรุตฺติ ธมฺมนิรุตฺติ, ทานาธิมุตฺติ, ภวนฺตรกตํ, ทสฺสเน อสฺสาโท ทสฺสนสฺสาโท, อรญฺเญ วาโส อรญฺญวาโส, วิกาเล โภชนํ วิกาลโภชนํ,[๗] กาเล วสฺสํ กาลวสฺสํ, วเน ปุปฺผํ วนปุปฺผํ. เอวํ

---

๑ ที.สี. ๙/๑๙๔/๖๔
๑ องฺ.ติก. ๒๐/๓๓/๑๓๙
๓ นีติ. ๖๙๑
๒ องฺ.นวก. ๒๓/๒๗/๓๓๓
๕ วิสุทฺธิ. ๒/๑๓๗
๖ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๓๑๙
๗ ที.สี.อฏฺ. ๑/๑๐/๗๕

วนมหิโส, คามสูกโร, สมุทฺทมจฺโฉ, อาวาฏกจฺฉโป, อาวาฏมณฺฑูโก, กูปมณฺฑูโก, ติตฺถนาวา, อิตฺถีสุ ธุตฺโต อิตฺถิธุตฺโต[๑] ( )[๒] ฉายาย สุกฺโข ฉายาสุกฺโข. องฺคารปกฺกํ, จารกพทฺโธ.

อิธ วุตฺติเยว. ยถา วเน จรตีติ วนจโร, กุจฺฉิมฺหิ สยตีติ กุจฺฉิสโย, ถเล ติฏฺฐตีติ ถลฏฺโฐ. เอวํ ชลฏฺโฐ, ปพฺพตฏฺโฐ. มคฺคฏฺโฐ, ปงฺเก ชาตํ ปงฺกชํ, สิเร รุหตีติ สิโรรุหํ อิจฺจาทิ.

อิธ น ภวติ. โภชเน มตฺตญฺญุตา,[๓] อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา,[๔] อาสเน นิสินฺโน, อาสเน นิสีทิตพฺพํ.[๕]

สตฺตมีตปฺปุริโส.

“ตทนุปโรเธนา”ติ วุตฺตตฺตา ยถาภิธานํ ตปฺปุริเส กฺวจิ **อจฺจนฺต**าทีสุ **อ**มาทิวิภตฺยนฺตํ ปุพฺพปทํ ปรํ สมฺภวติ.

ยถา อนฺตํ อติกฺกนฺตํ อจฺจนฺตํ[๖] อจฺจนฺตานิ, เวลํ อติกฺกนฺโต อติเวโล. รสฺสตฺตํ. เอวํ มาสํ อตีโต อติมาโส, ปตฺตชีวิโก, อาปนฺนชีวิโก, อกฺขํ ปติคตํ นิสฺสิตนฺติ ปจฺจกฺขํ ทสฺสนํ, ปจฺจกฺโข อตฺตภาโว, ปจฺจกฺขา พุทฺธิ, อตฺถํ อนุคตํ อนฺวตฺถํ, โกกิลาย อวกุฏฺฐํ อวโกกิลํ[๗] วนํ. ปริจฺจตฺตนฺติ อตฺโถ. อวมยูรํ, อชฺฌยนาย ปริคิลาโน ปริยชฺฌยโน,[๘] กมฺมสฺส อลํ สมตฺโถติ อลํกมฺโม,

---

๑ ขุ.สุ. ๒๕/๑๐๖/๓๕๖
๒ สี. (อกฺขธุตฺโต)
๓ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๓๕๕/๓๐๔
๔ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๓๕๒/๓๐๓
๕ วิ.จูฬ. ๗/๒๗๗/๔๒
๖ โมคฺ. ๓/๑๐
๗ โมคฺ. ๓/๑๑
๘ โมคฺ. ๓/๑๒

วจนาย อลนฺติ อลํวจโน, วานโต นิกฺขนฺตํ นิพฺพานํ,[๑] กิเลเสหิ นิกฺขนฺโต นิกฺกิเลโส, นิรงฺคโณ, โกสมฺพิยา นิกฺขนฺโต นิกฺโกสมฺพี, วนโต นิยฺยาโต นิพฺพโน, อาจริยโต ปโร ปาจริโย. เอวํ ปยฺยโก, ปรหิยฺโย, คงฺคาย อุปริ อุปริคงฺคํ. เอวํ เหฏฺฐานที, อนฺโต-สมาปตฺติ, หํสานํ ราชา ราชหํโส, หํสราชา วา, มาสสฺส อทฺธํ อทฺธมาสํ, มาสทฺธํ วา, อามลกสฺส อทฺธํ อทฺธามลกํ, อามลกทฺธํ วา, กหาปณสฺส อฑฺฒํ อฑฺฒกหาปณํ, อฑฺฒ มาสกํ, รตฺติยา อฑฺฒํ อฑฺฒรตฺตํ, รตฺติยา ปุพฺพํ ปุพฺพรตฺตํ,[๒] รตฺติยา ปจฺฉา ปจฺฉารตฺตํ.[๓] เอตฺถ จ “กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต”ติ รตฺติสทฺทนฺตสฺส **อ**ตฺตํ. อหสฺส ปุพฺพํ ปุพฺพนฺหํ.[๔] เอวํ สายนฺหํ. “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **อห**สฺส **อนฺห**าเทโส.

อมาทิปรตปฺปุริโส.

กฺวจิ ตปฺปุริเส ปภงฺกราทีสุ วิภตฺติโลโป น ภวติ.

ยถา ปภํ กโรตีติ อตฺเถ “อมาทโย ปรปเทภี”ติ สมาโส. “นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ”ติ สมาสสญฺญา. ตโต “เตสํ วิภตฺติโย โลปา จา”ติ วิภตฺติโลเป สมฺปตฺเต, ตตฺเถว **จ**คฺคหเณน ปุพฺพปเท วิภตฺติโลปาภาโว.[๕] เสสํ สมํ. ปภงฺกโร, อมตํ

๑ โมคฺ. ๓/๑๓
๒ โมคฺ. ๓/๔๕
๓ สี, ก. อปรรตฺตํ
๔ โมคฺ. ๓/๑๑๐
๕ โมคฺ. ๒/๑๑๙, นีติ. ๖๘๖

ททาตีติ อมตนฺทโท, รณํ ชหาตีติ รณญฺชโห, ชุตึ ธาเรตีติ ชุตินฺธโร. ตถา สหสากตํ, ปรสฺสปทํ, อตฺตโนปทํ, ภยโต อุปฏฺฐานํ ภยตูปฏฺฐานํ, ปรโตโฆโส, ควํปติตฺเถโร, มนสิกาโร.[1] ปุพฺเพนิวาโส,[2] ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ,[3] มชฺเฌกลฺยาณํ,[4] อนฺเตวาสี,[5] อนฺเตวาสิโก, ชเนสุโต,[6] อุรสิโลโม, กณฺเฐกาโฬ, สรสิชมิจฺจาทิ.

อโลปตปฺปุริโส.

ตปฺปุริสสมาโส นิฏฺฐิโต.

---

๑ อภิ.วิ. ๓๕/๒๙๐
๒ วิสุทฺธิ. ๒/๒๕๙
๓ วิสุทฺธิ. ๒/๒๕๒
๔ ที.มหา. ๑๐/๘๖/๔๐
๕ วิ.มหาวิ. ๒/๕๐๔/๓๔๘
๖ ที.มหา. ๑๐/๓๔๓/๒๒๕

๔.๕. พหุพฺพีหิสมาส

อถ พหุพฺพีหิสมาโส วุจฺจเต.

โส จ นววิโธ ทฺวิปโท ตุลฺยาธิกรโณ ทฺวิปโท ภินฺนาธิกรโณ ติปโท นนิปาตปุพฺพปโท สหปุพฺพปโท อุปมานปุพฺพปโท สงฺขฺโยภยปโท ทิสนฺตราฬตฺโถ พฺยติหารลกฺขโณ จาติ.

ตตฺถ **ทฺวิปโท ตุลฺยาธิกรโณ** พหุพฺพีหิ กมฺมาทีสุ ฉสุ วิภตฺยตฺเถสุ ภวติ.

ตตฺถ **ทุติยตฺเถ** ตาว "อาคตา สมณา อิมํ สํฆารามนฺ"ติ วิคฺคเห

๓๕๒. อญฺญปทตฺเถสุ พหุพฺพีหิ.[๑]

สมสฺยมานปทโต อญฺเญสํ ปฐมาทุติยาทิวิภตฺยนฺตานํ ปทานมตฺเถสุ ยุตฺตตฺถานิ นามานิ วิภาสา สมสฺยนฺเต, โส สมาโส พหุพฺพีหิสญฺโญ จ โหติ.

พหโว วีหโย ยสฺส[๒] โส **พหุพฺพีหิ**. พหุพฺพีหิสทิสตฺตา อยมฺปิ สมาโส อนฺวตฺถสญฺญาวเสน **พหุพฺพีหิ**ติ วุตฺโต. อญฺญปทตฺถปฺปธาโน หิ พหุพฺพีหิ.

ทุวิโธ จายํ พหุพฺพีหิ ตคฺคุณสํวิญฺญาณาตคฺคุณสํวิญฺญาณวเสน. เตสุ ยตฺถ วิเสสนภูโต อตฺโถ **อญฺญปทตฺถ**คฺคหเณน คยฺหติ, โส **ตคฺคุณสํวิญฺญาโณ**. ยถา ลมฺพกณฺณมานยาติ.

---

๑ กจฺ. ๓๒๘, โมคฺ. ๓/๑๗, นีติ. ๗๐๘ ๒ ก. ยสฺมึ

ยตฺถ ปน น คยฺหติ, โส **อตคฺคุณสํวิญฺญาโณ**. ยถา พหุธนมานยาติ.

อิธ **พหุพฺพีหิ**สทฺเท วิย วิเสสนสฺส ปุพฺพนิปาโต. เสสํ ปุพฺพสมํ.

อาคตสมโณ สํฆาราโม. เอตฺถ จ **อาคต**สทฺโท **สมณ**สทฺโท จ อตฺตโน อตฺเถ อฏฺฐตฺวา ทุติยาวิภตฺยตฺถภูเต สํฆารามสงฺขาเต อญฺญปทตฺเถ วตฺตนฺติ. ตทตฺถโชตนตฺถเมว ตทนนฺตรํ “สํฆาราโม”ติ ปทนฺตรํ ปยุชฺชติ. ตโต สมาเสเนว กมฺมตฺถสฺส อภิหิตตฺตา ปุน ทุติยา น โหติ. **อิมํ**สทฺทสฺส จ อปฺปโยโค. เอวํ สพฺพตฺถ. พหุพฺพีหิ จายํ อภิเธยฺยลิงฺควจโน.

ตถา อาคตสมณา สาวตฺถิ, อาคตสมณํ เชตวนํ, ปฏิปนฺนา อทฺธิกา ยํ ปถํ โสยํ ปฏิปนฺนทฺธิโก ปโถ, อภิรูฬฺหา วาณิชา ยํ นาวํ สา อภิรูฬฺหวาณิชา นาวา. เอวํ กมฺมตฺเถ พหุพฺพีหิ.

ตติยตฺเถ พหุพฺพีหิ ยถา ชิตานิ อินฺทฺริยานิ เยน สมเณน โสยํ ชิตินฺทฺริโย[๑] สมโณ. เอวํ ทิฏฺฐธมฺโม,[๒] ปตฺตธมฺโม,[๓] กตกิจฺโจ,[๔] ชิตา มารา อเนนาติ ชิตมาโร[๕] ภควา, ปฏิวิทฺธสพฺพธมฺโม.

จตุตฺถิยตฺเถ พหุพฺพีหิ ยถา ทินฺโน สุงฺโก ยสฺส รญฺโญ

๑ วิมาน.อฏฺ. ๑/๑๐๔๑/๓๒๘
๒ ที.สี.อฏฺ. ๑/๙๓/๑๑๑
๓ ที.สี. ๙/๒๙๙/๑๐๘
๔ องฺ.ติก. ๒๐/๕๘/๑๕๘
๕ อป.อฏฺ. ๒/๑๒๒/๙๐

โสยํ ทินฺนสุงฺโก ราชา, อุปนีตํ โภชนํ อสฺส สมณสฺสาติ อุปนีตโภชโน สมโณ, อุปหโฏ พลิ อสฺสาติ อุปหฏพลิ ยกฺโข.

ปญฺจมิยตฺเถ พหุพฺพีหิ ยถา นิคฺคตา ชนา อสฺมา คามา โสยํ นิคฺคตชโน คาโม, นิคฺคโต อโย อสฺมาติ นิรโย,[๑] นิคฺคตา กิเลสา เอตสฺมาติ นิกฺกิเลโส, อเปตํ วิญฺญาณํ อสฺมาติ อเปตวิญฺญาโณ[๒] มตกาโย, อปคตํ ภยเภรวํ อสฺมาติ อปคตภยเภรโว อรหา.

ฉฏฺฐิยตฺเถ พหุพฺพีหิ ยถา ฉินฺนา หตฺถา ยสฺส ปุริสสฺส โสยํ ฉินฺนหตฺโถ ปุริโส. เอวํ ปริปุณฺณสงฺกปฺโป,[๓] ขีณาสโว,[๔] วีโต ราโค อสฺสาติ วีตราโค,[๕] เทฺว ปทานิ อสฺสาติ ทฺวิปโท, ทฺวิหตฺโถ ปโฏ, เตวิชฺโช,[๖] จตุปฺปโท, ปญฺจ จกฺขูนิ อสฺสาติ ปญฺจจกฺขุ ภควา, ฉฬภิญฺโญ.[๗] รสฺสตฺตํ. นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ, ทสพโล,[๘] อนนฺตญาโณ,[๙] ตีณิ ทส ปริมาณเมเตสนฺติ ติทสา เทวา. สมาสนฺตสฺส อตฺตํ. อิธ **ปริมาณ**สทฺทสฺส สนฺนิธาน โต **ทส**สทฺโท สงฺขฺยาเน วตฺตเต.[๑๐] อยํ ปจฺจโย เอเตสนฺติ อิทปฺปจฺจยา,[๑๑] โก ปภโว อสฺสาติ กึปภโว[๑๒] อยํ กาโย, วิคตํ มลมสฺสาติ วิมโล,[๑๓] สุนฺทโร คนฺโธ อสฺสาติ สุคนฺธํ จนฺทนํ. เอวํ สุสีโล, สุมุโข, กุจฺฉิโต คนฺโธ อสฺสาติ ทุคฺคนฺธํ กุณปํ,

---

๑ องฺ.ทุก. ๒๐/๒๘/๕๙
๒ ขุ.ธ. ๒๕/๔๑/๒๓
๓ ที.ปา. ๑๑/๓๑๐/๒๐๑
๔ ขุ.เถรี. ๒๖/๖๖/๔๔๒
๕ สํ.ส. ๑๕/๒๒๑/๒๓๗
๖ ขุ.เถรี. ๒๖/๖๔/๔๔๑
๗ ขุ.อป. ๓๒/๑๒๓/๙๒
๘ พุทฺธวํ.อฏฺ. ๔๒๗
๙ ขุ.อป. ๓๒/๔๙/๒๒๙
๑๐ โมคฺ. ๓/๑๗
๑๑ โมคฺ. ๓/๕๕
๑๒ วิ.ป. ๘/๓๕๒/๓๒๗
๑๓ องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๘๕/๒๘๒

ทุฏฺฐุ มโน อสฺสาติ ทุมฺมโน. เอวํ ทุสฺสีโล, ทุมฺมุโข, ตโป เอว ธนํ อสฺสาติ ตโปธโน, ขนฺติสงฺขาตํ พลํ อสฺสาติ ขนฺติพโล, อินฺโทติ นามํ เอตสฺสาติ อินฺทนาโม.

ฉนฺทชาตาทีสุ วิเสสนวิเสสิตพฺพานํ ยถิจฺฉิตตฺตา อุภยํ ปุพฺพํ นิปตติ. ยถา ฉนฺโท ชาโต อสฺสาติ ฉนฺทชาโต,[๑] ชาโต ฉนฺโท อสฺสาติปิ ชาตฉนฺโท. เอวํ สญฺชาตปีติโสมนสฺโส,[๒] ปีติโสมนสฺสสญฺชาโต, มาสชาโต, ชาตมาโส, ฉินฺนหตฺโถ, หตฺถจฺฉินฺโน.[๓]

"ทีฆา ชงฺฆา ยสฺสา"ติ วิคฺคยฺห สมาสาทิมฺหิ กเต

"ตุลฺยาธิกรเณ, ปเท"ติ จ วตฺตเต.

๓๕๓. อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาว เจ.[๔]

อิตฺถิยํ วตฺตมาเน ตุลฺยาธิกรเณ ปเท ปเร ปุพฺเพ ภาสิตปุมา อิตฺถิวาจโก สทฺโท อตฺถิ เจ, โส ปุมา อิว ทฏฺฐพฺโพติ ปุพฺพปเท อิตฺถิปฺปจฺจยาภาโว. พหุพฺพีหิวิสโยยํ อุปริ "กมฺมธารยสญฺเญ จา"ติ วกฺขมานตฺตา.

๓๕๔. กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานํ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ.[๕]

กฺวจิ ตทฺธิตสมาสนาโมปสคฺคาทีสุ ปเทสุ อาทิมชฺฌุตฺตรภูตานํ สรานํ ชินวจนานุปโรเธน ทีฆรสฺสา โหนฺติ ปจฺจเยสุ

---

๑ ขุ.สุ. ๒๕/๗๗๔/๔๘๖
๒ เถร.อฏฺ. ๑/๘๕/๒๘๖
๓ วิ.มหา. ๔/๑๑๙/๑๓๒
๔ กจ. ๓๓๑, โมคฺ. ๓/๖๗, นีติ. ๗๑๔-๕
๕ กจฺ. ๔๐๓, นีติ. ๘๕๘

อปจฺจเยสุ ปเรสุ อปรภูเตสุ จ.

ตตฺถ

ทีฆตฺตํ ปากฏานุป- ฆาตาโท มธุวาทิสุ
รสฺสตฺตํ อชฺชเว อิตฺถิ- รูปาโท จ กตาทิสูติ.

พหุพฺพีหิสมาเส สติ ปุลฺลิงฺเค อุตฺตรปทนฺตสฺส รสฺสตฺตํ. ทีฆชงฺโฆ ปุริโส. ตถา ปหูตา ชิวฺหา อสฺสาติ ปหูตชิวฺโห[๑] ภควา. มหตี ปญฺญา อสฺสาติ มหาปญฺโญ.[๒] "มหตํ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท"ติ **มหา**เทโส.

อิตฺถิยมิติ กึ. ขมาธโน. **ภาสิตปุมา**ติ กึ. สทฺธาธุโร, สทฺธาปกติโก, ปญฺญาปกติโก, ปญฺญาวิสุทฺธิโก. เอตฺถ จ "กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต"ติ **ก**ปฺปจฺจโย. **ตุลฺยาธิกรเณ** อิจฺเจว. สมณิภตฺติโก, กุมาริภตฺติโก, กุมาริภตฺติ.[๓]

ปุพฺพปทสฺเสวายํ ปุมฺภาวาติเทโส, เตน อิธ น ภวติ. พหุทาสิโก ปุริโส. พหุกุมาริกํ กุลํ.

"คาณฺฑีโว[๔] ธนุ อสฺสา"ติ วิคฺคยฺห สมาสาทิมฺหิ กเต

๓๕๕. ธนุมฺหา จ.[๕]

ติปทมิทํ. กฺวจิ สมาสนฺตคตา **ธนุ**สทฺทา **อา**ปจฺจโย โหติ. **จ**สทฺเทน ธมฺมาทิโต จ. "วโมทุทนฺตานนฺ"ติ วกาโร. คาณฺฑีว-

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๐๐/๑๒๔
๒ ม.อุ. ๑๔/๙๓/๗๗
๓ สี. กุมาริคีติโก
๔ โมคฺ. ๔/๘๘
๕ กจฺ. ๓๔๐, โมคฺ. ๓/๕๐, นีติ. ๗๓๒

ธนฺวา. เอวํ ปจฺจกฺขธมฺมา.

กฺวจีติ กึ. สหสฺสถามธนุ, ปจฺจกฺขธมฺโม, วิทิตธมฺโม.[๑]

นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตสานุ อิจฺจตฺร นานปฺปการา ทุมา นานาทุมา, นานาทุเมหิ ปติตานิ นานาทุมปติตานิ, นานาทุมปติตานิ จ ตานิ ปุปฺผานิ จาติ นานาทุมปติต-ปุปฺผานิ, เตหิ วาสิตา นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตา, นานาทุม-ปติตปุปฺผวาสิตา สานู ยสฺส ปพฺพตสฺส โสยํ นานาทุมปติต-ปุปฺผวาสิตสานุ, ปพฺพโต. อยํ ปน กมฺมธารยตปฺปุริสคพฺโภ ตุลฺยาธิกรณพหุพฺพีหิ.

ตถา พฺยาลมฺโพ อมฺพุธโร พฺยาลมฺพมฺพุธโร, ตสฺส พินฺทูนิ พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทูนิ, เตหิ จุมฺพิโต พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทุจุมฺพิโต, ตาทิโส กูโฏ ยสฺส โสยํ **พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทุจุมฺพิตกูโฏ** อิจฺจาทิ.

สตฺตมิยตฺเถ พหุพฺพีหิ ยถา สมฺปนฺนานิ สสฺสานิ ยสฺมึ ชนปเท โสยํ สมฺปนฺนสสฺโส ชนปโท, สุลภา ปิณฺโฑ อิมสฺมินฺติ สุลภปิณฺโฑ เทโส, อากิณฺณา มนุสฺสา ยสฺสํ ราชธานิยํ สา อากิณฺณมนุสฺสา[๒] ราชธานี, พหโว ตาปสา เอตสฺมินฺติ พหุตาปโส อสฺสโม, อุปจิตํ มํสโลหิตํ อสฺมินฺติ อุปจิตมํสโลหิตํ สรีรํ, พหโว สามิโน อสฺมินฺติ พหุสฺสามิกํ นครํ.

“พหู นทิโย อสฺมินฺ”ติ อตฺเถ สมาสาทิมฺหิ กเต

สมาสนฺตคฺคหณํ, **ก**ปฺปจฺจโย จ วตฺตเต.

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๘/๑๗ ๒ ที.สี. ๙/๔๘๑/๑๒๕

๓๕๖. **นทิมฺหา จ.**[๑]

สมาสนฺตคตา **นทิ**มฺหา **ก**ปฺปจฺจโย โหติ. **จ**สทฺเทน **ตุ**อนฺตา จ. นิจฺจตฺถํ วจนํ. **นที**ติ เจตฺถ อิตฺถิวาจกานํ **อี**การู**การานํ** ปรสมญฺญา.[๒] ตโต "กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานนฺ"ติอาทินา นทิสญฺญสฺส **ก**ปฺปจฺจเย รสฺสตฺตํ. พหุนทิโก ชนปโท. เอวํ พหุชมฺพุกํ วนํ. พหุนาริโกติ ฉฏฺฐีพหุพฺพีหินา สิทฺธํ. พหโว กตฺตาโร อสฺมึ, อสฺสาติ วา พหุกตฺตุโก เทโส. เอวํ พหุภตฺตุโก.

ภินฺนาธิกรโณ ยถา เอกรตฺตึ วาโส อสฺสาติ เอกรตฺติวาโส,[๓] สมาเนน ชเนน สทฺธึ วาโส อสฺสาติ สมานวาโส[๔] ปุริโส, อุภโต พฺยญฺชนมสฺส อตฺถีติ อุภโตพฺยญฺชนโก,[๕] ฉตฺตํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ ฉตฺตปาณิ[๖] ปุริโส. เอวํ ทณฺฑปาณิ,[๗] สตฺถปาณิ, วชิรปาณิ, ขคฺคหตฺโถ, สตฺถหตฺโถ, ทาเน อชฺฌาสโย อสฺสาติ ทานชฺฌาสโย, ทานาธิมุตฺติโก, พุทฺธภตฺติโก, สทฺธมฺมคารโว อิจฺจาทิ.

ติปโท ยถา ปรกฺกเมนาธิคตา สมฺปทา เยหิ เต ภวนฺติ ปรกฺกมาธิคตสมฺปทา มหาปุริสา. เอวํ ธมฺมาธิคตโภคา, โอณีโต ปตฺตโต ปาณิ เยน โสยํ โอณีตปตฺตปาณิ,[๘] สีหสฺส ปุพฺพทฺธํ วิย กาโย อสฺสาติ สีหปุพฺพทฺธกาโย,[๙] มตฺตา พหโว มาตงฺคา อสฺมินฺติ มตฺตพหุมาตงฺคํ วนํ อิจฺจาทิ.

---

๑ กจฺ. ๓๓๘, โมคฺ. ๓/๕๒, นีติ. ๗๒๕
๒ นีติ. ๗๒๔, กาตนฺต. ๒/๙
๓ สุตฺตนิ.อฏฺ. ๑/๑๘/๒๙
๔ สุตฺตนิ.อฏฺ. ๑/๑๘/๒๗
๕ วิ.อฏฺ. ๓/๙๒
๖ ชา.อฏฺ. ๒/๙๑/๑๙๑
๗ ม.มู. ๑๒/๑๙๙/๑๖๘
๘ ที.สี.อฏฺ. ๑/๒๙๗/๒๕๐
๙ ที.ปา. ๑๑/๒๐๐/๑๒๔

นนิปาตปุพฺพปโท ยถา นตฺถิ เอตสฺส สโมติ อสโม[๑] ภควา. อิธ “อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส”ติ สุตฺเต “อตฺตํ นสฺสา”ติ โยควิภาเคน **น**สฺส **อ**ตฺตํ. เอวํ อปฺปฏิปุคฺคโล,[๒] อปุตฺตโก, อเหตุโก. “กฺวจิ สมาสนฺต” อิจฺจาทินา **ก**ปฺปจฺจโย. นตฺถิ สํวาโส เอเตสนฺติ อสํวาสา,[๓] น วิชฺชเต วุฏฺฐิ เอตฺถาติ อวุฏฺฐิโก ชนปโท, อภิกฺขุโก วิหาโร, นตฺถิ เอตสฺส อุตฺตโรติ อนุตฺตโร.[๔] “สเร อนฺ”ติ **อนฺ**. **ตปฺปุริส**คฺคหณมุปลกฺขณํ. อถ วา “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **น**สฺส **อนฺ**. เอวํ นตฺถิ อนฺโต อสฺสาติ อนนฺตํ, น วิชฺชนฺติ อาสวา เอเตสนฺติ อนาสวา[๕] อิจฺจาทิ.

ปจมายตฺเถ สหปุพฺพปโท ยถา สห เหตุนา โย วตฺตเตติ สเหตุโก,[๖] สเหตุ วา. “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **สห**สทฺทสฺส **ส**าเทโส[๗] “กฺวจิ สมาสนฺต” อิจฺจาทินา **ก**ปจฺจโย จ. สห ปีติยา อิเม วตฺตนฺตีติ สปฺปีติกา.[๘] เอวํ สห ปจฺจเยหิ วตฺตนฺตีติ สปจฺจยา,[๙] สกิเลโส, สอุปาทาโน, สปริวาโร, สห มูเลน อุทฺธโต สมูลุทฺธโต รุกฺโข.

อุปมานปุพฺพปโท ปจมายตฺเถ ตาว อุปมาโนปเมยฺยภาวปฺปสิทฺธตฺถํ **อิว**สทฺทปฺปโยโค. กายพฺยามานํ สมปฺปมาณตาย นิโคฺรโธ อิว ปริมณฺฑโล โย ราชกุมาโร โสยํ นิโคฺรธปริมณฺฑโล[๑๐] ราชกุมาโร. “วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค”ติ **อิว**สทฺทสฺส อปฺ

---

๑ ม.มู. ๑๒/๑๓๘/๙๗
๒ องฺ.เอกก. ๒๐/๑๗๔/๒๒
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๙/๓๖
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑
๕ วิ.ป. ๘/๓๒๗/๒๘๔
๖ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๐๘๗/๒๕๕
๗ โมคฺ. ๓/๗๘, นีติ. ๗๔๖
๘ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๐๗๙/๒๙๓
๙ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๐๘๙/๒๕๕
๑๐ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๓๕/๔๔

ปโยโค. สงฺโข วิย ปณฺฑโร อยนฺติ สงฺขปณฺฑโร, กาโก วิย สูโร อยนฺติ กากสูโร,[๑] จกฺขุ อิว ภูโต อยํ ปรมตฺถทสฺสนโตติ จกฺขุภูโต[๒] ภควา. เอวํ อตฺถภูโต, ธมฺมภูโต,[๓] พฺรหฺมภูโต,[๔] อนฺโธ วิย ภูโต อยนฺติ อนฺธภูโต[๕] พาโล, มุญฺชปพฺพชมิว ภูตา อยนฺติ มุญฺชปพฺพชภูตา[๖] กุทิฏฺฐิ, ตนฺตากุลกมิว ชาตา อยนฺติ ตนฺตากุลกชาตา.[๗]

ฉฏฺฐิยตฺเถ สุวณฺณวณฺโณ วิย วณฺโณ ยสฺส โสยํ สุวณฺณ-วณฺโณ[๘] ภควา. อุตฺตรปทโลโป.[๙] นาคสฺส วิย อสฺส คตีติ นาคคติ. เอวํ สีหคติ, นาควิกฺกโม, สีหวิกฺกโม, สีหหนุ.[๑๐] เอณิสฺส วิย อสฺส ชงฺฆาติ เอณิชงฺโฆ,[๑๑] สีหสฺส ปุพฺพทฺธํ วิย อสฺส กาโยติ สีหปุพฺพทฺธกาโย,[๑๒] พฺรหฺมุโน วิย อฏฺฐงฺค-สมนฺนาคโต สโร อสฺสาติ พฺรหฺมสฺสโร.[๑๓]

วาสทฺทตฺเถ สงฺขฺโยภยปโท ยถา เทฺว วา ตโย วา ปตฺตา ทฺวตฺติปตฺตา.[๑๔] "เทฺวกฏฺฐานมากาโร วา"ติ **ทฺวิ**สทฺทนฺตสฺส **อา**ตฺตํ รสฺสตฺตํ. ทฺวีหํ วา ตีหํ วา ทฺวีหตีหํ, ฉ วา ปญฺจ วา วาจา ฉปฺปญฺจวาจา.[๑๕] เอวํ สตฺตฏฺฐมาสา, เอกโยชนทฺวิโยชนานิ.

---

๑ ธ.อฏฺ. ๑/๒๔๕/๒๒๕ (ฉ)
๒ ม.มู. ๑๒/๒๐๓/๑๗๑
๓ ม.อุ. ๑๔/๒๘๑/๒๕๒
๔ ม.อุ. ๑๔/๒๘๑/๒๕๒
๕ ขุ.ธ. ๒๕/๑๗๔/๔๗
๖ ที.มหา. ๑๐/๙๕/๔๙
๗ ที.มหา. ๑๐/๙๕/๔๙
๘ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๓๕/๔๒
๙ นีติ. ๗๓๗
๑๐ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๓๕/๔๕
๑๑ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๓๕/๔๑
๑๒ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๓๕/๔๓
๑๓ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๓๕/๔๕
๑๔ วิ.มหาวิ. ๒/๒๓๒/๒๒๗
๑๕ วิ.อฏฺ. ๒/๖๖/๒๗๑

ทิสนฺตราฬตฺโถ[๑] ยถา ปุพฺพสฺสา จ ทกฺขิณสฺสา จ ทิสาย ยทนฺตราฬํ สายํ ปุพฺพทกฺขิณา วิทิสา. เอตฺถ ตุลฺยาธิกรณปทปรตฺตาภาวา น ปุมฺภาวาติเทโส. "กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานนฺ"ติอาทินา ทิสนฺตราฬตฺเถ ปุพฺพปทสฺส รสฺสตฺตํ. เอวํ ปุพฺพุตฺตรา, อปรทกฺขิณา, ปจฺฉิมุตฺตรา. ยทา ปน ทกฺขิณา จ สา ปุพฺพา จาติ กมฺมธารยสมาโส โหติ, ตทา ปุมฺภาวาติเทโส อุตฺตรปทตฺถปฺปธานตฺตา. สพฺพนามิกวิธานมฺปิ นิจฺจํ ภวติเยว. ยถา ทกฺขิณปุพฺพสฺสา, ทกฺขิณปุพฺพสฺสมิติ.

พฺยติหารลกฺขโณ[๒] ยถา เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา อิทํ ยุทฺธํ ปวตฺตตีติ เกสาเกสิ, ทณฺเฑหิ จ ทณฺเฑหิ จ ปหริตฺวา อิทํ ยุทฺธํ ปวตฺตตีติ ทณฺฑาทณฺฑิ. "กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานนฺ"ติอาทินา มชฺเฌ ทีโฆ, "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา อนฺตสฺสิกาโร.

ปฐมาวิภตฺยตฺถพหุพฺพีหิ.

พหุพฺพีหิสมาโส นิฏฺฐิโต.

---

๑ สี. ทิสนฺตราฬตฺเถ ๒ โมคฺ. ๓/๑๘

๔.๖. ทฺวนฺทสมาส

อถ ทฺวนฺทสมาโส วุจฺจเต.

โส จ ทุวิโธ อิตรีตรโยค-สมาหารตฺถเภเทน.

ตตฺถ **อิตรีตรโยเค** ตาว "สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาน" อิตีธ อุภยตฺถาปิ ปฐเมกวจนํ. สมุจฺจยโชตนตฺถํ **จ**สทฺทปฺปโยโค จ. "สาริปุตฺโต จ โมคฺคลฺลาโน จา"ติ วิคฺคเห

๓๕๗. **นามานํ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท.**[๑]

นานานามานเมว เอกวิภตฺติกานํ ยุตฺตตฺถานํ โย สมุจฺจโย, โส วิภาสา สมาโส ภวติ ทฺวนฺทสญฺโญ จ.

เอตฺถ จ **สมุจฺจโย** นาม สมฺปิณฺฑนํ. โส ปน อตฺถวเสน เกวลสมุจฺจโย อนฺวาจโย อิตรีตรโยโค สมาหาโร จาติ จตุพฺพิโธ.

ตตฺถ เกวลสมุจฺจเย อนฺวาจเย จ สมาโส น ภวติ กฺริยา-สาเปกฺขตาย นามานํ อญฺญมญฺญํ อยุตฺตตฺถภาวโต. ยถา จีวรํ ปิณฺฑปาตญฺจ ปจฺจยํ สยนาสนํ[๒] อทาสิ, ทานํ เทหิ,[๓] สีลญฺจ รกฺขาหิ. อิตรีตรโยเค สมาหาเร จ สมาโส ภวติ ตตฺถ นามานํ อญฺญมญฺญํ ยุตฺตตฺถภาวโต.

เทฺว เทฺว ปทานิ **ทฺวนฺทา**, ทฺวนฺทฏฺฐา วา **ทฺวนฺทา**. ทฺวนฺทสทิสตฺตา อยํ สมาโสปิ อนฺวตฺถสญฺญาย **ทฺวนฺโท**ติ วุจฺจติ. อุภยปทตฺถปฺปธาโน หิ ทฺวนฺโท.

---

๑ กจฺ. ๓๒๙, โมคฺ. ๓/๑๙, นีติ. ๗๐๙ ๒ ขุ.เปต. ๒๖/๕๙๔/๒๒๗

๓ สพฺพตฺถ. ทานญฺจ เทหิ,

นนุ จ อุภยปทตฺถปฺปธานตฺเต สติ ทฺวนฺเท กถเมกตฺถีภาโว สิยาติ. วุจฺจเต. สทิสาทิอตฺเถปิ สทฺทปฺปวตฺติสมฺภเวน ทฺวินฺนํ ปทานํ เอกกฺขเณเยว อตฺถทฺวยทีปกตฺตา น วิโรโธ. ตญฺจ ทฺวนฺทวิสยเมว เตสมตฺถทฺวยทีปกตฺตา.[๑] ยถา หิ **ภู**สทฺโท อนุภวอภิภวาทิเก อตฺเถ **อนุวภิ**อาท อุปสคฺคสหิโตว ทีเปติ, น เกวโล, เอวํ "ควสฺสกนฺ"ติอาทีสุ ควาทีนํ **อสฺสา**ทิสทฺทนฺตรสหิตานเมว อตฺถทฺวยทีปนํ, น เกวลานนฺติ ตญฺจ ทฺวนฺทวิสยเมว, น สพฺพตฺถาติ ทฏฺฐพฺพํ. อถ วา ทฺวินฺนมฺปิ ยถาวุตฺตสมุจฺจยทีปกตฺตา อตฺถิ ทฺวนฺเทเปกตฺถิตาติ น โกจิ วิโรโธ. ตโต สมาสสญฺญาวิภตฺติโลปาทิ วุตฺตนยเมว. สมาเสเนว จตฺถสฺส วุตฺตตฺตา "วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค"ติ จสทฺทสฺส อปฺปโยโค.

อิธ ทฺวนฺเท อจฺจิตตรํ ปุพฺพํ นิปตติ, ปรสฺเสว ลิงฺคญฺจ. อิตรีตรโยคสฺส อวยวปฺปธานตฺตา สพฺพตฺถ พหุวจนเมว.

สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา,[๒] สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนหิ อิจฺจาทิ. สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ สมณพฺราหฺมณา.[๓] เอวํ พฺราหฺมณคหปติกา,[๔] ขตฺติยพฺราหฺมณา, เทวมนุสฺสา, จนฺทิมสูริยา,[๕] มาตา จ ปิตา จ มาตาปิตโร.[๖] "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา ทฺวนฺเท **มาตุ**อาทิปุพฺพปทุการสฺส **อา**กาโร.[๗] เอวํ ปิตาปุตฺตา.

---

๑ สี. ทีปนา, นีติ. ทีปนํ

๒ วิ.มหา. ๔/๖๐/๕๑

๓ ที.สี.อฏฺ. ๑/๖๔/๑๐๘

๔ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๗๐/๘๕

๕ องฺ.เอกก. ๒๑/๕๐/๕๙

๖ องฺ.ติก. ๒๐/๗๑/๒๐๑

๗ นีติ. ๔๒๐/๗๓๖

"ชายา จ ปติ จาติ ชายาปติ" อิตีธ

"กฺวจี"ติ วตฺตเต.

๓๕๘. ชายาย ตุทํชานิ ปติมฺหิ.[๑]

ชายาสทฺทสฺส **ตุทํ-ชานิ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ **ปติ**สทฺเท ปเร กฺวจิ. ตุทํปตี, ชานิปตี,[๒] ชยมฺปติกา.[๓] เอตฺถ นิคฺคหีตาคโม, "กฺวจา"ทินา รสฺสตฺตญฺจ.

กฺวจิ อปฺปสรํ ปุพฺพํ นิปตติ. ยถา จนฺโท จ สูริโย จ จนฺทสูริยา, นิคมา จ ชนปทา จ นิคมชนปทา. สุรา จ อสุรา จ ครุฬา จ มนุชา จ ภุชคา จ คนฺธพฺพา จ สุราสุรครุฬมนุชภุชคคนฺธพฺพา.

กฺวจิ อิวณฺณุวณฺณนฺตานํ ปุพฺพนิปาโต. ยถา อคฺคิ จ ธูโม จ อคฺคิธูมา. เอวํ คติพุทฺธิภุชปจหรกรสยา, ธาตโว จ ลิงฺคานิ จ ธาตุลิงฺคานิ.

กฺวจิ สราทิอการนฺตานํ ปุพฺพนิปาโต. ยถา อตฺโถ จ ธมฺโม จ อตฺถธมฺมา. เอวํ อตฺถสทฺทา, สทฺทตฺถา วา.

สมาหาเร ปน "จกฺขุ จ โสตญฺจา"ติ อตฺเถ "นามานํ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท"ติ ทฺวนฺทสมาสํ กตฺวา วิภตฺติโลปาทิมฺหิ กเต,

"นปุํสกลิงฺคํ เอกตฺตญฺจา"ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๓๓๙, โมคฺ. ๓/๗๐, นีติ. ๗๓๑ ๒ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๕๓/๖๗

๓ สํ.นิ. ๑๖/๖๓/๙๕

๓๕๙. ตถา ทฺวนฺเท ปาณิ-ตูริย-โยคฺค-เสนงฺค-ขุทฺทชนฺตุก-วิวิธวิรุทฺธ-วิสภาคตฺถาทีนญฺจ.[๑]

ยถา ทิคุสมาเส, ตถา สมาหารทฺวนฺทสมาเสปิ ปาณิ-ตูริย-โยคฺค-เสนงฺคตฺถานํ ขุทฺทชนฺตุก-วิวิธวิรุทฺธ-วิสภาคตฺถอิจฺเจวมาทีนญฺจ เอกตฺตํ โหติ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ.

ปาณิโน จ ตูริยานิ จ โยคฺคานิ จ เสนา จาติ ปาณิตูริยโยคฺคเสนา, ตาสมงฺคานิ **ปาณิตูริยโยคฺคเสนงฺคานิ**. ทฺวนฺทโต ปรตฺตา **องฺค**สทฺโท ปจฺเจกมภิสมฺพชฺฌเต. ขุทฺทา จ เต ชนฺตุกา เจติ **ขุทฺทชนฺตุกา**, วิวิเธนากาเรน วิรุทฺธา **วิวิธวิรุทฺธา**, นิจฺจวิโรธิโน. สมาโน ภาโค เยสํ เต **สภาคา**. “เตสุ วุทฺธี”ติ อาทินา **สมาน**สฺส **ส**อาเทโส. วิวิธา จ เต ลกฺขณโต สภาคา จ กิจฺจโตติ **วิสภาคา**. ปาณิตูริยโยคฺคเสนงฺคานิ จ ขุทฺทชนฺตุกา จ วิวิธวิรุทฺธา จ วิสภาคา จาติ ทฺวนฺโท. อิธ พหุตฺตา ปุพฺพนิปาตสฺส อนิยโม. เต อตฺถา เยสํ เต ปาณิตูริยโยคฺคเสนงฺคขุทฺทชนฺตุกวิวิธวิรุทฺธวิสภาคตฺถา, เต อาทโย เยสํ เต ตทาทโย.

อาทิคฺคหเณน อญฺโญญฺญลิงฺควิเสสิตสงฺขฺยาปริมาณตฺถปจนจณฺฑาลตฺถทิสตฺถาทีนญฺจ ทฺวนฺเท เอกตฺตํ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ. อิติ ปาณฺยงฺคตฺถภาวโต จกฺขุโสตสทฺทานํ อิมินา เอกตฺตํ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ กตฺวา สมาสตฺตา นามพฺยปเทเส กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ **อ**มาเทสาทิ.

---

๑ กจฺ. ๓๒๒, โมคฺ. ๓/๑๙-๒๐, นีติ. ๗๐๐

จกฺขุโสตํ, เห จกฺขุโสต, จกฺขุโสตํ, จกฺขุโสเตน. เอวํ สพฺพตฺเถ-กวจนเมว. มุขญฺจ นาสิกา จ มุขนาสิกํ. “สโร รสฺโส นปุํสเก”ติ อนฺตสฺส รสฺสตฺตํ. หนุ จ คีวา จ หนุคีวํ. เอวํ กณฺณนาสํ, ปาณิปาทํ, ฉวิมํสโลหิตํ. หตฺถปาทา[๑] มํสโลหิตานีติอาทีนํ ปน อิตรีตรโยเคน สิทฺธํ. เอวํ ปาณฺยงฺคตฺเถ.

ตูริยงฺคตฺเถ คีตญฺจ วาทิตญฺจ คีตวาทิตํ,[๒] สมฺมญฺจ ตาฬญฺจ สมฺมตาฬํ. **สมฺมนฺ**ติ กํสตาฬํ. **ตาฬนฺ**ติ หตฺถตาฬํ. สงฺโข จ ปณโว จ ฑิณฺฑิโม จ, สงฺขา จ ปณวา จ ฑิณฺฑิมา จาติ วา สงฺขปณวฑิณฺฑิมํ. ปณวาทโย เทฺวปิ เภริวิเสสา.

โยคฺคงฺคตฺเถ ยถา ผาโล จ ปาจนญฺจ ผาลปาจนํ,[๓] ยุคญฺจ นงฺคลญฺจ ยุคนงฺคลํ.[๔]

เสนงฺคตฺเถ. หตฺถิโน จ อสฺสา จ หตฺถิอสฺสํ, รถา จ ปตฺติกา จ รถปตฺติกํ, อสิ จ จมฺมญฺจ อสิจมฺมํ.[๕] **จมฺมนฺ**ติ สรวารณผลกํ. ธนุ จ กลาโป จ ธนุกลาปํ. **กลาโป**ติ ตูณีรํ.

ขุทฺทชนฺตุกตฺเถ ฑํสา จ มกสา จ ฑํสมกสํ.[๖] เอวํ กุนฺถกิปิลฺลิกํ,[๗] กีฏปฏงฺคํ, กีฏสรีสปํ. ตตฺถ **กุนฺถา** สุขุม-กิปิลฺลิกา, **กีฏา** กปาลปิฏฺฐิกปาณา.

วิวิธวิรุทฺธตฺเถ อหิ จ นกุโล จ, อหี จ นกุลา จาติ วา อหินกุลํ. เอวํ พิฬารมูสิกํ. อนฺตสฺส รสฺสตฺตํ. กาโกลูกํ,

---

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๑/๖
๒ ที.สี. ๙/๑๓/๗
๓ สํ.ส. ๑๕/๑๙๗/๒๐๗
๔ สํ.ส. ๑๕/๑๙๗/๒๐๗
๕ ม.มู. ๑๒/๑๖๘/๑๓๐
๖ ม.มู. ๑๒/๑๖๗/๑๒๙
๗ วิ.มหา. ๔/๑๒๙/๑๔๐

สปฺปมณฺฑูกํ, ครุฬสปฺปํ.

วิสภาคตฺเถ สีลญฺจ ปญฺญาณญฺจ สีลปญฺญาณํ,[๑] สมโถ จ วิปสฺสนา จ สมถวิปสฺสนํ.[๒] เอวํ นามรูปํ,[๓] หิโรตฺตปฺปํ,[๔] สติสมฺปชญฺญํ,[๕] โลภโมหํ, โทสโมหํ, อหิริกาโนตฺตปฺปํ, ถีนมิทฺธํ,[๖] อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ[๗] มิจฺจาทิ. "อํโม นิคฺคหีตํ ฌลเปหี"ติ เอตฺถ "อํโม"ติ นิทฺเทสทสฺสนโต กตฺถจิ นปุํสกลิงฺคตฺตํ น โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ.[๘] เตน อาธิปจฺจปริวาโร[๙] ฉนฺทปาริสุทฺธิ[๑๐] ปฏิสนฺธิปฺปวตฺติยนฺติอาทิ สิชฺฌติ.

อญฺโญญฺญลิงฺควิเสสิตานํ ทฺวนฺเท ทาสี จ ทาโส จ ทาสิทาสํ,[๑๑] "กฺวจาที"ติอาทินา มชฺเฌ รสฺสตฺตํ. เอวํ อิตฺถิปุมํ, ปตฺตจีวรํ,[๑๒] สาขาปลาสมิจฺจาทิ.

สงฺขฺยาปริมาณตฺถานํ ทฺวนฺเท[๑๓] เอกกญฺจ ทุกญฺจ เอกกทุกํ, สงฺขฺยาทฺวนฺเท อปฺปสงฺขฺยา ปุพฺพํ นิปตติ. เอวํ ทุกติกํ,[๑๔] ติกจตุกฺกํ, จตุกฺกปญฺจกํ, ทีโฆ จ มชฺฌิโม จ ทีฆมชฺฌิมํ.

ปจนจณฺฑาลตฺถานํ ทฺวนฺเท โอรพฺภิกา จ สูกริกา จ โอรพฺภิกสูกริกํ. เอวํ สากุณิกมาควิกํ, สปาโก จ จณฺฑาโล จ

---

๑ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๔๒/๓๒๘
๒ ม.อุ. ๑๔/๔๕๐/๓๘๒
๓ วิ.มหา. ๔/๑/๑
๔ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๒/๑๒๖
๕ องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๙/๑๓๙
๖ ที.สี. ๙/๒๑๗/๗๒
๗ ม.มู. ๑๒/๒๙๖/๒๕๙
๘ โมคฺ. ๓/๒๐
๙ ขุ.ธ. ๒๕/๑๑/๑๓
๑๐ วิ.มหา.อฏฺ. ๓/๑๖๘/๑๓๙
๑๑ ที.สี. ๙/๑๐/๕
๑๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖๒/๙๓
๑๓ โมคฺ. ๓/๒๑
๑๔ อภิ.ปํฺจ.อฏฺ. ๓/๓๙๒

สปากจณฺฑาลํ, ปุกฺกุสฉวฑาหกํ, เวนรถการํ. ตตฺถ **เวนา** ตจฺฉกา, **รถการา** จมฺมการา.

ทิสตฺถานํ ทฺวนฺเท ปุพฺพา จ อปรา จาติ อตฺเถ ทฺวนฺทสมาสํ วิภตฺติโลปญฺจ กตฺวา อิธาทิคฺคหเณน เอกตฺเต นปุํสกลิงฺคตฺเต จ กเต “สโร รสฺโส นปุํสเก”ติ รสฺสตฺตํ. ปุพฺพาปรํ, เห ปุพฺพาปร, ปุพฺพาปรํ, ปุพฺพาปเรน, ปุพฺพาปรสฺส อิจฺจาทิ. เอวํ ปุรตฺถิมปจฺฉิมํ, ทกฺขิณุตฺตรํ, อธรุตฺตรํ.

“นปุํสกลิงฺคํ, เอกตฺตํ, ทฺวนฺเท”ติ จ วตฺตเต.

๓๖๐. วิภาสา รุกฺข-ติณ-ปสุ-ธน-ธญฺญ-ชนปทาทีนญฺจ.[๑]

รุกฺข-ติณ-ปสุ-ธน-ธญฺญ-ชนปทาทีนเมกตฺตํ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ วิภาสา โหติ ทฺวนฺเท สมาเส. เอกตฺตาภาเว พหุวจนํ, ปรสฺเสว ลิงฺคญฺจ.

ตตฺถ **รุกฺขานํ ทฺวนฺเท** อสฺสตฺถา จ กปิตฺถา จาติ อตฺเถ สมาหาเร ทฺวนฺทสมาสาทิมฺหิ กเต อิมินา วิกปฺเปเนกตฺตํ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ. อสฺสตฺถกปิตฺถํ, อสฺสตฺถกปิตฺถา วา. เอวํ อมฺพปนสํ, อมฺพปนสา วา, ขทิรปลาสํ, ขทิรปลาสา วา, ธวสฺสกณฺณกํ, ธวสฺสกณฺณกา วา.

ติณานํ ทฺวนฺเท อุสีรานิ จ พีรณานิ จ อุสีรพีรณํ, อุสีรพีรณานิ วา. เอวํ มุญฺชปพฺพชํ, มุญฺชปพฺพชา วา, กาสกุสํ,

---

๑ กจฺ. ๓๒๓, โมคฺ. ๓/๑๙, นีติ. ๗๐๑

กาสกุสา วา.

ปสูนํ ทฺวนฺเท อชา จ เอฬกา จ อเชฬกํ,[๑] อเชฬกา วา, หตฺถี จ คาโว จ อสฺสา จ วฬวา จ หตฺถิควสฺสวฬวํ,[๒] หตฺถิควสฺสวฬวา วา. “กฺวจา”ติอาทินา รสฺสตฺตํ, “โอ สเร จา”ติ **อวา**เทโส จ. โคมหิสํ, โคมหิสา วา, เอเณยฺยวราหํ, เอเณยฺยวราหา วา, สีหพฺยคฺฆตรจฺฉํ, สีหพฺยคฺฆตรจฺฉา วา.

ธนานํ ทฺวนฺเท หิรญฺญญฺจ สุวณฺณญฺจ หิรญฺญสุวณฺณํ,[๓] หิรญฺญสุวณฺณานิ วา. เอวํ ชาตรูปรชตํ, ชาตรูปรชตานิ วา, มณิมุตฺตสงฺขเวฬุริยํ, มณิมุตฺตสงฺขเวฬุริยา วา.

ธญฺญานํ ทฺวนฺเท สาลี จ ยวา จ สาลิยวํ, สาลิยวา วา. เอวํ ติลมุคฺคมาสํ, ติลมุคฺคมาสา วา.

ชนปทานํ ทฺวนฺเท กาสี จ โกสลา จ กาสิโกสลํ, กาสิโกสลา วา, วชฺชี จ มลฺลา จ วชฺชิมลฺลํ, วชฺชิมลฺลา วา, องฺคา จ มคธา จ องฺคมคธํ, องฺคมคธา วา.

อาทิคฺคหเณน อญฺโญญฺญปฺปฏิปกฺขธมฺมานํ สกุณฺตฺถานญฺจ ทฺวนฺเท วิภาสา เอกตฺตํ โหติ นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ. กุสลญฺจ อกุสลญฺจ กุสลากุสลํ,[๔] กุสลากุสลา วา. เอวํ สาวชฺชานวชฺชํ,[๕] สาวชฺชานวชฺชา วา, หีนปฺปณีตํ[๖] หีนปฺปณีตา วา, กณฺหสุกฺกํ,[๗]

---

๑ ที.สี. ๙/๓๔๕/๑๔๓

๒ ที.สี. ๙/๑๐/๖

๓ ม.อุ. ๑๔/๒๕๘/๒๒๗

๔ ม.ม. ๑๓/๑๙๓/๑๗๐

๕ ขุ.สุ. ๒๕/๕๔๐/๔๓๙

๖ อภิ.ก. ๓๗/๔๗๗/๒๘๗

๗ องฺ.ติก. ๒๐/๒๓๒/๒๕๘

กณฺหสุกฺกา วา, สุขทุกฺขํ,[๑] สุขทุกฺขานิ วา, ปฏิฆานุนยํ, ปฏิฆานุนยา วา, ฉายาตปํ, ฉายาตปา วา, อาโลกนฺธการํ, อาโลกนฺธการา วา, รตฺติ จ ทิวา จ รตฺตินฺทิวํ,[๒] รตฺตินฺทิวา วา, อหญฺจ รตฺติ จ อโหรตฺตํ,[๓] อโหรตฺตา วา. "กฺวจิ สมาสนฺต"อิจฺจาทินา **อา**การิการานมตฺตํ.

สกุณานํ ทฺวนฺเท. หํสา จ พกา จ หํสพกํ, หํสพกา วา. เอวํ การณฺฑวจกฺกวากํ, การณฺฑวจกฺกวากา วา, มยูรโกญฺจํ,[๔] มยูรโกญฺจา วา, สุกสาลิกํ, สุกสาลิกา วา.

สมาหารทฺวนฺโท.

เยภุยฺเยน เจตฺถ

อจฺจิตปฺปสรํ ปุพฺพํ อิวณฺณุวณฺณกํ กฺวจิ
ทฺวนฺเท สราทฺยการนฺตํ พหูสฺวนิยโม ภเว.

ทฺวนฺทสมาโส นิฏฺฐิโต.

ปุพฺพุตฺตรุภยญฺญตฺถปฺ- ปธานตฺตา จตุพฺพิโธ
สมาโสยํ ทิคุกมฺม- ธารเยหิ จ ฉพฺพิโธ.
ทุวิโธ อพฺยยีภาโว นวธา กมฺมธารโย
ทิคุ ทุธา ตปฺปุริโส อฏฺฐธา นวธา ภเว
พหุพฺพีหิ ทฺวิธา ทฺวนฺโท สมาโส จตุรฏฺฐธาติ.

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ สมาสกณฺโฑ จตุตฺโถ.

---

๑ ขุ.อิติ. ๒๕/๑๐/๑๐๔
๒ ขุ.สุ. ๒๕/๕๑๓/๔๓๑
๓ ขุ.ธ. ๒๕/๒๒๖/๕๗
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๘๐๒/๒๐๘

๕. ตทฺธิตกณฺฑ

๕.๑. อปจฺจตทฺธิต

อถ นามโต เอว วิภตฺยนฺตา อปจฺจาทิอตฺถวิเสเส ตทฺธิตุปฺปตฺตีติ นามโต ปรํ ตทฺธิตวิธานมารภียเต.[๑]

ตตฺถ ตสฺมา ติวิธลิงฺคโต ปรํ หุตฺวา หิตา สหิตาติ **ตทฺธิตา**, **ณ**าทิปจฺจยานเมตํ อธิวจนํ. เตสํ วา นามิกานํ หิตา อุปการา **ตทฺธิตา**ติ อนฺวตฺถภูตปรสมญฺญาวเสนาปิ **ณ**าทิปจฺจยาว ตทฺธิตา นาม.

“วสิฏฺฐสฺส อปจฺจนฺ”ติ วิคฺคเห

“ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต”ติ อิโต **ลิงฺค**คฺคหณมนุวตฺตเต.

๓๖๑. **วา ณปจฺเจ.**[๒]

ฉฏฺฐิยนฺตโต ลิงฺคมฺหา **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ วิกปฺเปน “ตสฺส อปจฺจ”มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ.

โส จ

๓๖๒. **ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา.**[๓]

ธาตูหิ ลิงฺเคหิ จ ปจฺจยา ปราว โหนฺตีติ ปริภาสโต

๑ สี. ตทฺธิตวิธานํ ปทิสฺสเต.
๒ กจฺ. ๓๔๔, โมคฺ. ๔/๑, นีติ. ๗๕๒
๓ กจฺ. ๔๓๒, นีติ. ๙๐๕

อปจฺจตฺถสมฺพนฺธิลิงฺคโต[๑] ฉฏฺฐิยนฺตาเยว ปโร โหติ. ปฏิจฺจ เอตสฺมา อตฺโถ เอตีติ **ปจฺจโย**, ปตียนฺติ อเนน อตฺถาติ วา **ปจฺจโย**. “วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค”ติ **อปจฺจ**สทฺทสฺส อปฺปโยโค, “เตสํ วิภตฺติโย โลปา เจ”ติ วิภตฺติโลโป จ.

๓๖๓. เตสํ โณ โลปํ.[๒]

เตสํ ตทฺธิตปฺปจฺจยานํ **ณ**านุพนฺธานํ **ณ**กาโร โลปมาปชฺชเต.

๓๖๔. วุทฺธาทิสรสฺส วาสํโยคนฺตสฺส สเณ จ.[๓]

อาทิสรสฺส วา อาทิพฺยญฺชนสฺส วา อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ โหติ ส**ณ**การปฺปจฺจเย ปเร. สํโยโค อนฺโต อสฺสาติ **สํโยคนฺโต**. ตทญฺโญ **อสํโยคนฺโต**. อถ วา ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. ตทา จ ปกติภูเต ลิงฺเค สรานมาทิสรสฺส อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ โหติ สณกาเร ตทฺธิตปฺปจฺจเย ปเรติ อตฺโถ.

เตน

วาสิฏฺฐาทีสุ นิจฺจายํ อนิจฺโจฬุมฺปิกาทิสุ
น วุทฺธิ นีลปีตาโท ววตฺถิตวิภาสโต.[๔]

จสทฺทคฺคหณมวธารณตฺถํ.

ตสฺสา วุทฺธิยา อนิยมปฺปสงฺเค นิยมตฺถํ ปริภาสมาห.

---

๑ สี. อปจฺจสมฺพนฺธิมฺหา
๒ กจฺ. ๓๙๖, นีติ. ๘๓๔
๓ กจฺ. ๔๐๐, โมคฺ. ๔/๑๒๔, นีติ. ๘๔๗
๔ นีติ. ๘๖๑-๓

๓๖๕. อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธี.[๑]

เตสํ อการอิวณฺณุวณฺณานเมว ยถากฺกมํ **อา-เอ-โอ**อิจฺเจเต วุทฺธิโย โหนฺติ. **จ**สทฺทคฺคหณมวุทฺธิสมฺปิณฺฑนตฺถํ, อวธารณตฺถํ วา. อิ จ อุ จ **ยู**, ยู เอว วณฺณา **ยุวณฺณา**, อ จ ยุวณฺณา จ **อยุวณฺณา.** อา จ เอ จ โอ จ **อาโย**. ปุน **วุทฺธิ**คฺคหณํ "เนคมชานปทา"ติอาทีสุ อุตฺตรปทวุทฺธิภาวตฺถํ. เอตฺถ จ "อยุวณฺณานนฺ"ติ ฐานนิยมวจนํ อาโยนํ วุทฺธิภาวปฺปสงฺคนิวตฺตนตฺถํ.

ยถา หิ กตวุทฺธีนํ ปุน วุทฺธิ น โหติห
ตถา สภาววุทฺธีนํ อาโยนํ ปุน วุทฺธิ น.

ตโต อการสฺส อากาโร วุทฺธิ. "สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกตี"ติ สรโลปปกติภาวา. "นเย ปรํ ยุตฺเต"ติ ปรนยนํ กตฺวา ตทฺธิตตฺตา "ตทฺธิตสมาส" อิจฺจาทินา นามพฺยปเทเส กเต ปุเร วิย **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ.

วาสิฏฺโฐ วสิฏฺฐสฺส ปุตฺโต วา, วาสิฏฺฐา อิจฺจาทิ **ปุริส-**สทฺทสมํ. ตสฺส นตฺตุปนตฺตาทโยปิ ตทุปจารโต วาสิฏฺฐาเยว. เอวํ สพฺพตฺถ โคตฺตตทฺธิเต ปรมปฺปกติโตเยว ปจฺจโย โหติ.

อิตฺถิยํ ณปฺปจฺจยนฺตตฺตา "ณวณิกเณยฺยณนฺตูหิ"ติ **วาสิฏฺฐ-**สทฺทโต **อี**ปจฺจโย. สรโลปาทึ กตฺวา อิตฺถิปฺปจฺจยนฺตตฺตา "ตทฺธิตสมาส" อิจฺจาทิสุตฺเต **จ**คฺคหเณน นามพฺยปเทเส กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. วาสิฏฺฐี กญฺญา, วาสิฏฺฐี วาสิฏฺฐิโย อิจฺจาทิ **อิตฺถิ**สทฺทสมํ.

---

๑ กจฺ. ๔๐๕, นีติ. ๘๖๔

นปุํสเก วาสิฏฺฐํ อปจฺจํ, วาสิฏฺฐานิ อปจฺจานิ อิจฺจาทิ **จิตฺต**สทฺทสมํ. เอวํ อุปริปิ ตทฺธิตนฺตสฺส ติลิงฺคตา เวทิตพฺพา.

ภารทฺวาชสฺส ปุตฺโต ภารทฺวาโช,[๑] เวสามิตฺตสฺส ปุตฺโต เวสามิตฺโต,[๒] โคตมสฺส ปุตฺโต โคตโม.[๓] เอตฺถ จ อยุวณฺณตฺตาภาวา อาการาทีนํ น วุทฺธิ โหติ. วสุเทวสฺส อปจฺจํ วา สุเทโว,[๔] พาลเทโว. "จิตฺตโก"ติอาทีสุ ปน สํโยคนฺตตฺตา วุทฺธิ น ภวติ.

"วจฺฉสฺส อปจฺจนฺ"ติ วิคฺคเห **ณ**มฺหิ สมฺปตฺเต, "วา ณปจฺเจ"ติ อิโต **วา**ติ ตทฺธิตวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเต. เตน สพฺพตฺถ วากฺย-วุตฺติโย ภวนฺติ. "อปจฺเจ"ติ ปทํ ยาว **สํสฏฺฐ**คฺคหณาว วตฺตเต.

๓๖๖. ณายนณาน วจฺฉาทิโต.[๕]

วจฺฉ-กจฺจอิจฺเจวมาทิโต ฉฏฺฐิยนฺตโต โคตฺตคณโต **ณายน-ณาน**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา "ตสฺสาปจฺจ" มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. สพฺพตฺถ **ณ**การานุพนฺโธ วุทฺธตฺโถ. เสสํ ปุพฺพสมํ. สํโยคนฺตตฺตา วุทฺธิอภาโวว วิเสโส.

วจฺฉายโน วจฺฉาโน[๖] วจฺฉสฺส ปุตฺโต วา. เอวํ กจฺจสฺส ปุตฺโต กจฺจายโน กจฺจาโน,[๗] โมคฺคลฺลสฺส ปุตฺโต โมคฺคลฺลายโน โมคฺคลฺลาโน.[๘] เอวํ อคฺคิเวสฺสายโน อคฺคิเวสฺสาโน,[๙] กณฺหายโน

---

๑ ขุ.อุ. ๒๕/๓๖/๑๕๐
๒ ชา.อฏฺ. ๑๐/๑๓๒/๑๗๕
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑
๔ ชา.อฏฺ. ๕/๑๖๔/๔๖๘
๕ กจฺ. ๓๔๕, โมคฺ. ๔/๒, นีติ. ๗๕๔
๖ ม.มู. ๑๒/๒๘๘/๒๕๒
๗ ม.มู. ๑๒/๒๐๒/๑๗๐
๘ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖/๘
๙ ม.มู. ๑๒/๕๘/๓๒

กณฺหาโน, สากฏายโน สากฏาโน, มุญฺจายโน มุญฺจาโน,[๑] กุญฺชายโน กุญฺชาโน อิจฺจาทิ. อากติคโณยํ.

“กตฺติกาย อปจฺจนฺ”ติ วิคฺคเห

๓๖๗. **เณยฺโย กตฺติกาทีหิ.**[๒]

อาทิสทฺโทยํ ปกาเร วตฺตเต. **กตฺติกา-วินตา-โรหิณี**อิจฺเจวมาทีหิ อิตฺถิยํ วตฺตมาเนหิ ลิงฺเคหิ **เณยฺย**ปฺปจฺจโย โหติ วา “ตสฺสาปจฺจ”มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ.

วิภตฺติโลเป “ปกติ จสฺส สรนฺตสฺสา”ติ ปกติภาโว. กตฺติเกยฺโย. กตฺติกาย ปุตฺโต วา. เอวํ วินตาย อปจฺจํ เวนเตยฺโย.[๓] **อิ**การสฺส**เอ**กาโร วุทฺธิ. โรหิณิยา ปุตฺโต โรหิเณยฺโย,[๔] คงฺคาย อปจฺจํ คงฺเคยฺโย, ภคินิยา ปุตฺโต ภาคิเนยฺโย,[๕] นทิยา ปุตฺโต นาเทยฺโย. เอวํ อนฺเตยฺโย, อาเหยฺโย, กาเปยฺโย.[๖] สุจิยา อปจฺจํ โสเจยฺโย. เอตฺถ **อุ**การสฺส**โอ**กาโร วุทฺธิ. พาลาย อปจฺจํ พาเลยฺโย อิจฺจาทิ.

“ทกฺขสฺสาปจฺจนฺ”ติ วิคฺคเห ณมฺหิ สมฺปตฺเต,

๓๖๘. **อโต ณิ วา.**[๗]

อการนฺตโต ลิงฺคมฺหา **ณิ**ปจฺจโย โหติ วา “ตสฺสาปจฺจ”มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. ทกฺขิ, ทกฺขี ทกฺขโย, โทณสฺส อปจฺจํ

---

๑ สี. มุญฺชายโน มุญฺชาโน
๒ กจฺ, ๓๔๖, โมคฺ. ๔/๓, นีติ. ๗๕๕
๓ ขุ.ชา. ๒๗/๓๐/๒๑๔
๔ ชา.อฏฺ. ๕/๑๖๔/๔๖๘
๕ ขุ.สุ. ๒๕/๗๐๑/๔๗๒
๖ สี. กาเปยฺโย
๗ กจฺ. ๓๔๗, โมคฺ. ๔/๕, นีติ. ๗๕๖

โทณิ. เอวํ วาสวิ, สกฺยปุตฺติ, นาฏปุตฺติ, ทาสปุตฺติ, ทาสรถิ,[๑] วารุณิ, กณฺฑิ, พาลเทวิ, ปาวกิ, ชินทตฺตสฺส อปจฺจํ เชนทตฺติ, สุทฺโธทนิ, อนุรุทฺธิ อิจฺจาทิ.

ปุน **วา**คฺคหเณน อปจฺจตฺเถ **ณิก**ปฺปจฺจโย,[๒] อทิติอาทิโต **ณฺย**ปฺปจฺจโย จ. ยถา สกฺยปุตฺตสฺส ปุตฺโต สกฺยปุตฺติโก. "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา **ก**การสฺส **ย**กาโร.[๓] สกฺยปุตฺติโย.[๔] เอวํ นาฏปุตฺติโก เชนทตฺติโก, วิมาตุยา ปุตฺโต เวมาติโก.

"อทิติยา ปุตฺโต"ติ อตฺเถ **ณฺย**ปฺปจฺจโย, วุทฺธิ จ.

๓๖๙. อวณฺโณ เย โลปญฺจ.[๕]

อวณฺโณ ตทฺธิตภูเต ยปฺปจฺจเย ปเร โลปมาปชฺชเต. **จ**สทฺเทน อิวณฺโณปีติ **อิ**การโลโป. "ยวตํ ตลนทการานํ พฺยญฺชนานิ จลญชการตฺตนฺ"ติ **ตฺย**การสํโยคสฺส **จ**กาโร, "ปร เทฺวภาโว ฐาเน"ติ ทฺวิตฺตํ. อาทิจฺโจ.[๖] เอวํ ทิติยา ปุตฺโต เทจฺโจ.[๗]

"กุณฺฑนิยา ปุตฺโต"ติ อตฺเถ ณฺยปฺปจฺจเย กเต

"กฺวจาทิมชฺฌุตฺตเรสู"ติ วตฺตเต.

๓๗๐. เตสุ วุทฺธิโลปาคมวิการวิปรีตาเทสา จ.[๘]

เตสุ อาทิมชฺฌุตฺตเรสุ อวิหิตลกฺขเณสุ ชินวจนานุปโรเธน

---

๑ ก. ทารวิ
๒ โมคฺ. ๔/๔
๓ โมคฺ. ๔/๑๔๑
๔ วิ.มหา. ๔/๖๓/๕๖
๕ กจฺ. ๒๖๑, นีติ. ๕๐๙
๖ ขุ.สุ. ๒๕/๕๗๕/๔๔๙
๗ โมคฺ. ๔/๑๒๕
๘ กจฺ. ๔๐๔, โมคฺ. ๔/๑๒๖

กฺวจิ วุทฺธิ-โลป-อาคม-วิการ-วิปรีต-อาเทสา โหนฺตีติ สํโยคนฺตตฺเตปิ อาทิวุทฺธิ, **อิ**การโลเป **นฺย**สฺส **ญ**าเทโส.[๑] โกณฺฑญฺโญ,[๒] กุรุโน ปุตฺโต โกรพฺโย.[๓] เอตฺถาปิ เตเนว **อุ**การสฺส **อว**าเทโส. ภาตุโน ปุตฺโต ภาตพฺโย.

"อุปคุสฺส อปจฺจนฺ"ติ วิคฺคเห

๓๗๑. ณโวปคฺวาทีหิ.[๔]

อุปคุมนฺอิจฺเจวมาทีหิ อุการนฺเตหิ โคตฺตคเณหิ **ณว**ปฺปจฺจโย โหติ วา "ตสฺสาปจฺจ"มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. **อาทิ**สทฺทสฺส เจตฺถ ปการวาจกตฺตา **อุ**การนฺตโตเยวายํ. โอปคโว, โอปควี, โอปควํ, มนุโน อปจฺจํ มานโว, "มานุโส"ติ **ณ**ปฺปจฺจเย **ส**าคเม จ กเต รูปํ.[๕] ภคฺคุโน อปจฺจํ ภคฺคโว, ปณฺฑุโน อปจฺจํ ปณฺฑโว, อุปวินฺทุสฺส อปจฺจํ โอปวินฺทโว อิจฺจาทิ.

"วิธวาย อปจฺจนฺ"ติ อตฺเถ

๓๗๒. เณร วิธวาทิโต.[๖]

วิธวาทิโต **เณร**ปฺปจฺจโย โหติ วา อปจฺจตฺเถ. วิคโต ธโว ปติ เอติสฺสาติ วิธวา, เวธเวโร,[๗] พนฺธุกิยา อภิสาริณิยา ปุตฺโต

---

๑ โมคฺ. ๔/๑๒๕
๒ ขุ.ชา. ๒๗/๔๗/๑๒
๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๒๘/๓๑๘, โมคฺ. ๔/๑๐
๔ กจฺ. ๓๔๘, โมคฺ. ๔/๑, นีติ. ๗๕๗
๕ นีติ. ๗๕๓
๖ กจฺ. ๓๔๙, โมคฺ. ๔/๓, นีติ. ๗๕๘-๙
๗ ขุ.ชา. ๒๘/๑๘๓๘/๓๒๖

พนฺธุเกโร, สมณสฺส อุปชฺฌายสฺส ปุตฺโต ปุตฺตฏฺฐานิยตฺตาติ สามเณโร,[๑] นาฬิเกโร อิจฺจาทิ.

อปจฺจตทฺธิตํ.

๕.๒. สํสฏฺฐาทิอเนกตฺถตทฺธิต

“ติเลน สํสฏฺฐนฺ”ติ วิคฺคเห

๓๗๓. เยน วา สํสฏฺฐํ-ตรติ-จรติ-วหติ ณิโก.[๒]

เยน วา สํสฏฺฐํ, เยน วา ตรติ, เยน วา จรติ, เยน วา วหติ, ตโต ตติยนฺตโต ลิงฺคมฺหา เตสุ สํสฏฺฐาทีสฺวตฺเถสุ **ณิก**ปฺปจฺจโย โหติ วา. เตลิกํ โภชนํ. ติเลน อภิสงฺขตนฺติ อตฺโถ. เตลิกี ยาคุ. คุเฬน สํสฏฺฐํ โคฬิกํ. เอวํ ฆาติกํ, ทาธิกํ, มาริจิกํ, โลณิกํ.

นาวาย ตรตีติ นาวิโก,[๓] อุฬุมฺเปน ตรตีติ โอฬุมฺปิโก. วุทฺธิ-อภาวปกฺเข อุฬุมฺปิโก. เอวํ กุลฺลิโก, โคปุจฺฉิโก, สกเฏน จรตีติ สากฏิโก. เอวํ ปาทิโก, ทณฺฑิโก, ธมฺเมน จรติ ปวตฺตตีติ ธมฺมิโก.[๔] สีเสน วหตีติ สีสิโก. **วา**คฺคหเณน อีการสฺส วุทฺธิ น โหติ. เอวํ อํสิโก, ขนฺธิโก, หตฺถิโก, องฺคุลิโก.

ปุน **วา**คฺคหเณน อญฺญตฺเถสุปิ **ณิก**ปฺปจฺจโย. ปรทารํ คจฺฉตีติ ปารทาริโก,[๕] ปถํ คจฺฉตีติ ปถิโก.

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๐๗/๑๒๑
๒ กจฺ. ๓๕๐, โมคฺ. ๔/๒๘-๙, นีติ. ๓๖๔
๓ ขุ.ชา. ๒๗/๑๔๙/๕๓
๔ ขุ.เถร. ๒๖/๖๖๖/๓๖๓
๕ โมคฺ. ๔/๒๘

"วินยมธีเต, อเวจฺจาธีเต"ติ วา วิคฺคเห
"ณิโก"ติ วตฺตเต.

๓๗๔. **ตมธีเต เตน กตาทิ-สนฺนิธาน-นิโยค-สิปฺปภณฺฑ-ชีวิกตฺเถสุ จ.**[๑]

จตุปฺปทมิทํ. ตมธีเตติ อตฺเถ, เตน กตาทีสฺวตฺเถสุ จ ตมฺหิ สนฺนิธาโน, ตตฺถ นิยุตฺโต, ตมสฺส สิปฺปํ, ตมสฺส ภณฺฑํ, ตมสฺส ชีวิกา อิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ จ ทุติยาทิวิภตฺยนฺเตหิ ลิงฺเคหิ **ณิก**ปฺปจฺจโย โหติ วา. เวนยิโก.[๒] เอวํ สุตฺตนฺติโก, อาภิธมฺมิโก.[๓]

"พฺยากรณมธีเต"ติ อตฺเถ **ณิก**ปฺปจฺจยาทิมฺหิ กเต
"วุทฺธาทิสรสฺส วาสํโยคนฺตสฺส สเณ จา"ติ วตฺตมาเน

๓๗๕. **มา ยูนมาคโม ฐาเน.**[๔]

อิอุอิจฺเจเตสํ อาทิสรานํ อสํโยคนฺตานํ มา วุทฺธิ โหติ สเณ, ตเตฺรว วุทฺธิ อาคโม โหติ จ ฐาเนติ **เอ**การวุทฺธาคโม.

"ฐาเน"ติ วจนา เจตฺถ ยูนมาเทสภูตโต
ยเวหิ ปุพฺเพว เอโอ- วุทฺธิโย โหนฺติ อาคมา.

ยการสฺส ทฺวิภาโว.

---

๑ กจฺ. ๓๕๑, โมคฺ. ๔/๑๔, นีติ. ๗๖๔
๒ วิ.อฏฺ. ๑/๘/๑๒๙
๓ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๒๐/๑๘
๔ กจฺ. ๔๐๑, นีติ. ๘๔๘

เวยฺยากรณิโก,[๑] นฺยายมธีเตติ เนยฺยายิโก.[๒] เอวํ ตกฺกิโก, เวทิโก, เนมิตฺติโก, กาเยน กโต ปโยโค กายิโก, กาเยน กตํ กมฺมํ กายิกํ,[๓] วจสา กตํ กมฺมํ วาจสิกํ. เอวํ มานสิกํ. เอตฺถ จ "ส สเร วาคโม"ติ สุตฺเต ววตฺถิตวาสทฺเทน ปจฺจเย ปเรปิ **สา**คโม. เถเรหิ กตา สงฺคีติ เถริกา.[๔] เอวํ ปญฺจสติกา,[๕] สตฺตสติกา.[๖] เอตฺถ "ณวณิกา"ทิสุตฺเต อนุวตฺติต**วา**คฺคหเณน **อี**ปจฺจโย น โหติ.

สนฺนิธานตฺเถ สรีเร สนฺนิธานา เวทนา สารีริกา,[๗] สารีริกํ ทุกฺขํ. เอวํ มานสิกา, มานสิกํ.

นิยุตฺตตฺเถ ทฺวาเร นิยุตฺโต โทวาริโก.[๘] เอตฺถ "มา ยูนมาคโม ฐาเน"ติ **ว**การโต ปุพฺเพ **โอ**การาคโม.[๙] เอวํ ภณฺฑาคาริโก,[๑๐] นาคริโก, นวกมฺมิโก,[๑๑] วนกมฺมิโก, อาทิกมฺมิโก,[๑๒] โอทริโก, รถิโก, ปถิโก, อุปาเย นิยุตฺโต โอปายิโก,[๑๓] เจตสิ นิยุตฺตา เจตสิกา.[๑๔]

สิปฺปตฺเถ วีณาวาทนํ วีณา, วีณา อสฺส สิปฺปํ เวณิโก.[๑๕] เอวํ ปาณวิโก, โมทิงฺคิโก,[๑๖] วํสิโก.

---

๑ นีติ. ๘๕๐
๒ นีติ. ๘๕๒
๓ โมคฺ. ๔/๒๙
๔ เถรี.อฏฺ. ๑/๕๒๘/๓๖๘
๕ วิ.จูฬ. ๗/๔๔๕/๒๘๔
๖ วิ.จูฬ. ๗/๔๕๘/๓๐๔
๗ ม.มู. ๑๒/๓๖๕/๓๒๘
๘ โมคฺ. ๔/๓๒
๙ นีติ. ๘๕๔
๑๐ อภิ.อฏฺ. ๑/๒๐/๒๕
๑๑ ก.,นีติ. นาววกมฺมิโก
๑๒ วิ.อฏฺ. ๑/๑๓๑/๔๐๗
๑๓ วิ.มหา. ๔/๖๕/๕๘
๑๔ อภิ.สงฺ. ๓๔/๒๗๙/๘๕
๑๕ โมคฺ. ๔/๒๗
๑๖ สี, โมคฺ. โมทงฺคิโก

ภณฺฑตฺเถ คนฺโธ อสฺส ภณฺฑนฺติ คนฺธิโก.[๑] เอวํ เตลิโก,[๒] โคฬิโก, ปูวิโก, ปณฺณิโก, ตมฺพูลิโก, โลณิโก.

ชีวิกตฺเถ อุรพฺภํ หนฺตฺวา ชีวติ, อุรพฺโภ อสฺส ชีวิกาติ วา โอรพฺภิโก.[๓] เอวํ มาควิโก.[๔] เอตฺถ **ว**การาคโม. สูกริโก,[๕] สากุณิโก,[๖] มจฺฉิโก อิจฺจาทิ.

"เตน กตาที"ติ เอตฺถ **อาทิ**คฺคหเณน เตน หตํ, เตน พทฺธํ, เตน กีตํ, เตน ทิพฺพติ, โส อสฺส อาวุโธ, โส อสฺส อาพาโธ, ตตฺถ ปสนฺโน, ตสฺส สนฺตกํ, ตมสฺส ปริมาณํ, ตสฺส ราสิ, ตํ อรหติ, ตมสฺส สีลํ, ตตฺถ ชาโต, ตตฺถ วสติ, ตตฺร วิทิโต, ตทตฺถาย สํวตฺตติ, ตโต อาคโต, ตโต สมฺภูโต, ตทสฺส ปโยชนนฺติเอวมาทิอตฺเถ จ **ณิก**ปฺปจฺจโย โหติ. ยถา ชาเลน หโต หนตีติ วา ชาลิโก.[๗] เอวํ พาฬิสิโก,[๘] วากริโก,[๙] สุตฺเตน พทฺโธ สุตฺติโก, วรตฺตาย พทฺโธ วารตฺติโก นาโค.

วตฺเถน กีตํ ภณฺฑํ วตฺถิกํ.[๑๐] เอวํ กุมฺภิกํ, ผาลิกํ, โสวณฺณิกํ, สาติกํ. อกฺเขน ทิพฺพตีติ อกฺขิโก.[๑๑] เอวํ สาลากิโก, ตินฺทุกิโก, อมฺพผลิโก. จาโป อสฺส อาวุโธติ จาปิโก.[๑๒] เอวํ โตมริโก, มุคฺคริโก, โมสลิโก.

---

๑ โมคฺ. ๔/๒๗, ขุ.อป. ๓๒/๒๙๗/๕๐๓
๒ ขุ.อป. ๓๒/๒๙๘/๕๐๓
๓ โมคฺ. ๔/๒๘
๔ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๑๘/๒๙๒
๕ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๘/๓๘
๖ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๑๘/๒๙๒
๗ โมคฺ. ๔/๒๙
๘ สํ.นิ. ๑๖/๑๕๘/๒๑๖
๙ สี, ก. ปารปฺปิโก
๑๐ โมคฺ. ๔/๒๙
๑๑ โมคฺ. ๔/๒๙
๑๒ โมคฺ. ๔/๒๗

วาโต อสฺส อาพาโธติ วาติโก. เอวํ เสมฺหิโก, ปิตฺติโก.

พุทฺเธ ปสนฺโน พุทฺธิโก. เอวํ ธมฺมิโก, สํฆิโก. พุทฺธสฺส สนฺตโก พุทฺธิโก.[๑] เอวํ ธมฺมิโก, สํฆิโก[๒] วิหาโร, สํฆิกา ภูมิ, สํฆิกํ จีวรํ, ปุคฺคลิกํ.[๓]

กุมฺโภ อสฺส ปริมาณนฺติ กุมฺภิกํ.[๔] เอวํ ขาริกํ, โทณิกํ, กุมฺภสฺส ราสิ กุมฺภิโก, กุมฺภํ อรหตีติ กุมฺภิโก.[๕] เอวํ โทณิโก, อฑฺฒมาสิโก, กหาปณิโก, อาสีติกา คาถา, นาวุติกา, สาติกํ, สาหสฺสิกํ,[๖] สนฺทิฏฺฐิกมรหตีติ สนฺทิฏฺฐิโก,[๗] "เอหิ ปสฺสา"ติ อิมํ วิธึ อรหตีติ เอหิปสฺสิโก.[๗]

สีลตฺเถ ปํสุกูลธารณํ ปํสุกูลํ, ตํ สีลมสฺสาติ ปํสุกูลิโก.[๘] เอวํ เตจีวริโก,[๘] เอกาสเน โภชนสีโล เอกาสนิโก,[๙] รุกฺขมูเล วสนสีโล รุกฺขมูลิโก,[๙] ตถา อารญฺญิโก,[๙] โสสานิโก.[๙]

ชาตตฺเถ อปาเย ชาโต อาปายิโก.[๑๐] เอวํ เนรยิโก,[๑๐] สามุทฺทิโก[๑๑] มจฺโฉ, วสฺเสสุ ชาโต วสฺสิโก, วสฺสิกา, วสฺสิกํ ปุปฺผํ, สารทิโก, เหมนฺติโก, วาสนฺติโก, จาตุทฺทสิโก,[๑๒] ราชคเห ชาโต ราชคเห วสตีติ วา ราชคหิโก[๑๓] ชโน, มคเธสุ ชาโต

---

๑ โมคฺ. ๔/๓๓
๒ วิ.มหาวิ. ๒/๖๕๗/๙๙
๓ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๗๗๙/๗๑
๔ โมคฺ. ๔/๔๑
๕ โมคฺ.๔/๒๘
๖ โมคฺ. ๔/๒๗
๗ วิสุทฺธิ. ๑/๑๔๘/๒๓๕
๘ โมคฺ. ๔/๒๘ วิสุทฺธิ. ๑/๗๔
๙ วิสุทฺธิ. ๑/๒๓/๖๓
๑๐ โมคฺ. ๔/๒๐, วิ.มหา.อฏฺ. ๓/๓๕๐/๓๘๘
๑๑ ขุ.ชา. ๒๘/๕๙/๓๑
๑๒ วิ.มหา. ๔/๑๔๙/๑๕๘
๑๓ ที.มหา. ๑๐/๓๓๕/๒๑๙

วสตีติ วา มาคธิโก, มาคธิกา, มาคธิกํ, สาวตฺถิยํ ชาโต วสตีติ วา สาวตฺถิโก, กาปิลวตฺถิโก, เวสาลิโก.[๑]

โลเก วิทิโต โลกิโก,[๒] โลกาย สํวตฺตตีติปิ โลกิโก.[๓] ตถา มาติโต อาคตํ มาติกํ,[๔] ปิติโต อาคตํ เปตฺติกํ นามํ.

สมฺภูตตฺเถ มาติโต สมฺภูตํ มตฺติกํ.[๕] เอวํ เปตฺติกํ.[๖] อุปธิตสฺส ปโยชนํ โอปธิกํ.[๗]

สกตฺเถปิ อสงฺขาโรเยว อสงฺขาริกํ.[๘] เอวํ สสงฺขาริกํ,[๙] นามเมว นามิกํ. เอวํ อาขฺยาติกํ, โอปสคฺคิกํ, เนปาติกํ, จตุมหาราเช ภตฺติ เอเตสนฺติ จาตุมหาราชิกา.[๑๐] เอวํ อญฺญตฺเถปิ โยเชตพฺพํ.

"กสาเวน รตฺตนฺ"ติ วิคฺคเห

๓๗๖. ณ ราคา ( )[๑๑] ตสฺเสทมญฺญตฺเถสุ จ.[๑๒]

ราคตฺถวาจกา ลิงฺคมฺหา "เตน รตฺต"มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ "ตสฺเส"ติ ฉฏฺฐิยนฺตโต "อิท"มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ จ อญฺญตฺเถสุ จ **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ วา.

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๔๓/๒๙
๒ โมคฺ. ๔/๓๕ ๔ โมคฺ. ๔/๓๐
๓ โมคฺ. ๔/๓๑, วิ.มหาวิ. ๒/๔๖๓/๓
๔ โมคฺ. ๔/๓๑, วิ.มหาวิ. ๑/๓๔/๒๑
๕ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๓๐๑
๖ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๓๐๑
๗ สํ.ส. ๑๕/๒๖๒
๘ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑๕๖
๙ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑๕๖
๑๐ วิ.มหาวิ. ๑/๓๖
๑๑ กจฺจายนสุตฺเต (เตน รตฺตํ) อิติ วากฺยมิทํ นตฺถิ.
๑๒ กจฺ. ๓๕๒, โมคฺ. ๔/๑๑,๓๔, นีติ. ๗๖๕

กาสาวํ[๑] วตฺถํ. เอวํ กาสายํ,[๒] กุสุมฺเภน รตฺตํ โกสุมฺภํ, หลิทฺทิยา รตฺตํ หาลิทฺทํ, ปตฺตงฺคํ, มญฺชิฏฺฐํ,[๓] กุงฺกุมํ, นีเลน รตฺตํ นีลํ. เอวํ ปีตํ.

อิทมตฺเถ มหิสสฺส อิทํ มาหิสํ มํสํ ทธิ สปฺปิ จมฺมาทิกํ วา, สูกรสฺส อิทํ สูกรํ, กจฺจายนสฺส อิทํ กจฺจายนํ พฺยากรณํ. เอวํ โสคตํ สาสนํ.

"อิสิสฺส อิทนฺ"ติ อตฺเถ ณปฺปจฺจเย กเต วุทฺธิมฺหิ สมฺปตฺเต,

"สเณ, ยูนมาคโม ฐาเน"ติ จ วตฺตเต.

๓๗๗. **อาตฺตญฺจ.**[๔]

อิอุอิจฺเจเตสํ อาทิสรานํ **อา**ตฺตญฺจ โหติ ส**ณ**การปฺปจฺจเย ปเร. **จ**สทฺเทน **ริ**การาคโม จ ฐาเนติ **อิ**การสฺส **อา**ตฺตํ.

ฐานาธิการโต อาตฺตํ อิสูสภอุชาทินํ
อิสิสฺส ตุ ริการาค- โม จาตฺตานนฺตเร ภเว.

อาริสฺยํ,[๕] อุสภสฺส อิทํ อาสภํ[๖] ฐานํ, อาสภี วาจา.[๗]

อญฺญตฺถคฺคหเณน ปน อวิทูรภโว, ตตฺร ภโว, ตตฺร ชาโต, ตโต อาคโต, โส อสฺส นิวาโส, ตสฺส อิสฺสโร, กตฺติกาทีหิ นิยุตฺโต มาโส, สาสฺส เทวตา, ตมเวจฺจาธีเต, ตสฺส วิสโย เทโส,

---

๑ ขุ.ธ. ๒๕/๙/๑๖
๒ วิ.มหาวิ. ๑/๒๔/๑๔
๓ สี. มญฺเชฏฺฐํ
๔ กจฺ. ๔๐๒, นีติ. ๘๕๗
๕ สี, โมคฺ. อาริสฺสํ
๖ โมคฺ. ๔/๑๒๗, สํ.นิ. ๑๖/๒๑/๒๗
๗ สํ.มหา. ๑๙/๘๒๖/๒๓๕

ตสฺมึ เทเส อตฺถิ, เตน นิพฺพตฺตํ, ตํ อรหติ, ตสฺส วิกาโร, ตมสฺส ปริมาณนฺติ อิจฺเจวมาทีสฺวตฺเถสุ จ **ณ**ปฺปจฺจโย. ยถา วิทิสาย อวิทูเร ภโว เวทิโส[๑] คาโม, อุทุมฺพรสฺส อวิทูเร ภวํ โอทุมฺพรํ วิมานํ.

ภวตฺเถ มนสิ ภวํ มานสํ[๒] สุขํ, สาคโม. สเร ภโว สารโส สกุโณ, สารสา สกุณี, สารสํ ปุปฺผํ, อุรสิ ภโว โอรโส[๓] ปุตฺโต อุรสิ สํวฑฺฒิตตฺตา, มิตฺเต ภวา เมตฺตา[๔] เมตฺตี วา, ปุเร ภวา โปรี[๕] วาจา.

ชาตาทีสุ ปาวุเส ชาโต ปาวุโส เมโฆ, ปาวุสา รตฺติ, ปาวุสํ อพฺภํ, สรเท ชาโต สารโท มาโส,[๖] สารทา รตฺติ, สารทํ ปุปฺผํ. เอวํ สิสิโร, เหมนฺโต, วสนฺโต, คิโมฺห, มถุรายํ ชาโต มาถุโร ชโน, มาถุรา คณิกา, มาถุรํ วตฺถํ. มถุราย อาคโต มาถุโร, มถุรา อสฺส นิวาโสติ มาถุโร, มถุราย อิสฺสโร มาถุโร ราชา. “สพฺพโต โก”ติ เอตฺถ ปุน **สพฺพโต**คฺคหเณน ตทฺธิตโตปิ กฺวจิ สสร**ก**การาคโม. มาถุรโก วา, ราชคเห ชาโต, ราชคหา อาคโต, ราชคโห อสฺส นิวาโสติ วา, ราชคหสฺส อิสฺสโรติ วา ราชคโห ราชคหโก วา. เอวํ สาคโล สาคลโก วา, ปาฏลิปุตฺโต ปาฏลิปุตฺตโก วา, เวสาลิยํ ชาโตติ-อาทิอตฺเถ เวสาโล เวสาลโก วา, กุสินาเร ชาโต โกสินาโร โกสินารโก วา. เอวํ สาเกโต สาเกตโก วา, โกสมฺโพ

๑ โมคฺ. ๔/๑๗
๒ โมคฺ. ๔/๒๐
๓ วิ.มหา. ๕/๒๘๖/๖๔
๔ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๒๕๑/๒๔๗
๕ ที.สี. ๙/๙/๕
๖ สี. โรโค

โกสมฺพโก วา, อินฺทปตฺโต อินฺทปตฺตโก วา, กปิลฺโล กปิลฺลโก วา, ภารุกจฺโฉ ภารุกจฺฉโก วา, นคเร ชาโต, นครา อาคโต, นคเร วสตีติ วา นาคโร นาครโก วา. เอวํ ชานปโท.[๑]

ชนปทนาเมสุ ปน สพฺพตฺถ พหุวจนเมว ภวติ. ยถา องฺเคสุ ชาโต, องฺเคหิ อาคโต, องฺคา อสฺส นิวาโส, องฺคานํ อิสฺสโร วา องฺโค องฺคโก วา, มาคโธ[๒] มาคธโก วา, โกสโล[๓] โกสลโก วา, เวเทโห เวเทหโก วา, กมฺโพโช กมฺโพชโก วา, คนฺธาโร คนฺธารโก วา, โสวีโร โสวีรโก วา, สินฺธโว สินฺธวโก วา, อสฺสโก, กาลิงฺโค, ปญฺจาโล, สกฺโก. ตถา สุรฏฺเฐ ชาโต, สุรฏฺฐสฺส อิสฺสโร วา โสรฏฺโฐ โสรฏฺฐโก วา. เอวํ มหารฏฺโฐ มหารฏฺฐโก วา อิจฺจาทิ.

นกฺขตฺตโยเค กตฺติกาย ปุณฺณจนฺทยุตฺตาย ยุตฺโต มาโส กตฺติโก,[๔] มคสิเรน จนฺทยุตฺเตน นกฺขตฺเตน ยุตฺโต มาโส มาคสิโร.[๕] เอวํ ผุสฺเสน ยุตฺโต มาโส ผุสฺโส,[๕] มฆาย ยุตฺโต มาโส มาโฆ, ผคฺคุนิยา ยุตฺโต มาโส ผคฺคุโน, จิตฺตาย ยุตฺโต มาโส จิตฺโต, วิสาขาย ยุตฺโต มาโส เวสาโข, เชฏฺฐาย ยุตฺโต มาโส เชฏฺโฐ,[๖] อุตฺตราสาฬฺหาย ยุตฺโต มาโส อาสาฬฺโห อาสาฬฺหี[๗] วา, สวเณน ยุตฺโต มาโส สาวโณ สาวณี. ภทฺเทน ยุตฺโต มาโส ภทฺโท, อสฺสยุเชน ยุตฺโต มาโส อสฺสยุโช, พุทฺโธ

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๙๖/๓๙๔
๒ วิ.มหาวิ. ๑/๔๗/๕๗
๓ ที.อฏฺ. ๑/๒๕๔/๒๑๕
๔ โมคฺ. ๔/๑๒
๕ ชา.อฏฺ. ๑/๖๓
๖ วิ.อฏฺ. ๑/๖๖
๗ สุตฺตนิ.อฏฺ. ๑/๑๕๓/๒๒๙

อสฺส เทวตาติ พุทฺโธ.[๘] เอวํ โสคโต, มาหินฺโท, ยาโม,[๑] โสโม.[๒]

พฺยากรณํ อเวจฺจาธีเต เวยฺยากรโณ.[๓] เอวํ โมหุตฺโต, เนมิตฺโต, องฺควิชฺโช, วตฺถุวิชฺโช. วสาตีนํ วิสโย เทโส วาสาโต,[๔] อุทุมฺพรา อสฺมึ ปเทเส สนฺตีติ โอทุมฺพโร[๕] เทโส.

สหสฺเสน นิพฺพตฺตา สาหสฺสี[๖] ปริขา, ปยสา นิพฺพตฺตํ ปายาสํ,[๗] สหสฺสํ อรหตีติ สาหสฺสี คาถา, อยโส วิกาโร อายโส.[๘] เอวํ โสวณฺโณ, ปุริโส ปริมาณมสฺสาติ โปริสํ[๙] อุทกํ.

จคฺคหเณน ตตฺถ ชาโต, ตตฺถ วสติ, ตสฺส หิตํ, ตํ อรหตีติ-อาทีสุ **เณยฺย**ปฺปจฺจโย. พาราณสิยํ ชาโต, วสตีติ วา พาราณ-เสยฺยโก.[๑๐] ปุเร วิย **ก**การาคโม. เอวํ จมฺเปยฺยโก,[๑๑] สาคเลยฺยโก, มิถิเลยฺยโก[๑๒] ชโน, คงฺเคยฺโย[๑๓] มจฺโฉ, สิลาย ชาตํ เสเลยฺยกํ, กุเล ชาโต โกเลยฺยโก[๑๔] สุนโข, วเน ชาตํ วาเนยฺยํ ปุปฺผํ. เอวํ ปพฺพเตยฺโย[๑๕] มานุโส, ปพฺพเตยฺยา นที, ปพฺพเตยฺยํ โอสธํ, ปถสฺส หิตํ ปาเถยฺยํ,[๑๖] สปติสฺส หิตํ สาปเตยฺยํ[๑๗] ธนํ, ปทีเปยฺยํ

---

๘ โมคฺ. ๔/๑๓

๑ ขุ.อุ. ๒๕/๒๓/๑๒๘

๒ โมคฺ. ๔/๑๙

๓ ที.สี.อฏฺ. ๑/๒๕๖/๒๒๓

๔ โมคฺ. ๔/๑๕

๕ โมคฺ. ๔/๑๙

๖ โมคฺ. ๔/๑๘

๗ ขุ.สุ. ๒๕/๘๐/๓๕๑

๘ โมคฺ. ๔/๖๖

๙ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๐/๑๐๙

๑๐ วิ.มหา. ๕/๓๓๓/๑๓๒

๑๑ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๕๒/๕๐

๑๒ ม.ม. ๑๓/๓๘๙/๓๗๓

๑๓ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๙/๕๗

๑๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๒/๖

๑๕ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๕๑/๕๙

๑๖ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๖/๔๐๗

๑๗ ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๔/๙๐

เตลํ, มาตุ หิตํ มตฺเตยฺยํ.[๑] เอวํ เปตฺเตยฺยํ.[๒] ทกฺขิณมรหตีติ ทกฺขิเณยฺโย[๓] อิจฺจาทิ.

๓๗๘. ชาตาทีนมิมิยา จ.[๓]

ชาตอิจฺเจวมาทีนํ สทฺทานํ อตฺเถ **อิม-อิย**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา.

ปจฺฉา ชาโต ปจฺฉิโม,[๔] ปจฺฉิมา ชนตา, ปจฺฉิมํ จิตฺตํ, อนฺเต ชาโต อนฺติโม,[๔] อนฺติมา, อนฺติมํ. เอวํ มชฺฌิโม,[๔] ปุริโม,[๔] อุปริโม,[๕] เหฏฺฐิโม,[๕] ปจฺจนฺติโม, โคปฺผิโม,[๖] คนฺถิโม.[๖]

ตถา **อิย**ปฺปจฺจเย. มนุสฺสชาติยา ชาโต มนุสฺสชาติโย, มนุสฺสชาติยา, มนุสฺสชาติยํ. เอวํ อสฺสชาติโย, หตฺถิชาติโย, โพธิสตฺตชาติโย, ทพฺพชาติโย, สมานชาติโย, โลกิโย[๗] อิจฺจาทิ.

อาทิคฺคหเณน ตตฺถ นิยุตฺโต, ตทสฺส อตฺถิ, ตตฺถ ภโวติ-อาทีสฺวปิ **อิม-อิย**ปฺปจฺจยา โหนฺติ. **จ**สทฺเทน **อิก**ปฺปจฺจโย จ.[๘] อนฺเต นิยุตฺโต อนฺติโม อนฺติโย อนฺติโก, ปุตฺโต อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ปุตฺติโม[๙] ปุตฺติโก, กปฺโป อสฺส อตฺถีติ กปฺปิโย, ชฏา อสฺส อตฺถีติ ชฏิโย, หานภาโค อสฺส อตฺถีติ หานภาคิโย.[๑๐]

---

๑ ที.ปา. ๑๑/๒๓๐/๑๔๖
๒ โมคฺ. ๔/๗๖, ที.ปา. ๑๑/๒๓๐/๑๔๖
๓ กจฺ. ๓๕๓, โมคฺ. ๔/๒๔, นีติ. ๗๖๗
๔ ที.สี. ๙/๕๒๙/๒๓๖
๕ วิ.มหาวิ. ๑/๑๘๒/๑๑๑
๖ วิ.อฏฺ. ๒/๔๓๑/๑๒๐
๗ โมคฺ. ๔/๒๕, อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๒/๖
๘ นีติ. ๗๖๘
๙ โมคฺ. ๔/๙๔, สํ.ส. ๑๕/๑๔๔/๑๒๙
๑๐ ขุ.ปฏิ. ๓๑/๑/๖

เอวํ ชิติภาคิโย,[๑] โพธิสฺส ปกฺเข ภวา โพธิปกฺขิยา,[๒] ปญฺจวคฺเค ภวา ปญฺจวคฺคิยา.[๓] เอวํ ฉพฺพคฺคิยา,[๔] อุทริยํ,[๕] อตฺตโน อิทนฺติ อตฺตนิยํ.[๖] **น**การาคโม.

จสทฺทคฺคหเณน **กิย-ย-ณฺย**ปฺปจฺจยา จ.[๗] ชาติยา นิยุตฺโต ชาติกิโย.[๘] เอวํ อนฺธกิโย, ชจฺจนฺเธ นิยุตฺโต ชจฺจนฺธกิโย. สสฺส อยนฺติ สกิโย.[๙] เอวํ ปรกิโย.

ยปฺปจฺจโย **สาธุ-หิต-ภว-ชาต**าทิอตฺเถสุ. ยถา กมฺมนิ สาธุ กมฺมญฺญํ,[๑๐] สภายํ สาธุ สพฺภํ,[๑๑] "ยวตํ ตลนา"ทินา **ณ**การาทิ. เอวํ เมธาย หิตํ เมชฺฌํ ฆตํ, ปาทานํ หิตํ ปชฺชํ[๑๒] เตลํ, รถสฺส หิตา รจฺฉา,[๑๓] คาเม ภโว คมฺโม,[๑๔] คเว ภวํ คพฺยํ.[๑๕] "โอ สเร จา"ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน **ย**ปฺปจฺจเย ปเรปิ **อว**าเทโส. กวิมฺหิ ภวํ กพฺยํ,[๑๖] ทิวิ ภวา ทิพฺยา,[๑๗] ถนโต ชาตํ ถญฺญํ,[๑๘] ธนาย สํวตฺตตีติ ธญฺญํ.[๑๙]

ณฺยปฺปจฺจโย. ปริสายํ สาธุ ปาริสชฺโช.[๒๐] **ท**การาคโม.

---

๑ ขุ.ปฏิ. ๓๑/๑/๖
๒ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๑๗/๒๙๐
๓ ม.มู. ๑๒/๒๘๖/๒๔๘
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๙๐/๕๙
๕ ที.มหา. ๑๐/๓๗๗/๒๕๑
๖ โมค. ๔/๓๓, ม.มู. ๑๒/๒๔๗/๒๐๙
๗ นีติ. ๗๖๙
๘ โมคฺ. ๔/๓๒
๙ โมคฺ. ๔/๓๓, ขุ.เปต. ๒๖/๑๑๗/๑๖๕
๑๐ โมคฺ. ๔/๗๓, องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๕๕/๓๖๐
๑๑ ขุ.เปต. ๒๖/๔๖๐/๒๐๕
๑๒ วิ.มหา. ๕/๒๖๗/๓๔
๑๓ โมคฺ. ๔/๗๒, วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๘๕๒/๙๗
๑๔ โมคฺ. ๔/๒๕, วิ.มหา. ๔/๑๓/๑๓
๑๕ โมคฺ. ๔/๓๕
๑๖ โมคฺ. ๔/๓๕,๑๓๐
๑๗ ขุ.ชา. ๒๘/๓๖๗/๑๐๗
๑๘ โมคฺ. ๔/๓๑
๑๙ โมคฺ. ๔/๓๐
๒๐ โมคฺ. ๔/๗๒, องฺ.ติก. ๒๐/๓๘/๑๓๗

สมณานํ หิตา สามญฺญา[๑] ชนา, พฺราหฺมณานํ หิตา พฺราหฺมญฺญา,[๒] อรูเป ภวา อารุปฺปา[๓] อิจฺจาทิ.

“ราชปุตฺตานํ สมูโห”ติ วิคฺคเห

๓๗๙. **สมูหตฺเถ กณฺณา.**[๔]

ฉฏฺฐิยนฺตโต “เตสํ สมูโห”ติ อตฺเถ **กณฺ-ณ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. ราชปุตฺตโก ราชปุตฺตกํ วา, ราชปุตฺโต. เอวํ มานุสฺสโก มานุสฺโส, มาถุรโก มาถุโร, โปริสโก โปริโส, วุทฺธานํ สมูโห วุทฺธโก วุทฺโธ. เอวํ มายูรโก มายูโร, กาโปโต, โกกิโล, มาหิสโก มาหิโส, โอฏฺฐโก, โอรพฺภโก, อฏฺฐนฺนํ สมูโห อฏฺฐโก, ราชานํ สมูโห ราชโก, ภิกฺขานํ สมูโห ภิกฺโข, สิกฺขานํ สมูโห สิกฺโข, ทฺวินฺนํ สมูโห ทฺวยํ,[๕] “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **อิ**การสฺส **อยา**เทโส. เอวํ ติณฺณํ สมูโห ตยํ [๖] อิจฺจาทิ.

“สมูหตฺเถ”ติ วตฺตเต.

๓๘๐. **คามชนพนฺธุสหายาทีหิ ตา.**[๗]

คาม-ชน-พนฺธุ-สหายอิจฺเจวมาทีหิ **ตา**ปจฺจโย โหติ สมูหตฺเถ. คามานํ สมูโห คามตา. เอวํ ชนตา,[๘] พนฺธุตา, สหายตา,

---

๑ ขุ.เปต. ๒๖/๒๔๕/๑๗๘
๒ ขุ.เปต. ๒๖/๒๔๕/๑๗๘
๓ ที.ปา. ๑๑/๓๐๘/๒๐๐
๔ กจฺ. ๓๕๔, โมคฺ. ๔/๖๘, นีติ. ๗๗๑
๕ โมคฺ. ๔/๔๙, วิ.มหาวิ. ๑/๓๙/๒๕
๖ ขุทฺทก.อฏฺ. ๗
๗ กจฺ. ๓๕๕, โมคฺ. ๔/๖๙, นีติ. ๗๗๑
๘ ขุ.เปต. ๒๖/๔๖๐/๒๐๕

นาครตา. “ตา”ติ โยควิภาเคน สกตฺเถปิ.[๑] เทโวเยว เทวตา.[๒] **ตา**ปจฺจยนฺตสฺส นิจฺจมิตฺถิลิงฺคตา.

๓๘๑. **ตทสฺส ฐานมิโย จ.**[๓]

“ตทสฺส ฐาน”มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ ฉฏฺฐิยนฺตโต **อิย**ปฺปจฺจโย โหติ. มทนสฺส ฐานํ มทนิโย,[๔] มทนิยา, มทนิยํ, พนฺธนสฺส ฐานํ พนฺธนิยํ. เอวํ มุจฺฉนิยํ, รชนิยํ, คมนิยํ, ทุสฺสนิยํ, อุปาทานิยํ, ปสาทนิยํ.[๕] **จ**สทฺเทน **หิต**าทิอตฺเถปิ.[๖] อุปาทานานํ หิตา อุปาทานิยา[๗] อิจฺจาทิ.

๓๘๒. **อุปมตฺถายิตตฺตํ.**[๘]

อุปมตฺเถ อุปมาวาจิลิงฺคโต **อายิตตฺต**ปฺปจฺจโย โหติ. ธูโม วิย ทิสฺสตีติ ธูมายิตตฺตํ.[๙] เอวํ ติมิรายิตตฺตํ.[๙]

“ตทสฺส ฐานนฺ”ติ วตฺตเต.

๓๘๓. **ตนฺนิสฺสิตตฺเถ โล.**[๑๐]

“ตนฺนิสฺสิตนฺ”ติ อตฺเถ, “ตทสฺส ฐานนฺ”ติ อตฺเถ จ

---

๑ นีติ. ๗๒
๒ ขุทฺทก.อฏฺ. ๑๕/๓๘๕
๓ สี. ตทสฺส ฐานมีโย จ, กจฺ. ๓๕๖, โมคฺ. ๔/๖๙, นีติ. ๗๗๓
๔ สํ.สหา. ๑๘/๒๔๖/๑๘๐
๕ ขุ.อุ. ๒๕/๑๐/๑๐๒
๖ โมคฺ. ๔/๗๐, นีติ. ๗๗๔
๗ อภิ.สงฺ. ๓๔/๔/๑
๘ กจฺ. ๓๕๗, โมคฺ. ๔/๖๙, นีติ. ๗๗๗
๙ สํ.ส. ๑๕/๑๕๙/๑๔๖
๑๐ กจฺ. ๓๕๘, โมคฺ. ๔/๖๕, นีติ. ๗๗๘

ลปฺปจฺจโย โหติ. ทุฏฺฐุ นิสฺสิตํ, ทุฏฺฐุ ธานํ วา ทุฏฺฐุลฺลํ,[๑] ทุฏฺฐุลฺลา วาจา.[๒] **ล**สฺส ทฺวิภาโว. เอวํ เวทลฺลํ.[๓]

“อภิชฺฌา อสฺส ปกติ, อภิชฺฌา อสฺส พหุลา”ติ วา วิคฺคเห

๓๘๔. อาลุ ตพฺพหุเล.[๔]

ปฐมาวิภตฺยนฺตโต **อาลุ**ปฺปจฺจโย โหติ “ตทสฺส พหุล”-มิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. อภิชฺฌาลุ,[๕] อภิชฺฌาลู อภิชฺฌาลโว. เอวํ สีตาลุ,[๖] ธชาลุ,[๗] ทยาลุ. “สพฺพโต โก”ติ เอตฺถ ปุน **สพฺพโต**คฺคหเณน **ก**การาคโม. อภิชฺฌาลุโก, อภิชฺฌาลุกา, อภิชฺฌาลุกํ. เอวํ สีตาลุโก, ทยาลุโก.[๘] ตถา หีโนว หีนโก.[๙] เอวํ โปตโก, กุมารโก,[๑๐] มาณวโก, มุทุโก, อุชุโก, อปฺปมตฺตกํ,[๑๑] โอรมตฺตกํ,[๑๒] สีลมตฺตกํ[๑๓] อิจฺจาทิ.

“ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺตี”ติ อิมินา ปฏิภาค-กุจฺฉิตสญฺญานุกมฺปาทิอตฺเถสุ **ก**ปฺปจฺจโย.[๑๔] **ปฏิภาคตฺเถ** หตฺถิโน อิว หตฺถิกา.[๑๕] เอวํ อสฺสกา. **กุจฺฉิตตฺเถ** กุจฺฉิโต สมโณ สมณโก.[๑๖] เอวํ พฺราหฺมณโก, มุณฺฑโก,[๑๖] ปณฺฑิตโก,

---

๑ วิ.อฏฺ. ๒/๒๘๕/๓๖
๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๑๐๓
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๙/๑๐
๔ กจฺ. ๓๕๙, โมคฺ. ๔/๘๖, นีติ. ๗๗๙
๕ ม.มู. ๑๒/๓๗/๒๓
๖ วิ.มหา. ๕/๓๔๖/๑๔๙
๗ ชา.อฏฺ. ๔/๗๖
๘ มหาวํส. ๑/๙๔/๒๖๖
๙ โมคฺ. ๔/๔๒, ๖๗
๑๐ ที.มหา. ๑๐/๔๒๐/๒๘๑
๑๑ ที.สี. ๙/๗/๔
๑๒ ที.สี. ๙/๗/๔
๑๓ ที.สี. ๙/๗/๔
๑๔ โมคฺ. ๔/๔๐, นีติ. ๘๓๕
๑๕ ขุ.ชา. ๒๘/๒๑๔๙/๓๕๖
๑๖ ที.สี. ๙/๒๖๓/๙๐

เวยฺยากรณโก. **สญฺญายํ** กตโก,[๑] ภฏโก. **อนุกมฺปายํ** ปุตฺตโก.[๒]

ตถา **กียเตต**โต ปริมาณตฺเถ **ตฺตก-วนฺตุ**ปฺปจฺจยา.[๓] กึ ปริมาณมสฺสาติ กิตฺตกํ. เอวํ ยตฺตกํ, ตตฺตกํ, เอตฺตกํ.[๔] **วนฺตุ**มฺหิ **อา**ตฺตญฺจ. ยํ ปริมาณมสฺสาติ ยาวา, ยาวนฺโต. คุณวนฺตุสมํ. เอวํ ตาวา, ตาวนฺโต, เอตาวา, เอตาวนฺโต อิจฺจาทิ.

“สุวณฺเณน ปกตนฺ”ติ วิคฺคเห[๕]

๓๘๕. ตปฺปกติวจเน มโย.[๖]

ตปฺปกติวจนตฺเถ **มย**ปฺปจฺจโย โหติ.[๗] ปกรียตีติ ปกติ,[๗] เตน ปกติ ตปฺปกติ, ตปฺปกติยา วจนํ กถนํ **ตปฺปกติวจนํ**. สุวณฺณมโย รโถ โสวณฺณมโย วา, สุวณฺณมยา ภาชนวิกติ, สุวณฺณมยํ ภาชนํ. เอวํ รูปิยมยํ, รชตมยํ, ชตุมยํ, ทารุมยํ, มตฺติกามยํ,[๘] อิทฺธิยา นิพฺพตฺตํ อิทฺธิมยํ.[๙]

มนโต นิปฺผนฺนา มโนมยา,[๑๐] อยสา ปกตํ อโยมยํ.[๑๑] เอตฺถ จ “มโนคณาทีนนฺ”ติ วตฺตมาเน

---

๑ วิ.จูฬ. ๗/๒๖๙/๓๓
๒ เถรี.อฏฺ. ๑/๓๔๖/๑๖๘
๓ โมคฺ. ๔/๔๒-๔๔,๑๔๐
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๖๕๕/๔๒๗
๕ สี. สุวณฺณสฺส วิกาโร สุวณฺเณน ปกตนฺติ วา วิคฺคเห
๖ กจฺ. ๓๗๒, โมคฺ. ๔/๖๖, นีติ. ๗๙๘
๗ สี. สา ปกติ อสฺสาติ ตปฺปกติ วิกาโร, ตสฺส วจเน. อถ วา ปกรียตีติ ปกติ.
๘ วิ.มหาวิ. ๑/๘๔/๕๕
๙ วิ.อฏฺ. ๑/๑๗๒/๔๗๘
๑๐ ขุ.ขุ. ๒๕/๑/๑๕
๑๑ โมคฺ. ๓/๕๙, นีติ. ๓๗๕

๓๘๖. **เอเตสโม โลเป.**[๑]

เอเตสํ มโนคณาทีนํ อนฺโต **โอ**ตฺตมาปชฺชเต วิภตฺติโลเป กเตติ **โอ**กาโร.

คเวน ปกตํ กรีสํ, โคโต นิพฺพตฺตนฺติ วา โคมยํ.[๒] "มโย"ติ โยควิภาเคน สกตฺเถปิ.[๓] ทานเมว ทานมยํ,[๔] สีลมยํ[๕] อิจฺจาทิ.

สํสฏฺฐาทิอเนกตฺถตทฺธิตํ.

๕.๓. ภาวตทฺธิต

"อลสสฺส ภาโว"ติ วิคฺคเห

๓๘๗. **ณฺยตฺตตา ภาเว ตุ.**[๖]

ฉฏฺฐิยนฺตโต **ณฺย-ตฺต-ตา**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ "ตสฺส ภาโว" อิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. **ตุ**สทฺทคฺคหเณน **ตฺตน-เณยฺย**าทิ-ปฺปจฺจยา จ. ภวนฺติ เอตสฺมา พุทฺธิสทฺทา อิติ **ภาโว**. สทฺทปฺ-ปวตฺตินิมิตฺตํ วุจฺจติ. วุตฺตญฺจ "ยสฺส คุณสฺส หิ ภาวา ทพฺเพ สทฺทนิเวโส, ตทภิธาเน **ณฺย-ตฺต-ตา**ทโย"ติ.[๗] **ณฺย-ตฺต-**

๑ กจฺ. ๑๘๓, โมคฺ. ๓/๕๙, นีติ. ๓๗๕
๒ โมคฺ. ๔/๖๖, วิ.มหาวิ. ๑/๓๓/๒๐
๓ นีติ. ๗๙๙
๔ ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๕
๕ ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๕
๖ กจฺ. ๓๖๐, โมคฺ. ๔/๕๙, นีติ. ๗๘๐
๗ มหาภาสฺส. ๕/๑/๑๑๙

ตฺตนนฺตานํ นิจฺจํ นปุํสกตฺตํ, **ตา**ปจฺจยนฺตสฺส สภาวโต นิจฺจ-มิตฺถิลิงฺคตา. **ณฺย**ปฺปจฺจโยยํ คุณวจเน พฺราหฺมณาทีหิ. ตตฺถ "อวณฺโณ เย โลปญฺจา"ติ **อวณฺณ**โลโป อาทิวุทฺธิ.

อาลสฺยํ.[๑] เอวํ อาโรคฺยํ,[๒] อุทคฺคสฺส ภาโว โอทคฺยํ,[๓] สขิโน ภาโว สขฺยํ,[๔] อณณสฺส ภาโว อาณณฺยํ,[๕] วิธวาย ภาโว เวธพฺยํ,[๖] ทุพฺพลสฺส ภาโว ทุพฺพลฺยํ,[๗] ( )[๘] จปลสฺส ภาโว จาปลฺยํ.[๙]

วิยตฺตสฺส ภาโว เวยฺยตฺติยํ,[๑๐] มจฺฉรสฺส ภาโว มจฺฉริยํ.[๑๑] เอวํ อิสฺสริยํ,[๑๒] อาลสิยํ,[๑๓] มุณฺฑิยํ, มูฬฺหิยํ. เอตฺถ "เวยฺยตฺติยนฺ"ติ-[๑๔] อาทีสุ "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา ยมฺหิ **อิ**การาคโม.

"ปณฺฑิตสฺส ภาโว ปณฺฑิตฺยนฺ"ติอาทีสุ "ยวตํ ตลนทการานํ พฺยญฺชนานิ จลญชการตฺตนฺ"ติ **ตฺย**การสํโยคาทีนํ **จลญช**-การาเทสา, ทฺวิตฺตํ. ปณฺฑิจฺจํ,[๑๕] พหุสฺสุตสฺส ภาโว พาหุสฺสจฺจํ.[๑๖] "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา **อุ**การสฺส **อ**กาโร. เอวํ โปโรหิจฺจํ,[๑๗]

---

๑ องฺ.ทสก. ๒๔/๗๓/๑๐๘
๒ องฺ.ทสก. ๒๔/๗๓/๑๐๘
๓ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๙/๑๙๔
๔ ชา.อฏฺ. ๔/๙๙/๑๔๖
๕ ที.สี. ๙/๒๒๔/๗๔
๖ วิ.มหา. ๔/๖๓/๕๕
๗ วิ.มหาวิ. ๑/๔๕/๓๐
๘ สี. (พาลสฺส ภาโว พาลฺยํ)
๙ อภิ.วิ. ๓๕/๘๓๒/๔๒๑
๑๐ ม.ฏี. ๑/๗๐/๔๗
๑๑ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๔๑๓/๓๑๕
๑๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐๔/๒๓๕
๑๓ ขุ.ธ. ๒๕/๒๘๐/๖๕
๑๔ โมคฺ. ๔/๔๙
๑๕ อภิ.อฏฺ. ๑/๑๖/๑๙๘
๑๖ ขุ.ขุ. ๒๕/๕/๔
๑๗ ที.มหา. ๑๐/๓๒๑/๒๐๘

อธิปติสฺส ภาโว อาธิปจฺจํ,[๑] มุฏฺฐสฺสติสฺส ภาโว มุฏฺฐสฺสจฺจํ.[๒] **อิวณฺณ**โลโป. กุสลสฺส ภาโว โกสลฺลํ.[๓] เอวํ เวปุลฺลํ,[๔] สมานานํ ภาโว สามญฺญํ,[๕] คิลานสฺส ภาโว เคลญฺญํ,[๖] "กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรา"-ทิสุตฺเตน สํโยเค ปเร รสฺสตฺตํ.

สุหทสฺส ภาโว โสหชฺชํ.[๗] เอวํ เวสารชฺชํ,[๘] กุสีทสฺส ภาโว โกสชฺชํ.[๙] "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา **อี**การสฺส **อ**กาโร. ตถา "ปุริสสฺส ภาโว โปริสนฺ"ติอาทีสุ[๑๐] "ยวตํ ตลนา"ทิสุตฺเต **การ**คฺคหเณน ยวตํ **ส**การ**กจฏฺปว**คฺคานํ **ส**การ**กจฏฺปว**คฺคาเทสา. สุมนสฺส ภาโว โสมนสฺสํ.[๑๑] เอวํ โทมนสฺสํ,[๑๒] โสวจสฺสํ, โทวจสฺสํ.[๑๓] เอตฺถ **ส**การาคโม. ตถา นิปกสฺส ภาโว เนปกฺกํ.[๑๔] ทฺวิตฺตํ. เอวํ อาธิกฺกํ, ทุภคสฺส ภาโว โทภคฺคํ, วาณิชสฺส ภาโว วาณิชฺชํ,[๑๕] ราชิโน ภาโว รชฺชํ,[๑๖] "กฺวจา"ทินา รสฺสตฺตํ. สรูปสฺส ภาโว สารุปฺปํ.[๑๗] เอวํ โอปมฺมํ,[๑๘] โสขุมฺมํ.

ตถสฺส ภาโว ตจฺฉํ,[๑๙] ทุมฺเมธสฺส ภาโว ทุมฺเมชฺฌํ,[๒๐]

---

๑ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๕๒/๕๑
๒ อภิ.วิ. ๓๕/๙๐๖/๔๔๑
๓ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑๖/๑๙๘
๔ องฺ.เอกก. ๒๐/๒๙๘/๓๒
๕ อภิ.สงฺ. ๓๔/๘๘/๕๘
๖ องฺ.เอกก. ๒๐/๗๔/๒๑๓
๗ โมคฺ. ๔/๑๒๗
๘ ม.มู. ๑๒/๑๕๐/๑๑๐
๙ ขุ.ธ. ๒๕/๒๔๑/๕๙
๑๐ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๐/๑๐๙
๑๑ โมคฺ. ๔/๑๒๘, อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๖๕/๕๒
๑๒ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๙๔/๑๑๘
๑๓ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑๐๙/๙๙
๑๔ อภิ.วิ. ๓๕/๕๐๘/๒๙๔
๑๕ ที.สี. ๙/๓๓๘/๑๓๖
๑๖ วิ.มหาวิ. ๒/๕๓๙/๓๘
๑๗ วิ.มหาวิ. ๒/๔๙๗/๓๔๕
๑๘ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๓๖๒/๓๐๒
๑๙ ที.สี. ๙/๕๑๓/๒๒๙
๒๐ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๘๐/๑๐๐

สมณสฺส ภาโว สามญฺญํ,[๑] เอวํ พฺราหฺมญฺญํ,[๒] นิปุณสฺส ภาโว เนปุญฺญํ.[๓] "ตจฺฉนฺ"ติอาทีสุปิ **การ**คฺคหเณเนว ยวตํ **ถ-ธ-ณ-**การานํ **ฉ-ฌ-ญ-**การาเทสา.

ตฺต-ตาปจฺจเยสุ ปํสุกูลิกสฺส ภาโว ปํสุกูลิกตฺตํ[๔] ปํสุกูลิกตา. เอวํ เตจีวริกตา, โอทริกตฺตํ โอทริกตา, มนุสฺสตฺตํ[๕] มนุสฺสตา ชาติ, นีลตฺตํ นีลตา คุโณ, ยาจกตฺตํ ยาจกตา กฺริยา, ทณฺฑิตฺตํ ทณฺฑิตา ทพฺพํ, สจฺจวาทิตา, ปารมิตา,[๖] กตญฺญุตา,[๗] สพฺพญฺญุตา, "กฺวจา"ทินา ตาปจฺจเย รสฺสตฺตํ, อปฺปิจฺฉตา,[๘] อสํสคฺคตา, ภสฺสารามตา,[๙] นิทฺทารามตา,[๑๐] ลหุตา[๑๑] อิจฺจาทิ.

ตฺตนปจฺจเย ปุถุชฺชนสฺส ภาโว ปุถุชฺชนตฺตนํ, เวทนตฺตนํ, ชายตฺตนํ.[๑๒]

เณยฺยเย สุจิสฺส ภาโว โสเจยฺยํ.[๑๓] เอวํ อาธิปเตยฺยํ,[๑๔] กวิสฺส ภาโว กาเวยฺยํ,[๑๕] เถนสฺส ภาโว เถยฺยํ.[๑๖] มหาวุตฺตินา **น**การสฺส โลโป.

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๘๘/๕๘
๒ วิ.มหาวิ. ๑/๘๘/๕๘
๓ อภิ.สงฺ. ๓๔/๕๒๕/๓๐๑
๔ องฺ.เอกก. ๒๐/๓๓๖/๔๐
๕ พุทฺธวํ.อฏฺ. ๕๐/๓๘๙
๖ จริย.อฏฺ. ๑/๑๐
๗ ขุ.สุ. ๒๕/๒๖๘/๓๘๕
๘ องฺ.เอกก. ๒๐/๓๖๖/๔๐
๙ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๒๑/๒๙๘
๑๐ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๒๑/๒๙๘
๑๑ อภิ.สงฺ. ๓๔/๓๒๒/๙๒
๑๒ วิ.มหาวิ. ๑/๒๙๙/๒๓๓
๑๓ ที.ปา. ๑๑/๓๐๔/๑๙๒
๑๔ องฺ.ติก. ๒๐/๔๐/๑๔๒
๑๕ ขุ.เถร. ๒๖/๑๒๖๒/๔๒๖
๑๖ วิ.อฏฺ. ๑/๑๙๕/๕๒๖

“ณฺยตฺตตา”ติ โยควิภาเคน กมฺมนิ สกตฺเถ จ **ณฺย**าทโย. วีรานํ ภาโว กมฺมํ วา วีริยํ,[๑] ปริภฏฺสฺส กมฺมํ ปาริภฏฺยํ,[๒] ปาริภฏฺยสฺส ภาโว ปาริภฏฺยตา.[๓] เอวํ โสวจสฺสตา,[๔] ภิสคฺคสฺส[๕] กมฺมํ เภสชฺชํ, พฺยาวฏสฺส กมฺมํ เวยฺยาวจฺจํ,[๖] สจสฺส ภาโว กมฺมํ วา สาเจยฺยํ.[๗]

สกตฺเถ ปน ยถาภูตเมว ยถาภุจฺจํ,[๘] กรุณาเยว การุญฺญํ,[๙] ปตฺตกาลเมว ปตฺตกลฺลํ,[๑๐] อากาสานนฺตเมว อากาสานญฺจํ,[๑๑] กายปาคุญฺญตา[๑๒] อิจฺจาทิ.

“วิสมสฺส ภาโว”ติ วิคฺคเห

“ตฺตตา, ภาเว”ติ จ วตฺตเต.

๓๘๘. ณ วิสมาทีหิ.[๑๓]

วิสมอิจฺเจวมาทีหิ ฉฏฺฐิยนฺเตหิ **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ **ตฺตตา** จ “ตสฺส ภาโว” อิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. อากติคโณยํ. เวสมํ.[๑๔] วิสมตฺตํ วิสมตา. สุจิสฺส ภาโว โสจํ สุจิตฺตํ สุจิตา, ครุโน ภาโว คารโว.[๑๕] อาทิวุทฺธิ, “โอ สเร จา”ติ สุตฺเต **จ**สทฺทคฺคหเณน

---

๑ ที.สี. ๙/๑๖๘/๕๔
๒ วิสุทฺธิ. ๑/๑๗/๒๙
๓ อภิ.อฏฺ. ๒/๘๖๒/๕๒๓, วิสุทฺธิ. ๑/๑๗/๒๙
๔ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๓๓๔/๒๙๙
๕ สี. ภิสชสฺส
๖ วิ.อฏฺ. ๑/๑๘๕/๕๐๘
๗ องฺ.เอกก. ๒๐/๑๘๑/๙๑
๘ ที.สี.อฏฺ. ๑/๒๘/๙๒
๙ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๓/๘๕
๑๐ วิ.อฏฺ. ๒/๓๕๐/๖๓
๑๑ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๒๖๕/๒๖๐
๑๒ อภิ.สงฺ. ๓๔/๔๘/๒๙
๑๓ กจฺ. ๓๖๑, นีติ. ๗๘๑
๑๔ โมคฺ. ๔/๕๙
๑๕ ขุ.ขุ. ๒๕/๙/๔

อุการสฺส จ **อวา**เทโส. ปฏุโน ภาโว ปาฏวํ ปฏุตฺตํ ปฏุตา,

"อุชุโน ภาโว อชฺชวํ,[๑] มุทุโน ภาโว มทฺทวํ"[๒] อิจฺจตฺร "อาตฺตญฺจา"ติ **ณ**มฺหิ **อิ**การ**รุ**การานํ **อา**ตฺตํ, ทฺวิภาโว. สํโยเค อาทิรสฺสตฺตญฺจ. อุชุตา, มุทุตา.[๓] เอวํ อิสิสฺส ภาโว อาริสฺยํ,[๔] อาสภํ,[๕] กุมารสฺส ภาโว โกมารํ, ยุวสฺส ภาโว โยพฺพนํ.[๖] มหาวุตฺตินา **น**การาคโม. ปรมานํ ภาโว กมฺมํ วา ปารมี[๗] ทานาทิกฺริยา. "ณวณิกา"ทิสุตฺเตน **อี**ปจฺจโย. สมคฺคานํ ภาโว สามคฺคี.[๘]

๓๘๙. รมณียาทิโต กณฺ.[๙]

รมณียอิจฺเจวมาทิโต **กณฺ**ปจฺจโย โหติ **ตฺต-ตา** จ ภาวตฺเถ. รมณียสฺส ภาโว ราเมณียกํ รมณียตฺตํ รมณียตา. เอวํ มานุญฺญกํ มนุญฺญตฺตํ มนุญฺญตา, ปิยรูปกํ ปิยรูปตฺตํ ปิยรูปตา, กลฺยาณกํ กลฺยาณตฺตํ กลฺยาณตา, โจรกํ โจริกา วา, โจรตฺตํ โจรตา, อชฺฌตฺตกํ อชฺฌตฺตตฺตํ อชฺฌตฺตตา อิจฺจาทิ.

ภาวตทฺธิตํ.

---

๑ โมคฺ. ๔/๑๒๗, ขุ.สุ. ๒๕/๒๙๕/๓๙๐
๒ โมคฺ. ๔/๕๙
๓ อภิ.สงฺ. ๓๔/๔๕/๒๘
๔ โมคฺ. ๔/๑๒๔
๕ โมคฺ. ๔/๖๑/๑๒๔, ที.อฏฺ. ๓/๔๐๓/๒๙๗
๖ โมคฺ. ๔/๖๐
๗ จริยา.อฏฺ. ๑/๑๒๒/๓๑๔
๘ ชา.อฏฺ. ๔/๙๙/๑๔๗
๙ กจฺ. ๓๖๒, โมคฺ. ๔/๕๙, นีติ. ๗๘๒

๕.๔. วิเสสตทฺธิต

“สพฺเพ อิเม ปาปา, อยมิเมสํ วิเสเสน ปาโป”ติ วิคฺคเห

๓๙๐. วิเสเส ตรตมิสิกิยิฏฺฐา.[๑]

วิเสสตฺเถ **ตร ตม อิสิก อิย อิฏฺฐ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. ปาปตโร, ปาปตรา, ปาปตรํ. ตโตปิ อธิโก ปาปตโม, ปาปตมา, ปาปตมํ. ปาปิสิโก,[๒] ปาปิสิกา, ปาปิสิกํ. ปาปิโย, ปาปิยา, ปาปิยํ. ปาปิฏฺโฐ, ปาปิฏฺฐา, ปาปิฏฺฐํ. อติสเยน ปาปิฏฺโฐ ปาปิฏฺฐตโร. เอวํ ปฏุตโร, ปฏุตโม, ปฏิสิโก, ปฏิโย, ปฏิฏฺโฐ. สพฺเพสํ อติสเยน วโร วรตโร,[๓] วรตโม, วริสิโก, วริโย, วริฏฺโฐ. เอวํ ปณีตตโร, ปณีตตโม.

“สพฺเพ อิเม วุฑฺฒา, อยมิเมสํ วิเสเสน วุฑฺโฒ”ติ อตฺเถ **อิย-อิฏฺฐ**ปฺปจฺจยา โหนฺติ.

๓๙๑. วุฑฺฒสฺส โช อิยิฏฺเฐสุ.[๔]

สพฺพสฺเสว **วุฑฺฒ**สทฺทสฺส **โช** โหติ **อิย-อิฏฺฐ**อิจฺเจเตสุ ปจฺจเยสุ. เชยฺโย เชฏฺโฐ.[๕] เอตฺถ จ “สรโลปา”ทิสุตฺเต **ตุ**คฺคหเณน โลปมกตฺวา “สรา สเร โลปนฺ”ติ ปุพฺพสเร ลุตฺเต “กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต”ติ **เอ**กาโร.

---

๑ สี. ตรตมิสฺสิกิยิฏฺฐา, กจฺ. ๓๖๓, โมคฺ. ๔/๖๔, นีติ. ๗๘๖

๒ สี, พา, ฎี, โมคฺ. ปาปิสฺสิโก

๓ ที.ปา. ๑๑/๒๑๙/๑๓๘

๔ กจฺ. ๒๖๒, โมคฺ. ๔/๑๓๕, นีติ ๕๑๓

๕ วิ.อฏฺ. ๑/๑๑/๑๓๕

“อิยิฏฺเฐสู”ติ อธิกาโร, “โช”ติ จ วตฺตเต.

๓๙๒. ปสตฺถสฺส โส จ.[๑]

สพฺพสฺเสว **ปสตฺถ**สทฺทสฺส **สา**เทโส โหติ **โช** จ อิยิฏฺเฐสุ. อยญฺจ ปสตฺโถ อยญฺจ ปสตฺโถ สพฺเพ อิเม ปสตฺถา, อยมิเมสํ วิเสเสน ปสตฺโถติ เสยฺโย[๒] เสฏฺโฐ,[๓] เชยฺโย เชฏฺโฐ.

๓๙๓. อนฺติกสฺส เนโท.[๔]

สพฺพสฺเสว **อนฺติก**สทฺทสฺส **เนท**าเทโส โหติ อิยิฏฺเฐสุ. วิเสเสน อนฺติโกติ เนทิโย เนทิฏฺโฐ.

๓๙๔. พาฬฺหสฺส สาโธ.[๕]

สพฺพสฺเสว **พาฬฺห**สทฺทสฺส **สาธ**าเทโส โหติ อิยิฏฺเฐสุ. วิเสเสน พาโฬฺหติ สาธิโย สาธิฏฺโฐ.

๓๙๕. อปฺปสฺส กณฺ.[๖]

สพฺพสฺส **อปฺป**สทฺทสฺส **กณฺ** โหติ อิยิฏฺเฐสุ. วิเสเสน อปฺโปติ กณิโย กณิฏฺโฐ.

“วิเสเสน ยุวา”ติ อตฺเถ “กณฺ” อิติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๒๖๓, โมคฺ. ๔/๑๓๖, นีติ. ๕๑๒
๒ องฺ.เอกก. ๒๐/๓๐/๑๒๖
๓ วิ.อฏฺ. ๑/๑๑/๑๓๕
๔ กจฺ. ๒๖๔, โมคฺ. ๔/๑๓๖, นีติ. ๕๑๔
๕ กจฺ. ๒๖๕, โมคฺ. ๔/๑๓๖, นีติ. ๕๑๕
๖ กจฺ. ๒๖๖, โมคฺ. ๕/๑๓๗, นีติ. ๕๑๖

๓๙๖. **ยุวานณฺจ.**[๑]

สพฺพสฺส **ยุว**สทฺทสฺส **กณฺ** โหติ อิยิฏฺเฐสุ. “เตสุ วุทฺธี”-ติอาทินา **ณ**การสฺส **น**กาโร. กนิโย, กนิฏฺโฐ.

๓๙๗. **วนฺตุมนฺตุวีนญฺจ โลโป.**[๒]

วนฺตุ-มนฺตุ-วีอิจฺเจเตสํ ปจฺจยานํ โลโป โหติ อิยิฏฺเฐสุ. สพฺเพ อิเม คุณวนฺโต, อยมิเมสํ วิเสเสน คุณวาติ คุณิโย คุณิฏฺโฐ. วิเสเสน สติมาติ สติโย สติฏฺโฐ. วิเสเสน เมธาวีติ เมธิโย เมธิฏฺโฐ อิจฺจาทิ.

วิเสสตทฺธิตํ.

๕.๕. อสฺสตฺถิตทฺธิต

“เมธา ยสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตี”ติ วิคฺคเห

๓๙๘. **ตทสฺสตฺถีติ วี จ.**[๓]

ปฐมาวิภตฺยนฺตา “ตทสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชติ” อิจฺเจ-เตสฺวตฺเถสุ **วี**ปจฺจโย โหติ. เมธา-มายาสทฺเทหิ จายํ. เมธาวี,[๔] เมธาวิโน. อิตฺถิยํ **อี**การนฺตตฺตา “ปติภิกฺขุราชีการนฺเตหิ อินี”ติ **อินี**. เมธาวินี, เมธาวินิโย. นปุํสเก เมธาวิ กุลํ. เอวํ มายาวี,[๕]

---

๑ กจฺ. ๒๖๗, โมคฺ. ๔/๑๓๗, นีติ. ๕๑๗ ๒ กจฺ. ๒๖๘, โมคฺ. ๔/๑๓๘, นีติ. ๕๑๘
๓ กจฺ. ๓๖๔, โมคฺ. ๔/๘๙, นีติ. ๗๘๗ ๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑/๑
๕ ที.ปา. ๑๑/๖๓/๓๗

มายาวินี, มายาวิ จิตฺตํ.

จคฺคหเณน **โส-อิล-ว-อาล**าทิปฺปจฺจยา จ.[๑] ยถา สุเมธา ยสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ สุเมธโส.[๒] รสฺสตฺตํ. เอวํ โลมโส.[๓] ปิจฺฉํ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ปิจฺฉิโล.[๔] เอวํ เผณิโล, ตุณฺฑิโล, ชฏิโล.[๕] เกสา อสฺส อตฺถีติ เกสโว,[๖] วาจาโล อิจฺจาทิ.

"ตโป อสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตี"ติ วิคฺคเห

"ตทสฺสตฺถี"ติ อธิกาโร.

๓๙๙. **ตปาทิโต สี.**[๗]

ตปอิจฺเจวมาทิโต **สี**ปจฺจโย โหติ "ตทสฺสตฺถิ" อิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. **ส**สฺส ทฺวิภาโว. ตปสฺสี,[๘] ตปสฺสิโน, ตปสฺสินี, ตปสฺสิ. เอวํ เตชสฺสี,[๙] ยสสฺสี,[๑๐] มนสฺสี, ปยสฺสี.

"ทณฺโฑ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตี"ติ วิคฺคเห

๔๐๐. **ทณฺฑาทิโต อิกอี.**[๑๑]

อาทิสทฺโทยํ ปการตฺโถ. **ทณฺฑ**อิจฺเจวมาทิโต อวณฺณนฺตา **อิก-อี**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ "ตทสฺสตฺถิ" อิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ.

---

๑ นีติ. ๗๘๘
๒ โมคฺ. ๔/๙๓, ขุ.ธ. ๒๕/๒๙/๒๑
๓ ขุ.อป. ๓๓/๓๐๘/๒๕๙
๔ โมคฺ. ๔/๘๐
๕ วิ.มหา. ๔/๓๗/๓๒
๖ โมคฺ. ๔/๘๘, ขุ.เปต. ๒๖/๒๐๘/๑๗๕
๗ กจฺ. ๓๖๕, โมคฺ. ๔/๙๑, นีติ. ๗๘๙
๘ วิ.อฏฺ. ๑/๙/๑๓๐
๙ ขุ.ชา. ๒๗/๑๗/๗๖
๑๐ ที.สี. ๙/๑๕๒/๔๗
๑๑ กจฺ. ๓๖๖, โมคฺ. ๔/๘๐, นีติ. ๗๙๐

ทณฺฑิโก ทณฺฑี ทณฺฑิโน ทณฺฑินี. เอวํ มาลิโก มาลี มาลินี, ฉตฺติโก ฉตฺตี, รูปิโก รูปี,[๑] เกสิโก เกสี, สํฆี,[๒] ญาณี, หตฺถี[๓] อิจฺจาทิ.

๔๐๑. **มธฺวาทิโต โร.**[๔]

มธุอาทิโต **ร**ปฺปจฺจโย โหติ "ตทสฺสตฺถี"ติ อตฺเถ. มธุ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ มธุโร[๕] คุโฬ, มธุรา สกฺขรา, มธุรํ ขีรํ. กุญฺชา หนู เอตสฺส สนฺตีติ กุญฺชโร.[๖] สพฺพสฺมึ วตฺตพฺเพ มุขมสฺส อตฺถีติ มุขโร.[๗] สุสิ อสฺส อตฺถีติ สุสิโร.[๘] เอวํ รุจิโร, นคโร.[๙]

"คุโณ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตี"ติ วิคฺคเห

๔๐๒. **คุณาทิโต วนฺตุ.**[๑๐]

คุณอิจฺเจวมาทิโต **วนฺตุ**ปฺปจฺจโย โหติ "ตทสฺส อตฺถี"ติ อตฺเถ. วิภตฺติโลเป นามพฺยปเทเส จ กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. คุณวนฺตุ **สิ**, "สวิภตฺติสฺส, นฺตุสฺสา"ติ อธิกิจฺจ "อา สิมฺหี"ติ **อา**ตฺตํ. คุณวา ปุริโส. เสสํ เณยฺยํ. เอวํ คณวา, กุลวา อิจฺจาทโย. อิตฺถิยํ "ณวณิกเณยฺยณนฺตูหี"ติ **อี**ปจฺจโย. "วา"ติ วตฺตมาเน "นฺตุสฺส ตมีกาเร"ติ **ต**กาโร. คุณวตี คุณวนฺตี

---

๑ ที.สี. ๙/๘๒/๓๓
๒ ที.สี. ๙/๑๕๒/๔๗
๓ ม.อุ. ๑๔/๒๕๑/๒๑๘
๔ กจฺ. ๓๖๗, โมคฺ. ๔/๘๒, นีติ. ๗๙๑
๕ ที.อฏฺ. ๑/๓๐๓/๒๕๔
๖ วิมาน.อฏฺ. ๓๐/๓๒
๗ ขุทฺทก.อฏฺ. ๒๗๗/๑๒๑
๘ ม.อฏฺ. ๒/๓๙๑/๒๐๘
๙ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๒/๒๔๖
๑๐ กจฺ. ๓๖๘, โมคฺ. ๔/๗๙, นีติ. ๗๙๒

อิจฺจาทิ. นปุํสเก "อํ นปุํสเก"ติ สวิภตฺติสฺส **นฺตุ**สฺส **อม**าเทโส. คุณวํ อิจฺจาทิ.

"สติ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตี"ติ วิคฺคเห

"ตทสฺสตฺถี"ติ วตฺตเต.

๔๐๓. สตฺยาทีหิ มนฺตุ.[๑]

สติอิจฺเจวมาทีหิ อวณฺณนฺตรหิเตหิ ปฐมาวิภตฺยนฺเตหิ ลิงฺเคหิ **มนฺตุ**ปฺปจฺจโย โหติ "ตทสฺสตฺถี"ติ อตฺเถ. เสสํ คุณวนฺตุสมํ. สติมา,[๒] สติมตี สติมนฺตี สติมํ. เอวํ ธิติมา,[๓] คติมา[๔] อิจฺจาทโย.

ตถา "อายุ อสฺส อตฺถีติ อายุ มนฺตุ"อิจฺจตฺร

๔๐๔. อายุสฺสุการาส มนฺตุมฺหิ.[๕]

อายุสฺส **อุ**กาโร **อส**[๖] โหติ มนฺตุมฺหีติ **อส**าเทโส. อายสฺมา.[๗] เสสํ สมํ. คาโว อสฺส สนฺตีติ โคมา โคมนฺโต. โคมตี โคมนฺตี. โคมํ กุลํ อิจฺจาทิ.

"สทฺธา อสฺส อตฺถี"ติ วิคฺคเห

๔๐๕. สทฺธาทิโต ณ.[๘]

สทฺธา-ปญฺญาอิจฺเจวมาทิโต **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ "ตทสฺสตฺถิ"-

---

๑ กจฺ. ๓๖๙, โมคฺ. ๔/๗๘, นีติ. ๗๙๓
๒ ม.มู. ๑๒/๒๑๑/๑๗๙
๓ องฺ.เอกก. ๒๐/๒๒๒/๒๕
๔ องฺ.เอกก. ๒๐/๒๒๑/๒๕
๕ สี. อายุสฺสุการสฺ มนฺตุมฺหิ, กจฺ. ๓๗๑, โมคฺ. ๔/๑๓๔, นีติ. ๗๙๗
๖ สี. อสฺ
๗ วิ.อฏฺ. ๒/๒๓๔/๑
๘ กจฺ. ๓๗๐, โมคฺ. ๔/๘๔, นีติ. ๗๙๕

อิจฺเจตสฺมึ อตฺเถ. สทฺโธ[๑] ปุริโส, สทฺธา กญฺญา, สทฺธํ กุลํ. เอวํ ปญฺโญ, อมจฺฉโร. ตถา พุทฺธํ พุทฺธิ อสฺส อตฺถีติ พุทฺโธ อิจฺจาทิ.

อสฺสตฺถิตทฺธิตํ.

๕.๖. สงฺขฺยาตทฺธิต

"ปญฺจนฺนํ ปูรโณ"ติ วิคฺคเห

๔๐๖. **สงฺขฺยาปูรเณ โม.**[๒]

ปูรยติ สงฺขฺยา อเนนาติ ปูรโณ, สงฺขฺยาย ปูรโณ **สงฺขฺยา-ปูรโณ**. ตสฺมึ สงฺขฺยาปูรณตฺเถ ฉฏฺฐิยนฺตโต **ม**ปฺปจฺจโย โหติ.[๓] ปญฺจโม,[๔] ปญฺจนฺนํ ปูรณี ปญฺจมี. "นทาทิโต วา อี"ติ **อี**ปจฺจโย. "อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย"ติ **อา**ปจฺจโย. ปญฺจมา วีริยปารมี,[๕] ปญฺจมํ ฌานํ.[๖] เอวํ สตฺตโม, สตฺตมี สตฺตมา, สตฺตมํ. อฏฺฐโม, อฏฺฐมี อฏฺฐมา, อฏฺฐมํ. นวโม, นวมี นวมา, นวมํ. ทสโม, ทสมี ทสมา, ทสมํ อิจฺจาทิ.

"สงฺขฺยาปูรเณ"ติ อธิกาโร.

---

๑ สุตฺตนิ.อฏฺ. ๒/๓๗๔/๑๘๕
๒ กจฺ. ๓๗๓, โมคฺ. ๔/๕๒, นีติ. ๘๐๒
๓ สี. โหติ วา.
๔ สี. ปญฺจโม วคฺโค
๕ ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๑๓๗/๔๖๑
๖ อภิ.สงฺ ๓๔/๘๓/๓๕

๔๐๗. **จตุจฺเฉหิ ถฐา.**[๑]

จตุ-ฉอิจฺเจเตหิ **ถ-ฐ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ[๒] สงฺขฺยาปูรณตฺเถ. จตุนฺนํ ปูรโณ จตุตฺโถ. ทุติยตฺตํ. จตุตฺถี จตุตฺถา, จตุตฺถํ. ฉนฺนํ ปูรโณ ฉฏฺโฐ, ฉฏฺฐี ฉฏฺฐา, ฉฏฺฐํ. ฉฏฺโฐ เอว ฉฏฺฐโม.[๓]

"ฉาหํ, ฉหายตนํ" อิจฺจตฺร

๔๐๘. **ส ฉสฺส วา.**[๔]

ฉสฺส **ส**การาเทโส โหติ วา สงฺขฺยาเน. ฉาหมสฺส ชีวิตํ สาหํ ฉาหํ วา, สฬายตนํ.

"ทฺวินฺนํ ปูรโณ"ติ วิคฺคเห

๔๐๙. **ทฺวิตีหิ ติโย.**[๕]

ทฺวิ-ติอิจฺเจเตหิ **ติย**ปฺปจฺจโย โหติ สงฺขฺยาปูรณตฺเถ.

วิปริณาเมน "ทฺวิติณฺณนฺ"ติ วตฺตมาเน

๔๑๐. **ติเย ทุตาปิ จ.**[๖]

ทฺวิ-ติอิจฺเจเตสํ **ทุ-ต**อิจฺจาเทสา โหนฺติ ติยปฺปจฺจเย ปเร. ทุติโย ปุริโส, ทุติยา, ทุติยํ. เอวํ ติณฺณํ ปูรโณ ตติโย, ตติยา,

---

๑ กจฺ. ๓๘๔, โมคฺ. ๓/๕๔, นีติ. ๗๑๖

๒ สี. โหนฺติ วา

๓ ขุ.สุ. ๒๕/๑๐๓/๓๕๖

๔ กจฺ. ๓๗๔, โมคฺ. ๓/๖๒, นีติ. ๘๐๔

๕ กจฺ. ๓๘๕, นีติ. ๘๑๗

๖ กจฺ. ๓๘๖, โมคฺ. ๓/๙๑-๒, นีติ. ๘๑๘

ตติยํ. **อปิ**คฺคหเณน อญฺญตฺถาปิ **ทฺวิ**สทฺทสฺส **ทุ**อาเทโส โหติ, **จ**สทฺเทน **ทิ** จ. เทฺว รตฺติโย ทุรตฺตํ, ทุวิธํ, ทุวงฺคํ, ทิรตฺตํ,[๑] ทิคุณํ,[๒] ทิคุ.

๔๑๑. เตสมฑฺฒูปปเทน อฑฺฒุฑฺฒ-ทิวฑฺฒ-ทิยฑฺฒฑฺฒติยา.[๓]

เตสํ จตุตฺถทุติยตติยานํ อฑฺฒูปปทานํ อฑฺฒูปปเทน สห **อฑฺฒุฑฺฒ-ทิวฑฺฒ-ทิยฑฺฒ-อฑฺฒติยา**เทสา โหนฺติ.

เอตฺถ จ

อฑฺฒูปปทปาทาน- สามตฺถา อฑฺฒปุพฺพกา
เตสํสทฺเทน คยฺหนฺเต จตุตฺถทุติยาทโย.[๔]

อฑฺเฒน จตุตฺโถ อฑฺฒุฑฺโฒ, อฑฺเฒน ทุติโย ทิวฑฺโฒ ทิยฑฺโฒ,[๕] อฑฺเฒน ตติโย อฑฺฒติโย.

"เอกญฺจ ทส จา"ติ อตฺเถ ทฺวนฺทสมาเส, "เอเกน อธิกา ทสา"ติ อตฺเถ ตปฺปุริสสมาเส วา กเต "สงฺขฺยาเน"ติ วตฺตมาเน "เทฺวกฏฺฐานมากาโร วา"ติ **อา**ตฺตํ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

เตน เจตฺถ

เทฺวกฏฺฐานํ ทเส นิจฺจํ ทฺวิสฺสานวุติยา นวา
อิตเรสมสนฺตญฺจ อาตฺตํ ทีเปติ วาสุติ.

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๕๑/๑๓๒
๒ วิ.อฏฺ. ๑/๑๑๒/๓๘๙
๓ กจฺ. ๓๘๗, โมคฺ. ๓/๑๐๕๖, นีติ. ๘๑๖
๔ โมคฺ. ๓/๑๐๒
๕ องฺ.เอกก. ๒๐/๘๕/๒๒๔

"เอกาทิโต ทส ร สงฺขฺยาเน"ติ รตฺตํ.[๑]

ราเทโส วณฺณมตฺตตฺตา วณฺณมตฺตปฺปสงฺคิปิ
สิยา ทสสฺส ทสฺเสว นิมิตฺตาสนฺนภาวโต.

ตโต พหุวจนํ โย. "ปญฺจาทีนมกาโร"ติ สวิภตฺติสฺส อนฺตสฺส **อ**ตฺตํ. เอการส, เอกาทส. ลิงฺคตฺตเยปิ สมานํ.

"วา"ติ วตฺตเต.

๔๑๒. เอกาทิโต ทสฺสี.[๒]

เอกาทิโต ปรสฺส **ทส**สฺส อนฺเต **อี**ปจฺจโย โหติ วา ปูรณตฺเถ.

ทสสฺส ปจฺจยาโยคา ลทฺธมนฺเตติ อตฺถโต
ตทนฺตสฺส สภาเวน อิตฺถิยํเยว สมฺภโว.

เอกาทสนฺนํ ปูรณี เอกาทสี. อญฺญตฺร เอกาทสโม, เอกาทสมํ.

เทฺว จ ทส จ, ทฺวีหิ วา อธิกา ทสาติ "ทฺวิ ทส"อิจฺจตฺร "วา"ติ วตฺตเต.

"วีสติทเสสุ พา ทฺวิสฺส ตู"ติ **พา**เทโส,[๓] **ท**สฺส **รา**เทโส. พารส. อญฺญตฺร **อา**ตฺตํ. ทฺวาทส. ทฺวาทสนฺนํ ปูรโณ พารสโม, ทฺวาทสโม, ทฺวาทสี.

---

๑ โมคฺ. ๓/๑๐๓ ๒ กจฺ. ๓๗๕, นีติ. ๘๐๕
๓ โมคฺ. ๓/๙๘

ตโย จ ทส จ, ตีหิ วา อธิกา ทสาติ เตรส. “เตสุ วุทฺธิโลปา”ทินา **ติ**สฺส **เต**อาเทโส อานวุติยา. เตรสโม, เตรสี.[๑]

จตฺตาโร จ ทส จ, จตูหิ วา อธิกา ทสาติ “จตุ ทส” อิจฺจตฺร “คณเน ทสสฺสา”ติ จ วตฺตมาเน “จตูปปทสฺส โลโป ตุตฺตรปทาทิ จสฺส จุโจปิ นวา”ติ **ตุ**โลโป **จุโจ** จ.[๒] จุทฺทส, โจทฺทส, จตุทฺทส. จุทฺทสโม, จตุทฺทสโม, จตุทฺทสี, จาตุทฺทสี วา.

ปญฺจ จ ทส จ, ปญฺจหิ วา อธิกา ทสาติ ปญฺจทส. “เตสุ วุทฺธิโลปา”ทินา **ปญฺจ**สทฺทสฺส ทสวีเสสุ **ปนฺนปณฺณ**-อาเทสาปิ.[๓] “อฏฺฐาทิโต จา”ติ **ร**ตฺตํ. ปนฺนรส, ปญฺจทส. ปนฺนรสโม, ปญฺจทสโม, ปนฺนรสี, ปญฺจทสี.

“ฉ จ ทส จ, ฉหิ วา อธิกา ทสา”ติ สมาเส กเต “ฉสฺสา”ติ วตฺตมาเน “ทเส โส นิจฺจญฺจา”ติ **โส**.[๔] “สงฺขฺยานํ, วา”ติ จ วตฺตเต, “ล ทรานนฺ”ติ **ล**ตฺตํ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

โฬ นิจฺจํ โสฬเส ทสฺส จตฺตาลีเส จ เตรเส
อญฺญตฺร น จ โหตายํ ววตฺถิตวิภาสโต.

ลหานมวิเสโส กฺวจิ. โสฬส. เตฬส, จตฺตาลีสํ, จตฺตารีสํ. โสฬสโม, โสฬสี.

“วา, ทส ร สงฺขฺยาเน”ติ อธิกิจฺจ “อฏฺฐาทิโต จา”ติ รตฺตํ.[๕] อฏฺฐารส, อฏฺฐาทส. **อา**ตฺตํ. อฏฺฐารสนฺนํ ปูรโณ อฏฺฐารสโม,

---

๑ โมคฺ. ๓/๙๓
๒ โมคฺ. ๓/๑๐๐
๓ โมคฺ. ๓/๙๙
๔ โมคฺ. ๓/๑๐๑
๕ โมคฺ. ๓/๑๐๒

อฏฺฐาทสโม. เอวํ สตฺตรส, สตฺตทส. สตฺตรสโม, สตฺตทสโม.

อฏฺฐาทิโตติ กิมตฺถํ. จตุทฺทส.

เอเกน อูนา วีสตีติ ตปฺปุริโส. เอกูนวีสติ. เอกูนวีสตาทโย อานวุติยา เอกวจนนฺตา อิตฺถิลิงฺคา จ ทฏฺฐพฺพา. เต จ สงฺขฺยาเน สงฺเขฺยยฺเย จ วตฺตนฺเต, ยทา สงฺขฺยาเน วตฺตนฺเต, ตทา ภิกฺขูนเมกูนวีสติ ติฏฺฐติ, โภติ ภิกฺขูนเมกูนวีสติ ติฏฺฐตุ, ภิกฺขูนเมกูนวีสตึ ปสฺส, ภิกฺขูนเมกูนวีสติยา กตํ อิจฺจาทิ.

สงฺเขฺยยฺเย ปน เอกูนวีสติ ภิกฺขโว ติฏฺฐนฺติ, โภนฺโต เอกูนวีสติ ภิกฺขโว ติฏฺฐถ, เอกูนวีสตึ ภิกฺขู ปสฺส, เอกูนวีสติยา ภิกฺขูหิ กตํ อิจฺจาทิ. เอวํ วีสตาทีสุปิ โยเชตพฺพํ. เอกูนวีสติยา ปูรโณ เอกูนวีสติโม.

ทส จ ทส จาติ อตฺเถ ทฺวนฺทสมาสํ กตฺวา "ทสทสา"ติ วตฺตพฺเพ "สรูปานเมกเสสฺวสกินฺ"ติ เอกเสเส กเต ทสสทฺทโต ปรมาพหุวจนํ **โย**. "ทส โย" อิตีธ ( )[๑]

๔๑๓. คณเน ทสสฺส ทฺวิ-ติ-จตุ-ปญฺจ-ฉ-สตฺต-อฏฺฐนวกานํ วี-ติ-จตฺตาร-ปญฺญา-ฉ-สตฺตาส-นวา โยสุ โยนญฺจี-สมาสํ-จิ-ริ-ตีตุติ.[๒]

คณเน **ทส**สฺส สมฺพนฺธีนํ ทฺวิก-ติก-จตุกฺก-ปญฺจก-ฉกฺก-สตฺตก-อฏฺฐก-นวกานํ กเตกเสสานํ ยถากฺกมํ **วี-ติ-จตฺตาร-ปญฺญา-ฉ-**

๑ ก. สรูปานเมกเสโสติ วตฺตเต. ๒ กจฺ. ๓๘๙, นีติ. ๘๒๔

สตฺต-อส-นวอิจฺจาเทสา โหนฺติ โยสุ ปเรสุ, โยนญฺจ **อีสํ-อาสํ-จิ-ริ-ติ-อีติ-อุติ**-อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺตีติ ทฺวิทสตฺถวาจกสฺส ทสสฺส **วี**อาเทโส โหติ โยวจนสฺส **อีสญฺ**จ. สรโลปาทิ.

“สงฺขฺยานํ, วา, อนฺเต”ติ จ วตฺตเต.

๔๑๔. ติ จ.[๑]

ตาสํ สงฺขฺยานมนฺเต **ติ**การาคโม โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

วิภาสา วีสตีสาน- มนฺเต โหติ ติอาคโม
อญฺญตฺถ น จ โหเตว ววตฺถิตวิภาสโต.

“พฺยญฺชเน จา”ติ นิคฺคหีตโลโป. ปุน ตทฺธิตตฺตา นามพฺยปเทเส **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. ภิกฺขูนํ วีสติ วีสํ วา, วีสติ ภิกฺขู วีสํ วา อิจฺจาทิ. วีสติโม. ตถา เอกวีสติ กุสลจิตฺตานิ เอกวีสํ วา, เอกวีสติโม. พาวีสติ พาวีสํ วา, พาวีสติโม. ทฺวาวีสติ ทฺวาวีสํ วา, ทฺวาวีสติโม. เตวีสติ เตวีสํ วา, เตวีสติโม. จตุวีสติ จตุวีสํ วา, จตุวีสติโม. ปณฺณวีสติ ปณฺณวีสํ วา, ปณฺณวีสติโม. ปญฺจวีสติ ปญฺจวีสํ วา, ปญฺจวีสติโม. ฉพฺพีสติ ฉพฺพีสํ วา, ฉพฺพีสติโม. สตฺตวีสติ สตฺตวีสํ วา, สตฺตวีสติโม. อฏฺฐวีสติ อฏฺฐวีสํ วา, อฏฺฐ-วีสติโม. เอกูนตีสติ เอกูนตีสํ วา, เอกูนตีสติโม.

ทส จ ทส จ ทส จาติ “ทสทสทสา”ติ วตฺตพฺเพ เอกเสเส กเต “คณเน ทสสฺส”ติอาทินา **ติ-อีส**มาเทสา,

---

๑ กจฺ. ๓๗๘, นีติ. ๘๐๘

“กฺวจา”ทินา รสฺสตฺตํ นิคฺคหีตาคโม จ. เสสํ วีสติสมํ. ตึสติ, ตึสํ, ตึส วสฺสานิ, นิคฺคหีตโลโป. ตึสํ, ตึสาย อิจฺจาทิ. เอกตึสติ เอกตึสํ วา, พาตฺตึสํ, ทฺวตฺตึสํ, เตตฺตึสํ อิจฺจาทิ.

จตุทสตฺถวาจกสฺส กเตกเสสสฺส **ทส**สฺส **จตฺตาร**, **โย**วจนสฺส **อีสํ**. จตฺตาลีสํ. “ล ทรานนฺ”ติ **ร**สฺส **ล**ตฺตํ. ตาลีสํ วา. เอกจตฺตาลีสํ, ทฺวาจตฺตาลีสํ,[๑] ทฺวิจตฺตาลีสํ, เตจตฺตาลีสํ,[๒] ติจตฺตาลีสํ อิจฺจาทิ.

ปญฺจทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **ปญฺญา**, **โย**วจนสฺส **อาสญฺ**จ. ปญฺญาสํ. “เตสุ วุทฺธิโลปา”ทินา **ปณฺณา**เทโส. ปณฺณาสํ วา. เอกปญฺญาสํ, เทฺวปญฺญาสํ, ทฺวิปญฺญาสํ.

ฉทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **ฉ**, **โย**วจนสฺส **ฐิ**อาเทโส “ส ฉสฺส วา”ติ **ส**การาเทโส. สฏฺฐิ, ทฺวาสฏฺฐิ, เทฺวสฏฺฐิ, ทฺวิสฏฺฐิ, เตสฏฺฐิ ติสฏฺฐิ.

สตฺตทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **สตฺต**, **โย**วจนสฺส **ริ ติ** จ. สตฺตริ, สตฺตติ, ทฺวาสตฺตริ, ทฺวาสตฺตติ, ทฺวิสตฺตริ, ทิสตฺตติ, เตสตฺตติ, ติสตฺตติ อิจฺจาทิ.

อฏฺฐทสตฺถวาจกฺส **ทส**สฺส **อส**, **โย**วจนสฺส **อีติ**อาเทโส จ. อสีติ, เอกาสีติ, เทฺวอสีติ, เตอสีติ, จตุราสีติ. “กฺวจา”ทินา ทีโฆ.

นวทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **นว**, **โย**วจนสฺส **อุติ** จ. นวุติ, ทฺวานวุติ, เทฺวนวุติ, ทฺวินวุติ, เตนวุติ, ตินวุติ, จตุนวุติ, ฉนฺนวุติยา, ฉนฺนวุตีนํ ปาสณฺฑานํ.

“คณเน, ทสสฺสา”ติ จ วตฺตเต.

---

๑ โมคฺ. ๓/๘๗ ๒ โมคฺ. ๓/๙๖

๔๑๕. ทสทสกํ สตํ ทสกานํ สตํ สหสฺสญฺจ โยมฺหิ.[๑]

คณเน ปริยาปนฺนสฺส ทสทสกตฺถวาจกสฺส **ทส**สทฺทสฺส **สตํ** โหติ, สตทสกตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **สหสฺสํ** โหติ โยมฺหิ. อิมินา นิปาตเนน **โย**โลโป. ตทฺธิตตฺตา ปุน นามพฺยปเทเส **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. นิคฺคหีตสฺส โลโป. "สินฺ"ติ **อม**าเทโส. โยชนานํ สตํ, สหสฺสํ.[๒] สตํ นปุํสกเมกวจนนฺตญฺจ. ตถา สหสฺสํ. วคฺคเภเท สพฺพตฺถ พหุวจนมฺปิ ภวติ. เทฺว วีสติโย. เอวํ ตึสาทีสุปิ. เทฺว สตานิ, พหูนิ สตานิ, เทฺว สหสฺสานิ, พหูนิ สหสฺสานิ.

สตสฺส ทฺวิกนฺติ อตฺเถ ฉฏฺฐีตปฺปุริสํ กตฺวา "สตํ ทฺวิกนฺ"ติ วตฺตพฺเพ "ทฺวิกาทีนํ ตทุตฺตรปทานญฺจ นิปจฺจนฺเต"ติ วุตฺติยํ วจนโต อิมินา นิปาตเนน อุตฺตรปทสฺส ปุพฺพนิปาโต, **ก**การโลโป จ โหติ. ทฺวิสตํ. เอวํ สตสฺส ติกํ ติสตํ. ตถา จตุสตํ, ปญฺจสตํ, ฉสตํ, สตฺตสตํ, อฏฺฐสตํ, นวสตํ, ทสสตํ สหสฺสํ โหติ. อถ วา เทฺว สตานิ ทฺวิสตนฺติ ทิคุสมาโส. เอวํ ติสตํ, จตุสตํ อิจฺจาทิ.

๔๑๖. ยาว ตทุตฺตริ ทสคุณิตญฺจ.[๓]

ยาว ตาสํ สงฺขฺยานมุตฺตริ, ตาว ทสคุณิตญฺจ กาตพฺพํ. เอตฺถ **ท**กาโร สนฺธิโช. ยถา ทสสฺส คณนสฺส ทสคุณิตํ สตํ โหติ. สตสฺส ทสคุณิตํ สหสฺสํ. สหสฺสสฺส ทสคุณิตํ ทสสหสฺสํ, อิทํ นหุตนฺติปิ[๔] วุจฺจติ. ทสสหสฺสสฺส ทสคุณิตํ สตสหสฺสํ,

---

๑ กจฺ. ๓๙๓, นีติ. ๘๓๒

๒ องฺ.ทสก. ๒๔/๘๙/๑๓๘

๓ กจฺ. ๓๙๔, นีติ. ๘๓๓

๔ สี. นวุตนฺติปิ

ตํ ลกฺขนฺติปิ วุจฺจติ. สตสหสฺสสฺส ทสคุณิตํ ทสสตสหสฺสํ.

"ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺตี"ติ วตฺตเต.

๔๑๗. **สกนาเมหิ.**[๑]

ยาสํ ปน สงฺขฺยานํ อนิทฺทิฏฺฐนามเธยฺยานํ ยานิ รูปานิ, ตานิ สเกหิ นาเมหิ นิปจฺจนฺเต. สตสหสฺสานํ สตํ โกฏิ. อิตฺถิลิงฺคา เอกวจนนฺตา จ. วคฺคเภเท พหุวจนญฺจ ภวติ. โกฏิสตสหสฺสานํ สตํ ปโกฏิ, ปโกฏิสตสหสฺสานํ สตํ โกฏิปฺปโกฏิ. เอวํ นหุตํ, นินฺนหุตํ, อกฺโขภินี, พินฺทุ, อพฺพุทํ, นิรพฺพุทํ, อหหํ, อพพํ, อฏฏํ, โสคนฺธิกํ, อุปฺปลํ, กุมุทํ, ปุณฺฑรีกํ, ปทุมํ, กถานํ, มหากถานํ, อสงฺเขฺยยฺยนฺติ.

อิจฺเจวํ ฐานโต ฐานํ สตลกฺขคุณํ มตํ
โกฏิปฺปภุตินํ วีส- สงฺขฺยานญฺจ ยถากฺกมํ.

"เทฺว ปริมาณานิ เอตสฺสา"ติ วิคฺคเห

๔๑๘. **ทฺวาทิโต โกเนกตฺเถ จ.**[๒]

ทฺวิอิจฺเจวมาทิโต คณนโต **ก**ปฺปจฺจโย โหติ อเนกตฺเถ. ทฺวิโก ราสิ ทฺวิกํ. เอวํ ติกํ, จตุกฺกํ, ปญฺจกํ, ฉกฺกํ, สตฺตกํ, อฏฺฐกํ, นวกํ, ทสกํ, ปณฺณาสกํ, สตกํ, สหสฺสกํ อิจฺจาทิ.

สงฺขฺยาตทฺธิตํ.

---

๑ กจฺ. ๓๙๕ ๒ กจฺ. ๓๙๒, นีติ. ๘๓๑

๑ กจฺ. ๖๔๖, โมคฺ. ๔/๑๑๔, นีติ. ๑๒๘๒-๔ ๒ ขุ.เถร. ๒๖/๕๖๓/๓๕๒

๕.๗. อพฺยยตทฺธิต

“เอกสฺมึ วาเร ภุญฺชติ, ทฺวิวาเร ภุญฺชตี”ติ วิคฺคเห

๔๑๙. **เอกาทิโต สกิสฺส กฺขตฺตุํ.**[๑]

เอกทฺวิติอิจฺเจวมาทิโต คณนโต สกิสฺส ฐาเน วารตฺเถ **กฺขตฺตุํ**ปจฺจโย โหติ. เอกกฺขตฺตุํ ทฺวิกฺขตฺตุํ ภุญฺชติ. “สพฺพาสมาวุโส”- ติอาทินา **สิ**โลโป. เอวํ ติกฺขตฺตุํ, จตุกฺขตฺตุํ, ปญฺจกฺขตฺตุํ, ฉกฺขตฺตุํ, สตฺตกฺขตฺตุํ, อฏฺฐกฺขตฺตุํ, นวกฺขตฺตุํ, ทสกฺขตฺตุํ, สตกฺขตฺตุํ, สหสฺสกฺขตฺตุํ,[๒] พหุกฺขตฺตุํ, กติกฺขตฺตุํ.[๓]

“เอเกน วิภาเคนา”ติ วิคฺคเห

มณฺฑูกคติยา สงฺขฺยาคฺคหณมนุวตฺตเต.

๔๒๐. **วิภาเค ธา จ.**[๔]

วิภาคตฺเถ เอกาทิสงฺขฺยาโต **ธา**ปจฺจโย โหติ. **จ**สทฺเทน เอกทฺวิโต **ชฺฌํ** จ,[๕] สุตฺตาทิโต **โส** จ.[๖] เอกธา. ทฺวีหิ วิภาเคหิ ทฺวิธา ทุธา วา, เทฺวธา. ตีหิ วิภาเคหิ ติธา เตธา วา. “เตสุ วุทฺธี” ติอาทินา **อิ**การสฺ**เส**กาโร. เอวํ จตุธา, ปญฺจธา, ฉธา, สตฺตธา, อฏฺฐธา, นวธา, ทสธา, สตธา, สหสฺสธา, กติธา, พหุธา.

---

๓ โมคฺ. ๔/๑๑๕

๔ กจฺ. ๓๙๗, โมคฺ. ๔/๑๑๐, นีติ. ๘๓๖

๕ นีติ. ๘๓๗

๖ นีติ. ๘๓๘

ชฺฌํปจฺจเย เอกธา กโรตีติ เอกชฺฌํ.[๑] เอวํ เทฺวชฺฌํ.[๒]

โสปจฺจเย สุตฺเตน วิภาเคน สุตฺตโส.[๓] เอวํ พฺยญฺชนโส,[๔] ปทโส,[๕] อตฺถโส, พหุโส, สพฺพากาเรน สพฺพโส,[๖] อุปายโส, เหตุโส,[๗] ฐานโส,[๘] โยนิโส.[๙]

๔๒๑. **สพฺพนาเมหิ ปการวจเน ตุ ถา.**[๑๐]

สพฺพนาเมหิ ปการวจนตฺเถ **ถา**ปจฺจโย โหติ. **ตุ**สทฺเทน ถตฺตาปจฺจโย จ. สามญฺญสฺส เภทโก วิเสโส **ปกาโร**. ตสฺสาภิธาเนติ อตฺโถ. โส ปกาโร ตถา, ตํ ปการํ ตถา, เตน ปกาเรน ตถา, เยน ปกาเรน ยถา. เอวํ สพฺพถา, อญฺญถา, อิตรถา, อุภยถา. **ถตฺตา**-ปจฺจเย. เตน ปกาเรน ตถตฺตา. เอวํ ยถตฺตา, อญฺญถตฺตา.

“โก ปกาโร”ติ อตฺเถ

๔๒๒. **กิมิเมหิ ถํ.**[๑๑]

กึ-อิมอิจฺเจเตหิ **ถํ**ปจฺจโย โหติ ปการวจนตฺเถ. “กิสฺส ก เว จา”ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **กิ**สฺส **กา**เทโส. กถํ,[๑๒] กํ ปการํ

---

๑ โมคฺ. ๔/๑๑๑, ม.มู. ๑๒/๔๘๕/๔๓๐
๒ ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๑๐๙/๔๕๘
๓ โมคฺ. ๔/๑๑๘, วิ.มหาวิ. ๒/๑๔๗/๑๘๖
๔ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๘๒/๑๘๔
๕ วิ.มหาวิ. ๒/๔๕/๑๓๐
๖ วิสุทฺธิ. ๑/๒๗๕/๓๕๗
๗ ม.มู. ๑๒/๑๔๘/๑๐๗
๘ เปต.อฏฺ. ๑๓/๒๐
๙ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๘/๓๘๑
๑๐ กจฺ. ๓๙๘, โมคฺ. ๔/๑๐๘, นีติ. ๘๔๔
๑๑ กจฺ. ๓๙๙, โมคฺ. ๔/๑๐๙, นีติ. ๘๔๕
๑๒ ขุ.ชา. ๒๘/๗/๑๒๗

กถํ, เกน ปกาเรน กถํ, อยํ ปกาโร อิตฺถํ,[๑] อิมํ ปการํ อิตฺถํ. อเนน ปกาเรน อิตฺถํ. “อิมสฺสิ ถํทานิหโตเธสุ จา”ติ **อิม**สทฺทสฺส **อิ**กาโร, ทฺวิตฺตํ.

เอตฺถ หิ **กฺขตฺตุํ**อาทิ**ถํ**ปริโยสานปฺปจฺจยนฺตานํ อพฺยยตทฺธิตตฺตา นามพฺยปเทสํ กตฺวา วิภตฺติมฺหิ กเต “สพฺพาสมาวุโส”ติอาทินา วิภตฺติโลโป. “กฺวจิ โต ปญฺจมฺยตฺเถ”ติอาทินา วุตฺต**โต**อาทิปฺปจฺจยนฺตา จ อิเธว อพฺยยตทฺธิเต สงฺคยฺหนฺติ.

๔๒๓. **ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ.**[๒]

เย สทฺทา ลกฺขเณน อนุปปนฺนา อนิทฺทิฏฺฐลกฺขณา อกฺขราทิโต นาโมปสคฺคนิปาตโต วา สมาสตทฺธิตาทิโต วา, เต นิปาตนา สิชฺฌนฺติ.

ตทฺธิตโต ตาว

อิมสฺมา **ชฺช** สิยา กาเล สมานาปรโต **ชฺชุ** จ
อิมสทฺทสฺสกาโร จ สมานสฺส จ โส สิยา.[๓]

อิมสฺมึ กาเล อิมสฺมึ ทิวเส วา อชฺช,[๔] สมาเน กาเล สชฺชุ, อปรสฺมึ ทิวเส อปรชฺชุ. นิปาเตหิ ภวตฺเถ **ตน**ปฺปจฺจโย.[๕]

---

๑ ขุ.อป. ๓๓/๑๔/๒๖
๒ กจฺ. ๓๙๑, นีติ. ๘๓๐
๓ โมคฺ. ๔/๑๐๗
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๔๕/๑๔๙
๕ โมคฺ. ๔/๒๑

อชฺช ภวํ อชฺชตนํ, อชฺช ภวา อชฺชตนี, เสฺว ภวํ สฺวาตนํ.[๑] เอวํ ปุราตนํ,[๒] หิยฺโย ภวํ หิยฺยตฺตนํ,[๓] หิยฺโย ภวา หิยฺยตฺตนี อิจฺจาทิ.

อพฺยยตทฺธิตํ.

สามญฺญวุตฺติภาวตฺถา- พฺยยโต ตทฺธิตํ ติธา
ตตฺราทิ จตฺุธาปจฺจา- เนกตฺถสฺสตฺถิสงฺขฺยโต.[๔]

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ ตทฺธิตกณฺโฑ ปญฺจโม.

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๒/๑๒
๒ สุตฺตนิ.อฏฺ. ๒/๒๓๘/๓๗
๓ โมคฺ. ๑/๓๗
๔ สี. เนกตฺถตฺถุยตฺถสงฺขโต

๖. อาขฺยาตกณฺฑ

๖.๑. วิภตฺติวิธาน

ภูวาทิคณ

อถ อาขฺยาตวิภตฺติโย กฺริยาวาจีหิ ธาตูหิ ปรา วุจฺจนฺเต.

ตตฺถ กฺริยํ อาจิกฺขตีติ **อาขฺยาตํ**, กฺริยาปทํ. วุตฺตํ หิ "กาลการกปุริสปริทีปกํ กฺริยาลกฺขณมาขฺยาติกนฺ"ติ. ตตฺถ **กาโล**ติ อตีตาทโย. **การก**มิติ กมฺมกตฺตุภาวา. **ปุริส**าติ ปฐมมชฺฌิมุตฺตมา. **กฺริยา**ติ คมนปจนาทิโก ธาตฺวตฺโถ. กฺริยา ลกฺขณํ สญฺญาณํ เอตสฺสาติ **กฺริยาลกฺขณํ**. อติลิงฺคญฺจ.[๑]

วุตฺตมฺปิ เจตํ

"ยํ ติกาลํ ติปุริสํ กฺริยาวาจิ ติการกํ
อติลิงฺคํ ทฺวิวจนํ ตทาขฺยาตนฺติ วุจฺจตี"ติ.

กาลาทิวเสน ธาตฺวตฺถํ วิภชนฺตีติ **วิภตฺติโย**, **ตฺย**าทโย. ตา ปน วตฺตมานา ปญฺจมี สตฺตมี ปโรกฺขา หิยฺยตฺตนี อชฺชตนี ภวิสฺสนฺตี กาลาติปตฺติ จาติ อฏฺฐวิธา ภวนฺติ.

กฺริยํ ธาเรนฺตีติ **ธาตโว**, ภูวาทโย ขาทิธาตุปฺปจฺจยนฺตา จ. เต ปน อตฺถวสา ทฺวิธา ภวนฺติ สกมฺมกา อกมฺมกา จาติ. ตตฺร **สกมฺมกา** เย ธาตโว กมฺมาเปกฺขํ กฺริยํ วทนฺติ. ยถา กฏํ กโรติ,

---

๑ ก. อลิงฺคญฺจ

คามํ คจฺฉติ, โอทนํ ปจตีติอาทโย. **อกมฺมกา** เย กมฺมนิรเปกฺขํ กฺริยํ วทนฺติ. ยถา อจฺฉติ, เสติ, ติฏฺฐตีติอาทโย.

เต ปน สตฺตวิธา ภวนฺติ วิกรณปฺปจฺจยเภเทน. กถํ. **อ**วิกรณา ภูวาทโย, นิคฺคหีตปุพฺพก**อ**วิกรณา รุธาทโย, **ย**วิกรณา ทิวาทโย, **ณุ-ณา-อุณา**วิกรณา สฺวาทโย, **นา-ปฺป-ณฺหา**วิกรณา กิยาทโย, **โอ-ยิร**วิกรณา ตนาทโย, สกตฺเถ **เณ-ณย**นฺตา จุราทโยติ.

ตตฺถ ปฐมํ อวิกรเณสุ ภูวาทีสุ ธาตูสุ ปฐมภูตา อกมฺมกา **ภู**อิจฺเจตสฺมา ธาตุโต **ตฺยา**ทโย ปรา โยชียนฺเต.

ภู สตฺตายํ. "ภู"อิจฺจยํ ธาตุ สตฺตายมตฺเถ วตฺตเต. กฺริยา-สามญฺญภูเต ภวเน วตฺตเตติ อตฺโถ.

"ภู" อิติ ฐิเต

๔๒๔. **ภูวาทโย ธาตโว.**[๑]

ภูอิจฺเจวมาทโย เย กฺริยาวาจิโน สทฺทคณา, เต **ธาตุ**สญฺญา โหนฺติ. ภู อาทิ เยสํ เต **ภูวาทโย**. อถ วา ภูวา อาที ปการา เยสํ เต **ภูวาทโย**.

ภูวาทีสุ วกาโรยํ เญยฺโย อาคมสนฺธิโช
ภูวาปฺปการา วา ธาตู สกมฺมากมฺมกตฺถโต.

"กฺวจิ ธาตู"ติอาทิโต "กฺวจี"ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๔๕๗, นีติ. ๙๓๘

๔๒๕. **ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส.**[๑]

อเนกสฺสรสฺส ธาตุสฺส อนฺโต กฺวจิ โลโป โหติ.

กฺวจิคฺคหณํ “มหียติ สมโถ”ติอาทีสุ นิวตฺตนตฺถํ. อิติ อเนกสฺสรตฺตาภาวา อิธ ธาตฺวนฺตโลโป น โหติ.

ตโต ธาตฺวาธิการวิหิตาเนกปฺปจฺจยปฺปสงฺเค “วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา สทฺทปฺปฏิปตฺตี”ติ กตฺวา วตฺตมานวจนิจฺฉายํ,

๔๒๖. **วตฺตมานา ติ อนฺติ สิ ถ มิ ม, เต อนฺเต เส วฺห เอ เมฺห.**[๒]

ตฺยาทโย ทฺวาทส วตฺตมานาสญฺญา โหนฺตีติ **ตฺยา**ทีนํ วตฺตมานตฺถวิสยตฺตา **วตฺตมานา**สญฺญา.

๔๒๗. **กาเล.**[๓]

อยมธิกาโร.

อิโต ปรํ **ตฺยา**ทิวิภตฺติวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเต.

๔๒๘. **วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน.**[๔]

ปจฺจุปฺปนฺเน กาเล คมฺยมาเน วตฺตมานาวิภตฺติ โหติ. **กาโล**ติ เจตฺถ กฺริยา. กรณํ **กาโร**. **ร**การสฺส **ล**กาโร. **กาโล**.

ตสฺมา

---

๑ กจฺ. ๕๒๑, นีติ. ๑๐๓๔

๒ กจฺ. ๔๒๓, โมคฺ. ๖/๑, นีติ. ๘๙๖

๓ กจฺ. ๔๑๓,

๔ กจฺ. ๔๑๔, โมคฺ. ๖/๑, นีติ. ๘๗๒

กฺริยาย คมฺยมานาย วิภตฺตีนํ วิธานโต
ธาตูเหว ภวนฺตีติ สิทฺธํ ตฺยาทิวิภตฺติโย.

อิธ ปน กาลสฺส อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนาณตฺติปริกปฺปกาลาติปตฺติวเสน ฉธา ภินฺนตฺตา "ปจฺจุปฺปนฺเน"ติ วิเสเสติ. ตํ ตํ การณํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺโน **ปจฺจุปฺปนฺโน**, ปฏิลทฺธสภาโว. น ตาว อตีโตติ อตฺโถ.

ปจฺจุปฺปนฺนสมีเปปิ ตพฺโพหารูปจารโต
วตฺตมานา อตีเตปิ ตํกาลวจนิจฺฉยาติ.[๑]

ตสฺมึ ปจฺจุปฺปนฺเน วตฺตมานาวิภตฺตึ กตฺวา ตสฺสา ฐานานิยเม "ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา"ติ ปริภาสโต ธาตุโต ปรํ วตฺตมานปฺปจฺจเย กตฺวา เตสมนิยมปฺปสงฺเค สติ, "วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา สทฺทปฺปฏิปตฺตี"ติ ปรสฺสปทวจนิจฺฉายํ,

๔๒๙. อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนํ ฉ ปรสฺสปทานิ.[๒]

อถ ตทฺธิตานนฺตรํ วุจฺจมานานํ สพฺพาสํ วตฺตมานาทีนํ อฏฺฐวิธานํ วิภตฺตีนํ ยานิ ยานิ ปุพฺพกานิ **ฉ** ปทานิ, ตานิ ตานิ อตฺถโต อฏฺฐจตฺตาลีสมตฺตานิ **ปรสฺสปท**สญฺญานิ โหนฺตีติ อาทิมฺหิ ฉนฺนํ ปรสฺสปทสญฺญา. ปรสฺสตฺถานิ ปทานิ **ปรสฺสปทานิ**. ตพฺพาหุลฺลโต ตพฺโพหาโร.

"ธาตูหิ เณณย"อิจฺจาทิโต "ธาตูหี"ติ วตฺตมาเน

๑ นีติ. ๘๗๓-๙

๒ กจฺ. ๔๐๖, นีติ. ๘๖๕

๔๓๐. **กตฺตริ ปรสฺสปทํ.**[๑]

กตฺตริ การเก อภิเธยฺเย สพฺพธาตูหิ ปรสฺสปทํ โหตีติ ปรสฺสปทํ กตฺวา ตสฺสาปฺยนิยมปฺปสงฺเค, วตฺติจฺฉาวสา วิปริณาเมน “ปรสฺสปทานํ, อตฺตโนปทานนฺ”ติ จ วตฺตเต.

๔๓๑. **เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา.**[๒]

ตาสํ วิภตฺตีนํ ปรสฺสปทานมตฺตโนปทานญฺจ **เทฺว เทฺว** วจนานิ ยถากฺกมํ **ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริส**สญฺญานิ โหนฺติ. ตํ ยถา **ติ อนฺติ**อิติ ปฐมปุริสา. **สิ ถ**อิติ มชฺฌิมปุริสา. **มิ ม**อิติ อุตฺตมปุริสา. อตฺตโนปเทสุปิ **เต อนฺเต**อิติ ปฐมปุริสา. **เส เวฺห**อิติ มชฺฌิมปุริสา. **เอ เมฺห**อิติ อุตฺตมปุริสา. เอวํ เสสาสุ สตฺตสุ วิภตฺตีสุปิ โยเชตพฺพนฺติ. เอวํ อฏฺฐวิภตฺติวเสน ฉนฺนวุติวิเธ อาขฺยาตปเท ทฺวตฺตึส ทฺวตฺตึส ปฐมมชฺฌิมอุตฺตมปุริสา โหนฺตีติ วตฺตมานปรสฺสปทาทิมฺหิ ทฺวินฺนํ ปฐมปุริสสญฺญา.

๔๓๒. **นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม.**[๓]

ตุมฺหามฺหสทฺทวชฺชิเต ตุลฺยาธิกรณภูเต สาธกวาจเก นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ อปฺปยุชฺชมาเนปิ ธาตูหิ **ปฐม**ปุริโส โหตีติ ปฐมปุริสํ กตฺวา ตสฺสาปฺยนิยมปฺปสงฺเค กฺริยาสาธกสฺส กตฺตุโน เอกตฺเต วตฺตุมิจฺฉิเต “เอกมฺหิ วตฺตพฺเพ เอกวจนนฺ”ติ วตฺตมานปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **ติ**.

๑ กจฺ. ๔๕๖, นีติ. ๙๓๗
๒ กจฺ. ๔๐๘, โมคฺ. ๖/๑๔, นีติ. ๘๗๖
๓ กจฺ. ๔๑๐, นีติ. ๘๗๙

“ปโร, ปจฺจโย, ธาตู”ติ จ อธิกาโร. “ตถา กตฺตริ จา”ติ อิโต “กตฺตรี”ติ วิกรณปฺปจฺจยวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเต.

๔๓๓. **ภูวาทิโต อ.**[๑]

ภูอิจฺเจวมาทิโต ธาตุคณโต ปโร **อ**ปจฺจโย โหติ กตฺตริ วิหิเตสุ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ ปเรสุ. สพฺพธาตุกมฺหิเยวายมิสฺสเต.

“อสํโยคนฺตสฺส, วุทฺธี”ติ จ วตฺตเต.

๔๓๔. **อณฺเณสุ จ.**[๒]

การิตโต อณฺเณสุ ปจฺจเยสุ อสํโยคนฺตานํ ธาตูนํ วุทฺธิ โหติ. **จ**คฺคหเณน **ณุ**ปฺปจฺจยสฺสาปิ วุทฺธิ โหติ.[๓] เอตฺถ จ “ฆฏาทีนํ วา”ติ อิโต **วา**สทฺโท อนุวตฺเตตพฺโพ. โส จ ววตฺถิตวิภาสตฺโถ. เตน

อิวณฺณุวณฺณนฺตานญฺจ ลหูปนฺตาน ธาตุนํ
อิวณฺณุวณฺณานเมว วุทฺธิ โหติ ปรสฺส น.[๔]
ยุวณฺณานมฺปิ ยณฺณา- นานิฏฺฐาทีสุ วุทฺธิ น
ตุทาทิสฺสาวิกรเณ น เณตฺวาทีสุ วา สิยา.

ตสฺสาปฺยนิยมปฺปสงฺเค, “อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธี”ติ ปริภาสโต **อู**การสฺ**โส**กาโร วุทฺธิ.

วิปริณาเมน “ธาตูนนฺ”ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๔๔๕, โมคฺ. ๕/๑๘, นีติ. ๙๒๕
๒ กจฺ. ๔๘๕, โมคฺ. ๕/๘๒-๓, นีติ. ๙๗๕
๓ นีติ. ๙๗๖
๔ โมคฺ. ๕/๘๑-๒

๔๓๕. โอ อว สเร.[๑]

โอการสฺส ธาตฺวนฺตสฺส สเร ปเร **อวา**เทโส โหติ.

“สรโลโปมาเทส” อิจฺจาทินา สรโลปาทิมฺหิ กเต “นเย ปรํ ยุตฺเต”ติ ปรนยนํ กาตพฺพํ.

โส ปุริโส สาธุ ภวติ, สา กญฺญา สาธุ ภวติ, ตํ จิตฺตํ สาธุ ภวติ.

เอตฺถ หิ

กตฺตุโนภิหิตตฺตาว อาขฺยาเตน น กตฺตริ
ตติยา ปรมา โหติ ลิงฺคตฺถํ ปนเปกฺขิย.

สติปิ กฺริยาเยกตฺเต กตฺตูนํ พหุตฺตา “พหุมฺหิ วตฺตพฺเพ, พหุวจนนฺ”ติ วตฺตมานปรสฺสปทปฐมปุริสพหุวจนํ **อนฺติ**. ปุเร วิย อปจฺจยวุทฺธิอวาเทสา สรโลปาทิ. เต ปุริสา ภวนฺติ. อปฺปยุชฺชมาเนปิ ภวติ, ภวนฺติ.

“ปยุชฺชมาเนปิ, ตุลฺยาธิกรเณ”ติ จ วตฺตเต.

๔๓๖. ตุมฺเห มชฺฌิโม.[๒]

ตุลฺยาธิกรณภูเต **ตุมฺห**สทฺเท ปยุชฺชมาเนปิ อปฺปยุชฺชมาเนปิ ธาตูหิ **มชฺฌิม**ปุริโส โหตีติ วตฺตมานปรสฺสปทมชฺฌิมปุริเสกวจนํ **สิ**. เสสํ ปุริมสมํ. ตฺวํ ภวสิ, ตุมฺเห ภวถ. อปฺปยุชฺชมาเนปิ ภวสิ, ภวถ.

ตุลฺยาธิกรเณติ กิมตฺถํ. ตยา ปจฺจเต โอทโน.

---

๑ กจฺ. ๕๑๓, นีติ. ๑๐๒๗

๒ กจฺ. ๔๑๑, นีติ. ๘๗๐

ตสฺมึเยวาธิกาเร

๔๓๗. **อมฺเห อุตฺตโม.**[๑]

ตุลฺยาธิกรณภูเต **อมฺห**สทฺเท ปยุชฺชมาเนปิ อปฺปยุชฺชมาเนปิ ธาตูหิ **อุตฺตม**ปุริโส โหตีติ วตฺตมานปรสฺสปทอุตฺตมปุริเสกวจนํ **มิ**. **อ**ปจฺจยวุทฺธิ**อวา**เทสา.

๔๓๘. **อกาโร ทีฆํ หิมิเมสุ.**[๒]

อกาโร **ทีฆ**มาปชฺชเต **หิมิม**อิจฺเจตาสุ วิภตฺตีสุ. อหํ ภวามิ, มยํ ภวาม. ภวามิ, ภวาม.

"วิภตฺตีนํ, ฉา"ติ จ วตฺตเต.

๔๓๙. **ปราณฺยตฺตโนปทานิ.**[๓]

สพฺพาสํ วตฺตมานาทีนํ อฏฺฐวิธานํ วิภตฺตีนํ ยานิ ยานิ ปรานิ ฉ ปทานิ, ตานิ ตานิ **อตฺตโนปท**สญฺญานิ โหนฺตีติ **เต**อาทีนํ อตฺตโนปทสญฺญา.

"ธาตูหิ, อตฺตโนปทานี"ติ จ วตฺตเต.

๔๔๐. **กตฺตริ จ.**[๔]

กตฺตริ จ การเก อภิเธยฺเย ธาตูหิ อตฺตโนปทานิ โหนฺติ. **จ**คฺคหณํ กตฺถจิ นิวตฺตนตฺถํ. เสสํ ปรสฺสปเท วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ. ภวเต ภวนฺเต, ภวเส ภวเวฺห, ภเว ภวาเมฺห.

ปจ ปาเก. ธาตุสญฺญายํ ธาตฺวนฺตโลโป. วุตฺตนเยเนว

---

๑ กจฺ. ๔๑๒, นีติ. ๗๘๑
๒ กจฺ. ๔๗๘, โมคฺ. ๖/๕๗, นีติ. ๙๕๙
๓ กจฺ. ๔๐๗, นีติ. ๘๖๖
๔ กจฺ. ๔๕๔, นีติ. ๙๓๕

ตฺยาทฺยุปฺปตฺติ. อิวณฺณุวณฺณานมภาวา วุทฺธิอภาโวเวตฺถ วิเสโส. โส เทวทตฺโต โอทนํ ปจติ ปจนฺติ, ปจสิ ปจถ, ปจามิ ปจาม. โส โอทนํ ปจเต, เต ปจนฺเต, ตฺวํ ปจเส, ตุมฺเห ปจวฺเห, อหํ ปเจ, มยํ ปจามฺเห.

ปฐมปุริสาทีนเมกชฺฌปฺปวตฺติปฺปสงฺเค ปริภาสมาห.

๔๔๑. สพฺเพสเมกาภิธาเน ปโร ปุริโส.[๑]

สพฺเพสํ ปฐมมชฺฌิมานํ ปฐมุตฺตมานํ มชฺฌิมุตฺตมานํ ติณฺณํ วา ปุริสานํ เอกโตภิธาเน กาตพฺเพ ปโร ปุริโส โยเชตพฺโพ. เอกกาลานเมวาภิธาเน จายํ. โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจสีติ ปริยายปฺปสงฺเค **ตุมฺเห ปจถ**าติ ภวติ. เอวํ โส จ ปจติ, อหญฺจ ปจามีติ **มยํ ปจาม**. ตถา ตฺวญฺจ ปจสิ, อหญฺจ ปจามิ, **มยํ ปจาม**. โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจสิ, อหญฺจ ปจามิ, **มยํ ปจาม**. เอวํ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํ.

เอกาภิธาเนติ กิมตฺถํ. "โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจิสฺสสิ, อหํ ปจึ" เอตฺถ ภินฺนกาลตฺตา "มยํ ปจิมฺหา"ติ น ภวติ.

คมุ, สปฺป คติมฺหิ. ปุเร วิย ธาตุสญฺญายํ ธาตฺวนฺตโลโป. กตฺตริ **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ.

๔๔๒. คมิสฺสนฺโต จฺโฉ วา สพฺพาสุ.[๒]

คมุอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺสนฺโต **ม**กาโร **จฺโฉ** โหติ วา สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ. สพฺพคฺคหเณน มานนฺตยการิตปฺปจฺจเยสุ จ. ววตฺถิต-

๑ กจฺ. ๔๐๙, โมคฺ. ๒,๒๒, นีติ. ๘๖๘ ๒ กจฺ. ๔๗๖, โมคฺ. ๕/๑๗๓, นีติ. ๙๕๗

วิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตนายํ

วิธึ นิจฺจญฺจ วาสทฺโท มานนฺเตสุ ตุ กตฺตริ
ทีเปตานิจฺจมญฺญตฺถ ปโรกฺขายมสนฺตกํ.

อปจฺจยปรนยนานิ. โส ปุริโส คามํ คจฺฉติ, เต คจฺฉนฺติ. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา ครุปุพฺพรสฺสโต ปรสฺส ปจมปุริสพหุวจนสฺส **เร** วา โหติ.[๑] คจฺฉเร. ตฺวํ คจฺฉสิ, ตุมฺเห คจฺฉถ, อหํ คจฺฉามิ, มยํ คจฺฉาม.

จฺฉาเทสาภาเว "โลปญฺเจตฺตมกาโร"ติ **อ**ปจฺจยสฺส **เอ**กาโร. คเมติ, คเมนฺติ. สรโลโป. คเมสิ, คเมถ, คเมมิ, คเมม.

อตฺตโนปเทปิ โส คามํ คจฺฉเต, คจฺฉนฺเต, คจฺฉเร, คจฺฉเส, คจฺฉวฺเห, คจฺเฉ, คจฺฉามฺเห.

"กุโต นุ ตฺวํ อาคจฺฉสิ,[๒] ราชคหโต อาคจฺฉามี"ติอาทีสุ ปน ปจฺจุปฺปนฺนสมีเป วตฺตมานวจนํ.

"วา"ติ วตฺตเต.

๔๔๓. คมิสฺส ฆมฺมํ.[๓]

คมุอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **ฆมฺม**าเทโส โหติ วา. ฆมฺมติ, ฆมฺมนฺติ อิจฺจาทิ.

ภาวกมฺเมสุ ปน

๔๔๔. อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนิ.[๔]

ภาเว จ **กมฺมนิ** จ การเก อภิเธยฺเย อตฺตโนปทานิ โหนฺติ.

---

๑ โมค. ๖/๗๔
๒ สํ.ส. ๑๕/๑๓๐/๑๐๗
๓ กจฺ. ๕๐๑, โมค. ๕/๑๗๖, นีติ. ๑๐๑๓
๔ กจฺ. ๔๕๓, นีติ. ๙๓๔

จสทฺเทน กมฺมกตฺตริปิ. ภวนํ **ภาโว**. โส จ การกนฺตเรน อสํสฏฺโจ เกวโล ภวนลวนาทิโก ธาตฺวตฺโถ. กรียตีติ **กมฺมํ**. อกมฺมกาปิ ธาตโว โสปสคฺคา สกมฺมกาปิ ภวนฺติ. ตสฺมา กมฺมนิ **อนุ**ปุพฺพา **ภู**ธาตุโต วตฺตมานตฺตโนปทปฐมปุริเสกวจนํ **เต**.

"ธาตูหิ เณณย" อิจฺจาทิโต "ธาตูหี"ติ วตฺตมาเน

๔๔๕. ภาวกมฺเมสุ โย.[๑]

สพฺพธาตูหิ ปโร ภาวกมฺเมสุ[๒] **ย**ปฺปจฺจโย โหติ. อตฺตโนปท-วิสเยวายมิสฺสเต. "อญฺเณสุ จา"ติ สุตฺเต อนุวตฺติต**วา**คฺคหเณน **ย**ปฺปจฺจเย วุทฺธิ น ภวติ. อนุภูยเต สุขํ เทวทตฺเตน

อาขฺยาเตน อวุตฺตตฺตา ตติยา โหติ กตฺตริ
กมฺมสฺสาภิหิตตฺตา น ทุติยา ปจมาวิธ.

อนุภูยนฺเต สมฺปตฺติโย ตยา, อนุภูยเส ตฺวํ เทวทตฺเตน, อนุภูยวฺเห ตุมฺเห, อหํ อนุภูเย ตยา, มยํ อนุภูยามฺเห.

"กฺวจิ ธาตุ"อิจฺจาทิโต "กฺวจี"ติ วตฺตมาเน

๔๔๖. อตฺตโนปทานิ ปรสฺสปทตฺตํ.[๓]

อตฺตโนปทานิ กฺวจิ ปรสฺสปทตฺตมาปชฺชนฺเต. อกตฺตริเยเวตํ. **ย**การสฺส ทฺวิตฺตํ. อนุภูยฺยติ มยา สุขํ อนุภูยฺยเต วา, อนุภูยฺยนฺติ, อนุภูยฺยสิ, อนุภูยฺยถ, อนุภูยฺยามิ, อนุภูยฺยาม. ทฺวิตฺตาภาเว อนุภูยติ, อนุภูยนฺติ.

---

๑ กจฺ. ๔๔๐, โมคฺ. ๕/๑๗, นีติ. ๙๒๐ ๒ สี. ภาวกมฺมวิสเยสุ
๓ กจฺ. ๕๑๘, นีติ. ๑๐๓๑

กฺวจีติ กึ. อนุภูยเต.

ภาเว อทพฺพวุตฺติโน ภาวสฺเสกตฺตา เอกวจนเมว. ตญฺจ ปฐม-ปุริสสฺเสว. ภูยเต เทวทตฺเตน. เทวทตฺเตน สมฺปติ ภวนฺติ อตฺโถ.

ปจธาตุโต กมฺมนิ อตฺตโนปเท **ย**ปฺปจฺจเย จ กเต,

วิปริณาเมน "ยสฺสา"ติ วตฺตมาเน

๔๔๗. ตสฺส จวคฺคยการวการตฺตํ สธาตฺวนฺตสฺส.[๑]

ตสฺส ภาวกมฺมวิสยสฺส **ย**ปฺปจฺจยสฺส **จวคฺคย**การ**ว**การตฺตํ โหติ ธาตฺวนฺเตน สห ยถาสมฺภวํ. เอตฺถ จ "อิวณฺณาคโม วา"ติ อิโต สีหคติยา **วา**สทฺโท อนุวตฺเตตพฺโพ. โส จ ววตฺถิต-วิภาสตฺโถ. เตน

จวคฺโค จตวคฺคานํ ธาตฺวนฺตานํ ยวตฺตนํ
รวานญฺจ สยปฺปจฺจ ยานํ โหติ ยถากฺกมนฺติ.

ธาตฺวนฺตสฺส จวคฺคาทิตฺตา **จ**กาเร กเต "ปร เทฺวภาโว ฐาเน"ติ **จ**การสฺส ทฺวิตฺตํ. ปจฺจเต โอทโน เทวทตฺเตน. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา ครุปุพฺพรสฺสโต ปรสฺส ปฐมปุริสพหุวจนสฺส กฺวจิ **เร** โหติ. ปจฺจเร, ปจฺจนฺเต, ปจฺจเส, ปจฺจวฺเห, ปจฺเจ, ปจฺจามฺเห.

ปรสฺสปทาเทเส ปจฺจติ, ปจฺจนฺติ, ปจฺจสิ, ปจฺจถ, ปจฺจามิ, ปจฺจาม. ตถา กมฺมกตฺตริ ปจฺจเต โอทโน สยเมว, ปจฺจนฺเต, ปจฺจติ, ปจฺจนฺติ วา อิจฺจาทิ.

คมิโต กมฺมนิ อตฺตโนปเท **ย**ปฺปจฺจเย จ กเต

"ธาตูหิ, ตสฺมึ, เย"ติ จ วตฺตเต.

๑ กจฺ. ๔๔๑, โมคฺ. ๑/๔๙, นีติ. ๙๒๑

๔๔๘. อิวณฺณาคโม วา.[๑]

สพฺเพหิ ธาตูหิ ตสฺมึ ภาวกมฺมวิสเย **ย**ปฺปจฺจเย ปเร อิวณฺณาคโม โหติ วาติ **อี**การาคโม. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. **จฺฉ**าเทโส. คจฺฉียเต คาโม เทวทตฺเตน, คจฺฉียนฺเต, คจฺฉียเส, คจฺฉียวฺเห, คจฺฉีเย, คจฺฉียามฺเห.

จฺฉาเทสาภาเว

“ธาตูหิ, โย, วา”ติ จ วตฺตเต.

๔๔๙. ปุพฺพรูปญฺจ.[๒]

เหฏฺฐานุตฺเตหิ ปรสฺเสวทํ.[๓] เตน **กฏปวคฺคย**การ-**ล**-**ส**นฺเตเหว ธาตูหิ ปโร **ย**ปฺปจฺจโย ปุพฺพรูปมาปชฺชเต วาติ **ม**การา ปรสฺส **ย**การสฺส **ม**กาโร. คมฺมเต คมียเต, คมฺมนฺเต คมียนฺเต, คมฺมเส คมียเส, คมฺมวฺเห คมียวฺเห, คมฺเม คมีเย, คมฺมามฺเห คมียามฺเห.

ปรสฺสปทตฺเต คจฺฉียฺยติ คจฺฉียฺยนฺติ, คจฺฉียติ คจฺฉียนฺติ วา. คมฺมติ คมฺมนฺติ, คมียติ คมียนฺติ. **อิ**การาคเม คมิยฺยติ คมิยฺยนฺติ. ตถา ฆมฺมียติ ฆมฺมียนฺติ อิจฺจาทิ.

วตฺตมานาวิภตฺติ.

๔๕๐. ปญฺจมี ตุ อนฺตุ หิ ถ มิ ม, ตํ อนฺตํ สฺสุ วฺโห เอ อามเส.[๔]

ตฺวาทโย ทฺวาทส **ปญฺจมี**สญฺญา โหนฺติ.

๑ กจฺ. ๔๔๒, โมคฺ. ๖/๓๗, นีติ. ๙๒๒
๒ กจฺ. ๔๔๓, โมคฺ. ๑/๔๙, นีติ. ๙๒๓
๔ รุกฺขารุฬฺหนเยนิทํ สิชฺฌติ.
๔ กจฺ. ๔๒๔, โมคฺ. ๖/๑๐, นีติ. ๘๙๗

๔๕๑. อาณตฺยาสิฏฺเฐนุตฺตกาเล ปญฺจมี.[๑]

อาณตฺยตฺเถ จ อาสีสตฺเถ จ อนุตฺตกาเล **ปญฺจมี**วิภตฺติ โหติ.

สติปิ กาลาธิกาเร ปุน **กาล**คฺคหเณน วิธินิมนฺตนาชฺเฌสนา-นุมติปตฺถนาปตฺตกาลาทีสุ จ **ปญฺจมี**. อาณาปน**มาณตฺติ**, อาสีสน**มาสิฏฺโฐ**. โส จ อิฏฺฐสฺส อสมฺปตฺตสฺส อตฺถสฺส ปตฺถนํ. ตสฺมึ อาณตฺยาสิฏฺเฐ. อนุ สมีเป อุตฺตกาโล **อนุตฺตกาโล**, ปจฺจุปฺปนฺนกาโลติ อตฺโถ. น อุตฺตกาโลติ วา **อนุตฺตกาโล**, ตสฺมึ อนุตฺตกาเล. กาลมนามสิตฺวา โหตีติ อตฺโถ.

ตตฺถ **อาสีสนตฺเถ** ภูธาตุโต ปญฺจมีปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **ตุ**. **อ**ปจฺจยวุทฺธิ**อวา**เทสา. โส สุขี ภวตุ, เต สุขิตา ภวนฺตุ.

วิปริณาเมน "อการโต"ติ วตฺตเต.

๔๕๒. หิ โลปํ วา.[๒]

อการโต ปรา **หิ**วิภตฺติ **โลป**มาปชฺชเต วา. ตฺวํ สุขี ภว ภวาหิ วา, หิมฺหิ ทีโฆ. ตุมฺเห สุขิตา ภวถ, อหํ สุขี ภวามิ, มยํ สุขิโน ภวาม.

อตฺตโนปเท โส สุขี ภวตํ, เต สุขิตา ภวนฺตํ, ตฺวํ สุขี ภวสฺสุ, ตุมฺเห สุขิตา ภววฺโห, อหํ สุขี ภเว, มยํ สุขิตา ภวามเส.

กมฺมนิ อนุภูยตํ ตยา, อนุภูยนฺตํ, อนุภูยสฺสุ, อนุภูยวฺโห, อนุภูเย, อนุภูยามเส. ปรสฺสปทตฺเต อนุภูยฺยตุ, อนุภูยฺยนฺตุ. อนุภูยตุ, อนุภูยนฺตุ วา, อนุภูยฺยาหิ อิจฺจาทิ.

ภาเว ภูยตํ.

---

๑ กจฺ. ๔๑๕, โมคฺ. ๖/๑๐, นีติ. ๘๘๐ ๒ กจฺ. ๔๗๙, โมคฺ. ๖/๔๘, นีติ. ๙๖๐

อาณตฺติยํ กตฺตริ เทวทตฺโตทานิ โอทนํ ปจตุ, ปจนฺตุ, ปจ ปจาหิ, ปจถ, ปจามิ, ปจาม. ปจตํ, ปจนฺตํ, ปจสฺสุ, ปจวฺโห, ปเจ, ปจามเส.

กมฺมนิ ยปฺปจฺจย**จ**วคฺคาทิ. ปจฺจตํ โอทโน เทวทตฺเตน, ปจฺจนฺตํ, ปจฺจสฺสุ, ปจฺจวฺโห, ปจฺเจ, ปจฺจามเส. **ปรสฺสปทตฺเต** ปจฺจตุ, ปจฺจนฺตุ, ปจฺจ ปจฺจาหิ, ปจฺจถ, ปจฺจามิ, ปจฺจาม.

ตถา โส คามํ คจฺฉตุ, คจฺฉนฺตุ, คจฺฉ คจฺฉาหิ, คจฺฉถ, คจฺฉามิ, คจฺฉาม. คเมตุ, คเมนฺตุ, คม คมาหิ, คเมถ, คเมมิ, คเมม. คจฺฉตํ, คจฺฉนฺตํ, คจฺฉสฺสุ, คจฺฉวฺโห, คจฺเฉ, คจฺฉามเส. **ฆมฺมา**เทเส ฆมฺมตุ, ฆมฺมนฺตุ อิจฺจาทิ. **กมฺมนิ** คจฺฉียตํ คจฺฉียตุ, คมียตํ คมียตุ, คมฺมตํ คมฺมตุ อิจฺจาทิ.

วิธิมฺหิ อิธ ปพฺพโต โหตุ, อยํ ปาสาโท สุวณฺณมโย โหตูติ อาทิ.

นิมนฺตเน อธิวาเสตุ[๑] เม ภนฺเต ภควา โภชนํ, อิธ นิสีทตุ[๒] ภวํ.

อชฺเฌสเน เทเสตุ ภนฺเต ภควา ธมฺมํ.[๓]

อนุมติยํ ปุจฺฉตุ ภวํ ปญฺหํ,[๔] ปวิสตุ ภวํ, เอตฺถ นิสีทตุ.

ปตฺถนา ยาจนา. ททาหิ เม คามวรานิ ปญฺจ,[๕] เอกํ เม นยนํ เทหิ.[๖]

ปตฺตกาเล สมฺปตฺโต เต กาโล กฏกรเณ. กฏํ กโรตุ ภวํ อิจฺจาทิ.

ปญฺจมีวิภตฺติ.

๑ ม.ม. ๑๓/๓๙๖/๓๘๑ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒/๒ ๓ วิ.มหา. ๔/๘/๘
๔ สี. ปุจฺฉ วาสว มํ ปญฺหํ. ๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๕/๒๓๙ ๖ ขุ.จริยา. ๓๓/๕๙/๕๘๙

๔๕๓. สตฺตมี เอยฺย เอยฺยุํ เอยฺยาสิ เอยฺยาถ เอยฺยามิ เอยฺยาม, เอถ เอรํ เอโถ เอยฺยาวฺโห เอยฺยํ เอยฺยามฺเห.[๑]

เอยฺยาทโย ทฺวาทส **สตฺตมี**สญฺญา โหนฺติ.

“อนุตฺตกาเล”ติ วตฺตเต.

๔๕๔. อนุมติปริกปฺปตฺเถสุ สตฺตมี.[๒]

อนุมตฺยตฺเถ จ ปริกปฺปตฺเถ จ อนุตฺตกาเล **สตฺตมี**วิภตฺติ โหติ.

อตฺถคฺคหเณน วิธินิมนฺตนาทีสุ จ สตฺตมี.[๓] กตฺตุมิจฺฉโต ปรสฺส อนุชานนํ **อนุมติ**, ปริกปฺปนํ **ปริกปฺโป**. “ยทิ นาม ภเวยฺยา”ติ สลฺลกฺขณํ นิรูปนํ. เหตุกฺริยาย สมฺภเว ผลกฺริยาย สมฺภวปริกปฺโป จ.

ตตฺถ **ปริกปฺเป** สตฺตมีปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **เอยฺย**. **อ**ปจฺจยวุทฺธาทิ ปุริมสมํ. “กฺวจิ ธาตุวิภตฺตี”ติอาทินา **เอยฺย เอยฺยาสิ เอยฺยามิ เอยฺยํ**อิจฺเจเตสํ วิกปฺเปน **เอ**การาเทโส.[๔] โสทานิ กึ นุ โข ภเว, ยทิ โส ปฐมวเย ปพฺพเชยฺย, อรหา ภเวยฺย. สเจ สงฺขารา นิจฺจา ภเวยฺยุํ, น นิรุชฺเฌยฺยุํ. ยทิ ตฺวํ ภเวยฺยาสิ, ตุมฺเห ภเวยฺยาถ, กถมหํ เทโว ภเวยฺยามิ, กึ นุ โข มยํ ภเวยฺยาม. ตถา ภเวถ, ภเวรํ, ภเวโถ, ภเวยฺยาวฺโห.

ปตฺถเน ตุ อหํ สุขี ภเว, พุทฺโธ ภเวยฺยํ, ภเวยฺยามฺเห.

กมฺมนิ สุขํ ตยา อนุภูเยถ, อนุภูเยรํ, อนุภูเยโถ,

๑ กจฺ. ๔๒๕, โมคฺ. ๖/๘, นีติ. ๘๙๘
๒ กจฺ. ๔๑๖, โมคฺ. ๖/๘, นีติ. ๘๘๑,๘๘๓-๔
๓ โมคฺ. ๖/๙
๔ โมคฺ. ๖/๗๕, นีติ. ๑๐๘๘

อนุภูเยยฺยาวฺโห, อนุภูเย อนุภูเยยฺยํ, อนุภูเยยฺยามฺเห. **ปรสฺสปทตฺเต** อนุภูเยยฺย, อนุภูเยยฺยุํ, อนุภูเยยฺยาสิ อิจฺจาทิ.

ภาเว ภูเยถ.

วิธิมฺหิ โส โอทนํ ปเจ ปเจยฺย, ปเจยฺยุํ, ตฺวํ ปเจ ปเจยฺยาสิ, ตุมฺเห ปเจยฺยาถ, อหํ ปเจ ปเจยฺยามิ, มยํ ปเจยฺยาม. ปเจถ, ปเจรํ, ปเจโถ, ปเจยฺยาวฺโห, ปเจ ปเจยฺยํ, ปเจยฺยามฺเห.

กมฺมนิ ปจฺเจถ, ปจฺเจรํ, ปจฺเจโถ, ปจฺเจยฺยาวฺโห, ปจฺเจ ปจฺเจยฺยํ, ปจฺเจยฺยามฺเห. **ปรสฺสปทตฺเต** ปจฺเจ ปจฺเจยฺย, ปจฺเจยฺยุํ, ปจฺเจยฺยาสิ อิจฺจาทิ.

อนุมติยํ โส คามํ คจฺเฉ คจฺเฉยฺย. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **เอยฺยุ**สฺส **อุํ** วา.[๑] คจฺฉุํ คจฺเฉยฺยุํ, ตฺวํ คจฺเฉ คจฺเฉยฺยาสิ, คจฺเฉยฺยาถ, คจฺเฉ คจฺเฉยฺยามิ, คจฺเฉยฺยาม. คเม คเมยฺย, คมุํ คเมยฺยุํ, คเม คเมยฺยาสิ, คเมยฺยาถ, คเม คเมยฺยามิ, คเมยฺยาม. คจฺเฉถ, คจฺเฉรํ, คจฺเฉโถ, คจฺเฉยฺยาวฺโห, คจฺเฉ คจฺเฉยฺยํ, คจฺเฉยฺยามฺเห. คเมถ, คเมรํ อิจฺจาทิ.

กมฺมนิ คจฺฉีเยถ คมีเยถ, คจฺฉีเยรํ คมีเยรํ อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** คจฺฉีเยยฺย คมีเยยฺย คมฺเมยฺย, คมฺเมยฺยุํ อิจฺจาทิ. ตถา ฆมฺเม ฆมฺเมยฺย, ฆมฺเมยฺยุํ อิจฺจาทิ.

สตฺตมีวิภตฺติ.

ปจฺจุปฺปนฺนาณตฺติปริกปฺปกาลิกวิภตฺตินโย.

---

๑ โมคฺ. ๖/๔๗, นีติ. ๑๐๘๓

๔๕๕. หิยฺยตฺตนี อา อู โอ ตฺถ อํ มฺหา,[๑]
ตฺถ ตฺถุํ เส วฺหํ อึ มฺหเส.[๒]

อาอาทโย ทฺวาทส **หิยฺยตฺตนี**สญฺญา โหนฺติ.

"อปจฺจกฺเข, อตีเต"ติ จ วตฺตเต.

๔๕๖. หิยฺโยปภุติ ปจฺจกฺเข หิยฺยตฺตนี.[๓]

หิยฺโยปภุติ อตีเต กาเล ปจฺจกฺเข วา อปจฺจกฺเข วา **หิยฺยตฺตนี**วิภตฺติ โหตีติ หิยฺยตฺตนีปรสฺสปทปจมปุริเสกวจนํ **อา**.

"กฺวจิ ธาตุ"อิจฺจาทิโต "กฺวจิ, ธาตูนนฺ"ติ จ วตฺตเต.

๔๕๗. อการาคโม หิยฺยตฺตนีอชฺชตนีกาลาติปตฺตีสุ.[๔]

กฺวจิ ธาตูนมาทิมฺหิ **อ**การาคโม โหติ **หิยฺยตฺตนีอชฺชตนี-กาลาติปตฺติ**อิจฺเจตาสุ ตีสุ วิภตฺตีสุ. กถมยมการาคโม ธาตฺวา-ทิมฺหีติ เจ.

สติสฺสเรปิ ธาตฺวนฺเต ปุนาการาคมสฺสิธ
นิรตฺถตฺตา ปโยคานุ โรธา ธาตฺวาทิโต อยํ.

อปจฺจยวุทฺธิ**อวา**เทสสรโลปาทิ วุตฺตนยเมว.

อภวา, อภวู, อภโว. "กวจิ ธาตู"ติอาทินา **โอ**การสฺส **อ**อาเทโส วา. อภว, อภวตฺถ, อภวํ,[๕] อภวมฺหา. อภวตฺถ,

---

๑ สี. อ มหา
๒ กจฺ. ๔๒๗
๓ กจฺ. ๔๑๘, โมคฺ. ๖/๕, นีติ. ๘๘๖
๔ กจฺ. ๕๑๙, โมคฺ. ๖/๑๕, นีติ. ๑๐๓๒
๕ สี. อภโว, อวตฺถ. กฺวจิ ธาตูติอาทินา อการสฺส อมาเทโส วา, อภวํ อภว.

อภวตฺถุํ, อภวเส, อภววฺหํ, อภวึ, อภวมฺหเส.

กมฺมนิ ยปฺปจฺจโย. ตยา สุขมนฺวภูยตฺถ. **อ**การาคมาภาเว อนุภูยตฺถ. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ตฺถ**สฺส **ถ**าเทโส. อนฺวภูยถ อนุภูยถ, อนฺวภูยตฺถุํ อนุภูยตฺถุํ, อนฺวภูยเส อนุภูยเส, อนฺวภูยวฺหํ อนุภูยวฺหํ, อนฺวภูยึ อนุภูยึ, อนฺวภูยมฺหเส อนุภูยมฺหเส. **ปรสฺส-ปทตฺเต** อนฺวภูยา อนุภูยา อิจฺจาทิ.

ภาเว อนุภูยตฺถ.

ตถา โส โอทนํ อปจา ปจา, อปจู ปจู, อปโจ ปโจ, อปจตฺถ ปจตฺถ, อปจํ ปจํ, อปจมฺหา ปจมฺหา. อปจตฺถ ปจตฺถ, อปจตฺถุํ ปจตฺถุํ, อปจเส ปจเส, อปจวฺหํ ปจวฺหํ, อปจึ ปจึ, อปจมฺหเส ปจมฺหเส.

กมฺมนิ อปจฺจถ อปจฺจตฺถ อปจฺจตฺถุํ, อปจฺจเส, อปจฺจวฺหํ, อปจฺจึ, อปจฺจมฺหเส. อปจฺจา, อปจฺจู อิจฺจาทิ.

ตถา อคจฺฉา, อคจฺฉู, อคจฺโฉ อคจฺฉ, อคจฺฉตฺถ, อคจฺฉํ, อคจฺฉมฺหา, อคจฺฉตฺถ, อคจฺฉตฺถุํ, อคจฺฉเส, อคจฺฉวฺหํ, อคจฺฉึ, อคจฺฉมฺหเส. อคมา,[๑] อคมู, อคโม อคม, อคมตฺถ, อคมํ, อคมมฺหา. อคมตฺถ, อคมตฺถุํ, อคมเส, อคมวฺหํ, อคมึ อคมมฺหเส.

กมฺมนิ อคจฺฉียตฺถ คจฺฉียตฺถ, อคมียตฺถ คมียตฺถ, อคจฺฉียตฺถุํ คจฺฉียตฺถุํ, อคมียตฺถุํ คมียตฺถุํ อิจฺจาทิ. ตถา อฆมฺมา, อฆมฺมู อิจฺจาทิ.

หิยฺยตฺตนีวิภตฺติ.

---

๑ โมคฺ. ๖/๒๘

๔๕๘. หิยฺยตฺตนีสตฺตมีปญฺจมีวตฺตมานา สพฺพธาตุกํ.[๑]

หิยฺยตฺตนาทโย จตสฺโส วิภตฺติโย **สพฺพธาตุก**สญฺญา โหนฺตีติ หิยฺยตฺตนาทีนํ สพฺพธาตุกสญฺญตฺตา "อิการาคโม อสพฺพธาตุกมฺหี"ติ วุตฺโต **อิ**การาคโม น ภวติ.

สพฺพธาตุกํ.

๔๕๙. ปโรกฺขา อ อุ เอ ตฺถ อํ[๒] มฺห, ตฺถ เร ตฺโถ วฺโห อึ[๓] มฺเห.[๔]

ออาทโย ทฺวาทส **ปโรกฺขา**สญฺญา โหนฺติ. อกฺขานํ อินฺทฺริยานํ ปรํ **ปโรกฺขา**. ตทฺทีปกตฺตา อยํ วิภตฺติ **ปโรกฺขา**ติ วุจฺจติ.

๔๖๐. อปจฺจกฺเข ปโรกฺขาตีเต.[๕]

อปจฺจกฺเข วตฺตุโน อินฺทฺริยาวิสยภูเต อตีเต กาเล **ปโรกฺขา**-วิภตฺติ โหติ. อติกฺกมฺม อิโตติ **อตีโต**. หุตฺวา อติกฺกนฺโตติ อตฺโถ.

เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ปโรกฺขาปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **อ**.

"ภู อ" อิตีธ, วิปริณาเมน "ธาตูนนฺ"ติ วตฺตเต.

๔๖๑. กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานํ เทฺวภาโว.[๖]

ธาตูนมาทิภูตานํ วณฺณานเมกสฺสรานํ กฺวจิ เทฺวภาโว โหติ.

---

๑ กจฺ. ๔๓๑, นีติ. ๙๐๔ ๒ สี. อ ๓ สี. อิ ๔ กจฺ. ๔๒๖
๕ กจฺ. ๔๑๗, โมคฺ. ๖/๖, นีติ. ๘๘๕ ๖ กจฺ. ๔๕๘, โมคฺ. ๕/๖๙-๗๐, นีติ. ๙๓๙

ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **กฺวจิ**สทฺโท. เตน

ขณเสสุ ปโรกฺขายํ เทฺวภาโว สพฺพธาตุนํ
อปจฺจเย ชุโหตฺยาทิสุ สปิ กิจฺจาทิเก กฺวจิ.

“ภู ภู อ” อิตีธ

๔๖๒. ปุพฺโพพฺภาโส.[๑]

เทฺวภูตสฺส ธาตุสฺส โย ปุพฺโพ อวยโว, โส **อพฺภาส**สญฺโญ โหตีติ อพฺภาสสญฺญา.

อพฺภาสคฺคหณมนุวตฺตเต.

๔๖๓. อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วา.[๒]

อพฺภาสสฺส อนฺตสฺส **อิ**วณฺโณ โหติ วา, **อ**กาโร จ. ววตฺถิต-วิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน

ขณเสสุ อวณฺณสฺส อิกาโร สคุปุสฺส อี
วาสฺส[๓] ภูสฺส ปโรกฺขายํ อกาโร นาปรสฺสิเมติ.

อูการสฺส **อ**กาโร.[๔]

๔๖๔. ทุติยจตุตฺถานํ ปฐมตติยา.[๕]

อพฺภาสคตานํ ทุติยจตุตฺถานํ วคฺคพฺยญฺชนานํ ยถากฺกมํ ปฐมตติยา โหนฺตีติ **ภ**การสฺส **พ**กาโร.

---

๑ กจฺ. ๔๕๙, นีติ. ๙๔๐ ๒ กจฺ. ๔๖๕, โมคฺ. ๕/๗๖-๗, นีติ. ๙๔๖
๓ ก. ตสฺส ๔ โมคฺ. ๕/๑๘ ๕ กจฺ. ๔๖๑, โมคฺ. ๕/๗๘, นีติ. ๙๔๒

๔๖๕. พฺรูภูนมาหภูวา ปโรกฺขายํ.[๑]

พฺรูภูอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ **อาหภูว**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ ปโรกฺขาวิภตฺติยนฺติ **ภู**สทฺทสฺส **ภูว**อาเทโส. “สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหี”ติอาทินา สรโลปาทิ. โส กิร ราชา พภูว, เต กิร พภูวุ, ตฺวํ กิร พภูเว.

“ธาตูหี”ติ วตฺตเต, สีหคติยา **กฺวจิ**คฺคหณญฺจ.

๔๖๖. อิการาคโม อสพฺพธาตุกมฺหิ.[๒]

สพฺพสฺมึ อสพฺพธาตุกมฺหิ ปเร กฺวจิ ธาตูหิ ปโร **อิ**การาคโม โหติ.

อสพฺพธาตุเก พฺยญฺช นาทิมฺเหวายมาคโม
กฺวจาธิการโต พฺยญฺช นาโทปิ กฺวจิ โน สิยา.

เอตฺถ จ “น สพฺพธาตุกํ อสพฺพธาตุก”มิติ กตฺวา “หิยฺยตฺตนีสตฺตมีปญฺจมีวตฺตมานา สพฺพธาตุกนฺ”ติ หิยฺยตฺตนีอาทีนํ สพฺพธาตุกสญฺญาย วุตฺตตฺตา ตทญฺญา จตสฺโส วิภตฺติโย อสพฺพธาตุกนฺติ วุจฺจนฺติ.

ตุมฺเห กิร พภูวิตฺถ, อหํ กิร พภูวํ, มยํ กิร พภูวิมฺห. **อตฺตโนปเท** โส พภูวิตฺถ, พภูวิเร, พภูวิตฺโถ, พภูวิวฺโห, พภูวึ, พภูวิมฺเห.

กมฺมนิ อตฺตโนปเท **อี**การาคม**ย**ปฺปจฺจ**ยิ**การาคมา.

---

๑ กจฺ. ๔๗๕, โมคฺ. ๕/๑๖-๗, นีติ. ๙๕๖ ๒ กจฺ. ๕๑๖, โมคฺ. ๕/๓๕, นีติ. ๑๐๓๐

อนุพภูวียิตฺถ. **ย**ปฺปจฺจยสฺส อสพฺพธาตุกมฺหิ “กฺวจิ ธาตู”ติ-อาทินา โลเป กเต อิวณฺณาคโม น ภวติ. ตยา กิร อนุพภูวิตฺถ, อนุพภูวิเร อิจฺจาทิ.

ภาเว พภูวียิตฺถ พภูวิตฺถ วา.

ตถา ปปจ, ปปจุ, ปปเจ, ปปจิตฺถ, ปปจํ, ปปจิมฺห. ปปจิตฺถ, ปปจิเร, ปปจิตฺโถ, ปปจิวฺโห, ปปจึ, ปปจิมฺเห.

กมฺมนิ ปปจฺจิตฺถ, ปปจฺจิเร อิจฺจาทิ. ตถา ปปจฺจ, ปปจฺจุ อิจฺจาทิ.

คมิมฺหิ “กฺวจาทิวณฺณานนฺ”ติอาทินา เทฺวภาโว. “ปุพฺโพ-พฺภาโส”ติ อพฺภาสสญฺญา.

“อพฺภาเส”ติ วตฺตเต.

๔๖๗. กวคฺคสฺส จวคฺโค.[๑]

อพฺภาเส วตฺตมานสฺส **กวคฺคสฺส** **จวคฺโค** โหตีติ **ค**การสฺส **ช**กาโร. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา อนพฺภาสสฺส ปฐมปุริเสกวจนมฺหิ ทีโฆ. โส คามํ ชคาม กิร, ชคม วา, ชคมุ, ชคเม, ชคมิตฺถ, ชคมํ, ชคมิมฺห. ชคมิตฺถ, ชคมิเร, ชคมิตฺโถ, ชคมิวฺโห, ชคมึ, ชคมิมฺเห.

กมฺมนิ ชคมียิตฺถ ชคมิตฺถ วา อิจฺจาทิ.

ปโรกฺขาวิภตฺติ.

---

๑ กจฺ. ๔๖๒, โมคฺ. ๕/๗๙, นีติ. ๙๔๓

๔๖๘. อชฺชตนี อี อุํ โอ ตฺถ อึ มฺหา, อา อู เส วฺหํ อํ มฺเห.[๑]

อีอาทโย ทฺวาทส **อชฺชตนี**สญฺญา โหนฺติ. อชฺช ภโว **อชฺชตโน**. ตทฺทีปกตฺตา อยํ วิภตฺติ **อชฺชตนี**ติ วุจฺจติ.

“อปจฺจกฺเข, อตีเต, ปจฺจกฺเข”ติ จ วตฺตเต.

๔๖๙. สมีเปชฺชตนี.[๒]

สมีเป สมีปโต ปฏฺฐาย อชฺชปฺปภุติ อตีเต กาเล ปจฺจกฺเข จ อปจฺจกฺเข จ **อชฺชตนี**วิภตฺติ โหตีติ อชฺชตนี-ปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **อี**.

ปุเร วิย อการาคโม วุทฺธาทิ จ. “กฺวจิ ธาตุวิภตฺตี”ติอาทินา **อี-มฺหา**ทิวภตฺตีนํ กฺวจิ รสฺสตฺตํ,[๓] **โอ-อา-อํ**วจนานํ **อิ-ตฺถ-อ** อาเทสา จ.[๔] สรโลปาทิ. โส อภวิ อภวี วา, อการาคมาภาเว ภวิ.

มณฺฑูกคติยา “วา”ติ วตฺตเต.

๔๗๐. สพฺพโต อุํ อึสุ.[๕]

สพฺเพหิ ธาตูหิ **อุํ**วิภตฺติสฺส **อึสฺวา**เทโส โหติ วา.

เต อภวึสุ ภวึสุ วา, อภวุํ ภวุํ วา, ตฺวํ อภวิ ภวิ วา, อภโว ภโว วา, ตุมฺเห อภวิตฺถ ภวิตฺถ วา. **อิ**การาคโม. อหํ อภวึ ภวึ วา, มยํ อภวิมฺห ภวิมฺห วา, อภวิมฺหา ภวิมฺหา วา.

๑ กจฺ. ๔๒๘, โมคฺ. ๖/๔, นีติ. ๙๐๑
๒ กจฺ. ๔๑๙, โมคฺ. ๕/๔, นีติ. ๘๘๗
๓ โมคฺ. ๖/๓๓, นีติ. ๑๐๔๑
๔ โมคฺ. ๖/๓๘,๔๒
๕ กจฺ. ๕๐๔, โมคฺ. ๖/๓๙, นีติ. ๑๐๑๖

โส อภวิตฺถ ภวิตฺถ วา, อภวา ภวา วา, อภวู ภวู วา, อภวิเส ภวิเส วา, อภวิวฺหํ ภวิวฺหํ วา, อภวํ ภวํ วา, อภว ภว วา, อภวิมฺเห ภวิมฺเห วา.

กมฺมนิ ยปฺปจฺจยโลเป วุทฺธิอวาเทสาทิ. สุขํ ตยา อนุภวิตฺถ อนฺวภูยิตฺถ อนุภูยิตฺถ วา อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** ตยา อนฺวภูยิ อนุภูยิ อนฺวภูยี อนุภูยี วา, อนฺวภูยึสุ อนุภูยึสุ อนฺวภูยุํ อนุภูยุํ, ตฺวํ อนฺวภูยิ อนุภูยิ, ตุมฺเห อนฺวภูยิตฺถ อนุภูยิตฺถ, อหํ อนฺวภูยึ อนุภูยึ, มยํ อนฺวภูยิมฺห อนุภูยิมฺห อนฺวภูยิมฺหา อนุภูยิมฺหา วา. **ภาเว** อภวิตฺถ อภูยิตฺถ ตยา.

โส อปจิ ปจิ อปจี ปจี วา, เต อปจึสุ ปจึสุ อปจุํ ปจุํ, ตฺวํ อปจิ ปจิ อปโจ ปโจ วา, ตุมฺเห อปจิตฺถ ปจิตฺถ, อหํ อปจึ ปจึ, มยํ อปจิมฺห ปจิมฺห อปจิมฺหา ปจิมฺหา วา. โส อปจิตฺถ ปจิตฺถ อปจา ปจา วา, อปจู ปจู, อปจิเส ปจิเส, อปจิวฺหํ ปจิวฺหํ, อปจํ ปจํ อปจ ปจ วา, อปจิมฺเห ปจิมฺเห.

กมฺมนิ อปจฺจิตฺถ ปจฺจิตฺถ อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** อปจฺจิ ปจฺจิ อปจฺจี ปจฺจี วา, อปจฺจึสุ ปจฺจึสุ อปจฺจุํ ปจฺจุํ, อปจฺจิ ปจฺจิ อปจฺโจ ปจฺโจ วา, อปจฺจิตฺถ ปจฺจิตฺถ, อปจฺจึ ปจฺจึ, อปจฺจิมฺห ปจฺจิมฺห อปจฺจิมฺหา ปจฺจิมฺหา วา.

โส คามํ อคจฺฉี คจฺฉี อคจฺฉิ คจฺฉิ วา, เต อคจฺฉึสุ คจฺฉึสุ อคจฺฉุํ คจฺฉุํ, ตฺวํ อคจฺฉิ คจฺฉิ อคจฺโฉ คจฺโฉ วา, ตุมฺเห อคจฺฉิตฺถ คจฺฉิตฺถ, อหํ อคจฺฉึ คจฺฉึ, มยํ อคจฺฉิมฺห คจฺฉิมฺห อคจฺฉิมฺหา คจฺฉิมฺหา วา.

“กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา อชฺชตนิมฺหิ คมิสฺส **จฺฉ**สฺส กฺวจิ

ญฺฉาเทโส.[๑] อคญฺฉิ คญฺฉิ อคญฺฉี คญฺฉี วา, เต อคญฺฉึสุ คญฺฉึสุ อคญฺฉุํ คญฺฉุํ, ตฺวํ อคญฺฉิ คญฺฉิ อคญฺโฉ คญฺโฉ วา, ตุมฺเห อคญฺฉิตฺถ คญฺฉิตฺถ, อหํ อคญฺฉึ คญฺฉึ, มยํ อคญฺฉิมฺห คญฺฉิมฺห อคญฺฉิมฺหา คญฺฉิมฺหา วา.

จฺฉาเทสาภาเว โส อคมิ คมิ อคมี คมี วา. "กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหี"ติ เอตฺถ ภาวนิทฺเทเสน "สตฺตมชฺชตนิมฺหี"ติ โยควิภาเคน วา **สา**คเม[๒] "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา พฺยญฺชนโต **อา**การาคโม.[๓] อคมาสิ. **อุํ**วจนสฺส กฺวจิ **อํสฺว**าเทโส,[๔] **อุ** จาคโม **ตฺถมฺเห**สุ กฺวจิ.[๕] อคมึสุ คมึสุ อคมํสุ คมํสุ อคมุํ คมุํ, ตฺวํ อคมิ คมิ อคโม คโม วา, อคมิตฺถ คมิตฺถ อคมุตฺถ คมุตฺถ.[๖] อหํ อคมึ คมึ, อคมิมฺห คมิมฺห อคมุมฺห คมุมฺห อคมิมฺหา วา.

"กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา คมิสฺส อชฺชตนิมฺหิ **คา**เทโส จ.[๗] โส อชฺฌคา. ปรโลโป. เต อชฺฌคุํ, ตฺวํ อชฺฌโค, ตุมฺเห อชฺฌคุตฺถ, อหํ อชฺฌคึ, มยํ อชฺฌคุมฺห.

อตฺตโนปเท โส อคจฺฉิตฺถ คจฺฉิตฺถ อคญฺฉิตฺถ คญฺฉิตฺถ อิจฺจาทิ. จฺฉาเทสาภาเว โส อคมิตฺถ คมิตฺถ อคมา คมา, เต อคมู คมู อชฺฌคู อคู, ตฺวํ อคมิเส คมิเส, อคมิวฺหํ คมิวฺหํ, อหํ อคมํ คมํ อคม คม อชฺฌคํ วา, อคมิมฺเห คมิมฺเห.

กมฺเม คาโม อคจฺฉียิตฺถ เตน คจฺฉียิตฺถ อคญฺฉียิตฺถ คญฺฉียิตฺถ อคมียิตฺถ คมียิตฺถ อคมิตฺถ คมิตฺถ อิจฺจาทิ.

---

๑ โมคฺ. ๖/๓๐, นีติ. ๑๐๑๖ ๒ นีติ. ๑๐๙๒ ๓ โมคฺ. ๖/๒๙
๔ นีติ. ๑๐๙๓ ๕ นีติ. ๑๐๙๔ ๖ โมคฺ. ๖/๔๕
๗ นีติ. ๑๐๙๕

ปรสฺสปทตฺเต อคจฺฉียิ คจฺฉียิ วา, อคมียิ คมียิ วา, อคจฺฉียุํ อคมียุํ วา. ตถา อฌมฺมียิ, อฌมฺมียึสุ อิจฺจาทิ.

“หิยฺยตฺตนี, อชฺชตนี”ติ จ วตฺตเต.

๔๗๑. มาโยเค สพฺพกาเล จ.[1]

ยทา **มา**โยโค, ตทา **หิยฺยตฺตนชฺชตนี**วิภตฺติโย สพฺพกาเลปิ โหนฺติ. **จ**สทฺเทน ปญฺจมี จ.[2] มา ภวติ, มา ภวา มา ภวิสฺสตีติ วา[3] อตฺเถ หิยฺยตฺตนชฺชตนีปญฺจมีวิภตฺติโย. เสสํ เนยฺยํ. โส มา ภวา, มา ภวี, มา เต ภวนฺตฺวนฺตรายา.[4] มา ปจา, มา ปจี, มา ปจตุ. มา คจฺฉา, มา คจฺฉี, มา คจฺฉตุ. มา กญฺจิ ปาปมาคมา,[5] มา อคมิ, มา คมา, มา คมี, มา คเมตุ, ตฺวํ มา คจฺโฉ, มา คจฺฉิ, มา คจฺฉาหิ อิจฺจาทิ.

อชฺชตนีวิภตฺติ.

อตีตกาลิกวิภตฺติ.

๔๗๒. ภวิสฺสนฺตี สฺสติ สฺสนฺติ สฺสสิ สฺสถ สฺสามิ สฺสาม, สฺสเต สฺสนฺเต สฺสเส สฺสวฺเห สฺสํ สฺสามฺเห.[6]

สฺสตฺยาทีนํ ทฺวาทสนฺนํ วจนานํ **ภวิสฺสนฺตี**สญฺญา โหติ. ภวิสฺสตีติ **ภวิสฺสนฺโต**. ตํกาลทีปกตฺตา[7] อยํ วิภตฺติ **ภวิสฺสนฺตี**ติ วุจฺจติ.

---

๑ กจฺ. ๔๒๐, โมคฺ. ๖/๑๓, นีติ. ๘๘๘

๒ นีติ. ๘๘๙

๓ ก. มา ภวิสฺสติ มา ภวิสฺสาติ วา.

๔ ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๑๗๙/๔๖๕

๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๕/๕๖

๖ กจฺ. ๔๒๙, โมคฺ. ๖/๒, นีติ. ๙๐๒

๗ สี. ภวิสฺสติกาลทีปกตฺตา

๔๗๓. อนาคเต ภวิสฺสนฺตี.[๑]

อนาคเต กาเล **ภวิสฺสนฺตี**วิภตฺติ โหติ.

อตีเตปิ ภวิสฺสนฺตี ตํกาลวจนิจฺฉยา[๒]
“อเนกชาติสํสารํ สนฺธาวิสฺสน”ติ[๓]อาทิสุ.

น อาคโต **อนาคโต**. ปจฺจยสามคฺคิยํ สติ อายตึ อุปฺปชฺชนารโหติ อตฺโถ. **อิ**การาคโม วุทฺธิอวาเทสา สรโลปาทิ จ.

ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติ, ภวิสฺสสิ, ภวิสฺสถ, ภวิสฺสามิ, ภวิสฺสาม. ภวิสฺสเต, ภวิสฺสนฺเต, ภวิสฺสเส, ภวิสฺสวฺเห ภวิสฺสํ, ภวิสฺสามฺเห.

กมฺเม ยปฺปจฺจยโลโป. สุขํ ตยา อนุภวิสฺสเต, อนุภวิสฺสนฺเต, อนุภวิสฺสเส, อนุภวิสฺสวฺเห, อนุภวิสฺสํ, อนุภวิสฺสามฺเห. **ปรสฺสปทตฺเต** อนุภวิสฺสติ เทวทตฺเตน, อนุภวิสฺสนฺติ อิจฺจาทิ. **ภาเว** ภวิสฺสเต เตน. ยปฺปจฺจยโลปาภาเว อนุภูยิสฺสเต, อนุภูยิสฺสนฺเต อิจฺจาทิ. **ภาเว** ภูยิสฺสเต.

ตถา ปจิสฺสติ, ปจิสฺสนฺติ, ปจิสฺสสิ, ปจิสฺสถ, ปจิสฺสามิ, ปจิสฺสาม. ปจิสฺสเต, ปจิสฺสนฺเต, ปจิสฺสเส, ปจิสฺสวฺเห, ปจิสฺสํ, ปจิสฺสามฺเห.

กมฺเม ปจฺจิสฺสเต โอทโน เทวทตฺเตน, ปจฺจิสฺสนฺเต อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** ปจฺจิสฺสติ, ปจฺจิสฺสนฺติ, ปจฺจิสฺสสิ, ปจฺจิสฺสถ, ปจฺจิสฺสามิ, ปจฺจิสฺสาม.

คจฺฉิสฺสติ, คจฺฉิสฺสนฺติ, คจฺฉิสฺสสิ, คจฺฉิสฺสถ, คจฺฉิสฺสามิ, คจฺฉิสฺสาม. คจฺฉิสฺสเต, คจฺฉิสฺสนฺเต, คจฺฉิสฺสเส, คจฺฉิสฺสวฺเห,

---

๑ กจฺ. ๔๒๑, โมคฺ. ๖/๒, นีติ. ๘๙๒ ๒ นีติ. ๘๙๓-๔

๓ ขุ.เถร. ๒๖/๗๘/๒๗๗

คจฺฉิสฺสํ, คจฺฉิสฺสามฺเห. โส สคฺคํ คมิสฺสติ, คมิสฺสนฺติ, คมิสฺสสิ, คมิสฺสถ, คมิสฺสามิ, คมิสฺสาม อิจฺจาทิ.

กมฺเม คจฺฉียิสฺสเต คจฺฉียิสฺสนฺเต, คจฺฉียิสฺสติ คจฺฉียิสฺสนฺติ วา, คมียิสฺสเต คมียิสฺสนฺเต คมียิสฺสติ, คมียิสฺสนฺติ วา อิจฺจาทิ. ยปฺปจฺจยโลเป คมิสฺสเต, คมิสฺสนฺเต. คมิสฺสติ, คมิสฺสนฺติ วา. ตถา ฆมฺมิสฺสติ, ฆมฺมิสฺสนฺติ อิจฺจาทิ.

ภวิสฺสนฺตีวิภตฺติ.

๔๗๔. กาลาติปตฺติ สฺสา สฺสํสุ สฺเส สฺสถ สฺสํ สฺสามฺหา, สฺสถ สฺสิสุ[๑] สฺสเส สฺสวฺเห สฺสึ[๒] สฺสามฺหเส.[๓]

สฺสาทีนํ ทฺวาทสนฺนํ **กาลาติปตฺติ**สญฺญา โหติ. กาลสฺส อติปตนํ **กาลาติปตฺติ**. สา ปน วิรุทฺธปจฺจยูปนิปาตโต การณ-เวกลฺลโต วา กฺริยาย อนภินิพฺพตฺติ. ตทฺทีปกตฺตา อยํ วิภตฺติ **กาลาติปตฺตีติ** วุจฺจติ.

๔๗๕. กฺริยาติปนฺเนตีเต กาลาติปตฺติ.[๔]

กฺริยาติปนฺนมตฺเต อตีเต กาเล **กาลาติปตฺติ**วิภตฺติ โหติ. กฺริยาย อติปตนํ **กฺริยาติปนฺนํ**. ตํ ปน สาธกสตฺติวิรเหน กฺริยาย อจฺจนฺตานุปฺปตฺติ. เอตฺถ จ กิญฺจาปิ น กฺริยา **อตีต**สทฺเทน โวหริตพฺพา, ตถาปิ ตกฺกิริยุปฺปตฺติปฺปฏิพนฺธกรกฺริยาย กาลเภเทน อตีตโวหาโร ลพฺภเตวาติ ทฏฺฐพฺพํ.

---

๑ สี. สฺสึสุ ๒ สี. สฺสํ

๓ กจฺ. ๔๓๐, โมคฺ. ๖/๗, นีติ. ๙๐๓ ๔ กจฺ. ๔๒๒, โมคฺ. ๖/๗, นีติ. ๘๙๕

กาลาติปตฺติปรสฺสปทปรมปุริเสกวจนํ **สฺสา**. **อ**การิการาคมา วุทฺธิอวาเทสา จ,[๑] “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **สฺสาสฺสามฺหา**วิภตฺตีนํ กฺวจิ รสฺสตฺตํ, **สฺเสว**จนสฺส จ **อ**ตฺตํ.[๒]

โส เจ ปฐมวเย ปพฺพชฺชํ อลภิสฺส, อรหา อภวิสฺส ภวิสฺส อภวิสฺสา ภวิสฺสา วา. เต เจ ตํ อลภิสฺสํสุ, อรหนฺโต อภวิสฺสํสุ ภวิสฺสํสุ. เอวํ ตฺวํ อภวิสฺส ภวิสฺส อภวิสฺเส วา, ตุมฺเห อภวิสฺสถ ภวิสฺสถ, อหํ อภวิสฺสํ ภวิสฺสํ, มยํ อภวิสฺสมฺห ภวิสฺสมฺห อภวิสฺสามฺหา ภวิสฺสามฺหา วา. โส อภวิสฺสถ, อภวิสฺสิสุ, อภวิสฺสเส, อภวิสฺสวฺเห, อภวิสฺสึ, อภวิสฺสามฺหเส.

กมฺเม อนฺวภวิสฺสถ, อนฺวภวิสฺสิสุ, อนฺวภูยิสฺสถ วา อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** อนฺวภวิสฺส, อนฺวภวิสฺสํสุ, อนฺวภูยิสฺส วา อิจฺจาทิ. **ภาเว** อภวิสฺสถ เทวทตฺเตน อภูยิสฺสถ.

ตถา โส เจ ตํ ธนํ อลภิสฺส, โอทนํ อปจิสฺส ปจิสฺส อปจิสฺสา ปจิสฺสา วา. อปจิสฺสํสุ ปจิสฺสํสุ, อปจิสฺส ปจิสฺส อปจิสฺเส ปจิสฺเส วา. อปจิสฺสถ ปจิสฺสถ, อปจิสฺสํ ปจิสฺสํ, อปจิสฺสมฺห ปจิสฺสมฺห อปจิสฺสามฺหา ปจิสฺสามฺหา วา. อปจิสฺสถ ปจิสฺสถ, อปจิสฺสิสุ ปจิสฺสิสุ, อปจิสฺสเส ปจิสฺสเส, อปจิสฺสวฺเห ปจิสฺสวฺเห, อปจิสฺสึ ปจิสฺสึ, อปจิสฺสามฺหเส, ปจิสฺสามฺหเส.

กมฺเม อปจิสฺสถ โอทโน เทวทตฺเตน, อปจิสฺสิสุ, **ยปฺปจฺจย**-โลปาภาเว อปจฺจิสฺสถ, ปจฺจิสฺสถ[๓] อิจฺจาทิ. **ปรสฺสปทตฺเต** อปจฺจิสฺส เตน, ปจฺจิสฺส อปจฺจิสฺสา ปจฺจิสฺสา วา, อปจฺจิสฺสํสุ ปจฺจิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

๑ โมคฺ. ๖/๓๓
๒ โมคฺ. ๖/๓๘
๓ ม. อปจีอิสฺสถ

โส อคจฺฉิสฺส คจฺฉิสฺส อคจฺฉิสฺสา คจฺฉิสฺสา วา, อคจฺฉิสฺสํสุ คจฺฉิสฺสํสุ, ตฺวํ อคจฺฉิสฺส คจฺฉิสฺส อคจฺฉิสฺเส คจฺฉิสฺเส วา, อคจฺฉิสฺสถ คจฺฉิสฺสถ, อคจฺฉิสฺสํ คจฺฉิสฺสํ, อคจฺฉิสฺสมฺห คจฺฉิสฺสมฺห อคจฺฉิสฺสามฺหา คจฺฉิสฺสามฺหา วา. อคมิสฺส คมิสฺส อคมิสฺสา คมิสฺสา วา, อคมิสฺสํสุ คมิสฺสํสุ, อคมิสฺส คมิสฺส อคมิสฺเส วา, อคมิสฺสถ คมิสฺสถ, อคมิสฺสํ คมิสฺสํ, อคมิสฺสมฺห คมิสฺสมฺห อคมิสฺสามฺหา คมิสฺสามฺหา วา. อคจฺฉิสฺสถ คจฺฉิสฺสถ วา อิจฺจาทิ.

กมฺเม อคจฺฉียิสฺสถ อคมียิสฺสถ อคจฺฉียิสฺส อคมียิสฺส อิจฺจาทิ. ตถา อฆมฺมิสฺสา, อฆมฺมิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

กาลาติปตฺติวิภตฺติ.

ปญฺจมี สตฺตมี วตฺต- มานา สมฺปตินาคเต
ภวิสฺสนฺตี ปโรกฺขาที จตสฺโสตีตกาลิกา.

ฉกาลิกวิภตฺติวิธานํ.

วิภตฺติวิธานภูวาทิคโณ.

๖.๒. วิกรณวิธาน

๑. ภูวาทิคณ

อิสุ อิจฺฉากนฺตีสุ. ปุเร วิย ธาตฺวนฺตโลโป **ตฺย**าทฺยุปฺปตฺติ **อ**ปจฺจโย จ. “ธาตูนนฺ”ติ วตฺตมาเน

๔๗๖. อิสุยมูนมนฺโต[๑] จฺโฉ วา.[๒]

อิสุยมุอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ อนฺโต **จฺโฉ** โหติ วา. ววตฺถิต-วิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. “อนฺโต จฺโฉ วา”ติ โยควิภาเคน **อาส**สฺสปิ. โส สคฺคํ อิจฺฉติ อิจฺฉนฺติ, อิจฺฉสิ อิจฺฉถ, อิจฺฉามิ อิจฺฉาม. **จฺฉ**าเทสาภาเว อสํโยคนฺตตฺตา “อณฺเณสุ จา”ติ วุทฺธิ. เอสติ เอสนฺติ อิจฺจาทิ.

กมฺเม อตฺตโนปทสฺส เยภุยฺเยน ปรสฺสปทตฺตเมว ปโยชียติ. เตน เจตฺถ อตฺตโนปเท รูปานิ สงฺขิปิสฺสาม. โส อิจฺฉียติ เอสียติ อิสฺสเต อิสฺสติ. **ย**การสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ. ตถา อิจฺฉตุ เอสตุ, อิจฺเฉยฺย เอเสยฺย. ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนีสุ ปน รูปานิ สพฺพตฺถ ปโยคมนุคมฺม ปโยเชตพฺพานิ. อิจฺฉิ เอสิ, อิจฺฉิสฺสติ เอสิสฺสติ, อิจฺฉิสฺสา เอสิสฺสา อิจฺจาทิ.

ยมุ อุปรเม. **นิ**ปุพฺโพ **จฺฉ**าเทโส จ.[๓] นิยจฺฉติ นิยจฺฉนฺติ, นิยมติ นิยมนฺติ. **สํ**ปุพฺโพ “ส เย จา”ติ ณตฺตํ. ทฺวิตฺตญฺจ. สญฺญมติ, สญฺญมนฺติ.

---

๑ สี. อิสุยมานมนฺโต

๒ กจฺ. ๕๒๒, โมคฺ. ๕/๑๗๓, นีติ. ๑๐๓๕

๓ โมคฺ. ๕/๑๗๓

กมฺเม นิยจฺฉียติ นิยมียติ นิยมฺมติ สญฺญมียติ วา. ตถา นิยจฺฉตุ สญฺญมตุ, นิยจฺเฉยฺย สญฺญเมยฺย, นิยจฺฉิ สญฺญมิ, นิยจฺฉิสฺสติ สญฺญมิสฺสติ, นิยจฺฉิสฺส สญฺญมิสฺส อิจฺจาทิ.

อาส อุปเวสเน. โยควิภาเคน **จฺฉ**าเทโส, รสฺสตฺตํ.[๑] อจฺฉติ อจฺฉนฺติ, อจฺฉสิ อจฺฉถ, อจฺฉามิ อจฺฉาม. อญฺญตฺร **อุป**ปุพฺโพ อุปาสติ อุปาสนฺติ, อจฺฉียติ อุปาสียติ, อจฺฉตุ อุปาสตุ, อจฺเฉยฺย อุปาเสยฺย, อจฺฉิ อุปาสิ, อจฺฉิสฺสติ อุปาสิสฺสติ, อจฺฉิสฺส อุปาสิสฺส อิจฺจาทิ.

ลภ ลาเภ. ลภติ ลภนฺติ, ลภสิ ลภถ, ลภามิ ลภาม. ลภเต ลภนฺเต, ลภเส ลภวฺเห, ลเภ ลภามฺเห.

กมฺเม ยการสฺส ปุพฺพรูปตฺเต กเต “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ปุริม**ภ**การสฺส **พ**กาโร. ลพฺภเต ลพฺภนฺเต, ลพฺภติ ลพฺภนฺติ, ลพฺภตํ ลพฺภตุ, ลพฺเภ ลพฺเภยฺย.

อชฺชตนิมฺหิ “วา, อนฺตโลโป”ติ จ วตฺตมาเน

๔๗๗. ลภสฺมา อีอึนํ ตฺถตฺถํ.[๒]

ลภอิจฺเจตสฺมา ธาตุโต ปเรสํ **อีอึ**นํ วิภตฺตีนํ **ตฺถตฺถํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. อลตฺถ อลภิ ลภิ, อลภึสุ ลภึสุ, อลโภ ลโภ อลภิ ลภิ อลภิตฺถ ลภิตฺถ, อลตฺถํ อลภึ ลภึ, อลภิมฺห ลภิมฺห อิจฺจาทิ.

ภวิสฺสนฺติมฺหิ “กรสฺส สปจฺจยสฺส กาโห”ติ เอตฺถ **สปจฺจย-**

---

๑ โมคฺ. ๕/๑๗๓, นีติ. ๑๐๔๒

๒ กจฺ. ๔๙๗, โมคฺ. ๖/๗๓, นีติ. ๑๐๐๓

คฺคหเณน **วจมุจภุชา**ทิโต **สุส**สฺส **ข**าเทโส[๑] **วสฉิทลภ**าทิโต **ฉ**าเทโส จ วา โหตีติ **สุส**สฺส **ฉ**าเทโส.[๒] "พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จา"ติ ธาตฺวนฺตสฺส **จ**กาโร.[๓] ลจฺฉติ ลจฺฉนฺติ, ลจฺฉสิ ลจฺฉถ, ลจฺฉามิ ลจฺฉาม. ฉาเทสาภาเว ลภิสฺสติ ลภิสฺสนฺติ, ลภิสฺสสิ ลภิสฺสถ, ลภิสฺสามิ ลภิสฺสาม อิจฺจาทิ. อลภิสฺส อลภิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

วจ วิยตฺติยํ วาจายํ. วจติ วจนฺติ, วจสิ วจถ, วจามิ วจาม.

กมฺเม อตฺตโนปเท ยปจฺจเย จ กเต

๔๗๘. วจวสวหาทีนมุกาโร วสฺส เย.[๔]

วจวสวหอิจฺเจวมาทีนํ ธาตูนํ **ว**การสฺส **อุ**กาโร โหติ **ย**ปฺปจฺจเย ปเร. **อาทิ**สทฺเทน วฑฺฒสฺส จ. "วสฺส อ ว" อิติ สมาเสน ทุติยญฺเจตฺถ **ว**คฺคหณํ อิจฺฉิตพฺพํ. เตน อการสฺสปิ **อุ**กาโร โหติ. ปุริมปกฺเข ปรโลโป. "ตสฺส จวคฺค"อิจฺจาทินา สธาตฺวนฺตสฺส **ย**การสฺส **จ**กาโร, ทฺวิตฺตํ. อุจฺจเต อุจฺจนฺเต, วุจฺจเต วุจฺจนฺเต, วุจฺจติ วุจฺจนฺติ วา อิจฺจาทิ. ตถา วจตุ วุจฺจตุ, วเจยฺย วุจฺเจยฺย, อวจา อวจฺจา, อวจู อวจฺจู, อวจ อวโจ, อวจุตฺถ, อวจ อวจํ, อวจมฺหา, อวจุตฺถ อิจฺจาทิ.

๔๗๙. วจสฺสชฺชตนิมฺหิ มกาโร โอ.[๕]

วจอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **อ**กาโร **โอ**ตฺตมาปชฺชเต อชฺชตนิมฺหิ วิภตฺติมฺหิ. อโวจิ อโวจุํ, อโวโจ อโวจุตฺถ, อโวจึ อโวจุมฺห,

---

๑ นีติ. ๙๖๓ ๒ นีติ. ๙๖๔ ๓ นีติ. ๙๖๖

๔ กจฺ. ๔๘๗, นีติ. ๙๗๘-๙ ๕ กจฺ. ๔๗๗, โมคฺ. ๖/๒๑, นีติ. ๙๘๕,๑๐๔๓

อุการาคโม.[๑] อโวจ, รสฺสตฺตํ. อโวจุ อิจฺจาทิ. อวุจฺจิตฺถ.

ภวิสฺสนฺติมฺหิ สปจฺจยคฺคหเณน **สฺส**สฺส **ขา**เทโส. “พฺยญฺชนนฺตสฺสา”ติ วตฺตมาเน “โก เข จา”ติ ธาตฺวนฺตสฺส **กา**เทโส.[๒] วกฺขติ วกฺขนฺติ, วกฺขสิ วกฺขถ, วกฺขามิ วกฺขาม อิจฺจาทิ.

วส นิวาเส. วสติ วสนฺติ.

กมฺเม อุตฺตํ ปุพฺพรูปตฺตญฺจ. วุสฺสติ วุสฺสนฺติ อิจฺจาทิ. วสตุ, วเสยฺย, อวสิ วสิ.

ภวิสฺสนฺติยํ **สฺส**สฺส **ฉา**เทโส ธาตฺวนฺตสฺส **จ**กาโร จ.[๓] วจฺฉติ วจฺฉนฺติ, วจฺฉสิ วจฺฉถ, วจฺฉามิ วจฺฉาม. วสิสฺสติ วสิสฺสนฺติ, อวสิสฺส อวสิสฺสํสุ.

ตถา **รุท** อสฺสุวิโมจเน. โรทติ, รุจฺฉติ,[๔] โรทิสฺสติ อิจฺจาทิ.

กุส อกฺโกเส. **อา**ปุพฺโพ ทฺวิตฺตรสฺสตฺตานิ, **อ**ปฺปจฺจย-วุทฺธิโย จ. อกฺโกสติ. อกฺโกสตุ. อกฺโกเสยฺย.

“อนฺตโลโป”ติ วตฺตเต มณฺฑูกคติยา “วา”ติ จ.

๔๘๐. กุสสฺมา ที จฺฉิ.[๕]

กุสอิจฺเจตสฺมา ธาตุโต **อี**วิภตฺติสฺส **จฺฉิ**อาเทโส โหติ ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. อกฺโกจฺฉิ มํ, อกฺโกสิ วา.[๖] อกฺโกสิสฺสติ, อกฺโกสิสฺส อิจฺจาทิ.

---

๑ สี, ฏี. อุตฺตํ, นีติ. ๑๐๔๔

๒ นีติ. ๙๖๕,๙๗๐-๑

๓ นีติ. ๙๖๘

๔ นีติ. ๑๐๔๕, ขุ.ชา. ๒๘/๓๑๗/๑๕๖

๕ กจฺ. ๔๙๘, โมคฺ. ๖/๓๔, นีติ. ๑๐๐๔

๖ ขุ.ธ. ๒๕/๑๕

วห ปาปเน.[๑] วหติ, วหนฺติ.

กมฺเม อตฺตโนปเท, **ย**ปฺปจฺจเย จ กเต, "เย"ติ วตฺตเต.

๔๘๑. หวิปริยโย โล วา.[๒]

หการสฺส วิปริยโย โหติ **ย**ปฺปจฺจเย ปเร, **ย**ปฺปจฺจยสฺส จ **ล**กาโร โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน "คยฺหตี"-ติอาทีสุ ลตฺตํ น โหติ. นิมิตฺตภูตสฺส **ย**การสฺเสเวตํ **ล**ตฺตํ. "วจวส"- อิจฺจาทินา **อุ**ตฺตํ. วุยฺหติ วุลฺหติ วุยฺหนฺติ, วหตุ วุยฺหตุ, วเหยฺย วุยฺเหยฺย, อวหี, อวุยฺหิตฺถ อวหิตฺถ, วหิสฺสติ วุยฺหิสฺสติ, อวหิสฺส อวุยฺหิสฺส อิจฺจาทิ.

ชร วโยหานิมฺหิ.

๔๘๒. ชรมรานํ ชีรชียฺยมียฺยา วา.[๓]

ชรมรอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ **ชีรชียฺยมียฺย**าเทสา โหนฺติ วา. สรโลปาทิ. ชีรติ ชีรนฺติ, ชียฺยติ ชียฺยนฺติ. "กฺวจา"ทิสุตฺเตน เอก**ย**การสฺส กฺวจิ โลโป โหติ. ชียติ ชียนฺติ.

กมฺเม ชีรียติ ชีรียนฺติ, ชียฺยติ ชียฺยนฺติ, ชีรตุ ชียฺยตุ, ชีเรยฺย ชียฺเยยฺย, อชีรี ชีรี ชียฺยี, ชีริสฺสติ ชียฺยิสฺสติ, อชีริสฺส อชียฺยิสฺส.

มร ปาณจาเค. **มียฺย**าเทโส. มียฺยติ มียฺยนฺติ, มียติ มียนฺติ วา. มรติ มรนฺติ อิจฺจาทิ.

ทิส เปกฺขเณ.

---

๑ ม. ปาปุณเน

๒ กจฺ. ๔๘๘, โมคฺ. ๑/๕๐, นีติ. ๙๘๐

๓ กจฺ. ๕๐๕, โมคฺ. ๕/๑๒๓, นีติ. ๑๐๑๘

๔๘๓. ทิสสฺส ปสฺสทิสฺสทกฺขา วา.[๑]

ทิสอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ปสฺสทิสฺสทกฺข**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน **ทิสฺส**าเทโส กมฺมนิ สพฺพธาตุเก เอว. ปสฺสติ ปสฺสนฺติ, ทกฺขติ ทกฺขนฺติ.

กมฺมนิ ยการโลโป. ทิสฺสเต ทิสฺสนฺเต. ทิสฺสติ ทิสฺสนฺติ. วิปสฺสียติ ทกฺขียติ, ปสฺสตุ ทกฺขตุ ทิสฺสตุ, ปสฺเสยฺย ทกฺเขยฺย ทิสฺเสยฺย.

หิยฺยตฺตนิยํ "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา ธาตุ**อิ**การสฺส **อ**ตฺตํ, อทฺทสา อทฺทส. **กมฺมนิ** อทิสฺส.

ตถา อปสฺสิ ปสฺสิ อปสฺสึสุ ปสฺสึสุ, อปสฺสิ ปสฺสิ อปสฺสิตฺถ ปสฺสิตฺถ, อปสฺสึ ปสฺสึ อปสฺสิมฺห ปสฺสิมฺห, อทฺทสิ[๒] ทสิ อทฺทสํสุ ทสํสุ, (**กมฺมนิ** อทิสฺสํสุ,)[๓] อทฺทกฺขิ, อทฺทกฺขึสุ.

ปสฺสิสฺสติ ปสฺสิสฺสนฺติ. "ภวิสฺสนฺติมฺหิ สฺสสฺส จา"ติ โยควิภาเคน **สฺส**สฺส โลโป **อิ**การาคโม จ,[๔] ทกฺขิติ, ทกฺขินฺติ. โลปาภาเว ทกฺขิสฺสติ ทกฺขิสฺสนฺติ. อปสฺสิสฺส อทกฺขิสฺส อิจฺจาทิ.

สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุ.

"สพฺพตฺถา"ติ วตฺตเต, มณฺฑูกคติยา "กฺวจี"ติ จ.

๔๘๔. สทสฺส สีทตฺตํ.[๕]

สทอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **สีท**าเทโส โหติ สพฺพตฺถ วิภตฺติปฺ-

---

๑ กจฺ. ๔๗๑, โมคฺ. ๕/๑๒๔, นีติ. ๙๕๑ ๒ สี. อทฺทสาสิ

๓ ขลิตปาโฐ มญฺเญ ทิสฺสาเทสสฺส สพฺพธาตุกวิสยตฺตา.

๔ โมคฺ. ๖/๖๙ ๕ กจฺ. ๖๐๙, โมคฺ. ๕/๑๒๓, นีติ. ๑๒๑๓

ปจฺจเยสุ กฺวจิ. เสสํ เนยฺยํ. นิสีทติ นิสีทนฺติ. ภาเว นิสชฺชเต. อิธ กฺวจาธิกาเรน สีทาเทโส น ภวติ. นิสีทตุ, นิสีเท, นิสีทิ, นิสีทิสฺสติ, นิสีทิสฺส อิจฺจาทิ.

ยช เทวปูชาสงฺคติกรณทาเนสุ. ยชติ ยชนฺติ.

กมฺมนิ "ยมฺหี"ติ วตฺตเต.

๔๘๕. ยชสฺสาทิสฺสิ.[๑]

ยชอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส อาทิสฺส **ย**การสฺส **อิ**การาเทโส โหติ **ย**ปจฺจเย ปเร. สรโลโป. อิชฺชเต มยา พุทฺโธ, ตถา ยชตุ, อิชฺชตํ, ยเช, อิชฺเชถ, ยชิ, อิชฺชิตฺถ, ยชิสฺสติ, อิชฺชิสฺสเต, ยชิสฺส, อิชฺชิสฺสถ อิจฺจาทิ.

วท วิยตฺติยํ วาจายํ. **ตฺย**าทฺยุปฺปตฺติ **อ**ปฺปจฺจโย จ.

"วา"ติ วตฺตเต.

๔๘๖. วทสฺส วชฺชํ.[๒]

วทอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **วชฺช**าเทโส โหติ วา สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ. วิภตฺยาธิการตฺตา เจตฺถ สพฺพาสูติ อตฺถโต สิทฺธํ.

"วา"ติ วตฺตเต.

๔๘๗. โลปญฺเจตฺตมกาโร.[๓]

ภูวาทิโต ปโร **อ**ปจฺจโย **เอ**ตฺตมาปชฺชเต, โลปญฺจ วา. วิกรณการิยวิธิปฺปกรณโต เจตฺถ อกาโรติ **อ**ปจฺจโย คยฺหติ.

---

๑ กจฺ. ๕๐๓, นีติ. ๑๐๑๕
๒ กจฺ. ๕๐๐, โมคฺ. ๕/๑๗๖, นีติ. ๑๐๐๖
๓ กจฺ. ๕๑๐, โมคฺ. ๕/๑๖๓, นีติ. ๑๐๒๓

ภูวาทิโต ชุโหตฺยาทิ โต จ อปจฺจโย ปโร
โลปมาปชฺชเต นาญฺโญ ววตฺถิตวิภาสโตติ.

อปจฺจยสฺส **เอ**กาโร, สรโลปาทิ. วชฺเชติ วเทติ วทติ. อนฺติมฺหิ

๔๘๘. กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานํ ทีฆวิปรีตา-เทสโลปาคมา จ.[1]

อิธ ธาตฺวาธิกาเร อาขฺยาเต กิตเก จ อวิหิตลกฺขเณสุ ปโยเคสุ กฺวจิ ธาตูนํ ตฺยาทิวิภตฺตีนํ ธาตุวิหิตปจฺจยานญฺจ ทีฆตพฺพิปรีตอาเทสโลปาคมอิจฺเจตานิ การิยานิ ชินวจนานุรูปโต ภวนฺติ. ตตฺถ

นามฺหิ รสฺโส กิยาทีนํ สํโยเค จญฺญธาตุนํ
อายูนํ วา วิภตฺตีนํ มฺหาสฺสานฺตสฺส จ รสฺสตา.
คมิโต จฺฉสฺส ญฺโฉ วาสฺส คมิสฺสชฺชตนิมฺหิ คา
อุ จาคโม วา ตฺถมฺเหสุ ธาตูนํ ยมฺหิ ทีฆตา.
เอยฺเยยฺยาเสยฺยาเมตฺตญฺจ วา สฺเสสฺเสตฺตญฺจ ปาปุเณ
โอการา อตฺตมิตฺตญฺจ อาตฺถา ปปฺโปนฺติ วา ตฺถเถ.
ตถา พฺรูโต ติอนฺตีนํ ออุ วาห จ ธาตุยา
ปโรกฺขาย วิภตฺติมฺหิ อนพฺภาสสฺส ทีฆตา.
สํโยคนฺโต อกาเรตฺถ วิภตฺติปฺปจฺจยาทิ ตุ
โลปมาปชฺชเต นิจฺจ เมกาโรการโต ปโรติ.

เอการโต ปรสฺส อนฺติ**อ**การสฺส โลโป. วชฺเชนฺติ วเทนฺติ

[1] กจฺ. ๕๑๗, นีติ. ๑๑๐๔

วทนฺติ. วชฺเชสิ วเทสิ วทสิ, วชฺเชถ วเทถ วทถ, วชฺเชมิ วชฺชามิ วเทมิ วทามิ, วชฺเชม วชฺชาม วเทม วทาม.

กมฺมนิ วชฺชียติ วชฺชียนฺติ, วชฺชติ วชฺชนฺติ, วทียติ วา. วชฺเชตุ วเทตุ วทตุ, วชฺเช วชฺเชยฺย วเท วเทยฺย, วชฺเชยฺยุํ วเทยฺยุํ, วชฺเชยฺยาสิ วชฺเช วเทยฺยาสิ. อวทิ วทิ วทึสุ, วทิสฺสติ, วทิสฺสนฺติ, อวทิสฺส อิจฺจาทิ.

กมุ ปทวิกฺเขเป. **อ**ปจฺจเย กเต “กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺส รานํ เทฺวภาโว”ติ ทฺวิตฺตํ. **ก**วคฺคสฺส **จ**วคฺโค.

อพฺภาสคฺคหณมนฺตคฺคหณํ **วา**คฺคหณญฺจ วตฺตเต.

๔๘๙. **นิคฺคหีตญฺจ.**[๑]

อพฺภาสนฺเต นิคฺคหีตญฺจาคโม โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน กมาทีนเมเวตํ. จงฺกมติ จงฺกมนฺติ อิจฺจาทิ. กมติ กมนฺติ อิจฺจาทิ.

จล กมฺปเน. จญฺจลติ จลติ.

ทล ทลเน. ททฺทลฺลติ.

เฌ จินฺตายํ. **อ**ปจฺจเย “โอ, สเร, เอ”ติ จ อธิกิจฺจ “เต อาวายา”ติ โยควิภาเคน อการิเตปิ **เอ**การสฺส **อาย**าเทโส. ฌายติ ฌายนฺติ อิจฺจาทิ. วิเสสวิธานํ.

อวุฑฺฒิกภูวาทินโย.

---

๑ กจฺ. ๔๖๖, นีติ. ๙๔๗

ตุท พฺยถเน. ตฺยาทฺยุปฺปตฺติ อปจฺจโย. “อญฺเญสุ จา”ติ เอตฺถานุวตฺติตวาคฺคหเณน ตุทาทีนํ วุทฺธิอภาโวว วิเสโส.[๑] ตุทติ ตุทนฺติ, ตุทสิ ตุทถ, ตุทามิ ตุทาม.

กมฺเม “ตสฺส จวคฺค”อิจฺจาทินา ส**ท**การสฺส **ย**ปฺปจฺจยสฺส **ช**กาโร ทฺวิตฺตํ. ตุชฺชเต ตุชฺชนฺเต, ตุชฺชติ, ตุชฺชนฺติ ตุชฺชเร วา. ตถา ตุทตุ ตุทนฺตุ, ตุเท ตุเทยฺย ตุเทยฺยุํ, อตุทิ อตุทึสุ, อตุทิ อตุทิตฺถ, อตุทึ อตุทิมฺห, อตุชฺชิตฺถ อตุชฺชิ, ตุทิสฺสติ, อตุทิสฺส อิจฺจาทิ.

วิส ปเวสเน. **ป**ปุพฺโพ. โส คามํ ปวิสติ, ปวิสนฺติ. ปวิสสิ ปวิสถ, ปวิสามิ ปวิสาม.

กมฺเม ปวิสิยฺยเต ปวิสิยฺยนฺเต, ปวิสิยฺยติ ปวิสิยฺยนฺติ, ปวิสฺสเต วา. ตถา ปวิสตุ ปวิสนฺตุ, ปวิเสยฺย, ปาวิสิ ปวิสิ ปาเวกฺขิ ปถวึ. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา อชฺชตนิมฺหิ **วิส**สฺส **เวกฺข**าเทโส จ.[๒] ปาวิสึสุ ปวิสึสุ.

กมฺเม ปาวิสียิตฺถ ปวิสียิตฺถ ปาวิสียิ ปวิสียิ. ปวิสิสฺสติ ปวิสิสฺสนฺติ, ปวิสียิสฺสเต ปวิสิสฺสเต. ปาวิสิสฺส, ปาวิสียิสฺส อิจฺจาทิ.

นุท เขเป. นุทติ นุทนฺติ.

ทิส อติสชฺชเน. อุทฺทิสติ อุทฺทิสนฺติ.

ลิข เลขเน. ลิขติ ลิขนฺติ.

ผุส สมฺผสฺเส. ผุสติ ผุสนฺติ อิจฺจาทิ

ตุทาทินโย.

---

๑ โมคฺ. ๕/๒๒

๒ นีติ. ๑๐๔๒

หู, ภู สตฺตายํ. **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. "ภูวาทิโต อ"อิติ **อ**ปจฺจโย. "วา"ติ อธิกิจฺจ "โลปญฺเจตฺตมกาโร"ติ ภูวาทิโต ปรสฺส **อ**ปจฺจยสฺส โลโป. "อญฺเญสุ จา"ติ วุทฺธิ. โส โหติ, เต โหนฺติ, "กฺวจิ ธาตู"ติ อาทินา ปรสรสฺส โลโป. โหสิ โหถ, โหมิ โหม. **ภาเว** หูยเต.

ตถา โหตุ โหนฺตุ, โหหิ. อนการปรตฺตา **หิ**โลโป น ภวติ. โหถ, โหมิ โหม. **ภาเว** หูยตํ.

สตฺตมิยํ สรโลปาทิ. เหยฺย เหยฺยุํ, เหยฺยาสิ เหยฺยาถ, เหยฺยามิ เหยฺยาม, เหยฺยํ วา. **ภาเว** หูเยถ.

หิยฺยตฺตนิยํ อปจฺจยโลเป "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **หู**ธาตุสฺส **อู**การสฺส **อุว**าเทโส.[๑] อหุวา อหุวุ อหุวู, อหุว อหุโว อหุวตฺถ, อหุวํ อหุวมฺห. อหุวตฺถ อหุวตฺถุํ, อหุวเส อหุววฺหํ, อหุวึ อหุวมฺหเส. **ภาเว** อหูยตฺถ.

อชฺชตนิมฺหิ "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **หู**โต **อี**วิภตฺติสฺส โลโป รสฺสตฺตํ.[๒] โส อหุ. โลปาภาเว "กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหี"ติ เอตฺถ "สตฺตมชฺชตนิมฺหี"ติ โยควิภาเคน **ส**าคโม, วุทฺธิ. อโหสิ อเหสุํ อหุํ.[๓] "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **โอ**การสฺ**เส**กาโร.[๔] อหวุํ วา. อโหสิ[๕] อโหสิตฺถ, อโหสึ อหุํ, ปรสรสฺส โลโป[๖] รสฺสตฺตญฺจ, อโหสิมฺห อหุมฺห. รสฺสตฺตํ. **ภาเว** อหูยิตฺถ.

"หิ โลปํ วา"ติ อิโต "โลโป, วา"ติ จ วตฺตเต.

---

๑ นีติ. ๑๐๕๑ ๒ นีติ. ๑๐๕๒

๓ นีติ. ธาตุ. ๑๙๒, อลงฺการ. คาถา ๖๑, ๗๕, ที.มหา. ๑๐/๓๓๔/๒๑๘

๔ โมคฺ. ๖/๔๑, นีติ. ๑๐๗๔ ๕ โมคฺ. ๖/๔๓, นีติ. ๑๐๕๓ ๖ นีติ. ๑๐๕๔

๔๙๐. โหติสฺสเรโหเห ภวิสฺสนฺติมฺหิ สฺสสฺส จ.[๑]

หูอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สโร **เอหโอหเอ**ตฺตมาปชฺชเต ภวิสฺสนฺติมฺหิ วิภตฺติมฺหิ, **สฺส**สฺส จ โลโป โหติ วา. **อิ**การาคโม, สรโลปาทิ.

เหหิติ เหหินฺติ, เหหิสิ เหหิถ, เหหามิ เหหาม. **โลปาภาเว** เหหิสฺสติ เหหิสฺสนฺติ, เหหิสฺสสิ เหหิสฺสถ, เหหิสฺสามิ เหหิสฺสาม. **โอหาเทเส** โหหิติ โหหินฺติ, โหหิสิ โหหิถ, โหหามิ โหหาม. ตถา โหหิสฺสติ โหหิสฺสนฺติ, โหหิสฺสสิ โหหิสฺสถ, โหหิสฺสามิ โหหิสฺสาม. **เอการาเทเส** เหติ เหนฺติ, เหสิ เหถ, เหมิ เหม. เหสฺสติ เหสฺสนฺติ, เหสฺสสิ เหสฺสถ, เหสฺสามิ เหสฺสาม. **ภาเว** หูยิสฺสเต.

กาลาติปตฺติยํ อหวิสฺส อหวิสฺสํสุ, อหุยิสฺสถ อิจฺจาทิ.

หู, ภู สตฺตายํ. **ภู** อิตีธ **อนุ**ปุพฺโพ, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **อ**ปจฺจยสฺส โลปวุทฺธิโย, อนุโภติ อนุโภนฺติ, อนุโภสิ อนุโภถ, อนุโภมิ อนุโภม.

กมฺเม อนุภูยติ อนุภูยนฺติ. ตถา อนุโภตุ อนุโภนฺตุ, อนุโภหิ อนุโภถ, อนุโภมิ อนุโภม. อนุภูยตุ อนุภูยนฺตุ, อนุภเว อนุภเวยฺยุ, อนุภูเยยฺย, อนุโภสิ อนุภวิ, อนุโภสฺสติ อนุโภสฺสนฺติ, อนุโภสฺสสิ อนุโภสฺสถ, อนุโภสฺสามิ อนุโภสฺสาม, อนุภวิสฺสติ วา. อนุโภสฺส อนุภวิสฺส วา อิจฺจาทิ.

สิ สเย. **อ**ปจฺจยโลโป วุทฺธิ จ. เสติ เสนฺติ, เสสิ เสถ, เสมิ เสม. เสเต เสนฺเต อิจฺจาทิ.

อปจฺจยโลปาภาเว

---

๑ กจฺ. ๔๘๐, โมคฺ. ๖/๓๑, นีติ. ๙๖๔

“สเร”ติ วตฺตเต, **ธาตุ**คฺคหณญฺจ.

๔๙๑. เอ อย.[๑]

เอการสฺส ธาตฺวนฺตสฺส สเร ปเร **อย**าเทโส โหติ. สรโลปาทิ. สยติ สยนฺติ, สยสิ สยถ, สยามิ สยาม.

กมฺเม อติปุพฺโพ. “กฺวจิ ธาตฺวา”ทินา **ยมฺหิ** รสฺสสรสฺส ธาตฺวนฺตสฺส ทีโฆ. อติสียเต อติสียนฺเต, อติสียติ อติสียนฺติ. ***ภาเว*** สียเต.

ตถา เสตุ เสนฺตุ, เสหิ เสถ, เสมิ เสม. สยตุ สยนฺตุ, สย สยาหิ สยถ, สยามิ สยาม. สยตํ สยนฺตํ, สยสฺสุ สยวฺโห, สเย สยามเส. อติสียตํ อติสียนฺตํ, อติสียตุ อติสียนฺตุ. ***ภาเว*** สียตํ.

สเย สเยยฺย สเยยฺยุํ, อติสีเยยฺย. ***ภาเว*** สีเยถ.

อสยิ สยิ, อสยึสุ สยึสุ อสยุํ. สาคเม อติเสสิ, อติเสสุํ. **กมฺเม** อจฺจสียิตฺถ, อจฺจสียิ, อติสียิ. ***ภาเว*** สียิตฺถ.

สยิสฺสติ สยิสฺสนฺติ. อิการาคมาภาเว เสสฺสติ เสสฺสนฺติ. **กมฺเม** อติสียิสฺสเต, อติสียิสฺสติ. ***ภาเว*** สียิสฺสเต.

อสยิสฺสา อสยิสฺสํสุ. **กมฺเม** อจฺจสียิสฺสถ อิจฺจาทิ.

นี ปาปเณ. ทฺวิกมฺมโกยํ. อชํ คามํ เนติ, เนนฺติ, เนสิ เนถ, เนมิ เนม. โลปาภาเว นยติ นยนฺติ อิจฺจาทิ. **กมฺเม** นียเต คามํ อโช เทวทตฺเตน, นียเร นียนฺเต, นียติ นียนฺติ.

---

๑ กจฺ. ๕๑๔, นีติ. ๑๐๒๘

ตถา เนตุ นยตุ, นียตํ นียนฺตํ, นเย นเยยฺย, นีเยถ นีเยยฺย, อนยิ นยิ, อนยึสุ นยึสุ, วิเนสิ วิเนสุํ.[๑] อนียิตฺถ นียิตฺถ, นยิสฺสติ เนสฺสติ นยิสฺสเต, นียิสฺสเต นียิสฺสติ, อนยิสฺส, อนียิสฺส อิจฺจาทิ.

ฐา คตินิวตฺติมฺหิ. "วา"ติ วตฺตเต.

๔๙๒. **ฐา ติฏฺโฐ.**[๒]

ฐาอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ติฏฺฐา**เทโส โหติ วา. ววตฺถิต-วิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. **อ**ปฺปจฺจยโลโป. ติฏฺฐติ ติฏฺฐนฺติ, ฐาติ ฐนฺติ. โลปาภาเว "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา ฐาโต **ห**การาคโม จ รสฺสตฺตํ,[๓] สํปุพฺโพ. สณฺฐหติ สณฺฐหนฺติ. เอตฺเต อธิฏฺเฐติ อธิฏฺเฐนฺติ.

กมฺเม

๔๙๓. **ยมฺหิ ทาธามาฐาหาปามหมถาทีนมี.**[๔]

ภาวกมฺมวิสเย **ยมฺหิ** ปจฺจเย ปเร **ทาธามาฐาหาปามหมถ-**อิจฺเจวมาทีนํ ธาตูนํ อนฺโต **อี**การมาปชฺชเต. นิจฺจตฺโถยมารมฺโภ. อุปฏฺฐียติ อุปฏฺฐียนฺติ. **ห**การาคเม รสฺสตฺตํ, **อี**การาคโม จ.[๕] ปติฏฺฐหียติ ปติฏฺฐหียนฺติ. ***ภาเว*** ฐียเต.

ตถา ติฏฺฐตุ ติฏฺฐนฺตุ, ฐาตุ ฐนฺตุ, สณฺฐหตุ สณฺฐหนฺตุ, ติฏฺเฐ ติฏฺเฐยฺย, สณฺเฐ สณฺเฐยฺย, สณฺเฐยฺยุํ. สณฺฐเห สณฺฐเหยฺยุํ, อฏฺฐาสิ อฏฺฐํสุ, สณฺฐหิ สณฺฐหึสุ, ปติฏฺฐิสฺสติ ปติฏฺฐิสฺสนฺติ,

---

๑ โมคฺ. ๖/๔๐
๒ กจฺ. ๔๖๘, โมคฺ. ๕/๑๗๕, นีติ. ๙๔๙
๓ นีติ. ๑๐๕๕
๔ กจฺ. ๕๐๒, โมคฺ. ๕/๑๓๗, นีติ. ๑๐๑๔
๕ โมคฺ. ๕/๑๓๑, นีติ. ๑๐๕๖

รสฺสติ รสฺสนฺติ, ปติฏฺฐรหิสฺสติ ปติฏฺฐรหิสฺสนฺติ, ปติฏฺฐริสฺส ปติฏฺฐริสฺสํสุ, ปติฏฺฐรหิสฺส ปติฏฺฐรหิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

ปา ปาเน. “วา”ติ วตฺตเต.

๔๙๔. ปา ปิโพ.[๑]

ปาอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ปิพ**าเทโส โหติ วา. ววตฺถิต-วิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

ปิพติ, ปิพตุ, ปิเพยฺย. “กฺวจิ ธาตฺวา”ทินา **พ**การสฺส **ว**กาโร. ปิวติ ปิวนฺติ, ปาติ ปานฺติ ปนฺติ วา. ปียเต ปียนฺเต, ปียติ ปียนฺติ, ปิวตุ, ปิเวยฺย, อปายิ ปิวิ, ปิวิสฺสติ, อปิวิสฺส อิจฺจาทิ.

อส ภุวิ. วิภตฺตุปฺปตฺติ, อปฺปจฺจยโลโป. **อส** อิตีธ “อสสฺมา, อนฺตโลโป”ติ จ วตฺตเต.

๔๙๕. ติสฺส ตฺถิตฺตํ.[๒]

อสอิจฺเจตสฺมา ธาตุมฺหา ปรสฺส **ติ**สฺส วิภตฺติสฺส **ตฺถิ**ตฺตํ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. อตฺถิ.

“วา”ติ วตฺตเต.

๔๙๖. สพฺพตฺถาสสฺสาทิโลโป จ.[๓]

สพฺพตฺถ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ **อส**อิจฺเจตาย ธาตุยา อาทิสฺส

---

๑ กจฺ. ๔๖๙, โมคฺ. ๕/๑๗๕, นีติ. ๙๔๙, ก. ปา ปิโว

๒ กจฺ. ๔๙๔, โมคฺ. ๖/๕๒, นีติ. ๙๘๙

๓ กจฺ. ๕๐๖, โมคฺ. ๕/๑๓๐, นีติ. ๑๐๑๙

โลโป โหติ วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. สนฺติ.

"อสสฺมา, อนฺตโลโป"ติ จ อธิกาโร.

๔๙๗. **สิมฺหิ จ.**[1]

อสธาตุสฺส อนฺตโลโป โหติ **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ จ. ตฺวํ อสิ.

๔๙๘. **ถสฺส ตฺถตฺตํ.**[2]

อสอิจฺเจตาย ธาตุยา ปรสฺส **ถ**สฺส วิภตฺติสฺส **ตฺถ**ตฺตํ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. ตุมฺเห อตฺถ.

"วา"ติ วตฺตเต

๔๙๙. **อสสฺมา มิมานํ มฺหิมฺหานฺตโลโป จ.**[3]

อสอิจฺเจตาย ธาตุยา ปราสํ **มิม**อิจฺเจตาสํ วิภตฺตีนํ **มฺหิมฺห**-อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. อมฺหิ อมฺห, อสฺมิ อสฺม.

๕๐๐. **ตุสฺส ตฺถุตฺตํ.**[4]

อสอิจฺเจตาย ธาตุยา ปรสฺส **ตุ**สฺส วิภตฺติสฺส **ตฺถุ**ตฺตํ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. อตฺถุ. อสสฺสาทิโลโป จ. สนฺตุ, อหิ[5] อตฺถ, อสฺมิ อสฺม.

สตฺตมิยํ อสสฺสาทิโลโป. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **อส**โต

---

๑ กจฺ. ๔๙๖, โมคฺ. ๖/๕๓, นีติ. ๙๙๒ ๒ กจฺ. ๔๙๓, นีติ. ๙๘๘

๓ กจฺ. ๔๙๒, โมคฺ. ๖/๕๔, นีติ. ๙๘๗ ๔ กจฺ. ๔๙๕, โมคฺ. ๖/๕๒, นีติ. ๙๙๑

๕ โมคฺ. ๖/๕๓

เอยฺย-เอยฺยุํวิภตฺตีนํ **อิยา-อิยุญฺ**จ โหนฺติ.[๑] สิยา สิยุํ.

โลปาภาเว "กฺวจิ ธาตุวา"ทินา **อสโต** **เอยฺยา**ทีนํ สธาตฺวนฺตานํ **สฺส-สฺสุ-สฺส-สฺสถ-สฺสํ-สฺสาม**อาเทสา โหนฺติ.[๒]

เอวมสฺส วจนีโย,[๓] อสฺสุ, อสฺส อสฺสถ, อสฺสํ อสฺสาม.

อชฺชตนิยํ อการาคโม ทีโฆ จ.[๔] อาสิ อาสึสุ อาสุํ, อาสิ[๕] อาสิตฺถ, อาสึ อาสิมฺห.

"วา, อสสฺสา"ติ จ วตฺตเต.

๕๐๑. อสพฺพธาตุเก ภู.[๖]

อสสฺเสว ธาตุสฺส **ภู**อาเทโส โหติ วา อสพฺพธาตุเก. ภวิสฺสติ ภวิสฺสนฺติ, อภวิสฺส อภวิสฺสํสุ.

วาติ กิมตฺถํ. อาสุํ.

พฺรู วิยตฺติยํ วาจายํ. **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ **อ**ปจฺจยโลโป จ.

"กฺวจี"ติ วตฺตเต.

๕๐๒. พฺรูโต อี ติมฺหิ.[๗]

พฺรูอิจฺเจตาย ธาตุยา ปโร **อี**การาคโม โหติ **ติ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ กฺวจิ. วุทฺธิอวาเทสา, สรโลปาทิ. พฺรวีติ พฺรูติ. "อญฺเญสุ จา"ติ สุตฺตานุวตฺติต**วา**คฺคหเณน พฺรูธาตุสฺส พฺยญฺชเน วุทฺธิ น โหติ. พหุวจเน "ฌลานมิยุวา สเร วา"ติ **อู**การสฺส สเร **อุวา**เทโส.

---

๑ โมคฺ. ๖/๕๑, นีติ. ๙๙๓
๒ โมคฺ. ๖/๕๐, นีติ. ๙๙๕-๙/๑๐๐๐
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๖๙/๒๘๐
๔ โมคฺ. ๖/๕๖, นีติ. ๑๐๐๑
๕ นีติ. ๑๐๐๒
๖ กจฺ. ๕๐๗, โมคฺ. ๕/๑๒๘-๙, นีติ. ๑๐๒๐
๗ กจฺ. ๕๒๐, โมคฺ. ๖/๓๖, นีติ. ๑๐๓๓

พฺรุวนฺติ. “กฺวจิ ธาตุวา”ทินา พฺรูโต **ติอนฺตีนํ** วา **ออุ**อาเทสา, **พฺรู**สฺส **อาห**าเทโส จ.[๑]

อาห อาหุ, พฺรูสิ พฺรูถ, พฺรูมิ[๒] พฺรูม. พฺรูเต พฺรุวนฺเต, พฺรูเส พฺรูวฺเห, พฺรุเว พฺรูมฺเห. พฺรูตุ พฺรุวนฺตุ, พฺรูหิ พฺรูถ, พฺรูมิ พฺรูม. พฺรูตํ พฺรุวนฺตํ, พฺรุเว พฺรุเวยฺย พฺรุเวยฺยุํ, พฺรุเวยฺยาสิ พฺรุเวยฺยาถ, พฺรุเวยฺยามิ, พฺรุเวยฺยาม. พฺรุเวถ พฺรุเวรํ. อพฺรุวา อพฺรุวู.

ปโรกฺขายํ “พฺรูภูนมาหภูวา ปโรกฺขายนฺ”ติ **พฺรู**ธาตุสฺส **อาห**อาเทโส, สรโลปาทิ. สุปิเน กิร มาห,[๓] เตนาหุ โปราณา,[๔] อาหํสุ วา[๕] อิจฺจาทิ.

อชฺชตนิยํ อพฺรวิ อพฺรุวิ อพฺรวุํ, พฺรุวิสฺสติ, อพฺรุวิสฺส[๖] อิจฺจาทิ.

หน หึสาคตีสุ. ติมฺหิ กฺวจิ อปจฺจยโลโป. หนฺติ[๗] หนติ หนนฺติ, หนสิ หนถ, หนามิ หนาม.

กมฺเม “ตสฺส จวคฺค”อิจฺจาทินา **ณตฺตํ** ทฺวิตฺตญฺจ. หญฺญเต หญฺญนฺเต หญฺญเร, หญฺญติ หญฺญนฺติ, หนตุ หนนฺตุ, หเนยฺย. “หนสฺสา”ติ วตฺตเต.

๕๐๓. วโธ วา สพฺพตฺถ.[๘]

หนอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **วธ**าเทโส โหติ วา สพฺพตฺถ

---

๑ โมคฺ. ๖/๒๐, นีติ. ๙๘๕ ๒ โมคฺ. ๕๙๗ ๓ กาสิกา. ๓/๒/๑๑๕
๔ โมคฺ. ๖/๑๖ ๕ โมคฺ. ๖/๑๙ ๖ สี. พฺรุวิสฺสติ. อพฺรุวิสฺส
๗ โมคฺ. ๕/๑๖๑ ๘ กจฺ. ๕๙๒, นีติ. ๑๐๕๘, ๑๑๙๖

วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. วเธติ วธียติ, วเธตุ วธียตุ, วเธยฺย, อวธิ อวธึสุ, อหนิ อหนึสุ, วธิสฺสติ หนิสฺสติ. **ขาเทเส** ปฏิหงฺขามิ[๑] ปฏิหนิสฺสามิ. อวธิสฺส อหนิสฺส อิจฺจาทิ.

หูวาทินโย.

หุ ทานาทนหพฺยปฺปทาเนสุ. **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ **อ**ปจฺจโย จ. "กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานํ เทฺวภาโว"ติ ทฺวิตฺตํ. "ปุพฺโพพฺภาโส"ติ **อพฺภาส**สญฺญา.

"อพฺภาเส"ติ วตฺตเต.

๕๐๔. หสฺส โช.[๒]

หการสฺส อพฺภาเส วตฺตมานสฺส **โช** โหติ. "โลปญฺเจตฺต-มกาโร"ติ **อ**ปจฺจยโลโป วุทฺธิ. ชุโหติ.

โลปาภาเว "ฌลานํ, สเร"ติ จ วตฺตมาเน

๕๐๕. ยวการา จ.[๓]

ฌลสญฺญานํ อิวณฺณุวณฺณานํ **ย**การ**ว**การาเทสา โหนฺติ สเร ปเรติ อปทนฺตสฺส **อุ**การสฺส **ว**กาโร.

ชุหฺวติ ชุโหติ, ชุหฺวนฺติ ชุโหนฺติ, ชุหฺวสิ ชุโหสิ, ชุหฺวถ ชุโหถ, ชุหฺวามิ ชุโหมิ, ชุหฺวาม ชุโหม.

กมฺเม "กฺวจิ ธาตู"ติ อาทินา ทีโฆ. หูยเต หูยนฺเต, หูยติ หูยนฺติ.

---

๑ โมคฺ. ๖/๖๗, นีติ. ๙๖๗, ๙๖๙ ๒ กจฺ. ๔๖๔, โมคฺ. ๕/๗๙, นีติ. ๙๔๕
๓ กจฺ. ๗๑

ตถา ชุโหตุ ชุโหนฺตุ ชุหฺวนฺตุ วา. ชุเห ชุเหยฺย ชุเหยฺยุํ, อชุหวิ อชุหวุํ, อชุโหสิ อชุโหสุํ, อหูยิตฺถ อคฺคิ, ชุหิสฺสติ ชุหิสฺสนฺติ, ชุโหสฺสติ ชุโหสฺสนฺติ วา. อชุหิสฺส อชุหิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

หา จาเค. ปุเร วิย เทฺวภาวชาเทสอปฺปจฺจยโลปา.

“อพฺภาเส”ติ วตฺตเต.

๕๐๖. **รสฺโส.**[๑]

อพฺภาเส วตฺตมานสฺส สรสฺส รสฺโส โหติ.

ชหาติ ชหนฺติ, ชหาสิ ชหาถ, ชหามิ ชหาม.

กมฺเม “ยมฺหิ ทาธามาฐาหาปามหมถาทีนมี”ติ ธาตฺวนฺตสฺส **อี**กาโร. หียเต หียนฺเต หียเร, หียติ หียนฺติ.

ตถา ชหาตุ ชหนฺตุ, ชเห ชเหยฺย ชเหยฺยุํ, หีเยถ หีเยยฺย, อชหาสิ อชหึสุ อชหาสุํ, ปชหิ ปชหึสุ ปชหํสุ ปชหุํ. **กมฺเม** ปชหียิตฺถ ปชหียิ, ปชหิสฺสติ ปชหิสฺสนฺติ, หียิสฺสติ หียิสฺสนฺติ, ปชหิสฺส ปชหิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

ทา ทาเน. **ตฺย**าทฺยุปฺปตฺติ เทฺวภาวรสฺสตฺตานิ **อ**ปฺปจฺจยสฺส โลโป. ททาติ ททนฺติ, ททาสิ ททาถ, ททามิ ททาม.

ทฺวิตฺตาภาเว มณฺฑูกคติยา “วา”ติ วตฺตเต.

๕๐๗. **ทาธาตุสฺส ทชฺชํ.**[๒]

ทาอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **ทชฺชา**เทโส โหติ วา.

---

๑ กจฺ. ๔๖๐, นีติ. ๙๔๑

๒ กจฺ. ๔๙๙, โมคฺ. ๕/๑๗๖, นีติ. ๑๐๐๕

วตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. **อ**ปจฺจยโลโป. ทชฺชติ ทชฺชนฺติ, ทชฺชสิ ทชฺชถ, ทชฺชามิ ทชฺชาม. ทชฺชาเทสาภาเว "โลปญฺเจตฺตมกาโร"ติ **อ**ปจฺจยสฺส **เอ**กาโร. ทานํ เทติ,[๑] เทนฺติ, เทสิ เทถ.

"วา"ติ วตฺตเต.

๕๐๘. ทาทนฺตสฺสํ มิเมสุ.[๒]

ทาอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตสฺส **อํ** โหติ วา **มิม**อิจฺเจเตสุ ปเรสุ. นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ. ทมฺมิ ทมฺม, เทมิ เทม.

กมฺเม "ยมฺหิ ทาธา"อิจฺจาทินา **อี**กาโร. ทียเต ทียนฺเต, ทียติ ทียนฺติ, ทียฺยเต ทียฺยนฺเต, ทียฺยติ ทียฺยนฺติ วา อิจฺจาทิ.

ททาตุ ททนฺตุ, ททาหิ ททาถ, ททามิ ททาม. ททตํ ททนฺตํ, ททสฺสุ ททวฺโห, ทเท ททามเส. ทชฺชตุ ทชฺชนฺตุ อิจฺจาทิ. เทตุ เทนฺตุ, เทหิ เทถ, เทมิ เทม. **กมฺเม** ทียตํ ทียนฺตํ, ทียตุ ทียนฺตุ.

สตฺตมิยํ ทเท ทเทยฺย ทเทยฺยุํ, ทเทยฺยาสิ ทเทยฺยาถ, ทเทยฺยามิ ทเทยฺยาม. ทเทถ ทเทรํ, ทเทโถ ทเทยฺยาวฺโห, ทเทยฺยํ ทเทยฺยามฺเห. ทชฺเช ทชฺเชยฺย.

"กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **เอยฺย**สฺสาตฺตญฺจ. ทชฺชา,[๓] ทชฺชุํ ทชฺเชยฺยุํ. ทชฺเชยฺยาสิ ทชฺเชยฺยาถ, ทชฺชํ. เอยฺยามิสฺส อมาเทโส จ.[๔] ทชฺเชยฺยามิ ทชฺเชยฺยาม. **ทฺวิตฺตาภาเว** เทยฺย เทยฺยุํ, เทยฺยาสิ เทยฺยาถ. ทีเยถ ทีเยยฺย.

---

๑ ที.ปา. ๑๑/๓๓๖/๒๒๗

๒ กจฺ. ๔๘๒, โมคฺ. ๖/๒๒, นีติ. ๙๗๒

๓ นีติ. ๑๐๐๗

๔ นีติ. ๑๐๐๙

หิยฺยตฺตนิยํ อททา อททู, อทโท อททตฺถ, อททํ อททมฺห. อททตฺถ, อททมฺหเส. **กมฺเม** อทียิตฺถ.

อชฺชตนิมฺหิ อททิ อททึสุ อททุํ, อทชฺชิ อทชฺชึสุ, อทาสิ อทํสุ, อทาสิ อโท อทิตฺถ, อทาสึ อทาสิมฺห อทมฺห.[๑] อทา ทานํ[๒] ปุรินฺทโท. **กมฺเม** อทียิตฺถ อทียฺยิ.

ภวิสฺสนฺติยํ อิการาคโม สรโลปาทิ. ททิสฺสติ ททิสฺสนฺติ, ทชฺชิสฺสติ ทชฺชิสฺสนฺติ. รสฺสตฺตํ. ทสฺสติ ทสฺสนฺติ, ทสฺสสิ ทสฺสถ, ทสฺสามิ ทสฺสาม. ทสฺสเต ทียิสฺสเต, ทียิสฺสติ.

กาลาติปตฺติยํ อททิสฺส อทชฺชิสฺส อทชฺชิสฺสา อทสฺส อทสฺสา, อทสฺสํสุ, อทียิสฺสถ อทียิสฺส อิจฺจาทิ.

ธา ธารเณ. ปุเร วิย วิภตฺตุปฺปตฺติ ทฺวิตฺตรสฺสตฺตานิ **อ**ปจฺจยโลโป จ. "ทุติยจตุตฺถานํ ปฐมตติยา"ติ **ธ**การสฺส **ท**กาโร. ทธาติ ทธนฺติ. **อปิ**ปุพฺโพ ตสฺส "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา **อ**การโลโป. "กฺวจิ ธาตู" ติอาทินา **ธ**การสฺส **ห**กาโร รสฺสตฺตญฺจ.[๓] ทฺวารํ ปิทหติ, ปิทหนฺติ. เทฺวภาวาภาเว นิธึ นิเธติ,[๔] นิเธนฺติ.

กมฺเม ธียเต ธียติ, ปิธียเต ปิธียติ.

ตถา ทธาตุ, ปิทหตุ, นิเธตุ นิเธนฺตุ, ทเธ ทเธยฺย, ปิทเห ปิทเหยฺย, นิเธ นิเธยฺย, ทธาสิ ปิทหิ, ธสฺสติ, ปิทหิสฺสติ ปริทเหสฺสติ, อธสฺส ปิทหิสฺส อิจฺจาทิ.

ชุโหตฺยาทินโย.

---

๑ สี. อทุมฺห

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๒๒๖๓/๓๖๗

๓ โมคฺ. ๕/๑๐๓, นีติ. ๑๐๕๙

๔ ขุ.ขุ. ๒๕/๑/๑๑

อวุทฺธิกา ตุทาที จ หูวาที จ ตถาปโร
ชุโหตฺยาที จตุทฺเธวํ เณยฺยา ภูวาทโย อิธ.

ภูวาทิคโณ.

๒. รุธาทิคณ

รุธ อาวรเณ.[๑] ปุเร วิย ธาตุสญฺญาทิมฺหิ กเต วิภตฺตุปฺปตฺติ. “อ” อิติ วตฺตเต.

๕๐๙. รุธาทิโต นิคฺคหีต ปุพฺพญฺจ.[๒]

จตุปฺปทมิทํ. **รุธ**อิจฺเจวมาทิโต ธาตุคณโต **อ**ปจฺจโย โหติ กตฺตริ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ, นิคฺคหีตญฺจ ตโต ปุพฺพํ หุตฺวา อาคโม โหติ. ตญฺจ นิคฺคหีตํ ปกติยา สรานุคตตฺตา ธาตุสฺสรโต ปรํ โหติ. **จ**สทฺเทน อิอีเอโอปจฺจยา จ.[๓] นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ. อิธ สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิ โหติ. ตทาคมสฺส **ต**คฺคหเณน คหณโต.[๔]

โส มคฺคํ รุนฺธติ, รุนฺธนฺติ, รุนฺธสิ รุนฺธถ, รุนฺธามิ รุนฺธาม. รุนฺธเต รุนฺธนฺเต อิจฺจาทิ. **อิ**การาทิปฺปจฺจเยสุ ปน รุนฺธิติ, รุนฺธีติ, รุนฺเธติ, รุนฺโธตีติปิ โหติ.

กมฺเม นิปุพฺโพ **ย**ปฺปจฺจยสฺส “ตสฺส จวคฺค”อิจฺจาทินา สธาตฺวนฺตสฺส **ฌ**กาเร กเต “วคฺเค โฆสา”ติอาทินา ทฺวิตฺตํ.

---

๑ สี, นีติ. รุธิ อาวรเณ

๒ กจฺ. ๔๔๖, โมคฺ. ๕/๑๙, นีติ. ๙๒๖

๓ นีติ. ๙๒๗

๔ นีติ. ๑๐๖๒

มคฺโค นิรุชฺฌเต เตน, นิรุชฺฌนฺเต. ปรสฺสปทตฺเต นิรุชฺฌติ นิรุชฺฌนฺติ. นิรุชฺฌสิ นิรุชฺฌถ, นิรุชฺฌามิ นิรุชฺฌาม.

รุนฺธตุ รุนฺธนฺตุ, รุนฺธาหิ รุนฺธถ, รุนฺธามิ รุนฺธาม. รุนฺธตํ รุนฺธนฺตํ, รุนฺธสฺสุ รุนฺธวฺโห, รุนฺเธ รุนฺธามเส. นิรุชฺฌตํ นิรุชฺฌนฺตํ, นิรุชฺฌตุ นิรุชฺฌนฺตุ, รุนฺเธ รุนฺเธยฺย รุนฺเธยฺยุํ, รุนฺเธถ รุนฺเธรํ, นิรุชฺเฌถ นิรุชฺเฌยฺย อิจฺจาทิ. รุนฺธิ รุนฺธึสุ, อรุนฺธิ นิรุชฺฌิตฺถ, นิรุชฺฌิ นิรุชฺฌึสุ, รุนฺธิสฺสติ รุนฺธิสฺสนฺติ, นิรุชฺฌิสฺสเต นิรุชฺฌิสฺสนฺเต, นิรุชฺฌิสฺสติ นิรุชฺฌิสฺสนฺติ, อรุนฺธิสฺส อรุนฺธิสฺสํสุ, นิรุชฺฌิสฺสถ นิรุชฺฌิสฺส อิจฺจาทิ.

ฉิทิ ทฺวิธากรเณ. ฉินฺทติ ฉินฺทนฺติ. **กมฺเม** ฉิชฺชเต ฉิชฺชนฺเต. ฉิชฺชติ ฉิชฺชนฺติ. ตถา ฉินฺทตุ ฉินฺทนฺตุ, ฉิชฺชตุ ฉิชฺชนฺตุ, ฉินฺเท ฉินฺเทยฺย ฉิชฺเชยฺย, อฉินฺทิ ฉินฺทิ ฉินฺทึสุ, อฉิชฺชิตฺถ ฉิชฺชิ, ฉินฺทิสฺสติ ฉินฺทิสฺสนฺติ. **สฺส**สฺส **ฉา**เทเส เฉจฺฉติ เฉจฺฉนฺติ,[๑] เฉจฺฉิติ วา. **กมฺเม** ฉิชฺชิสฺสเต ฉิชฺชิสฺสนฺเต, ฉิชฺชิสฺสติ ฉิชฺชิสฺสนฺติ, อฉินฺทิสฺส อฉิชฺชิสฺส อิจฺจาทิ.

ภิทิ วิทารเณ. ภินฺทติ ภินฺทนฺติ อิจฺจาทิ.

ยุช โยเค. ยุญฺชติ ยุญฺชนฺติ, ยุชฺชเต ยุชฺชนฺเต, ยุชฺชติ ยุชฺชนฺติ, ยุญฺชตุ ยุชฺชตํ, ยุญฺเช ยุชฺเชถ, อยุญฺชิ อยุญฺชึสุ, อยุชฺชิตฺถ อยุชฺชิ, ยุญฺชิสฺสติ ยุญฺชิสฺสนฺติ, ยุชฺชิสฺสเต ยุชฺชิสฺสนฺเต, ยุชฺชิสฺสติ ยุชฺชิสฺสนฺติ, อยุญฺชิสฺส, อยุชฺชิสฺสถ อยุชฺชิสฺส อิจฺจาทิ.

ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ. ภุญฺชติ ภุญฺชนฺติ อิจฺจาทิ.

---

๑ นีติ. ๑๐๙๖

ภวิสฺสนฺติยํ "กรสฺส สปฺปจฺจยสฺส กาโห"ติ สุตฺเต **สปฺปจฺจย**-คฺคหเณน ภุชโต **สฺส**สฺส **ขา**เทโส. "โก เข จา"ติ ธาตฺวนฺตสฺส **ก**กาโร วุทฺธิ. โภกฺขติ[๑] โภกฺขนฺติ, โภกฺขสิ โภกฺขถ, โภกฺขามิ โภกฺขาม. **ขา**เทสาภาเว ภุญฺชิสฺสติ ภุญฺชิสฺสนฺติ อิจฺจาทิ.

มุจ โมจเน. มุญฺจติ มุญฺจนฺติ, มุจฺจเต มุจฺจนฺเต, มุญฺจตุ มุญฺจนฺตุ, มุจฺจตํ มุจฺจนฺตํ, มุญฺเจ มุญฺเจยฺย มุญฺเจยฺยุํ, มุจฺเจถ มุจฺเจรํ, อมุญฺจิ อมุญฺจึสุ, อมุจฺจิตฺถ, โมกฺขติ โมกฺขนฺติ, มุญฺจิสฺสติ มุญฺจิสฺสนฺติ, มุจฺจิสฺสเต มุจฺจิสฺสนฺเต, อมุญฺจิสฺส อมุจฺจิสฺสถ อิจฺจาทิ.

รุธาทิคโณ.

๓. ทิวาทิคณ

ทิวุ กีฬาวิชิคีสาพฺยวหารชุติถุติกนฺติคตีสุ. ปุเร วิย ธาตฺวนฺต-โลปวิภตฺตุปฺปตฺติโย.

๕๑๐. **ทิวาทิโต โย.**[๒]

ทิวาทิโต ธาตุคณโต **ย**ปฺปจฺจโย โหติ กตฺตริ วิหิเตสุ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ.

"ยคฺคหณํ, จวคฺคยการวการตฺตํ, สธาตฺวนตสฺส, ปุพฺพรูปนฺ"ติ จ วตฺตเต.

๑ นีติ. ๑๐๖๐-๑

๒ กจฺ. ๔๔๗, โมคฺ. ๕/๒๑, นีติ. ๙๒๘

๕๑๑. ตถา กตฺตริ จ.[๑]

ยถา ภาวกมฺเมสุ **ย**ปฺปจฺจยสฺสาเทโส โหติ, ตถา กตฺตริปิ **ย**ปฺปจฺจยสฺส สธาตฺวนฺตสฺส **จวคฺคย**การ**ว**การาเทโส ปุพฺพรูปญฺจ กาตพฺพานีติ ธาตฺวนฺตสฺส **ว**การตฺตา สห เตน **ย**การสฺส **ว**กาเร กเต ทฺวิภาโว. “โท ธสฺส จา”ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน “โพ วสฺสา”ติ วุตฺตตฺตา **ว**การทฺวยสฺส **พ**การทฺวยํ. ทิพฺพติ ทิพฺพนฺติ, ทิพฺพสิ ทิพฺพถ, ทิพฺพามิ ทิพฺพาม.

กมฺเม ทิพฺพเต ทิพฺพนฺเต, ทิพฺพติ ทิพฺพนฺติ. ทิพฺพตุ, ทิพฺพตํ, ทิพฺเพ ทิพฺเพถ, อทิพฺพิ อทิพฺพิตฺถ, ทิพฺพิสฺสติ, ทิพฺพิสฺสเต, อทิพฺพิสฺส อิจฺจาทิ.

สิวุ ตนฺตสนฺตาเน.[๒] สิพฺพติ สิพฺพนฺติ. สิพฺพตุ, สิพฺเพยฺย. อสิพฺพิ สิพฺพิ, สิพฺพิสฺสติ, อสิพฺพิสฺส อิจฺจาทิ.

ปท คติมฺหิ. **อุ**ปุพฺโพ ทฺวิตฺตํ. “ตถา กตฺตริ จา”ติ สธาตฺวนฺตสฺส **ย**การสฺส **ช**กาโร ทฺวิตฺตญฺจ.

อุปฺปชฺชติ อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปชฺชเต อุปฺปชฺชนฺเต อุปฺปชฺชเร.

กมฺเม ปฏิปชฺชเต ปฏิปชฺชนฺเต, ปฏิปชฺชติ ปฏิปชฺชนฺติ. **ภาเว** อุปฺปชฺชเต ตยา.

ตถา อุปฺปชฺชตุ, อุปฺปชฺเชยฺย, อุทปชฺชา, อุทปชฺชถ, อุทปาทิ,[๓] อุปฺปชฺชี, อุปฺปชฺชิตฺถ, อุปฺปชฺชิสฺสติ, อุปฺปชฺชิสฺส อุปฺปชฺชิสฺสา อิจฺจาทิ.

---

๑ กจฺ. ๔๔๔, โมคฺ. ๑/๔๙, นีติ. ๙๒๔ ๒ สี. ตนฺตุสนฺตาเน

๓ โมคฺ. ๕/๑๖๑

พุธ อวคมเน. **ย**ปฺปจฺจยปรตฺตา น วุทฺธิ. **ฌ**การาเทโสว วิเสโส. ธมฺมํ พุชฺฌติ, พุชฺฌนฺติ, พุชฺฌเต พุชฺฌนฺเต พุชฺฌเร วา.

กมฺเม พุชฺฌเต มยา ธมฺโม, พุชฺฌนฺเต, พุชฺฌติ พุชฺฌนฺติ. พุชฺฌตุ, พุชฺเฌยฺย, อพุชฺฌิ, อพุชฺฌิตฺถ, พุชฺฌิสฺสติ, อพุชฺฌิสฺส.

ยุธ สมฺปหาเร. ยุชฺฌติ ยุชฺฌนฺติ.

กุธ โกเป. กุชฺฌติ กุชฺฌนฺติ.

วิธ ตาฬเน. วิชฺฌติ วิชฺฌนฺติ อิจฺจาทิ.

นห พนฺธเน. “หวิปริยโย”ติ โยควิภาเคน วิปริยโย. สนฺนยฺหติ สนฺนยฺหนฺติ อิจฺจาทิ.

มน ญาเณ. ญาเทโสว วิเสโส. มญฺญติ มญฺญนฺติ อิจฺจาทิ.

ทา อาทาเน. **สํอา**ปุพฺโพ “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ย**มฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส **อิ**กาโร.[๑] สีลํ สมาทิยติ,[๒] สมาทิยนฺติ อิจฺจาทิ.

ตุส ปีติมฺหิ. **ย**ปฺปจฺจยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ. ตุสฺสติ ตุสฺสนฺติ อิจฺจาทิ.

ตถา **สมุ** อุปสเม. สมฺมติ สมฺมนฺติ.

กุป โกเป. กุปฺปติ กุปฺปนฺติ.

ชน ชนเน. “ชนาทีนมา ติมฺหิ จา”ติ เอตฺถ “ชนาทีนมา”ติ โยควิภาเคน **ย**มฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส **อา**กาโร.[๓] ชายติ ชายนฺติ, ชายเต ชายนฺเต.

---

๑ โมคฺ. ๕/๑๓๒, นีติ. ๑๐๖๓ ๒ อภิ.ป. ๔๐/๔๒๓/๑๓๕ ๓ นีติ. ๑๐๖๔

กมฺเม ชนียติ ชนียนฺติ. ชายตุ, ชาเยยฺย, อชายิ อชนิ, ชายิสฺสติ ชนิสฺสติ, อชายิสฺส อชนิสฺส อิจฺจาทิ.

ทิวาทิคโณ.

๔. สฺวาทิคณ

สุ สวเณ. ปุเร วิย วิภตฺตุปฺปตฺติ.

๕๑๒. **สฺวาทิโต ณุณาอุณา จ.**[๑]

สุอิจฺเจวมาทิโต ธาตุคณโต **ณุณาอุณา**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ วิหิเตสุ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ. “อญฺเญสุ จา”ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน **ณุ**ปฺปจฺจยสฺส วุทฺธิ. ตตฺเถวานุวตฺติต**วา**คฺคหเณน **สฺวา**ทีนํ **ณุณา**ทีสุ น วุทฺธิ.

ธมฺมํ สุโณติ. สรโลปาทิ. สุณนฺติ, สุโณสิ สุโณถ, สุโณมิ สุโณม. **ณา**ปจฺจเย สุณาติ สุณนฺติ, สุณาสิ. “กฺวจิ ธาตู”ติ อาทินา รสฺสตฺตํ. สุณสิ สุณาถ สุณถ, สุณามิ สุณาม.

กมฺเม **ย**ปฺปจฺจเย “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ทีโฆ.[๒] สูยเต สูยนฺเต, สูยติ สูยนฺติ. ทฺวิตฺเต รสฺสตฺตํ. สุยฺยติ สุยฺยนฺติ, สูยฺยติ สูยฺยนฺติ วา.

สุโณตุ สุณนฺตุ, สุโณหิ สุโณถ, สุโณมิ สุโณม. สุณาตุ สุณนฺตุ, สุณ สุณาหิ สุณาถ, สุณามิ สุณาม. สุณตํ สุณนฺตํ, สุณสฺสุ

---

๑ กจฺ. ๔๔๘, โมคฺ. ๕/๒๕, นีติ. ๙๒๙ ๒ โมคฺ. ๕/๑๓๙

สุณวฺโห, สุเณ สุณามเส. **กมฺเม** สูยตํ สูยนฺตํ, สูยตุ สูยนฺตุ.

สุเณ สุเณยฺย สุเณยฺยุํ, สุเณยฺยาสิ สุเณยฺยาถ, สุเณยฺยามิ สุเณยฺยาม. สุเณถ สุเณรํ, สุเณโถ สุเณยฺยาวฺโห, สุเณยฺยํ สุเณยฺยามฺเห. สูเยถ สูเยยฺย.

อสุณิ สุณิ อสุณึสุ สุณึสุ, อสุณิ อสุณิตฺถ, อสุณึ สุณึ อสุณิมฺห สุณิมฺห. อสุณิตฺถ สุณิตฺถ. **ณา**ปจฺจยโลโป วุทฺธิ **ส**สฺส ทฺวิภาโว. **สา**คโม. อสฺโสสิ อสฺโสสึสุ ปจฺจสฺโสสุํ,[๑] อสฺโสสิ อสฺโสสิตฺถ, อสฺโสสึ อสฺโสสิมฺห อสฺโสสิมฺหา[๒] วา, อสฺโสสิตฺถ, อสูยิตฺถ อสูยิ.

สรโลปาทิ. สุณิสฺสติ สุณิสฺสนฺติ, สุณิสฺสสิ สุณิสฺสถ, สุณิสฺสามิ สุณิสฺสาม. สุณิสฺสเต สุณิสฺสนฺเต, สุณิสฺสเส สุณิสฺสวฺเห, สุณิสฺสํ สุณิสฺสามฺเห. **ณา**ปจฺจยโลโป วุทฺธิ. โสสฺสติ โสสฺสนฺติ, โสสฺสสิ โสสฺสถ, โสสฺสามิ โสสฺสาม. โสสฺสเต, สูยิสฺสเต, สูยิสฺสติ. อสุณิสฺส, อสูยิสฺส อิจฺจาทิ.

หิ คติมฺหิ. **ป**ปุพฺโพ **ณา**ปจฺจโย. ปหิณาติ ปหิณติ วา, ปหิณนฺติ, ปหิณาตุ ปหิณนฺตุ, ปหิเณยฺย, ปหิณิ, ทูตํ ปาเหสิ,[๓] ปหิณิสฺสติ, ปหิณิสฺส อิจฺจาทิ.

วุ สํวรเณ. อาวุณาติ อาวุณนฺติ อิจฺจาทิ.

มิ ปกฺเขเป. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา ณสฺส นตฺตํ, มิโนติ มินนฺติ อิจฺจาทิ.

อป ปาปุณเน. **ป**ปุพฺโพ สรโลเป "ทีฆนฺ"ติ ทีโฆ, **อุณา**ปจฺจโย.[๔]

---

๑ โมคฺ. ๖/๔๐,๖๐

๒ สี. อสฺสุมฺห

๓ วิ.มหา. ๔/๑๐๕/๑๒๑

๔ โมคฺ. ๕/๑๒๑

สมฺปตฺตึ ปาปุณาติ, ปาปุณนฺติ, ปาปุณาสิ ปาปุณาถ, ปาปุณามิ ปาปุณาม.

กมฺเม ปาปียติ ปาปียนฺติ. ตถา ปาปุณาตุ, ปาปียตุ, ปาปุเณ ปาปุเณยฺย, ปาปีเยยฺย, ปาปุณิ ปาปุณึสุ, ปาปียิ, ปาปุณิสฺสติ, ปาปียิสฺสติ, ปาปุณิสฺส, ปาปียิสฺส อิจฺจาทิ.

สก สตฺติมฺหิ. ทฺวิภาโว. สกฺกุณาติ[๑] สกฺกุณนฺติ.

ภาเว "ปุพฺพรูปญฺจา"ติ ปุพฺพรูปตฺตํ. สกฺกเต ตยา สกฺกติ วา, สกฺกุณาตุ, สกฺกุเณยฺย. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **สกนฺ**ตสฺส **ขา**เทโส อชฺชตนาทิมฺหิ.[๒] อสกฺขิ สกฺขิ[๓] อสกฺขึสุ สกฺขึสุ, สกฺขิสฺสติ สกฺขิสฺสนฺติ. อสกฺขิสฺส อสกฺขิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

สฺวาทิคโณ.

๕. กิยาทิคณ

กี ทพฺพวินิมเย. **วิ**ปุพฺโพ ทฺวิตฺตํ. ปุเร วิย วิภตฺตุปฺปตฺติ.

๕๑๓. กิยาทิโต นา.[๔]

กีอิจฺเจวมาทิโต ธาตุคณโต **นา**ปจฺจโย โหติ กตฺตริ. **นา**ปรตฺตา น วุทฺธิ. "กฺวจิ ธาตู"ติ อาทินา **กิยา**ทีนํ **นา**มฺหิ รสฺสตฺตํ.[๕] กีโต **นา**ปจฺจย**น**การสฺส **ณ**ตฺตญฺจ.

---

๑ โมคฺ. ๕/๑๒๑

๒ โมคฺ. ๖/๕๘-๙, นีติ. ๑๐๖๕

๓ ที.สี. ๙/๒๗๔/๙๕

๔ กจฺ. ๔๔๙, โมคฺ. ๕/๒๓-๔, นีติ. ๙๓๐

๕ โมคฺ. ๖/๓๒, นีติ. ๑๐๗๔

ภณฺฑํ วิกฺกิณาติ, วิกฺกิณนฺติ. วิกฺกียติ, วิกฺกียนฺติ. วิกฺกิณาตุ, วิกฺกิณนฺตุ. วิกฺกียตุ, วิกฺกียนฺตุ. วิกฺกิเณ วิกฺกิเณยฺย. วิกฺกีเยยฺย, วิกฺกีเยยฺยุํ, อวิกฺกิณิ วิกฺกิณิ. วิกฺกียิตฺถ วิกฺกียิ. วิกฺกิณิสฺสติ, วิกฺกิณิสฺสนฺติ. วิกฺกียิสฺสติ, วิกฺกียิสฺสนฺติ. อวิกฺกิณิสฺส, อวิกฺกิณิสฺสํสุ วิกฺกียิสฺส, วิกฺกียิสฺสํสุ อิจฺจาทิ.

ชิ ชเย. กิเลเส ชินาติ, ชินนฺติ, ชียติ, ชียนฺติ. เอวํ ชินาตุ, ชียตุ. ชิเนยฺย, ชีเยยฺย. อชินิ ชินิ อชินึสุ ชินึสุ, อเชสิ อเชสุํ, อชินิตฺถ อชียิตฺถ อชียิ. ชินิสฺสติ ชินิสฺสนฺติ, วิเชสฺสติ วิเชสฺสนฺติ, ชียิสฺสติ ชียิสฺสนฺติ. อชินิสฺส, อชียิสฺส อิจฺจาทิ.

ตถา **จิ** จเย. จินาติ จินนฺติ อิจฺจาทิ.

ญา อวโพธเน. **นา**ปจฺจโย.

“วา”ติ วตฺตเต.

๕๑๔. ญาสฺส ชาชํนา.[๑]

ญาอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ชาชํนา**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา.

ชาเทโส นามฺหิ ชํ ญามฺหิ นาภาโว ติมฺหิ เอวิธ
วตฺถิตวิภาสตฺถ- วาสทฺทสฺสานุวตฺตนา.

ธมฺมํ วิชานาติ วินายติ วา, วิชานนฺติ.

กมฺเม วิญฺญายติ, วิญฺญายนฺติ. อิวณฺณาคเม ปุพฺพโลโป “กฺวจิ ธาตู”ติ อาทินา **เอ**กาโร[๒] ทฺวิตฺตญฺจ. เญยฺยติ เญยฺยนฺติ.

๑ กจฺ. ๔๗๐, โมคฺ. ๕/๑๒๐,๖/๖๒ ๒ นีติ. ๑๐๖๙

วิชานาตุ วิชานนฺตุ. รสฺสตฺตํ. วิชาน วิชานาหิ วิชานาถ, วิชานามิ วิชานาม. วิชานตํ วิชานนฺตํ, วิชานสฺสุ, วิญฺญายตุ วิญฺญายนฺตุ.

๕๑๕. เอยฺยสฺส ญาโต อิยาญา.[๑]

เอยฺยสฺส วิภตฺติสฺส **ญา**อิจฺเจตาย ธาตุยา ปรสฺส **อิยาญา**-อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา. สรโลปาทิ. วิชานิยา.

ญาเทเส **ญา**สฺส **ชํ**อาเทโส.

“ญาโต, วา”ติ จ วตฺตเต.

๕๑๖. นาสฺส โลโป ยการตฺตํ.[๒]

ญาอิจฺเจตาย ธาตุยา ปรสฺส **นา**ปจฺจยสฺส โลโป โหติ วา **ย**การตฺตญฺจ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เตน

> ญามฺหิ นิจฺจญฺจ นาโลโป วิภาสาชฺชตนาทิสุ
> อญฺญตฺถ น จ โหตายํ นาโต ติมฺหิ ยการตา.

นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ. วิชญฺญา วิชาเนยฺย วิชาเนยฺยุํ, วิชาเนยฺยาสิ วิชาเนยฺยาถ, วิชาเนยฺยามิ วิชาเนยฺยาม วิชาเนมุ[๓] วา. วิชาเนถ. วิญฺญาเยยฺย วิญฺญาเยยฺยุํ.

สมชานิ สญฺชานิ สญฺชานึสุ. **นา**โลเป อญฺญาสิ[๔] อญฺญาสุํ, วิชานิตฺถ, วิญฺญายิตฺถ. ปญฺญายิ ปญฺญายึสุ, วิชานิสฺสติ

---

๑ กจฺ. ๕๐๘, โมคฺ. ๖/๖๓, นีติ. ๑๐๒๑

๒ กจฺ. ๕๐๙, โมคฺ. ๖/๖๑, นีติ. ๑๐๒๒

๓ โมคฺ. ๖/๗๘, นีติ. ๑๐๗๐

๔ โมคฺ. ๖/๖๔

วิชานิสฺสนฺติ, ณสฺสติ ณสฺสนฺติ, วิญฺญายิสฺสเต วิญฺญายิสฺสนฺเต, ปญฺญายิสฺสติ ปญฺญายิสฺสนฺติ. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **สฺส**สฺส **หิ** จ.[๑] ปญฺญายิหิติ ปญฺญายิหินฺติ. อชานิสฺส, อชานิสฺสถ. อญฺญายิสฺสถ อญฺญายิสฺส อิจฺจาทิ.

มา มาเน. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **มา**นฺตสฺส **อิ**กาโร.[๒] มินาติ มินนฺติ. **กมฺเม** มียติ มียนฺติ อิจฺจาทิ.

ลู เฉทเน. **นา**มฺหิ รสฺสตฺตํ. ลุนาติ ลุนนฺติ, ลูยติ ลูยนฺติ อิจฺจาทิ.

ธู กมฺปเน. ธุนาติ ธุนนฺติ, ธูยติ ธูยนฺติ อิจฺจาทิ.

กิยาทิคโณ.

๖. คหาทิคณ

คห อุปาทาเน. **นา**มฺหิ สมฺปตฺเต,

๕๑๗. คหาทิโต ปฺป-ณฺหา.[๓]

คหอิจฺเจวมาทิโต ธาตุโต **ปฺป-ณฺหา**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ. **อาทิ**สทฺโทยํ ปกาโร.

“คหสฺสา”ติ วตฺตเต.

๕๑๘. หโลโป ณฺหามฺหิ.[๔]

คหอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ห**การสฺส โลโป โหติ **ณฺหา**มฺหิ

๑ โมคฺ. ๖/๖๕, นีติ. ๑๐๗๒
๒ นีติ. ๑๐๗๓
๓ กจฺ. ๔๕๐, นีติ. ๙๓๑
๔ กจฺ. ๔๙๐, โมคฺ. ๕/๑๗๙, นีติ. ๑๐๖๕

ปจฺจเย ปเร. สีลํ คณฺหาติ. รสฺสตฺเต คณฺหติ วา, คณฺหนฺติ, คณฺหาสิ คณฺหาถ, คณฺหามิ คณฺหาม.

กมฺเม "เย"ติ วตฺตมาเน "หวิปริยโย โล วา"ติ **ห**การสฺส **ย**กาเรน วิปริยโย โหติ. คยฺหติ คยฺหนฺติ.

คณฺหาตุ คณฺหนฺตุ, คณฺห คณฺหาหิ คณฺหาถ, คณฺหามิ คณฺหาม. คณฺหตํ คณฺหนฺตํ, คยฺหตํ, คยฺหนฺตํ, คยฺหตุ คยฺหนฺตุ, คณฺเห คณฺเหยฺย คณฺเหยฺยุํ, คยฺเหยฺย คยฺเหยฺยุํ, อคฺคณฺหิ คณฺหิ อคฺคณฺหึสุ คณฺหึสุ.

ยทา "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา อสพฺพธาตุเก วิกรณปจฺจยสฺส โลโป **อิ**การาคมสฺส **เอ**กาโร จ.[๑] ตทา **สา**คโม.[๒]

อคฺคเหสิ อคฺคเหสุํ, อคฺคหิ อคฺคหึสุ อคฺคหุํ, อคฺคยฺหิตฺถ อคฺคยฺหิ. คณฺหิสฺสติ คณฺหิสฺสนฺติ, คเหสฺสติ คเหสฺสนฺติ, คหียิสฺสเต คหียิสฺสนฺเต, คยฺหิสฺสติ คยฺหิสฺสนฺติ. อคฺคณฺหิสฺส อคฺคหิสฺส อคฺคณฺหิสฺสถ อคฺคหิสฺสถ, อคฺคยฺหิสฺสถ, อคฺคยฺหิสฺส อิจฺจาทิ.

ปฺปปฺปจฺจเย

๕๑๙. **คหสฺส เฆ ปฺเป.**[๓]

คหอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **เฆ**อาเทโส โหติ **ปฺป**ปฺปจฺจเย ปเร. เฆปฺปติ อิจฺจาทิ.

คหาทิคโณ.

---

๑ นีติ. ๑๐๗๖

๒ สี. สาคโม.

๓ กจฺ. ๔๘๙, โมคฺ. ๕/๑๗๘, นีติ. ๙๘๑

๗. ตนาทิคณ

ตนุ วิตฺถาเร. ปุเร วิย ธาตฺวนฺตโลปวิภตฺตุปฺปตฺติโย.

๕๒๐. ตนาทิโต โอยิรา.[๑]

ตนุอิจเจวมาทิโต ธาตุคณโต **โอยิร**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ. กรโตวายํ **ยิร**ปฺปจฺจโย.

ธมฺมํ ตโนติ ตโนนฺติ, ตโนสิ ตโนถ, ตโนมิ ตโนม.

“วา”ติ วตฺตเต.

๕๒๑. อุตฺตโมกาโร.[๒]

ตนาทิโต **โอ**การปฺปจฺจโย **อุ**ตฺตมาปชฺชเต วา. ววตฺถิต-วิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. เอตฺถ จ วิกรณการิยวิธิปฺปกรณโต “โอกาโร”ติ **โอ**วิกรณํ คยฺหติ. ตนุเต. พหุวจเน “ยวการา จา”ติ **ว**ตฺตํ. ตนฺวนฺเต, ตนุเส ตนฺวเห, ตนฺเว ตนุมฺเห.

กมฺเม “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ตนุ**ธาตฺวนฺตสฺส **ยมฺหิ อา**กาโร,[๓] ปตายเต, ปตายนฺเต, ปตายติ, ปตายนฺติ. **อา**การาภาเว ปตญฺญติ, ปตญฺญนฺติ. ตโนตุ, ตโนนฺตุ. ตเนยฺย, ตเนยฺยุํ. อตนิ, อตนึสุ, อตายิตฺถ ปตายิ. ตนิสฺสติ, ตนิสฺสนฺติ, ปตายิสฺสติ, ปตายิสฺสนฺติ. อตนิสฺส, ปตายิสฺส อิจฺจาทิ.

กร กรเณ. ปุญฺญํ กโรติ.

---

๑ กจฺ. ๔๕๑, โมคฺ. ๕/๒๖, นีติ. ๙๓๒ ๒ กจฺ. ๕๑๑, โมคฺ. ๖/๗๖-๗, นีติ. ๑๐๒๔
๓ โมคฺ. ๕/๑๓๘

พหุวจเน “วา”ติ วตฺตมาเน “อุตฺตโมกาโร”ติ **อุ**ตฺเต กเต, “วา, อุตฺตนฺ”ติ จ วตฺตเต.

๕๒๒. **กรสฺสากาโร จ.**[๑]

กรอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **อ**กาโร **อุ**ตฺตมาปชฺชเต วา. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. “ยวการา จา”ติ อปทนฺตสฺส ปร**อุ**การสฺส **ว**กาโร. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ธาตุ**ร**การสฺส **ว**การสฺมึ โลโป.[๒] **ว**การสฺส ทฺวิตฺเต ตสฺส “พฺโพ วฺวสฺสา”ติ **พ**การทฺวยํ.[๓] กุพฺพนฺติ กโรนฺติ, กโรสิ กโรถ, กโรมิ กโรม. ตถา กุรุเต กุพฺพนฺเต, กุรุเส กุรุวฺเห, กุพฺเพ กุรุมฺเห. **ยิร**ปฺปจฺจเย **ร**การโลโป.[๔] กยิรติ กยิรนฺติ อิจฺจาทิ.

กมฺเม ยปฺปจฺจเย “อิวณฺณาคโม วา”ติ **อี**การาคโม. **ย**การสฺส ทฺวิตฺตํ. กรียฺยเต กโฏ เตน, กรียฺยติ กรียฺยนฺติ, กรียติ กรียนฺติ วา. **อี**การาภาเว “ตสฺส จวคฺค” อิจฺจาทินา สธาตฺวนฺตสฺส **ย**การตฺตํ[๕] ทฺวิตฺตญฺจ. กยฺยติ กยฺยนฺติ. **อิ**การาคเม “กฺวจิ ธาตุ”อิจฺจาทิสุตฺเต **จ**คฺคหเณน **รยา**นํ วิปริยโย.[๖] กยิรติ กโฏ เตน, กยิรนฺติ อิจฺจาทิ.

ตถา กุสลํ กโรตุ กุรุตุ วา, กุพฺพนฺตุ กโรนฺตุ, กโรหิ กโรถ, กโรมิ กโรม. กุรุตํ กุพฺพนฺตํ, กุรุสฺสุ กุรสฺสุ[๗] วา, กุรุวฺโห, กุพฺเพ กุพฺพามเส.

---

๑ กจฺ. ๕๑๒, นีติ. ๑๐๒๕ ๒ นีติ. ๑๐๒๖,๑๐๗๘ ๓ โมคฺ. ๕/๑๗๗
๔ นีติ. ๑๐๗๙ ๕ นีติ. ๑๐๖๘ ๖ นีติ. ๑๐๘๐
๗ สี. กรสฺสุ

กมฺเม กรียตุ กรียนฺตุ, กยฺยตํ กยิรตํ, กยิรตุ.

สตฺตมิยํ [๑] กเร กเรยฺย กเรยฺยุํ, กเรยฺยาสิ กเรยฺยาถ, กเรยฺยามิ กเรยฺยาม. **อุตฺเต** กุพฺเพ กุพฺเพยฺย.

ยิรปฺปจฺจเย

ยิรโต อาตฺตเมยฺยสฺส เอถาทิสฺเสยฺยุมาทิสุ
เอยฺยสทฺทสฺส โลโป จ "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา.[๒]

สรโลปาทิ. กยิรา กยิรุํ, กยิราสิ กยิราถ, กยิรามิ กยิราม. **อตฺตโนปเท** กยิราถ ธีโร กุพฺเพถ กเรถ วา. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **กุ**สฺส **กฺรุ** จ.[๓] กฺรุพฺเพถ กฺรุพฺเพรํ, กฺรุพฺเพโถ กฺรุพฺเพยฺยาวฺโห, กฺรุพฺเพยฺยํ กฺรุพฺเพยฺยามฺเห.[๔] **กมฺเม** กรีเยยฺย กรีเยยฺยุํ.

หิยฺยตฺตนิยํ "กรสฺส กา"ติ โยควิภาเคน **กา** โหติ.[๕] สรโลปาทิ.

อกา อกรา อกรู, อกโร อกตฺถ อกโรตฺถ, อกํ อกรํ อกมฺห อกรมฺห, อกตฺถ, อกรึ, อกรมฺหเส.

"วา"ติ วตฺตเต.

๕๒๓. กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหิ.[๖]

กรอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺเสว **กาส**ตฺตํ โหติ วา อชฺชตนิมฺหิ วิภตฺติมฺหิ ปเร. "กาสตฺต"มิติ ภาวนิทฺเทเสน อญฺญสฺมาปิ ธาตุโต **สา**คโม. อถ วา ยทา **กร**สฺส **กา** โหติ

---

๑ โมค. ๑/๓๗ ๒ โมคฺ. ๖/๗๐-๒, นีติ. ๑๐๘๑-๗ ๓ นีติ. ๑๐๒๖
๔ สี. กฺรุพฺเพถ วา. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา กุสฺส กฺรุ จ. กุพฺเพรํ ฯเปฯ กุพฺเพยฺยามฺเห
๕ นีติ. ๑๐๐๙ ๖ กจฺ. ๔๙๑, โมคฺ. ๖/๒๔, นีติ. ๙๘๓

สตฺตญฺจาคโม อชฺชตนิมฺหิ วาติ อตฺโถ, ตทา "สตฺตมชฺชตนิมฺหี"ติ โยควิภาเคน อญฺญสฺมาปิ ธาตุโต **สา**คโมปิ สิชฺฌติ.[๑] "โยควิภาคโต อิฏฺฐปฺปสิทฺธี"ติ เยภุยฺเยน ทีฆโตว โหติ. "กรสฺส กา"ติ โยควิภาเคน **กา**ภาโว จ หิยฺยตฺตนิยํ สิทฺโธ โหติ.

อกาสิ อกาสุํ, อกาสิ อกาสิตฺถ, อกาสึ อกาสิมฺห. อกาสิตฺถ. **กาส**ตฺตาภาเว อกริ กริ อกรึสุ กรึสุ อกํสุ[๒] อกรุํ, อกริ อกริตฺถ, อกรึ กรึ อกริมฺห กริมฺห. อกริตฺถ, อกรียิตฺถ อกรียิ วา.

"วา, โลโป, ภวิสฺสนฺติมฺหิ สฺสสฺส จา"ติ จ วตฺตเต.

๕๒๔. กรสฺส สปฺปจฺจยสฺส กาโห.[๓]

กรอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สปฺปจฺจยสฺส **กาห**าเทโส โหติ วา ภวิสฺสนฺติมฺหิ, **สฺส**สฺส จ โลโป โหติ. อธิกภูต**สปฺปจฺจย**คฺคหเณน **วจมุจภุช**าทิโต **สฺส**สฺส **ข**าเทโส **วสฉิทิลภ**าทิโต **ฉ**าเทโส จ โหติ.[๔]

กาหติ กาหนฺติ, กาหสิ กาหถ, กาหามิ กาหาม. **อิ**การาคเม กาหิติ กาหินฺติ อิจฺจาทิ. **กาห**าภาเว กริสฺสติ กริสฺสนฺติ, กริสฺสสิ กริสฺสถ, กริสฺสามิ กริสฺสาม. กริสฺสเต กริสฺสนฺเต, กริสฺสเส กริสฺสวฺเห, กริสฺสํ กริสฺสามฺเห. กรียิสฺสติ กรียิสฺสนฺติ. อกริสฺส อกรียิสฺสา อิจฺจาทิ.

ยทา **สํ**ปุพฺโพ, ตทา "ปุรสมุปปรีหิ กโรติสฺส ขขรา วา"ติ โยควิภาเคน **ตฺย**าทิวิภตฺตีสุปิ **สํ**ปุพฺพกโรติสฺส **ขร**าเทโส.[๕]

---

๑ นีติ. ๑๐๖๗,๑๐๗๕ ๒ นีติ. ๑๐๓๖ ๓ กจฺ. ๔๘๑, โมคฺ. ๖/๒๕, นีติ. ๙๖๒
๔ โมคฺ. ๖/๒๖-๗ ๕ โมคฺ. ๕/๑๓๓, นีติ. ๑๐๙๐

อภิสงฺขโรติ อภิสงฺขโรนฺติ, อภิสงฺขรียติ อภิสงฺขรียนฺติ, อภิสงฺขโรตุ, อภิสงฺขเรยฺย, อภิสงฺขริ. **ขา**เทเส อภิสงฺขาสิ วา. อภิสงฺขริสฺสติ, อภิสงฺขริสฺส อิจฺจาทิ.

สก สตฺติมฺหิ. **โอ**ปจฺจโย. สกฺโกติ สกฺโกนฺติ, สกฺโกสิ สกฺโกถ, สกฺโกมิ สกฺโกม อิจฺจาทิ.

อป ปาปุณเน. **ปปฺพฺโพ**. ปปฺโปติ ปปฺโปนฺติ, ปปฺโปสิ ปปฺโปถ, ปปฺโปมิ ปปฺโปม. ปปฺโปตุ ปปฺโปนฺตุ อิจฺจาทิ.

ตนาทิคโณ.

๘. จุราทิคณ

จุร เถยฺเย. ปุเร วิย ธาตฺวนฺตโลโป วิภตฺตุปฺปตฺติ.

“ตถา กตฺตริ จา”ติ อิโต “กตฺตรี”ติ จ สีหวิโลกเนน **ภาวกมฺม**คฺคหณานิ จ วตฺตนฺเต, มณฺฑูกคติยา **การิต**คฺคหณญฺจ.

๕๒๕. จุราทิโต เณณยา.[๑]

จุรอิจฺเจวมาทิโต ธาตุคณโต **เณณย**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ ภาเว จ กมฺมนิ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ. “การิตํ วิย ณานุพนฺโธ”ติ เณณยานํ การิตพฺยปเทโส.

๕๒๖. การิตานํ โณ โลปํ.[๒]

การิตปจฺจยานํ **ณ**กาโร โลปมาปชฺชเต.

---

๑ กจฺ. ๔๕๒, โมคฺ. ๕/๑๕, นีติ. ๙๓๓ ๒ กจฺ. ๕๒๓,

๕๒๗. **อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต.**[๑]

อสํโยคนฺตสฺส ธาตุสฺส การิเต ปเร วุทฺธิ โหตีติ **อุ**การสฺส**โอ**กาโร วุทฺธิ.

ธนํ โจเรติ, โจเรนฺติ, โจเรสิ โจเรถ, โจเรมิ โจเรม. **ณย**ปฺปจฺจเย โจรยติ โจรยนฺติ, โจรยสิ โจรยถ, โจรยามิ โจรยาม. โจรยเต โจรยนฺเต, โจรยเส โจรยวฺเห, โจรเย โจรยามฺเห.

กมฺเม ยปฺปจฺจเย **อี**การาคโม สรโลปาทิ จ. โจรียเต เทวทตฺเตน โจรียติ, โจรียนฺติ อิจฺจาทิ.

โจเรตุ โจเรนฺตุ, โจเรหิ, โจรยตุ โจรยนฺตุ, โจรย โจรยาหิ.

โจเรยฺย โจเรยฺยุํ, โจรเย โจรเยยฺยุํ, อโจเรสิ โจเรสิ อโจเรสุํ โจเรสุํ, อโจรยิ โจรยิ อโจรยึสุ โจรยึสุ อโจรยุํ โจรยุํ, อโจเรสิ อโจเรสิตฺถ, ตฺวํ อโจรยิ, อโจรยิตฺถ, อโจเรสึ อโจเรสิมฺห, อโจรยึ อโจรยิมฺห, อโจรยิตฺถ, อโจรียิตฺถ อโจรียิ.

โจริสฺสติ โจริสฺสนฺติ, โจรยิสฺสติ โจรยิสฺสนฺติ, โจรียิสฺสเต โจรียิสฺสนฺเต, โจรียิสฺสติ โจรียิสฺสนฺติ. อโจริสฺส อโจรยิสฺส, อโจรียิสฺสถ, อโจรียิสฺส อิจฺจาทิ.

ตถา **จินฺต** จินฺตายํ. สํโยคนฺตตฺตา วุทฺธิอภาโวว วิเสโส.

จินฺเตติ จินฺตยติ, จินฺเตนฺติ จินฺตยนฺติ, จินฺเตตุ จินฺตยตุ, จินฺเตยฺย จินฺตเยยฺย, อจินฺเตสิ จินฺเตสิ อจินฺตยิ จินฺตยิ, จินฺเตสฺสติ จินฺตยิสฺสติ, อจินฺติสฺส อจินฺตยิสฺส อิจฺจาทิ.

---

๑ กจฺ. ๔๘๓, โมคฺ. ๕/๘๔, นีติ. ๙๗๓

มนฺต คุตฺตภาสเน. มนฺเตติ มนฺตยติ อิจฺจาทิ ปุริมสมํ.

ปาล รกฺขเณ. ธมฺมํ ปาเลติ ปาลยติ, ปาลียติ, ปาเลตุ ปาลยตุ อิจฺจาทิ.

ฆฏ ฆฏเน. ฆาเฏติ ฆาฏยติ ฆเฏติ ฆฏยติ. ฆฏาทิตฺตา วิกปฺเปน วุทฺธิ.

วิท ญาเณ. เวเทติ เวทยติ.

คณ สงฺขฺยาเน. “ฆฏาทีนํ วา”ติ น วุทฺธิ. คเณติ คณยติ อิจฺจาทิ. สพฺพตฺถ สุโพธํ.

จุราทิคโณ.

ภูวาที จ รุธาที จ ทิวาที สฺวาทโย คณา
กิยาที จ ตนาที จ จุราที จิธ สตฺตธา.

วิกรณวิธานํ สมตฺตํ.

๖.๓. ธาตุปฺปจฺจยนฺตนย

อถ ธาตุปฺปจฺจยนฺตา วุจฺจนฺเต.

ตตฺถ ธาตฺวตฺเถ นิทฺทิฏฺฐา **ขาทิการิต**นฺตา ปจฺจยา **ธาตุปฺปจฺจยา** นาม.

ติช นิสานพนฺธนขมาสุ. ธาตุสญฺญาทิ.

“ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา”ติ อิโต **ธาตุ**คฺคหณํ อนุวตฺตเต. “ปรา, ปจฺจยา”ติ จ อธิกาโร.

๕๒๘. **ติชคุปกิตมาเนหิ ขฉสา วา.**[๑]

ติชคุปกิตมานอิจฺเจเตหิ ธาตูหิ **ขฉส**อิจฺเจเต ปจฺจยา ปรา โหนฺติ วา.

ติชโต ขนฺติยํ โขว นินฺทายํ คุปโต ตุ โฉ
กิตา โฉ โสว มานมฺหา ววตฺถิตวิภาสโต.

“กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานํ เทฺวภาโว”ติ ธาตฺวาทิสฺส ทฺวิภาโว.

“พฺยญฺชนนฺตสฺสา”ติ วตฺตมาเน

๕๒๙. **โก เข จ.**[๒]

ธาตฺวนฺตสฺส พฺยญฺชนสฺส **ก**การาเทโส โหติ **ข**ปฺปจฺจเย ปเร.

“ติติกฺข” อิติ ฐิเต,

---

๑ กจฺ. ๔๓๓, โมคฺ. ๕/๑,๒,๓, นีติ. ๙๐๖-๙ ๒ กจฺ. ๔๗๓, นีติ. ๙๓๖

ธาตุวิหิตานํ ตฺยาทิวิภตฺตีนํ อธาตุโต อปฺปวตฺติยมาห.

๕๓๐. ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย.[๑]

ธาตฺวตฺเถ นิทฺทิฏฺเฐหิ **ขาทิการิต**นฺเตหิ ปจฺจเยหิ **ตฺยา**ทโย วิภตฺติโย โหนฺตีติ ปุเร วิย วตฺตมานาทโย โยเชตพฺพา.

อติวากฺยํ ติติกฺขติ,[๒] ติติกฺขนฺติ. **กมฺเม** ติติกฺขียติ. ตถา ติติกฺขตุ ติติกฺขนฺตุ, ติติกฺเขยฺย ติติกฺเขยฺยุํ. อติติกฺขิ อติติกฺขึสุ. ติติกฺขิสฺสติ. อติติกฺขิสฺส อิจฺจาทิ.

ขปจฺจยาภาเว **อ**ปจฺจยสฺส **เอ**กาโร. เตเชติ เตชติ วา, เตชนฺติ อิจฺจาทิ.

คุป โคปนินฺทาสุ. **ฉ**ปฺปจฺจเย ทฺวิภาโว. “ปุพฺโพพฺภาโส”ติ **อพฺภาส**สญฺญา, “อพฺภาสสฺสา”ติ วตฺตมาเน “อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วา”ติ อพฺภาสนฺตสฺส**สิ**กาโร, “กวคฺคสฺส จวคฺโค”ติ อพฺภาส**ค**การสฺส **ช**กาโร จ.

๕๓๑. พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จ.[๓]

ธาตฺวนฺตสฺส พฺยญฺชนสฺส **จ**การาเทโส โหติ **ฉ**ปฺปจฺจเยสุ ปเรสุ. ตโต วิภตฺติโย. กายํ ชิคุจฺฉติ, ชิคุจฺฉนฺติ. เสสํ ปุริมสมํ. **ฉ**าภาเว โคเปติ โคเปนฺติ อิจฺจาทิ.

กิต โรคาปนยเน. **ฉ**ปฺปจฺจโย ทฺวิตฺตญฺจ.

อพฺภาสคฺคหณมนุวตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๔๕๕, นีติ. ๙๓๖ ๒ ขุ. ๒๕/๖๒๙/๔๕๗ ๓ กจฺ. ๔๗๒, นีติ. ๙๕๒

๕๓๒. มานกิตานํ วตตฺตํ วา.[๑]

อพฺภาสคตานํ **มานกิต**อิจฺเจเตสํ ธาตูนํ **ว**การ**ต**การตฺตํ โหติ วา ยถากฺกมนฺติ **ต**กาโร. ธาตฺวนฺตสฺส **จ**กาโร. เสสํ สมํ. โรคํ ติกิจฺฉติ,[๒] ติกิจฺฉนฺติ อิจฺจาทิ. **ต**การาภาเว “กวคฺคสฺส จวคฺโค”ติ **จ**กาโร. วิจิกิจฺฉติ วิจิกิจฺฉนฺติ อิจฺจาทิ.

มาน วีมํสปูชาสุ. **ส**ปฺปจฺจยทฺวิภาว**อี**การ**ว**การา.

๕๓๓. ตโต ปามานานํ วามํ เสสุ.[๓]

ตโต อพฺภาสโต ปราสํ **ปามาน**านํ ธาตูนํ **วามํ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ **ส**ปฺปจฺจเย ปเร. **เสสูติ** พหุวจนนิทฺเทโส ปโยเคปิ วจนวิปลฺลาสญาปนตฺถํ. อตฺถํ วีมํสติ, วีมํสนฺติ อิจฺจาทิ.

อญฺญตฺถ “โลปญฺเจตฺตมกาโร”ติ **อ**ปจฺจยสฺ**เส**กาโร. มาเนติ มาเนนฺติ.

ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ. โภตฺตุมิจฺฉตีติ อตฺเถ “ขฉสา, วา”ติ จ วตฺตเต.

๕๓๔. ภุชฆสหรสุปาทีหิ ตุมิจฺฉตฺเถสุ.[๔]

ภุชฆสหรสุปาอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ตุมิจฺฉตฺเถสุ **ขฉส**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา. ตุมิจฺฉานํ ตุมนฺตยุตฺตอิจฺฉาย วา อตฺถา ตุมิจฺฉตฺถา. เตน ตุมนฺตรหิเตสุ “โภชนมิจฺฉตี”ติอาทีสุ น โหนฺติ.

---

๑ กจฺ. ๔๖๓, โมคฺ. ๕/๘๑, นีติ. ๙๔๔ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๔๐๘/๑๖๔

๓ กจฺ. ๔๖๗, โมคฺ. ๕/๕๒, นีติ. ๙๔๘

๔ สี. ตุมิจฺฉตฺเถสุ จ. กจฺ. ๔๓๔, โมคฺ. ๕/๔, นีติ. ๙๑๐

“วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค”ติ วากฺยสฺส อปฺปโยโค. ธาตฺวาทิสฺส เทฺวภาเว กเต “ทุติยจตุตฺถานํ ปฐมตติยา”ติ อพฺภาสภการสฺส **พ**กาโร ธาตฺวนฺตสฺส “โก เข จา”ติ **ก**กาโร. พุภุกฺขติ พุภุกฺขนฺติ อิจฺจาทิ.

วาติ กิมตฺถํ. โภตฺตุมิจฺฉติ.

อิจฺฉตฺเถสูติ กิมตฺถํ. โภตฺตุํ คจฺฉติ.

ฆส อทเน. ฆสิตุมิจฺฉตีติ อตฺเถ **ฉ**ปฺปจฺจโย ทฺวิตฺตํ. **ตติยจ**วคฺค**อิ**การ**จ**การาเทสา. ชิฆจฺฉติ ชิฆจฺฉนฺติ.

หร หรเณ. หริตุมิจฺฉตีติ อตฺเถ **ส**ปฺปจฺจโย.

๕๓๕. **หรสฺส คี เส.**[๑]

หรอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **คี** โหติ **เส** ปจฺจเย ปเร. “คี เส”ติ โยควิภาเคน **ชิ**สฺสปิ. ฐานูปจาเรนาเทสสฺสาปิ ธาตุโวหารตฺตา ทฺวิตฺตํ. ภิกฺขุ ชิคีสติ,[๒] ชิคีสนฺติ.

สุ สวเน. โสตุมิจฺฉติ สุสฺสูสติ,[๓] สุสฺสูสนฺติ. “กฺวจิ ธาตู”ติ-อาทินา ทีโฆ.

ปา ปาเน. ปาตุมิจฺฉตีติ อตฺเถ **ส**ปฺปจฺจยทฺวิตฺตรสฺสตฺต-**อิ**การาเทสา. “ตโต ปามานานํ วามํ เสสู”ติ **วา**เทโส. ปิวาสติ ปิวาสนฺติ อิจฺจาทิ.

ชิ ชเย. วิเชตุมิจฺฉติ วิชิคีสติ[๔] อิจฺจาทิ.

สํโฆ ปพฺพตมิว อตฺตานมาจรติ, ปพฺพโต อิว อาจรตีติ วา อตฺเถ.

---

๑ สี. หรสฺส คี เส. กจฺ. ๔๗๔, โมคฺ. ๕/๑๐๒, นีติ. ๙๕๔

๒ เถร.อฏฺ. ๒/๗๔๖/๓๐๙ ๓ ม.อุ. ๑๔/๕๙/๔๒ ๔ นีติ. ๙๕๕

๕๓๖. อาย นามโต กตฺตูปมานาทาจาเร.[๑]

อาจรณกฺริยาย กตฺตุโน อุปมานภูตมฺหา นามโต **อาย**ปฺปจฺจโย โหติ อาจารตฺเถ. อุปมียติ เอเตนาติ **อุปมานํ**. กตฺตุโน อุปมานํ **กตฺตูปมานํ**. “วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค”ติ **อิว**สทฺทนิวตฺติ. ธาตุปฺ-ปจฺจยนฺตตฺตา “เตสํ วิภตฺติโย โลปา จา”ติ สุตฺเต **เตสํ**คหเณน วิภตฺติโลโป. “ปกติ จสฺส สรนฺตสฺสา”ติ ปกติภาโว. สรโลปาทิ. “ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย”ติ วิภตฺตุปฺปตฺติ. ปพฺพตายติ สํโฆ. เอวํ สมุทฺทมิว อตฺตานมาจรติ สมุทฺทายติ, จิจฺจิฏมิว อตฺตาน-มาจรติ จิจฺจิฏายติ[๒] สทฺโท. เอวํ ธูมายติ.[๓]

“นามโต, อาจาเร”ติ จ วตฺตเต.

๕๓๗. อียูปมานา จ.[๔]

อุปมานภูตา นามโต **อีย**ปฺปจฺจโย โหติ อาจารตฺเถ. ปุน **อุปมาน**คฺคหณํ **กตฺตุ**คฺคหณนิวตฺตนตฺถํ. เตน กมฺมโตปิ สิชฺฌติ. เสสํ สมํ. อฉตฺตํ ฉตฺตมิวาจรติ ฉตฺตียติ, อปุตฺตํ ปุตฺตมิวาจรติ ปุตฺตียติ สิสฺสมาจริโย.

อุปมานาติ กึ. ธมฺมมาจรติ.

อาจาเรติ กึ. อฉตฺตํ ฉตฺตมิว รกฺขติ.

“อีโย”ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๔๓๕, โมคฺ. ๕/๘-๑๐, นีติ. ๙๑๑

๒ ขุ.สุ. ๒๕/๘๒/๓๕๓

๓ ม.มู. ๑๒/๒๔๙/๒๑๑

๔ กจฺ. ๔๓๖, โมคฺ. ๕/๖-๗, นีติ. ๙๑๒

๕๓๘. **นามมฺหาตฺติจฺฉตฺเถ.**[๑]

นามมฺหา อตฺตโน อิจฺฉตฺเถ **อีย**ปฺปจฺจโย โหติ. อตฺตโน ปตฺตมิจฺฉติ ปตฺตียติ. เอวํ วตฺถียติ, ปริกฺขารียติ, จีวรียติ, ปฏียติ, ธนียติ, ปุตฺตียติ.

อตฺติจฺฉตฺเถติ กิมตฺถํ. อญฺญสฺส ปตฺตมิจฺฉติ.

ทฬฺหํ กโรติ วีริยนฺติ[๒] อตฺเถ.

การิตคฺคหณมนุวตฺตเต.

๕๓๙. **ธาตุรูเป นามสฺมา ณโย จ.**[๓]

ธาตุยา รูเป นิปฺผาเทตพฺเพ, "ตํ กโรติ, เตน อติกฺกมติ"-อิจฺจาทิเก ปยุชฺชิตพฺเพ วา สติ นามมฺหา[๔] **ณย**ปฺปจฺจโย โหติ **การิต**สญฺญา จ. **ณ**โลเป วิภตฺติโลปสรโลปาทีสุ กเตสุ วิภตฺตุปฺปตฺติ. ทฬฺหยติ วีริยํ. เอวํ ปมาณยติ, อมิสฺสยติ. ตถา หตฺถินา อติกฺกมติ อติหตฺถยติ, วีณาย อุปคายติ อุปวีณยติ, วิสุทฺธา โหติ รตฺติ วิสุทฺธยติ, กุสลํ ปุจฺฉติ กุสลยติ อิจฺจาทิ.

๕๔๐. **ธาตูหิ เณณยณาเปณาปยา การิตานิ เหตฺวตฺเถ.**[๕]

สพฺเพหิ ธาตูหิ เหตฺวตฺเถ อภิเธยฺเย **เณณยณาเปณาปย**-อิจฺเจเต ปจฺจยา ปรา โหนฺติ. เต **การิต**สญฺญา จ โหนฺติ. เหตุเยว

---

๑ กจฺ. ๔๓๗, โมคฺ. ๕/๕, นีติ. ๙๑๓
๒ สี. ทฬฺหํ กโรติ วินยนฺติ.
๓ กจฺ. ๔๓๙, โมคฺ. ๕/๑๒, นีติ. ๙๑๙
๔ สี. นามโยคินิ ธาตุปฺปโยเค สติ ตโต นามสฺมา
๕ กจฺ. ๔๓๘, โมคฺ. ๕/๑๖, นีติ. ๙๑๔

อตฺโถ **เหตฺวตฺโถ**. โส จ “โย กาเรติ ส เหตู”ติ ลทฺธเหตุสญฺโญ สุทฺธกตฺตุโน ปโยชโก เหตุกตฺตา. อตฺถโต เปสนชฺเฌสนาทิโก ปโยชกพฺยาปาโร อิธ **เหตุ** นาม.

เอตฺถ จ

เณณยาว อุวณฺณนฺตา อาโต เทฺว ปจฺฉิมา สิยุํ
เสสโต จตุโร เทฺว วา วาสทฺทสฺสานุวตฺติโต.[๑]
อกมฺมา ธาตโว โหนฺติ การิเต ตุ สกมฺมกา
สกมฺมกา ทฺวิกมฺมาสฺสุ ทฺวิกมฺมา ตุ ติกมฺมกา.
ตสฺมา กตฺตริ กมฺเม จ การิตาขฺยาตสมฺภโว
น ภาเว สุทฺธกตฺตา จ การิเต กมฺมสญฺญิโต.
นิยาทีนํ ปธานญฺจ อปฺปธานํ ทุหาทินํ
การิเต สุทฺธกตฺตา จ กมฺมมาขฺยาตโคจรนฺติ.

ตตฺถ โย โกจิ ภวติ, ตมญฺโญ “ภวาหิ ภวาหิ”อิจฺเจวํ พฺรวีติ, อถ วา ภวนฺตํ ภวิตุํ สมตฺถํ ปโยชยติ, ภวิตุํ ปโยเชตีติ วา อตฺเถ อิมินา **เณณย**ปฺปจฺจยา, **การิต**สญฺญา จ. “วุตฺตตฺถาน-มปฺปโยโค”ติ วากฺยสฺส อปฺปโยโค. “การิตานํ โณ โลปนฺ”ติ **ณ**โลโป. “อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต”ติ **อู**การสฺส**โอ**กาโร วุทฺธิ.

“โอ, เอ”ติ จ วตฺตเต, **ธาตุ**คฺคหณญฺจ.

๕๔๑. เต อาวายา การิเต.[๒]

เต ธาตฺวนฺตภูตา **โอ**กา**เร**การา **อาวอาย**าเทเส ปาปุณนฺติ การิเต ปเร. “เต อาวายา”ติ โยควิภาเคน **เณ**อาทีนํ อการิเตปิ

---

๑ นีติ. ๙๑๕-๘

๒ กจฺ. ๕๑๕, โมคฺ. ๕/๙๐, นีติ. ๑๐๒๙

โหนฺตีติ **โอ**การสฺส **อาว**าเทโส. สรโลปาทิ. "ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย"ติ **ตฺย**าทโย.

โส สมาธึ ภาเวติ ภาวยติ, ภาเวนฺติ ภาวยนฺติ, ภาเวสิ ภาวยสิ, ภาเวถ ภาวยถ, ภาเวมิ ภาวยามิ, ภาเวม ภาวยาม, ภาวยเต ภาวยนฺเต.

กมฺเม อตฺตโนปท**ย**ปฺปจฺจย**อี**การาคมา สรโลปาทิ จ. เตน ภาวียเต สมาธิ, ภาวียนฺเต, ภาวียติ ภาวียนฺติ.

ตถา ภาเวตุ ภาวยตุ, ภาเวนฺตุ ภาวยนฺตุ, ภาเวหิ ภาวย ภาวยาหิ, ภาเวถ ภาวยถ, ภาเวมิ ภาวยามิ, ภาเวม ภาวยาม, ภาวยตํ ภาวยนฺตํ.

กมฺเม ภาวียตํ ภาวียตุ, ภาวียนฺตุ.

ภาเวยฺย ภาวเย ภาวเยยฺย, ภาเวยฺยุํ ภาวเยยฺยุํ, ภาเวยฺยาสิ ภาวเยยฺยาสิ, ภาเวยฺยาถ ภาวเยยฺยาถ, ภาเวยฺยามิ ภาวเยยฺยามิ, ภาเวยฺยาม ภาวเยยฺยาม, ภาเวถ ภาวเยถ, ภาเวรํ ภาวเยรํ.

กมฺเม ภาวีเยยฺย ภาวีเยยฺยุํ.

อชฺชตนิยํ "สตฺตมชฺชตนิมฺหี"ติ โยควิภาเคน การิตนฺตาปิ ทีฆโต **ส**การาคโม.

อภาเวสิ ภาเวสิ อภาวยิ ภาวยิ, อภาเวสุํ ภาเวสุํ อภาวยึสุ อภาวยึสุ อภาวยุํ ภาวยุํ, อภาเวสิ อภาวยสิ, อภาวิตฺถ อภาวยิตฺถ, อภาเวสึ ภาเวสึ อภาวยึ ภาวยึ, อภาวิมฺห อภาวยิมฺห.

กมฺเม อภาวียิตฺถ อภาวียิ.

ภาเวสฺสติ ภาวยิสฺสติ, ภาเวสฺสนฺติ ภาวยิสฺสนฺติ, ภาเวสฺสสิ ภาวยิสฺสสิ, ภาวิสฺสถ ภาวยิสฺสถ, ภาเวสฺสามิ ภาวยิสฺสามิ, ภาเวสฺสาม ภาวยิสฺสาม.

กมฺเม ภาวียิสฺสเต ภาวียิสฺสนฺเต, ภาวียิสฺสติ ภาวียิสฺสนฺติ.

อภาวิสฺส อภาวยิสฺส อภาวิสฺสํสุ อภาวยิสฺสํสุ. **กมฺเม** อภาวียิสฺสถ อภาวียิสฺส อิจฺจาทิ.

ตถา โย โกจิ ปจติ, ตมญฺโญ “ปจาหิ ปจาหิ”อิจฺเจวํ พฺรวีติ, อถ วา ปจนฺตํ ปโยเชติ, ปจิตุํ วา ปโยเชตีติ อตฺเถ วุตฺตนเยน **เณณยา**ทโย, **อ**การสฺส**อา**กาโร วุทฺธิ. เสสํ เนยฺยํ.

โส เทวทตฺตํ โอทนํ ปาเจติ, ปาเจนฺติ, ปาเจสิ ปาเจถ. ปาเจมิ ปาเจม. ปาจยติ ปาจยนฺติ, ปาจยสิ ปาจยถ, ปาจยามิ ปาจยาม. **ณาเปณาปเย**สุ ปน โส ปุริโส ตํ ปุริสํ โอทนํ ปาจาเปติ, ปาจาเปนฺติ, ปาจาปยติ ปาจาปยนฺติ.

กมฺเม โส โอทนํ ปาจียติ เตน, ปาจยียติ, ปาจาปียติ ปาจาปยียติ.

ตถา ปาเจตุ ปาจยตุ ปาจาเปตุ ปาจาปยตุ. ปาจียตํ ปาจียตุ ปาจยียตํ ปาจยียตุ ปาจาปียตํ ปาจาปียตุ ปาจาปยียตํ ปาจาปยียตุ. ปาเจยฺย ปาจเยยฺย ปาจาเปยฺย ปาจาปเยยฺย. ปาจีเยยฺย ปาจีเยยฺยุํ. อปาเจสิ อปาจยิ อปาจาเปสิ อปาจาปยิ. ปาเจสฺสติ ปาจยิสฺสติ ปาจาเปสฺสติ ปาจาปยิสฺสติ. อปาจิสฺส อปาจยิสฺส อปาจาปิสฺส อปาจาปยิสฺส อิจฺจาทิ.

คจฺฉนฺตํ คนฺตุํ วา ปโยเชตีติ อตฺเถ **เณณยา**ทโย. วุทฺธิยํ

สมฺปตฺตายํ

“อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต”ติ วตฺตเต.

๕๔๒. ฆฏาทีนํ วา.[๑]

ฆฏาทีนํ ธาตูนํ อสํโยคนฺตานํ วุทฺธิ โหติ วา การิเตติ เอตฺถ **วา**คฺคหเณน วุทฺธิ น โหติ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

โส ตํ ปุริสํ คามํ คเมติ คมยติ คจฺฉาเปติ คจฺฉาปยติ. โส คามํ คมียติ เตน คมยียติ คจฺฉาปียติ คจฺฉาปยียติ อิจฺจาทิ. สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํ. เอวํ อุปริปิ.

ฆฏ อีหายํ. ฆฏนฺตํ ปโยชยติ ฆเฏติ. ฆฏาทีนํ วาติ น วุทฺธิ. ฆฏยติ ฆฏาเปติ ฆฏาปยติ.

“การิเต”ติ วตฺตเต.

๕๔๓. คุหทุสานํ ทีฆํ.[๒]

คุหทุสอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ สโร **ทีฆ**มาปชฺชเต การิเต ปเร. วุทฺธาปวาโทยํ.

คุห สํวรเณ. คุหิตุํ ปโยชยติ คูหยติ, คูหยนฺติ.

ทุส อปฺปีติมฺหิ. ทุสฺสนฺตํ ปโยชยติ ทูสยติ, ทูสยนฺติ อิจฺจาทิ.

ตถา อิจฺฉนฺตํ ปโยชยติ อิจฺฉาเปติ อิจฺฉาปยติ เอเสติ เอสยติ, นิยจฺฉนฺตํ ปโยชยติ นิยาเมติ นิยามยติ, อาสนฺตํ ปโยชยติ อาเสติ อาสยติ อจฺฉาเปติ อจฺฉาปยติ, ลภนฺตํ

---

๑ กจฺ. ๔๘๔, นีติ. ๙๗๔ ๒ กจฺ. ๔๘๖, โมคฺ. ๕/๑๐๔-๕, นีติ. ๙๗๗

ปโยชยติ ลาเภติ ลาภยติ, วจนฺตํ ปโยชยติ วาเจติ วาจยติ วาจาเปติ วาจาปยติ. เอวํ วาเสติ วาสยติ วาสาเปติ วาสาปยติ, วาเหติ วาหยติ วาหาเปติ วาหาปยติ, ชีเรติ ชีรยติ ชีราเปติ ชีราปยติ, มาเรติ มารยติ มาราเปติ มาราปยติ, ทสฺเสติ ทสฺสยติ อิจฺจาทิ.

ตถา ตุทนฺตํ ปโยชยติ โตเทติ โตทยติ โตทาเปติ โตทาปยติ, ปวิสนฺตํ ปโยชยติ ปวิสิตุํ วา ปเวเสติ ปเวสยติ ปเวสาเปติ ปเวสาปยติ. อุทฺทิสนฺตํ ปโยชยติ อุทฺทิสาเปติ อุทฺทิสาปยติ, ปโหนฺตํ ปโยชยติ ปหาเวติ ปหาวยติ, สยนฺตํ ปโยชยติ สาเยติ สายยติ สายาเปติ สายาปยติ. เอตฺถ **เอ**การสฺส **อาย**าเทโส. สยาเปติ สยาปยติ. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ณาเปณาปเย**สุ **อาย**าเทสสฺส รสฺสตฺตํ. นยนฺตํ ปโยชยติ นยาเปติ นยาปยติ, ปติฏฺฐนฺตํ ปโยชยติ ปติฏฺฐาเปติ ปติฏฺฐาปยติ ปติฏฺฐเปติ[๑] วา.

หนนฺตํ ปโยชยตีติ อตฺเถ **เณณย**าทโย.

“ณมฺหี”ติ วตฺตเต.

๕๔๔. หนสฺส ฆาโต.[๒]

หนอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ฆาต**าเทโส โหติ **ณ**การวติ การิตปฺปจฺจเย[๓] ปเร. ฆาเตติ ฆาตยติ ฆาตาเปติ ฆาตาปยติ. “วโธ วา สพฺพตฺถา”ติ **วธ**าเทเส วเธติ วธาเปติ.

---

๑ สี. ปติฏฺฐาเปติ ๒ กจฺ. ๕๙๑, โมคฺ. ๕/๙๙, นีติ. ๑๑๙๕

๓ สี. ณการวติปฺปจฺจเย

ชุโหนฺตํ ปโยชยติ ชุหาเวติ ชุหาวยติ, ชหนฺตํ ปโยชยติ ชหาเปติ ชหาปยติ หาเปติ หาปยติ, ททนฺตํ ปโยชยติ ทาเปติ ทาปยติ, ปิทหนฺตํ ปโยชยติ ปิธาเปติ ปิธาปยติ[๑] ปิทหาเปติ ปิทหาปยติ.

รุนฺธนฺตํ ปโยชยติ โรเธติ โรธยติ โรธาเปติ โรธาปยติ, ฉินฺทนฺตํ ปโยชยติ เฉเทติ เฉทยติ เฉทาเปติ เฉทาปยติ, ยุญฺชนฺตํ ปโยชยติ โยเชติ โยชยติ โยชาเปติ โยชาปยติ, ภุญฺชนฺตํ ปโยชยติ โภเชติ โภชยติ โภชาเปติ โภชาปยติ, มุญฺจนฺตํ ปโยชยติ โมเจติ โมจยติ โมจาเปติ โมจาปยติ.

ทิพฺพนฺตํ ปโยชยติ เทเวติ เทวยติ, อุปฺปชฺชนฺตํ ปโยชยติ อุปฺปาเทติ อุปฺปาทยติ, พุชฺฌนฺตํ ปโยชยติ โพเธติ โพธยติ, “ทธนฺตโต โย กฺวจี”ติ **ย**การาคโม. พุชฺฌาเปติ พุชฺฌาปยติ, ตุสฺสนฺตํ ปโยชยติ โตเสติ โตสยติ โตสาเปติ โตสาปยติ, สมฺมนฺตํ ปโยชยติ สเมติ สมยติ. ฆฏาทิตฺตา น วุทฺธิ. กุปฺปนฺตํ ปโยชยติ โกเปติ โกปยติ, ชายนฺตํ ปโยชยติ ชเนติ ชนยติ. ฆฏาทิตฺตา น วุทฺธิ.

สุณนฺตํ ปโยชยติ ธมฺมํ สาเวติ สาวยติ, ปาปุณนฺตํ ปโยชยติ ปาเปติ ปาปยติ.

วิกฺกิณนฺตํ ปโยชยติ วิกฺกายาเปติ วิกฺกายาปยติ, ชินนฺตํ ปโยชยติ ชยาเปติ ชยาปยติ, ชานนฺตํ ปโยชยติ ญาเปติ ญาปยติ, คณฺหนฺตํ ปโยชยติ คาเหติ คาหยติ คาหาเปติ คาหาปยติ คณฺหาเปติ คณฺหาปยติ.

๑ ก. ปิทเหติ ปิทหยติ

วิตนนฺตํ ปโยชยติ วิตาเนติ วิตานยติ. โย โกจิ กโรติ, ตมญฺโญ “กโรหิ กโรหิ”อิจฺเจวํ พฺรวีติ, กโรนฺตํ ปโยชยติ กาตุํ วา กาเรติ การยติ การาเปติ การาปยติ อิจฺจาทิ.

โจเรนฺตํ ปโยชยติ โจราเปติ โจราปยติ, จินฺเตนฺตํ ปโยชยติ จินฺตาเปติ จินฺตาปยติ, ปูเชนฺตํ ปโยชยติ ปูชาเปติ ปูชาปยติ อิจฺจาทิ. สพฺพตฺถ สุโพธํ.

ธาตุปฺปจฺจยโต จาปิ การิตปฺปจฺจยา สิยุํ
สการิเตหิ ยุณฺวูนํ ทสฺสนญฺเจตฺถ ณาปกํ.

เตน ติติกฺขนฺตํ ปโยชยติ ติติกฺเขติ ติติกฺขาเปติ, ติกิจฺฉนฺตํ ปโยชยติ ติกิจฺเฉติ ติกิจฺฉยติ ติกิจฺฉาเปติ ติกิจฺฉาปยติ. เอวํ พุภุกฺเขติ พุภุกฺขยติ พุภุกฺขาเปติ พุภุกฺขาปยติ, ปพฺพตายนฺตํ ปโยชยติ ปพฺพตายยติ, ปุตฺตียยติ อิจฺจาทิปิ สิทฺธํ ภวติ.

ธาตุปฺปจฺจยนฺตนโย.

สาสนตฺถํ สมุทฺทิฏฺฐํ อาขฺยาตํ สกพุทฺธิยา
พาหุสจฺจพเลนีทํ จินฺตยนฺตุ วิจกฺขณา.
ภวติ ติฏฺฐติ เสติ อโหสิ เอวมาทโย
อกมฺมกาติ วิญฺเญยฺยา กมฺมลกฺขณวิญฺญุนา.
อกมฺมกาปิ เหตฺวตฺถปฺ- ปจฺจยนฺตา สกมฺมกา
ตํ ยถา ภิกฺขุ ภาเวติ มคฺคํ ราคาทิทูสกนฺติ.[๑]

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ อาขฺยาตกณฺโฑ ฉฏฺโฐ.

๑ อิมา คาถาโย สีหฬโปตฺถเก น ทิสฺสนฺติ.

๗. กิพฺพิธานกณฺฑ

๗.๑. เตกาลิกกิจฺจปฺปจฺจยนฺตนย

อถ ธาตูหิเยว ภาวกมฺมกตฺตุกรณาทิสาธนสหิตํ กิพฺพิธาน-มารภียเต.

ตตฺถ กิจฺจกิตกวเสน ทุวิธา หิ ปจฺจยา. เตสุ กิจฺจสญฺญาย ปรมํ วุตฺตตฺตา กิจฺจานมปฺปกตฺตา จ กิจฺจปฺปจฺจยา ตาว วุจฺจนฺเต.

ภู สตฺตายํ. "ภูยเต อภวิตฺถ ภวิสฺสเต วา เทวทตฺเตนา"ติ วิคฺคเห

"ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ"ติ อิโต "ธาตุยา"ติ สพฺพตฺถ ปจฺจยาทิวิธาเน วตฺตเต, "ปรา, ปจฺจยา"ติ จ อธิกาโร.

๕๔๕. ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา.[๑]

ภาวกมฺมอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ สพฺพธาตูหิ **ตพฺพ-อนีย**อิจฺเจเต ปจฺจยา ปรา โหนฺติ. โยควิภาเคน อญฺญตฺถาปิ.

ตตฺถ

อกมฺมเกหิ ธาตูหิ ภาเว กิจฺจา ภวนฺติ เต
สกมฺมเกหิ กมฺมตฺเถ อรหสกฺกตฺถทีปกา.

เต จ

---

๑ กจฺ. ๕๔๐, โมคฺ. ๕/๒๗, นีติ. ๑๑๒๕

๕๔๖. **ณาทโย เตกาลิกา.**[๑]

ติกาเล นิยุตฺตา **เตกาลิกา**. เย อิธ ตติเย ธาตฺวาธิกาเร วิหิตา อนิทฺทิฏฺฐกาลา **ณ**าทโย ปจฺจยา, เต เตกาลิกา โหนฺตีติ ปริภาสโต กาลตฺตเยปิ โหนฺติ.

สีหคติยา "กฺวจี"ติ วตฺตเต.

๕๔๗. **ยถาคมมิกาโร.**[๒]

ยถาคมํ ยถาปโยคํ ชินวจนานุปโรเธน ธาตูหิ ปโร **อิ**การาคโม โหติ กฺวจิ พฺยญฺชนาทิเกสุ **กิจฺจ-กิตก**ปจฺจเยสุ. "อญฺเญสุ จา"ติ วุทฺธิ. "โอ อว สเร"ติ **อว**าเทโส. "นเย ปรํ ยุตฺเต"ติ ปรํ เนตพฺพํ.

๕๔๘. **เต กิจฺจา.**[๓]

เย อิธ วุตฺตา **ตพฺพานีย-ณฺย-เตยฺย-ริจฺจ**ปฺปจฺจยา, เต **กิจฺจ**-สญฺญา โหนฺตีติ เวทิตพฺพา. ตโต "อญฺเญ กิตฺ"ติ วจนโต กิจฺจปฺ-ปจฺจยานมกิตกตฺตา นามพฺยปเทเส อสมฺปตฺเต, "ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวาตเวตุนาทีสุ จา"ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน นามพฺยปเทโส. ตโต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. **ภาเว** ภาวสฺเสกตฺตา เอกวจนเมว. "สินฺ"ติ **อ**มาเทโส. ภวิตพฺพํ ภวตา ปญฺเญน, ภวนียํ.

---

๑ กจฺ. ๕๕๐, นีติ. ๑๑๓๗

๒ กจฺ. ๖๐๕, โมคฺ. ๕/๑๗๐, นีติ. ๑๒๑๐

๓ กจฺ. ๕๔๕, นีติ. ๑๑๓๑

อิธ พฺยญฺชนาทิตฺตาภาวา อนุวตฺติต**กฺวจิ**คฺคหเณน **อิ**การาคมาภาโว. ภาเว กิจฺจปฺปจฺจยนฺตา นปุํสกา. กมฺเม ติลิงฺคา.

กมฺมนิ อภิปุพฺโพ. อภิภูยเต อภิภูยิตฺถ อภิภูยิสฺสเตติ อภิภวิตพฺโพ โกโธ ปณฺฑิเตน, อภิภวิตพฺพา ตณฺหา, อภิภวิตพฺพํ ทุกฺขํ. เอวํ อภิภวนีโย, อภิภวนียา, อภิภวนียํ. ปุริสกญฺญาจิตฺตสทฺทนเยน เนตพฺพํ. เอวํ สพฺพตฺถ.

เอตฺถ หิ

ตพฺพาทีเหว กมฺมสฺส วุตฺตตฺตาว ปุนตฺตนา
วตฺตพฺพสฺส อภาวา น ทุติยา ปจมา ตโต.

อาส อุปเวสเน. อาสียิตฺถ อาสียเต อาสียิสฺสเตติ อาสิตพฺพํ ตยา, อาสนียํ. **กมฺเม** อุปาสิตพฺโพ ครุ, อุปาสนีโย.

สี สเย. อสียิตฺถ สียเต สียิสฺสเตติ สยิตพฺพํ ภวตา, สยนียํ. “เอ อยา”ติ **อย**าเทโส. อติสยิตพฺโพ ปโร. อติสยนีโย.

ปท คติมฺหิ. อุปฺปชฺชิตฺถ อุปฺปชฺชเต อุปฺปชฺชิสฺสเตติ อุปฺปชฺชิตพฺพํ เตน, อุปฺปชฺชนียํ.[๑] เอตฺถ จ “กตฺตรี”ติ อธิการํ วินา “ทิวาทิโต โย”ติ วินาธิการโยควิภาเคน **ย**ปฺปจฺจโย. “ตสฺส จวคฺคยการ”อิจฺจาทินา **จ**วคฺโค. “ปร เทฺวภาโว ฐาเน”ติ ทฺวิภาโว. ปฏิปชฺชิตพฺโพ มคฺโค, ปฏิปชฺชนีโย.

พุธ อวคมเน. อพุชฺฌิตฺถ พุชฺฌเต พุชฺฌิสฺสเตติ พุชฺฌิตพฺโพ ธมฺโม, พุชฺฌนีโย.

---

๑ โมคฺ. ๕/๙๒

สุ สวเณ. อสูยิตฺถ สูยเต สูยิสฺสเตติ โสตพฺโพ ธมฺโม. อิธ **ยถาคม**คฺคหเณน **อิ**การาคมาภาโว. สุณิตพฺโพ. "สฺวาทิโต ณุณาอุณา จา"ติ วินาธิการโยควิภาเคน **ณา**ปจฺจโย. สวณีโย.

กร กรเณ. กรียิตฺถ กรียติ กรียิสฺสตีติ อตฺเถ **ตพฺพานียา**.

"อนฺตสฺส, กรสฺส, ตตฺตนฺ"ติ จ วตฺตเต.

๕๔๙. ตุํตุนตพฺเพสุ วา.[๑]

กรอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตภูตสฺส **ร**การสฺส **ต**การตฺตํ โหติ วา ตุํ-ตุน-ตพฺพอิจฺเจเตสุ ปจฺจเยสุ ปเรสุ. กตฺตพฺโพ ภวตา ธมฺโม, กตฺตพฺพา ปูชา, กตฺตพฺพํ กุสลํ.[๒] **ต**ตฺตาภาเว "กโรติสฺสา"ติ วตฺตมาเน "ตเวตุนาทีสุ กา"ติ เอตฺถ **อาทิ**สทฺเทน ตพฺเพปิ **กา**เทโส. กาตพฺพํ หิตํ.

๕๕๐. รหาทิโต ณ.[๓]

รการ**ห**การาทฺยนฺเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส **อนานียาทิน**การสฺส **ณ**กาโร โหติ. **อาทิ**สทฺเทน รมฺ-อป-ญา-ตาทิโตปิ.

รหาทิโต ปรสฺเสตฺถ นการสฺส อสมฺภวา
อนานียาทินสฺเสว สามตฺถฺยายํ ณการตา.

กรณีโย ธมฺโม, กรณารโหติ อตฺโถ. กรณียา, กรณียํ.

---

๑ กจฺ. ๖๒๐, นีติ. ๑๒๒๖ ๒ ขุ.ธ. ๒๕/๕๓/๒๖
๓ กจฺ. ๕๔๙, โมคฺ. ๕/๑๗๑-๒, นีติ. ๑๑๓๕

ภร ภรเณ. ภรียตีติ ภริตพฺโพ, ภรณีโย.

คห อุปาทาเน. อคยฺหิตฺถ คยฺหติ คยฺหิสฺสตีติ คเหตพฺโพ. “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **อิ**การสฺ**เส**กาโร.[๑] สงฺคณฺหิตพฺโพ. “คหาทิโต ปฺปณฺหา”ติ วินาธิการโยควิภาเคน **ณฺหา**ปจฺจโย, **ห**โลปสรโลปาทิ. สงฺคณฺหณีโย,[๒] คหณีโย.

อาทิคฺคหเณน **รมุ** กีฬายํ. รมียิตฺถ รมียติ รมียิสฺสตีติ รมิตพฺโพ, รมณีโย วิหาโร.

อป ปาปุณเน, **อุณา**ปจฺจโย. ปาปียตีติ ปาปุณิตพฺโพ, “คุปาทีนญฺจา”ติ ธาตฺวนฺตสฺส โลโป ทฺวิตฺตญฺจ. ปตฺตพฺโพ, ปตฺเตยฺโย, ปาปุณณีโย,[๓] ปาปณีโย.

“อนฺตสฺส, วา”ติ จ วตฺตเต.

๕๕๑. คมขนหนาทีนํ ตุํตพฺพาทีสุ น.[๔]

คม-ขน-หนอิจฺเจวมาทีนํ **ม**การ**น**การนฺตานํ ธาตูนมนฺตสฺส **น**กาโร โหติ วา **ตุํ-ตพฺพ-ตเว-ตุน-ตฺวาน-ตฺวา**อิจฺเจวมาทีสุ **ต**การา-ทิปฺปจฺจเยสุ ปเรสุ. อคจฺฉียิตฺถ คจฺฉียติ คจฺฉียิสฺสตีติ คนฺตพฺโพ มคฺโค, คมิตพฺพํ, คมนียํ.

ขนุ อวทารเณ. อขญฺญิตฺถ ขญฺญติ ขญฺญิสฺสตีติ ขนฺตพฺพํ อาวาฏํ, ขนิตพฺพํ. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ขนนฺตสฺส **ณ**ตฺตญฺจ. ขณิตพฺพํ, ขณณียํ, ขนนียํ วา.

---

๑ โมคฺ. ๕/๑๖๓

๒ สี. สงฺคณฺหนีโย

๓ สี. ปาปุณนีโย

๔ กจฺ. ๕๙๖, โมคฺ. ๕/๙๖, นีติ. ๑๒๐๐

หน หึสาคตีสุ. อหญฺญิตฺถ หญฺญเต หญฺญิสฺสเตติ หนฺตพฺพํ, หนิตพฺพํ, หนนียํ.

มน ญาเณ. อมญฺญิตฺถ มญฺญเต มญฺญิสฺสเตติ มนฺตพฺโพ, มนิตพฺโพ. **ย**ปฺปจฺจเย **จ**วคฺคาทิ. มญฺญิตพฺพํ, มญฺญนียํ.

ปูช ปูชายํ. อปูชียิตฺถ ปูชียติ ปูชียิสฺสตีติ อตฺเถ ตพฺพานียา. “จุราทิโต เณณยา”ติ อกตฺตริปิ **เณณยา**, **อิ**การาคมานีเยสุ “สรโลโป”ติอาทินา การิตสรสฺส โลโป. ปูเชตพฺโพ, ปูชยิตพฺโพ, ปูชนีโย ภควา.

“ตพฺพานียา”ติ โยควิภาเคน กตฺตุกรเณสุปิ. **ยา** ปาปุณเน. นิยฺยาตีติ นิยฺยานีโก[๑] มคฺโค. คจฺฉนฺตีติ คมนียา[๒] โภคา. **นหา** โสเจ, นหายติ เอเตนาติ นหานียํ[๓] จุณฺณํ.

“ภาวกมฺเมสู”ติ อธิกาโร.

๕๕๒. ณฺโย จ.[๔]

ภาวกมฺเมสุ สพฺพธาตูหิ **ณฺย**ปฺปจฺจโย โหติ. **จ**คฺคหเณน “ญาเตยฺยนฺ”ติอาทีสุ **เตยฺย**ปฺปจฺจโย จ.

๕๕๓. การิตํ วิย ณานุพนฺโธ.[๕]

อนุพนฺโธ อปฺปโยคี. **ณ**การานุพนฺโธ ปจฺจโย การิตํ วิย

๑ ที.สี. ๙/๕๒๐/๒๓๓
๒ ขุทฺทก.อฏฺ. ๑/๘/๑๙๙
๓ สํ.ส. ๑๕/๑๙๖/๒๐๖
๔ กจฺ. ๕๔๑, โมคฺ. ๕/๒๘, นีติ. ๑๑๒๖
๕ กจฺ. ๖๒๑, นีติ. ๑๒๒๗

ทฏฺฐพฺโพติ การิตพฺยปเทโส. “การิตานํ โณ โลปนฺ”ติ **ณ**โลโป. “อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต”ติ วุทฺธิ. **อิ**การาคโม. กตฺตพฺพํ การิยํ.

หร หรเณ. อหรียิตฺถ หรียติ หรียิสฺสตีติ วา หริตพฺพํ หาริยํ.

ภร ภรเณ. ภริตพฺพํ ภาริยํ.

ลภ ลาเภ. ลภิตพฺพํ ลพฺภํ. “ยวตํ ตลน”อิจฺจาทิสุตฺเต **การ**คฺคหเณน **ยว**โต **ภ**การสฺส **ภ**กาโร, ทฺวิตฺตํ.

สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ.[1] สาสิตพฺโพ สิสฺโส. “กฺวจิ ธาตู”ติ อาทินา **อา**การสฺส**สิ**กาโร.[2]

วจ วิยตฺติยํ วาจายํ. **ณฺย**ปฺปจฺจยาทิมฺหิ กเต “อนฺตานํ, ณานุพนฺเธ”ติ จ วตฺตเต.

๕๕๔. กคา จชานํ.[3]

จชอิจฺเจเตสํ ธาตฺวนฺตานํ **ก**การ**ค**การาเทสา โหนฺติ **ณ**การา-นุพนฺเธ ปจฺจเย ปเรติ **จ**สฺส **กา**เทโส. วจนียํ,[4] วากฺยํ.[5]

ภช เสวายํ. ภชนียํ ภาคฺยํ.[6] **ช**สฺส **ค**าเทโส.

จิ จเย. อจียิตฺถ จียติ จียิสฺสตีติ เจตพฺพํ เจยฺยํ. **อิ**การสฺส**เส**-กาโร วุทฺธิ. **ย**การสฺส ทฺวิตฺตํ. **วินิ**ปุพฺโพ “โท ธสฺส จา”ติ สุตฺเต

---

๑ สี. สาสุ อนุสิฏฺฐิมฺหิ

๒ โมคฺ. ๕/๓๒, ๑๑๗

๓ กจฺ. ๖๒๓, โมคฺ. ๕/๙๘, นีติ. ๑๒๒๙

๔ ที.สี. ๙/๒๐๒/๖๗

๕ ขุ.ชา. ๒๘/๙/๒๗

๖ จริยา.อฏฺ. ๑/๑๐๗/๒๙๕

จคฺคหเณน **จ**การสฺส **ฉ**กาโร.[๑] วินิจฺเฉยฺยํ, วินิจฺฉิตพฺพํ, วินิจฺฉนียํ. “กิยาทิโต นา”ติ วินาธิการโยควิภาเคน ตพฺพานีย-ตุํ-ตุนาทีสุ จ **นา**ปจฺจโย. วินิจฺฉินิตพฺพํ, วินิจฺฉินนียํ.

นี ปาปเณ. อนียิตฺถ นียติ นียิสฺสตีติ เนยฺโย,[๒] เนยฺยา, เนยฺยํ. เนตพฺพํ.

ณฺยคฺคหณํ ฉฏฺฐียนฺตวเสนานุวตฺตเต, มณฺฑูกคติยา **อนฺต**คฺคหณญฺจ ตติยนฺตวเสน.

๕๕๕. ภูโตพฺพ.[๓]

ภูอิจฺเจตสฺมา ปรสฺส **ณฺย**ปจฺจยสฺส สห ธาตฺวนฺเตน **อพฺพ**าเทโส โหติ. ภวิตพฺโพ ภพฺโพ,[๔] ภพฺพา, ภพฺพํ.

“ณฺยสฺส, อนฺเตนา”ติ จ วตฺตเต.

๕๕๖. วทมทคมุยุชครหาการาทีหิ ชฺชมฺมคฺคยฺเหยฺยา คาโร วา.[๕]

วท-มท-คมุ-ยุช-ครหอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ อาการนฺเตหิ จ ปรสฺส **ณฺย**ปฺปจฺจยสฺส ธาตฺวนฺเตน สห ยถากฺกมํ **ชฺช-มฺม-คฺค-ยฺห-เอยฺย**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา, **คร**สฺส จ **คาร**าเทโส. **ครห**สฺส **คร**สฺเสวายํ **คาโร**. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท.

---

๑ โมคฺ. ๕/๑๒๒

๒ ม.มู.อฏฺ. ๒/๒๘๓/๘๘

๓ กจฺ. ๕๔๓, โมคฺ. ๕/๓๑, นีติ. ๑๑๒๘

๔ ม.มู. ๑๒/๑๘๙/๑๖๑

๕ กจฺ. ๕๔๔, โมคฺ. ๕/๓๐, นีติ. ๑๑๒๙

วท วิยตฺติยํ วาจายํ. อวชฺชิตฺถ วชฺชติ วชฺชิสฺสตีติ วา วชฺชํ[๑] วทนียํ. รสฺสตฺตํ. วชฺชํ โทโส.

มท อุมฺมาเท. อมชฺชิตฺถ มชฺชเต มชฺชิสฺสติ เอเตนาติ มชฺชํ[๒] มทนียํ. **มท**คฺคหเณน กรเณปิ **ณฺย**ปฺปจฺจโย.

คมุ, สปฺป คติมฺหิ. คนฺตพฺพํ คมฺมํ.

ยุช โยเค. อยุชฺชิตฺถ ยุชฺชเต ยุชฺชิสฺสตีติ โยคฺคํ นิโยชฺโช วา.

ครห นินฺทายํ. อครยฺหิตฺถ ครหียติ ครหียิสฺสตีติ อตฺเถ **ณฺย**ปฺปจฺจโย. ตสฺสิมินา ธาตฺวนฺเตน สห **ยฺหา**เทโส, **คร**สฺส **คาร**าเทโส จ, คารยฺโห,[๓] คารยฺหา, คารยฺหํ, ครหณียํ.

อาทิสทฺเทน อญฺเญปิ **ท-ม-ช-ห**นฺตา คยฺหนฺเต. **คท** วิยตฺติยํ วาจายํ. คชฺชเต คทนียํ วา คชฺชํ. **ปท** คติมฺหิ. ปชฺชนียํ ปชฺชํ คาถา. **ขาท** ภกฺขเณ. ขชฺชเตติ ขชฺชํ,[๔] ขาทนียํ. **ทมุ** ทมเน. อทมฺมิตฺถ ทมฺมเต ทมียิสฺสตีติ ทมฺโม, ทมนีโย. **ภุช** ปาลนพฺยวหรเณสุ. อภุชฺชิตฺถ ภุชฺชติ ภุชฺชิสฺสตีติ โภคฺคํ, โภชฺชํ[๕] วา. **การ**คฺคหเณน **ชฺย**สฺส **ช**กาโร. คเหตพฺพํ, คยฺหมิจฺจาทิ.

อาการนฺตโต ปน **ทา** ทาเน. อทียิตฺถ ทียติ ทียิสฺสตีติ อตฺเถ **ณฺย**ปฺปจฺจโย. ตสฺสิมินา ธาตฺวนฺเตน **อา**กาเรน สห **เอยฺย**าเทโส.[๖] เทยฺยํ, ทาตพฺพํ. อนีเย “สรโลโป”ติอาทินา ปุพฺพสรสฺส โลเป

---

๑ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๖๙/๖๔
๒ ที.ปา. ๑๑/๘๕/๕๓
๓ ที.ปา. ๑๑/๑๖๗/๑๐๓
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๒๙/๒๕๓
๕ โมคฺ. ๔๒ (คณ)
๖ โมคฺ. ๕/๒๙

สมฺปตฺเต, ตตฺเถว **ตุ**คฺคหเณน นิเสเธตฺวา “สรา สเร โลปนฺ”ติ **อา**กาเร ลุตฺเต ปรสรสฺส ทีโฆ. ทานียํ.

ปา ปาเน. อปียิตฺถ ปียติ ปียิสฺสตีติ เปยฺยํ, ปาตพฺพํ, ปานียํ. **หา** จาเค. อหียิตฺถ หียติ หียิสฺสตีติ เหยฺยํ, หาตพฺพํ, หานียํ. **มา** มาเน. อมียิตฺถ มียติ มียิสฺสตีติ เมยฺยํ, มาตพฺพํ, มินิตพฺพํ, เมตพฺพํ วา. **ญา** อวโพธเน. อญฺญายิตฺถ ญายติ ญายิสฺสตีติ เญยฺยํ, ญาตพฺพํ, ญาเตยฺยํ. “ญาสฺส ชาชํนา”ติ **ชา**เทเส “กิยาทิโต นา”ติ วินาธิการโยควิภาเคน **นา**ปจฺจโย **อิ**การาคโม จ. ชานิตพฺพํ, วิชานนียํ.[1] **ขฺยา** ปกถเน. สงฺขฺยาตพฺพํ, สงฺเขฺยยฺยํ อิจฺจาทิ.

๕๕๗. กรมฺหา ริจฺจ.[2]

กรธาตุโต **ริจฺจ**ปฺปจฺจโย โหติ ภาวกมฺเมสุ.

๕๕๘. รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน.[3]

รการานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเร สพฺโพ ธาตฺวนฺโต **ราทิ** ปจฺจยรการมริยาโท **โน** โหติ, โลปมาปชฺชเตติ อตฺโถ. **รนฺโต**ติ เอตฺถ **ร**กาโร สนฺธิโช. กตฺตพฺพํ กิจฺจํ.[4] “ริจฺจา”ติ โยควิภาเคน **ภร**าทิโตปิ **ริจฺจ**ปฺปจฺจโย.[5] ยถา ภรียตีติ ภจฺโจ. ปรโลโป.[6] **อิ** คติมฺหิ. ปติ เอตพฺโพ ปฏิจฺโจ.

---

๑ สี, ก. วิชานียํ
๒ กจฺ. ๕๔๒, โมคฺ. ๕/๓๑, นีติ. ๑๑๒๗
๓ กจฺ. ๕๓๙, โมคฺ. ๕/๑๓๒, นีติ. ๑๑๒๔
๔ ที.ปา. ๑๑/๒๕๕/๑๖๑
๕ โมคฺ. ๕/๓๑
๖ ก. สรโลโป

๕๕๙. เปสาติสคฺคปตฺตกาเลสุ กิจฺจา.[๑]

เปสอติสคฺคปตฺตกาลอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ **กิจฺจ**ปฺปจฺจยา โหนฺติ. **เปสนํ** นาม “กตฺตพฺพมิทํ ภวตา”ติ อาณาปนํ อชฺเฌสนญฺจ. **อติสคฺโค** นาม “กิมิทํ มยา กตฺตพฺพนฺ”ติ ปุฏฺฐสฺส วา “ปาโณ น หนฺตพฺโพ”ติอาทินา ปฏิปตฺติทสฺสนมุเขน วา กตฺตพฺพสฺส อนุญฺญา. **ปตฺตกาโล** นาม สมฺปตฺตสมโย, โย อตฺตโน กิจฺจกรณสมยมนุปปริกฺขิตฺวา น กโรติ, ตสฺส สมยาโรจนํ. น ตตฺถ อชฺเฌสนมตฺถีติ. เต จ “ภาวกมฺเมสุ กิจฺจกฺตขตฺถา”ติ วุตฺตตฺตา ภาวกมฺเมเสฺวว ภวนฺติ.

เปสเน ตาว กรียตุ ภวตา กมฺมนฺติ อตฺเถ อิมินา **ตพฺพา-นียา**. เสสํ วุตฺตนยเมว. กตฺตพฺพํ กมฺมํ ภวตา, กรณียํ กิจฺจํ ภวตา.

อติสคฺเค ภุชฺชตุ ภวตาติ อตฺเถ ตพฺพาทิ. “อญฺเญสุ จา”ติ วุทฺธิ.

“ตสฺสา”ติ วตฺตเต.

๕๖๐. ภุชาทีนมนฺโต โน ทฺวิ จ.[๒]

ภุชอิจฺเจวมาทีนํ **ช**การาทิอนฺตานํ ธาตูนมนฺโต **โน** โหติ, ปรสฺส กิจฺจกิตกปฺปจฺจย**ต**การสฺส จ เทฺวภาโว โหติ. โภตฺตพฺพํ โภชนํ ภวตา, โภชนียํ โภชฺชํ ภวตา.

อิการาคมยุตฺต**ต**กาเร ปน “นมกรานมนฺตานํ นิยุตฺตตมฺหี”ติ เอตฺถ “อนฺตานํ นิยุตฺตตมฺหี”ติ โยควิภาเคน ธาตฺวนฺตโลปาทิ-

๑ กจฺ. ๖๓๕, โมคฺ. ๕/๓๒, นีติ. ๑๒๔๔ ๒ กจฺ. ๕๗๘, โมคฺ. ๕/๙๕, นีติ. ๑๑๘๑

นิเสโธ. “รุธาทิโต นิคฺคหีต ปุพฺพญฺจา”ติ วินาธิการโยควิภาเคน “นิคฺคหีตญฺจา”ติ วา นิคฺคหีตาคโม. ภุญฺชิตพฺพํ ตยา, ยุญฺชิตพฺพํ.[๑]

สมยาโรจเน ปน **อิ** อชฺฌยเน. **อธิ**ปุพฺโพ. อธียตํ ภวตาติ อตฺเถ **ตพฺพานีย**าทิ **อิ**การาคมวุทฺธิ**อยา**เทส**อชฺฌ**าเทสา จ. **ณฺย**ปฺปจฺจเย ตุ วุทฺธิ, **ย**การสฺส ทฺวิตฺตญฺจ. อชฺฌยิตพฺพํ อชฺเฌยฺยํ ภวตา. อชฺฌยนียํ ภวตา. อวสฺสํ กตฺตพฺพนฺติ วากฺเย ปน “กิจฺจา”ติ อธิกิจฺจ “อวสฺสกาธมิเณสุ ณี จา”ติ อวสฺสกา-ธมิณตฺเถ จ **ตพฺพ**าทโย. กตฺตพฺพํ เม ภวตา เคหํ, กรณียํ การิยํ. เอวํ ทาตพฺพํ เม ภวตา สตํ, ทานียํ, เทยฺยํ.

ธร ธารเณ. จุราทิตฺตา **เณณยา,** วุทฺธิ, **อิ**การาคโม จ. ธาเรตพฺพํ, ธารยิตพฺพํ อิจฺจาทิ.

“นุทาทีหิ ยุณฺวูนมนานนากานนกา สการิเตหิ จา”ติ สการิเตหิปิ **ยุณฺวูนม**าเทสวิธานโตเยว ธาตุปฺปจฺจยนฺตโตปิ **กิจฺจกิตก**ปฺปจฺจยา ภวนฺตีติ ทฏฺฐพฺพา. เตน ติติกฺขาปียตีติ ติติกฺขาเปตพฺโพ. เอวํ ติกิจฺฉาเปตพฺโพ ติกิจฺฉาปนีโย. อภาวียิตฺถ ภาวียติ ภาวียิสฺสตีติ ภาเวตพฺโพ มคฺโค. ภาวยิตพฺโพ, ภาวนีโย, ภาวนียํ, ภาวนียา. อการียิตฺถ การียติ การียิสฺสตีติ กาเรตพฺพํ การยิตพฺพํ การาเปตพฺพํ การาปยิตพฺพํ การาปนียมิจฺจาทิ จ สิทฺธํ ภวติ.

กตฺตพฺพํ กรณียญฺจ การิยํ กิจฺจมิจฺจปิ
กาเรตพฺพํ ตถา การา- เปตพฺพํ กิจฺจสงฺคโห.

เตกาลิกกิจฺจปฺปจฺจยนฺตนโย.

---

๑ ม. ภุญฺชิตพฺพํ มยา.

๗.๒. เตกาลิกกิตกปฺปจฺจยนฺตนย

อิทานิ กิตกปฺปจฺจยา วุจฺจนฺเต.

กร กรเณ. ปุเร วิย ธาตุสญฺญาทิ.

กุมฺภอิจฺจุปปทํ. ตโต ทุติยา.

“กุมฺภํ กโรติ อกาสิ กริสฺสตี”ติ วา วิคฺคเห,

“ปรา, ปจฺจยา”ติ จ วตฺตเต.

๕๖๑. ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ.[๑]

กมฺมสฺมึ อาทิมฺหิ สติ ธาตุยา ปโร **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ. โส จ

๕๖๒. อญฺเญ กิตฺ.[๒]

ตติเย ธาตฺวาธิกาเร วิหิตา กิจฺเจหิ อญฺเญ ปจฺจยา กิตฺเจว สญฺญา โหนฺตีติ **กิตฺ**สญฺญา กตา.

๕๖๓. กตฺตริ กิตฺ.[๓]

กตฺตริ การเก **กิตฺ**ปจฺจโย โหตีติ นิยมโต กตฺตริ ภวติ. โส จ “ณาทโย เตกาลิกา”ติ วุตฺตตฺตา กาลตฺตเย จ โหติ.

---

๑ กจฺ. ๕๒๔, โมคฺ. ๕/๔๑, นีติ. ๑๑๐๖ ๒ กจฺ. ๕๔๖, นีติ. ๑๑๓๒

๓ กจฺ. ๖๒๔, นีติ. ๑๒๓๑

ปุเร วิย การิตพฺยปเทสณโลปวุทฺธิโย. (ปจฺจยนฺตสฺสาลิงฺคตฺตา สฺยาทิมฺหิ อสมฺปตฺเต, "ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวาตเวตุนาทีสุ จา"ติ กิตกนฺตตฺตา นามํว กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ).[๑] ตโต กุมฺภํ กโรตีติ อตฺเถ "อมาทโย ปรปเทภี"ติ ทุติยาตปฺปุริสสมาโส. "นามานนฺ"ติอาทินา สมาสสญฺญา. "เตสํ วิภตฺติโย โลปา จา"ติ วิภตฺติโลโป. "ปกติ จสฺส สรนฺตสฺสา"ติ ปกติภาโว. ปุน สมาสตฺตา นามมิว กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ.

โส กุมฺภกาโร,[๒] เต กุมฺภการา อิจฺจาทิ. อิตฺถิยํ กุมฺภการี, กุมฺภการิโย อิจฺจาทิ. ตถา กมฺมํ กโรตีติ กมฺมกาโร. เอวํ มาลากาโร,[๓] กฏฺฐกาโร, รถกาโร, สุวณฺณกาโร, สุตฺตกาโร, วุตฺติกาโร, ฏีกากาโร.

คห อุปาทาเน. ปตฺตํ อคณฺหิ คณฺหาติ คณฺหิสฺสตีติ วา ปตฺตคฺคาโห. เอวํ รสฺมิคฺคาโห,[๔] รชฺชุคฺคาโห.

เว ตนฺตสนฺตาเน,[๕] ตนฺตํ อวายิ วายติ วายิสฺสตีติ วา ตนฺตวาโย.[๖] "เต อาวายา การิเต"ติ **อาย**าเทโส. วากฺเย ปเนตฺถ "เต อาวายา"ติ โยควิภาเคน **อาย**าเทโส. เอวํ ตุนฺนวาโย.

มา ปริมาเณ. ธญฺญํ อมินิ มินาติ มินิสฺสตีติ วา อตฺเถ **ณ**ปฺปจฺจเย กเต

"ณมฺหี"ติ วตฺตเต.

---

๑ อธิกปาเฐน ภวิตพฺพํ.
๒ ม.ม. ๑๓/๒๕๔/๒๒๙
๓ ขุ.อป. ๓๓/๒๗๙/๒๑๓
๔ ขุ.ธ. ๒๕/๒๒๒/๕๖
๕ สี. ตนฺตุ สนฺตาเน
๖ วิ.มหาวิ. ๒/๖๔๑/๙๐

๕๖๔. อาการนฺตานมาโย.[๑]

อาการนฺตานํ ธาตูนํ อนฺตสฺส **อาย**าเทโส โหติ **ณ**การานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเร. สรโลปาทิ. ธญฺญมาโย. เอวํ ทานํ ททาตีติ ทานทาโย.

กมุ กนฺติมฺหิ. ธมฺมํ อกามยิ กามยติ กามยิสฺสตีติ วา ธมฺมกาโม[๒] ปุริโส, ธมฺมกามา กญฺญา, ธมฺมกามํ จิตฺตํ. เอวํ อตฺถกาโม, หิตกาโม,[๓] สุขกาโม,[๔] ธมฺมํ ปาเลตีติ ธมฺมปาโล[๕] อิจฺจาทิ.

ทมุ ทมเน. "อรึ อทมิ ทเมติ ทมิสฺสตี"ติ วิคฺคเห "ธาตุยา"ติ อธิกาโร, "กมฺมาทิมฺหี"ติ จ วตฺตเต.

๕๖๕. สญฺญายม นุ.[๖]

กมฺมูปปเท อาทิมฺหิ สติ, สญฺญายํ คมฺยมานายํ, ธาตุยา **อ**ปฺปจฺจโย โหติ อุปปทนฺเต **นุ**การาคโม จ. เอตฺถ จ "นุ นิคฺคหีตํ ปทนฺเต"ติ สุตฺเต "ปทนฺเต"ติ วจนโต อุปปทนฺเตเยว **นุ**การาคโม โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ. "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา **อุ**การโลโป. อยํ ปน **นุว**าคโม สมาสํ กตฺวา อุปปทวิภตฺติ-โลเป กเตเยว โหตีติ เวทิตพฺพํ.

---

๑ กจฺ. ๕๙๓, โมคฺ. ๕/๙๑, นีติ. ๑๑๙๗ ๒ ชา.อฏฺ. ๑๐/๑๔๕๗/๒๒๗

๓ ขุ.เปต. ๒๖/๒๐๔/๑๗๔ ๔ ม.มู. ๑๒/๔๘๒/๔๒๙

๕ ชา.อฏฺ. ๑๐/๑๔๖๔/๒๓๐ ๖ กจฺ. ๕๒๕, นีติ. ๑๑๐๗

๕๖๖. **นุ นิคฺคหีตํ ปทนฺเต.**[๑]

อุปปทภูตนามปทนฺเต วตฺตมาโน **นุ**การาคโม นิคฺคหีต-มาปชฺชเต. นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ. เสสํ สมํ. วุทฺธาภาโวว วิเสโส. อรินฺทโม[๒] ราชา.

ตถา **ตร** ตรเณ. เวสฺสํ ตรตีติ เวสฺสนฺตโร,[๓] ตณฺหํ กโรติ หึสตีติ ตณฺหงฺกโร ภควา. เอวํ เมธงฺกโร, สรณงฺกโร, ทีปงฺกโร.

"อาทิมฺหิ, อ"อิติ จ วตฺตเต.

๕๖๗. **ปุเร ททา จ อึ.**[๔]

ปุรสทฺเท อาทิมฺหิ สติ "ทท ทาเน"อิจฺเจตาย ธาตุยา **อ**ปฺปจฺจโย โหติ, **ปุร**สทฺเท **อ**การสฺส **อิญฺ**จ โหติ. เอตฺถ จ "ตทนุปโรเธนา"ติ ปริภาสโต **ปุร**สทฺทนฺตสฺเสว **อึ** โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ. ณาทีนํ เตกาลิกตฺเตปิ อุปปทตฺถวิเสเสน อตีเตเยวาย**ม**ปฺปจฺจโย โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ. ปุเร ทานํ อททีติ ปุรินฺทโท[๕] สกฺโก. อิธาปิ วิภตฺติโลเป กเตเยว **อึ**อาเทโส.

"กมฺมาทิมฺหิ, อ"อิติ จ วตฺตเต.

๕๖๘. **สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา.**[๖]

สพฺพโต ธาตุโต กมฺมาทิมฺหิ วา อกมฺมาทิมฺหิ วา สติ **อ-ณฺวุ-ตุ-อาวี**อิจฺเจเต จตฺตาโร ปจฺจยา โหนฺติ. **วา**คฺคหณํ

---

๑ กจฺ. ๕๓๗, นีติ. ๑๑๒๒
๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑/๒๗
๓ ขุ.จริยา. ๓๓/๗๗/๕๙๑
๔ กจฺ. ๕๒๖, นีติ. ๑๑๐๘
๕ สํ.ส. ๑๕/๒๕๘/๒๗๖
๖ กจฺ. ๕๒๗, โมคฺ. ๕/๓๓-๔,๔๔, นีติ. ๑๑๐๙

“อกมฺมาทิมฺหิ วา”ติ วิกปฺปนตฺถํ.

อปฺปจฺจเย ตาว **ธร** ธารเณ. ธมฺมํ อธริ ธรติ ธริสฺสตีติ วา ธมฺมธโร.[๑] เอวํ วินยธโร.[๒] ตถา ตํ กโรตีติ ตกฺกโร. ทฺวิตฺตํ. เอวํ หิตกโร, ทิวสกโร, ทินกโร, ทิวากโร, นิสากโร, ธนุํ คณฺหาตีติ ธนุคฺคโห.[๓] เอวํ กฏฺคฺคโห.[๔] สพฺพกามํ ททาตีติ สพฺพกามทโท, สพฺพทโท.[๕]

อาโต ปน อนฺนํ อทาสิ ททาติ ทสฺสตีติ อนฺนโท.[๖] เอวํ ธนโท, สจฺจํ สนฺทหตีติ สจฺจสนฺโธ.[๗] **ปา** ปาเน. มชฺชํ ปิวตีติ มชฺชโป. **ตา** ปาลเน. ควํ สทฺทํ ตายตีติ โคตฺตํ.[๘] เอวํ กตฺตริ.

อกมฺมาทิมฺหิ ปน “ยสฺมาทเปตี”ติ สุตฺเต **ภย**คฺคหเณน เสสสาธเนปิ **อ**ปฺปจฺจโย.

นี ปาปเณ, **วิ**ปุพฺโพ. วิเนสิ วิเนติ วิเนสฺสติ เอเตน เอตฺถาติ วา วินโย.[๙] “อญฺเญสุ จา”ติ วุทฺธิ **อยา**เทโส จ. นยนํ นโย. **สิ** เสวายํ. **นิ**ปุพฺโพ. นิสฺสียิตฺถ นิสฺสียติ นิสฺสียิสฺสตีติ วา นิสฺสโย. **สิ** สเย. อนุสยิ อนุเสติ อนุเสสฺสตีติ วา อนุสโย.[๑๐]

อิ คติมฺหิ, **ปติ**ปุพฺโพ. ปฏิจฺจ เอตสฺมา ผลเมตีติ ปจฺจโย,[๑๑]

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๖๓/๑๖๙
๒ วิ.มหา. ๔/๑๖๓/๑๖๙
๓ ม.มู. ๑๒/๑๖๑/๑๒๕
๔ ม.ม. ๑๓/๙๖/๗๓
๕ สํ.ส. ๑๕/๔๒/๓๖
๖ สํ.ส. ๑๕/๔๒/๓๖
๗ ที.สี. ๙/๙/๔
๘ ที.สี. ๙/๒๖๗/๙๒
๙ ที.มหา. ๑๐/๑๘๘/๑๐๙
๑๐ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๓๙๐/๓๑๑
๑๑ อภิ.วิ.อฏฺ. ๒/๒๒๙/๑๘๗

สมุทโย.[๑] **จิ** จเย. วินิจฺฉียเต อเนน วินิจฺฉยนํ วา วินิจฺฉโย.[๒] อุจฺจยนํ อุจฺจโย, สญฺจโย, ธมฺมํ วิจินาตีติ ธมฺมวิจโย. **ขี** ขเย. ขยนํ ขโย.[๓] **ชิ** ชเย. วิชยนํ วิชโย, ชโย. **กี** ทพฺพวินิมเย. วิกฺกยนํ วิกฺกโย,[๔] กโย. **ลี** สิเลสเน. อลฺลียติ เอตฺถาติ อาลโย,[๕] ลโย. เอวํ อิวณฺณนฺตโต.

อาสุณนฺตีติ อสฺสวา. **อวา**เทโส. ปฏิสฺสวนํ ปฏิสฺสโว. **สุ** คติมฺหิ. อาภวคฺคา สวนฺตีติ อาสวา.[๖] **รุ** สทฺเท. รวตีติ รโว. ภวตีติ ภโว. ปภวติ เอตสฺมาติ ปภโว.[๗] **ลู** เฉทเน. ลวนํ ลโว. เอวํ อุวณฺณนฺตโต.

นิคฺคณฺหาติ นิคฺคหณํ วา นิคฺคโห, ปคฺคโห. สงฺคณฺหาติ เตน สงฺคหณํ วา สงฺคโห.[๘] **วร** วรเณ. สํวรณํ สํวโร. **ทร** อาทเร. อาทรณํ อาทโร. อาคจฺฉติ อาคมนฺติ วา อาคโม,[๙] อาคมียนฺติ เอตฺถ เอเตน วา อตฺถาติ อาคโม ปริยตฺติ, สปฺปตีติ สปฺโป, ทิพฺพตีติ เทโว. **กมุ** ปทวิกฺเขเป. ปกฺกมนํ ปกฺกมตีติ วา ปกฺกโม. เอวํ วิกฺกโม.

จร จรเณ. วเน จรตีติ วนจโร, กาโม อวจรติ เอตฺถาติ กามาวจโร โลโก, กามาวจรา สญฺญา, กามาวจรํ[๑๐] จิตฺตํ. คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโร.[๑๑] สตฺตมีปฺปุริโส.

---

๑ ขุ.อุ. ๒๕/๑/๙๓
๒ องฺ.นวก. ๒๓/๒๓/๓๒๘
๓ สํ.นิ.อฏฺ. ๒/๒๓/๖๐
๔ องฺ.ทุก.อฏฺ. ๒/๒๐/๙๗
๕ ม.มู. ๑๒/๓๐๖/๒๗๐
๖ อภิ.อฏฺ. ๑/๑๔/๙๕
๗ ขุ.เถรี. ๒๖/๕๒๓/๔๙๑
๘ วิ.มหา.อฏฺ. ๓/๖๗๓๘
๙ ที.สี. ๙/๑๖๖/๕๒
๑๐ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑/๑๐๘
๑๑ ขุ.ธ. ๒๕/๙๒/๓๓

ปาเทน ปิวตีติ ปาทโป.[๑] เอวํ กจฺฉโป.[๒] ตติยาตปฺปุริโส.

รุห ชนเน. สิรสฺมึ รุหตีติ สิโรรุโห, คุหายํ สยตีติ คุหาสยํ[๓] จิตฺตํ, เอวํ กุจฺฉิสยา วาตา.[๔] **ฐา** คตินิวตฺติมฺหิ. ปพฺพเต อฏฺฐาสิ ติฏฺฐติ ฐสฺสตีติ วา ปพฺพตฏฺโฐ ปุริโส, ปพฺพตฏฺฐา นที, ปพฺพตฏฺฐํ โอสธํ. เอวํ ถลฏฺฐํ, ชลฏฺฐํ. สตฺตมีตปฺปุริโส.

๕๖๙. คหสฺสุปธสฺเส วา.[๕]

คหอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส อุปธสฺส **เอ**ตฺตํ โหติ วา. **อุปธา**ติ อนฺตกฺขรโต ปุพฺพกฺขรสฺส ปรสมญฺญา.[๖] คยฺหตีติ เคหํ คหํ วา.

ณฺวุปฺปจฺจเย รถํ กโรตีติ อตฺเถ **ณฺวุ**ปฺปจฺจโย. โส จ "อณฺเณ กิตฺ"ติ กิตฺสญฺญตฺตา "กตฺตริ กิตฺ"ติ กตฺตริเยว ภวติ. ตโต การิต-พฺยปเทส**ณ**โลปวุทฺธิโย.

๕๗๐. อนกา ยุณฺวูนํ.[๗]

ยุ-ณฺวุอิจฺเจเตสํ ปจฺจยานํ **อน-อก**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺตีติ **อก**าเทโส. เสสํ **กุมฺภการ**สทฺทสมํ. รถการโก. ตถา อนฺนํ ททาตีติ อนฺนทายโก. "อาการนฺตานมาโย"ติ **อาย**าเทโส. "อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย"ติ **อา**ปจฺจโย. "เตสุ วุทฺธี"ติอาทินา **อ**การสฺส **อิ**กาโร.[๘]

---

๑ ขุ.เปต. ๒๖/๖๖๘/๒๓๙
๒ ม.อุ. ๑๔/๒๕๒/๒๒๐
๓ ขุ.ธ. ๒๕/๓๗/๒๒
๔ ม.มู. ๑๒/๓๐๕/๒๖๗
๕ กจฺ. ๖๒๙, นีติ. ๑๒๓๘
๖ ปาณินีย. ๑/๑/๖๕, กาตนฺต. ๒/๑๑
๗ กจฺ. ๖๒๒, นีติ. ๑๒๒๘
๘ โมคฺ. ๔/๑๔๒

อนฺนทายิกา กญฺญา, อนฺนทายกํ กุลํ. โลกํ เนตีติ โลกนายโก,[๑] วิเนติ สตฺเตติ วินายโก.[๒] "เต อาวายา การิเต"ติ **อายา**เทโส.

อกมฺมูปปเท กโรตีติ การโก, การิกา, การกํ. ททาตีติ ทายโก,[๓] ทายิกา, ทายกํ. เนตีติ นายโก, นายิกา, นายกํ. ภควโต โอวาทานุสาสนึ อสุณิ สุณาติ สุณิสฺสตีติ วา สาวโก,[๔] สาวิกา. **อาว**าเทโส. ลุนาตีติ ลาวโก. **ปุ** ปวเน. ปุนาตีติ ปาวโก, ภวตีติ ภาวโก, อุปาสตีติ อุปาสโก,[๕] อุปาสิกา. คณฺหาตีติ คาหโก.

ปจตีติ ปาจโก. อยชิ ยชติ ยชิสฺสตีติ วา ยาชโก. เอตฺถ หิ "กคา จชานนฺ"ติ **จชา**นํ **กค**ตฺเต สมฺปตฺเต,

๕๗๑. น กคตฺตํ จชา ณฺวุมฺหิ.[๖]

ธาตฺวนฺตภูตา **จ**การ**ช**การา **ก**การ**ค**การตฺตํ นาปชฺชนฺเต **ณฺวุ**ปฺปจฺจเย ปเรติ ปฏิสิทฺธตฺตา น ภวติ.

ชน ชนเน. ชเนตีติ ชนโก, ชนิกา. "ฆฏาทีนํ วา"ติ เอตฺถ **วา**คฺคหเณน วุทฺธิ น โหติ. เอวํ ขนตีติ ขนโก, สเมตีติ สมโก, คเมตีติ คมโก, ทเมตีติ ทมโก, อหนิ หนฺติ หนิสฺสตีติ วา วธโก. "วโธ วา สพฺพตฺถา"ติ **หน**สฺส **วธ**าเทโส. หนฺตีติ ฆาตโก, "หนสฺส ฆาโต"ติ ณฺวุมฺหิ **ฆาต**าเทโส. คาโว หนตีติ โคฆาตโก,[๗]

---

๑ ขุ.อป. ๓๓/๑/๑๐๒
๒ ขุ.อป. ๓๓/๕/๒๒๔
๓ ที.สี. ๙/๓๔๐/๑๓๗
๔ ขุ.อิติ. ๒๕/๘๔/๓๐๑
๕ ที.มหา. ๑๐/๑๕๖/๘๓
๖ กจฺ. ๖๑๘, นีติ. ๑๒๒๔
๗ ที.มหา. ๑๐/๓๗๘/๒๕๑

รุนฺธตีติ รุนฺธโก. นิคฺคหีตาคโม. สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิ โหติ.[๑] เอวํ ภุญฺชตีติ ภุญฺชโก, กิณาตีติ กายโก, ปาเลตีติ ปาลโก, ปูเชตีติ ปูชโก.

๕๗๒. นุทาทีหิ ยุณฺวูนมนานนากานนกา สการิเตหิ จ.[๒]

นุทาทีหิ ธาตูหิ สการิเตหิ จ ธาตูหิ ปเรสํ **ยุ-ณฺวุ**ปจฺจยานํ ยถากฺกมํ **อน-อานน-อก-อานนก**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ.

เอตฺถ หิ

สการิเตหิ ยุณฺวูนํ การิยสฺส วิธานโต
กิจฺจกิตฺสมฺภโว ธาตุปฺ- ปจฺจเยหิปิ เวทิโย.

นุท เขเป, **ป**ปุพฺโพ. ปนุทิ ปนุทติ ปนุทิสฺสตีติ วา อตฺเถ **ณฺวุ**ปฺปจฺจโย. ตสฺสิมินา **อก**าเทโส. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา นุทิสฺส ทีโฆ.[๓] ปนูทโก.

สูท ปคฺฆรเณ. สูทตีติ สูทโก. **ญา** อวโพธเน. อญฺญาสิ ชานาติ ชานิสฺสตีติ วา อตฺเถ **ณฺวุ**ปฺปจฺจโย. ตสฺสาเนน **อานนก**-เทโส. "ญาสฺส ชาชํนา"ติ **ชา**เทโส. สรโลปาทิ. ชานนโก.

สการิเตหิ ปน **อาณ** เปสเน. อาณาเปสิ อาณาเปติ อาณาเปสฺสตีติ วา อตฺเถ "สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา"ติ **ณฺวุ**ปฺปจฺจโย. ตสฺสิมินา **อก**าเทโส. สรโลปาทิ. อาณาปโก, สญฺญาเปตีติ

---

๑ โมค. ๕/๙๓
๒ กจฺ. ๖๔๑, นีติ. ๑๒๖๘
๓ โมค. ๕/๘๗

สญฺญาปโก, สญฺชานนโก. เอตฺถ **อานนกา**เทโส. “กฺวจิ ธาตู”ติ-อาทินา การิตโลโป. ตถา ทาเปตีติ ทาปโก, “อนกา ยุณฺวูนนฺ”ติ **อกา**เทโส. ปติฏฺฐาเปตีติ ปติฏฺฐาปโก, นิพฺพานํ สมฺปาเปตีติ นิพฺพานสมฺปาปโก, การาเปตีติ การาปโก, การาปิกา อิจฺจาทิ.

ตุปฺปจฺจเย อกาสิ กโรติ กริสฺสตีติ วา อตฺเถ “สพฺพโต-ณฺวุตฺวาวี วา”ติ **ตุ**ปฺปจฺจโย. โส จ กิตฺสญฺญตฺตา **ณฺวุ**ปฺปจฺจโย วิย สพฺพตฺถ กตฺตริเยว ภวติ.

“อนฺตสฺสา”ติ วตฺตเต.

๕๗๓. กรสฺส จ ตตฺตํ ตุสฺมึ.[๑]

กรอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตสฺส **ร**การสฺส **ต**การตฺตํ โหติ ตุปฺปจฺจเย ปเร. **จ**สทฺเทน **ภรา**ทีนญฺจ. ตโต นามมิว กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. “สตฺถุปิตาทีนมา สิสฺมึ สิโลโป จา”ติ อาตฺตํ **สิ**โลโป. ตสฺส กตฺตา ตกฺกตฺตา. ฉฏฺฐีสมาโส. ตถา ภรตีติ ภตฺตา.

หร หรเณ. หรตีติ หตฺตา, ภินฺทตีติ เภตฺตา เภทิตา วา, ฉินฺทตีติ เฉตฺตา, ททาตีติ ทาตา, โภชนสฺส ทาตา โภชนทาตา, สนฺทหตีติ สนฺธาตา, อวจิ วจติ วกฺขตีติ วา วตฺตา. “ภุชาทีนมนฺโต โน ทฺวิ จา”ติ ธาตฺวนฺตโลโป ทฺวิตฺตญฺจ. ภุญฺชตีติ โภตฺตา, อพุชฺฌิ พุชฺฌติ พุชฺฌิสฺสตีติ วา พุชฺฌิตา. **ย**การิการาคมา. ชานาตีติ ญาตา, ชินาตีติ เชตา, สุณาตีติ

---

๑ กจฺ. ๖๑๙, นีติ. ๑๒๒๕

โสตา, คณฺหาตีติ คเหตา, ภวตีติ ภวิตา, สรตีติ สริตา, คจฺฉตีติ คนฺตา. “คมขนหนาทีนํ ตุํตพฺพาทีสุ น” อิติ ธาตฺวนฺตสฺส **น**ตฺตํ. เอวํ ขนตีติ ขนฺตา, หนตีติ หนฺตา, มญฺญตีติ มนฺตา, ปาเลตีติ ปาเลตา, ปาลยิตา.

การิเต ภาเวตีติ ภาเวตา ภาวยิตา. เอวํ สาเรตา สารยิตา, ทาเปตา ทาปยิตา, หาเปตา หาปยิตา, นิโรเธตา นิโรธยิตา, โพเธตา โพธยิตา, ญาเปตา ญาปยิตา, สาเวตา สาวยิตา, คาเหตา คาหยิตา, กาเรตา การยิตา, การาเปตา การาปยิตา อิจฺจาทิ.

อาวีปจฺจเย **ทิส** เปกฺขเน. ภยํ อปสฺสิ ปสฺสติ ปสฺสิสฺสตีติ วา อตฺเถ **อาวี**ปจฺจโย. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ทิส**สฺส **ทสฺส**าเทโส. ภยทสฺสาวี, ภยทสฺสาวิโน อิจฺจาทิ ทณฺฑีว เนยฺยํ. อิตฺถิยํ ภยทสฺสาวินี. นปุํสเก ภยทสฺสาวิ จิตฺตํ.

สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ. สเทวกํ โลกํ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิวเสน สาสตีติ อตฺเถ

๕๗๔. สาสาทีหิ รตฺถุ.[๑]

สาสอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **รตฺถุ**ปฺปจฺจโย โหติ.

“รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน”ติ **ราทิ**โลโป, สรโลปาทิ. นาม-พฺยปเทโส. **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. **อา**ตฺตํ, **สิ**โลโป. สตฺถา[๒] สตฺถาโร.

ปา รกฺขเณ. ปุตฺตํ ปาตีติ อตฺเถ

---

๑ กจฺ. ๕๖๖, นีติ. ๑๑๕๙ ๒ ที.มหา. ๑๐/๑๕๕/๘๒

๕๗๕. **ปาทิโต ริตุ.**[๑]

ปาอิจฺเจวมาทิโต ธาตุคฺคณโต **ริตุ**ปฺปจฺจโย โหติ, **รา**ทิโลปาทิ. ปิตา.[๒] **ธร** ธารเณ. มาตาปิตูหิ ธรียตีติ ธีตา. "กฺวจิ ธาตู"ติ-อาทินา **อิ**การสฺส ทีโฆ.

มาน ปูชายํ. ธมฺเมน ปุตฺตํ มาเนตีติ อตฺเถ

๕๗๖. **มานาทีหิ ราตุ.**[๓]

มาน-ภาสอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ราตุ**ปฺปจฺจโย โหติ. **รา**ทิโลโป. มาตา. **ภาส** วิยตฺติยํ วาจายํ. ปุพฺเพ ภาสตีติ ภาตา อิจฺจาทิ.

วิส ปเวสเน, **ปปุพฺโพ**. ปาวิสิ ปวิสติ ปวิสิสฺสตีติ วา อตฺเถ

๕๗๗. **วิสรุชปทาทิโต ณ.**[๔]

วิส-รุช-ปทอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ปโร **ณ**ปฺปจฺจโย โหตีติ **ณ**ปฺปจฺจโย. โส จ กิตฺสญฺญตฺตา กตฺตริ ภวติ. การิตพฺยปเทส-**ณ**โลปวุทฺธิโย. ปเวโส.

ตถา **รุช** โรเค. อรุชิ รุชติ รุชิสฺสตีติ วา โรโค. "กคา จชานนฺ"ติ **ช**การสฺส **ค**กาโร. อุปฺปชฺชตีติ อุปฺปาโท. **ผุส** ผุสเน. อผุสิ ผุสติ ผุสิสฺสติ ผุสนฺติ วา เตน สมฺปยุตฺตาติ ผสฺโส. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **ผุส**สฺส **ผสฺโส**. สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิ. ภวตีติ

---

๑ กจฺ. ๕๖๗, นีติ. ๑๑๖๐

๒ ขุ.ชา. ๒๘/๒๓/๔

๓ กจฺ. ๕๖๘, นีติ. ๑๑๖๑

๔ กจฺ. ๕๒๘, โมคฺ. ๕/๔๔, นีติ. ๑๑๑๐

ภาโว. **อุจ** สมวาเย. อุจตีติ โอโก. **จ**การสฺส **ก**กาโร. **อย** คติมฺหิ. อยิ อยติ อยิสฺสติ อยติ วา อิโตติ อาโย. **พุธ** อวคมเน. สมฺมา พุชฺฌตีติ สมฺโพโธ, อาหรตีติ อาหาโร, อุปหนตีติ อุปฆาโต. “หนสฺส ฆาโต”ติ **ฆาต**าเทโส.

รนฺช ราเค. รนฺชตีติ อตฺเถ **ณ**ปฺปจฺจโย.

๕๗๘. นิคฺคหีต[๑] สํโยคาทิ โน.[๒]

สํโยคสฺมึ อาทิภูโต **น**กาโร นิคฺคหีตมาปชฺชเต. นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ. **ช**การสฺส **ค**ตฺตํ. รงฺโค.

๕๗๙. ณมฺหิ รนฺชสฺส โช ภาวกรเณสุ.[๓]

รนฺชอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตภูตสฺส **นฺช**สฺส **ช**การาเทโส โหติ ภาวกรณอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ วิหิเต **ณ**การวติปฺปจฺจเย ปเร.

เอตฺถ หิ

ณมฺหิ รนฺชสฺส กรเณ ชาเทสสฺส วิธานโต
อกตฺตริปิ วิญฺเญยฺโย การเก ณสฺส สมฺภโวติ.

รนฺชนฺติ อเนนาติ ราโค, รญฺชียติ อเนนาติ วา ราโค.[๔] สยํ รญฺชตีติปิ ราโค. “ณมฺหิ รนฺชสฺส โช”ติ โยควิภาเคน **ช**กาโร. ปชฺชเต อเนนาติ ปาโท. ปตุชฺชเต อเนนาติ ปโตโท, ชียติ[๕] อเนนาติ ชาโร.[๖]

---

๑ สี. นิคฺคหีตํ
๒ กจฺ. ๖๐๗, นีติ. ๑๒๑๒
๓ กจฺ. ๕๙๐, นีติ. ๑๑๙๔
๔ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑๐๖๕/๔๒๑

เอวํ ทาโร. ตถา กมฺมาทีสุ, ภุชฺชตีติ โภโค.[๑] เอวํ ภาโค, ภาโร, ลพฺภตีติ ลาโภ,[๒] โวหรียตีติ โวหาโร,[๓] ทียตีติ ทาโย,[๔] วิหญฺญติ เอตสฺมาติ วิฆาโต, วิหรนฺติ เอตฺถาติ วิหาโร,[๕] อารมนฺติ เอตสฺมินฺติ อาราโม.[๖] เอวํ ปปาโต อิจฺจาทิ.

"ณ"อิติ วตฺตเต.

๕๘๐. **ภาเว จ.**[๗]

ภาวตฺเถ ภาวาภิเธยฺเย[๘] ธาตูหิ **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ. ภูยเต ภวนํ วา ภาโว, ปจฺจเต ปจนํ วา ปาโก. "กคา จชานนฺ"ติ **ก**าเทโส.

สิจ ปคฺฆรเณ. เสจนํ เสโก. **สุจ** โสเก. โสจนํ โสโก.[๙] **จช** หานิมฺหิ. อจชฺชิตฺถ จชฺชเต จชฺชิสฺสเต จชนํ วา จาโค.[๑๐] **ยช** เทวปูชาสงฺคติกรณทาเนสุ. อิชฺชิตฺถ อิชฺชเต อิชฺชิสฺสเต ยชนํ วา ยาโค, ยุญฺชนํ โยโค. **ภช** เสวายํ. อภชฺชิตฺถ ภชฺชเต ภชฺชิสฺสเต ภชนํ วา ภาโค, อรชฺชิตฺถ รชฺชเต รชฺชิสฺสเต รชนํ วา ราโค. **ช**สฺส **ค**กาโร.

ทห ภสฺมีกรเณ. ปริฑยฺหิตฺถ ปริฑยฺหติ ปริฑยฺหิสฺสติ ปริฑยฺหนํ วาติ อตฺเถ **ณ**ปฺปจฺจโย.

---

๕ ก. ชรียติ
๖ วิ.อฏฺ. ๒/๓๐๑/๔๕
๑ ขุ.อป. ๓๒/๙/๑๘๗
๒ ที.มหา. ๑๐/๑๐๓/๕๒
๓ ขุ.ชา. ๒๘/๕๙/๓๑
๔ วิ.อฏฺ. ๓/๒๘๓/๓๑๗
๕ ขุ.ชา. ๒๘/๒๖๐/๑๕๑
๖ ที.มหา. ๑๐/๑๖๑/๘๗
๗ กจฺ. ๕๒๙, โมคฺ. ๕/๔๔, นีติ. ๑๑๑๑
๘ สี. ภาวตฺเถ จาภิเธยฺย
๙ ที.มหา. ๑๐/๓๙๑/๒๖๐
๑๐ ที.มหา. ๑๐/๔๐๑/๒๖๔

“ณมฺหิ, วา”ติ จ วตฺตเต.

๕๘๑. ทหสฺส โท ฬํ.[๑]

ทหอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ท**กาโร **ฬ**ตฺตมาปชฺชเต ณปฺปจฺจเย ปเร วา. ปริฬาโห ปริทาโห. **ภนฺช** อวมทฺทเน. ภญฺชนํ ภงฺโค. **สนฺช** สงฺเค. สญฺชนํ สงฺโค.[๒] **น**สฺส นิคฺคหีตํ.

ปจฺจเยหิ สงฺคมฺม กรียติ สงฺขรียติ เตน วาติ อตฺเถ วิสรุช-ปทาทินา, สงฺขรณนฺติ อตฺเถ “ภาเว จา”ติ วา **ณ**ปฺปจฺจโย.

“ณมฺหี”ติ วตฺตเต.

๕๘๒. ปุรสมุปปรีหิ กโรติสฺส ขขรา วา ตปฺปจฺจเยสุ จ.[๓]

ปุร-สํ-อุป-ปริอิจฺเจเตหิ ปรสฺส กโรติสฺส ธาตุสฺส **ข-ขร-**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา **ต**ปฺปจฺจเย **ณ**ปฺปจฺจเย จ ปเร. “ตปฺปจฺจเยสู”ติ พหุวจนนิทฺเทเสน **ตุํตฺวา**ทีสุปิ. ธาตฺวาเทสสฺสาปิ ธาโนปจาเรน ธาตุโวหารโต “อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต”ติ วุทฺธิ. สงฺขาโร.[๔] เอวํ ปริกฺขาโร,[๕] ปุเรกฺขาโร.

วาติ กึ. อุปกาโร.

ลุภ คิทฺธิมฺหิ. ลุพฺภนฺติ เตน สยํ วา ลุพฺภติ ลุพฺภนมตฺตเมว วา ตนฺติ โลโภ.[๖] **ทุส** อปฺปีติมฺหิ. ทุสฺสนฺติ เตน สยํ วา

---

๑ กจฺ. ๖๑๔, โมคฺ. ๕/๑๒๗, นีติ. ๑๒๑๙

๒ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑๐๖๕/๔๒๑

๓ กจฺ. ๕๙๔, โมคฺ. ๕/๑๓๓-๕, นีติ. ๑๑๙๘

๔ ม.มู. ๑๒/๑๐๔/๗๖

๕ วิ.มหา.อฏฺ. ๓/๖๗/๓๙

๖ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๔๔๑/๓๑๘

ทุสฺสติ ทุสฺสนมตฺตเมว วา ตนฺติ โทโส.[๑] **มุห** เวจิตฺเต. มุยฺหนฺติ เตน สยํ วา มุยฺหติ มุยฺหนมตฺตเมว วา ตนฺติ โมโห[๒] อิจฺจาทิ กตฺตุกรณภาเวสุ ยถารหํ โยเชตพฺพํ.

คห อุปาทาเน. คยฺหตีติ อตฺเถ วิสรุชปทาทินา กมฺมนิ **ณ**ปฺปจฺจโย.

๕๘๓. คหสฺส ฆร เณ วา.[๓]

คหอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ฆร**าเทโส โหติ วา **ณ**ปฺปจฺจเย ปเร. สรโลปาทิ. ฆรํ, ฆรานิ.

วาติ กึ. คณฺหาติ คหณํ วา คาโห.

สมฺภวตีติ อตฺเถ

๕๘๔. กฺวิ จ.[๔]

สพฺพธาตูหิ **กฺวิ**ปจฺจโย โหติ. โส จ กิตฺสญฺญตฺตา กตฺตริ ภวติ.

๕๘๕. กฺวิโลโป จ.[๕]

กฺวิโน สพฺพสฺส โลโป โหติ. กิตนฺตตฺตา นามมิว กตฺวา **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. **สิ**โลโป. สมฺภู. เอวํ วิภวตีติ วิภู, อภิภู, สยมฺภู.

---

๑ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๔๔๑/๓๑๘

๒ อภิ.สงฺ. ๓๔/๑๔๔๑/๓๑๘

๓ กจฺ. ๖๑๓, นีติ. ๑๒๑๘

๔ กจฺ. ๕๓๐, โมคฺ. ๕/๔๗, นีติ. ๑๑๑๒

๕ กจฺ. ๖๓๙, โมคฺ. ๕/๑๕๙, นีติ. ๑๒๖๖

ตถา **ธู** กมฺปเน. สนฺธุนาตีติ สนฺธู. **ภา** ทิตฺติมฺหิ. วิภาตีติ วิภา, ปภาตีติ ปภา, สห สงฺคมฺม วา ภนฺติ ภาสนฺติ วา เอตฺถาติ สภา.[๑] **สห**สฺส **ส**าเทโส นิคฺคหีตโลโป จ.

ภุเชน คจฺฉตีติ อตฺเถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย.

๕๘๖. ธาตฺวนฺตสฺส โลโป กฺวิมฺหิ.[๒]

ธาตฺวนฺตสฺส พฺยญฺชนสฺส โลโป โหติ **กฺวิ**ปฺปจฺจเย ปเร. **กฺวิ**โลโป. ภุชโค.[๓] เอวํ อุรสา คจฺฉตีติ อุรโค, ตุรํ สีฆํ ตุริตตุริโต คจฺฉตีติ ตุรโค, เข[๔] คจฺฉตีติ ขโค, วิหายเส คจฺฉตีติ วิหโค.[๕] **วิห**าเทโส. น คจฺฉตีติ อโค, นโค.[๖]

ขนุ อวทารเณ, **สํ**ปุพฺโพ. สงฺขนิ สงฺขนติ สงฺขนิสฺสตีติ วา สงฺโข. **รมุ** กีฬายํ. กุญฺเช รมตีติ กุญฺชโร. **ชน** ชนเน. กมฺมโต ชาโตติ อตฺเถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย. ธาตฺวนฺตสฺส โลปาทิ ปุริมสมํ. ปญฺจมีตปฺปุริโสว วิเสโส. กมฺมโช วิปาโก, กมฺมชา ปฏิสนฺธิ, กมฺมชํ[๗] รูปํ. เอวํ จิตฺตชํ, อุตุชํ, อาหารชํ, อตฺตโช ปุตฺโต, วาริมฺหิ ชาโต วาริโช.[๘] เอวํ ถลโช, ปงฺกชํ, ชลชํ, อณฺฑชํ, สิรชํ.[๙] สตฺตมีสมาโส. ทฺวิกฺขตฺตุํ ชาโต ทฺวิโช, ปจฺฉา ชาโต อนุโช อิจฺจาทิ.

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๖๕/๑๖
๒ กจฺ. ๖๑๕, โมคฺ. ๕/๙๔, นีติ. ๑๒๒๐
๓ ขุ.มหา. ๒๙/๓/๘
๔ สี.,ก. เขน
๕ สี. วิหายสา
๖ โมคฺ. ๓/๗๗
๗ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๓๕๙/๓๓๗
๘ ขุ.ชา. ๒๗/๕๑/๘๑
๙ สี. สรสิชํ

วิท ญาเณ. โลกํ อเวทีติ อตฺเถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย.

“กฺวิมฺหี”ติ วตฺตเต.

๕๘๗. วิทนฺเต อู.[๑]

วิทธาตุโน อนฺเต **อู**การาคโม โหติ กฺวิมฺหิ. **กฺวิ**โลโป. โลกวิทู.[๒]

ทิส เปกฺขเณ. อิมมิว นํ อปสฺสิ ปสฺสติ ปสฺสิสฺสตีติ อยมิว ทิสฺสตีติ วา อตฺเถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย.

“ธาตฺวนฺตสฺส โลโป กฺวิมฺหี”ติ ธาตฺวนฺตโลเป สมฺปตฺเต,

๕๘๘. อิยตมกิเอสานมนฺตสฺสโร ทีฆํ กฺวจิ ทิสสฺส คุณํ โท รํ สกฺขี จ.[๓]

อิม-ย-ต-อมฺห-กึ-เอต-สมานอิจฺเจเตสํ สพฺพนามานํ อุปมานุปปทภาเวน **ทิส**สฺส ธาตุสฺส คุณภูตานํ อนฺโต สโร กฺวจิ ทีฆมาปชฺชเต, **ทิส**อิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตสฺส **ส-กฺข-อี**อิจฺเจเต อาเทสา จ โหนฺติ, **ทิส**สฺส **ท**กาโร **ร**การมาปชฺชเตติ กฺวิมฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส **ส**สทฺทาเทสํ กตฺวา **กฺวิ**โลปาทิมฺหิ จ กเต, **อิ**อิติ นิปาตเนน **อิม**สทฺทสฺสิกาเร ตสฺสิมินา ทีเฆ จ กเต, **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ.

อีทิโส[๔] ปุริโส, อีทิสา กญฺญา อีทิสี วา, อีทิสํ จิตฺตํ. ตถา

๑ กจฺ. ๖๑๖, โมคฺ. ๕/๓๘, นีติ. ๑๒๒๒ ๒ ที.สี. ๙/๑๕๗/๔๙

๓ กจฺ. ๖๔๒, โมคฺ. ๓/๘๕-๗,๙๐, ๕/๔๓,๑๒๕, นีติ. ๑๒๖๙

๔ ม.มู. ๑๒/๕๑๓/๔๕๖

ยมิว นํ ปสฺสติ โย วิย ทิสฺสตีติ วา ยาทิโส,[๑] ยาทิสา ยาทิสี, ยาทิสํ. ตมิว นํ ปสฺสติ โส วิย ทิสฺสตีติ วา ตาทิโส, ตาทิสา ตาทิสี, ตาทิสํ. มมิว นํ ปสฺสติ อหํ วิย โส ทิสฺสตีติ วา มาทิโส, มาทิสา มาทิสี, มาทิสํ.[๒] **ม**อิติ นิปาตเนน **อมฺห**สทฺทสฺส **ม**สทฺทาเทโส. กิมิว นํ ปสฺสติ โก วิย ทิสฺสตีติ วา กีทิโส, กีทิสา กีทิสี, กีทิสํ. เอตมิว นํ ปสฺสติ เอโส วิย ทิสฺสตีติ วา เอทิโส เอตาทิโส วา, เอทิสา เอทิสี, เอทิสํ. **เอ**อิติ นิปาตเนน **เอต**สทฺทสฺส **เอ**กาโร. สมานํ กตฺวา นํ ปสฺสติ สมาโน วิย ทิสฺสตีติ สาทิโส สทิโส. **ส**อิติ นิปาตเนน **สมาน**สฺส **สา**เทโส. ตทนฺตสฺส วา ทีโฆ, สาทิสา สาทิสี สทิสา สทิสี, สาทิสํ สทิสํ.

ทการสฺส **ร**การาเทเส ปน อีริโส, ยาริโส, ตาริโส, มาริโส, กีริโส, เอริโส, สาริโส, สริโส. **กฺข**าเทโส อีทิกฺโข, ยาทิกฺโข, ตาทิกฺโข, มาทิกฺโข, กีทิกฺโข, เอทิกฺโข, สาทิกฺโข, สทิกฺโข. **ร**การาเทเส สาริกฺโข, สริกฺโข. **อี**การาเทเส อีที, ยาที, ตาที,[๓] มาที, กีที, เอที, สาที.

จสทฺเทน **ตุมฺห**าทิอุปปเทปิ. ตุมฺเห วิย ทิสฺสตีติ ตุมฺหาทิโส, ตุมฺหาทิสี.[๔] ขนฺธา วิย ทิสฺสนฺตีติ ขนฺธาทิสา อิจฺจาทิ.

ธร ธารเณ. อปาเยสฺวปตมาเน อธิคตมคฺคาทิเก สตฺเต ธาเรติ, ธรนฺติ เตนาติ วา, สลกฺขณํ ธาเรติ วา, ปจฺจเยหิ ธรียติ วาติ อตฺเถ

---

๑ ม.มู. ๑๒/๒๗๗/๒๓๙
๒ วิ.มหาวิ. ๑/๒๙๑/๒๒๓
๓ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๒๔/๓๐
๔ โมคฺ. ๓/๘๘

๕๘๙. **ธราทีหิ รมฺโม.**[๑]

ธรอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **รมฺม**ปฺปจฺจโย โหติ.

โส จ

กมฺมคฺคหณโต ภาว- กมฺเมสูเตตฺถ เวทิโย
อกตฺตริปิ โหตีติ การเก รมฺมปจฺจโย.

ราทิโลโป. ธมฺโม.[๒] เอวํ กรียตีติ กมฺมํ. **วร** วรเณ. วมฺมํ.

สํส ปสํสเน, **ปปุพฺโพ. ปิย**อิจฺจุปปทํ. ปิยํ ปสํสิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา, ปิยปฺปสํสนสีโล ปิยปฺปสํสนธมฺโม ปิยปฺปสํสเน สาธุการีติ วา อตฺเถ

๕๙๐. **ตสฺสีลาทีสุ ณีตฺวาวี จ.**[๓]

สีลํ ปกติ. ตสฺสีล-ตทฺธมฺม-ตสฺสาธุการีสฺวตฺเถสุ คมฺยมาเนสุ สพฺพธาตูหิ **ณี-ตุ-อาวี**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺตีติ กตฺตริ **ณี**ปจฺจโย. สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิ. เสสํ เนยฺยํ.

ปิยปสํสี ราชา. อถ วา ปิยํ ปสํสิ ปสํสติ ปสํสิสฺสติ วา สีเลน วา ธมฺเมน วา สาธุ วาติ ปิยปสํสี, ปิยปสํสินี, ปิยปสํสิ กุลํ. พฺรหฺมํ จริตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา พฺรหฺมํ จรติ สีเลน ธมฺเมน สาธุ วาติ พฺรหฺมจารี,[๔] พฺรหฺมจารินี, พฺรหฺมจาริ. เอวํ สจฺจวาที.[๕]

---

๑ กจฺ. ๕๓๑, นีติ. ๑๑๑๓
๒ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑/๘๖
๓ กจฺ. ๕๓๒, โมคฺ. ๕/๕๓, นีติ. ๑๑๑๔
๔ องฺ.ทุก.อฏฺ. ๒/๗๑/๒๒๐
๕ องฺ.ทุก.อฏฺ. ๒/๗๑/๒๒๐

ธมฺมวาที,[๑] สีฆยายี, ปาปการี,[๒] มาลาการี อิจฺจาทิ.

จสทฺเทน อตฺตมาเนปิ **ณี.**[๓] ปณฺฑิตํ อตฺตานํ มญฺญตีติ ปณฺฑิตมานี[๔] พาโล, พหุสฺสุตมานี อิจฺจาทิ.

วตุ วตฺตเน, **ปปุพฺโพ.** ปสยฺห ปวตฺติตุํ สีลํ ยสฺสาติ อตฺเถ อิมินา **ตุ**ปฺปจฺจโย. ปสยฺหปวตฺตา. อถ วา **วจ** วิยตฺติยํ วาจายํ. ปสยฺห ปวตฺติตุํ สีลมสฺสาติ ปสยฺหปวตฺตา ปสยฺห-ปวตฺตาโร. ภุชาทิตฺตา ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิ. เสสํ กตฺตุสมํ.

ภยํ ปสฺสิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา, ภยทสฺสนสีโล ภยทสฺสน-ธมฺโม ภยทสฺสเน สาธุการีติ วา ภยทสฺสาวี,[๕] ภยทสฺสาวินี, ภยทสฺสาวิ จิตฺตํ. เอวํ อาทีนวทสฺสาวี.

“ตสฺสีลาทีสู”ติ อธิกาโร.

๕๙๑. สทฺทกุธจลมณฺฑตฺถรุจาทีหิ ยุ.[๖]

สทฺท-กุธ-จล-มณฺฑตฺเถหิ ธาตูหิ **รุจ**าทีหิ จ **ยุ**ปฺปจฺจโย โหติ ตสฺสีลาทีสฺวตฺเถสุ.

ฆุส สทฺเท. โฆสิตุํ สีลํ อสฺสาติ วา โฆสนสีโลติ วา อโฆสยิ โฆสยติ โฆสยิสฺสตีติ สีเลน ธมฺเมน สาธุ วาติ อตฺเถ อิมินา **ยุ**ปฺปจฺจโย. ตสฺส “อนกา ยุณฺวูนนฺ”ติ **อน**าเทโส. “อญฺเญสุ จา”ติ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๔๑๗/๓๑๓ ๒ ขุ.ธ. ๒๕/๑๕/๑๗

๓ นีติ. ๑๑๒๑ ๔ ขุ.ธ. ๒๕/๖๓/๒๘

๕ ที.สี. ๙/๑๙๓/๖๓ ๖ กจฺ. ๕๓๓, นีติ. ๑๑๑๗

วุทฺธิ. โส โฆสโน, สา โฆสนา. **ภาส** วิยตฺติยํ วาจายํ. ภาสิตุํ สีลมสฺสาติ วา ภาสนสีโล ภาสนธมฺโม ภาสเน สาธุการีติ วา ภาสโน.

กุธ โกเป. กุชฺฌิตุํ สีลมสฺสาติ วา กุชฺฌนสีโลติ วา โกธโน, โกธนา, โกธนํ.

รุส โรเส. โรสิตุํ สีลมสฺสาติ วา โรสนสีโลติ วา โรสโน.

จล กมฺปเน. จลิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา จลติ สีเลนาติ วา จลโน. **กปิ** จลเน. กมฺปิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา อกมฺปิ กมฺปติ กมฺปิสฺสติ สีเลนาติ วา กมฺปโน. **อิ**การานุพนฺธิธาตุสรโต "กฺวจิ ธาตู"ติ อาทินา "นิคฺคหีตญฺจา"ติ วา นิคฺคหีตาคโม. **ผทิ** กิญฺจิจลเน. ผนฺทิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา ผนฺทติ สีเลนาติ วา ผนฺทโน.

มฑิ ภูสายํ. มณฺฑยิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา มณฺฑยติ สีเลนาติ วา มณฺฑโน. **ภูส** อลงฺกาเร. ภูสนสีโลติ วา อภูสยิ ภูสยติ ภูสยิสฺสติ สีเลนาติ วา ภูสโน, ภูสนา, ภูสนํ.

รุจ ทิตฺติมฺหิ. อรุจฺจิ รุจฺจติ รุจฺจิสฺสติ สีเลนาติ วา โรจโน. **ชุต** ทิตฺติมฺหิ. อโชติ โชตติ โชติสฺสติ สีเลนาติ วา โชตโน. **วฑฺฒ** วฑฺฒเน. วฑฺฒิตุํ สีลมสฺสาติ วฑฺฒโน อิจฺจาทิ.

๕๙๒. ปาราทิคมิมฺหา รู.[๑]

ปาราทิอุปปเทหิ ปรสฺมา **คมิ**อิจฺเจตสฺมา ธาตุมฺหา ปโร **รู**ปจฺจโย โหติ ตสฺสีลาทีสฺวตฺเถสุ กตฺตริเยว. ปาโร อาทิ เยสํ เต

๑ กจฺ. ๕๓๔, โมคฺ. ๕/๔๒, นีติ. ๑๑๑๘

ปาราทโย, ปาราทีหิ คมิ **ปาราทิคมิ**. **รา**ทิโลโป. ภวปารํ คนฺตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา ภวปารคมนสีโล ภวปารคมนธมฺโม ภวปารคมเน สาธุการีติ วา ภวปารคู, ภวปารคุโน. อนฺตคมนสีโล อนฺตคู. เอวํ เวทคู,[๑] อทฺธคู.

"รู"ติ วตฺตเต.

๕๙๓. ภิกฺขาทิโต จ.[๒]

ภิกฺขอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **รู**ปจฺจโย โหติ ตสฺสีลาทีสฺวตฺเถสุ. **ภิกฺข** ยาจเน. ภิกฺขิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา อภิกฺขิ ภิกฺขติ ภิกฺขิสฺสติ สีเลนาติ วา ภิกฺขนธมฺโมติ วา ภิกฺขเน สาธุการีติ วา ภิกฺขุ.[๓] "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา รสฺสตฺตํ. **อิกฺข** ทสฺสนงฺเกสุ. สํสาเร ภยํ อิกฺขตีติปิ ภิกฺขุ, วิชานิตุํ สีลํ ยสฺส วิชานนสีโลติ วา วิญฺญู,[๔] สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญู.[๕] เอวํ มตฺตญฺญู,[๖] ธมฺมญฺญู,[๗] อตฺถญฺญู,[๘] กาลญฺญู,[๙] กตญฺญู[๑๐] อิจฺจาทโย.[๑๑]

๕๙๔. หนตฺยาทีนํ ณุโก.[๑๒]

หนตฺยาทีนํ ธาตูนมนฺเต **ณุก**ปฺปจฺจโย โหติ ตสฺสีลาทีสฺวตฺเถสุ

---

๑ องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๘๕/๒๘๑
๒ กจฺ. ๕๓๕, นีติ. ๑๑๑๙
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๔๐/๒๗
๔ โมคฺ. ๕/๓๙, ขุ.สุ. ๒๕/๑๔๕/๓๖๒
๕ ขุ.อป. ๓๓/๑๓/๑๐๓
๖ องฺ.ปฺจก.อฏฺ. ๓/๑๓๑/๕๑
๗ องฺ.ปฺจก.อฏฺ. ๓/๑๓๑/๕๑
๘ องฺ.ปฺจก.อฏฺ. ๓/๑๓๑/๕๑
๙ องฺ.ปฺจก.อฏฺ. ๓/๑๓๑/๕๑
๑๐ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๓๙/๓๘
๑๑ โมคฺ. ๕/๔๐
๑๒ กจฺ. ๕๓๖, นีติ. ๑๑๒๐

กตฺตริ. อนฺตาเปกฺขายํ ฉฏฺฐี. **ณ**กาโร วุทฺธตฺโถ. อาหนนสีโล อาฆาตุโก. **ฆาต**าเทโส ( ).[๑] กรณสีโล การุโก สิปฺปี. **ภี** ภเย. ภายนสีโล ภีรุโก. **ร**การาคโม. **อว** รกฺขเณ. อาวุโก ปิตา.

๕๙๕. สํหนญฺญาย วา โร โฆ.[๒]

สํปุพฺพาย **หน**อิจฺเจตาย ธาตุยา อญฺญาย จ ธาตุยา ปโร **ร**ปฺปจฺจโย โหติ, **หน**สฺส **โฆ** จ. **วา**คฺคหณํ สมฺปิณฺฑนตฺถํ วิกปฺปนตฺถํ วา. เตน สงฺฆาโตติปิ สิทฺธํ โหติ.

หนสฺเสวายํ โฆ โหติ อภิธานานุรูปโต
อสํปุพฺพา จ โร เตน ปฏิโฆติปิ สิชฺฌติ.[๓]

หน หีสาคตีสุ, **สํ**ปุพฺโพ. สํหนติ สมคฺคํ กมฺมํ สมุปคจฺฉติ, สมฺมเทว กิเลสทรเถ หนตีติ วา สํโฆ.[๔] **รา**ทิโลโป. สมนฺตโต นครสฺส พาหิเร ขญฺญตีติ ปริขา. อิตฺถิยํ **อา**ปจฺจโย. อนฺตํ กโรตีติ อนฺตโก มจฺจุ.

“ภาวกมฺเมสู”ติ วตฺตเต.

๕๙๖. นนฺทาทีหิ ยุ.[๕]

นนฺทอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ปโร **ยุ**ปฺปจฺจโย โหติ ภาวกมฺเมสุ. “อนกา ยุณฺวูนนฺ”ติ **ยุ**ปฺปจฺจยสฺส **อน**าเทโส. **นนฺท** สมิทฺธิมฺหิ,

---

๑ ก. สรโลปาทิ
๒ กจฺ. ๕๓๘, นีติ. ๑๑๒๓
๓ โมคฺ. ๕/๑๐๐
๔ วิ.จูฬ. ๖/๑๘๓/๒๑๐
๕ กจฺ. ๕๔๗, โมคฺ. ๕/๔๘, นีติ. ๑๑๓๓

นนฺท นนฺทเน วา. **ภาเว** นนฺทียเต นนฺทนํ. **กมฺเม** อนนฺทียิตฺถ นนฺทียติ นนฺทียิสฺสติ นนฺทิตพฺพนฺติ วา นนฺทนํ วนํ, คยฺหติ คหณียํ วา คหณํ คณฺหนํ วา, จริตพฺพํ จรณํ, ภูยเต ภวนํ, หูยเต หวนํ. รุนฺธิตพฺพํ รุนฺธนํ โรธนํ วา, ภุญฺชิตพฺพํ ภุญฺชนํ โภชนํ วา. พุชฺฌิตพฺพํ พุชฺฌนํ โพธนํ วา. สูยติ สุติ วา สวณํ, ปาปียตีติ ปาปุณนํ ปาปนํ วา, ปาลียตีติ ปาลนํ อิจฺจาทิ.

"ยู"ติ วตฺตเต.

๕๙๗. กตฺตุกรณปเทเสสุ จ.[๑]

กตฺตุ-กรณ-ปเทสอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ จ สพฺพธาตูหิ **ยุ**ปฺปจฺจโย โหติ. เอตฺถ จ **ปเทโส**ติ อธิกรณการกํ วุจฺจติ.

กตฺตริ ตาว รชํ หรตีติ รโชหรณํ[๒] โตยํ. อารมฺมณํ วิชานาตีติ วิญฺญาณํ[๓] วิชานนํ วา. **อานน-ชา**เทสา. **ฌา** คนฺโธ-ปาทาเน. ฌายตีติ ฌานํ.[๔] **เฌ** จินฺตายํ. ฌายตีติ ฌานํ.[๕] "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **อา**ตฺตํ.

กรเณ **กร** กรเณ. กโรติ เตนาติ กรณํ, ยถาสรูปํ สทฺทา พฺยากรียนฺติ เอเตนาติ พฺยากรณํ.[๖] **ปูร** ปูรเณ. ปูรยติ เตนาติ ปูรณํ,[๗] ทียติ อเนนาติ ทานํ,[๘] ปมียติ อเนนาติ ปมาณํ,[๙]

---

๑ กจฺ. ๕๔๘, โมคฺ. ๕/๔๘, นีติ. ๑๑๓๔
๒ องฺ.เอกก.อฏฺ. ๑/๑๙๘/๑๙๔
๓ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๕/๑๙๒
๔ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๖๐๔/๓๖๙
๕ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑๖๐/๒๑๙
๖ ม.ม.อฏฺ. ๒/๕๑/๓๕
๗ ที.สี. ๙/๑๕๑/๔๗
๘ วิ.มหา. ๔/๘๖/๑๐๒
๙ ม.มู.อฏฺ. ๑/๑๓๙/๓๒๐

วุจฺจติ อเนนาติ วจนํ,[๑] ปนุทติ ปนุชฺชเต อเนนาติ วา ปนูทโน. **สูท** ปคฺฆรเณ. สูทติ สุชฺชเต อเนนาติ วา สูทโน, สุณาติ สูยติ เอเตนาติ วา สวณํ.[๒] **ลู** เฉทเน. ลุนาติ ลูยติ อเนนาติ วา ลวนํ, ลวณํ, โลณํ[๓] วา. นยติ นียติ เอเตนาติ วา นยนํ. **ปู** ปวเน. ปุนาติ ปูยเต อเนนาติ วา ปวโน, สเมติ สมียติ วา ปาปํ อเนนาติ สมโณ[๔] สมณํ วา. ตถา ภาเวติ ภาวียติ เอตายาติ วา ภาวนา.[๕] เอวํ ปาจนํ ปาจาปนํ อิจฺจาทิ.

อธิกรเณ จา คตินิวตฺติมฺหิ. ติฏฺฐติ ตสฺมินฺติ ฐานํ.[๖] เอวํ สยนํ[๗] เสนํ วา, อาสนํ,[๘] อธิกรียติ เอตฺถาติ อธิกรณํ.

จสทฺเทน สมฺปทานาปาทาเนสุปิ. สมฺมา ปกาเรน ททาติ อสฺสาติ สมฺปทานํ, อเปจฺจ เอตสฺมา อาททาตีติ อปาทานํ.

๕๙๘. สญฺญายํ ทาธาโต อิ.[๙]

สญฺญายํ คมฺยมานายํ **ทา-ธา**อิจฺเจเตหิ ธาตูหิ **อิ**ปฺปจฺจโย โหติ. ภาวกมฺมาทิอธิกาเรวายํ. สรโลปาทิ.

ทา ทาเน, **อา**ปุพฺโพ. อาทียตีติ อาทิ.[๑๐] เอวํ อุปาทิ.[๑๑] **ธา** ธารเณ. อุทกํ ทธาตีติ อุทธิ.[๑๒] เตสุ วุทฺธิโลปาทินา สญฺญายํ

---

๑ ขุ.อป. ๓๓/๔๔/๓๐
๒ สํ.สฬา. ๑๘/๓๖๓/๒๙๖
๓ ที.ปา. ๑๑/๑๐๓/๖๑
๔ ที.สี. ๙/๙/๔
๕ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑๓๖๑/๔๖๒
๖ ที.สี.อฏฺ. ๑/๑๐/๗๕
๗ ที.สี.อฏฺ. ๑/๑๒/๗๙
๘ ที.สี. ๙/๒๗๖/๙๗
๙ กจฺ. ๕๕๑, โมคฺ. ๕/๔๕, นีติ. ๑/๑๓๘
๑๐ สํ.ส.อฏฺ. ๑/๑/๓
๑๑ อิติวุตฺ.อฏฺ. ๑/๔๔/๑๘๘
๑๒ ขุ.อิติ. ๒๕/๘๙/๓๐๗

อุทกสฺส **อุท**าเทโส.[๑] ชลํ ธียเต อสฺมินฺติ ชลธิ, วาลานิ ทธาติ ตสฺมินฺติ วาลธิ,[๒] สนฺธียติ สนฺทธาตีติ วา สนฺธิ,[๓] นิธียตีติ นิธิ.[๔] เอวํ วิธียติ วิทธาติ วิธานํ วา วิธิ,[๕] สมฺมา สมํ วา จิตฺตํ อาทธาตีติ สมาธิ.[๖]

๕๙๙. อิตฺถิยมติยโว วา.[๗]

อิตฺถิยํ อภิเธยฺยายํ สพฺพธาตูหิ **อ**การ-**ติ**-**ยุ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา ภาวกมฺมาทีสุ.

อปจฺจเย ตาว **ชร** วโยหานิมฺหิ. ชีรติ ชีรณนฺติ วา ชรา.[๘] "อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย"ติ **อา**ปจฺจโย. ปฏิสมฺภิชฺชตีติ ปฏิสมฺภิทา,[๙] ปฏิปชฺชติ เอตายาติ ปฏิปทา.[๑๐] เอวํ สมฺปทา,[๑๑] อาปทา,[๑๒] อุปาทียตีติ อุปาทา,[๑๓] สญฺชานาตีติ สญฺญา,[๑๔] ปชานาตีติ ปญฺญา.[๑๕] อุเปกฺขตีติ อุเปกฺขา,[๑๖] จินฺตนํ จินฺตา.[๑๗] ปติฏฺฐานํ ปติฏฺฐา,[๑๘] **สิกฺข** วิชฺโชปาทาเน. สิกฺขนํ สิกฺขียตีติ วา สิกฺขา.[๑๙]

---

๑ โมคฺ. ๓/๗๑
๒ ขุ.อุ. ๒๕/๕๔/๑๙๑
๓ ขุ.ชา. ๒๗/๔๗/๑๐๒
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๘/๑๐๐
๕ ขุ.เปตโก. ๑/๒/๑๙๓
๖ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑/๑๗๑
๗ กจฺ. ๕๕๓, โมคฺ. ๕/๔๙, นีติ. ๑๑๔๐
๘ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๖๔๓/๓๘๖
๙ ที.ปา.อฏฺ. ๓/๑๔๑/๖๐
๑๐ วิ.มหาวิ. ๑/๑๔/๗
๑๑ ขุ.เปต. ๒๖/๓๐๔/๑๘๖
๑๒ ขุ.เถร. ๒๖/๓๗๑/๓๒๘
๑๓ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๕๕/๙๗
๑๔ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑/๑๕๙
๑๕ ที.สี. ๙/๓๑๗/๑๒๓
๑๖ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๗/๙๐
๑๗ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑๖/๑๙๘
๑๘ สํ.ส. ๑๕/๓๒/๒๒
๑๙ ที.สี. ๙/๔๑๓/๑๗๘

เอวํ ภิกฺขา.[๑] **เฌ** จินฺตายํ, ปรสมฺปตฺตึ อภิมุขํ ฌายตีติ อภิชฺฌา,[๒] หิเตสีตํ อุปฏฺฐเปตฺวา ฌายตีติ อุปชฺฌา,[๓] อุปชฺฌาโย,[๔] สมฺมา ฌายตีติ เอตฺถาติ สญฺญา.[๕]

อิสุ อิจฺฉายํ. เอสนนฺติ อตฺเถ **อ**ปฺปจฺจโย. "อิสุยมูนมนฺโต จฺโฉ วา"ติ **จฺฉ**าเทโส. อิจฺฉา.[๖] **ปุจฺฉ** ปุจฺฉเน. ปุจฺฉนํ ปุจฺฉา, ติกิจฺฉนํ ติกิจฺฉา, ฆสิตุมิจฺฉา ชิฆจฺฉา, ติติกฺขา,[๗] พุภุกฺขา, ปาตุมิจฺฉา ปิปาสา.[๘] มณฺฑูกคติยา วาธิการโต **วา**เทสาภาโว. พฺยาปิตุมิจฺฉา วิจฺฉา อิจฺจาทิ.

ติปจฺจเย สมฺภวนํ สมฺภูติ. วาธิการโต ติปฺปจฺจยมฺหิ น วุทฺธิ. สวณํ สุติ, นยนํ นียติ เอตายาติ วา นีติ. **มน** ญาเณ. มญฺญตีติ มติ.

"เต, โน, ติมฺหี"ติ จ วตฺตเต.

๖๐๐. **คมขนหนรมาทีนมนฺโต.**[๙]

คม ขน หน รมอิจฺเจวมาทีนํ **ม**การ**น**การนฺตานํ ธาตูนํ อนฺโต พฺยญฺชโน **โน** โหติ ตปฺปจฺจเย ติมฺหิ จาติ ธาตฺวนฺตโลโป.

คมนํ คนฺตพฺพาติ วา คติ,[๑๐] อุปหนนํ อุปหติ, รมนฺติ ตาย รมณํ วา รติ.[๑๑] **ตนุ** วิตฺถาเร. ตนนํ ตติ. **ยมุ** อุปรเม.

---

๑ ขุ.อป. ๓๒/๑๘/๑๗๒
๒ สารตฺถ. ๑/๕/๔๓๒
๓ วิ.มหา.อฏฺ. ๓/๑๒๖/๑๐๓
๔ วิ.มหา.อฏฺ. ๓/๖๔/๓๒
๕ ม. สชฺฌา
๖ ที.มหา. ๑๐/๓๒๐/๒๐๗
๗ ขุ.ธ. ๒๕/๑๘๔/๕๐
๘ ที.อฏฺ. ๓/๒๕๒/๑๓๙
๙ กจฺ. ๕๘๖, โมคฺ. ๕/๑๐๙
๑๐ ที.มหา. ๑๐/๑๕๖/๘๓
๑๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๐/๖๗

นิยมนํ นิยติ. “รมโต รมตี”ติอาทีสุ ปน **อ**การพฺยวหิตตฺตา น ธาตฺวนฺตโลโป. ภุญฺชนํ ภุตฺติ, ยุญฺชนํ ยุตฺติ. “ภุชาทีนมนฺโต โน ทฺวิ จา”ติ ธาตฺวนฺตโลโป ทฺวิตฺตญฺจ. สมาปชฺชนํ สมาปชฺชเตติ วา สมาปตฺติ,[๑] สมฺปตฺติ.[๒] “คุปาทีนญฺจา”ติ ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิ. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **หา**ทิโต **ติ**สฺส **นิ** โหติ.[๓] หานิ, ชานิ อิจฺจาทิ.

ยุปจฺจเย **จิต** สญฺเจตเน. เจตยตีติ อตฺเถ **ยุ**ปฺปจฺจโย, **อนา**เทสวุทฺธี, **อา**ปจฺจโย. เจตนา.[๔] **วิท** อนุภวเน. เวทยตีติ เวทนา.[๕] **ทิสี** อุจฺจารเณ. เทสียตีติ เทสนา,[๖] ภาวียตีติ ภาวนา อิจฺจาทิ.

“อิตฺถิยํ, วา”ติ จ วตฺตเต.

๖๐๑. กรโต ริริย.[๗]

กรธาตุโต อิตฺถิยมนิตฺถิยํ วา อภิเธยฺยายํ **ริริย**ปฺปจฺจโย โหติ. **รา**ทิโลโป. กตฺตพฺพา กิริยา. กรณียํ กิริยํ.[๘]

“กตฺตรี”ติ วตฺตเต.

๖๐๒. ชิโต อิน สพฺพตฺถ.[๙]

ชิอิจฺเจตาย ธาตุยา ปโร **อิน**ปฺปจฺจโย โหติ สพฺพกาเล

---

๑ ขุ.อป. ๓๓/๑๙๗/๒๔๕
๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๒๘/๓๕๖
๓ โมคฺ. ๕/๕๐
๔ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑/๑๖๐
๕ อภิ.อฏฺ. ๑/๒/๘๙
๖ ม.อุ. ๑๔/๓๗๑/๓๑๖
๗ กจฺ. ๕๕๔, โมคฺ. ๕/๕๑, นีติ. ๑๑๔๑
๘ ม.ม. ๑๓/๙๘/๗๕
๙ กจฺ. ๕๕๘, นีติ. ๑๑๔๕

กตฺตริ. **ชิ** ชเย. ปาปเก อกุสเล ธมฺเม อชินิ ชินาติ ชินิสฺสตีติ วา ชิโน.[๑]

"อินา"ติ วตฺตเต.

๖๐๓. สุปโต จ.[๒]

สุปอิจฺเจตาย ธาตุยา จ ปโร **อิน**ปฺปจฺจโย โหติ. **สุป** สเย. สุปติ สุปนนฺติ วา สุปิโน,[๓] สุปินํ.

สี สเย. "อีสํ"อิติ อุปปทํ. อีสํ สียติ ภวตาติ อตฺเถ.

๖๐๔. อีสํทุสูหิ[๔] ข.[๕]

อีสํ-ทุ-สุอิจฺเจเตหิ อุปปเทหิ ปเรหิ ธาตูหิ **ข**ปฺปจฺจโย โหติ.

โส จ

๖๐๕. ภาวกมฺเมสุ กิจฺจกฺตขตฺถา.[๖]

ภาว-กมฺมอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ **กิจฺจ-กฺต-ขตฺถ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺตีติ นิยมโต ภาวกมฺเมเสฺวว โหติ. "กฺวจิ ธาตู"ติ **ข**การานุพนฺธสฺส โลโป, วุทฺธิ, **อยา**เทสทฺวิตฺตานิ. อีสสฺสโย ภวตา, ทุกฺเขน สียติ ทุสฺสโย, สุเขน สียติ สุสฺสโย.

กมฺเม อีสํ กรียตีติ อีสกฺกรํ กมฺมํ ภวตา.[๗] เอวํ ทุกฺเขน

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๑/๑๑
๒ กจฺ. ๕๕๙, นีติ. ๑๑๔๖
๓ วิ.อฏฺ. ๒/๓๒๗/๔
๔ สี. อีสทุสฺสูหิ
๕ กจฺ. ๕๖๐, นีติ. ๑๑๔๗
๖ กจฺ. ๖๒๕, นีติ. ๑๒๓๒
๗ โมคฺ. ๕/๔๔

กรียตีติ ทุกฺกรํ[๑] หิตํ ภวตา, สุกรํ[๒] ปาปํ พาเลน, ทุกฺเขน ภรียตีติ ทุพฺภโร[๓] มหิจฺโฉ. สุเขน ภรียตีติ สุภโร[๔] อปฺปิจฺโฉ. ทุกฺเขน รกฺขิตพฺพนฺติ ทุรกฺขํ[๕] จิตฺตํ. ทุกฺเขน ปสฺสิตพฺโพติ ทุทฺทโส[๖] ธมฺโม. สุเขน ปสฺสิตพฺพนฺติ สุทสฺสํ[๗] ปรวชฺชํ. ทุกฺเขน อนุพุชฺฌิตพฺโพติ ทุรนุโพโธ[๘] ธมฺโม. สุเขน พุชฺฌิตพฺพนฺติ สุโพธมิจฺจาทิ.

พุธ อวคมเน. สพฺเพ สงฺขตาสงฺขตสมฺมุติเภเท ธมฺเม อพุชฺฌิ พุชฺฌติ พุชฺฌิสฺสตีติ วา อตฺเถ

"ต"อิติ วตฺตเต.

๖๐๖. พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ.[๙]

พุธ-คมุอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ตทตฺเถ คมฺยมาเน กตฺตริ **ต**ปฺปจฺจโย โหติ สพฺพกาเล.

"ตสฺสา"ติ วตฺตเต.

๖๐๗. ธฒภเหหิ ธฒา จ.[๑๐]

ธฒนฺต**ภห**นฺเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส ปจฺจย**ต**การสฺส ยถากฺกมํ **ธ**การ**ฒ**การาเทสา โหนฺตีติ ธภโต **ต**การสฺส **ธ**กาโร.

---

๑ ที.สี. ๙/๓๙๘/๑๖๘
๒ ที.สี. ๙/๑๙๑/๖๓
๓ ขุ.ชา. ๒๘/๕๘/๓๑
๔ ขุ.ขุ. ๒๕/๒/๑๓
๕ ขุ.ธ. ๒๕/๓๓/๒๒
๖ ที.มหา. ๑๐/๖๔/๓๑
๗ ขุ.ธ. ๒๕/๒๕๒/๖๐
๘ ที.มหา. ๑๐/๖๔/๓๑
๙ กจฺ. ๕๕๗, นีติ. ๑๑๔๔
๑๐ กจฺ. ๕๗๖, โมคฺ. ๕/๑๔๕-๖, นีติ. ๑๑๗๙

“หจตุตฺถานนฺ”ติ เอตฺถ **ห**การคฺคหณโต **ห**การโตปิ กฺวจิ **ธตฺตํ**. อพฺยวธาเน จายํ. เตน “รุนฺธติ, อาราธิโต, วฑฺฒิโต, ลภิตฺวา, คหิโต”ติอาทีสุ ปจฺจยาคมพฺยวหิตตฺตา น ภวติ.

๖๐๘. **หจตุตฺถานมนฺตานํ โท เธ.**[๑]

หการวคฺคจตุตฺถานํ ธาตฺวนฺตภูตานํ **ท**การาเทโส โหติ **ธ**กาเร ปเร. พุทฺโธ[๒] ภควา. สรณํ อคจฺฉิ คจฺฉติ คจฺฉิสฺสตีติ วา สรณงฺคโต อุปาสโก. “คมขนหนรมาทีนมนฺโต”ติ ธาตฺวนฺตโลโป. เอวํ ชานาตีติ ญาโต. **อิ** คติมฺหิ. อุเปตีติ อุเปโต. **จินฺต** จินฺตายํ. จินฺเตตีติ จิตฺตํ,[๓] “คุปาทีนญฺจา”ติ ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิ. **สนฺช** สงฺเค. รูปาทีสุ อสชฺชิ สชฺชติ สชฺชิสฺสตีติ วา สตฺโต,[๔] “ภุชาทีนมนฺโต โน ทฺวิ จา”ติ ธาตฺวนฺตโลโป ทฺวิตฺตญฺจ.

“สญฺญาย”มิติ วตฺตเต.

๖๐๙. **ติ กิจฺจาสิฏฺเจ.**[๕]

สญฺญายมภิเธยฺยายํ อาสิฏฺเจ คมฺยมาเน ธาตูหิ **ติ**ปฺปจฺจโย โหติ, **กิตฺ**ปจฺจโย จ. ชิโน เอนํ พุชฺฌตูติ ชินพุทฺธิ. **ธ**การ**ท**การาเทสา. ธนมสฺส ภวตูติ ธนภูติ.

กิตฺปจฺจเย ภวตูติ ภูโต, ธมฺโม เอนํ ททาตูติ ธมฺมทินฺโน, “ภิทาทิโต อินฺนอนฺนอีณา วา”ติ **ต**ปฺปจฺจยสฺส **อินฺน**าเทโส.

---

๑ กจฺ. ๖๑๑, นีติ. ๑๒๖๔
๒ ที.สี. ๙/๑๕๗/๔๙
๓ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑/๑๑๐
๔ ขุ.มหา. ๒๙/๗/๑๘
๕ กจฺ. ๕๕๒, นีติ. ๑๑๖๒

วฑฺฒตูติ วฑฺฒมาโน. “ภูวาทิโต อ”อิติ มานนฺเตสุ **อ**ปฺปจฺจโย. นนฺทตูติ นนฺทโก,[๑] ชีวตูติ ชีวโก[๒] อิจฺจาทิ.[๓]

๖๑๐. **อาคมา ตุโก.**[๔]

อาปุพฺพา คมิโต **ตุก**ปฺปจฺจโย โหติ. กิตกตฺตา กตฺตริ. อาคจฺฉตีติ อาคนฺตุโก.[๕]

“คมา”ติ วตฺตเต.

๖๑๑. **ภพฺเพ อิก.**[๖]

คมิโต **อิก**ปฺปจฺจโย โหติ ภพฺพตฺเถ. คนฺตุํ ภพฺโพติ คมิโก[๗] ภิกฺขุ.

เตกาลิกกิตกปฺปจฺจยนฺตนโย.

๑ ม.อุ. ๑๔/๓๙๘/๓๔๕
๒ วิ.มหา. ๔/๘๘/๑๐๕
๓ โมคฺ. ๕/๓๕
๔ กจฺ. ๕๖๙, นีติ. ๑๑๖๒
๕ วิ.มหา. ๕/๓๕๐/๑๕๔
๖ กจฺ. ๕๗๐, นีติ. ๑๑๖๓
๗ วิ.มหา. ๕/๓๕๐/๑๕๔

๗.๓. อตีตกาลิกปฺปจฺจยนฺตนย

๖๑๒. **อตีเต ตตวนฺตุตาวี.**[๑]

อตีเต กาเล สพฺเพหิ ธาตูหิ **ต-ตวนฺตุ-ตาวี**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. เอเต เอว ปรสมญฺญาย นิฏฺฐสญฺญกาปิ. เต จ กิตฺสญฺญตฺตา กตฺตริ ภวนฺติ. อภวีติ ภูโต,[๒] ภูตา, ภูตํ. "อญฺเญสุ จา"ติ เอตฺถานุวตฺติต**วา**คฺคหเณน ตตวนฺตุตาวีสุ วุทฺธิ น โหติ. **หุ** ทานาทนหพฺยปฺปทาเนสุ. อหวีติ หุโต[๓] อคฺคึ.

ตวนฺตุปจฺจเย "อา สิมฺหี"ติ อาการา. อคฺคึ หุตวา หุตวนฺโต อิจฺจาทิ คุณวนฺตุสมํ. **ตาวี**มฺหิ อคฺคึ หุตาวี, อคฺคึ หุตาวิโน อิจฺจาทิ ทณฺฑีสมํ. อิตฺถิยํ **อินี**ปจฺจโย หุตาวินี, นปุํสเก รสฺสตฺตํ. หุตาวิ.

วส นิวาเส. วสฺสํ อวสีติ อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย. สการนฺตตฺตา "สาทิสนฺต"อิจฺจาทินา **ฏฺฐ**าเทเส สมฺปตฺเต,

"ตสฺสา"ติ อธิกาโร, "สาที"ติ จ.

๖๑๓. **วสโต อุตฺถ.**[๔]

วสอิจฺเจตสฺมา ธาตุมฺหา ปรสฺส **ต**การสฺส สหาทิพฺยญฺชเนน **อุตฺถ**าเทโส โหติ. สรโลปาทิ. วสฺสํ วุตฺโถ,[๕] วุตฺถา สา. "สรโลโป"ติ-อาทิสุตฺเต **ตุ**คฺคหณโต ปุพฺพโลปาภาเว "อธิวตฺถา[๖] เทวตา,

๑ กจฺ. ๕๕๕, โมคฺ. ๕/๕๕, นีติ. ๑๔๒
๒ วิ.อฏฺ. ๒/๘๙/๒๘๓
๓ ขุ.ชา. ๒๘/๒๖/๔
๔ กจฺ. ๕๗๔, นีติ. ๑๑๗๗
๕ วิ.มหาวิ. ๓/๗๓๘/๕๕
๖ ม.มู. ๑๒/๔๖๙/๔๑๘

วตฺถพฺพนฺ”ติอาทีสุ ปรโลโป.

“วสฺสา”ติ วิปริณาเมน วตฺตเต.

๖๑๔. วสฺส วา วุ.[๑]

วสอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ว**การสฺส ตกาเร ปเร **อุ**กาโร โหติ, ตตฺถ **ว**การาคโม จ วา โหติ. นิฏฺฐ**ต**กาเร เอวายํ. อถ วา “วู”ติ เอตฺถ **ว**กาโร สนฺธิโช. ตนฺตนเยน ทุติยญฺเจตฺถ วคฺคหณมิจฺฉิตพฺพํ. เตน **อ**การสฺสปิ **อุ**กาโร สิทฺโธ ภวติ. อุสิโต พฺรหฺมจริยํ, วุสิโต. ตถา วุสิตวา, วุสิตาวี. **อิ**การาคเมน พฺยวหิตตฺตา **อุตฺถ**าเทโส น ภวติ.

ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ. โอทนํ อภุญฺชีติ อตฺเถ **ต-ตวนฺตุ-ตาวี**. “ภุชาทีนมนฺโต โน ทฺวิ จา”ติ ธาตฺวนฺตโลโป **ต**การสฺส ทฺวิตฺตญฺจ. ภุตฺโต, ภุตฺตวา, ภุตฺตาวี. ตถา **รนฺช** ราเค. อรญฺชีติ รตฺโต,[๒] รตฺตา, รตฺตํ. **ยุช** โยเค. อยุญฺชีติ ยุตฺโต,[๓] ยุตฺตา, ยุตฺตํ. **วิจ** วิเวจเน, **วิ**ปุพฺโพ. วิวิจฺจีติ วิวิตฺโต,[๔] วิวิตฺตา, วิวิตฺตํ. **มุจ** โมจเน. อมุจฺจีติ พนฺธนา มุตฺโต.[๕] ตถา **ติ**ปฺปจฺจเยปิ อิมินา ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิ. อาสชฺชนํ อาสตฺติ, วิมุจฺจนํ วิมุจฺจติ เอตายาติ วา วิมุตฺติ.[๖]

กุธ โกเป. อกุชฺฌีติ อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย. **ต**สฺส “ธฒภเหหิ ธฒา จา”ติ **ธ**ตฺตํ. “หจตุตฺถานมนฺตานํ โท เธ”ติ **ธ**การสฺส **ท**กาโร.

---

๑ กจฺ. ๕๗๕, โมคฺ. ๕/๑๑๐-๑, นีติ. ๑๑๗๘
๒ วิ.มหาวิ. ๒/๕๐๕/๑๗
๓ สํ.สฬา. ๑๘/๒๓๙/๑๖๕
๔ ขุ.สุ. ๒๕/๘๕๒/๕๐๑
๕ ที.ปา. ๑๑/๓๒๑/๒๑๒
๖ สํ.ส. ๑๕/๑๔๐/๑๒๕

กุทฺโธ.[๑] **ยุธ** สมฺปหาเร. อยุชฺฌีติ ยุทฺโธ,[๒] ยุทฺธํ. **สิธ** สํสิทฺธิมฺหิ. อสิชฺฌีติ สิทฺโธ. **อาปุพฺโพ** **รภ** ราภสฺเส. อารภีติ อารทฺโธ[๓] คนฺตุํ. **นห** พนฺธเน, **สํปุพฺโพ**. สนฺนยฺหีติ สนฺนทฺโธ.[๔] "ธฒภเหหิ ธฒา จา"ติ นหาทิโต **ต**การสฺส **ธ**กาโร.

วฑฺฒ วฑฺฒเน. อวฑฺฒีติ อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย. **ต**สฺส **ฒ**ตฺตํ. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา ธาตฺวาการสฺสุตฺตํ, **ฑ**โลโป จ.

"หจตุตฺถานมนฺตานนฺ"ติ วตฺตเต.

๖๑๕. โฑ ฒกาเร.[๕]

หจตุตฺถานํ ธาตฺวนฺตานํ **ฑ**การาเทโส โหติ ฒกาเร ปเร. วุฑฺโฒ,[๖] วุฑฺฒา.[๗] "โพ วสฺสา"ติ **พ**ตฺเต พุฑฺโฒ. **ติ**ปฺปจฺจเย พุชฺฌนํ พุชฺฌติ วา เอตายาติ พุทฺธิ. เอวํ สิทฺธิ, วฑฺฒิ.[๘] **ตพฺพ**ปฺปจฺจเย โพทฺธพฺพมิจฺจาทิ.

"อนฺโต, โน"ติ จ อธิกาโร.

๖๑๖. ตราทีหิ อิณฺโณ.[๙]

ตรอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **อิณฺณ**าเทโส โหติ, ธาตฺวนฺโต จ โน โหติ. สรโลปาทิ. **ตร** ตรเณ.

๑ ขุ.เปต. ๒๖/๔๑/๑๕๖
๒ สํ.ส. ๑๕/๑๓๔/๑๑๘
๓ ที.ปา. ๑๑/๒๔๔/๑๕๗
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๗๐๙/๑๙๙
๕ กจฺ. ๖๑๒, นีติ. ๑๒๑๗
๖ องฺ.ทุก.อฏฺ. ๒/๓๙/๔๙
๗ โมคฺ. ๕/๑๑๒,๑๔๗
๘ โมคฺ. ๕/๑๕๘
๙ กจฺ. ๕๘๑, โมคฺ. ๕/๑๕๒-๓, นีติ. ๑๑๘๔

สํสารณฺณวํ อตรีติ ติณฺโณ[๑] ตาเรยฺยํ. เอวํ อุตฺติณฺโณ, ติณฺณํ วา. **ปูร** ปูรเณ. สํปูรีติ สํปุณฺโณ. “สรโลโป”ติอาทิสุตฺเต **ตุ**คฺคหณโต ปุพฺพโลปาภาเว อุวณฺณโต ปรสฺส “วา ปโร อสรูปา”ติ โลโป. สํโยเค รสฺสตฺตํ. **ตุร** เวเค. อตุรีติ ตุณฺณํ ตุริตํ วา. **ชร** วโยหานิมฺหิ. ปริชีรีติ ปริชิณฺโณ.[๒] **กิร** วิกิรเณ. อากิรีติ อากิณฺโณ[๓] อิจฺจาทิ.

๖๑๗. สุสปจสกโต กฺขกฺกา จ.[๔]

สุส-ปจ-สกอิจฺเจเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **กฺข-กฺกา**-เทสา โหนฺติ, อนฺโต จ พฺยญฺชโน **โน** โหติ. **จ**สทฺเทน มุจาทิโต **กฺกา**เทโส.[๕] **สุส** โสสเน. อสุสฺสีติ สุกฺโข[๖] รุกฺโข. อปจฺจีติ ปกฺกํ[๗] ผลํ. **สก** สามตฺเถ. อสกฺขีติ สกฺโก[๘] อสฺส. โอมุจฺจีติ โอมุกฺกา[๙] อุปาหนา. “ปจิตุํ, ปจิตพฺพนฺ”ติอาทีสุ ปน น ภวติ อิกาเรน พฺยวหิตตฺตา. เอวํ สพฺพตฺถ พฺยวธาเน น ภวติ.

สีหคติยา ติคฺคหณมนุวตฺตเต.

๖๑๘. ปกฺกมาทีหิ นฺโต จ.[๑๐]

ปกฺกมอิจฺเจวมาทีหิ **ม**การนฺเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **นฺต**าเทโส โหติ, ธาตฺวนฺโต จ **โน** โหติ.[๑๑] **จ**สทฺเทน **ติ**ปฺปจฺจยสฺส

---

๑ ที.ปา. ๑๑/๗๖/๔๕
๒ สี.ฏี. ๒/๒๕๖/๒๗๒
๓ ที.อฏฺ. ๒/๕๖/๕๔
๔ กจฺ. ๕๘๓, โมคฺ. ๕/๑๕๕-๖, นีติ. ๑๑๘๖
๕ โมคฺ. ๕/๑๕๗
๖ สํ.สฬา. ๑๘/๒๓๑/๑๕๑
๗ ชา.อฏฺ. ๔/๑๒๕/๑๗๗
๘ ที.สี. ๙/๔๙๑/๒๒๐
๙ วิ.อฏฺ. ๒/๖๓๘/๔๕๖
๑๐ กจฺ. ๕๘๔, นีติ. ๑๑๘๗
๑๑ นีติ. ๑๑๘๘

นฺติ จ โหติ. **กมุ** ปทวิกฺเขเป. ปกฺกมีติ ปกฺกนฺโต.[๑] เอวํ สงฺกนฺโต,[๒] นิกฺขนฺโต.[๓] "โท ธสฺส จา"ติ สุตฺเต **จ**คฺคหเณน **ก**สฺส **ข**ตฺตํ. **ภมุ** อนวฏฺฐาเน. วิพฺภมีติ วิพฺภนฺโต,[๔] ภนฺโต. **ขมุ** สหเน. อกฺขมีติ ขนฺโต. **สมุ** อุปสเม. อสมีติ สนฺโต.[๕] **ทมุ** ทมเน. อทมีติ ทนฺโต.[๖]

ติมฺหิ สงฺกมนํ สงฺกนฺติ. เอวํ โอกฺกนฺติ, วิพฺภนฺติ, ขนฺติ, สนฺติ ทนฺติ อิจฺจาทิ.

๖๑๙. **ชนาทีนมา ติมฺหิ จ.**[๗]

ชนอิจฺเจวมาทีนํ ธาตูนมนฺตสฺส พฺยญฺชนสฺส **อา**ตฺตํ โหติ ตปฺปจฺจเย ติมฺหิ จ. โยควิภาเคน อญฺญตฺถาปิ. **ชน** ชนเน. อชนีติ ชาโต,[๘] วิชายีติ ปุตฺตํ วิชาตา, ชนนํ ชาติ.[๙] ตปฺปจฺจเย สติปิ ตกาเร ปุน **ติ**คฺคหณกรณํ ปจฺจยนฺตรตกาเร อาตฺต-นิวตฺตนตฺถํ. ยถา ชนฺตุ. "ชนิตฺวา, ชนิตฺนฺ"ติอาทีสุ ปน อิกาเรน พฺยวหิตตฺตา น ภวติ.

"อา, ติมฺหี"ติ จ วตฺตเต.

๖๒๐. **ฐาปานมิอี จ.**[๑๐]

ฐา-ปาอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ อนฺตสฺส **อา**การสฺส ยถากฺกมํ **อิ**การ**อี**การาเทสา โหนฺติ ตปฺปจฺจเย ติมฺหิ จ. **จ**สทฺเทน อญฺญตฺราปิ

---

๑ วิ.อฏฺ. ๓/๘๓/๔๓
๒ วิ.อฏฺ. ๓/๘๗/๕๓
๓ ม.ม. ๑๓/๒๙๐/๒๖๕
๔ วิ.มหา. ๔/๘๓/๙๒
๕ ที.มหา. ๑๐/๖๔/๓๑
๖ องฺ.ทุก.อฏฺ. ๒/๕๘/๑๖๐
๗ กจฺ. ๕๘๕, โมคฺ. ๕/๑๑๖, นีติ. ๑๑๘๙
๘ องฺ.ทุก.อฏฺ. ๒/๑๑/๘๓
๙ ที.มหา. ๑๐/๓๑/๑๓
๑๐ กจฺ. ๕๘๘, โมคฺ. ๕/๑๑๔-๕, นีติ. ๑๑๙๒

กฺวจิ. **ธา** คตินิวตฺติมฺหิ. อฏฺฐาสีติ ฐิโต, อุปฏฺฐิโต ครุํ, ฐิตวา, อธิฏฺฐิตฺวา, ฐานํ ฐิติ. **ปา** ปาเน. อปายีติ ปีตา, ยาคุํ ปีตวา, ปานํ ปีติ, ปีตฺวา.

๖๒๑. หนฺเตหิ โห หสฺส โล วา อทหนหานํ.[๑]

หการนฺเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **ติ**สฺส จ **ห**การาเทโส โหติ, **ห**สฺส จ ธาตฺวนฺตสฺส **ล**กาโร โหติ วา ทหนเห วชฺเชตฺวา. **ฒ**ตฺตาปวาโทยํ. **รุห** ชนเน. อารุหีติ อารูฬฺโห[๒] รุกฺขํ. ลฬานมวิเสโส, อารูลฺโห วา, รุหนํ รูฬฺหิ. **คาหุ** วิโลฬเน. อคาหีติ คาฬฺโห, อชฺโฌคาฬฺโห[๓] มหณฺณวํ. **พห** วุทฺธิมฺหิ. อพหีติ พาฬฺโห. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ทีโฆ.[๔] **มุห** เวจิตฺเต. อมุยฺหีติ มูฬฺโห.[๕] **คุห** สํวรเณ. อคุหีติ คูฬฺหํ.[๖] **วห** ปาปุณเน. อุปวหีติ อุปวุฬฺโห. “วจวสวหาทีนมุกาโร วสฺสา”ติ โยควิภาเคน **อุ**ตฺตํ.

อทหนหานนฺติ กิมตฺถํ. ทฑฺโฒ, สนฺนทฺโธ. **วา**ติ กึ. ทุทฺโธ, สินิทฺโธ. “คหิตํ, มหิตนฺ”ติอาทีสุ ปน อิการาคเมน พฺยวหิตตฺตา น ภวติ.

ธาตุปฺปจฺจยนฺตโตปิ “อตีเต ตตวนฺตุตาวี”ติ **ต**ปฺปจฺจโย. อพุภุกฺขีติ พุภุกฺขิโต. เอวํ ชิฆจฺฉิโต, ปิปาสิโต อิจฺจาทิ.

เอวํ กตฺตริ นิฏฺฐนโย.

---

๑ กจฺ. ๕๘๙, โมคฺ. ๕/๑๐๖-๗, นีติ. ๑๑๙๓
๒ โมคฺ. ๕/๑๔๘
๓ ขุ.อป. ๓๒/๒๒๗/๓๐
๔ โมคฺ. ๕/๑๔๙
๕ ขุ.อิติ. ๒๕/๘๘/๓๐๕
๖ มหานิ.อฏฺ. ๖๙/๒๙๙

"อตีเต"ติ วตฺตเต.

๖๒๒. ภาวกมฺเมสุ ต.[๑]

อตีเต กาเล คมฺยมาเน สพฺพธาตูหิ **ต**ปฺปจฺจโย โหติ ภาวกมฺมอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ.

ภาเว ตาว **เค** สทฺเท. คายนํ, อคายิตฺถาติ วา อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย.

๖๒๓. สพฺพตฺถ เค คี.[๒]

เคอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **คี**อาเทโส โหติ สพฺพตฺถ. **ต**ปฺปจฺจย-**ติ**ปจฺจเยเสฺววายํ. ตสฺส คีตํ,[๓] คายนํ คายิตพฺพาติ วา คีติ.

ภาเว ตปฺปจฺจยนฺตา นปุํสกา. **กมฺมนิ** ติลิงฺคา.

นต คตฺตวินาเม. นจฺจนํ อนจฺจิตฺถาติ วา อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย.

๖๒๔. ปจฺจยาทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ.[๔]

เย อิธ สปฺปจฺจยา สทฺทา ปจฺจเยหิ น นิฏฺฐํ คตา, เต นิปาตนโต สิชฺฌนฺตีติ ธาตฺวนฺเตน สห **ต**ปฺปจฺจยสฺส **จฺจ-ฏฺฏ**าเทสา.[๕] นจฺจํ,[๖] นฏฺฏํ. **หส** หสเน. หสนํ หสิตํ.[๗] **อิ**การาคโม. คมนํ

๑ กจฺ. ๕๕๖, โมคฺ. ๕/๕๖, นีติ. ๑๑๔๓
๒ กจฺ. ๖๐๘, นีติ. ๑๑๖๕
๓ ที.สี. ๙/๑๓/๗
๔ กจฺ. ๕๗๑, นีติ. ๑๑๖๔
๕ นีติ. ๑๑๖๖
๖ ที.สี. ๙/๑๓/๗
๗ ที.สี.อฏฺ. ๑/๑๘/๘๖

คตํ. เอวํ จิตํ, สยิตํ. **วา**ธิการสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา วุทฺธิ. **รุท** อสฺสุวิโมจเน. อรุชฺชิตฺถาติ โรทิตํ, รุณฺณํ วา อิจฺจาทิ.

กมฺมนิ อภิภูยิตฺถาติ อภิภูโต โกโธ ภวตา, อภิภูตา, อภิภูตํ. **ภาส** พฺยตฺติยํ วาจายํ. อภาสิตฺถ เตนาติ ภาสิโต[๑] ธมฺโม, ภาสิตา คาถา, ภาสิตํ สุตฺตํ. **ทิสี** อุจฺจารเณ. จุราทิตฺตา เณ. อเทสียิตฺถาติ เทสิโต[๒] ธมฺโม ภควตา. **อิ**การาคเม การิตสรโลโป. **ชิ** ชเย. อชียิตฺถาติ ชิโต[๓] มาโร. **นี** ปาปเณ. อนียิตฺถาติ นีตา คามมชา, สุโต ตยา ธมฺโม, ญาโต.

สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ. อนุสาสียิตฺถาติ อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย.

๖๒๕. สาสทิสโต ตสฺส ริฏฺโจ จ.[๔]

สาส-ทิสอิจฺเจเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **ริฏฺฐา**เทโส โหติ. **จ**สทฺเทน **ติ**สฺส **ริฏฺฐิ** จ, ทิสโต กิจฺจ**ต**การ-**ตุํ-ตฺวา**ทีนญฺจ **รฏฺฐ-รฏฺฐุํ-รฏฺฐา**เทสา จ โหนฺติ.[๕] **รา**ทิโลโป. อนุสิฏฺโจ[๖] โส มยา, อนุสิฏฺฐา สา, อนุสิฏฺฐํ. **ทิส** เปกฺขเณ. อทิสฺสิตฺถาติ ทิฏฺฐํ เม รูปํ.[๗]

ติมฺหิ อนุสาสนํ อนุสิฏฺฐิ, ทสฺสนํ ทิฏฺฐิ.[๘]

กิจฺจาทีสุ ทสฺสนียํ ทฏฺฐพฺพํ, ทฏฺเฐยฺยํ, ปสฺสิตุนฺติ ทฏฺฐุํ

---

๑ ขุ.ขุ. ๒๕/๑/๕

๒ ที.มหา. ๑๐/๑๖๕/๙๐

๓ ขุ.อุ. ๒๕/๒๓/๑๒๘

๔ กจฺ. ๕๗๒, โมคฺ. ๕/๑๑๗, นีติ. ๑๑๗๐

๕ นีติ. ๑๑๗๑-๔

๖ ขุ.เถร. ๒๖/๓๓๕/๓๒๓

๗ ที.มหา. ๑๐/๑๖๔/๙๐

๘ ที.มหา. ๑๐/๑๔๑/๗๓

คจฺฉติ, ปสฺสิตฺวาติ เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุํ,[๑] ทฏฺฐา.[๒] อิการาคเมน อนฺตริตสฺส น ภวติ. ยถา อนุสาสิตํ, อนุสาสิตพฺพํ, อนุสาสิตุํ, อนุสาสิตฺวา, ทสฺสิตํ อิจฺจาทิ.

ตุส ปีติมฺหิ. อตุสฺสีติ อตฺเถ กตฺตริ **ต**ปฺปจฺจโย.

"ตสฺสา"ติ อธิกาโร.

๖๒๖. **สาทิ สนฺตปุจฺฉภนฺชหํสาทีหิ ฏฺโจ.**[๓]

อาทินา สห วตฺตตีติ **สาทิ**. สการนฺเตหิ **ปุจฺฉ-ภนฺช-หํส**-อิจฺเจวมาทีหิ จ ธาตูหิ ปรสฺส อนนฺตริตสฺส ตการสฺส สหาทิพฺยญฺชเนน ธาตฺวนฺเตน **ฏฺจ**าเทโส โหติ. หํสสฺส สติปิ สนฺตตฺเต ปุนคฺคหณํ กฺวจิ **ฏฺจ**าเทสสฺส อนิจฺจตาทีปนตฺถํ. เตน "วิทฺธสฺโต อุตฺรสฺโต"ติอาทีสุ น โหติ.[๔] ตุฏฺโจ[๕] สนฺตุสิโต. **ภส** ภสฺสเน. อภสฺสีติ ภฏฺโจ ภสฺสิโต. **นส** อทสฺสเน. นสฺสีติ นฏฺโจ. **ทํส** ทํสเน. อทํสียิตฺถาติ ทฏฺโจ สปฺเปน[๖] ฑํสิโต วา. "กฺวจิ ธาตู" ติอาทินา **ท**สฺส **ฑ**ตฺตํ. **ผุส** ผสฺสเน. อผุสียิตฺถาติ ผุฏฺโจ โรเคน[๗] ผุสฺสิโต วา. **อิสุ** อิจฺฉายํ. เอสียิตฺถาติ อิฏฺโจ,[๘] อิจฺฉิโต, เอสิโต. **มส** อามสเน. อามสียิตฺถาติ อามฏฺโจ. **วส** เสจเน. อวสฺสีติ วุฏฺโจ[๙] เทโว, ปวิสียิตฺถาติ ปวิฏฺโจ,[๑๐]

---

๑ สํ.ส. ๑๕/๑๐๗/๗๓
๒ ขุ.ชา. ๒๘/๖๙/๑๑
๓ กจฺ. ๕๗๓, โมคฺ. ๕/๑๔๐,๑๔๓, นีติ. ๑๑๗๖
๔ โมคฺ. ๕/๑๔๒
๕ ที.มหา. ๑๐/๑๕๖/๘๓
๖ วิ.มหา. ๕/๒๖๘/๓๖
๗ ม.ม. ๑๓/๓๕๒/๓๓๘
๘ ม.อุ. ๑๔/๑๓๑/๑๑๕
๙ เถรี.อฏฺ. ๑/๔๔๘/๑๔๐
๑๐ ขุ.ชา. ๒๘/๔๖๐/๑๒๐

อุทฺทิสียิตฺถาติ อุทฺทิฏฺโฐ.[๑] **ปุจฺฉ** ปุจฺฉเน. อปุจฺฉียิตฺถาติ[๒] ปุฏฺโฐ ปญฺหํ, ปุจฺฉิโต. **ภนฺช** อวมทฺทเน.[๓] อภญฺชียิตฺถาติ ภฏฺฐํ ธญฺญํ. **หํส** ปีติมฺหิ. อหํสีติ หฏฺโฐ,[๔] ปหฏฺโฐ, ปหํสิโต.

อาทิสทฺเทน **ยช** เทวปูชาสงฺคติกรณทาเนสุ. อิชฺชิตฺถาติ อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย. **ต**สฺส **ฏฺฐ**าเทโส.

๖๒๗. ยชสฺส สรสฺสิ ฏฺเฐ.[๕]

ยชอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส สรสฺส **อิ**การาเทโส โหติ ฏฺเฐ ปเร. ยิฏฺโฐ[๖] มยา ชิโน. **สช** วิสฺสคฺเค, **สํ**ปุพฺโพ. สํสชฺชิตฺถาติ สํสฏฺโฐ[๗] เตน, วิสฺสฏฺโฐ. **มช** สุทฺธิมฺหิ. อมชฺชีติ มฏฺโฐ[๘] อิจฺจาทิ.

กิจฺจตการาทีสุ ตุสฺสิตพฺพํ โตฏฺฐพฺพํ,[๙] ผุสิตพฺพํ โผฏฺฐพฺพํ,[๑๐] ปุจฺฉิตุํ ปุฏฺฐุํ, ยชิตุํ ยิฏฺฐุํ, อภิหริตุํ อภิหฏฺฐุํ, โตสนํ ตุฏฺฐิ, เอสนํ เอฏฺฐิ, วสฺสนํ วุฏฺฐิ, วิสฺสชฺชนํ วิสฺสฏฺฐิ อิจฺจาทิ.

“ตสฺส, สาที”ติ จ วตฺตเต.

๖๒๘. ภนฺชโต คฺโค จ.[๑๑]

ภนฺชโต ธาตุมฺหา **ต**ปฺปจฺจยสฺส สหาทิพฺยญฺชเนน **คฺโค**-

---

๑ ม.ม. ๑๓/๓๐๕/๒๘๐
๒ ขุ.สุ. ๒๕/๑๑๓๐/๕๕๐
๓ สี. ภชฺช ปาเก, ภนฺช อวมทฺทเน วา
๔ วิ.อฏฺ. ๒/๔๑๐/๑๐๗
๕ กจฺ. ๖๑๐, โมคฺ. ๕/๑๑๓, นีติ. ๑๒๑๕
๖ องฺ.ติก. ๒๐/๑๑๘/๒๖๒
๗ วิ.อฏฺ. ๒/๗๒๓/๔๘๐
๘ สํ.ส.อฏฺ. ๑/๒๑/๔๘
๙ โมคฺ. ๕/๑๔๐
๑๐ ที.สี. ๙/๒๑๓/๗๑
๑๑ กจฺ. ๕๗๗, โมคฺ. ๕/๑๕๔, นีติ. ๑๑๘๐

อาเทโส โหติ. ภคฺโค ราโค อเนน.[๑] **วส** นิวาเส. ปริวสียิตฺถาติ ปริวุฏฺโฐ ปริวาโส, วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ,[๒] **อุฏฺฐจอุ**อาเทสา. **วส** อจฺฉาทเน. นิวสียิตฺถาติ นิวตฺถํ วตฺถํ. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **สฺต**การสํโยคสฺส **ตฺถ**ตฺตํ. เอวํ นิวตฺถพฺพํ. **สํส** ปสํสเน. ปสํสียิตฺถาติ ปสตฺโถ,[๓] ปสํสิโต, ปสํสนํ ปสตฺถิ. **พธ** พนฺธเน. อพชฺฌิตฺถาติ พทฺโธ[๔] รญฺญา, อลภียิตฺถาติ ลทฺธํ[๕] เม ธนํ. **ธตฺตทตฺ**ตานิ. **รภ** ราภสฺเส. อารภียิตฺถาติ อารทฺธํ[๖] วีริยํ. **ทห** ภสฺมีกรเณ. อทยฺหิตฺถาติ ทฑฺฒํ[๗] วนํ. อภุชฺชิตฺถาติ ภุตฺโต โอทโน, ภุชาทิตฺตา ธาตฺวนฺตโลโป ทฺวิตฺตญฺจ. **จช** หานิมฺหิ. ปริจฺจชียิตฺถาติ ปริจฺจตฺตํ[๘] ธนํ, อมุจฺจิตฺถาติ มุตฺโต[๙] สโร.

วจ วิยตฺติยํ วาจายํ. อวจียิตฺถาติ อตฺเถ **ต**ปฺปจฺจโย. "อนฺโต, โน, ทฺวิ, จา"ติ จ อธิกาโร.

๖๒๙. **วจ วา วุ.**[๑๐]

จตุปฺปทมิทํ. **วจ**อิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ว**การสฺส **อุ**การาเทโส โหติ วา, ธาตฺวนฺโต จ **จ**กาโร โน โหติ, ตปฺปจฺจยสฺส จ ทฺวิภาโว โหติ. **วา**คฺคหณมวธารณตฺถํ. ธาตฺวาทิมฺหิ **ว**การาคโม. วุตฺตมิทํ ภควตา อุตฺตํ วา.

---

๑ มหานิ.อฏฺ. ๑/๕๐/๒๖๔
๒ ที.สี. ๙/๒๔๘/๘๔
๓ สํ.ส. ๑๕/๑๙๕/๒๐๔
๔ ม.มู. ๑๒/๒๘๗/๒๔๙
๕ ชา.อฏฺ. ๓/๑๘๙/๒๕๙
๖ ม.มู. ๑๒/๕๑/๒๙
๗ ขุ.สุ. ๒๕/๖๒/๓๔๗
๘ ที.ปา. ๑๑/๒๖๒/๑๖๓
๙ ขุ.ชา. ๒๗/๒๕๓/๓๕๙
๑๐ กจฺ. ๕๗๙, โมคฺ. ๕/๑๑๐-๑, นีติ. ๑๑๘๑

๖๓๐. **คุปาทีนญฺจ.**[๑]

คุปอิจฺเจวมาทีนํ ธาตูนมนฺโต จ พฺยญฺชโน โน โหติ, ปรสฺส ตการสฺส จ ทฺวิภาโว โหติ. **คุป** โคปเน. สุโคปียิตฺถาติ สุคุตฺโต สุโคปิโต. อิกาเรน พฺยวหิตตฺตา น ธาตฺวนฺตโลโป. “อณฺเณสุ จา”ติ สุตฺเต วาธิการสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา นิฏฺฐ**ต**กาเรปิ กฺวจิ วุทฺธิ. โคปนํ คุตฺติ.

ลิป ลิมฺปเน. อลิมฺปียิตฺถาติ ลิตฺโต[๒] สุคนฺเธน. **ตป** สนฺตาเป. สนฺตปียิตฺถาติ สนฺตตฺโต เตเชน. **ทีป** ทิตฺติมฺหิ. อาทีปียิตฺถาติ อาทิตฺโต อคฺคินา.[๓] รสฺสตฺตํ. ทีปนํ ทิตฺติ. **อป** ปาปุณเน. ปาปียิตฺถาติ ปตฺโต คาโม, ปาปุณีติ ปตฺโต สุขํ,[๔] ปาปุณนํ ปตฺติ, ปตฺตพฺพํ. **มท** อุมฺมาเท. ปมชฺชีติ ปมตฺโต.[๕] **สุป** สยเน. อสุปีติ สุตฺโต[๖] อิจฺจาทิ.

จร จรเณ. อจรียิตฺถาติ จิณฺโณ ธมฺโม. **อิณฺณ**าเทโส. จริโต วา. เอวํ ปุณฺโณ, ปูริโต.

นุท เขเป. ปนุชฺชิตฺถาติ ปนุณฺโณ, ปนุทิโต. **ทา** ทาเน. อาทียิตฺถาติ อาทิณฺโณ, อตฺโต วา. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ทา**สทฺทสฺส **ต**กาโร, รสฺสตฺตํ.

---

๑ กจฺ. ๕๘๐, นีติ. ๑๑๘๓
๒ ขุ.จูฬ. ๓๐/๑/๒๖
๓ วิ.มหา. ๔/๕๔/๔๕
๔ ที.สี. ๙/๙๔/๓๖
๕ ม.มู. ๑๒/๓๐๗/๒๗๓
๖ ที.มหา. ๑๐/๑๙๒/๑๑๕

๖๓๑. ภิทาทิโต อินฺนอนฺนอีณา วา.[๑]

ภิทอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **อินฺน-อนฺน-อีณ**-อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา, อนฺโต จ โน โหติ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. สรโลปาทิ.

ภิทิ วิทารเณ. อภิชฺชิตฺถาติ ภินฺโน ฆโฏ ภวตา, ภิชฺชีติ วา ภินฺโน เทวทตฺโต. **ฉิทิ** ทฺวิธากรเณ. อฉิชฺชิตฺถาติ ฉินฺโน รุกฺโข, อจฺฉินฺนํ จีวรํ,[๒] อุจฺฉิชฺชีติ อุจฺฉินฺโน, อทียิตฺถาติ ทินฺโน[๓] สุงฺโก. **สท** วิสรณคตฺยาวสาเนสุ.[๔] นิสีทีติ นิสินฺโน. **ขิท** อุตฺตาสเน, **ขิท** ทีนภาเว วา. อขิชฺชีติ ขินฺโน.

อนฺนาเทเส **ฉท** อปวารเณ. อจฺฉาทียิตฺถาติ ฉนฺโน,[๕] ปฏิจฺฉนฺนํ เคหํ, ปสีทีติ ปสนฺโน. **ปท** คติมฺหิ. อุปฺปชฺชีติ อุปฺปนฺโน, ฌานํ สมาปนฺโน.[๖] **รุทิ** อสฺสุวิโมจเน. รุณฺโณ. ปรโลโป.

ขี ขเย. **อีณ**าเทโส. อขียีติ ขีโณ โทโส, ขีณา ชาติ, ขีณํ ธนํ. **หา** จาเค. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา หาทิโต อีณาเทเส **ณ**การสฺส **น**ตฺตํ. ปหียิตฺถาติ ปหีโน[๗] กิเลโส, ปริหายีติ ปริหีโน. **อาส** อุปเวสเน. อจฺฉีติ อาสีโน. **ลี** สิเลสเน. ลียีติ ลีโน, นิลีโน. **ชิ** ชเย. ชียีติ ชีโน วิตฺตมนุโสจติ ชิโต วา. **ที** ขเย. ทีโน. **ปี** ตปฺปเน. ปีโน. **ลู** เฉทเน. ลูยิตฺถาติ ลูโน อิจฺจาทิ.

---

๑ กจฺ. ๕๘๒, โมคฺ. ๕/๑๕๐, นีติ. ๑๑๘๕ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๑/๑๖๓
๓ โมคฺ. ๕/๑๕๑ ๔ สี. วสาทเนสุ
๕ ขุ.ชา. ๒๗/๖๘/๑๕๑ ๖ วิ.มหา. ๔/๕๑/๔๓
๗ ม.ม. ๑๒/๗๓/๔๙

วมุ อุคฺคิรเณ. วมียิตฺถาติ วนฺตํ, วมิตํ. “ปกฺกมาทีหิ นฺโต จา”ติ **นฺต**าเทโส. อคจฺฉียิตฺถาติ คโต คาโม ตยา, คามํ คโต วา. “คมขนหนรมาทีนมนฺโต”ติ ธาตฺวนฺตโลโป. อขญฺญิตฺถาติ ขโต กูโป, อุปหญฺญิตฺถาติ อุปหตํ[๑] จิตฺตํ, อรมีติ รโต, อภิรโต. **มน** ญาเณ. อมญฺญิตฺถาติ มโต, สมฺมโต.[๒] **ตนุ** วิตฺถาเร. อตนิตฺถาติ ตตํ, วิตตํ. **ยมุ** อุปรเม. นิยจฺฉีติ นิยโต.

“โน, ตมฺหิ, ติมฺหี”ติ จ วตฺตเต.

๖๓๒. **รกาโร จ.**[๓]

รกาโร จ ธาตูนมนฺตภูโต โน โหติ ตปฺปจฺจเย ติปฺปจฺจเย จ ปเร. ปกรียิตฺถาติ ปกโต กโฏ ภวตา, กตา เม รกฺขา,[๔] กตํ เม ปุญฺญํ. “โท ธสฺส จา”ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน โฏ ตสฺส. ยถา สุกฏํ, ทุกฺกฏํ. ปุเร อกรียิตฺถาติ ปุรกฺขโต.[๕] “ปุรสมุปปรีหิ กโรติสฺส ขขรา วา ตปฺปจฺจเยสุ จา”ติ **ข**กาโร. ปจฺจเยหิ สงฺคมฺม กรียิตฺถาติ สงฺขโต,[๖] อภิสงฺขโต, อุปกรียิตฺถาติ อุปกฺขโต, อุปกฺขโฏ, ปริกรียิตฺถาติ ปริกฺขโต.

ติปจฺจเย ปกรณํ ปกติ. **สร** คติจินฺตายํ. อสรีติ สโต,[๗] วิสรีติ วิสโฏ, สรณํ สรติ เอตายาติ วา สติ.[๘] นีหรียิตฺถาติ นีหโฏ. **ธร** ธารเณ, อุทฺธรียิตฺถาติ อุทฺธโฏ. อภรียิตฺถาติ ภโต,

---

๑ วิ.ป. ๘/๓๗๘/๓๕๐
๒ ม.อุ. ๑๔/๘๐/๖๐
๓ กจฺ. ๕๘๗, โมคฺ. ๕/๕๗, นีติ. ๑๑๙๑
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๖/๕๖
๕ ที.สี. ๙/๑๖๐/๕๐
๖ ม.มู.๑๒/๔๖๒/๔๑๒
๗ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑๖๓/๒๒๗
๘ อภิ.อฏฺ. ๑/๑๒๔/๑๐๐

ภรณํ ภรติ เอตายาติ วา ภติ.

อิการาคมยุตฺเตสุ “คมิโต”ติอาทีสุ ธาตฺวนฺตโลเป สมฺปตฺเต, “โลโป”ติ วตฺตเต.

๖๓๓. **นมกรานมนฺตานํ นิยุตฺตตมฺหิ.**[๑]

นการ-**ม**การ-**ก**การ-**ร**การานํ ธาตฺวนฺตานํ โลโป น โหติ อิการาคมยุตฺเต ตกาเร ปเรติ โลปาภาโว. อคจฺฉี คมียิตฺถาติ วา คมิโต, รมิตฺถาติ รมิโต. เอวํ วมิโต, นมิโต. **สกิ** สงฺกายํ. สงฺกิโต, สริโต, ภริโต. ตถา ขนิตพฺพํ, หนิตพฺพํ, คมิตพฺพํ, รมิตพฺพํ อิจฺจาทิ.

นิธียิตฺถาติ นิหิโต. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ธิ**สฺส **หิ** ตปฺปจฺจเย.[๒] เอวํ วิหิโต.

การิเต อภาวียิตฺถาติ อตฺเถ “ภาวกมฺเมสุ ต”อิติ **ต**ปฺปจฺจโย. “ยถาคมมิกาโร”ติ **อิ**การาคโม, สรโลปาทิ. ภาวิโต มคฺโค เตน, ภาวยิโต, อปาจียิตฺถาติ ปาจิโต โอทนํ ยญฺญทตฺโต เทวทตฺเตน, ปาจยิโต, ปาจาปิโต, ปาจาปยิโต, กมฺมํ การียิตฺถาติ การิโต, การยิโต, การาปิโต, การาปยิโต อิจฺจาทิ.

“ภาวกมฺเมสุ ต”อิติ เอตฺถ “ต”อิติ โยควิภาเคน อจลนคติ-โภชนตฺถาทีหิ อธิกรเณปิ **ต**ปฺปจฺจโย. ยถา **อาส** อุปเวสเน. **อธิกรเณ** อจฺฉึสุ เอตฺถ เตติ อิทํ เตสํ อาสิตํ ฐานํ. **ภาเว** อิธ เตหิ อาสิตํ. **กมฺมนิ** อยํ เตหิ อชฺฌาสิโต คาโม. **กตฺตริ**

---

๑ กจฺ. ๖๑๗, นีติ. ๑๒๒๓ ๒ โมคฺ. ๕/๑๐๘

อิธ เต อาสิตา. ตถา อฏฺจํสุ เอตฺถาติ อิทํ เตสํ จิตํ ฐานํ, อิธ เตหิ จิตํ, อยํ เตหิ อธิฏฺจิโต โอกาโส, อิธ เต จิตา. นิสีทึสุ เอตฺถาติ อิทํ เตสํ นิสินฺนํ ฐานํ, อยํ เตสํ นิสินฺนกาโล, เต อิธ นิสินฺนา. นิปชฺชึสุ เอตฺถาติ อิทํ เตสํ นิปนฺนํ ฐานํ, อิธ เต นิปนฺนา.

ยา คติปาปุณเน. อยาสุํ เต เอตฺถาติ อยํ เตสํ ยาโต มคฺโค, อิธ เตหิ ยาตํ, อยํ เตหิ ยาโต มคฺโค, อิธ เต ยาตา. ตถา อิทํ เตสํ คตฏฺฐานํ, อยํ เตสํ คตกาโล, อิธ เตหิ คตํ, อยํ เตหิ คโต คาโม, อิธ เต คตา.

ภุญฺชึสุ เอตสฺมินฺติ อิทํ เตสํ ภุตฺตฏฺฐานํ, อยํ เตสํ ภุตฺตกาโล, อิธ เตหิ ภุตฺโต โอทโน, อิธ เต ภุตฺตา. ปิวึสุ เต เอตฺถาติ อิทํ เตสํ ปีตํ ฐานํ, อิธ เตหิ ปีตา ยาคุ, อิธ เต ปีตา. ทิสฺสนฺติ เอตฺถาติ อิทํ เตสํ ทิฏฺฐจฏฺฐานํ อิจฺจาทิ.

"กตฺตริ กิตฺ"ติ อิโต มณฺฑูกคติยา "กตฺตรี"ติ วตฺตเต.

๖๓๔. **กมฺมนิ ทุติยายํ กฺโต.**[๑]

กมฺมตฺเถ ทุติยายํ วิภตฺติยํ วิชฺชมานายํ ธาตูหิ กตฺตริ **กฺต**ปฺปจฺจโย โหติ. อิทเมว วจนํ ญาปกํ อภิหิเต กมฺมาทิมฺหิ ทุติยาทีนมภาวสฺส. ทานํ อทาสีติ อตฺเถ **กฺต**ปฺปจฺจโย. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา ปจฺจยกการสฺส โลโป. **ต**สฺส **อินฺน**าเทโส. ทานํ ทินฺโน เทวทตฺโต. **รกฺข** ปาลเน. สีลํ อรกฺขีติ สีลํ รกฺขิโต, ภตฺตํ

---

๑ กจฺ. ๖๒๖, นีติ. ๑๒๓๓

อภุญฺชีติ ภตฺตํ ภุตฺโต, ครุํ อุปาสีติ ครุมุปาสิโต อิจฺจาทิ.

๖๓๕. ภฺยาทีหิ มติพุธิปูชาทีหิ จ กฺโต.[๑]

ภีอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **มติ-พุธิ-ปูชา**ทีหิ จ **กฺต**ปฺปจฺจโย โหติ. โส จ "ภาวกมฺเมสุ กิจฺจกฺตขตฺถา"ติ วุตฺตตฺตา ภาวกมฺเมเสฺวว ภวติ.

ภี ภเย. อภายิตฺถาติ ภีตํ ภวตา. **สุป** สเย. อสุปียิตฺถาติ สุตฺตํ ภวตา. เอวํ สยิตํ ภวตา. **อส** โภชเน. อสิตํ ภวตา, ปจิโต โอทโน ภวตา.

อิธ มตฺยาทโย อิจฺฉตฺถา, พุธิอาทโย ญาณตฺถา.

มน ญาเณ, **สํ**ปุพฺโพ. "พุธคมาทิตฺเถ กตฺตรี"ติ ตปฺปจฺจเย สมฺปตฺเต, อิมินา กมฺมนิ **กฺต**ปฺปจฺจโย, "คมขนา"ติอาทินา ธาตฺวนฺตโลโป, รณฺณา สมฺมโต. **กปฺป** ตกฺกเน. สงฺกปฺปิโต. **ธร** ธารเณ. จุราทิตฺตา เณ, วุทฺธิ, **อิ**การาคโม, สรโลปาทิ, อวธาริโต.

พุธ อวคมเน. อวพุชฺฌิตฺถาติ พุทฺโธ ภควา มเหสกฺเขหิ เทวมนุสฺเสหิ. **อิ** อชฺฌยเน, อธียิตฺถาติ อธีโต.

อิ คติมฺหิ. อภิสมิโต. **วิท** ญาเณ. อเวทียิตฺถาติ วิทิโต. **ญา** อวโพธเน. อญฺญายิตฺถาติ ญาโต. **วิธ** เวธเน. ปฏิวิชฺฌิตฺถาติ ปฏิวิทฺโธ[๒] ธมฺโม. **ตกฺก** วิตกฺเก, ตกฺกิโต.

---

๑ กจฺ. ๖๔๓, นีติ. ๑๒๗๐ ๒ ที.มหา. ๑๐/๑๘๖/๑๐๘

ปูชนตฺเถสุ **ปูช** ปูชายํ. อปูชียิตฺถาติ ปูชิโต[๑] ภควา. **จาย** สนฺตานปูชเนสุ, **อป**ปุพฺโพ. อปจายิโต. **มาน** ปูชายํ. มานิโต.[๒] **จิ** จเย. อปจิโต.[๓] **วนฺท** อภิวนฺทเน. วนฺทิโต.[๔] **กร** กรเณ. สกฺกโต.[๕] **สกฺการ** ปูชายํ. สกฺการิโต อิจฺจาทิ.

หุโต หุตาวี หุตวา วุตฺโถ วุสิตชิณฺณโก
ปกฺกํ ปกฺกนฺตโก ชาโต จิโต รูฬฺโห พฺภุกฺขิโต.
คีตํ นจฺจํ ชิโต ทิฏฺโจ ตุฏฺโจ ยิฏฺโจ จ ภคฺควา
วุตฺตญฺจ คุตฺโต อจฺฉินฺโน ปหีโน คมิโต[๖] คโต.
กโตภิสงฺขโต ภุตฺตํ ฐานํ ครุมุปาสิโต
ภีตญฺจ สมฺมโต พุทฺโธ ปูชิโตตีตกาลิกา.

อตีตปฺปจฺจยนฺตนโย.

---

๑ ที.สี. ๙/๓๐๓/๑๑๓
๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๙๕/๑๒๕
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๙๕/๑๒๕
๔ สุตฺตนิ.อฏฺ. ๒/๗๐๘/๓๒๔
๕ วิ.มหาวิ. ๑/๑๙๕/๑๒๕
๖ วมิโต (?)

๗.๔. เตกาลิกตเวตุนาทิปฺปจฺจยนฺตนย

“ปุญฺญานิ กาตุมิจฺฉิ อิจฺฉติ อิจฺฉิสฺสติ วา”ติ วิคฺคเห

๖๓๖. **อิจฺฉตฺเถสุ สมานกตฺตุเกสุ ตเวตุํ วา.**[๑]

อิจฺฉา อตฺโถ เยสํ เต **อิจฺฉตฺถา**. เตสุ อิจฺฉตฺเถสุ ธาตูสุ สมานกตฺตุเกสุ สนฺเตสุ สพฺพธาตูหิ **ตเว-ตุํ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา. “ตเวตุํ วา”ติ โยควิภาเคน ตทตฺถกฺริยายญฺจ. เต จ กิตกตฺตา กตฺตริ โหนฺติ.

“กโรติสฺส, วา”ติ จ วตฺตเต.

๖๓๗. **ตเวตุนาทีสุ กา.**[๒]

ตเว-ตุนอิจฺเจวมาทีสุ ปจฺจเยสุ ปเรสุ กโรติสฺส ธาตุสฺส **กา**เทโส โหติ วา. **อาทิ**สทฺเทน ตุํ-ตฺวาน-ตฺวา-ตพฺเพสุ จ.

“ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวาตเวตุนาทีสุ จา”ติ เอตฺถ “อตเวตุนาทีสู”ติ นามพฺยปเทสสฺส นิเสธนโต ตทนฺตานํ นิปาตตฺตํ สิทฺธํ ภวติ. ตโต นิปาตตฺตา **ตเวตุน**มนฺตโต “สพฺพาสมาวุโส”ติ-อาทินา วิภตฺติโลโป. โส ปุญฺญานิ กาตเว อิจฺฉติ, กาตุมิจฺฉติ.

กาเทสาภาเว “ตุํตุนตพฺเพสุ วา”ติ **ร**การสฺส **ต**ตฺตํ. กตฺตุํ กาเมตีติ กตฺตุกาโม,[๓] อภิสงฺขริตุมากงฺขติ. ตถา สทฺธมฺมํ โสตเว, โสตุํ, สุณิตุํ วา ปตฺเถติ. เอวํ อนุภวิตุํ, ปจิตุํ, คนฺตุํ คมิตุํ, ขนฺตุํ

๑ กจฺ. ๕๖๑, โมคฺ. ๕/๖๑, นีติ. ๑๑๔๘ ๒ กจฺ. ๕๙๕, โมคฺ. ๕/๑๑๘-๙, นีติ. ๑๑๙๙
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๖๘/๒๗๙

ขนิตุํ, หนฺตุํ หนิตุํ, มนฺตุํ มนิตุํ, หริตุํ, อนุสฺสริตุมิจฺฉติ. เอตฺถ อิการยุตฺตตมฺหิ "นมกราน"มิจฺจาทินา ปฏิสิทฺธตฺตา น ธาตฺวนฺต-โลโป.

ตถา **ตุท** พฺยถเน. ตุทิตุํ, ปวิสิตุํ, อุทฺทิสิตุํ, โหตุํ, สยิตุํ, เนตุํ, ชุโหตุํ, ปชหิตุํ ปหาตุํ, ทาตุํ, โรทฺธุํ, รุนฺธิตุํ. **ตุํตุน**าทีสุปิ โยควิภาเคน กตฺตริ วิกรณปฺปจฺจยา, สรโลปาทิ จ. โภตฺตุํ ภุญฺชิตุํ, เฉตฺตุํ ฉินฺทิตุํ, สิพฺพิตุํ, โพทฺธุํ พุชฺฌิตุํ, ชายิตุํ ชนิตุํ, ปตฺตุํ ปาปุณิตุํ, เชตุํ ชินิตุํ, เกตุํ กิณิตุํ, วินิจฺเฉตุํ วินิจฺฉินิตุํ, ญาตุํ ชานิตุํ, คเหตุํ คณฺหิตุํ, โจเรตุํ โจรยิตุํ, ปาเลตุํ ปาลยิตุํ.

การิเต ภาเวตุํ, ภาวยิตุํ, กาเรตุํ, การยิตุํ, การาเปตุํ, การาปยิตุมิจฺฉติ อิจฺจาทิ.

"ตเวตุํ วา"ติ โยควิภาเคน กฺริยตฺถกฺริยายญฺจ คมฺมมานายํ **ตุํ**ปจฺจโย. ยถา สุพุทฺธุํ วกฺขามิ,[๑] โภตฺตุํ วชติ. โภชนาย วชตีติ อตฺโถ. เอวํ ทฏฺฐุํ คจฺฉติ, คนฺตุมารภติ. คนฺตุํ ปโยชยติ, ทสฺเสตุมาห อิจฺจาทิ.

"ตุ"มิติ วตฺตเต.

๖๓๘. อรหสกฺกาทีสุ จ.[๒]

อรหสกฺกภพฺพานุจฺฉวิกานุรูปอิจฺเจวมาทีสฺวตฺเถสุ ปยุชฺช-มาเนสุ สพฺพธาตูหิ **ตุํ**ปจฺจโย โหติ. **จ**สทฺเทน กาลสมยเวลาทีสุปิ. **นินฺท** ครหายํ. โก ตํ นินฺทิตุมรหติ,[๓] ราชา อรหสิ ภวิตุํ,

---

๑ กจฺจายน. ๑ ๒ กจฺ. ๕๖๒, นีติ. ๑๑๓๙ ๓ ขุ.ธ. ๒๕/๒๓๐/๕๗

อรโห ภวํ วตฺตุํ. สกฺกา เชตุํ ธเนน วา,[๑] สกฺกา ลทฺธุํ, กาตุํ สกฺขิสฺสติ. ภพฺโพ นิยามํ โอกฺกมิตุํ,[๒] อภพฺโพ กาตุํ.[๓] อนุจฺฉวิโก ภวํ ทานํ ปฏิคฺคเหตุํ. อิทํ กาตุํ อนุรูปํ. ทานํ ทาตุํ ยุตฺตํ, ทาตุํ วตฺตุํ จ ลพฺภติ.[๔] เอวํ วฏฺฏติ ภาสิตุํ,[๕] ฉินฺทิตุํ น จ กปฺปติ อิจฺจาทิ. ตถา กาโล ภุญฺชิตุํ, สมโย ภุญฺชิตุํ, เวลา ภุญฺชิตุํ.

"ตุ"มิติ วตฺตเต.

๖๓๙. ปตฺตวจเน อลมตฺเถสุ จ.[๖]

อลมตฺเถสุ ปตฺตวจเน สติ สพฺพธาตูหิ **ตุํ**ปจฺจโย โหติ. **อลํ**สทฺทสฺส อตฺถา **อลมตฺถา** ภูสนปริยตฺตินิวารณา. เตสุ อลมตฺเถสุ. ปตฺตสฺส วจนํ **ปตฺตวจนํ**. อลเมว ทานานิ ทาตุํ, อลเมว ปุญฺญานิ กาตุํ. สมฺปตฺตเมว ปริยตฺตเมวาติ อตฺโถ.

กตฺวา กมฺมํ อคจฺฉิ คจฺฉติ คจฺฉิสฺสตีติ วา อตฺเถ

๖๔๐. ปุพฺพกาเลกกตฺตุกานํ ตุนตฺวานตฺวา วา.[๗]

ปุพฺพกาโลติ ปุพฺพกฺริยา. เอโก กตฺตา เยสํ เต **เอกกตฺตุกา**. เตสํ เอกกตฺตุกานํ สมานกตฺตุกานํ ธาตูนมนฺตเร ปุพฺพกาเล วตฺตมานธาตุมฺหา **ตุน-ตฺวาน-ตฺวา**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา.

---

๑ สํ.ส. ๑๕/๑๓๖/๑๒๒
๒ อภิ.ป. ๓๖/๑๒/๑๒๐
๓ ที.สี. ๙/๓๙๘/๑๖๘
๔ สํ.ส. ๑๕/๒๕๖/๒๗๓
๕ ม.ม. ๑๓/๒๓๔/๒๑๐
๖ กจฺ. ๕๖๓
๗ กจฺ. ๕๖๔, โมคฺ. ๕/๖๓, นีติ. ๑๑๕๐-๖

วาสทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา **ตุน**ปฺปจฺจโย กตฺถจิเยว ภวติ. เต จ กิตฺสญฺญตฺตา “เอกกตฺตุกานนฺ”ติ วุตฺตตฺตา จ กตฺตริเยว ภวนฺติ. ตุเน “ตเวตุนาทีสุ กา”ติ **กา**เทโส. นิปาตตฺตา **สิ**โลโป. โส กาตุน กมฺมํ คจฺฉติ, อกาตุน ปุญฺญํ กิลมิสฺสนฺติ สตฺตา.

ตฺวานตฺวาสุ “รกาโร จา”ติ ธาตฺวนฺตโลโป. กมฺมํ กตฺวาน[๑] ภทฺรกํ, ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา สคฺคํ คจฺฉติ, อภิสงฺขริตฺวา, กริตฺวา. ตถา สิพฺพิตฺวา, ชายิตฺวา, ชนิตฺวา, ธมฺมํ สุตฺวา, สุตฺวาน ธมฺมํ โมทติ, สุณิตฺวา, ปตฺวา, ปาปุณิตฺวา, กิณิตฺวา, เชตฺวา, ชินิตฺวา, ชิตฺวา, โจเรตฺวา, โจรยิตฺวา, ปูเชตฺวา, ปูชยิตฺวา. ตถา เมตฺตํ ภาเวตฺวา,[๒] ภาวยิตฺวา, วิหารํ กาเรตฺวา,[๓] การยิตฺวา, การาเปตฺวา การาปยิตฺวา สคฺคํ คมิสฺสนฺติ อิจฺจาทิ.

ปุพฺพกาเลติ กิมตฺถํ. ปรติ ปจติ. **เอกกตฺตุกานนฺ**ติ กึ. ภุตฺเต เทวทตฺเต ยญฺญทตฺโต วชติ.

“อปตฺวาน นทึ ปพฺพโต, อติกฺกมฺม ปพฺพตํ นที”ติอาทีสุ ปน สพฺพตฺถ “ภวตี”ติ สมฺพนฺธโต เอกกตฺตุกตา, ปุพฺพกาลตา จ คมฺยเต.

“วา”ติ วตฺตเต.

๖๔๑. สพฺเพหิ ตุนาทีนํ โย.[๔]

สพฺเพหิ โสปสคฺคานุปสคฺเคหิ ธาตูหิ ปเรสํ ตุนาทีนํ ปจฺจยานํ **ย**สทฺทาเทโส โหติ วา. **วนฺท** อภิวนฺทเน, **อภิ**ปุพฺโพ.

---

๑ ม.ม. ๑๓/๓๕๒/๓๓๘
๒ ชา.อฏฺ. ๓/๓๖/๕๙
๓ ชา.อฏฺ. ๑/๑/๑๓๖
๔ กจฺ. ๕๙๗, โมคฺ. ๕/๑๖๔, นีติ. ๑๒๐๑

ตฺวาปจฺจยสฺส **โย**, **อิ**การาคโม จ. อภิวนฺทิย ภาสิสฺสํ, อภิวนฺทิตฺวา, วนฺทิย, วนฺทิตฺวา. ตถา อภิภุยฺย. ทฺวิตฺตรสฺสตฺตานิ. อภิภวิตฺวา, อภิโภตฺวา.

สิ เสวายํ. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **อิ**การสฺส **อา**ตฺตํ.[๑] นิสฺสาย, นิสฺสิตฺวา.

ภช เสวายํ, “ตถา กตฺตริ จา”ติ ปุพฺพรูปตฺตํ. วิภชฺช, วิภชิย, วิภชิตฺวา.

ทิส อติสชฺชเน. อุทฺทิสฺส, อุทฺทิสิย, อุทฺทิสิตฺวา. ปวิสฺส, ปวิสิย, ปวิสิตฺวา.

นี ปาปเณ. อุปนีย, อุปเนตฺวา. อติเสยฺย, อติสยิตฺวา, โอหาย, โอหิตฺวา, ชหิตฺวา, หิตฺวา, อาทาย, อาทิยิตฺวา. “ทิวาทิโต โย”ติ **ย**ปฺปจฺจโย, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ธาตฺวนฺตสฺ**สิ**กาโร จ. ทตฺวา, ทตฺวาน, ปิธาย, ปิทหิตฺวา, ภุญฺชิย, ภุญฺชิตฺวา, โภตฺวา, วิเจยฺย, วิจินิตฺวา, วิญฺญาย, วิชานิตฺวา, ญตฺวา.

“ยถาคมํ, ตุนาทีสู”ติ จ วตฺตเต.

๖๔๒. **ทธนฺตโต โย กฺวจิ.**[๒]

ทการ**ธ**การนฺเตหิ ธาตูหิ ยถาคมํ **ย**การาคโม โหติ กฺวจิ ตุนาทีสุ ปจฺจเยสุ. **ย**วโต **ท**การสฺส **ช**กาโร. สมาปชฺชิตฺวา, อุปฺปชฺชิตฺวา, ภิชฺชิตฺวา, ฉิชฺชิตฺวา คโต. **พุธ** อวคมเน. “ตถา กตฺตริ จา”ติ สธาตฺวนฺตสฺส **ย**การสฺส **จ**วคฺโค. พุชฺฌิย, พุชฺฌิตฺวา,

---

๑ โมคฺ. ๕/๘๔ ๒ กจฺ. ๖๐๖, นีติ. ๑๒๑๑ ๓ ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๒๐/๔๗๒

วิรชฺฌิย,[๓] วิรชฺฌิตฺวา.[๑] รุนฺธิย, รุนฺธิตฺวา.

“ตุนาทีนนฺ”ติ อธิกาโร, “วา”ติ จ.

๖๔๓. **จนนฺเตหิ รจฺจํ.**[๒]

จการ**น**การนฺเตหิ ธาตูหิ ปเรสํ ตุนาทีนํ ปจฺจยานํ **รจฺจา**เทโส โหติ วา. “รจฺจนฺ”ติ โยควิภาเคน อญฺญสฺมาปิ. ววตฺถิตวิภาสตฺโถยํ **วา**สทฺโท. **รา**ทิโลโป. **วิจ** วิเวจเน, **วิ**ปุพฺโพ. วิวิจฺจ, วิวิจฺจิตฺวา. “โย กฺวจี”ติ โยควิภาเคน **ย**การาคโม.

ปจ ปาเก. ปจฺจ, ปจฺจิย, ปจฺจิตฺวา.[๓] วิมุจฺจ, วิมุจฺจิตฺวา.

หน หึสาคตีสุ. อาหจฺจ, อุปหจฺจ, อาหนฺตฺวา, อุปหนฺตฺวา.

วาติ กึ. อวมญฺญ, อวมญฺญิตฺวา, มนฺตฺวา. **นฺย**สฺส **ญ**กาโร.

อิ คติมฺหิ. โยควิภาเคน **รจฺจา**เทโส. ปฏิจฺจ, อเวจฺจ, อุเปจฺจ, อุเปตฺวา. **กร** กรเณ. สกฺกจฺจ,[๔] อธิกิจฺจ.[๕] **อิ**การาคโม. กริย.

ทิส เปกฺขเณ.

๖๔๔. **ทิสา สฺวานสฺวานฺตโลโป จ.**[๖]

ทิสอิจฺเจตาย ธาตุยา ปเรสํ ตุนาทีนํ ปจฺจยานํ **สฺวาน-สฺวา**-อิจฺจาเทสา โหนฺติ วา ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ. ทิสฺวานสฺส เอตทโหสิ,[๗] จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา.[๘]

---

๑ ชา.อฏฺ. ๒/๑๔๒/๓๓๑

๒ กจฺ. ๕๙๘, โมคฺ. ๕/๑๖๖, นีติ. ๑๒๐๓

๓ สี. วิปจฺจ, วิปจฺจิย, วิปจฺจิตฺวา

๔ โมคฺ. ๕/๑๖๘

๕ โมคฺ. ๕/๑๖๗

๖ กจฺ. ๕๙๙, โมคฺ. ๕/๑๖๙, นีติ. ๑๒๐๔

๗ วิ.มหาวิ. ๑/๒๔/๑๔

๘ อภิ.สํ. ๓๔/๑๓๕๒/๓๐๒

วาติ กึ. เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุํ,[๑] ทฏฺฐา.[๒] ปสฺสิย, ปสฺสิตุน, ปสฺสิตฺวา.

อนฺตคฺคหณํ **อนฺตโลป**คฺคหณญฺจานุวตฺตเต.

๖๔๕. มหทเภหิ มฺม-ยฺห-ชฺช-พฺภ-ทฺธา จ.[๓]

ม-ห-ท-ภอิจฺเจวมนฺเตหิ ธาตูหิ ปเรสํ ตุนาทีนํ ปจฺจยานํ ยถากฺกมํ **มฺม-ยฺห-ชฺช-พฺภ-ทฺธา**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ วา ธาตฺวนฺตโลโป จ. **ม**การนฺเตหิ ตาว อาคมฺม, อาคนฺตฺวา. **กมุ** ปทวิกฺเขเป. โอกฺกมฺม, โอกฺกมิตฺวา, นิกฺขมฺม, นิกฺขมิตฺวา, อภิรมฺม, อภิรมิตฺวา.

หการนฺเตหิ ปคฺคยฺห, ปคฺคณฺหิตฺวา ปคฺคเหตฺวา. **มุห** เวจิตฺเต. สมฺมุยฺห, สมฺมุยฺหิตฺวา. **ย**การาคโม. อารุยฺห, อารุหิตฺวา, โอคยฺห, โอคเหตฺวา.

ทการนฺเตหิ อุปฺปชฺช, อุปฺปชฺชิตฺวา, ปมชฺช, ปมชฺชิตฺวา, อุปสมฺปชฺช, อุปสมฺปชฺชิตฺวา. **ฉิทิ** ทฺวิธากรเณ. อจฺฉิชฺช, ฉิชฺช, ฉิชฺชิตฺวา, ฉินฺทิย, ฉินฺทิตฺวา, เฉตฺวา.

ภการนฺเตหิ **รภ** ราภสฺเส. อารพฺภ กเถสิ, อารทฺธา, อารภิตฺวา. **ลภ** ลาเภ. อุปลพฺภ, อุปลทฺธา, สทฺธํ ปฏิลภิตฺวา ปุญฺญานิ กโรนฺติ อิจฺจาทิ.

ตเวตุนาทิปฺปจฺจยนฺตนโย.

---

๑ ขุ.สุ. ๒๕/๔๒๗/๔๑๔
๒ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๒๔/๒๙
๓ กจฺ. ๖๐๐, นีติ. ๑๒๐๕

๗.๕. วตฺตมานกาลิกมานนฺตปฺปจฺจยนฺตนย

๖๔๖. **วตฺตมาเน มานนฺตา.**[๑]

อารทฺโธ อปริสมตฺโต อตฺโถ **วตฺตมาโน**. ตสฺมึ วตฺตมาเน กาเล คมฺมมาเน สพฺพธาตูหิ **มาน-อนฺต**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. เต จ กิตฺสญฺญตฺตา "กตฺตริ กิตฺ"ติ กตฺตริ ภวนฺติ.

อนฺตมานปฺปจฺจยานญฺเจตฺถ "ปรสมญฺญา ปโยเค"ติ ปรสมญฺญา-วเสน ปรสฺสปทตฺตโนปทสญฺญตฺตา ตฺยาทีสุ วิย อนฺตมาเนสุ จ วิกรณปฺปจฺจยา ภวนฺติ.

เตเนว **มาน**ปฺปจฺจโย "อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนี"ติ ภาวกมฺเมสุปิ โหติ.[๒] ตสฺส จ "อตฺตโนปทานิ ปรสฺสปทตฺตนฺ"ติ กฺวจิ **อนฺต**ปฺปจฺจยาเทโส จ.

คมุ, สปฺป คติมฺหิ. คจฺฉตีติ อตฺเถ **อนฺต**ปฺปจฺจโย. "ภูวาทิโต อ"อิติ **อ**ปจฺจโย. "คมิสฺสนฺโต จฺโฉ วา สพฺพาสู"ติ ธาตฺวนฺตสฺส **จฺฉ**าเทโส. สรโลปาทิ. นามพฺยปเทเส **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. "คจฺฉนฺต สิ" อิตีธ "วา"ติ วตฺตมาเน "สิมฺหิ คจฺฉนฺตาทีนํ นฺตสทฺโท อํ"อิติ **นฺต**สฺส **อม**าเทโส.

วาสทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา เอกาโรการปรสฺส น ภวติ, สรโลปาทิ. โส ปุริโส คจฺฉํ, คจฺฉนฺโต คจฺฉาติ. เสสํ คุณวนฺตุสมํ.

อิตฺถิยํ "นทาทิโต วา อี"ติ **อี**ปจฺจโย. "เสเสสุ นฺตุวา"ติ

---

๑ กจฺ. ๕๖๕, โมคฺ. ๕/๖๔-๕, นีติ. ๑๑๕๗ ๒ โมคฺ. ๕/๖๖

นฺตุพฺยปเทเส “วา”ติ อธิกิจฺจ “นฺตุสฺส ตมีกาเร”ติ ตกาเร สรโลปสิโลปา. สา กณฺณา คจฺฉตี, คจฺฉนฺตี อิจฺจาทิ อิตฺถิสมํ.

นปุํสเก ปุเร วิย **นฺต**สฺส **อม**าเทโส. ตํ จิตฺตํ คจฺฉํ, คจฺฉนฺตํ. คจฺฉนฺตานิ อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺคสมํ.

ตถา คจฺฉตีติ อตฺเถ **มาน**ปฺปจฺจโย **จฺฉ**าเทสาทิ จ. โส คจฺฉมาโน คณฺหาติ, เต คจฺฉมานา อิจฺจาทิ ปุริสสทฺทสมํ. สา คจฺฉมานา, ตา คจฺฉมานาโย อิจฺจาทิ กญฺญาสทฺทสมํ. ตํ คจฺฉมานํ, ตานิ คจฺฉมานานิ อิจฺจาทิ จิตฺตสทฺทสมํ.

คจฺฉียตีติ อตฺเถ “อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนี”ติ กมฺมนิ **มาน**ปฺปจฺจโย. “ภาวกมฺเมสุ โย”ติ **ย**ปฺปจฺจโย. “อิวณฺณาคโม วา”ติ **อิ**การาคโม, **จฺฉ**าเทโส. โส เตน คจฺฉิยมาโน, สา คจฺฉิยมานา, ตํ คจฺฉิยมานํ.

จฺฉาเทสาภาเว “ปุพฺพรูปญฺจา”ติ **ย**การสฺส **ม**กาโร. ธมฺโม อธิคมฺมมาโน หิตาย ภวติ, อธิคมฺมมานา, อธิคมฺมมานํ.

ตถา **มห** ปูชายํ. มหตีติ มหํ มหนฺโต, มหตี มหนฺตี, มหํ มหนฺตํ, มหมาโน, มหมานา, มหมานํ. **กมฺมนิ** “ยมฺหิ ทาธามาฐาหาปามหมถาทีนมี”อิติ ธาตฺวนฺตสฺส **อ**การสฺส **อี**กาโร. มหียมาโน, มหียมานา, มหียมานํ.

เอวํ จรตีติ จรํ, จรตี จรนฺตี, จรนฺตํ, จรมาโน, จริยมาโน. ปจตีติ ปจํ, ปจตี ปจนฺตี, ปจนฺตํ, ปจมาโน, ปจฺจมาโน. “ตสฺส จวคฺค” อิจฺจาทินา **จ**วคฺคตฺตํ ทฺวิตฺตญฺจ.

ภู สตฺตายํ. ภวตีติ อตฺเถ **อนฺต**ปฺปจฺจโย. อปจฺจยวุทฺธิอวาเทสาทิ. โส ภวํ, ภวนฺโต. **อิตฺถิยํ** **อี**ปจฺจโย. “ภวโต

โภโต”ติ **โภต**าเทโส. โภตี, โภตี โภติโย. **นปุํสเก** ภวํ ภวนฺตํ, ภวนฺตานิ. อภิภวมาโน. **ภาเว** ภูยมานํ. **กมฺมนิ** อภิภูยมาโน.

ชร วโยหานิมฺหิ. “ชรมรานนฺ”ติอาทินา **ชีรชียฺย**าเทสา. ชีรตีติ ชีรํ, ชีรนฺตี, ชีรนฺตํ, ชีรมาโน, ชีรียมาโน, ชียํ, ชียนฺตี, ชียนฺตํ, ชียมาโน, ชียฺยมาโน.

มร ปาณจาเค. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา เอกสฺส **ย**การสฺส โลโป. มรตีติ มียํ, มียนฺตี, มียนฺตํ, มียมาโน, มียฺยมาโน, มรํ, มรนฺตี, มรนฺตํ, มรมาโน, มรียมาโน, ลภํ, ลภนฺตี, ลภนฺตํ, ลภมาโน, ลพฺภมาโน, วหํ, วหนฺตี, วหนฺตํ, วหมาโน, วุยฺหมาโน. “อิสุยมูนมนฺโต จฺโฉ วา”ติ **จฺฉ**าเทโส. อิจฺฉตีติ อิจฺฉํ, อิจฺฉนฺตี, อิจฺฉนฺตํ, อิจฺฉมาโน, อิจฺฉียมาโน, อิสฺสมาโน.

“ทิสสฺส ปสฺสทิสฺสทกฺขา วา”ติ **ปสฺสทิสฺสทกฺข**าเทสา. ปสฺสตีติ ปสฺสํ, ปสฺสนฺตี, ปสฺสนฺตํ, ปสฺสมาโน, วิปสฺสียมาโน, ทิสฺสมาโน, ทิสฺสนฺโต. **มาน**สฺส **อนฺต**าเทโส. ทิสฺสํ, ทิสฺสนฺตี, ทิสฺสนฺตํ, ทกฺขํ, ทกฺขนฺตี, ทกฺขนฺตํ, ทกฺขมาโน ทกฺขิยมาโน อิจฺจาทิ.

ตุท พฺยถเน. ตุทตีติ ตุทํ, ตุทนฺตี, ตุทนฺตํ, ตุทมาโน, ตุชฺชมาโน. ปวิสตีติ ปวิสํ, ปวิสนฺตี, ปวิสนฺตํ, ปวิสมาโน, ปวิสียมาโน อิจฺจาทิ.

หู, ภู สตฺตายํ. **อ**ปจฺจยโลโป, ปโหตีติ ปโหนฺโต, ปโหนฺตี, ปโหนฺตํ, ปหูยมานํ เตน. เสตีติ เสนฺโต, เสนฺตี, เสนฺตํ, เสมาโน, สยํ, สยนฺตี, สยนฺตํ, สยมาโน, สยาโน วา. **มาน**สฺส **อาน**าเทโส.[๑]

๑ โมคฺ. ๕,๑๖๒

อติสียมาโน.

อส สพฺภาเว. “สพฺพตฺถาสสฺสาทิโลโป จา”ติ อการสฺส โลโป. อตฺถีติ สํ, สนฺโต, สตี, สนฺตี, สนฺตํ, สมาโน, สมานา, สมานํ.

ฐา คตินิวตฺติมฺหิ. “วา”ติ วตฺตมาเน “ฐา ติฏฺโฐ”ติ **ติฏฺฐ**าเทโส. ติฏฺฐํ, ติฏฺฐนฺตี, ติฏฺฐนฺตํ, ติฏฺฐมาโน. **ติฏฺฐ**าภาเว “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ฐาโต **ห**การาคโม, รสฺสตฺตญฺจ. อุปฏฺฐหํ, อุปฏฺฐหนฺตี, อุปฏฺฐหนฺตํ, อุปฏฺฐหมาโน, ฐียมานํ เตน, อุปฏฺฐียมาโน, อุปฏฺฐหียมาโน.

ปา ปาเน. “ปา ปิโพ”ติ **ปิพ**าเทโส. ปิพตีติ ปิพํ, ปิพนฺตี, ปิพนฺตํ, ปิพมาโน. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **พ**การสฺส **ว**ตฺตํ. ปิวํ, ปิวนฺตี, ปิวนฺตํ, ปิวมาโน, ปียมาโน, ปียมานา, ปียมานํ อิจฺจาทิ.

หุ ทานาทนหพฺยปทาเนสุ. อปจฺจเย ปุเร วิย ทฺวิภาวาทิ. ชุโหตีติ ชุหํ, ชุหนฺตี, ชุหนฺตํ, ชุหมาโน, หูยมาโน. เอวํ ชหํ, ชหนฺตี, ชหนฺตํ, ชหมาโน, ชหียมาโน, ททาตีติ ททํ, ททนฺตี, ททนฺตํ, ททมาโน. ทฺวิตฺตาภาเว ทานํ เทนฺโต, เทนฺตี, เทนฺตํ, ทียมาโน.

รุธิ อาวรเณ. “รุธาทิโต นิคฺคหีตปุพฺพญฺจา”ติ **อ**ปจฺจย-นิคฺคหีตาคมา. รุนฺธตีติ รุนฺธํ, รุนฺธนฺตี, รุนฺธนฺตํ, รุนฺธมาโน, รุชฺฌมาโน, ภุญฺชตีติ ภุญฺชํ, ภุญฺชนฺตี, ภุญฺชนฺตํ, ภุญฺชมาโน, ภุชฺชมาโน อิจฺจาทิ.

ทิวุ กีฬายํ. “ทิวาทิโต โย”ติ **ย**ปฺปจฺจโย. “ตถา กตฺตริ จา”ติ

ปุพฺพรูปตฺตํ **พ**ตฺตญฺจ. ทิพฺพตีติ ทิพฺพํ, ทิพฺพนฺตี, ทิพฺพนฺตํ, ทิพฺพมาโน. เอวํ พุชฺฌตีติ พุชฺฌํ, พุชฺฌนฺโต, พุชฺฌมาโน. **จ**วคฺคาเทโส. **ชนี** ปาตุภาเว. "ชนาทีนมา"ติ โยควิภาเคน **อา**ตฺตํ. ชายตีติ ชายํ, ชายมาโน, ชญฺญมาโน.

สุ สวเณ. "สฺวาทิโต"ติอาทินา **ณุณาอุณา** จ. สุณาตีติ สุณํ, สุณนฺโต, สุณมาโน, สูยมาโน, สุยฺยมาโน. ปาปุณาตีติ ปาปุณํ, ปาปุณมาโน, ปาปียมาโน.

"กิยาทิโต นา"ติ **นา**. รสฺสตฺตํ. กิณาตีติ กิณํ, กิณมาโน, กียมาโน. วินิจฺฉินาตีติ วินิจฺฉินํ, วินิจฺฉินมาโน, วินิจฺฉียมาโน. จินํ, จียมาโน. ชานาตีติ ชานํ, ชานมาโน. **ชา**เทโส. ญายมาโน. คณฺหาตีติ คณฺหํ, คณฺหมาโน, คยฺหมาโน.

กร กรเณ. กโรตีติ อตฺเถ "วตฺตมาเน มานนฺตา"ติ **อนฺต**ปฺปจฺจโย. "ตนาทิโต โอยิรา"ติ **โอ**. "ตสฺส วา"ติ อธิกิจฺจ "อุตฺตโมกาโร"ติ **อุ**ตฺตํ. "กรสฺสากาโร จา"ติ **อ**การสฺส**ุ**กาโร. "ยวการา จา"ติ สเร **อุ**การสฺส **ว**ตฺตํ. ทฺวิตฺตํ. "โพ วสฺสา"ติ **พ**การทฺวยญฺจ. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **ร**โลโป. โส กุพฺพํ, กุพฺพนฺโต, กุพฺพตี, กุพฺพนฺตี, กุพฺพนฺตํ. **อุ**ตฺตาภาเว กมฺมํ กโรนฺโต, กโรนฺตี, กโรนฺตํ. **มาเน** **อุ**ตฺตทฺวยํ. กุรุมาโน, กุรุมานา, กุรุมานํ, กุพฺพาโน วา. **กมฺมนิ** กยิรมาโน กรียมาโน วา อิจฺจาทิ.

จุร เถยฺเย. "จุราทิโต"ติอาทินา **เณณยา**. โจเรตีติ โจเรนฺโต, โจเรนฺตี, โจเรนฺตํ, โจรยํ, โจรยตี, โจรยนฺตํ, โจรยมาโน, โจรียมาโน. ปาเลตีติ ปาเลนฺโต, ปาเลนฺตี, ปาเลนฺตํ, ปาลยํ,

ปาลยนฺตี, ปาลยนฺตํ, ปาลยมาโน, ปาลียมาโน อิจฺจาทิ.

การิเต ภาเวตีติ ภาเวนฺโต, ภาเวนฺตี, ภาเวนฺตํ, ภาวยํ, ภาวยนฺตี, ภาวยนฺตํ, ภาวยมาโน, ภาวียมาโน. กาเรตีติ กาเรนฺโต, กาเรนฺตี, กาเรนฺตํ, การยํ, การยนฺตี, การยนฺตํ, การยมาโน, การียมาโน, การาเปนฺโต, การาเปนฺตี, การาเปนฺตํ, การาปยํ, การาปยนฺตี, การาปยนฺตํ, การาปยมาโน, การาปียมาโน อิจฺจาทิ.

วตฺตมานกาลิกมานนฺตปฺปจฺจยนฺตนโย.

๗.๖. อนาคตกาลิกปฺปจฺจยนฺตนย

“กาเล”ติ อธิกาโร.

๖๔๗. **ภวิสฺสติ คมาทีหิ ณีฆิณฺ.**[๑]

ภวิสฺสติ กาเล คมฺมมาเน คมาทีหิ ธาตูหิ **ณี-ฆิณฺ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. **ณ**การา วุทฺธตฺถา. อายติ คมนํ สีลมสฺสาติ อตฺเถ **ณี**. วุทฺธิ**ณ**โลปา. คามี, คามิโน, อาคามี กาโล. **ฆิณฺ**ปจฺจเย “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **ฆ**โลโป. คามํ คามิ, คามี, คามโย.

ภช เสวายํ. อายติ ภชิตุํ สีลมสฺสาติ ภาชี, ภาชิ. “น กคตฺตํ จชา”ติ โยควิภาเคน นิเสธนโต “สจชานํ กคา ณานุพนฺเธ”ติ คตฺตํ น ภวติ.

สุ คติมฺหิ. การิเต วุทฺธิ**อาวา**เทสา จ. อายติ ปสฺสวิตุํ สีลมสฺสาติ ปสฺสาวี, ปสฺสาวิ. อายติ ปฏฺฐานํ สีลมสฺสาติ ปฏฺฐายี, ปฏฺฐายิ. “อาการนฺตานมาโย”ติ **อาย**าเทโส.

“ภวิสฺสตี”ติ อธิกาโร.

๖๔๘. **กิริยายํ ณฺวุตโว.**[๒]

กิริยายํ กิริยตฺถายํ คมฺมมานายํ ธาตูหิ **ณฺวุ-ตุ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ ภวิสฺสติ กาเล. ณฺวุมฺหิ วุทฺธิ**อกา**เทสา.[ก] กริสฺสํ วชตีติ การโก วชติ.

---

๑ กจฺ. ๖๕๑, นีติ. ๑๒๘๙ ๒ กจฺ. ๖๕๒, นีติ. ๑๒๙๐ ก. ณโลปวุทฺธิอกาเทสา

ตุมฺหิ "กรสฺส จ ตตฺตํ ตุสฺมินฺ"ติ **ต**กาโร. เสสํ กตฺตุสมํ, กตฺตา วชติ. กตฺตุํ วชตีติ อตฺโถ. เอวํ ปจิสฺสํ วชตีติ ปาจโก วชติ, ปจิตา วชติ. ภุญฺชิสฺสํ วชตีติ ภุญฺชโก วชติ, โภตฺตา วชติ อิจฺจาทิ.

๖๔๙. **กมฺมนิ โณ.**[๑]

กมฺมสฺมึ อุปปเท ธาตูหิ **ณ**ปจฺจโย โหติ ภวิสฺสติ กาเล. **ณ**โลปวุทฺธี. นครํ กริสฺสตีติ นครกาโร วชติ. **ลู** เฉทเน. สาลึ ลวิสฺสตีติ สาลิลาโว วชติ. **วป** พีชสนฺตาเน. ธญฺญํ วปิสฺสตีติ ธญฺญวาโป วชติ. โภคํ ททิสฺสตีติ โภคทาโย วชติ, สินฺธุํ ปิวิสฺสตีติ สินฺธุปาโย วชติ อิจฺจาทิ.

"กมฺมนี"ติ วตฺตเต.

๖๕๐. **เสเส สฺสํนฺตุมานานา.**[๒]

กมฺมสฺมึ อุปปเท เสเส อปริสมตฺตตฺเถ ธาตูหิ **สฺสํ-นฺตุ-มาน-อาน**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ ภวิสฺสติ กาเล คมฺมมาเน. เต จ กิตกตฺตา กตฺตริ ภวนฺติ. กมฺมํ กริสฺสตีติ อตฺเถ **สฺสํ**ปจฺจโย. **อิ**การาคโม. **สิ**โลโป. กมฺมํ กริสฺสํ วชติ. สาเปกฺขตฺตา น สมาโส. **นฺตุ**ปจฺจเย "ตนาทิโต โอยิรา"ติ **โอ**. "สิมฺหิ วา"ติ **นฺตุวนฺ**ตสฺส **อ**ตฺตํ. กมฺมํ กริสฺสตีติ กมฺมํ กโรนฺโต วชติ อิจฺจาทิ คุณวนฺตุสมํ.

อถ วา "ภวิสฺสติ คมาทีหิ ณีฆิณฺ"ติ เอตฺถ "ภวิสฺสตี"ติ

---

๑ กจฺ. ๖๕๔, นีติ. ๑๒๙๒ ๒ กจฺ. ๖๕๕, โมคฺ. ๕/๖๗, นีติ. ๑๒๙๓

วจนโต “สฺสนฺตุ”อิติ เอโกว ปจฺจโย ทฏฺฐพฺโพ. ตโต “สิมฺหิ วา”ติ อตฺตํ. “นฺตสทฺโท อ”มิติ โยควิภาเคน **อมา**เทโส. **สิ**โลโป. กริสฺสํ กริสฺสนฺโต, กริสฺสนฺตา, กริสฺสนฺตํ, กริสฺสนฺเต, กริสฺสตา กริสฺสนฺเตน, กริสฺสนฺเตหิ, กริสฺสโต กริสฺสนฺตสฺส, กริสฺสตํ กริสฺสนฺตานํ, กริสฺสตา, กริสฺสนฺเตหิ, กริสฺสโต กริสฺสนฺตสฺส, กริสฺสตํ กริสฺสนฺตานํ, กริสฺสติ กริสฺสนฺเต, กริสฺสนฺเตสูติอาทิ คุณวนฺตุสทิสํ เนยฺยํ.

มานมฺหิ **โอ**การ**รา**การานํ **อุ**ตฺตํ. กมฺมํ กริสฺสตีติ กมฺมํ กุรุมาโน, กมฺมํ กราโน วชติ. เอวํ โภชนํ ภุญฺชิสฺสํ วชติ, โภชนํ ภุญฺชนฺโต, ภุญฺชมาโน, ภุญฺชาโน วชติ.

สพฺพตฺถ กตฺตริ **นฺตุมาเน**สุ สกสกวิกรณปฺปจฺจโย กาตพฺโพ.

ขาทนํ ขาทิสฺสตีติ ขาทนํ ขาทิสฺสํ วชติ. ขาทนํ ขาทนฺโต, ขาทนํ ขาทมาโน, ขาทนํ ขาทาโน วชติ. มคฺคํ จริสฺสตีติ มคฺคํ จริสฺสํ, มคฺคํ จรนฺโต, มคฺคํ จรมาโน, มคฺคํ จราโน วชติ. **ภิกฺข** อายาจเน. ภิกฺขํ ภิกฺขิสฺสตีติ ภิกฺขํ ภิกฺขิสฺสํ จรติ, ภิกฺขํ ภิกฺขนฺโต ภิกฺขํ ภิกฺขมาโน ภิกฺขํ ภิกฺขาโน จรติ อิจฺจาทิ.

อนาคตกาลิกปฺปจฺจยนฺตนโย.

๗.๗. อุณาทิปฺปจฺจยนฺตนย

อถ **อุณ**าทโย วุจฺจนฺเต.

“ธาตุยา”ติ อธิกาโร.

๖๕๑. **กาเล วตฺตมานาตีเต ณฺวาทโย.**[๑]

อตีเต กาเล วตฺตมาเน จ คมฺมมาเน ธาตูหิ **ณุ**ปฺปจฺจโย โหติ. **อาทิ**สทฺเทน **ยุ-กฺต-มิ**อิจฺจาทโย จ โหนฺติ.

กร กรเณ. อกาสิ กโรตีติ วา อตฺเถ **ณุ**ปฺปจฺจโย, **ณ**โลโป, วุทฺธิ. การุ สิปฺปี, การู การโว. **วา** คติพนฺธเนสุ. อวายิ วายตีติ วา วายุ.[๒] **อาย**าเทโส. **สท** อสฺสาทเน. อสฺสาทียตีติ สาทุ.[๓] **ราธ, สาธ** สํสิทฺธิมฺหิ. สาธียติ อเนน หิตนฺติ สาธุ.[๔] **พนฺธ** พนฺธเน. อตฺตนิ ปรํ พนฺธตีติ พนฺธุ.[๕] **จกฺข** วิยตฺติยํ วาจายํ. จกฺขตีติ จกฺขุ.[๖] **อิ** คติมฺหิ. เอนฺติ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา เอเตนาติ อายุ.[๗] **ทร** วิทารเณ. ทรียตีติ ทารุ[๘] กฏฺจํ. **สนุ** ทาเน. สโนตีติ สานุ ปพฺพเตกเทโส. ชนียตีติ ชานุ ชงฺฆาสนฺธิ. จรียตีติ จารุ ทสฺสนีโย. **รห** จาเค. รหียตีติ ราหุ[๙] อสุรินฺโท. **ตร** ตรเณ. ตาลุ. **โล** รสฺส.

---

๑ กจฺ. ๖๕๐, นีติ. ๑๒๘๘
๒ ขุ.ชา. ๒๘/๙๐๗/๒๑๘
๓ ขุ.อป. ๓๒/๑๔๓/๒๒
๔ ขุ.ธ. ๒๕/๒๐๖/๕๓
๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๔/๔๐
๖ อภิ.อฏฺ. ๑/๖๑๒/๓๗๐
๗ อภิ.อฏฺ. ๑/๑๙/๑๙๙
๘ วิ.มหาวิ. ๑/๘๖/๕๖
๙ สํ.ส. ๑๕/๙๐/๕๘

มราทีนํ ปเนตฺถ **ณุ**มฺหิ “ฆฏาทีนํ วา”ติ เอตฺถ **วา**สทฺเทน น วุทฺธิ. มรุ, ตรุ, ตนุ, ธนุ, หนุ, มนุ, อสุ, วสุ, วฏฺฏุ, ครุ อิจฺจาทิ.

จทิ หิลาทเน. **ยุ**ปฺปจฺจโย. “นุทาทีหิ ยุณฺวูนมนานนากานนกา สการิเตหิ จา”ติ **อน**าเทโส นิคฺคหีตาคโม จ. จนฺทนํ.[๑] ภวติ เอตฺถาติ ภุวนํ. “ฌลานมิยุวา สเร วา”ติ **อุว**าเทโส. **กิร** วิกฺเขเป. กิรโณ, วิจกฺขโณ. กมฺปนํ กโรตีติ กรุณา.[๒] **อ**การสฺส**สุ**ตฺตํ.[๓]

กุตปฺปจฺจเย **ก**โลโป. อภวิ ภวตีติ วา ภูตํ[๔] ยกฺขาทิ, ภูตานิ. วายตีติ วาโต.[๕] ตายตีติ ตาโต.[๖] **มิ**มฺหิ ภวนฺติ เอตฺถาติ ภูมิ,[๗] เนตีติ เนมิ[๘] อิจฺจาทิ.

๖๕๒. ขฺยาทีหิ มนฺ ม จ โต วา.[๙]

ขี-ภี-สุ-รุ-หุ-วา-ธู-หิ-ลู-ปี-อทอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **มนฺ**ปจฺจโย โหติ, **ม**สฺส จ **โต** โหติ วา.

อทธาตุปรสฺเสว มการสฺส ตการตา
ตทญฺญโต น โหตายํ ววตฺถิตวิภาสโต.

ขี ขเย. ขียนฺติ เอตฺถ อุปทฺทวุปสคฺคาทโยติ อตฺเถ **มนฺ**ปจฺจโย. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **น**โลโป. “อญฺเญสุ จา”ติ วุทฺธิ.

---

๑ ขุ. ๒๕/๕๔/๒๖
๒ อภิ.อฏฺ. ๑/๒๕๑/๒๔๖
๓ นีติ. ๑๓๒๓
๔ ที.สี. ๙/๖/๓
๕ ที.มหา. ๑๐/๑๗๑/๙๖
๖ ขุ.ชา. ๒๗/๖๐/๑๕
๗ ที.มหา. ๑๐/๗๔/๓๖
๘ ที.ปา. ๑๑/๒๘๑/๑๗๔
๙ กจฺ. ๖๒๗, นีติ. ๑๒๓๔

เขโม. ตถา **ภี** ภเย. ภายนฺติ เอตสฺมาติ ภีโม. วาธิการโต น วุทฺธิ. **สุ** อภิสเว. สวตีติ โสโม. **รุ** คติมฺหิ. โรโม. **หุ** ทานาทน-หพฺยปฺปทาเนสุ. หูยตีติ โหโม. **วา** คติพนฺธเนสุ. วาโม. **ธู** กมฺปเน. ธุนาตีติ ธูโม. **หิ** คติมฺหิ. หิโนตีติ เหโม. **ลู** เฉทเน. ลูยตีติ โลโม.[๑] **ปี** ตปฺปเน. ปีณนํ เปโม.[๒] **อท** ภกฺขเณ. อทตีติ อตฺเถ **มนฺ**, **ม**สฺส จ วา **ต**กาโร. "โต ทสฺสา"ติ **ต**กาโร. อตฺตา,[๓] อาตุมา.[๔] "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **อท**สฺส ทีโฆ. **อุ**การาคโม จ.[๕] **ยา** ปาปเณ. ยาโม.

"วา"ติ วตฺตมาเน

๖๕๓. สมาทีหิ ถมา.[๖]

สม-ทม-ทร-รห-สป-วส-ยุ-ทุ-หิ-สิ-ทา-สา-ฐา-ภส-พห-อุสุ-อิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ถ-ม**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา.

สม อุปสเม. **กฺวจิ**คฺคหณาธิการา น ธาตฺวนฺตโลโป. กิเลเส สเมตีติ สมโถ[๗] สมาธิ. เอวํ ทมนํ ทมโถ.[๘] **ทร** ทาเห. ทรณํ ทรโถ[๙] ปริทาโห. **รห** อุปาทาเน. รหียตีติ รโถ.[๑๐] "กฺวจิ ธาตู"ติ-อาทินา **ห**โลโป. **สป** อกฺโกเส. สปนํ สปโถ.[๑๑] **วส** นิวาเส. อาวสนฺติ เอตสฺมินฺติ อาวสโถ. **ยุ** มิสฺสเน. ยูโถ. ทีโฆ.

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๔๐/๑๔๗
๒ สํ.ข. ๑๗/๘๗/๙๘
๓ ขุ.ธ. ๒๕/๑๐๔/๓๕
๔ วิ.มหา. ๕/๓๐๓/๘๘
๕ นีติ. ๑๒๓๕
๖ กจฺ. ๖๒๘, นีติ. ๑๒๓๖
๗ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑๒๔/๑๐๐
๘ ขุ.ธ. ๒๕/๓๕/๒๒
๙ อป.อฏฺ. ๒/๑๗๗/๒๙๐
๑๐ ขุ.ชา. ๒๘/๔๔๔/๑๖๘
๑๑ ชา.อฏฺ. ๖/๗๘/๒๖๔

ทุ คติวุทฺธิมฺหิ. ทวติ วฑฺฒตีติ ทุโม.[๑] หิโนตีติ หิโม อุสฺสาโว. **สิ** พนฺธเน. สียตีติ สีมา.[๒] ทีโฆ. **ทา** อวขณฺฑเน. ทาโม. **สา** สามตฺเถ. สาโม. **ธา** คตินิวตฺติมฺหิ. ถาโม. **ธสฺส** **ถตฺตํ**. **ภส** ภสฺมีกรเณ. ภสฺมา. พฺรหฺมาทิตฺตา "สฺยา จา"ติ **อาตฺตํ**. **พห** วุทฺธิมฺหิ. พฺรหฺมา.[๓] นิปาตนโต[๔] **พฺโร** **พ**สฺส. **อุสุ** ทาเห. อุสฺมา[๕] อิจฺจาทิ.

๖๕๔. มสุสฺส สุสฺส จฺฉรจฺเฉรา.[๖]

มสุอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **สุ**สฺส **จฺฉร-จฺเฉร**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ. **มสุ** มจฺเฉเร. **กฺวิ**ปฺปจฺจโย. **จฺฉรจฺเฉร**าเทสา. มจฺฉโร, มจฺเฉโร.[๗]

"จฺฉรจฺเฉรา"ติ วตฺตเต.

๖๕๕. อาปุพฺพจรสฺส จ.[๘]

อาปุพฺพสฺส **จร**อิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **จฺฉร-จฺเฉร**าเทสา โหนฺติ. **จ**สทฺเทน **จฺฉริย**าเทโส จ. ภุโส จรณนฺติ[๙] อตฺเถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย, **จฺฉริยา**ทิอาเทโส, รสฺสตฺตญฺจ. อจฺฉริยํ, อจฺฉรํ, อจฺเฉรํ. อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺตนฺติปิ อจฺฉริยํ.[๑๐]

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๙๑/๘๗
๒ วิ.มหา. ๔/๑๔๓/๑๕๕
๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๘๑/๕๕
๔ สี. พฺรหฺมตฺตาทิสุตฺเต นิปาตนโต
๕ ม.มู. ๑๒/๔๕๖/๔๐๕
๖ กจฺ. ๖๓๐, นีติ. ๑๒๓๙
๗ ที.มหา.ฏี. ๑/๑๐๓/๑๒๑
๘ กจฺ. ๖๓๑, นีติ. ๑๒๔๐
๙ สี. จริตนฺติ
๑๐ ที.สี. ๙/๔/๒

๖๕๖. อลกลสเลหิ ลยา.[๑]

อล-กล-สลอิจฺเจเตหิ ธาตูหิ **ล-ย**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. **อล** ปริสมตฺถมฺหิ. อลฺลํ, อลฺยํ. **กล** สงฺขฺยาเน. กลฺลํ, กลฺยํ. **สล, หุล, ปท** คติมฺหิ. สลฺลํ, สลฺยํ.

“กลสเลหี”ติ วตฺตเต.

๖๕๗. ยาณลาณา.[๒]

เตหิ **กล-สล**อิจฺเจเตหิ ธาตูหิ **ยาณ-ลาณ**ปฺปจฺจยา โหนฺติ. กลฺยาณํ, ปฏิสลฺยาณํ, กลฺลาโณ, ปฏิสลฺลาโณ. ยทา ปน **ลี** สิเลสเนติ ธาตุ, ตทา “ปฏิสลฺลยนํ, ปฏิสลฺลาณนฺ”ติ **ยุ**ปฺปจฺจเยน สิทฺธํ, อุปสคฺคนฺตสฺส นิคฺคหีตสฺส **ล**ตฺตํ, รหาทิปรตฺตา **น**สฺส **ณ**ตฺตํ, **เอ**การสฺส “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **อ**ตฺตญฺจ.

๖๕๘. มถิสฺส ถสฺส โล จ.[๓]

มถอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ถ**สฺส **ล**าเทโส โหติ. **จ**สทฺเทน **ล**ปฺปจฺจโย. **มถ** วิโลฬเน. มลฺโล, โส เอว มลฺลโก. ยถา หีนโก.

“กิจฺจา”ติ วตฺตเต.

---

๑ กจฺ. ๖๓๒, นีติ. ๑๒๔๑

๒ กจฺ. ๖๓๓, นีติ. ๑๒๔๒

๓ กจฺ. ๖๓๔, นีติ. ๑๒๔๓

๖๕๙. อวสฺสกาธมิเณสุ ณี จ.[๑]

อวสฺสก-อธมิณอิจฺเจเตสฺวตฺเถสุ **ณี**ปจฺจโย โหติ, **กิจฺจา** จาติ **ณี**ปจฺจโย. **ณ**โลปวุทฺธิ**สิ**โลปา. อวสฺสํ เม กมฺมํ กาตุํ ยุตฺโตสีติ การีสิ เม กมฺมํ อวสฺสํ, การิโน เม กมฺมํ อวสฺสํ, หารีสิ เม ภารํ อวสฺสํ.

อธมิเณ สตํ เม อิณํ ทาตุํ ยุตฺโตสีติ ทายีสิ เม สตํ อิณํ, ธารีสิ เม สหสฺสํ อิณํ อิจฺจาทิ. กิจฺจปฺปจฺจยา ปน เหฏฺฐาเยว ทสฺสิตา.

๖๖๐. วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต.[๒]

อากติคโณยํ. **วช**อิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ปจฺจยาเทสโลปาคม-นิเสธลิงฺคาทิวิธินา ยถาภิธานํ **ปพฺพชฺชา**ทโย สทฺทา นิปจฺจนฺเต.

วช คติมฺหิ, **ป**ปุพฺโพ. ปฐมเมว วชิตพฺพนฺติ อตฺเถ "ภาว-กมฺเมสู"ติ อธิกิจฺจ "ณฺโย จา"ติ **ณฺย**ปฺปจฺจโย, **ณ**โลปาทิ. "ปวฺวชฺยนฺ"ติ รูเป สมฺปตฺเต, อิมินา **ชฺย**สฺส **ชฺช**าเทโส, **ว**การ-ทฺวยสฺส **พ**การทฺวยํ, วุทฺธินิเสโธ, อิตฺถิลิงฺคตฺตญฺจ นิปจฺจนฺเต. ปพฺพชฺชา.[๓]

ตถา **อิณฺช** กมฺปเน. อิญฺชนํ อิชฺชา. **ยช** เทวปูชายํ. ยชนํ อิชฺชา, "ยชสฺสาทิสฺสี"ติ **อิ**ตฺตํ. **อณฺช** พฺยตฺติคตีสุ, **สํ**ปุพฺโพ. สมญฺชนํ สมชฺชา,[๔] **ญฺชฺย**สฺส **ชฺช**าเทโส. **สท** วิสรณ-คตฺยาวสาเนสุ. นิสีทนํ นิสชฺชา. **วิท** ญาเณ. วิชานนํ วิทตีติ

---

๑ กจฺ. ๖๓๖, นีติ. ๑๒๔๕

๒ กจฺ. ๖๓๘

๓ โมค. ๕/๔๙, นีติ. ๑๒๔๗, ที.สี. ๙/๑๙๑/๖๓

๔ ที.ปา.อฏฺ. ๓/๒๔๗/๑๓๖

วา วิชฺชา.[๑] **สช** วิสฺสคฺเค. วิสฺสชฺชนํ วิสฺสชฺชา. **ปท** คติมฺหิ. นิปชฺชนํ นิปชฺชา.

หน หึสาคตีสุ. หนฺตพฺพนฺติ อตฺเถ ณฺยมฺหิ กเต "วโธ วา สพฺพตฺถา"ติ **หน**สฺส **วธ**าเทโส, ธฺยสฺสิมินา **ชฺฌ**าเทโส จ. โส วชฺโฌ,[๒] สา วชฺฌา. **สี** สเย. สยนํ, สยนฺติ เอตฺถาติ วา เสยฺยา.[๓] วุทฺธิ, **ย**การสฺส ทฺวิตฺตญฺจ. **ธา** ธารเณ, **สํ**ปุพฺโพ. สมฺมา จิตฺตํ นิเธติ เอตาย, สยํ วา สทฺทหตีติ อตฺเถ "อิตฺถิย-มติยโว วา"ติ **อ**ปจฺจโย. "สนฺธา"ติ รูเป สมฺปตฺเต, อิมินา **น**การสฺส **ท**กาโร.[๔] สทฺธา.[๕] **จร** จรเณ. จรณนฺติ อตฺเถ ณฺยปฺปจฺจเย อิการาคเม จ กเต อิมินา วุทฺธินิเสโธ. จริยา.

รุช โรเค. รุชนนฺติ อตฺเถ อิมินา **ฉ**ปฺปจฺจโย.[๖] "พฺยญฺชนนฺ-ตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จา"ติ ธาตฺวนฺตสฺส **จ**กาโร. รุจฺฉา. รุชาติ อปฺปจฺจเยน สิทฺธํ. ตถา **กุจ** สงฺโกจเน. **ฉ**ปฺปจฺจโย. โกจนํ กุจฺฉา. **ลภ** ลาเภ. **ฉ**มฺหิ **จ**าเทโส.[๗] ลจฺฉา. **รท** วิเลขเน. รจฺฉา. **มุห** เวจิตฺเต. มุยฺหนํ มุจฺฉา. มุจฺฉนํ วา มุจฺฉา.[๘] **วส** นิวาเส. วจฺฉา. **กจ** ทิตฺติมฺหิ. กจฺฉา.[๙] **กถ** กถเน, **สํ**ปุพฺโพ. สทฺธึ กถนนฺติ อตฺเถ **ณฺย**ปฺปจฺจโย. อิมินา **ถฺย**สฺส **จฺฉ**าเทโส, **สํ**สทฺทสฺส **สา**เทโส จ. สากจฺฉา. **ตุท** พฺยถเน. ตุจฺฉา. **ปท** คติมฺหิ. พฺยาปชฺชนนฺติ อตฺเถ ณฺยมฺหิ กเต

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๕๘๕/๒๙๗
๒ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๖๘๔/๒๒
๓ ม.ม. ๑๓/๒๐๗/๑๘๔
๔ นีติ. ๑๒๔๘
๕ อภิ.อฏฺ. ๑/๑/๑๖๘
๖ นีติ. ๑๒๕๐
๗ นีติ. ๑๒๖๒
๘ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑๐๖๕/๔๒๑
๙ สํ.ส. ๑๕/๑๕๙/๑๔๗

“พฺยาปาทฺยา”ติ รูเป สมฺปตฺเต, อิมินา นิปาตเนน **ทฺย**สฺส **ชฺชา**เทโส,[๑] รสฺสตฺตญฺจ. พฺยาปชฺชา.[๒]

มร ปาณจาเค. มรติ มรณนฺติ จ อตฺเถ อิมินา **ตฺยตฺยุ**ปฺปจฺจยา,[๓] ธาตฺวนฺตโลโป จ. ตโต “ยวต”มิจฺจาทินา **จ**กาโร. มจฺโจ,[๔] มจฺจุ.[๕] **สต** สาตจฺเจ. อิมินา **ย**ปฺปจฺจโย. **ตฺย**สฺส **จ**กาโร,[๖] สจฺจํ.[๗] ตถา **นต** คตฺตวินาเม. นจฺจํ. **นิติ** นิจฺเจ. นิจฺจํ. **มา** มาเน. มายา.[๘] **ชน** ชนเน. ชายา.[๙] **กน** ทิตฺติกนฺตีสุ. **นฺย**สฺส **ณ**ตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจ. กญฺญา.[๑๐] **ธน** ธญฺเญ. ธญฺญํ.[๑๑] ปุนาตีติ ปุญฺญํ.[๑๒] **น**การาคโม อิจฺจาทิ.

๖๖๑. เวปุสีทววมุกุทาภูหฺวาทีหิ ถุตฺติมณิมา นิพฺพตฺเต.[๑๓]

เวปุ-สี-ทว-วมุ-อิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ, **กุ-ทา-ภู**-อาทิโต, **หฺวา**ทิโต จ ยถากฺกมํ **ถุ-ตฺติม-ณิม**-อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ นิพฺพตฺตตฺเถ. **เวปุ** กมฺปเน. **ถุ**ปฺปจฺจโย. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **อ**การาคโม. อถ วา “อถู”ติ วตฺตพฺเพ สรโลปํ กตฺวา “ถู”ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, เวเปน นิพฺพตฺโต เวปถุ. **สี** สเย. สยเนน นิพฺพตฺโต สยถุ. **ทว** ทวเน. ทเวน นิพฺพตฺโต ทวถุ.

---

๑ สี. ชฺฌาเทโส
๒ สี. พฺยาปชฺฌา
๓ นีติ. ๑๒๕๓-๔, ๑๒๖๔
๔ ที.มหา. ๑๐/๓๑๙/๒๐๖
๕ ขุ.ธ. ๒๕/๑๕๐/๔๓
๖ นีติ. ๑๒๖๐
๗ ขุ.อุ. ๒๕/๒๐/๑๑๘
๘ องฺ.เอกก. ๒๐/๑๘๑/๙๑
๙ ขุ.อป. ๓๓/๒๑๐/๓๒๑
๑๐ ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๖/๙๐
๑๑ ที.มหา. ๑๐/๔๒๐/๒๘๑
๑๒ ที.มหา. ๑๐/๑๙๗/๑๒๐
๑๓ กจฺ. ๖๔๔, โมคฺ. ๕/๔๖, นีติ. ๑๒๗๑-๓

วมุ อุคฺคิรเณ. วเมน นิพฺพตฺโต วมถุ.

กุตฺติ[๑] กรณํ, เตน นิพฺพตฺตํ กุตฺติมํ. "กุ"อิติ นิปาตนโต **กร**สฺส **กุตฺตํ**.[๒] **ทา** ทาเน. ทาติ ทานํ, เตน นิพฺพตฺตํ ทตฺติมํ. รสฺสตฺตํ. ภูติ ภวนํ, เตน นิพฺพตฺตํ โภตฺติมํ. อวหุติ อวหนํ, เตน นิพฺพตฺตํ โอหาวิมํ. **ณ**โลปวุทฺธิ**อาวา**เทสา.

๖๖๒. **อกฺโกเส นมฺหานิ.**[๓]

อกฺโกเส คมฺมมาเน นมฺหิ นิปาเต อุปปเท สติ ธาตุโต **อานิ**ปจฺจโย โหติ. น คมิตพฺโพ เต ชมฺม เทโสติ อตฺเถ **อานิ**ปจฺจโย. กิตกตฺตา นามมิว กตฺวา สิมฺหิ กเต น คมานีติ อตฺเถ กมฺมธารยสมาโส. **น**สฺส **อ**ตฺตํ. ปุน สมาสตฺตา นามมิว กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. อคมานิ เต ชมฺม เทโส. น กตฺตพฺพํ เต ชมฺม กมฺมนฺติ อกรานิ เต ชมฺม กมฺมํ.

นมฺหีติ กึ. วิปตฺติ เต. **อกฺโกเส**ติ กึ. อคติ เต.

๖๖๓. **สุนสฺสุนสฺโสณวานุวานูนุนขุณานา.**[๔]

สุนอิจฺเจตสฺส ปาฏิปทิกสฺส สมฺพนฺธิโน **อุน**สทฺทสฺส **โอณ-วาน-อุวาน-อุน-อุนข-อุณ-อา-อาน**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ. สุนสฺสุนสฺส **โอณ**าทิอาเทเส, ปรนยเน จ กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. โสโณ โสณา, สฺวาโน สฺวานา, สุวาโน สุวานา, สุโน สุนา, สุนโข[๕] สุนขา, สุโณ สุณา, สา สา, สาโน สานา อิจฺจาทิ.

---

๑ สี. กติ
๒ นีติ. ๑๒๗๕-๖
๓ กจฺ. ๖๔๕, นีติ. ๑๒๘๑
๔ กจฺ. ๖๔๗, นีติ. ๑๒๘๕-๖
๕ ขุ.ชา. ๒๗/๗๑/๔๓๕

๖๖๔. ตรุณสฺส สุสุ จ.[๑]

ตรุณอิจฺเจตสฺส สทฺทสฺส **สุสุ**อิจฺจาเทโส โหติ. **จ**สทฺโท อนิยมตฺโถ. สุสุ,[๒] ตรุโณ วา.

๖๖๕. ยุวสฺสุวสฺสุวุวานุนูนา.[๓]

ยุวอิจฺเจตสฺส ปาฏิปทิกสฺส **อุว**สทฺทสฺส **อุว-อุวาน-อุน- อูน-**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ. ยุวา[๔] ติฏฺฐติ, ยุวาโน ติฏฺฐติ, ยุโน ติฏฺฐติ, ยูโน ติฏฺฐติ.

๖๖๖. ฉทาทีหิ ตตฺรณฺ.[๕]

ฉทอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ต-ตฺรณฺ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. **ฉท** อปวารเณ. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา ธาตฺวนฺตสฺส **ต**กาโร. อาตปํ ฉาเทตีติ ฉตฺตํ,[๖] ฉตฺรํ. พฺยญฺชนตฺตเย สรูปานเมกสฺส โลโป.

จินฺต จินฺตายํ. จินฺเตตีติ จิตฺตํ. **น**การสฺส สํโยคาทิตฺตา นิคฺคหีตํ. ตสฺส "พฺยญฺชเน จา"ติ โลโป. จิตฺรํ. "ฆฏาทีนํ วา"ติ น วุทฺธิ.

สุ อภิสเว. "ปร เทฺวภาโว ฐาเน"ติ ตสฺส ทฺวิตฺตํ. อตฺเถ อภิสเวตีติ สุตฺตํ,[๗] สุตฺรํ.

---

๑ กจฺ. ๖๔๘

๒ ที.ปา. ๑๑/๒๐๗/๑๓๐

๓ กจฺ. ๖๔๙, นีติ. ๑๒๘๗

๔ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๗๘/๙๕

๕ กจฺ. ๖๕๖, นีติ. ๑๒๙๕-๖

๖ ที.สี. ๙/๑๖/๘

๗ ที.สี. ๙/๒๓๕/๗๗

สูท ปคฺฆรเณ. อตฺเถ สูเทตีติ สุตฺตํ. รสฺสตฺตํ. ภุชาทิตฺตา **ท**โลโป, ทฺวิตฺตญฺจ. **สุ** สวเน. สุณาตีติ โสตํ, โสตฺรํ. วุทฺธิ.

นี ปาปเณ. เนตีติ เนตฺตํ,[๑] เนตฺรํ. **วิท** มงฺคเล. **โต** **ท**สฺส. ปวิตฺตํ, ปวิตฺรํ. **ปู** ปวเน. ปุนาตีติ ปวิตฺตํ, ปวิตฺรํ. **อิ**การาคโม, วุทฺธิ**อวา**เทสา จ.

ปต คติมฺหิ. ปตตีติ ปตฺตํ,[๒] ปตฺรํ, ปตโต ตายตีติ ปตฺโต, ปตฺโร. **ตนุ** วิตฺถาเร, ตญฺญตีติ ตนฺตํ, ตนฺตฺรํ. **ยต** ยตเน. ยตฺตํ, ยตฺรํ. **ยา** ปาปเณ. ยาปนา ยาตฺรา. **ยมุ** อุปรเม. ยนฺตํ, ยนฺตฺรํ. **อท** ภกฺขเณ. อทตีติ อตฺตํ, อตฺรํ. **ยุช** โยเค. ยุชฺชตีติ โยตฺตํ, โยตฺรํ. ภุชาทิตฺตา ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิ.

วตุ วตฺตเน. วตฺตํ, วตฺรํ. **มิท** สิเนหเน. มิชฺชตีติ มิตฺตํ,[๓] มิตฺรํ. **มา** ปริมาเณ. มตฺตา ปริมาณํ, ทฺวิตฺตรสฺสตฺตานิ. เอวํ ปุนาตีติ ปุตฺโต,[๔] ปุตฺโร. **กล** สงฺขฺยาเน. กลตฺตํ, กลตฺรํ ภริยา. **วร** สํวรเณ. วรตฺตํ, วรตฺรํ จมฺมมยโยตฺตํ. **เวปุ** กมฺปเน. เวปตีติ เวตฺตํ, เวตฺรํ.

คุป สํวรเณ. โคตฺตํ,[๕] โคตฺรํ. “คุปาทีนญฺจา”ติ ธาตฺวนฺตโลโป ทฺวิตฺตญฺจ. คตฺตํ วา. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **อุ**การสฺส **อ**กาโร. **ทา** อวขณฺฑเน. ทาตฺตํ, ทาตฺรํ. **หุ** หวเน. อคฺคิหุตฺตํ. **วห** ปาปเณ. วหิตฺตํ, วหิตฺรํ. **จร** จรเณ. จริตฺตํ, จริตฺรํ. **มุจ** โมจเน. มุตฺตํ[๖] ปสฺสาโว. **ภาส** ทิตฺติมฺหิ. ภสฺตฺรา อิจฺจาทิ.

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๕๕/๓๓๓
๒ ที.ปา. ๑๑/๑๘๘/๑๑๗
๓ สํ.ส. ๑๕/๕๓/๔๑
๔ ที.มหา. ๑๐/๒๘/๑๒
๕ ที.สี. ๙/๒๖๗/๙๒
๖ ที.มหา. ๑๐/๑๘๓/๑๐๖

๖๖๗. **วทาทีหิ ณิตฺโต คเณ.**[๑]

วท-จร-วรอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ณิตฺต**ปฺปจฺจโย โหติ คเณ คมฺมมาเน. **วท** วิยตฺติยํ วาจายํ. วทิตานํ คโณ วาทิตฺตํ. **จร** จรเณ. จริตานํ คโณ จาริตฺตํ.[๒] **วร** วรเณ. วริตานํ คโณ วาริตฺตํ. อถ วา จรนฺติ ตสฺมึ ปริปูรการิตายาติ จาริตฺตํ. วาริตํ ตายนฺติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา วาริตฺตํ.

๖๖๘. **มิทาทีหิ ตฺติติโย.**[๓]

มิท-ปท-รนฺช-ตนุ-ธาอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ยถาภิธานํ **ตฺติ-ติ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. มิชฺชติ สินิยฺหตีติ เมตฺติ. ธาตฺวนฺตโลโป. ปชฺชตีติ ปตฺติ. **รนฺช** ราเค. รนฺชติ เอตฺถาติ รตฺติ.[๔] วิตฺถารียตีติ ตนฺติ. ธาเรตีติ ธาติ.[๕] **ปา** รกฺขเณ. ปาติ. **วส** นิวาเส. วสติ.

๖๖๙. **อุสุรนฺชทํสานํ ทํสสฺส ทฑฺโฒ ฒจา จ.**[๖]

อุสุ-รนฺช-ทํสอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ อนฺตเร **ทํส**สฺส **ทฑฺฒ**าเทโส โหติ, เสเสหิ ธาตูหิ **ฒ-จ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. **อุสุ** ทาเห, **รนฺช** ราเค. **ฒจ**ปฺปจฺจยา. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ธาตฺวนฺตโลโป. ทฺวิตฺตํ. อุฑฺโฒ, รฏฺจํ. **ทํส** ทํสเน. **กฺวิ**ปฺปจฺจโย, **กฺวิ**โลโป, **ทํส**สฺส **ทฑฺฒ**าเทโส จ. ทฑฺฒํ.

---

๑ กจฺ. ๖๕๗, นีติ. ๑๒๙๗

๒ ม.ม. ๑๒/๔๔๖/๓๙๗

๓ กจฺ. ๖๕๘, นีติ. ๑๒๕๘

๔ ที.สี. ๙/๑๕๐/๔๗

๕ ม.ม. ๑๓/๓๔๖/๓๒๙

๖ กจฺ. ๖๕๙, นีติ. ๑๒๙๙,๑๓๐๐

๖๗๐. สูวุสานมูวุสานมโต โถ จ.[๑]

สู-วุ-อสอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ **อู-อุ-อสานํ อต**อิจฺจาเทโส โหติ, อนฺเต **ถ**ปฺปจฺจโย จ.

สู หึสายํ. สตฺถํ. **วุ** สํวรเณ. วตฺถํ. **อส** ภุวิ. อตฺโถ. ยทา ปน **สสุ** หึสายํ, **วส** อจฺฉาทเน, **อร** คติมฺหีติ จ ธาตุ. ตทา “สมาทีหิ ถมา”ติ **ถ**ปฺปจฺจโย. “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา ธาตฺวนฺตโลโป. “วคฺเค โฆสา”ติอาทินา ทฺวิตฺตํ. สสตีติ สตฺถํ,[๒] วสียตีติ วตฺถํ,[๓] อรียตีติ อตฺโถ.[๔]

๖๗๑. รนฺชุทาทีหิ ธทิทฺทกิรา กฺวจิ ชทโลโป จ.[๕]

รนฺช-อุทอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ธ-ท-อิทฺท-ก-อิร**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ กฺวจิ, ธาตฺวนฺตานํ **ชท**านํ โลโป จ โหติ.

รนฺช ราเค. **ธ**ปฺปจฺจโย, **ช**โลโป จ. รนฺธํ. **อุท** ปสวน-เกฺลทเนสุ, **สํ**ปุพฺโพ. **ท**ปฺปจฺจโย. สมุทฺโท,[๖] อุทฺโท. **ขุท** ปิปาสายํ. ขุทฺโท. **ฉิท** ทฺวิธากรเณ. ฉิทฺโท. **รุท** หึสายํ. รุทฺโท, ลุทฺโท. **โล** รสฺส. **ภท** กลฺยาเณ. ภทฺโท. **นิท** กุจฺฉายํ. นิทฺทา. **มุท** หาเส. มุทฺทา. **ทล** ทุคฺคติมฺหิ. **อิทฺท**ปฺปจฺจโย. ทลิทฺโท.[๗]

---

๑ กจฺ. ๖๖๐, โมคฺ. ๕/๑๔๔, นีติ. ๑๓๐๑
๒ วิ. มหาวิ. ๒/๖๓๖/๔๑๔
๓ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๙๗/๒๒๗
๔ ที.สี. ๙/๓๔๐/๑๓๘
๕ กจฺ. ๖๖๑, นีติ. ๑๓๐๒
๖ สํ.สฬา. ๑๘/๒๒๘/๑๔๗
๗ ม.ม. ๑๓/๑๕๒/๑๒๔

สุส โสสเน, **สุจ** โสเก วา. **ก**ปฺปจฺจโย. ธาตฺวนฺตสฺส **ก**กาโร. สุกฺกํ. **วจ** วิยตฺติยํ วาจายํ, **วก** อาทาเน วา. วกฺกํ. **สก** สตฺติมฺหิ. สกฺโก. **อุสุ** ทาเห. อุกฺกา.

วช คติมฺหิ. **อิร**ปฺปจฺจโย. อปฺปฏิหตํ วชตีติ วชิรํ.[1] **มท** อุมฺมาเท. มทิรา.[2] เอวํ มนฺทิรํ, รุธิรํ, รุหิรํ, รุจิรํ. **พธ** พนฺธเน. พธิโร,[3] พธิรา, พธิรํ, ติมิโร, ติมิรํ, สิโร. **สร** หึสายํ. สริรํ.[4] “กลิลํ, สลิลนฺ”ติอาทีสุ **โล** **ร**สฺส. กุฏิโล,[5] โกกิโล[6] อิจฺจาทโย.

๖๗๒. ปฏิโต หิสฺส เหรณฺหีรณฺ.[7]

ปฏิโต ปรสฺส **หิ**อิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **เหรณฺ-หีรณฺ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ. **หิ** คติมฺหิ, **ปฏิ**ปุพฺโพ. ปฏิปกฺเข มทฺทิตฺวา คจฺฉตีติ อตฺเถ “กฺวิ จา”ติ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย. **กฺวิ**โลโป. อิมินา **เหรณฺ-หีรณฺ**อาเทสา. **ณ**โลโป. “เตสุ วุทฺธี”ติอาทินา **ปฏิ**สทฺทาทิสฺส วุทฺธิ. ปาฏิเหรํ ปาฏิหีรํ. ยทา ปน **หร** หรเณติ ธาตุ, ตทา ปฏิปกฺเข หรตีติ “ปาฏิหาริย”มิติ[8] ณฺเยนปิ สิทฺธํ.[9]

๖๗๓. กฑฺยาทีหิ โก.[10]

กฑิอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ก**ปฺปจฺจโย โหติ.

---

๑ อภิ.สงฺ.อฏฺ. ๑/๑๐๑/๙๘
๒ ขุ.ชา. ๒๘/๒๙๒/๙๔
๓ วิ.อฏฺ. ๒/๔๕๓/๑๓๘
๔ ขุ.อุ. ๒๕/๑๐/๑๐๔
๕ อภิ.วิ.อฏฺ. ๒/๘๑๒/๔๙๒
๖ สํ.นิ.อฏฺ. ๒/๒๔๐/๒๖๑
๗ กจฺ. ๖๖๒, นีติ. ๑๓๐๔
๘ ที.มหา. ๑๐/๑๒/๑๖
๙ นีติ. ๑๓๐๓
๑๐ กจฺ. ๖๖๓, นีติ. ๑๓๐๕

กฑิ เฉทเน. **ก**ปฺปจฺจเย กเต “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา “นิคฺคหีตญฺจา”ติ วา **อิ**การานุพนฺธสฺส ธาตุสฺส นิคฺคหีตาคโม, **ก**โลโป จ. นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ. กณฺโฑ[๑] อุสุ, ปริมาณญฺจ. เอวํ **ฆฏิ** ฆฏฺฏเน. ฆณฺโฏ, ฆณฺฏา วา. **วฏิ** อาวตฺตเน, **วฏิ** ธารณพนฺธนสํฆาเตสุ วา. วณฺโฏ.[๒] **กรฑิ** ภาชนตฺเถ. กรณฺโฑ. **มฑิ** มณฺฑนตฺเถ. มณฺโฑ. **สฑิ** คุมฺพตฺเถ. สณฺโฑ. **ภฑิ** ภณฺฑตฺเถ. ภณฺฑํ. **ปฑิ** ลิงฺคเวกลฺลตฺเถ. ปณฺโฑ, โส เอว ปณฺฑโก. **ทฑิ** อาณายํ. ทณฺโฑ. **รฑิ** หึสายํ. รณฺโฑ. **ตฑิ** จลนตฺเถ. วิตณฺโฑ.[๓] **จฑิ** จณฺฑตฺเถ. จณฺโฑ. **คฑิ** สนฺนิจฺจเย. คณฺโฑ. **อฑิ** อณฺฑตฺเถ. อณฺโฑ. **ลฑิ** ชิคุจฺฉายํ. ลณฺฑํ. **เมฑิ** กุฏิลตฺเถ. เมณฺโฑ, เมณฺฑโก วา. **เอรฑิ** หึสายํ. เอรณฺโฑ. **ขฑิ** เฉทนตฺเถ. ขณฺโฑ. **มทิ** หาเส. มนฺโท. **อิทิ** ปรมิสฺสริเย. อินฺโท.[๔] **จทิ** อิจฺฉากนฺตีสุ. จนฺโท.[๕] **ขุร** เฉทเน. ขุโร อิจฺจาทิ.

“โก”ติ วตฺตเต.

๖๗๔. ขาทามคมานํ ขนฺธนฺธคนฺธา.[๖]

ขาท-อม-คมุอิจฺเจเตสํ ธาตูนํ **ขนฺธ-อนฺธ-คนฺธ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ, **ก**ปฺปจฺจโย จ โหติ. **ขาท** ภกฺขเน. ชาติชรา-มรณาทีหิ สํสารทุกฺเขหิ ขชฺชตีติ ขนฺโธ.[๗] **อม** โรเค. อนฺโธ.[๘]

---

๑ ขุ.อป. ๒๑/๑๑๗/๑๗
๒ ก. วณฺโฑ
๓ ที.สี.อภิฏี. ๒/๒๕๖/๒๘๐
๔ ขุ.สุ. ๒๕/๓๑๓/๓๙๒
๕ ขุ.สุ. ๒๕/๕๐๔/๔๓๐
๖ กจฺ. ๖๖๔, นีติ. ๑๓๐๖-๗
๗ อภิ.อฏฺ. ๒/๑/๒
๘ วิ.อฏฺ. ๒/๔๕๓/๑๓๘

คมุ, สปฺป คติมฺหิ. คนฺโธ.[๑] **กฺวจิ**คฺคหเณน กโลปาภาเว ขนฺธโก, อนฺธโก, คนฺธโก. อถ วา ราสิฏฺเฐน ขนฺโธ. **คนฺธ** สูจเน. อตฺตโน นิสฺสยสฺส คนฺธนโต สูจนโต คนฺโธ.

๖๗๕. ปฏาทีหฺยลํ.[๒]

ปฏอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ, ปาฏิปทิเกหิ จ **อล**ปฺปจฺจโย โหติ. **อฏ, ปฏ** คติมฺหิ. ปเฏ อลํ สมตฺถนฺติ อตฺเถ อิมินา **อล**ปฺปจฺจโย. “สินฺ”ติ **อมา**เทโส. ปฏลํ, ปฏลานิ. ตถา **กล** กลเล. กลลํ.[๓] **กุส** เฉทนภูตทานสญฺจเยสุ. กุสลํ. ยทา ปน **สล ลู ลา**อิติ ธาตุ, ตทา กุจฺฉิตานํ สลนโต. กุสานํ ลวนโต, กุโส วิย ลวนโต วา กุเสน ลาตพฺพตฺตา กุสลนฺติ[๔] อปฺปจฺจเยน กปฺปจฺจเยน วา รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพา.

กท มเท. กทลํ. **ภคนฺท** เสจเน. ภคนฺทลํ. **เมข** กฏิวิจิตฺเต. เมขลํ, เมขลา วา. **วกฺก** รุกฺขตเจ. วกฺกลํ. **ตกฺก** รุกฺขสิเลเส. ตกฺกลํ. **ปลฺล** นินฺนฏฺฐาเน. ปลฺลลํ. **สทฺท** หริเต. สทฺทลํ.[๕] ปรโลโป. **มูล** ปติฏฺฐายํ. มุลาลํ, รสฺสตฺตํ. **พิล** นิสฺสเย. พิลาลํ. **วิท** สตฺตายํ. วิทาลํ. **จฑิ** จณฺฑิกฺเก. จณฺฑาโล. ทีฆตฺตํ. **วา** คติพนฺธเนสุ. วาลํ. **วส** อจฺฉาทเน. วสโล. **ปจิ** วิตฺถาเร. ปจโล, ปญฺจาโล, ปญฺจนฺนํ ราชูนํ อลนฺติปิ ปญฺจาโล. **มจ** โจเร. มจโล. **มุส** เถยฺเย. มุสโล.

โคตฺถุ วํเส. โคตฺถุโล. **ปุถุ** วิตฺถาเร. ปุถุโล. **พหุ** สงฺขฺยาเน.

---

๑ ม.อุ. ๑๔/๑๑๙/๑๐๖

๒ กจฺ. ๖๖๕, นีติ. ๑๓๐๘

๓ สี. อล กล กลิเล, อลฺลํ, กลฺลํ.

๔ อภิ.อฏฺ. ๑/๑/๑๐๙

๕ สี. สทฺทุ หริเต, สทฺทุลํ.

พหุลํ. ปรโลโป. ยทา ปน **ลา** อาทาเน อิติ ธาตุ, ตทา โคตฺถุํ ลาตีติ โคตฺถุโล. เอวํ ปุถุโล, พหุลํ.

มงฺค มงฺคลฺเย. มงฺคลํ.[1] **พห** วุทฺธิมฺหิ. พหลํ. **กมฺพ** สญฺจลเน.[2] กมฺพลํ. **สพิ** มณฺฑเล. สมฺพลํ. นิคฺคหีตาคโม. สพโล วา. **อคฺค** คติโกฏิลฺเล. อคฺคลํ. **มฑิ** ภูสายํ. มณฺฑลํ.[3] **กุฑิ** ทาเห. กุณฺฑลํ อิจฺจาทิ.

๖๗๖. ปุถสฺส ปุถุปถาโม วา.[4]

ปุถอิจฺเจตสฺส ธาตุสฺส **ปุถุ-ปถ**อิจฺเจเต อาเทสา โหนฺติ, **อม**ปฺปจฺจโย จ โหติ วา. **กฺวจ**ตฺโถยํ **วา**สทฺโท. **ปุถ** วิตฺถาเร. ปตฺถฏาติ อตฺเถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย. อิมินา **ปุถ**สฺส **ปุถุปถ**าเทสา. **กฺวิ**โลโป. อิตฺถิยํ **อี**ปจฺจโย. "โอ สเร จา"ติ สุตฺเต **จ**สทฺเทน **อวา**เทโส.[5] ปุถวี, ปถวี,[6] ปธวี. **ถ**สฺส **ธ**ตฺตํ.[7] **อม**ปฺปจฺจเย **ปถา**เทโส. ปถโม.[8]

๖๗๗. สสฺวาทีหิ ตุทโว.[9]

สสุอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ตุ-ทุ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. **สสุ** หึสาคตีสุ. **ตุ**ปฺปจฺจโย. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา ธาตฺวนฺตสฺส **ต**กาโร. สตฺตุ. **ชน** ชนเน. ชตฺตุ. **ทท** ทาเน. ททฺทุ กุฏฺฐวิเสโส.

---

๑ ขุ.ขุ. ๒๕/๒/๓
๒ สี. สขิ มณฺฑเล
๓ ขุ.มหา. ๒๙/๖๑/๑๓๗
๔ กจฺ. ๖๖๖, นีติ. ๑๓๐๙
๕ นีติ. ๑๓๑๐
๖ ที.มหา. ๑๐/๑๗๑/๙๗
๗ นีติ. ๑๓๑๑, สี. ปุถวี, ปธวี. ถสฺส ธตฺตํ.
๘ นีติ. ๑๓๑๒
๙ กจฺ. ๖๖๗, นีติ. ๑๓๑๓

อท ภกฺขเณ. อทฺทุ. **มท** อุมฺมาเท. มทฺทุ อิจฺจาทิ.

๖๗๘. **จฺยาทีหิ อีวโร.**[๑]

จิ-ปา-ธาอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **อีวร**ปฺปจฺจโย โหติ. **จิ** จเย. จียตีติ จีวรํ.[๒] **ปา** ปาเน. ปาตีติ ปีวโร ปีโน. **ธา** ธารเณ. ธีวโร เกวฏฺโฏ.

๖๗๙. **มุนาทีหิ จิ.**[๓]

มุนาทีหิ ธาตูหิ **อิ**ปฺปจฺจโย โหติ. **จ**สทฺเทน ปาฏิปทิเกหิ จ. **มุน** ญาเณ. มุนาตีติ มุนิ,[๔] **วา**ธิการา น วุทฺธิ. **ยต** ยตเน. ยตตีติ ยติ.[๕] **อคฺค** คติโกฏิลฺเล. อคฺคิ.[๖] **ปต** คติมฺหิ. ปติ.[๗] **สุจ** โสจกมฺมนิ. สุจิ. **รุจ** ทิตฺติมฺหิ. รุจิ. **อิส** ปริเยสเน. สีลาทิคุเณ เอสตีติ อิสิ.[๘] **กุ** สทฺเท. กวิ.[๙] วุทฺธิ. **อวา**เทโส จ. **รุ** สทฺเท. รวิ, ทธิ, กุฏฺฐิ. **อสุ** เขปเน. อสิ. **ราช** ทิตฺติมฺหิ. ราชิ. **คมุ, สปฺป** คติมฺหิ. สปฺปิ.[๑๐] **อจฺจ** ปูชายํ. อจฺจิ. **ชุต** ทิตฺติมฺหิ. โชติ, นนฺทิ, ทีปิ, กิมิ. **อ**การสฺส **อิตฺตํ**. **ตมุ** กงฺขายํ. ติมิ. **พุธ** โพธเน. พุชฺฌตีติ โพธิ.[๑๑] **กส** วิเลขเน. กสิ. **กปิ** จลเน. กปิ, กลิ, พลิ, มสิ, ธนิ, หริ, อริ, คิริ อิจฺจาทโย.

---

๑ กจฺ. ๖๖๘, นีติ. ๑๓๑๔

๒ ที.มหา. ๑๐/๒๓๔/๑๔๓

๓ กจฺ. ๖๖๙, นีติ. ๑๓๑๕

๔ ที.มหา. ๑๐/๑๖๙/๙๖

๕ ขุ.อป. ๓๓/๘๗/๕๗

๖ ที.มหา. ๑๐/๓๒๑/๒๐๘

๗ สํ.ส. ๑๕/๒๔๑/๒๕๓

๘ วิ.มหาวิ. ๑/๓๔๔/๒๕๙

๙ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๒๓๑/๒๕๗

๑๐ วิ.มหาวิ. ๒/๕๘๙/๖๓

๑๑ ม.ม. ๑๓/๓๒๕/๓๐๖

ปาฏิปทิกโต ปน มหาลิ, ภทฺทาลิ, มณิ, อรณิ, ตรณิ, ธรณิ, สรณิ, ธมณิ, อวนิ, อสนิ, วสนิ อิจฺจาทิ.

๖๘๐. **วิทาทีหฺยูโร.**[๑]

วิทอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **อูร**ปฺปจฺจโย โหติ. **วิท** ลาเภ. วินฺทิตุํ อลํ อนาสนฺนตฺตาติ อตฺเถ **อูร**ปฺปจฺจโย. วิทูโร, วิชฺชูโร วา. วิทูเร ชาโต เวทูโร มณิ. **วล, วลฺล** สาธารณพนฺธเนสุ. วลฺลูโร. **มส** อามสเน. มสูโร. **สิท** สิงฺคาเร. สินฺทูโร. นิคฺคหีตาคโม. **ทุ** คติมฺหิ. ทูโร. **กุ** สทฺเท. กูโร. **กปฺ** หึสาตกฺกลคนฺเธสุ. กปฺปูโร. ทฺวิตฺตํ. **มย** คติมฺหิ. มยูโร, มหิยํ รวตีติ วา มยูโร[๒] ติ.

> "วณฺณาคโม วณฺณวิปริยโย จ
> เทฺว จาปเร วณฺณวิการนาสา
> ธาตุสฺส จตฺถาติสเยน โยโค
> ตทุจฺจเต ปญฺจวิธํ นิรุตฺตนฺ"ติ [๓]

วุตฺตนิรุตฺติลกฺขณานุสาเรน "เตสุ วุทฺธิ"ติอาทินา "กฺวจิ ธาตู"-ติอาทินา จ รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพา.

อุทิ ปสวนเกฺลทเนสุ. อุนฺทิตุมลํ สมตฺโถติ อุนฺทูโร. **ขชฺช** ภกฺขเณ. ขาทิตุํ อลนฺติ ขชฺชูโร. **กุร** อกฺโกเส. อกฺโกสิตุมลนฺติ กุรูโร. **สุ** หึสายํ. สูโร.

---

๑ กจฺ. ๖๗๐, นีติ. ๑๓๑๖ ๒ วิมาน.อฏฺ. ๑/๖๖๑/๑๘๘
๓ กาตนฺตวุตฺติฏีกา. ๔/๒๘๗

๖๘๑. **หนาทีหิ ณุนุตโว.**[๑]

หนอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ **ณุ-นุ-ตุ**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ. **ณุ**ปฺปจฺจเย **หน** หึสาคตีสุ. หนตีติ หณุ.[๒] **ชน** ชนเน. ชายตีติ ชาณุ.[๓] ธาตฺวนฺตโลโป, ทีโฆ. **ภา** ทิตฺติมฺหิ. ภาตีติ ภาณุ.[๔] **ริ** สนฺตาเน. รยตีติ เรณุ รโช. **ขนุ** อวทารเณ. ขนฺติ ขณฺณตีติ วา ขาณุ. **อม** คตฺยาทีสุ. อมตีติ อณุ. ธาตฺวนฺตโลโป.

นุปฺปจฺจเย **เว** ตนฺตสนฺตาเน. วายตีติ เวนุ, เวณุ วา. **เธ** ปาเน. ธายติ วจฺฉํ ปาเยตีติ เธนุ,[๕] ภาตีติ ภานุ.

ตุปฺปจฺจเย **ธา** ธารเณ. กฺริยํ, ลกฺขณํ วา ธาเรตีติ ธาตุ.[๖] **สิ** พนฺธเน. สียติ พนฺธียตีติ เสตุ.[๗] **กี** ธนวิโยเค, **กิ** อุนฺนติมฺหิ. อุทฺธํ คจฺฉตีติ เกตุ. **หิ** คติมฺหิ. หิโนตีติ เหตุ.[๘] **ชน** ชนเน. ชายตีติ ชนฺตุ. **ตนุ** วิตฺถาเร. ตโนตีติ ตนฺตุ. **วส** นิวาเส. วสติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ วตฺถุ. "กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา **สฺต**การสํโยคสฺส **ตฺถ**าเทโส.

๖๘๒. **กุฏาทีหิ โจ.**[๙]

กุฏาทีหิ ธาตูหิ **จ**ปฺปจฺจโย โหติ. **กุฏ** เฉทเน. กุฏติ

---

๑ กจฺ. ๖๗๑, นีติ. ๑๓๑๗
๒ ที.มหา.อฏฺ. ๒/๓๕/๔๕
๓ ขุ.ชา. ๓๓/๑๒๐/๑๑๖
๔ อป.อฏฺ. ๒/๖๒-๓/๑๕๔
๕ ชา.อฏฺ. ๕/๑๐๔/๓๖๑
๖ ที.ปา. ๑๑/๓๕๒/๒๔๓
๗ ขุ.ชา. ๓๒/๓๙/๓๒๘
๘ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐/๑๐
๙ กจฺ. ๖๗๒, นีติ. ๑๓๑๘

ฉินฺทตีติ กุฏฺโจ พฺยาธิ. **กุส** เฉทนปูรณคนฺเธสุ. กุสตีติ โกฏฺโจ อุทรํ. ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิ. **กฏ** มทฺทเน. กฏติ มทฺทตีติ กฏฺจํ.[๑] **กณ** นิมีลเน. กณฺโจ.[๒]

๖๘๓. มนุปูรสุณาทีหิ อุสฺสนุสิสา.[๓]

มนุ-ปูร-สุณอิจฺเจวมาทีหิ ธาตูหิ ปาฏิปทิเกหิ จ **อุสฺส-นุส-อิส-**อิจฺเจเต ปจฺจยา โหนฺติ.

มนุ โพธเน. อุสฺสนุสา. มนเต ชานาตีติ มนุสฺโส,[๔] มานุโส วา. ธาตฺวนฺตสฺส **อา**ตฺตํ.

ปูร ทานปูรเณสุ. ปูรตีติ ปุริโส.[๕] รสฺสตฺตํ. โปโส. **ร**การิการานํ โลโป, วุทฺธิ จ. ปุเร อุจฺเจ ฐาเน เสตีติ ปุริโส.

สุณ หึสากุลสนฺธาเนสุ. สุณติ กุลํ สนฺทหตีติ สุณิสา.[๖] **กุ** กุจฺฉิเต. กวียตีติ กรีสํ[๗] มลํ. **กุ**สฺส **กร**ตฺตํ, ทีโฆ จ. **สุ** หึสายํ. อนฺธการวิธมเนน สตฺตานํ ภยํ หึสตีติ สุริโย.[๘] **ร**การาคโม, **ส**การสฺส **ย**ตฺตญฺจ. **มห** ปูชายํ. มหตีติ มหิโส,[๙] มหิยํ เสตีติปิ มหิโส. **สิ** พนฺธเน. สียติ พนฺธียตีติ สีสํ[๑๐] อิจฺจาทิ.

---

๑ โมคฺ. ๕/๑๔๑
๒ วิ.มหา. ๕/๒๖๖/๓๔
๓ กจฺ. ๖๗๓, นีติ. ๑๓๑๙
๔ ที.สี. ๙/๑๘๓/๖๐
๕ ขุ.ชา. ๒๘/๑๙๘๗/๓๔๐
๖ ม.มู. ๑๒/๓๐๒/๒๖๔
๗ ขุ.ขุ. ๒๕/๒
๘ ขุ.ชา. ๒๗/๖๕/๒๐๓
๙ อภิ.ก. ๓๗/๘๐/๓๖
๑๐ ม.มู. ๑๒/๑๖๘/๑๓๐

๖๘๔. อกฺขเรหิ การ.[๑]

อกฺขเรหิ อกฺขรวาจเกหิ วณฺเณหิ **การ**ปฺปจฺจโย โหติ. ตทฺธิตาทิสุตฺเต **จ**คฺคหเณน นามพฺยปเทเส **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ. อกาโร, อการํ, อกาเรน อิจฺจาทิ. อาการโร, โอกาโร, กกาโร, ยกาโร, หกาโร, ฬกาโร. เอวการาทีสุ ปน กรียติ อุจฺจารียตีติ กาโร[๒] สทฺโท, เอว จ โส กาโร จาติ เอวกาโร. เอวํ ธิกาโร, หุํกาโร, สาธุกาโร.[๓]

อิกาโร ธาตุนิทฺเทเส วิกรณานุวิโต ติ จ
ภวนฺเตตฺถ คมิสฺสาทิ หนตฺยาทีติ ณาปกา.

อุณาทิปฺปจฺจยนฺตนโย.

ตพฺพาที ณาทโย นิฏฺฐา ตเวตุนาทโย ตถา
มานนฺตาที อุณาทีติ ฉทฺธา กิตกสงฺคโห.

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ กิพฺพิธานกณฺโฑ สตฺตโม.

---

๑ กจฺ. ๖๐๔, โมคฺ. ๕/๕๒, นีติ. ๑๒๐๘ ๒ นีติ. ๑๒๐๙
๓ ม.มู.อฏฺ. ๒/๓๓๙/๑๖๑

นิคมนคาถา

สนฺธิ นามํ การกญฺจ สมาโส ตทฺธิตํ ตถา
อาขฺยาตํ กิตกํ กณฺฑา สตฺติเม **รูปสิทฺธิยํ**.

เตธา สนฺธึ จตุทฺธา ปทมปิ จตุธา ปญฺจธา นามิกญฺจ
พฺยาสา ฉกฺการกํ ฉสฺสมสนมปิ ฉพฺเภทโต ตทฺธิตญฺจ
อาขฺยาตํ อฏฺฐธา ฉพฺพิธมปิ กิตกํ ปจฺจยานํ ปเภทา
ทีเปนฺตี รูปสิทฺธี จิรมิธ ชนตาพุทฺธิวุฑฺฒึ กโรตุ.

วิขฺยาตา**นนฺทเถร**วฺหยวรคุรุนํ ตมฺพปณฺณิทฺธชานํ
สิสฺโส ทีปงฺกราขฺยทฺทมิฬวสุมตีทีปลทฺธปฺปกาโส
พาลาทิจฺจาทิวาสทฺวิตยมธิวสํ สาสนํ โชตยี โย
โสยํ พุทฺธปฺปิยวฺโห ยติ อิมมุชุกํ รูปสิทฺธึ อกาสิ.[๑]

อิติ ปทรูปสิทฺธิปกรณํ นิฏฺฐิตํ.

---

๑ สีหฬมูเลสุ ปน อิมาปิ คาถาโย ทิสฺสนฺติ.

สาติเรกสตฺตรส- ภาณวาเรหิ คนฺถโต
นิฏฺฐิตา รูปสิทฺธีติ ปทสํสิทฺธิสาธินี.

สทา สทฺธาสีลี สติธิติมตี จาคปฏฺฐมา
กตญฺญู โลกญฺญู ปรหิตรโต ฌานนิรโต
อกมฺปี สมฺภาเร ทุรภิภวสํสารคหเน
ภเวยฺยาหํ สมฺโพธิสมธิคมํ ยาว ภวติ.